

A FORRADALOM EMLÉKEZETE

Személyes történelem

1956-OS INTÉZET

A FORRADALOM EMLÉKEZETE

Személyes történelem

A FORRADALOM EMLÉKEZETE

Személyes történelem

Az Oral History Archívum
interjúi alapján összeállította

Molnár Adrienne

Kőrösi Zsuzsanna

Keller Márkus

Budapest, 2006
1956-os Intézet

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
TÖRTÉNETÉNEK DOKUMENTÁCIÓS
ÉS KUTATÓINTÉZETE KÖZALAPÍTVÁNY

A mű megjelenését a
Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programja
a Magyar Könyv Alapítvány – Miniszterelnöki Hivatal –
1956-os Emlékbizottság
és az MTA–OSZK 1956-os Kutatóhely
támogatta

Könyv- és címlapterv
Molnár Icsu István, 2006

- © Molnár Adrienne, 2006
- © Kőrösi Zsuzsanna, 2006
- © Keller Márkus, 2006
- © Kozák Gyula (Előszó), 2006
- © 1956-os Intézet, 2006

TARTALOM

KOZÁK GYULA

- 7 ELŐSZÓ ➔
- 15 SZERKESZTŐI BEVEZETŐ ➔
- 19 OLVADÁS ➔
- Változásnak kell jönnie! 19 ➔
 - A nép nem bízik többé Rákosi Mátyás elvtársban 23 ➔
 - Nagy Imre a Váci utcán sétál 30 ➔
 - Felszabadultabb lett a légkör 32 ➔
 - A vádaktól egy szó sem volt igaz 39 ➔
 - Elég volt a DISZ-ből meg az egypártrendszerből! 45 ➔
- 55 LÁZADÁS ➔
- Ez már maga a forradalom 55 ➔
 - Eloltják a csillagot 63 ➔
 - Tartsd magad, Jóska! 65 ➔
 - Mi az, hogy fölénk, hát ezek belénk lőnek! 69 ➔
 - A Rádió ostroma 79 ➔
 - Csatlakozunk a pestiekhez 90 ➔
- 100 HARCBA AZ ORSZÁG ➔
- Hogyan lehetett ennyi bátorság ilyen fiatal gyerekekben? 100 ➔
 - Az nem sortűz volt, hanem vérengzés 113 ➔
 - A pártvezetés csődöt mondott 116 ➔
 - Puskaporos a levegő 121 ➔
 - Terjed a forradalom 125 ➔
 - Az ÁVO belelőtt a tömegbe 133 ➔

145 GYŐZ A FORRADALOM ➔

- Azt hittük, valóban kimennek az oroszok 145 ➔
- Minden sebesültet elláttak 152 ➔
- Nagy Imre megszüntette az ÁVH-t 157 ➔
- Megalakul a nemzetőrség 164 ➔
- A kormány kimondja az ország semlegességét 168 ➔
- A munkástanácsok spontán jöttek létre 176 ➔
- Természetes önszerveződés 182 ➔
- A Nagy Imre-kormányt támogatni kell! 193 ➔
- Minden párt működhet 200 ➔
- Minden politikai foglyot ki kell szabadítani! 204 ➔
- Kádár átállt, vagy elrabolták? 211 ➔
- Orosz tankok vették körül a várost 214 ➔

220 A MÁSODIK SZOVJET INTERVENCIÓ ➔

- November 4. – jönnek az oroszok 220 ➔
- Fölvettük a fegyvert 236 ➔
- Frontállapot volt 245 ➔
- Szovjet fogságban 250 ➔
- Hol a kormány? 257 ➔

265 UTÓVÉDHARCOK ➔

- Valamit tenni kell! 265 ➔
- A hatalomból kikerült pártok 279 ➔
- Innen nekem el kell mennem 284 ➔
- Akkor még aktív volt a munkástanács 288 ➔
- Fokozatosan tudatosították a néppel, hogy ők az urak 302 ➔
- Lépjek be, vállaljam el? 311 ➔
- A társadalom nagyon hamar kapitulált 321 ➔

Az emlékezők 324 ➔

Névmutató 361 ➔

Rövidítések 371 ➔

ELŐSZÓ

1968-ban, pályakezdő szociológusként olvastam Oscar Lewis¹ *Sánchez gyermekei*² című, Magyarországon frissen megjelent könyvét Bartos Tibor zseniális fordításában. Kemény István adta a kezembe.

Az amerikai antropológusprofesszor a történeti oral history módszerével mutatja be a mexikóvárosi szegénység életét. „A kötet élettörténeteinek rögzítésére használt magnetofon újfajta társadalmi-realista *irodalom* kibontakozását tette lehetővé”³ – ismerte fel Lewis, aki közel tíz éven át rendszeresen látogatta a Sánchez családot, barátta, családtaggá vált, megszerezte a bizalmukat. Egyszerre faggatta a család tagjait azonos idejű történésekről és a családi emlékezetben megőrzött múlttól. „Egyes mozzanatok ismétlődése valószínűvé teszi és több oldalról hitelesíti a tényanyag nagyobb részét...”⁴ vagyis kiszűri az egyéni emlékezet torzításait, s az azonos elemek megerősítést nyernek. Ugyanakkor az emlékezet szubjektív, emocionális elemeit sem dobja ki, hiszen azok az elbeszélő karakterét színezik. A könyv a XX. századi szociológiai irodalom egyik alapműve, annak ellenére, hogy maga Lewis, aki történelmet tanult, majd a Columbián antropológiából szerzett doktori címet, le sem írja a szociológia szót.

A szóbeli történelem kétféle módon jeleníthet meg emberi történet: az elbeszélő a múltjáról szól (természetesen egészen a jelenig, az interjú készítéséig terjedően), illetve reflektál múltra, jelenre és jövőre. A múltbéli történések megeshettek vele, de másoktól is hallhatott róluk. Ugyanis a régmúlt eseményeinek továbbörökítése, annak módja, torzításai, a fontos és kevésbé fontos elemek verbális és érzelmi külön-

1 Oscar Lewis (1914–1970) 1943-ban az USA képviselőjeként az Amerikaközi Indián Intézet mexikói irodájában a falu fejlődésével foglalkozott. Élete utolsó két évtizedében a városi élet volt a fő kutatási témája. A *Sánchez gyermekeit* a korai hatvanas években írta.

2 Oscar Lewis *Sánchez gyermekei*. Fordította Bartos Tibor, az utószót írta Sükösd Mihály. Budapest, 1968, Európa Könyvkiadó.

3 Uo. 6. oldal. Kiemelés – K. Gy.

4 Uo. 5. oldal.

választása egyszerre szól az elbeszélőről és a közegről, amelynek része. A történészek azért fogadják gyanakvással az oral history (s ezen belül a life story) interjúk tényanyagát, mert a hagyományos (írott, levéltári) forrásoktól különbözik, s véleményük szerint hitelessége kétségbe vonható. Ami igaz is! Csakhogy a világ megismerésének és bemutatásának különböző intenzitású intellektuális és érzelmi szintjei léteznek, s ezek közül csak az egyik, s nem is biztos, hogy a legfontosabb, amely a „hiteles (írásos) forrásokra” épül. Még mindig Lewisnál maradván, biztos, hogy fontosak azok a statisztikai tények, hogy az általa vizsgált időszakban a mexikóvárosi szegénynegyedben mennyi volt az egy főre jutó jövedelem, hány karóra volt egy családban, mekkora lakásban laktak stb., de mindennek a *megéltsége*, a reflexiókkal átszótt előadása sokkal több – és főleg intenzívebb, plasztikusabb – ismeretet ad, mint az asszociációk nélküli, szikár tények közlése. Nem is beszélve az interjúszituációban felizzó érzelmi többletről.

A hagyományos történeti források azért is szorulnak kiegészítésre, mert minden történelmi korszakban – még a mai információs társadalomban is! – léteznek olyan, a „történetet” és a „történelmet” befolyásoló aktusok, amelyek dokumentálatlanul maradnak. Ha a kutatónak szerencséje van, találkozhat valakivel, aki részese volt ilyen aktusnak, illetve hallott róla. Ez akár alapvetően is megváltoztathatja a kanonizált felfogást egy jól dokumentált(nak hitt) történelmi tényről.

A történészek a társadalom bizonyos szegmenseihez a hagyományos források segítségével egyáltalán nem juthatnak közel, ezért nem is képesek róluk érdemben szólni. Vannak olyan szubkultúrák, élethelyzetek – és nemcsak elszigetelt élethelyzetekre gondolok, hanem olyanokra, amelyekben a történelem annyira fölgyorsul, hogy az (ön)dokumentálás lehetetlen –, amelyek ismerete nélkül egy korszak nem érthető meg. Ilyen esetekben is a szituációt átélt személyek beszámolóí, visszaemlékezései segíthetnek a világ (jobb, teljesebb) megismerésében és megértésében. A forradalmak azok közé a történelmi események közé tartoznak, amelyek csak nagyon esetlegesen dokumentáltak, hagyományos történeti források csak esetlegesen keletkeznek, a történelem rekonstrukciójára nincs megbízható, a tudományosság próbáját kiálló módszer. De hasonló a helyzet egy természeti katasztrófa vagy valamely kriminalizált szubkultúra (például illegális bevándorlók, kábítószerezések, galerik stb.) esetében is. Lewis mexikóvárosi munkásságát a mexikói hatóságok rágalmazónak és obszcénnek minősítették – talán azért, mert ők maguk sem ismerték azt a szubkultúrát, amelyet Lewis

bemutatott a könyvében –, majd hosszas vizsgálódás után fölmentették a tudós amerikaiit.

Egy szubkultúra belső életét „kiteregető” interjúalany – ha nem is jogilag, de informálisan – hasonló helyzetbe kerülhet ma is. S ez arra is felhívja a figyelmünket, hogy az interjúkészítés milyen terheket ró a kutatóra – a tudományos felelősségen túl –, amikor az életét kitaró személy „szövegeit” (már kontextuálva és megszerkesztve) a köz elé tárja. De arra is figyelemmel kell lennünk, hogy az adott társadalmi-történelmi kontextusban az előadott történet pónalizálandó-e, vagy éppen jutalmazandó.

Aki Lewis könyvét olvassa, nagyon hamar elfeledkezik arról, hogy erősen megszerkesztett (gyakran irodalmivá *fölstilizált*) vallomásokat olvas, a mű regényként olvastatja magát. Egymásba gabalyodó életek bontakoznak ki, a főszólam mindig változik, a főszereplőből a következő elbeszélésben mellékszereplő válik, talán elő sem kerül, de amikor a végére érünk a történetnek, kerek egészet kapunk. Lewis műve nem antropológiai, nem is szociológiai alkotás – irodalmi mű. Ha ugyan egyáltalán tudjuk még, hogy hol a határ fikció és dokumentum között.

A XVIII. és a XIX. században az írók magukra vállalták, hogy a nagy társadalmi változásokat regényeikben megörökítsék. (Elég, ha Dickensre, Victor Hugóra vagy Zolára gondolunk, vagy a mi Jókainkra, aki szintén érzékenyen reagált a hosszú élete során bekövetkezett társadalmi, gazdasági, politikai változásokra, magára a 48-as szabadságharcra is, vagy Illyés Gyulára, aki néhány emberöltővel később emelte be az irodalomba a magyar falu nyomorúságát.) A szociográfia műfajának meghonosodása nálunk olyan művek születését generálta, mint a *Magyarország felfedezése* sorozat remekei, mind az első, még a háború előtti, mind a hatvanas években újjáélesztett második sorozatban. Bennük elmosódott a fikció és a dokumentum közötti határvonal, de legalábbis összekeveredtek a szikár valóság és az írói általánosítás elemei. Ami nem jelenti azt, hogy ezek a művek ne szolgálnák a társadalom jobb megismerését. Őszintén hiszem, hogy a jó szemű író (szociográfus) kellő empátiával és terepismerettel legalább annyit el tud mondani az általa vizsgált világról, mint a történész, több ezer oldal levéltári dokumentum alapján. Természetesen nem *ugyanazt*, nem *úgy* mondja el, nem *azonos érvényességgel*, de nem is kevésbé értékesen. Csupán másképpen.

Ebben a kötetben 156 személy életútinterjújának részletei találhatók az 1956 tavaszától 1957 tavaszáig tartó egy év meghatározó és legfontosabbnak ítélt eseményei szerint csoportosítva. Az interjúrészlete-

ket, mozaikokat folyamatosan olvasva történetek állnak össze, egy-egy történetet több személy is megjelenít. A részletek kiegészítik egymást, felelnek egymással, ütköznek, vagy éppen kitérő egyenesekként kikerülnek egymást. Az összeálló kép azonban az 1956-os magyar forradalomról tudósít. A megszólalók részben a forradalom aktív alakítói voltak, mások „csak” elszenvedői, s vannak, akik tanúi. Többségük a forradalom oldalán állt, de néhányan a másik oldalról is megszólalnak. Mindegyikük „vallomása” fontos, s mindegyiküké másért.

Az 1956-os Intézet bő másfél évtizedes történetét megelőzték az 1956-os forradalom szereplőivel készített interjúk. Még csak az Oral History Archivum működött a Soros Alapítvány támogatásával,⁵ de már megjelentettünk két kötetet az *Életutak* sorozatban. Az első az erdélyi néprajztudós Domokos Pál Pétert mutatta be a vele készült életútinterjú alapján, a második a Rajk-per egyik mellékperében elítélt, s éveket Rákosiék börtönében töltő Varga Endrét.⁶ A rendszerváltozás után tematikus köteteket jelentettünk meg a munkástanácsokról, a fegyveres felkelőkről és a forradalom alatt újjáalakuló pártokról.⁷ Ezek a kötetek a már meglévő interjúk alapján készültek.

Igazi reveláció volt a Kőrösi Zsuzsanna–Molnár Adrienne szerzőpáros *Titokkal a lelkemben éltem* című kötete, amely a forradalom után elítéltek gyermekeivel készült célzott interjúk alapján, *igazi* oral history kutatás eredményeképpen jelent meg, s később angolul és németül is kiadták.⁸ Ezt követte *A hatvanas évek Magyarországon* kutatáshoz kap-

5 Az Oral History Archivum ezen a néven 1985-től működött a Művelődéskutató Intézet keretei között, majd az 1956-os Intézet megalakulása után annak része lett.

6 Domokos Pál Péter *elmondja életét Balogh Júliának*. Budapest, 1988, Oral History Archivum–Vita Kiadó. /Életutak 1./; *Nem felejtünk. Varga Endre elmondja életét Hegedűs B. Andrásnak és Kozák Gyulának*. Budapest, 1989, Oral History Archivum–Vita Kiadó. /Életutak 2./

7 „Szuronyok begyén nem lehet dolgozni”. *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből*. Szerkesztette Kozák Gyula, Molnár Adrienne. Budapest, 1993, Századvég–1956-os Intézet; *Pesti utca. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből*. Szerkesztette Kozák Gyula, Bindorffer Györgyi, Gyenes Pál. Budapest, 1994, Századvég–1956-os Intézet; *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. Szerkesztette Kozák Gyula, Kőrösi Zsuzsanna, Tóth Pál Péter. Budapest, 1997, 1956-os Intézet.

8 Kőrösi Zsuzsanna–Molnár Adrienne: *Titokkal a lelkemben éltem. Az ötvenbatos elítéltek gyermekeinek sorsa*. Budapest, 2000, 1956-os Intézet. *Carrying a Secret in My Heart ...*

csolódó *A „batvanas évek” emlékezete*,⁹ amelynek interjúrészeit „tartalmazzák azokat a kollektív emlékezeti panelekké egyszerűsödött, domináns emléknymokat, amelyek a hatvanas évek elsüllyedt világról szóló mai közemlékezést meghatározzák”.¹⁰ A kötet összeállítója, Molnár Adrienne az OHA interjúból válogatott részleteket és rendezte azokat tematikus, illetve kronologikus rendbe.

E kötet összeállítói – Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsanna – együtt 34 munkaévet fordítottak az OHA-ra, az 56-os Intézet alakulása óta hivatásuknak tekintik a life story interjúk gyűjtését, gondozását, feldolgozását, a kutatók számára a minél könnyebb hozzáférés megteremtését. Sokat tudnak a műfaj buktatóiról, de a műfajban rejlő lehetőségekről is. Szerkesztőtársuk, Keller Márkus történész, szociológus négy éve került kapcsolatba az Oral History Archívummal. A forradalmat egyéni történeteken keresztül bemutató interjúrészek kiválogatásában és megszerkesztésében nem irodalmi ambíció, hanem a történelmi és szociológusi kíváncsiság vezérelte a szerkesztőket, és amit létrehoztak, a legjobb magyar szociográfusi hagyományok folytatásának tekinthető.

A téma – különösen, hogy a forradalom ötvenedik évfordulója parancsolóan követelte valami eddig még nem volt létrehozását – önmagát kínálta: a forradalom emberi sorsokon keresztül bemutatva. *Történelem alulnézetből*, mondhatnánk, László Bencsik Sándor könyvének címét parafrázálva,¹¹ ha nem lennének a megszólalók között, akik egyáltalán nem voltak alul, csak a Kádár-korszak megtorlása következtében lettek páriák, illetve ha nem szólalnának meg olyanok is, akik a másik oldalt képviselve a hatalom kegyeltjeiként élték át a bemutatott és a következő korszakot. Közös a megszólalókban, hogy a forradalommal kapcsolatos személyes élményeiket osztják meg az olvasóval.

Természetesnek tarthatjuk, hogy aki az életéről, élete fontos eseményeiről beszél, megkísérli az általánosítást, s ami e kötetben található,

Children of the Victims of the Reprisals after the Hungarian Revolution in 1956. Budapest–New York, 2003, CEU Press. *Mit einem Geheimnis leben. Die Schicksale der Kinder der Verurteilten von 1956*. Herne, 2005, Gabriele Schäfer Verlag.

9 *A „batvanas évek” emlékezete*. Az *Oral History Archívum gyűjteményéből*. Válogatta és összeállította Molnár Adrienne. Budapest, 2004, 1956-os Intézet.

10 Rainer M. János előszava *A „batvanas évek” emlékezete* című kötethez.

11 László Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*. Budapest, 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó. /Magyarország felfedezése./

az a mindennapok fragmentált története. Balgaság lett volna az interjúban elhangzottakat a kanonizált történelemmel ütköztetni. Egyrészt, mert a személyes narratíva nem lesz értéktelenebb, ha ellentmond a „hivatalos” történetírásban megfogalmazottaknak, másrészt az átélt és elbeszélte történetekből kibontakozó kép kiegészíti vagy éppen gazdagítja, árnyalja a hagyományos forrásokra épülő történeti műveket.

A kötet alkotóinak a legnehezebb feladatot – a válogatáson túl – a rövidebb-hosszabb részletek kötetbe rendezése jelentette. A kötetben a klasszikus dramaturgia aranyszabálya, a hármas egység érvényesül. A hely, az idő és a cselekmény szinkronja a priváttörténeti narratíván keresztül valósul meg. A tudomány (szociológia, történettudomány) és az irodalom közötti senki földjén kell a szövegeknek érvényesen megszólalniuk. Mégpedig úgy, hogy a szerkesztés (forma!) eredményeképpen egyrészt emocionális élményt adjanak, másrészt a forradalomról is minél több releváns (és egymást kiegészítő, egymáshoz kapcsolódó) adalékkal szolgáljanak.

Miért nem elégedhetünk meg a korszak tanulmányozásánál a történelemkönyvek alapos leírásaival? A válasz egyszerű: a történelmi művekben olyan mérvű az általánosítás, hogy – tisztelet a kevés kivételnek – elvész a történelmet átélő ember. Az oral history pedig az egyes embert és az általa átélt eseményeket kívánja a párhuzamos sorsokon keresztül bemutatni. Majd a bizonyítási folyamatot megfordítja, s az egyéni sorsokból bontakoztatja ki a történelmet.

Ezt a könyvet nem szabad úgy olvasni, hogy csak belelapozunk. Ezt a könyvet az elejétől a végéig *el kell olvasni!* Át kell adnunk magunkat előbb a részleteknek, s aztán, ahogy haladunk előbbre, el kell végeznünk azt az intellektuális munkát, amelynek az eredményeképpen a mozaikok, a történettöredékek önálló értelemmel bíró egészé állnak össze. Nekünk, olvasóknak kell fölfedeznünk az összefüggéseket, az egymást erősítő és az egymásnak ellentmondó, az egymást kiegészítő részletek viszonyát. Az olvasó intellektuális munkája nyomán válnak a fragmentumok egységgé, illeszkednek egymáshoz, kerekednek történetté, történelemmé. Nekünk kell tudnunk lehámozni a túlzásokat, felismerni az elfojtásokat, elhallgatásokat, megkülönböztetnünk a valódi hősiességet a háryjánoskodástól.

Ma már közhely, hogy annyi forradalom volt, ahányan átélték. Az idő múlásával mindenki kiegészítette, tovább színezte, értelmezte a magáét. Az OHA-ban található, a forradalommal is részletesen foglalkozó mintegy hatszáz interjúból mégis koherens kép rajzolódik ki. Aki

ismeri az interjúkat, tudja, hogy mely történetek „nagyon” *egyediek*, melyek tartoznak a *különös* kategóriába, s melyek az *általánosba*.¹²

Az interjúalanyok természetesen (a forradalom óta eltelt idő okán is) szinte mindig elvégzik az értelmező reprezentációt, s a történetükbe beépített (gyakran latens) tudást sajátjukként adják elő. Ez azonban nem változtat azon, hogy a saját történet – mint mag – megmarad. A saját történet, a valóság értelmezési tartománya változhat ugyan az időben, kiegészülhet más forrásokból szerzett ismeretekkel, de a lényegét tekintve nem változik. Észre kell vennünk, hogyan válik különössé az egyedi, s maga a kötet milyen módon vezet el bennünket az általánoshoz. Amikor értelmezési tartományról szólok, arra az ideologikus közegre gondolok, amelyben a kötetben megszólalók leélték az életüket. Nyilvánvaló, hogy minden ember feldolgozza a múltját, s az minél traumatikusabb, minél több drámai elemet tartalmaz, annál inkább szükség van a lekerekítésre, a racionalizálásra egyrésztől, a túlzásra, a heroizálásra másrésztől. A „nagy (vagy klasszikus) oral history” – amikor a közeg nagyon jól behatárolt, az „elemszám” kicsi, az interjúk a vizsgált dologgal azonos idejűek, s szigorú terv alapján készülnek – lehetővé teszi a mondatról mondatra történő elemzést, a különösség és az általános pontos elhatárolását, a narratíva egyes elemeinek eredetvizsgálatát, s végül a vizsgált közeg rendkívül pontos leírását. Esetünkben egyik feltétel sem teljesült – mert nem teljesülhetett – maradéktalanul. A megkérdezettek köre kellően behatárolt volt, az elemszám viszont definiálatlan, semmiféle reprezentativitási igényt nem elégít ki, az interjútervek lazák voltak, s az interjúk nagy időintervallumban (1981–2006 között) készültek. Az utóbbi tényt különösen fontos a kötet olvasásakor figyelembe venni, hiszen (a megszólaló személyes motivációjától függően) a rendszerváltozás előtti és utáni társadalmi-politikai közeg eltérően befolyásolta az interjúalanyokat. Miként az is, hogy a történések és az interjú készítése között mennyi idő telt el.

Gondoljunk a klasszikus dokumentumfilmekre (a hatvanas, hetvenes évekbeli kelet-európaiakra, különösen a magyar BBS-ben készületekre¹³ és a lengyelekre!), amelyek az interjúnál mostohább és a tech-

12 „A különösség nem csupán viszonylagos általánosítás, nem csupán út az egyeditől az általános felé (és megfordítva), hanem – ... – szükségszerű közvetítés az egyediség és az általánosság között.” Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 2. kötet, 180. oldal.

13 Csak néhány szerzőt említek: Dárday István, Ember Judit, Gazdag Gyula, Sára Sándor.

nika által befolyásoltabb körülmények között készültek, ma már mégis a kor megkerülhetetlen lenyomatát adják. Olyan lenyomatát, amely nélkül társadalomtörténet nem tanítható. Az interjúkra több idő van, nincsenek kemény anyagi korlátok. A kötetet tekinthetjük úgy, mint egy dokumentumfilmet, amelyből hiányzik a kép. A többi feltétel ugyanis teljesül. A szerkesztés a vágás. (Az angol-amerikai filmekben a vágói tevékenységet gyakran jelölik a szerkesztés szóval: edit.) Csakhogy egy dokumentumfilm ritkán haladja meg az egyórás terjedelmet, ami még akkor is csupán húsz gépelt oldal, ha végigbeszéljük, ebben a könyvben viszont 305 oldalnyi szöveg található, egy nagyon hosszú, gyakorlatilag nézhetetlen dokumentumfilm anyaga. A párhuzamot azért tartom fontosnak, mert a különosság meglelése az alkotók felelőssége, miként a dokumentumfilmnél a rendezőé. Ha jól eltalálták, kik szerepeljenek a filmben, a mű „ütős” lesz, hiteles, érvényes, s az idő múlásával egyre értékesebb. Igaz ez egy interjúrészletekből összeálló könyvre is. A kötet összeállítói a dokumentumfilm-rendezőhöz hasonló alkotói helyzetben értelmezhetők. Helyzetük annyival hátrányosabb, hogy a rendelkezésre álló (megvágandó, megszerkesztendő) anyagot nem kizárólag ők hozták létre, az interjúk egy részét nem ők készítették, gyakran kellett *hozott anyagból* dolgozniuk. A könyv struktúráját a meglévő interjúk tartalmához kellett igazítaniuk. Abból kellett gazdálkodniuk, ami az archívumban rendelkezésükre állt. Megkönnyítette azonban a helyzetüket, hogy nem a kötet szerkesztésekor találtak először az interjúkkal, az elmúlt másfél évtized alatt alaposan megismerhették őket. Tudták, hová kell nyúlni.

A történet ebben a kötetben befejeződik a forradalom leverését követő utóvédharccal. Az „igazi” történet, a nagy történelem azonban nem ért véget, következett a megtorlás, a kádári konszolidáció, majd három évtized múlva a forradalom rehabilitációja. Hőseink ezeket a korszakokat is végigélték, ezekről is van mondanivalójuk, s el is mondták életük forradalom utáni alakulását. Azt megjeleníteni már egy következő kötet feladata.

Budapest, 2006.

Kozák Gyula

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

Az Oral History Archívum gyűjteményéből készült válogatásunkkal a résztvevők elbeszéléseiből, emlékeiből kirajzolódó 56-ot próbáljuk megragadni és továbbadni. Tehát nem történészek (vagy ha azok is, nem *mint* történészek) elemzik a forradalmat a legkülönbözőbb – megbízható és kevésbé megbízható – források alapján, hanem a szereplők, a tanúk mondják el saját személyes élményeiket, történeteiket 56-ról. Természetesen nem akarjuk – nem is lenne értelme – az interjúválogatást és a klasszikus történetírói munkákat szembeállítani egymással, hiszen a posztmodern óta közhely, hogy *minden* felidézés torzít és konstruál, így a különböző megközelítések inkább kiegészítik egymást, és nem játszhatók ki egymás ellen. Arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy az OHA gyűjteményét nem a kádári „igazságszolgáltatás” termelte ki az 56-ot követő represszió során. Ezért az interjúk gyökeresen más perspektívából mutatják be a forradalmat, mint a például manapság gyakran kutatott, szintén nagy számban rendelkezésre álló periratok. Az első interjúkat az archívum alapítói, Hegedűs B. András és Kozák Gyula készítették 1981-ben. Éppen azért, hogy a hatalom által elhallgatásra ítélt múltból rögzítsék az átélők emlékeit. Az archívum huszonöt év alatt mintegy ezer interjúból és háromszáz memoárból álló gyűjteménnyé nőtt, a XX. század magyarországi magántörténelmének páratlan forrásegyüttesévé. Ezért a gyűjtemény – és így kötetünk is – egyedülként nyújt lehetőséget arra, hogy a forradalom megéléstörténetét átfogóan vizsgáljuk.

A feladat lehetetlensége ellenére az interjúrészletek kiválasztásánál mégiscsak törekedtünk bizonyosfajta teljességre. Igyekeztünk mindazokat a csoportokat megjeleníteni, amelyeket a történettudományi kutatás a forradalom fontos tényezőjeként tart számon. Így kerültek a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok, a kommunista reformértelmiség, az utcai harcosok, az egyetemisták és az újjáalakuló pártok a válogatás középpontjába. A korábbi Budapest-centrikusság oldására a válogatásba sok vidéki esemény, illetve azokat felidéző interjúrészlet

került. A forradalom sokat szerepeltetett és gyakran nyilatkozó szereplői mellett sok új, eddig ritkán vagy soha meg nem szólaló résztvevő is helyet kapott a kötetben. A jól ismert nagy volumenű narratívák helyett a mikrotörténetekre helyeztük a hangsúlyt, melyekből – bár ehhez az olvasó aktív munkája is szükséges – véleményünk szerint az eddiginél ellentmondásosabb, de egyben hitelesebb 56-kép rajzolódik ki.

Minden történetet alapvetően meghatároz az, hogy hova helyezzük a kezdetét és a végét. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy a forradalom történetét 1945-től, 1948-tól vagy esetleg 1953-tól kezdjük el. Kötetünk 1956 tavaszával indul. Egyrészt, mert könyvünket ki akartuk emelni a különböző időszámítások mögött rejlő ideológiai csatározások világából, másrészt figyelmünket csak a forradalomra és közvetlen előzményeire kívántuk irányítani, harmadrészt, mert a kifejezetten a forradalomra fókuszáló interjúkban az emlékezés módja szignifikánsan megváltozik 1956 tavaszával-nyarával. Az addigi átfogó, sok esetben „történelemkönyv-ízű” emlékek helyét a személyes mikrotörténetek sokasága veszi át, azaz a résztvevők is jeleznek itt valamiféle határvonalat.

Tudatos elhatározás eredménye az is, hogy a megtorlás, valamint Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése kimarad a kötetből. Nem volt könnyű a döntés, hiszen a forradalom története nem ér véget november 4-én, a szovjetek bevonulásával. A felkelők még napokig harcban álltak velük. A szovjetek által hatalomra segített Kádár Jánosnak hónapokra volt szüksége, hogy hatalmát biztosnak érezze. Ezen túlmenően 56-hoz, ahhoz, hogy 56 mit jelent a mai magyar társadalom számára, szorosan hozzátartozik a megtorlás, a rendszerváltozás, a rehabilitáció, illetve a forradalom 1989 utáni recepciója is. Mégis úgy éreztük, hogy a Kádár-rendszer minőségileg új szakasza kezdődött 1957. május elsejével. Ezért összeállításunk itt ér véget, amikor már sokan reményvesztetten elhagyták az országot, az utóvédharc kifulladás, megfélemlítéssel, letartóztatásokkal meggyengítették a munkástanácsok erejét is. A következő időszokról majd egy másik könyv szól.

Felmerülhet a kérdés, fontos-e, szükséges-e a hagyományos lineáris történetmeséléshez ragaszkodni, ha történeti eseményeket kívánunk feldolgozni. Nyilvánvalóan nem szükséges. Az, hogy a problémaközpontú, analitikus történetírás jobban segíti a kutatás tárgyának megismerését, mint a mechanikusan kronologikus, szintén nem kétséges. Mi mégis a kronológiát választottuk vezérfonalul, két okból. Az egyik a problémaközpontú feldolgozás előfeltételeinek hiánya, a másik a kötet vállalt célja. Egyelőre nem született meg az alapos, általánosan elfoga-

dott 56-os „problémakatalógus”, amelyre válogatásunkat felépíthettük volna, és nem hisszük, hogy ennek megalkotása egy interjúkötet feladata lenne. Kötetünk célja, hogy az átélt 56-ot mutassa be, ezért a hagyományos linearitással mi nem a problémaközpontúságot, hanem a multilinearitást helyeztük szembe. A kötet olvasója megbizonyosodhat arról, hogy nem egy forradalom zajlott, hanem sok különböző, egy időben, néha harmonizálva, néha feleselve egymással.

Az életútinterjúk esetében az egyik legvitatottabb kérdés a prezentáció mikéntje. Két, sokszor nehezen összeegyeztethető követelménynek kell megfelelni. Egyrészt a lehető legtöbb információt kell megtartani, másrészt úgy kell megjeleníteni az interjút, hogy viszonylag könnyen kezelhető, feldolgozható legyen. Azt, hogy a két követelmény közül melyik a fontosabb, alapvetően a könyv választott műfaja határozza meg. Mivel kötetünk a szociográfia műfajába sorolható, és ilyenként a szakma művelői mellett a nagyközönségnek is szól, az általunk kiválasztott és megjelentetett interjúrészletek szerkesztett szövegek. A beszélőre jellemző szóhasználatot, stílusjegyeket nem változtattuk meg. Kihúztuk azonban az ismétléseket, kijavítottuk az egyértelmű tárgyi tévedéseket, és megszüntettük a nyelvi sutaságokat. Ezért az interjúrészletek – bár tükrözik az interjúalany habitusát és nyelvi stílusát – mélyebb nyelvi-pszichológiai elemzésekre csak korlátozottan alkalmasak. Kötetünk, mint minden szerkesztett mű, magán viseli a szerkesztők keze nyomát, preferenciáit és értéktételezéseit. Ezért fordulhat elő az is, hogy egy-egy korábban már más szövegkörnyezetben megjelent, mások által szerkesztett interjúrészlet most némileg eltérő formában kerül az olvasó elé.

Az összeállítás végén megadjuk minden emlékező rövid életrajzát, amely tartalmazza az interjúalany 56 előtti társadalmi státusát, a forradalomban vállalt szerepét, valamint az őt ért esetleges megtorlást vagy diszkriminációt.

Ki beszél? Miről beszél? Mikor beszél? Ezeket a kérdéseket a társadalomtudományok posztmodern fordulata óta minden narratívákkal operáló műnek kötelező feltennie. Kötetünk esetében ez azért fontos, mert többen is beszélnek, és ráadásul egyszerre. A beszélők közé sorolhatók a szerkesztők, akiknek szándékairól és irányultságáról már volt szó. Sokkal rejtettebben, de mégis hallatják hangjukat azok, akik az interjúkat készítették. Nemcsak előzetes koncepcióikkal, tárgyi tudásukkal vagy annak hiányával, kérdéseikkel, metakommunikatív jeleikkel befolyásolták az interjúalany által megalkotott történetet – és így

végző soron a kötetünkben olvasható részleteket –, hanem pusztán jelenlétükkel, azzal a légkörrel is, amit az interjú során kialakítottak. De nemcsak az interjúkészítők sokfélék, hanem az interjúalanyok is. Nem mindegy, hogy valaki milyen politikai múlttal és irányultsággal, hatalmi helyzetből vagy éppen a hatalom által üldözötten, esetleg 56 nyarán öntudatra ébredő fiataalként vett részt a forradalomban, az sem lényegtelen, milyen társadalmi rétegből származik, illetve hogy a felkelők oldalán harcolt-e, vagy éppen ellenük. Ezek az egyéni különbségek (és most csak a legnyilvánvalóbbakat említettük) mind-mind más 56-történetet eredményeznek. Mivel esetünkben nem egy beszélő van, hanem beszélők sokasága, meglepetésre éppen az ad okot, hogy ez a sok hang meglehetősen sokszor áll össze kóruddá és alkot valamiféle harmóniát. Hiszen amiket hallunk, azok erősen különböző értékrendű személyek sokszor teljesen ellentétes perspektívából elmondott egyéni történetei. A különbözőséget még csak növeli, hogy az interjúk egy része a rendszerváltozás előtt készült, féligalás körülmények között, amikor az 56-ra való emlékezés nem tartozott a veszélytelen dolgok közé, illetve az, hogy a rendszerváltozás után a napi politikai helyzet, 1956 és az ötvenhatosok konjunktúrája, dekonjunktúrája is befolyásolta az interjúalanyok reakcióit, történeteit. A perspektívák különbözőségét erősíti az is, hogy az interjúalanyok az interjúkészítés időpontjában életpályájuk különböző szakaszát élték, és így természetesen más jelentőséget tulajdonítottak a forradalomban vállalt szerepüknek.

Az 56-os forradalomról már nagy számban készültek tudományos elemzések, de fogadtatásuk, a róluk szóló vita mélysége és minősége világosan mutatja, hogy 56 ma még elsősorban politikai, ideológiai, és csak másodsorban szaktudományos kérdés. Reményeink szerint változtatásunk az ötvenedik évfordulón lehetőséget ad arra, hogy a résztvevők emlékeinek segítségével, velük együtt mindenki végiggondolhassa a forradalmat. Így talán képessé válhatunk 56 indulatoktól mentesebb és őszintébb értékelésére.

Köszönjük az interjúalanyoknak, hogy hozzájárultak emlékeik közléséhez, és köszönet illeti az interjúkészítőket, valamint azokat a kollégáinkat és barátainkat, akik segítették a könyv létrejöttét.

Budapest, 2006.

A szerkesztők

OLVADÁS

Változásnak kell jönnie

■ LITVÁN GYÖRGY: Az 53-as fordulatot bizalmatlanul, szinte megrettenve fogadtuk, mert éreztük, hogy egy fontos téglát kihúztak, kezd omlani a fal, és vele a mi hitünk. Viszont 54-ben kezdtünk józanodni, és kezdtük megérteni – nem kis részben a rehabilitációk hatására, de idősebb barátaink, például Vásárhelyi hatására is –, hogy tulajdonképpen mi történik, és az októberi KV-ülés után már egyértelműen nagyimréseknek vallottuk magunkat. Ez volt körülbelül a fordulópont. Annyira, hogy az MDP KV 55. márciusi határozatát abszolút ellenségesen fogadtuk, mint egy gyalázatos erőszaktételt a kedvező irányban megindult fejlődésen. Éppen ezekben a napokban volt egy fontos beszélgetésünk Tánczos Gáborral, akivel ilyen kérdésekről ilyen nyíltsággal addig nem beszéltünk. Kifejtettem neki a véleményemet, hogy Rákosiék gengszterek és gyilkosok, s ez volt az ugrópont, mert ő egyetértett velem. Itt nem nagy ideológiai kérdésekről volt szó, hanem hogy valaki párttag létére akceptálja-e. Javasoltam, hogy kezdjünk valamilyen illegális szervezkedésbe, amit ő – nagyon helyesen – elutasított, mert értelmetlennek és rossz útnak tartotta.

Ha látványos dolgokat nem is, azért elég sok mindent csináltunk. Ez volt az az időszak, amikor emberről emberre menve kellett a kommunista értelmiséget megdolgozni. Mindenkinek megvolt a maga baráti köre, s megvolt az az öt-hat embere, akit tisztességesnek tartott, akiről úgy érezte, hogy érdemes foglalkozni vele, s akit lépésről lépésre kellett meggyőzni. Először arról, hogy mi is a magyar pártvezetés, hogy kik is Rákosiék, ha ezt elfogadta, akkor a következő lépés Sztálin igazi szerepének az elfogadtatása volt. Ez volt tulajdonképpen az előkészítése annak, ami a Petőfi Körben, egy kedvezőbb konstellációban szárba szökkent. Emlékszem, Tánczos mondta, hogy „mi százakat mozgatunk”, s kinevettük. Azt hittük, hogy gyerekes túlzás. S aztán, amikor eljött a pillanat, kiderült, hogy tényleg meg tudja mozgatni a százakat, az ezreket.

■ VARGA JÁNOS: Az energiaellátással elég sok baj volt. 54-ben előfordult, hogy a Magyar Államvasutak mozdonyai szénhiány miatt leálltak a nyílt pályán, és a szembejövő szerelvénytől kértek kölcsön szenet. Akkor Czottner Sándor miniszter a K vonalon leszólt hozzánk Petőfi-bányára, hogy ha nem adunk szenet, összedől minden. A műszaki igazgató visszaszólt neki, hogy adjanak pénzt. Az erőművek is majdnem leültek. Alig tudtak melegüzemi tartalékra termelni, mert nem adtunk elég szenet. Egymás után rokkantak le, mentek tönkre az emberek. A mélybányászati dolgozók ezerhatszáz forintot kerestek havonta, a külszíni üzemben dolgozó csillések meg az osztályozó dolgozói öt-hatszáz forintot. 56-ban a többszalagos bányászok már nem tudtak a kenyérükhöz szalonnát enni, csak vöröshagymát. Az emberekben forrt az indulat, és az elégedetlenség a tetőfokára hágott.

■ NAGYIDAI JÓZSEF: Előbb sztahanovista lettem, később pedig a Kiváló Dolgozó címet is megkaptam. Ehhez három hónapig kellett a gyári átlagon felül teljesíteni, és akkor adtak egy láncokon lógó zománcos vörös csillagot. A tetején volt egy kis táblácska, rá volt írva, hogy Kiváló Dolgozó. A törvény szerint a sztahanovista címért járt volna kétheti fizetésnek megfelelő összeg és egyhetes üdülés, a Kiváló Dolgozóval pedig kétheti üdülés és egyhavi fizetés. Én egyiket sem kaptam meg. Az oklevél- meg a csillagkiosztó ünnepélyen egyszerűen bejelentették, hogy „felajánlottam” a jutalmamat a gyár szociális alapja számára. Engem meg sem kérdeztek. Másoktól is hallottam ilyet. A második alkalommal meg nagylelkűen adtak két könyvet. Ennyit kaptam azért, hogy sokszor éjjel két óraker is behívtak, mert teljesíteni kellett valamilyen tervet. Elég rendes, jó munkás voltam, sikerült nekik belém nevelni, hogy a szívemen viseljem az ország ügyét, népünk felemelkedését. Megpróbáltam mindig példásan élni, illetve viselkedni. Tudtam, hogy nekem muszáj mindig jól lépni és soha rosszat nem csinálni, mert nincsen, aki megvédene. Ezek a dolgok egyre jobban kinyitották a szemem. Akkor már nemcsak én, hanem mások is látták, hogy nem jó irányban haladunk. Az ígéreteket megduplázták, de ugyanakkor duplázták az árakat is. A normákat meg csak egyre srófolták fölfelé. Amikor a Petőfi Kör kezdett alakulni, én nem sokat tudtam róla, csak annyit, amennyit a *Szabad Ifjúság*-ból tudni lehetett. Akkor már mélyebben kezdett érdekelni, hogy mi folyik körülöttem. 55 vége felé, 56 elején már a gyárak sorozatosan nem teljesítették a terveket, jelentkeztek a csőd és az összeomlás jelei. Bizonyos gyárak megrovásban részesültek, a munkások kezdtek elégedetlenkedni, és még annak ellenére is

kezdték otthagyni a munkahelyüket, hogy a munkakönyvbe bepecsételték: „önkéntesen kilépett”. A munkahely szinte olyan volt, mint egy börtön. Ha egyszer valaki valahol elhelyezkedett, ott kellett maradnia. Szabotálnak, kardinális véteknek számított, ha valaki munkahelyet akart változtatni. Ha valakinek bepecsételték, hogy „önkéntesen kilépett”, nem kaphatott jutalmat, elvettek a szabadságából. Ez volt a drága jó beígért paradicsomi rendszer egyik módszere. Törvény szerint nem állíthatták meg az embert, hát csináltak olyan melléktörvényeket, amelyekkel szinte röghöz kötötték, még akkor is, ha ott boldogtalan volt. Azt hiszem, hogy a gazdasági csődhöz az is hozzájárult, hogy az emberek elvesztették a munkakedvüket. Úgy éltek ebben az országban, mint egy kényszermunkatáborban, úgy kellett dolgozni, mint a munkaszolgálatosoknak.

Fájó pont volt, hogy mindenütt csak a szovjet hősokeket állították elénk példaképül. A magyar történelemnek nem voltak nagyjai? A szovjet emlékművek, a szovjet katonák sírjai mindig gyönyörűen gondozottak voltak. Erre önmagában nincs ellenvetésem, de arra van, hogy a magyar hősi emlékművek az enyészeté lettek.

■ SZIGETVÁRI ISTVÁN: 1956. augusztus végéig éltem a Rákosi Mátyás Ifjúmunkás Városban, az ország első iparitanuló-mintatanintézetében. Az első évben havi harminc forint ösztöndíjat kaptunk. Ebből kellett fizetni a kötelező biztosítást, a DISZ-tagdíjat és a sporttagságit. Huszonnégy forint maradt a tisztálkodási szerekre, szappanra, fogkefére, cipőpasztára, erre-arra. Ruházkodni nem nagyon kellett, mert abban az időben még inasegyenruhában jártunk. Fekete nadrág, télen zubbony, tányérsapka és barna félcipő, nyáron pedig világos khakiszínű nadrág, gimnasztyorka és pilotkasapka. Telente éjszakánként kiszöktünk az intézetből, este tíztől reggel hatig havat lapátoltunk. Egy éjszakára huszonnégy forintot kaptunk. Máskor elmentünk vagonot kirakni. Igaz, hogy itt több pénz volt, de ha a vagonot nem raktuk ki a meghatározott idő alatt, elzavartak, és egy fillért se fizettek. Nagyon meg kellett húznom a derékszíjat, mert én nem volt kitől kapjak. Ezekből a pénzekből vettem aztán magamnak egy öltöny ruhát és egy pár cipőt, inget, alsónadrágot. A második évben hatvan forintra emelték az ösztöndíjat, így egy kicsit könnyebb lett a helyzetem.

Akkoriban egyébként erősen baloldali beállítottságú voltam, az állami neveltetésem folytán nem is lehettem más. Tagja voltam a DISZ-nek, és természetesnek vettem a párt elsőbbségét mindenekelőtt. Mi akkor komolyan vettük, hogy Rákosi az apánk, mert ezt nevelték belénk.

Annyit azért tudtunk, hogy a sporteseményeknél a Szovjetunió ellen mi nem győzhetünk, tehát hogy ebben politika van. De ezen kívül semmit, semmit. Kritika nem volt. Eleve nem is lehetett, mert mindig azt magyarázták nekünk, hogy ami van, az jó. Belenevelték az emberbe, hogy a dolgozó nép erős, a kapitalisták rosszak, és el akarnak nyomni bennünket, a volt gyártulajdonos egy tróger, mert kizsákmányolta a népet. Abban az időben az ország nagy része el is fogadta ezt. Voltak, akik kilógtak a sorból, de az biztos, hogy a május elsejei tömegfelvonulásokon nevető embereket lehetett látni, és nem zúgolódókat. A környezetemben nem volt senki, aki más irányba terelt volna. Ízig-vérig Rákosi-gyerek voltam – így hívták a környéken a gyerekotthonban lakó állami gondozottakat. 1955 őszén azonban átkeresztelték az intézetet „November 7.” Ipari Tanintézeté.

■ N. SÁNDOR LÁSZLÓ: A két év alatt, amíg az *Északmagyarországnál* dolgoztam, állandó konfliktusaim voltak, de nevem lett a megyében. 55 végén jött egy második, nem erőszakos téeszésítési kampány. Grósz Károly, a Borsod megyei pártbizottság propagandaosztály-vezetője azzal a jó szándékkal indult el, hogy indítanak egy új téeszésítési kampányt, de ezúttal önkéntes alapon. Egy hétig járta a megyét, hogy tapasztalatokat szerezzen. A Sárospatak melletti Vajdácskára én is elkísértem. Grósz jól szót értett a parasztokkal, teljesen nyíltan beszéltek vele. A végén az egyik vezető gazda azt mondta: „Grósz elvtárs, miért akarnak bennünket erőszakkal bevinni a téeszbe? Mi nem akarunk bemenni. Amíg lesz egy lyuk, amin kibújhatunk, addig mi ki fogunk bújni alóla.” Erre Grósz: „Ide hallgassanak, bújjanak ki, ameddig akarnak, de egyszer minden lyukat betapasztunk!” Ez Grószról meghatározó élményem volt. *Vajdácskai beszélgetések* címmel írtam is egy jó cikket. Benne volt, hogy nem olyan nagy a készség a belépésre. 56-ban nem lehetett szabadon írni az *Északmagyarországnál*, de azért bizonyos tabukat tiszteletben tartva lehetett tisztességesen írni. Ma is vállalom ezt a cikket.

■ GÖMÖRI GYÖRGY: Már nagyon mozgolódtunk az egyetemen. Március 15-e előtt, 56 februárjában, Vázsonyi Vilivel együtt fölmentünk Lakatos Pistához, a költőhöz. Ő nagyon szívesen fogadott fiatalokat, akikkel verseket elemzett. Voltam már a Pistánál korábban is. Fölmentünk februárban, röviddel a XX. kongresszus után – hangsúlyozom, a szél már másfelől fúj – azzal, hogy mi nagyon szívesen szerveznénk egy diáktüntétést Nagy Imre mellett március 15-ére, mi a véleménye erről. Mire Pista kicsit gondterhelten ránk nézett, és azt mondta: „Most

még ne, de lehet, hogy majd egyszer kelleni fog.” Engem Lakatos Pista szervezett be a Petőfi Körbe, ami nem úgy indult, mint egy tisztán kommunista csoportosulás, hanem mint a demokratikusabb értelemben vett baloldaliak és a kiábrándult kommunisták vitaköre. Az első megbeszélés a XX. kongresszus előtt volt. Az elsők között voltam, akik beléptek, megvan a tagkönyvem. Aztán hosszú ideig teljes csönd, úgy látszott, hogy nem működik. Egyszer csak mégis fölbukkant, vita itt, vita ott. Nagyon izgalmas volt.

■ TÓTH ISTVÁN: Győrben voltak, akik a kommunista párt összeomlását várták. Én nem. Én azt vártam, hogy a józan ész diadalmaskodik. Nem azt vártam, hogy a Szovjetunióban megszűnik a kommunizmus, hanem hogy a kommunizmus megváltozik. Ami nagy különbség. Hruscsov beszéde nagyon feldobta a dolgot, állandóan beszédtema volt Hruscsov meg a XX. kongresszus. Már a kádereket is kezdtük minősíteni abból a szempontból, hogy ki a vad kommunista vagy a szelídebb kommunista. Akkor már tényleg a levegőben volt, hogy itt változásnak kell jönnie.

A nép nem bízik többé Rákosi Mátyás elvtársban

■ LUKÁCSY SÁNDOR: Az Írószövetségben 56. március végén elmondott beszédemnek három témája volt. Egyrészt az erkölcsi felháborodás diktálta visszaütés Rákosira, akit Júdásnak neveztem. Másrészt egy barátomnak, Erdős Péternek a becsukatása, akit a XX. kongresszus alatt tartóztattak le. A harmadik pedig: akkoriban értesültem róla, hogy a falunkban egy középparasztot 56 elején kulákká nyilvánítottak, és kitelepítettek. Ezt a három disznóságot mondtam el. Értesültem Rákosi egri beszédéről, hogy abban leelvtársazta Rajkot. A cinizmusa, és hogy ő ilyen olcsón megúszhatja, engem olyan mélységes felháborodással töltött el, hogy azonnal beszédet írtam a másnap kezdődő írószövetségi párttaggyűlésre, és az első napon föl is olvastam.

A taggyűlés még három napig folyt. Én ebből még egyen vagy kettőn részt vehettem, mert időbe telt, amíg behívtak a párt nagy-budapesti ellenőrző bizottságához, és ott igen magas személyek és pártnökök sikeresen kizártak a pártból. Elvették a tagkönyvem, és a négynaposá váló taggyűlés utolsó napjára már nem mehettem be.

■ LITVÁN GYÖRGY: Ha engem a véletlen ilyen helyzetbe hozott, akkor nem térhettem ki előle. Ez az alkalom március 23-án volt. A XX. kongresszus után kerületi pártaktívákon ismertették a Hruscsov-féle

zárt beszédet, nem a teljes hatórás anyagot, hanem ennek egy bő másfél órás kivonatát. Én akkor a XIII. kerületben, Angyalföldön tanítottam, és meghívtak a kerületi pártaktívára. Felkértek hozzászólásra is, mert úgy tudták, hogy Kovács István, a budapesti első titkár lesz kinn, ezért azt akarták, hogy pár nívósabb felszólalás is elhangozzék. Nem akartam elmenni, de aztán kora délután véletlenül meghallottam egy barátomtól, hogy a Hruscsov-beszédet fogják ismertetni. A tartalmát akkor már különböző rádiókból és egyéb forrásokból lényegében ismertük, de nagyon kíváncsi voltam rá, hogyan ismertetik, és hogyan fogadja a párttagság. S akkor az utolsó pillanatban kirohantam Angyalföldre. A Váci úton, egy iparitanuló-intézetben tartották az aktívát, s ahogy beléptem, nagy taps közepette egy fényes golyó gurult föl az emelvényre. Nagyon megijedtem, mert a nagy terem végéből is fölismertem, hogy a golyó maga Rákosi, és tudtam, hogy itt olyan gólhelyzetbe kerültem, amit nem szabad elhibáznai. Ez olyan kivételes alkalom volt, amikor Rákosi jelenlétében viszonylag szabadon lehetett felszólalni. Mert egyébként, ahol ő megjelent, ott csak előkészített hozzászólások voltak. A kerületi pártaktívákon viszont az volt a szokás, hogy akinek valami mondanivalója van, az jelentkezik, és elmondja.

Egy nő olvasta fel a másfél órás kivonatot. Rákosi ott ült mellette, és olyan pofával hallgatta, mintha ő világeletemben ugyanezt mondta volna, és nem minden beszédét a nagy Sztálin éltetésével fejezte volna be. Azt mondanom sem kell, milyen bőven hordták benne a trágyát a nagy vezér fejére, és az a néhány száz ember, aki ott ült, dermedten hallgatta. S utána, a legnagyobb meglepetésemre, nem a helyükről kezdtek beszélni az emberek, hanem valamilyen papírról kiszóltatták őket. Gondoltam, ezen ne múljék, s egy papíron kivittem a nevemet, hogy felszólalásra jelentkezzem. Biszku Béla volt akkor a kerületi első titkár, és már szólítottak is a következőnek. Hozzászólásomban lényegében arról beszéltem, hogy a XX. kongresszus új reményeket támaszt és igazi megújulási lehetőséget teremt, azonban itt már eddig is voltak fordulatok, a párt az utolsó három évben több száznyolcvan fokos fordulatot hajtott végre, s mindig ugyanazzal a vezetéssel. S ebből vontam le azt a következtetést, hogy a közvélemény egyszerűen nem fogja elhinni, hogy itt most nem olyasféle taktikai irányváltatásról van szó, mint eddig, hanem egy igazi, nagy megújulásról. Itt dobtam be aztán gondosan előkészített mondatomat, amely úgy szólt, hogy „teljes felelősséggel jelentem ki, hogy a párttagság és a magyar nép zöme nem bízik többé a jelenlegi pártvezetésben, s nem bízik személy szerint elsősor-

ban Rákosi Mátyás elvtársban”. Ezt én tudatosan egy vértelen merényletnek szántam, nagyjából azt is kiszámítva, hogy a hatását, s egyben a védettséget is növeli, hogy Rákosi ott van, mert nyilvánvaló, hogy bármi történik is velem, azt a közvélemény az ő nyakába varrja. S nagyon hideg fejjel kiszámítottam, hogy bár neki ezek után minden megoldás rossz, az is, ha nem csukat le, az is, ha lecsukat, de az a rosszabb, ha ezek után elvitet, mert az növelni fogja a felháborodást.

Rákosi nagyon fegyelmezetten fogadta, arcizma sem rezdült. Utána fölvonultatta a különféle ellenfelszólalókat, akik a gyökértelen értelmiségieket szidalmazták, s végül majdnem egyórás beszédben válaszolt az elhangzottakra, lényegében csak erre, bár név szerint konkrétan csak az utolsó tíz-tizenöt percben tért rám. Fölemelte a cédulát, lassan kibetűzte a nevemet – mintha nem jegyezte volna meg már magának egy életre –, s mondta: „Én az elvtársat még soha nem láttam, lehet, hogy személy szerint a legtisztességesebb ember, kommunista, de amit itt elmondott, hogy én menjek, a párt adja át a hatalmat – tehát egyenlőségjelet tett a kettő közé –, ez ugyanaz, amit az Amerika Hangja harsog állandóan, és az ilyen hangokat vissza kell verni, le kell leplezni, szét kell zúzni.” Akkor kezdett sűrűsödni a levegő, mert az ő szótárában ezek a kifejezések elég közismert értelmet kaptak az előző években.

Fegyelmezetten mondta, úgy, ahogy máskor is beszélt. Rutinos politikus volt. Jelképesen a hatalma végét jelentette, hogy egy fiatalember ezt a pofájába mondhatta, s ő ezt úgy fogadta, hogy nem pörgött be, sőt állítólag utána ő adta ki az ukázt Biszkuéknak, akik kékek, zöldek voltak az izgalomtól, hogy ne bántsanak. Most legutóbb egy másik verziót is hallottam. Egy fiatal párttörténész, aki Mező Imre életrajzával foglalkozik, fölhívott, s azt állította, hogy Rákosi ki akart engem záratni a pártból, de Mező a budapesti pártbizottságon és Biszku a kerületnél megvédett. Mező szerepéről nem tudok, vele soha életemben nem beszéltem, de Biszku nagyon tisztességesen viselkedett utána, mert a dolognak voltak utózőngéi. A *Szabad Népb*ben jelent meg egy uszító, denunciáns belső vezércikk Matusek Tivadar tollából, de a kerület semmiféle fegyelmit nem indított ellenem. Tudniillik nehéz is lett volna, mert én azt is kiszámítottam, hogy ez formailag abszolút párt-szerű fellépés volt, amibe nem lehetett belekötni. Pártaktíván hangzott el, párt-szerű hangnemben, noha én akkor belsőleg már egyáltalán nem voltam párt-szerű – ezt meg kell mondanom, mert annyiban igazak voltak az ellenünk emelt vádak, hogy mi egy frakciós fegyelmet követünk. Minket akkor már régen nem kötött a belső kommunista fegye-

lem, minket az kötött, amit a Nagy Imre-csoportból hallottunk, ami a hovatarozásunkat egyértelműen megszabta. De formailag támadhatatlan volt.

A számításom bevált. Két nap alatt elterjedt a hír a városban. Próba-képpen Vásárhelyieknek nem mondtam el, s két nap múlva ők hívtak fel, hogy valahonnan visszahallották. Miklós megjósolta, két mondat fog elterjedni az egészből, az, amit én mondtam, hogy Rákosi mondjon le, és az, hogy ő erre azt válaszolta, ez Amerika Hangja.

■ MERVÓ ZOLTÁN: A XX. kongresszus utáni időszakban már volt valamiféle várákozás a levegőben. Baráti körben vagy pártgyűlésen is előkerült a nagypolitika. Amikor Rákosit menesztették, akkortájt volt egy szeminárium Debrecenben, a szakszervezeti székházban a személyi kultuszról. Az egyik tag azt próbálta bizonygatni, hogy személyi kultusz volt ugyan Magyarországon is, de csak a helyi kiskirályokhoz kapcsolódott. Akkor én fölálltam, és vitába szálltam vele. „Hát ez nem éppen úgy van, mert hiszen Rákosi elvtárs volt Sztálin legjobb magyar tanítványa, a mi legbölcsebb apánk, meg a magyar nép bölcs vezére. S ez mind azt mutatja – mondtam, akkor már ismerve persze a XX. kongresszus anyagát –, hogy mindaz, amit Hruscsov Sztálinról elmondott, az mind-mind Rákosi elvtársnál is jelentkezett.”

■ SZILÁGYI JÓZSEFNÉ: Áprilisban Jóska, a férjem elküldött Kádárhoz. Így unszolt: „Ti mindig szimpatizáltatok egymással, menj és tapogasd ki, hogyan gondolkodik most a dolgokról.” Ekkor Kádár, a börtönből való kiszabadulása után, már a XIII. kerületi pártbizottság első titkára volt. Kikerestem a telefonszámát, és felhívtam. Tényleg nagy örömmel fogadott, és már másnapra kijelölte a találkozás időpontját. Azzal köszöntöttem: „Örülök, hogy élve megúsza a börtönt.” „Hát még én!” – válaszolta. Leültünk, és én kendőzetlenül, őszintén elmondtam neki, mit tapasztaltunk a nép körében. Emlékszem, arról beszéltem, hogy Rákosit úton-útfélen nyíltan szidalmazták az emberek, vén gyilkos gazembernek nevezik, természetesen a zsidó jelző sem marad el. Nagyon rossz a hangulat az alapszervezetekben is, csak példának mondtam el, hogy a mi alapszervezetünkben a legutóbbi taggyűlésen felállt egy öreg ember, régi párttag, és azt mondta: „Most már mehetünk a fenébe a híres pártunkkal.” Igen nagy mértékű a kiábrándultság, a csatlódás. A párttagok szégyellik magukat a nép előtt. Még hozzátettem, hogy mi úgy érezzük, forradalom van a levegőben.

Kádár a leghatározottabban cáfolta, hogy ilyen rossz volna a hangulat. Ő itt van ismét a munkások közt, és nem tapasztal semmi ilyesmit,

mondta. Én azt állítottam, hogy már megint nem jut fel hozzá az igaz szó, mert túl magasan van. A régi jelenség hibátlanul működik újra: a középkáderek kötelességüknek tartják felfelé megszépíteni a dolgozatot. Kádár nem hitte el, sőt azt állította, hogy a magyar munkásosztály el sem tudja képzelni a magyar népi demokráciát Rákosi Mátyás nélkül. Még azt is mondta, hogy mi körül vagyunk véve a Vásárhelyi Miklós-féle értelmiségekkel, azért vagyunk pánikba esve.

Jóska nagyon dühös volt, mikor elmondtam neki, mit mondott Kádár. Különösen azon mérgeledött, amit a munkásosztályról és Rákosiról mondott. Néhány nap múlva ő is elment Kádárhoz. Erről a találkozásról csak annyit tudok, hogy nagyon veszekedtek. Jóska makacsul követelte Rákosiék leváltását és bíróság elé állítását. Azt mondta Kádárnak, hogy nekik, akik fent vannak, kötelességük Rákosiékat kiszorítani a hatalomból, nem kell az oroszokat lesni. „Egyáltalán nem értem Kádárt – mondta este Jóska –, akit ennyire kegyetlenül megkínóztak Péter Gáborék a börtönben, hogyan gondolkodhat így?” Aztán hozzátette, talán fél a szobájában lévő lehallgatótól.

A történetek után néhány nappal elmentem Mező Imréhez a budapesti pártbizottságra. Ő egészen másképp vélekedett, mint Kádár. Úgy látzott, mindent ugyanúgy lát, tud, mint mi, egyetértett azzal, amit elmondtam neki. Csak azt hangoztatta, hogy nem lehet fejjel a falnak menni. Lassan, lépésről lépésre kell kiszorítani a sztálinistákat a pártból és a hatalomból. De úgy látszik, a nagyon meggyötört népnek hamarabb elfogyott a türelme, mint a fontolva haladóknak.

■ GOSZTONYI PÉTER: 1956 februárjában apám jött a hírrel, hogy a Szabad Európa Rádió ismertette a Hruscsov-féle titkos beszédet. Többször sugározták, úgyhogy én is hallottam, és meg voltam döbbenve. Szóval egy ilyen ember szájából Sztálinról ilyeneket hallani, hiteles volt. Kezdtem lassan felfigyelni a politikára, amikor láttam Rákosi vergődését, hogyan próbál kievickélni ezekből a dolgokból. 1956 tavaszán – akkor még Rákosi keményen ült a nyergében – politikai tisztogatás volt a munkahelyemen, a Közértnél, és akkor kiderítették, hogy a nagyapámnak három bérháza volt, én tehát osztályellenség vagyok. Jóllehet a munkám ellen soha semmi kifogás nem merült fel, és egyetemi végzettségem volt, a munkaügyi vezetői beosztásból egyik óráról a másikra leminősítettek raktárosnak, és kijelölték, hogy valahol a VI. kerület egyik pincehelyiségében kell beírnom, hogy hány zsák liszt érkezett és hány zsák lisztet adtak ki. Én ezt roppant igazságtalannak tartottam, futottam Ponciustól Pilátusig, és a végén azt mondták, hogy pereljem

be a céget. A kerületi bíróságon természetesen elvesztettem a pert, azután júniusban elvesztettem a közép-, vagyis a megyei szinten is. Júliusban, miután Rákosit leváltották, elmentem a Legfelsőbb Bírósághoz ezzel a csirkeperrel, és akkor a Legfelsőbb Bíróság nekem adott igazat. Akkor már mertek a jogászok jogi szempontok szerint dönteni. Rákosi eltűnésével hirtelen megváltozott a légkör. Már nem volt döntő érv, hogy valaki osztályidegen.

■ FAZEKAS GYÖRGY: Július 17-én fél tíz, tíz óra körül telefont kaptam a lakásomon; a hangot megismertem, Kopácsi Sándor volt. Azt mondta, találkozunk fél tizenkettő felé Jóskánál. „Jóska” Surecz volt. Nekiindultam, értesítettem Gimest, ő is eljött, szakállasan, mert azt mondta, „akkor vágom le, ha Rákosit menesztik”. Egyszer csak befut Kopácsi civilben. Ha lehetett, általában civilben járt. Elmondta, hogy valami furcsa dolog történik. A Központi Vezetőség ülészik, és valaki érkezett ma délelőtt Moszkvából, nem tudja még, ki, de már az is érdekes, hogy ők adták az útbiztosítást, nem az ÁVH. Azt mondtuk: ha KV-ülés van, ha valaki jött, akkor itt ma valami történni fog.

Aztán az a kép jön be, hogy újra bejött Kopácsi, megállt, bezárta az ajtót, ránk nézett, és azt mondta: „Ez van nektek, nem apátok!” És kemény nemzetközi jelet mutatott az ökle összeszorításával. Így adta tudtunkra Rákosi menesztését, mi ugyanis egymás között Apánk vagy Borzas néven emlegettük Rákosi Mátyást. Akkor tudtuk meg, hogy Mikojan érkezett, és nem akarván beleszólni a magyar párt belső ügyei-be, csak tanácsot adott. Gimes fölugrott, odaszaladt a falhoz, és kézenállásban, lábát a falhoz támasztva ünnepelt egy darabig. Amikor ismét talpra állt, közölte velem, hogy mars azonnal szakállt borotvtátni.

Erről a fordulatról értesíteni akartuk Nagy Imrét. Gimessel felültünk az 5-ös buszra, és elmentünk a lakására. Az az érzésem, hogy Nagy Imre akkor már tudott valamit, legalább annyit, mint mi, de nem árulta el. Nagyon higgadtan fogadta a hírt, kijelentette, hogy ez elkerülhetetlen volt. Mi pedig azt mondtuk, hogy most nyilván napirenden van az áprilisi határozat feloldása és az ő visszatérése. Erre azt felelte: „Na, elvtársak, megálljunk! Ez nem ilyen egyszerű. Itt nem arról van szó, hogy Rákosi megy, és én jövök vissza, aztán folytatjuk. Valami más lesz. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy nekem – és mivel maguk hozzám kötötték a kis csónakjukat, úgyhogy maguknak is – nem lesz rosszabb. Erre fel kell készülni.”

■ SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY: Júliusban történt Rákosi leváltása. Castiglione László még itt dolgozott a Szépművészeti Múzeumban. Lelkes

párttag volt, és megmondta nekünk, hogy nagy változások vannak, de nem beszélhet, másnap majd úgyszólván nyilvánosságra kerül. És másnap reggel tényleg azt olvastuk az újságban, hogy Rákosit leváltották. A lépcső mellett, a mai portásfülke helyén volt egy nagy gipsz Rákosi-mellszobor. Izgatottan figyeltük, mi lesz vele. Nem történt semmi, viszont a következő nap, amikor bejöttünk, már arccal a falnak fordították. Felejthetetlen látvány volt. Aztán a harmadik nap eltűnt a szobor.

■ TAKÁCS BÉLA: Amikor Rákosi Mátyást leváltották, és Gerő jött helyette, azt gondoltuk, na, fél fokkal jobb lesz. Persze Gerőt sem szerettük, de azért nem voltunk olyan rossz véleménnyel róla, mint Rákosiról. Nagy Imrét nagyon szerettük, de valahogy nem számítottunk arra, hogy ez a nagyon tiszta, elvhű kommunista ember megpróbálja valahogy rendezni a dolgokat. Nem föltételeztük, hogy Nagy Imre meg tudná oldani ezt a borzasztó nagy gazdasági és morális csődtömeget, de valahogy Nagy Imre nevéhez – jogosan vagy jogtalanul – nagyon sok jó tapadt. A föllépése, a beszéde, az írásai – főleg a beszéde, mert ő annyira magyarosan tudott beszélni – nagyon szimpatikusak voltak. De Rákosiék, ez az egész gengsztertársaság, ezek a gazemberek ellenszenvesek voltak, és magabiztosan beszéltek, pedig én azt hiszem, maguk sem hitték el, amit mondtak. Éreztük, hogy hazudnak, hogy becsapják a népet. Viszont amikor Nagy Imre beszélt, vagy írt az újságba, abban valahogy mindenki bízott, mindenki hitt, holott mindig hangoztatta, hogy kommunista. Mi a kommunistákra már amúgy keresztet vetettünk, de Nagy Imre más volt.

Az elkeseredés és a gyűlölet általános volt, és ezeket a gazembereket összefüggésbe hozták a kommunista eszmével. Nem a kommunista eszme a hibás. Talán lehetett volna szépen is csinálni, de ezek a gazemberek teljesen bemocskolták. Fellépni ellenük elképzelhetetlen volt. Mindenütt pontosan meg volt szervezve az ezerszázalékos biztonság, hogy semmi föllépés, vagy lázadás, vagy szabotázsakció ne történhessen, vagy ha mégis, minden megvolt, hogy elhárítsák őket. Engem teljesen váratlanul ért, és döbbenetes élmény volt, ahogy a csodálatosan felépített terrorgépezet néhány óra alatt összeomlott.

■ SZÉLL JENŐ: Ezekben a forró napokban sok művész nyüzsgött a Múcsarnokban, amelynek akkor a vezetője voltam. Egyszer Makrisz Agamemnon jött hozzánk, és azt mondta, hogy „most ért véget a Központi Vezetőség ülése, Rákosi menesztve van, utóda Gerő lett”. „Nagyszerű!” – mondtam. Makrisz és még többen is azt kérdezték, hogy mi ebben a nagyszerű, csöbörből vödörbe, Gerő talán még egy

fokkal rosszabb is, mint Rákosi. Erre én azt mondtam, hogy „ebben talán nektek minden körülménytől elvonatkoztatva igazatok van, de két dolgot nem szabad elfelejteni. Azt, hogy Gerőnek nincs meg az a rendkívüli tekintélye és ereje, mint Rákosinak, a másik pedig az, hogy megtörtént valami, ami még soha nem történt meg, egy kommunista vezető megbukott. Itt most mozgásba jöttek az ügyek. Persze nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió nem fogja máról holnapra rehabilitálni Nagy Imrét, vagy nem fogják feltámasztani Rajkot, hanem olyan megoldást keresnek, amellyel ők a legsimábban megússzák a dolgot. Akármilyen is történik, ezt visszacsinálni már nem lehet.”

Nagy Imre a Váci utcán sétál

■ SZÉLL JENŐ: Vásárhelyi Miklósék egy emelettel alattunk laktak. Nem mondom, hogy rosszban voltunk, azt sem, hogy különösen jóban; számon tartottuk egymást. Amikor megtörtént a Nagy Imre-féle fordulat, tehát 53 júniusában, akkor kezdődött Miki lakásán a nagyobb arányú „idegenforgalom”. Igen nagy társadalmi életet élt, és a későbbi nagy olvadásnak és revizionista harcnak sok prominens szereplője fordult meg nála. Ilyenkor én is be-betévedtem. A legkülönbözőbb emberek jelentek ott meg. Sokszor találkoztam Aczél Tamással, Méray Tiborral, időnként Losonczy Gézával, Haraszi Sanyi bácsival. Teljesen ad hoc találkozások voltak, minden aktuális dolog szóba került. Ez volt tehát a fő impulzus, amely engem a revizionista csoportosuláshoz elvezetett. Aztán rövidesen lelkes nagyimrista lettem. Nekem Nagy Imréről az volt a véleményem, hogy végtelenül rendes ember, szinte túl tisztességes ahhoz, hogy politikusnak merjem tekinteni. Amikor kibontakozóban volt a Rákosi-féle ellentámadás, akkor én már tűzön-vízen át Nagy Imre-hívó voltam. Annyira, hogy amikor hatvanéves lett, és tartott az Orsó utcai házában egy fogadást, én is elmentem. Fontos történelmi esemény volt, csak a hívei voltak jelen. Előzőleg beszéltem Kádárral. Kádár azt mondta, hogy annak idején, amikor Nagy Imrét kizárták a pártból, ő fölkereste, de most nem megy el. Nagyon meglepődtem. Indoklásként valami olyasmit mondott, hogy ez egy demonstráció a pártegység ellen, amiben nem akar részt venni, de ír neki egy levelet, amelyben gratulál a hatvanadik születésnapjára.

Vagy negyven-ötven ember volt ott. Czottner Sándor nehézipari miniszter, Karczag Imre, Rajk Júlia, Losonczy Géza, Haraszi Sanyi bácsi, Vásárhelyi Miki, Aczél Tamás, Méray Tibor, Gimes Miklós. A többiekre

nem emlékszem. A gőzös fejű fiataloktól Imre bácsi ebben az időben még bizonyos távolságot tartott, inkább a megfontoltabb, pozicionált figurákra akart támaszkodni.

■ FAZEKAS GYÖRGY: Mi például nagyon gyakran sétáltunk kettesben a Belvárosban. Ez többnyire úgy történt, hogy Nagy Imre fölhívott telefonon, sohasem a lakásáról, hanem telefonfülkéből. Nem mutatkozott be, tudta, hogy megismerem a hangját, és azt mondta: én most elindulok, és a Lánchíd utáni megállónál leszálok. Tudta, hogy én ahhoz nagyon közel lakom, odaérek, mire ő megérkezik, de ha egyikünk hamarabb ért oda, a másik sétálgatott. Elindultunk, végimentünk a Váci utcán, a Petőfi Sándor utcán, a Kígyó utcán. Adott magára, mindig nettül felöltözve, nagyon férfias léptekkel sétált, jelezte, hogy él, jó erőben van. Ez nem hiúsági kérdés volt, hanem politikai megfontolás. Volt olyan érzésem – de nem mertem soha elmondani neki, bár tőle nem féltém, csak attól, hogy a méltatlan helyzetbe került, általam nagyra becsült embernek rossz érzést okozok –, hogy sokkal szívesebben sétálgatna megfelelőbb partnerrel, de most nem talál olyat. Megesett, hogy azt mondta, menjek ki hozzá, és onnan majd bejövünk együtt. Pasaréten, amikor az 5-ös buszhoz értünk, nagy tisztelettel köszöntötték: „Jó napot, elnök úr!”

■ MOLNÁR MIKLÓS: Elmentem Nagy Imréhez, hogy kineveztek, megyek Rómába, mit csináljak. Neki semmi más ötlete nem volt, mint hogy menjek el Giorgio Amendolához, az Olasz Kommunista Párt vezetőségi tagjához és még valakihez, akit ő régről ismert. Kérdeztem, van-e valami üzenete. Azt mondta: „Nem, nem, nincs semmi különös üzenetem, mondd, hogy tőlem jössz, és üdvözlöm őket.” Én azt gondoltam, hogy védenem kell ott az ő politikáját, vagy megpróbálni elérni valami támogatást, valami kapcsolatot, hogy az Olasz Kommunista Párt megnyikkanjon az ügyben. De semmi. Ő nagyon óvatos volt az ilyesmiben.

■ DUSÓCZKY TAMÁS: Nagy Imre első megjelenése az első kis törés volt Rákosi karrierjében, ezt azért látta az ember, és röhögött a markába. De végeredményben Nagy Imre is moszkovita volt, úgyhogy nem arról volt szó, hogy most valami nagyon más jönne, csak hogy egy jót behúzott a másiknak. Kis káröröm volt az emberben. Persze az már kicsit biztató volt, hogy egymást verik. Körülbelül olyan érzés volt, mondjuk, mint amikor Chicagóban az Al Caponéék a Dillingeréket legéppuskázzák. Szóval nem a szabadság szelét éreztem, hanem az élet igazságát. Mint ahogy amikor Rajkot elítélték, akkor is egy kis kár-

öröm volt mindenkiben. Azt mondtuk, jól van, most az a rendőrség, amelyet te alkottál, végzett veled. Ilyen gyakran előfordul a történelemben. Úgyhogy nekem nem volt különös affekció Rajk után. De meg kell hagyni, a változások szelét lehetett érezni.

Felszabadultabb lett a léghő

■ MÉCS IMRE: 56 alulnézeti hangulatához tartozik, hogy felszabadultabb lett a léghő. Kilátásba helyezték az útlevellapok bevezetését, óriási dolog volt, hiszen addig Csehszlovákiába sem lehetett átmenni, a nyugati utazásról nem is beszélve. Ide is csak 55 őszén engedték be az első osztrák turistákat, amikor a magyar–osztrák mérkőzés volt. 56 tavaszán viszont már megjelentek a csehszlovák turisták a Körúton, emlékszem rá, hogy árulgatták a ceruzáikat. Ezek nagy eseménynek számítottak. Kis dolgok, de a kisemberek számára nagyon fontosak és látványosak. Még tavasszal az évfolyamon egy biciklitúrát kezdtem szervezni a Tátrába, amit abszolváltunk is a nyár folyamán. A liberalizálásnak számtalan apró jele volt, ezeket az utca embere megérezte, és egy kicsit nagyobbat mert lélegezni.

■ VARGA JÁNOS: A Kolhoz Kör egy spontán szerveződött társaság volt a bölcsészhallgatók körében, semmiféle hivatalos tömörülésnek nem tekinthető. Az összejöveteleken egyre nőtt a résztvevők száma, de nem úgy, hogy egyre többen jelentek meg, hanem az ment el, aki éppen ráért. A XX. kongresszus után állapotok meg, hogy a hét egyik napján rendszeresen találkoznak. Szó sem volt semmiféle összeesküvésről vagy a rendszer megdöntésére irányuló szervezkedésről. A szándék az volt, hogy jól kibeszéljék magukat, a téma pedig a sztálinizmussal való teljes szakítás szükségessége. Ezek az összejövetelek gyakorlatilag 1956 júliusáig tartottak, aztán jött a nyári szünet, legutoljára pedig szeptemberben volt együtt a Kolhoz Kör. Az állandó hely, ahol a diákok összejöttek, és őszintén beszélgettek, a Várban lévő, akkor még elég elhanyagolt Országház étterem volt. A belső terme úgy-ahogy be volt rendezve, az elején pedig egy söntés volt. Ott viszonylag olcsón lehetett sört kapni és csülköt enni. Így lett törzshely ez az étterem, vagyis söntés, amit a gyerekek nemes egyszerűséggel – éppen a söntés jellegére utalva – Kolhozoknak neveztek el, magukat pedig kolhozistáknak. A társaság erősen népi beállítottságú volt a szónak abban az értelmében, hogy hangot adott a nép elégedetlenségének, a parasztságon és a munkásságon kívül a kispolgárságának és a kisértelmiségének is.

■ BIHARI SÁNDOR: Miskolcon 56 első felében szokás volt, hogy sok ember összegyűlt, és volt ott egy pártember is, akinek kérdéseket tettek fel, és az válaszolt, mellébeszélte vagy megmagyarázta. Volt valami demokratikus íze, a vezető kapcsolata a tömegekkel. Az egész politikába, a politikai magatartásba az illett bele, hogy közeledni kell az emberekhez, meg kell nekik magyarázni bizonyos dolgokat. Volt egy jó orosz kifejezés erre, az olvadás, ami föltételezett egy korábbi fagyos állapotot. Pezsgés volt, kérdeztek az emberek, izgatta őket, mi történik. Az ember mindennap újabb dolgokról tudott meg részleteket, nem világraszólókat, de a sok részlet összeállt. És főleg, ha abban az állapotban volt, mint én, hogy éppen akkor végezte el az egyetemet, és kezdte az életet.

A pártbizottságon azt mondták, hogy ez a taknyos kölyök ne ugráljon, majd elbeszélgetünk vele. Féltünk, de nem lehetett nem csinálni. Nem voltak ezek nagy dolgok, csak az ember egy kicsit más lett, mint korábban volt, kicsit több, kicsit szebb, kicsit ragyogóbb. Kibuggyantak a dolgok, még akaratlanul is. Tulajdonképpen töltődött a légkör, töltődtek az emberek is ismeretekkel. 56 nyara olyan gyönyörű volt, olyan szépnek maradt meg az emlékezetemben. Ragyogott, mint a nyarak szoktak ragyogni, de volt egy plusz emberi ragyogása is.

■ N. SÁNDOR LÁSZLÓ: 55 végén, 56 elején kezdtek megjelenni Budapesten a tisztességesebb lapok. Jött az *Irodalmi Ujság*, a *Művelt Nép*, majd később a *Hétfői Hírlap*, Boldizsár Iván lapja. 55 végén, 56 elején száz százalékgig biztos voltam abban, hogy változásnak kell jönnie. Volt egy-két ember is, aki nagy hatást tett rám. 56 elején Miskolcra jött gyakorlatra, „az életet tanulmányozni” egy filmes dramaturg, Bíró Yvette – a székhelye a szerkesztőségünkben volt –, és hozta magával Márkus Istvánt. Ez a két ember végképp kinyitotta az agyamat. Hosszú éjszakákon át beszélgettünk.

■ SZAKÁCS ALBERT: Ózdon egyre szaporodtak az akkoriban csak panasznapi nevezett összejövetelek. Jött egy elvtárs, tartott valamilyen ankétot, és amiért pár hónappal korábban kemény retorzió következett volna, azt nyugodtan el lehetett mondani anélkül, hogy az illető elvtársnak a szeme rebbent volna. 56 nyarán Földvári Rudolf, aki akkor a megyei pártbizottság első titkára volt, másod- vagy harmadmagával Ózdra érkezett egy értelmiségi ankétra, ahol elég kemény dolgokat kellett meghallgatnia. Utólag is el kell ismernünk, hogy Földvári Rudolfban megfogant, amit hallott. Ma már köztudott, hogy ő volt az első és talán mindvégig az egyetlen olyan megyei első titkár, aki a megye

helyzetét, az itt feszülő forradalmi hangulatot tolmácsolni merete a legfelsőbb szintig.

■ HEGEDŰS B. ANDRÁS: A Petőfi Kör sajtóvitája – 1956. június 27. – úgy került be a köztudatba, hogy fölszólt Déry Tibor meg Tardos Tibor, meghirdették a sajtószabadságot, és az egy „ellenforradalmi” ülés volt. Ez így persze leegyszerűsítés! Először is Déryt rosszul idézik. Déry sok minden mást is mondott, amit nem idéznek. Leginkább azt mondta el, hogy miért nem bízik Révai Józsefben, Horváth Mártonban, Darvas Józsefben. Komoly analízisét adta e három ember politikai tevékenységének. Itt hangzott el Déry híres mondása, hogy a sánta paripákat a sánta szamarak fogják követni. És követelte a struktúra teljes átalakítását.

Tardos Tibornak az a mondata, hogy hogyan történt 1848-ban a nyomdák lefoglalása, abban a légkörben csak egy szimpatikus szónoki fordulat volt. Jelentős volt viszont, hogy fölvonult a magyar sajtó és tájékoztatás teljes vezérkara. Három központi vezetőségi tag szólt fel: Horváth Márton, a *Szabad Nép* főszerkesztője, Vas Zoltán és Nógrádi Sándor. És ugyan megpróbálták – különböző erővel – védeni a mundér becsületét, de teljes egészében defenzívában voltak. Horváth Mártont kifütyülték, Vas Zoltán a nyilvánosság előtt átállt, Nógrádi pedig megpróbálta menteni a menthetetlent. Mikor éjjel háromkor a vita befejeződött, Horváth Márton ott állt merő lucskokban az izzadságtól. Megkérdeztük tőle, mi a véleménye. Azt válaszolta: „Borzasztó, ami történt, de sajnos el kell ismernem, hogy az elvtársaknak mindenben igazuk van.” Nem ismerem Horváth Mártont, de a fordulatát erre a pillanatra teszem.

A legfontosabb Losonczy Géza zárszava volt. Elmondta példátlan önkritikáját, és azt, hogy a progresszió ügyét csak akkor szolgálhatja az ember, ha szembenéz saját hibáival. Ez azért volt egyedülálló, mert még a Petőfi Körben sem vállalkozott senki arra, hogy sokévi súlyos börtön után elővegye azt, hogy a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején milyen hibákat követett el. Losonczy fölvázolta a magyar sajtó helyzetét, statisztikai adatokat mondott, elmondta, hogyan sorvasztották el a vidéki lapokat, és kifejtett egy ötvenhatos sajtószabadság-gondolatot, ami aztán ősszel, az újságíró-közgyűlés idején több formában a hivatalos sajtó hasábjain is megjelent.

Hetvenketten nem kaptak szót – ez a szám bennem maradt –, így is este héttől éjjel háromig tartott, igazi forradalmi gyűlés volt. A tisztiház vasajtáját betörte a tömeg. Kihívták a HM tisztii ügyeletét, hogy

botrány van a tisztiház körül. Én fölvezettem őket a színpadra. Leültek, és óriási élvezettel hallgatták végig a gyűlést. Lukács György ezen a vitán mint díszvendég jelent meg, az egész családjával, feleségével, két fiával, Jánossy Ferencsel és Lajossal. Nagy nehezen sikerült nekik az első sorban protokollhelyet foglalni. Hat óra tájban váratlanul megjelent Szakasits Árpád, aki nem egészen három hónappal korábban szabadult. Valószínű, hogy ez volt az első nyilvános megjelenése. Én fogadtam őt. Megdöbbenő volt számomra, hogy kvázi a semmiből jött elő. Fölvezettem, s helyet szorítottam neki az első sorban. Lukács azt mondta Szakasitsnak: „Most végre itt találkozunk.” Jánossy Lajosnak a sajtóvitán nem kellett volna, hogy szerepe legyen, annál is inkább, mert a Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója volt. Ő nem spontán indulatból szólalt fel. Aznap délelőtt fölhívott, hogy feltétlenül föl kíván szólalni, innen tudom, hogy előkészített hozzászólás volt. Elmondta, hogy mint a magyar atomenergia-bizottság egyik vezetője, semmiféle tájékoztatást nem kap – ez az egy szó, a „tájékoztatás” kapcsolta hozzászólását a vitához – a magyar uránium helyzetéről, pedig neki ezt tudnia kellene. Ha úgy tetszik, Jánossy volt az első, aki azt az október 23-i jelszót, hogy „Azt kérdezik Pesten-Budán, hová lesz a magyar urán”, mint abszolút elismert szakember, a nyilvánosság elé vitte.

Fölszólalt Nagy Péter irodalomtörténész és Fürjes János, a *Fejér Megyei Néplap* szerkesztője. Fürjes volt az, akire nem igaz, hogy a másik felet is hagyták végig beszélni. Őt nem hagyták, olyan ostoba volt. Felszólalt Máté György, Nemes György, Méray Tibor és Kuczka Péter is. Tehát elég széles volt a front. A szoros Nagy Imre-csoportból alig szólaltak fel, ennek ellenére a dolog teljesen egyértelmű volt. Vas Zoltán felszólalása őszinte volt. Elmondta, hogy most már olyan világot élünk, amikor reggel nem kell félnünk, hogy ki csönget, a tejes vagy az ÁVH. Egy KV-tag szájából 56 nyarán nagyon nagy dolog volt, hogy ezt nyilvánosan elmondta. Annál szomorúbb, hogy az ezt követő háromhetes kampányban, amikor a gyárakban állásfoglalásra kényszerítették az embereket, hogy ítéljék el a Petőfi Kört, amiről a világon semmit sem tudtak, Vas Zoltán az egyik gyűlésen a KV álláspontját képviselte. Csak aláhúzom, hogy azok a KV-tagok, akik ott voltak a sajtóvitán, a következő hetekben kussoltak.

Másnap, 28-án volt a poznaí munkásfelkelés, amelyet fegyverrel vertek szét. Az természetesen vicc, hogy a sajtóvitának bármi köze lett volna Poznańhoz, de a magyar vezetők fejében így jelent meg. A magyar sajtó, ha röviden és alulértékelve, de elég hamar hírt adott róla,

azt hiszem, már pénteken vagy szombaton tudtuk, hogy Poznańban munkásfelkelés volt, és azt is tudtuk, hogy ezt a mi nyakunkba fogják varrni. Ezért, amikor szombaton híre ment, hogy a KV-t rendkívüli ülésre hívták össze, pontosan tudtuk, hogy miről lesz szó. Nem voltak illúzióink. A KV-ülésen Rákosi tartotta az előterjesztést, s hoztak egy határozatot, amely elítélte a Petőfi Kör, az írók, az újságírók és az ellenzék tevékenységét.

■ VÖRÖS JENŐ: 56 tavaszán, kora nyarán írtam meg az *Önvádat*. Az akkori írásaim közül komoly dolog kétségkívül ez a versem volt. Én egy pillanatig sem tagadom, hogy mindazt, ami szép volt a jelszavakban, jó darabig hittem: osztály nélküli társadalom kialakítása, ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése és így tovább. Csupa szép dolog, de hogy egyáltalán megvalósítható-e, ezen jó darabig én sem gondolkodtam. Tehát sok mindenben hittem, és nem láttam, hogy itt valami nagy baj történik. Erről szól az *Önvád* is. Ez az érzés megvolt bennem egészen addig, amíg a saját bőrömmön nem éreztem, hogy hopp, itt valami nem stimmel. Azt tudtam, hogy svindlítés folyik, de mégis azt gondoltam, hogy csak kialakulhat valami szép dolog. Később aztán be kellett ismerni, hogy nagyon rossz úton járunk.

■ MOLNÁR MIHÁLY: Október 4-én, csütörtök este értelmiségi találkozó volt a békéscsabai Balassi kultúrház nagytermében. Az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a termet, s még a karzaton is sokan szorongtak. Széll Jenő, a Népművészeti Intézet igazgatója volt az első felszólaló, aki lényegében a felszólalásokhoz adott szempontokat. A júliusi értelmiségi párthatározatról szóló, Losonczy Géza és Friss István közti polémiával kezdte. Rövid szünet következett, s ezután a hozzászólások mindjárt elég éles hangnemben kezdődtek. Ötödikként álltam fel, s így kezdtem: „Tisztelt elvtársak, polgártársak. Egy hónap híján nyolc esztendeje szónokoltam utoljára ilyen nagyobb nyilvánosság előtt: az erkölcstelen sztálinizmus és rákosizmus némaságra kényszerített.” Majd arra utaltam, hogy az értelmiségi párthatározat egyaránt érvényes kell legyen Budapesten és Békéscsabán. Kifejtettem: mindenben helytállónak tartom Losonczy Géza három feltételét. Szükséges a párt-dokumentumok nyilvánosságra hozatala és megbírálása. Enélkül nem tisztázódhat a légkör. A párttörténet is tele van hamisításokkal. Azok akadályozzák a kibontakozást, akik félnek a felelősségre vonástól. Értelmiség és funkcionáriusság nem állítható szembe egymással; a határvonal nem itt van. Nem igaz, hogy nem lehet megvonni a határvonalat a boszorkányüldözést megvalósítók, a brutalitásokat túlteljesítők és az

adott lehetőségek keretein belül maradók között. A restaurátorok misztifikálják a pártegységet, hogy mögé bújva visszaéljenek az érdemtelenül kapott tiszta lappal. Igenis, a személyi kultusz jóvoltából volt kontraszelekció, s ennek a káros hatása érvényesül ma. Hogy a XX. kongresszus materiális tömegezővé váljék, annak vannak biztató kezdeti jelei. Ilyen az írók közgyűlésének a szelleme, Rajk és mártírtársai rehabilitációja, a Nagy Imre-ügy rendezésének egyre gyakoribb felveteése, a kiéleződő osztályharc fixa ideájával szemben a humanitás szellemének a térhódítása.

■ HEGEDŰS B. ANDRÁS: Az Írószövetség őszi közgyűlésének az volt a jelentősége, hogy demokratikusan választottak egy rendkívül széles koalíciós vezetőséget. Tamási Áron, Németh László, Benjámin László, az egész pártellenzék bekerült a vezetésbe.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Volt egy hivatalos lista az Írószövetség vezetésére, amiben megállapodtak. Már ez is egy nagyon felhívított társaság volt, akiket akkor elfogadhatónak vélték. A népharag aztán elszöppörte őket, és megválasztott helyettük egy a másik vezetőséget. S akkor fölmerült a legfelső vezetőségben – főleg Marosán György és Kádár János képviselte –, hogy ezt már nem lehet elfogadni. Gerő mint első titkár azt mondta, hogy hát végül is, ha az írók ezt a vezetőséget választották, akkor nekünk tudomásul kell venni, és valahogy szót kell érteni velük. És Gerő fellépésére a PB így is döntött.

■ FOGARASSY MIKLÓS: A győri Széchenyi téren áll egy nagy, rúd épület, a Lloyd-palota, 56. szeptember végétől itt voltak a politikainak nevezhető rendezvények. Hágy Gyula, aki az *Irodalmi Ujság*ba írta a híres Kucsera-cikkét, többször is lejött Győrbe, és amolyan politikai ankétokat vezetett, amelyeken a Petőfi Körről, más fővárosi mozgalmakról és a felső vezetésben zajló tendenciákról esett szó. Mindig tömve volt a terem, ahol mi, diákok is jelen voltunk. Az emberek érdeklődéssel, kérdésekkel követték az előadót. Mi is fogtuk a légkör izgalmát, forróságát. Valamelyik győri osztálytársam révén az *Irodalmi Ujság* néhány számához is hozzájutottam. Azt a pár példányt, ami lejutott Győrbe, korán elkapkodták a standokról, nagy kincsnek számított.

■ SZAKÁCS ALBERT: Szinte észrevétlenül nőttünk bele, mentünk át egyre radikálisabb és forradalmibb légkörbe. Ehhez természetesen megtaláltuk az irodalmi körön kívül az embereinket. Fiatalokat, elsősorban tanárokat, de volt a szűkebb körünkben építész-mérnök, orvos és több gyári ember is. Azt nem mondhatnám, hogy megszervezett társaság voltunk, inkább azt, hogy minden szervezettség nélkül, itt-ott

találkozva azonnal közös hullámhosszra kerültünk. Nem jártunk össze rendszeresen, mégis gyakran találkoztunk, mert az érdeklődésünk, a beállítottságunk akkor már olyan volt, hogy ugyanazokra a programokra jártunk. Így jutottunk el a Rajk-per újraértékeléséhez, amikor egyre többet kellett elismerni a törvényteleniségekből, a koncepciók perreiből, és a hatalomnak végre el kellett jutnia annak bevallásához, hogy ártatlan embereket öltek meg. Ez meglehetősen vegyes érzelmeket váltott ki belőlem is. Mindannyiunk számára az volt a fontos, hogy itt éreztük meg először, hogy a hatalom meghátrálni kényszerült, védekezésbe szorult. Ha gondoltunk is rá, hogy lesz valami rendbontás – nem forradalom, de valami keményebb tüntetés, tiltakozás –, akkor azt mindenki Rajk és társai hivatalos újratemetésének napjára várta.

Mivel a magyar sajtó, rádió erős pártirányítás alatt volt, a Szabad Európát, a BBC-t, az Amerika Hangját hallgattuk. Ennek nálunk családi hagyományai voltak, igyekeztünk minden elérhető és lehető hírforrást megtalálni, hogy kialakítsuk azt, ami számunkra hihető, elfogadható. Akkoriban azt hittük, hogy mozog és inog a tábor. Mai fejjel azt kell mondanom, hogy naivak voltunk, és hogy a külföldi rádióadások kicsit szebbre festették a menyasszonyt.

■ MERVÓ ZOLTÁN: Arra nagyon jól emlékszem, hogy a Petőfi Kör anyagait rendszeresen megbeszéltük egymással, és az *Irodalmi Ujság*ot is olvastuk, ha hozzájutottunk. Október közepén véletlenül elkeveredtem a debreceni Kossuth Kör vitaestjére is. Teljesen tele volt a megyeháza Árpád Terme a vitatkozókkal. Sem ott, sem az események során nem merült fel bennem és a hozzám hasonló fiatalokban, hogy valami más kellene egy igazibb szocializmus helyett. Ami nekem roppant megdöbbentő volt, hogy még Mensáros László is ezt mondta, aki tudvalevőleg polgári kötődésű.

■ FILEP ISTVÁN: Miután június közepén Karcagon befejeztem az érettségiztetést és az iskolai munkát, jöttek a pesti kiruccanások, meg jártam a debreceniekhez is. Augusztus közepén már kezdtünk ülésezni. Olyanokat találtunk ki, hogy az ifjúsági szervezet tartson vitaüléseket, nem kifejezetten politikai témákkal, hanem valamilyen más köntösbe felöltöztetve. Azért a félelem is megvolt az emberekben, hogy mit szabad és mit nem. Szeptembertől több értelmiségi ankét volt, ezek mindenütt pártszervezésben mentek. Hódmezővásárhelyen volt egy valamikor szeptember elején, és szeptember vége felé Hajdúböszörményben, ahová véletlenül elkeveredtem. Losonczy Géza tartotta az ankétot, aki számomra is megdöbbentően kemény dolgokat mert mondani. Akkor

éreztem, hogy ezekről nem elég egymás között beszélgetni, hanem ki is kell mondani, úgy, ahogyan ő. Ezután Karcagon is sor került egy értelmiségi ankétra október 15–20-a körül. A tanásháza nagytermében a helyi párttitkár oktatott ki bennünket, hogy milyen jó dolgunk van, meg milyen szép minden, meg hogy haladunk a szocializmus felé. Egy órán keresztül mondta a szöveget, ami engem pokolian kiborított. Felálltam, és kezdtem mondani a véleményemet. Nem emlékszem már rá pontosan, csak azt tudom, hogy akkor állt meg mindenkiben az ütő, amikor Háty Gyula írásait kezdtem emlegetni, a Kucserákat, hogy tulajdonképpen itt is vannak ilyenek. A legnagyobb felháborodás akkor volt, amikor rátértem a gazdasági dolgokra meg a lakáshelyzetre. Mondtam, hogy vagyunk Karcagon vagy ötvenen fiatal pedagógusok, akik albérletben lakunk, és hogy sem itt, sem az egész országban nem lehet lakáshoz jutni. Ugyanakkor itt van egy szovjet hadsereg, Debrecenben egy csomó tiszt lakással, hát mi szükség van erre? Javasoltam, hogy az ülés foglaljon állást amellet, hogy a szovjet csapatokat vonják ki Magyarországról. Hatalmas tapsvihár tört ki, de azért páran húzták a szájukat. Utánam egy veterán elvtárs szólalt fel, aki engem istentelenül kiosztott: népellenség meg ördög lettem, aki betolakodott a pártba meg a DISZ-be. Este, amikor mentem hazafelé, találkoztam a helyi ávéhával, ami egy emberből állt, akit levelező tagozaton tanítottam. Azt kérdezte: „Nem gondolja, hogy magának ebből baja lesz?” Kérdem: „Miért, Lajos?” „Mert nekem már mondták, hogy mit tetszett mondani, és Tüdős elvtársék kérdezték, hogy nem akarom-e magát le tartóztatni. Most megkérem az engedélyt, de azért jó lenne, ha el tetszene innen menni.” Mondtam, hogy nem megyek. Aztán eltelt egy-két nap, az iskolában nagyon feszült lett a hangulat. Diáktüntetések voltak, és a gyerekeim közölték, hogy nekik nem kell az addigi DISZ-vezető tanár, meg nem kell a DISZ-titkár, újat akarnak választani. Eljutottak hozzánk a szegedi hírek, és akkor már nem tanítottunk, hanem vitatkoztunk a gyerekekkel.

A vádakból egy szó sem volt igaz

■ MOLNÁR MIKLÓS: Nyáron volt egy rehabilitációs eljárás a kirúgottak, kizártak ügyeiben. Engem nem zártak ki a pártból, „csak” mint kirúgott, én is egy bizottság elé kerültem, amiben benne volt Lakatos Éva, Horváth Márton, Friss István. Azt hiszem, hárman voltak, mindenestre csak rájuk, hármukra emlékszem. Hát, nagyszerű dolog volt,

mert három állást ajánlottak: visszakerülhetek a *Szabad Néphez* – mondtam, hogy nagyon szépen köszönöm, nem –; visszakerülhetek az *Irodalmi Ujsághoz* – mondtam, azt is nagyon szépen köszönöm, de oda se megyek vissza. „Akkor elmehetsz a Római Magyar Intézetbe igazgatónak.” Ez megtetszett nekem, és mondtam, hogy köszönöm szépen, igen. Akkor a Külügyminisztérium állományába kerültem. És nem sok ideig, maximum két hónapig, de lehet, hogy csak hat hétig kinevezett igazgató voltam, aki majd elfoglalja a helyét.

■ SZÉLL JENŐ: Júliusban vagy augusztusban behívtak a Művelődésügyi Minisztérium kollégiuma elé. Ott volt az összes miniszterhelyettes, főosztályvezető, és a napirend egyik pontjaként Széll elvtárs igazságának az elismerését tűzték ki. Darvas Jóska rezgő hangon mondta: „Sok harcunk volt Széll elvtárssal, de az eredmények minden tekintetben Széll elvtársat igazolták. A magam részéről csak azt teszem hozzá, hogy soha többé ilyet.” Könnyes szemmel megcsókolt, és azt mondta, hogy szeptember 1-jétől megint a Népművészeti Intézet igazgatója leszek.

■ KEVEHÁZI FERENC: Hét és fél év után kerültem haza. 1948. szeptember 28-án tartóztattak le, és 1956. április 2-án bocsátottak el a jászberényi börtönből. Ebből hat évig voltam a Szovjetunióban. Vorkutára érkeztem 1949 szeptemberében, 1955 februárjában Mordóviába kerültem, és onnan 1955 novemberében szállítottak haza Magyarországra. Nyíregyházán voltam egy napig, ott egy csomó embert elengedtek, a többieket pedig a jászberényi járási börtönbe vitték. Amikor mi megérkeztünk az első magyar állomásra, két vasutassal találkoztunk, egy fiatalal meg egy ötvenessel. Megkérdeztük, hogy mi a helyzet Magyarországon. Erre a fiatalabb körülnézett, és azt mondta, tré. Az idősebb meg azt: „Hagyjanak engem békén, mert még engem is elvisznek!” Ez volt az első benyomásunk. Nyíregyházáról lezárt vasúti kocsikban vittek a jászberényi börtönbe. Én április 2-ig voltam ott, de voltak, akik szeptemberig, és volt, akit csak a forradalom szabadított ki.

Sikerült a Bajcsy-Zsilinszky Kórház Paula szülőotthonában műtősegédként elhelyezkednem. Meg is nősültem. És pofátlanul beadtam az újrafelvételi kérelmemet az orvoskarra. Végül is ötödéves orvostanhallgató voltam, amikor elvittek. Egyszer csak behívtak, és visszavettek, de csak harmadévre. Kiderült, hogy nem is vagyok egyedül. Úgy látszik, hogy 56-ban az orvosegyetemen is volt enyhülési periódus, mert harminc ilyen öregfiút vettek vissza, akik korábban mind kiestek valamiért.

■ VÖRÖS VINCE: A Rákosi-korszak súlyos megpróbáltatásai után a Nagy Imre-korszak 53-tól óriási megkönnyebbülést jelentett mind a magyar

népnek, mind a parasztság rétegeinek. Megszűntek az ávós zaklatások, megszűntek a pénzbeli büntetések, könnyebben és jobban érezte magát a parasztság. Azonban 55-ben Rákosiéknak megint sikerült egy picit átvenni a hatalmat és az irányítást. Ekkor a parasztok megint visszaestek a régi, nehéz helyzetbe, és csak Nagy Imre 56-os kormányalakítása után próbálta a parasztság a maga elgondolásai szerint – nem a közösen, hanem egyénileg – tovább folytatni a gazdálkodást.

Egy évig voltunk kitelepítve Bakonyárról, és a Pécsi járás területéről is kitiltottak. Úgy alakult a sorsunk, hogy egy év multával a családom visszatérhetett Bakonyára. Ennek az az előzménye, hogy Kovács Béla 55-ben hazakerült Magyarországra. Amikor Sztálin 53-ban meghalt, akkor Kovács Bélát az Urál hegység déli részén lévő táborból Moszkva mellé szállították egy gyűjtőtáborba, és 55 őszen hozták haza. Először Jászberényben helyezték el egy gyűjtőtáborban, majd egy rövid ideig Budapesten gyógykezelték, és csak 56. április 2-án, Dobi István közbenjárására került haza Mecsekaljára, a családjához. Akkor szerzett tudomást arról, hogy engem a bakonyai lakásunkból kitelepítettek. Ezen nagyon feldühödött, és amikor Dobi István meglátogatta, akkor kirohant a kitelepítésem ellen. A határozott föllépés használt: egy nyári napon egy rendőr százados érkezett autóval Kánba, a házunk elé, és közölte, hogy visszaköltözhetünk Bakonyára, az otthonunkba. Mondtuk, hogy ott egy évvel korábban ávós csoportot szállásoltak el. Erre azt válaszolta, hogy az ne legyen a mi gondunk, majd a rendőrkapitányság és a Belügyminisztérium intézkedik, hogy mire hazakerülünk, a lakás ki legyen ürítve. Ez így is történt. 56 nyarán hazaköltöztünk. Az otthonunkban nagy rombolást hajtottak végre, ami nekünk sok gondot okozott.

Amikor hazakerültünk, a 3. Számú Mélyépítő Vállalat építette az utat az uránbánya részére a Mecsek hegységben. Jelentkeztem a mélyépítőknél, és a vezető mérnök raktárosi minőségben alkalmazott. Én intéztem a kövek szállítását, a kocsik irányítását és a munkások ellátását szerszámmal. Nem volt nehéz a munkám, könnyedén el tudtam látni, és minden este együtt tudtam lenni a családommal.

■ SZILÁGYI JÓZSEFNÉ: Rajk Júlia 1956 nyarán gyakran kijött hozzánk a kisfiúval a Dániel utcába. Sokat beszélt arról, milyen kemény harcot folytat Gerőékkel a férje újratemetéséért. Gerőék joggal félték ettől a temetéstől. Júlia visszaemlékezett a börtönben eltöltött öt év szenvedéseire, ugyanis két héttel a férje letartóztatása után őt is elhurcolták az öt hónapos kisfiától, akit még szoptatott. A börtönben az első hu-

szonnég órában meggyűlt a tej a mellében, de nem hívtak hozzá orvost. A börtöntársnői levették a kombinéjukat, benedvesítették, és borogatóssal próbálták eloszlatni a fájdalmasan összegyűlt tejet. De ebben az időben, ha egy funkcionárius beszédet tartott, soha sem mulasztotta el megemlíteni a szocialista humanizmust. Júlia egyébként egy Petőfi körüli vitaesten is felszólalt, és a nyilvánosság előtt elmondta, hogy Horthyék börtöneiben sokkal több emberséget tapasztaltak, mint Péter Gábor kínzókamráiban.

Mikor végre kitűzték Rajk László újratemetését, kísérteties dátumot fogadtak el – ez Júlia javaslata volt –, október 6-át. A magyar történelem e szomorú napját.

■ N. SÁNDOR LÁSZLÓ: Miskolcon nagy vita volt róla, meg szabad-e rendezni a Rajk-temetést, nem lesz-e belőle balhé. Pártkörökben nagyon tartottak tőle. Az értelmiségiek pedig arról vitáztak, hogy milyen hatása lesz. Volt, aki azt mondta, hogy veszélyezteti a szocializmust, nem lenne szabad kivinni a tömegeket az utcára. Mondtam, hogy Rajkot tisztességesen el kell temetni, nem lesz semmi, mert az emberek a szocializmus mellett vannak. Abban nem volt részemről semmiféle kétely, hogy szocializmust kell csinálni, csak nem olyan szörnyűséget, mint addig. Miskolcon akkor hónapokig az *Antigonét* játszották Kazimir Károly igen-igen aktualizáló rendezésében. Nagy Attila volt Haimón, Zolnay Zsuzsa Antigoné. Ez volt a miskolci színház legnagyobb sikere.

■ SCHIFFER PÉTER: 56 nyarától borzasztó feszültséggel és izgalommal teltek a napok nekünk, gyerekeknek is. Hol apám, Schiffer Pál ment a bíróságra, hol nagyapám, Szakasits Árpád. Olvashattuk az újságokban, hogy a bíróság felmentette ezt vagy azt, és megjelent az MDP Központi Vezetőségének a határozata, hogy rehabilitálják a „törvénytelenül meghurcoltakat” vagy a „konceptiós perek áldozatait”. Ez abszolút eufemizmus, mert hát persze, konceptiós, de hát itt nem erről volt szó. Az első újratemetés nagyanyám, Szakasits Árpádné újratemetése volt augusztus legvégén, a Kerepesi temetőben. Ezt a család kezdeményezte. Nagyon nagy temetés volt. Biztos, hogy a meghurcolt szocdemek nagymama temetését egyfajta demonstrációra is fölhasználták. Emlékszem rá, hogy amikor 56 nyarán nagyapával, aki akkor abszolút hétköznapi életet élt, mentünk át a Lánchídon, a szembejövők közül többen feltartott ököllel és „Barátság”-gal köszöntek neki.

Ami borzasztóan megrázott, az az 56. október elején rendezett két temetés. A mai napig emlékszem, hogy mennyire ki voltam borulva. Rajkék temetése volt az első október 6-án, azon ott voltam, utána Só-

lyoméké 13-án. Rajkék temetése előtt a *Szabad Népb*ben egész oldalon megjelent a kivégzettek fényképe és életrajza, ezt kiraktam a falra, az ágyam fölé. És emlékszem rá, hogy a rádióban olvasták a névsort, a vacsoránál hallgattuk, és én elkezdtem sírni. Nagyon sok ismerős volt közöttük, sok olyan, akinek a gyerekével együtt jártam óvodába. Pálffy-ékkal együtt voltunk Debrecenben, amikor kitelepítettek bennünket, Rajkékát szintén ismertük. Gondolom, a közvéleményt is irritálhatta – akár elhitte, akár nem –, hogy micsoda mélysége van a gyalázatnak. Vagy nem tudom, minek lehet nevezni, hogy emberek tucatját elpusztítják, és egy pillanat alatt kiderül, hogy a vádaktól egy szó sem volt igaz.

■ SZABÓ GERGELY: Október 6-án rendezték meg Rajk László, Szőnyi Tibor, Szalai András és Pálffy György mártírok temetését a Kerepesi úti temetőben. Maradványaikat a gödöllői hajtűkanyar melletti erdő ismeretlen sírjából ásták ki, ahol egymásra dobva feküdtek, és a hozzátartozóik próbálták csontjaikat agnoszkálni. A négy koporsót a Kossuth Mauzóleum előtt állították fel, közel negyvenezer ember vonult el előttük, levett kalappal, némán, szemükből sugárzott a megvetés és a gyűlölet. Megrázóbb találkozásom még nem volt emberekkel.

■ NAGY ELEK: A Rajk-temetésre a vállalat úgy készült fel, hogy három ember, a DISZ-titkár, az ÜB-titkár és a párttitkár képviseli a szerszámgépgyárat, és mi dolgozunk tovább nyugodtan, nem megyünk el. És ebből lett egy palotaforradalom. Mi az, hogy nem megyünk el egy mártír temetésére? Az igazgató: dolgozni kell, igazolatlant kap, aki elmegy. Na és aztán, mi van, ha igazolatlant kap? És jöttek az ellenkezések, a röpgyűlési magyarázatok, hogy Rajk elvtársnak úgy állítunk legszebb emléket, ha munkával ünnepeljük a temetését. Végül az történt, hogy leállítottuk a gépeket, lementünk a mosdóba, és az egész műhely otthagytá a gyárat. Adjanak igazolatlant! És kivonultunk. Talán nem is annyira Rajk emlékét akartuk mi megtisztelni, hanem ki akartuk fejezni, hogy elégedetlenek vagyunk a pillanatnyi irányítással, a vezetéssel, a politikai helyzettel. És nemcsak a szerszámgépgyár nagy műhelye vonult ki. Csepelről körülbelül ezer ember jött el a temetésre.

■ SZÉLL JENŐ: A Rajk-temetés rettenetes volt! Ott láttam viszont először Júliát. Nem mentem oda hozzá, nem mentem oda senkihez. Ott láttam a kis Lacikát állni, fogta Júlia kezét. Aztán megjelent Nagy Imre, és odament Júliához. Ronda októberi idő volt, kegyetlenül fújta a szél. Ezek a nagy, felül és alul kifeszített zászlók csapkodtak, mint a viharba került hajó vitorlá. Aztán elkezdett zuhogni az eső, nem úgy, mintha dézsából öntötték volna, de éppen eléggé ahhoz, hogy mind-

nyájan jó alaposan átázzunk. Özönlöttek a komor arcú emberek, óriási tömegben. Ez valami olyasfajta dolog volt, ami Budapesten nagyon ritkán van: jönnek az emberek, egymásra néznek az ismerősök, üdvözlik egymást, de nem alakulnak ki traccsoló körök, mint ma egy protokolltemetésen. Justus Pali mondta, hogy a Párizsi Kommün előtt volt valakinek a temetése, és a korabeli híradás úgy szólt, hogy a temetésen fölvonult a Kommün egész leendő vezető gárdája. Itt is mindenki azt kereste, hogy ezután kié lesz a vezetés. Ott hangzott el az „Eltvársak, soha többé!”, amely ma torz viccnek hat, de akkor én hosszú évek után először kaptam sírógörcsöt. És nem én voltam az egyetlen, aki ilyen állapotba került. Álltam, és nem bírtam magamhoz térni, csak zokogtam. Münnich beszédéből az a förtelmes rész maradt meg bennem, hogy „a személyi kultusz mocsarából napfényre kúszott szadista bűnözők”. Szász Béla beszéde viszont nagyon szép volt.

Mindazok ellenére, hogy ilyen drámai felhangjai vannak az én október 6-i emlékeimnek, a Népművészeti Intézetbe való visszatérésem továbbra sem volt sötét tónusú, mert a dolgozó nép kulturális fölemelkedésének ügyét nagyon kedvező színben láttuk. Úgy éreztük, hogy most jött el igazán a mi időnk, most kezdődhet egy olyan nép-felvilágosítás, egy olyan termékeny korszak, amelyre mindig is vágytunk. Hogy az ország ügye merrefelé fordul, azt nem tudtam. Nem nagyon hittem, hogy a teljes morális, gazdasági, politikai káoszból ki lehet mászni. Ez volt az az időszak, amikor mindenki tele volt tippekkel, hogy ezt kell csinálni, azt kell csinálni meg amazt kell csinálni. Az volt az érzésem, annyira mély a válság, hogy biztosan nem úgy fogunk kimászni belőle, hogy valakinek vagy valakiknek az elképzeléseit realizáljuk, hanem olyasféléképpen, ahogy a történelem általában dolgozik: az előre elképzelt alternatívák helyett egy korábban el sem képzelt valósul majd meg, mégpedig többnyire az előzetes elképzelések ellenére, vagy azoktól függetlenül. Magyarán mondvá, azt gondoltam, hogy a jóisten majd csak megsegíti az ő marxista-leninista szolgálát.

■ GÖMÖRI GYÖRGY: Október 6-án, amikor vége volt a Rajk-temetésnek, elkezdett komolyan esni az eső, és beálltunk a Kerepesi úton egy épület mellvédje alá. Onnan láttuk, hogy fiatalok, többnyire bölcsész-hallgatók, de voltak köztük TTK-sok is, négyesével mennek, és integetnek, hogy álljunk be közéjük. Hát beálltunk. Amolyan félspontán tüntetés volt, a Kolhoz Kör szervezte a Batthyány-örökmécses megkoszorúzására. Többen is beálltak közéjük, a végén kétszázötven-háromszáz emberből állt a menet. A Dózsa György úton elkezdtek énekelni de-

mokratikus, népi dalokat, mint például a „Sej, a mi lobogónkat...”. Tehát baloldali jellege volt a tüntetésnek. A rendőrök talán azért nem avatkoztak be, mert hallották a mozgalmi dalokat. Aztán elkezdtünk különböző jelszavakat kiabálni. Mellettem ment Simon Gyurka, egy TTK-s fiú, aki mondta, hogy ő tud egy jót, amit annak idején a kommunisták használtak: „Nem állunk meg félúton, reakció pusztuljon – és most legyen az, hogy sztálinizmus pusztuljon!” Akkor elkezdtük üvölni, hogy „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon!” Így jutott el a menet a Hősök teréig. Ott koszorút tettek az Ismeretlen katona sírjára, és valaki rövid beszédet mondott. Tehát október 6-át összekapcsolták Rajk mártíromságával. A jugoszláv követségnél megéljenzük a jugoszláv szocializmust. Az Andrássy út 60. előtt Kelemen Elemért két vállra vették, úgy mondta el József Attila *Levegőt!* című versét. Az ÁVO persze már rég elköltözött abból az épületből. Voltak ott képzőművészeti főiskolások is, akik a főiskola épülete felé fordulva elkezdték pfújolni a konzervatív tanárokat. Amikor a Körútra értünk, két motoros rendőr elénk kanyarodott, és vezette a menetet. Azt hitték, hogy hivatalos, DISZ által szervezett csapat vagyunk. Az emberek meg nézték, és nem értették, hogy mi történik. Megérkeztünk a Batthyány-örökmécseshez. Ott megint elhangzott egy-két beszéd és vers. Én felolvastam József Attila *Hazám* című szonettciklusának utolsó darabját, úgy, hogy „mi ne legyünk idegen gyarmat” – a „mi ne legyünk német gyarmat” helyett, gondolom, páran észrevették. Ladányi Miska is elmondott egy verset, aminek az volt a lényege – akkor már Farkas Mihály le volt tartóztatva –, hogy mindegy, minek hívják a gyilkosokat, Haynaunak vagy Farkas Mihálynak, a nép megvetése csapjon le rájuk.

Elég volt a DISZ-ből meg az egypártrendszerből!

■ BOGÁR KÁROLY: A vasaskongresszusra készültünk, és engem mint a műhelybizottság akkori helyettes elnökét megbíztak, hogy dolgozzak ki egy panaszlistát. Ez is bizonyítja, hogy 56 nyarán mennyire lazult a politikai nyomás. Összeírtam a legégetőbb problémákat: a normarendezést, a lakásgondokat, a fizetési besorolást, ezek kimondottan szakszervezeti témák voltak, szinte mindegyik szerepelt az októberi tizenhét pontunkban. Október 2-án a Dimávgaban a párt rendezett egy ifjúsági parlamentet. Beharangozták, mozgósították rá az embereket. Zsúfolásig megtelt a kultúrterem, javarészt fiatalokkal, de idősebb szakmun-

kások is eljöttek. Ott volt az a hetven fiatal, akiket én patronáltam, szinte a saját gyerekeimnek éreztem őket. Volt egy elnökség: az igazgatónk, a pesti kiküldött a minisztériumból és a városi pártbizottság képviselői. A bevezető beszéd után a két-három notórius hozzászóló elmondta a maga pártszerű hozzászólását, és mélységes csend lett. Benem egyre gyűlt a méreg, hogy nem ezért jöttünk, és miért nem szólnak már a gyerekek. Amikor már a nem tudom, hányadik hozzászólás is elhangzott, amiben semmi más nem volt, csak a megszokott ismétlések meg idézetek, szót kértem. Először felolvastam Tamási Lajos versét, a *Keserves fáklyát*, ami az *Irodalmi Ujság*ban jelent meg. Még mélységesebb lett a csend. Húsba vágó volt a vers minden sora. Utána elmondtam, hogyan állnak a „gyerekeim”. Listáról olvastam fel a kereseteket. Egy harminc év körüli jó szakmunkás meg tudott keresni százhusz-százharminc százalékos normával ezernégyszáz-ezerhatszáz forintot, a fiatal, tizennyolc, esetleg tizenkilenc éves segédek fél éves gyakorlattal, rosszabb munkakörülmények között háromszáz forint körül kerestek, ez a létminimumot se fedezte. Java részük albérletben lakott. Miután elmondtam, kértem a jelenlévőket, hogy most már mondja el mindenki a panaszát. Valósággal kiszakadt a zsák! A gyerekek egymás után jelentkeztek. Volt, aki szinte üvöltve mondta a magáét. Annyira megindultak a hozzászólások, hogy nem is volt ellenvélemény, az elnökség sem szólt bele. A gyűlés végén Pálmai József, az igazgató vette át a szót, és az volt az első intézkedése, hogy négy fiatal mérnököt ott helyben megbízott, vizsgálják ki a normaidőket, vegyék fel vellem a kapcsolatot, és ahol szükséges, ott azt a normaidőt alkalmazzák, amit én javasolok.

Ezután a négy fiatal mérnökkel arra gondoltunk, hogy össze kéne hívatni egy nagygyűlést. Az egyetemisták, akik bejártak a gyárba szakmai gyakorlatra, bátorítottak bennünket. Azt akartuk, hogy a pártbizottság hívjon össze egy szabad pártnapot, és pontosan számoljon be róla, mi történik a felső vezetésben, és mi történik velünk itt helyben. Végül aztán úgy döntöttünk, hogy aláírásokat gyűjtünk a szabad pártnap megrendezéséért.

Kedden, október 23-án hat órára bementem dolgozni, hat óra öt perckor csörgött a telefon, hívtak a pártbizottságra, de közöltem, hogy nem megyek föl. Félttem, azért nem mentem. Ott volt nálam a tizenkét ív tele aláírással, mit mondjak nekik? Ha azt mondom, ami az íven a szöveg, akkor megkérdezik, hogy ki bízott meg. Gellért Károlyt is hívták, ő se ment. Elkezdünk arról beszélgetni – elég zaklatott állapotban –,

hogymit mondjunk nekik, miről legyen szó a szabad pártnapon. Tizenhét pontot állítottunk össze, és úgy gondoltuk, ha a dolgozók is egyetértenek vele, akkor a pártbizottság továbbítsa a Központi Bizottsághoz. Elkészültünk, felmentünk a pártbizottságra. A párttitkár feltette a kérdést: „Na, elvtársak, most tulajdonképpen mit akarnak?” Bár pontosan tudták, hogy aláírást gyűjtöttünk, már jegyzőkönyv is készült rólunk olyan záradékkal, hogy egyelőre várni kell a letartóztatásunkkal, mert nincs még felgöngyölítve a dolog, és nem tisztázott, kik tartoznak bele. Én mondtam, hogy „itt vannak az aláírások, ennyi dolgozó kéri egy szabad pártnap megtartását”, és letettem elé az íveket. Turbók Gyuszi fölállt, és felolvasta a tizenhét pontot, a bevezetővel együtt. Az első megszólaló a párttitkár volt. „Elvtársak, ezekkel teljes mértékig egyetértünk.” Ekkor esett le az első kő a szívünkről, kezdtünk leereszteni. Kérdezte a városi és a megyei kiküldöttől, hogy nekik mi a véleményük. Ők is egyetértettek.

Tudtunk az egyetemi mozgolódásokról, hallottunk különböző követeléseket, de a tizenhét pont a Dimávagé, a melósoké volt, ahhoz senki sem adott nekünk se javaslatot, se ellenvetést. Nem ismertük az egyetemisták pontjait, de arról tudtunk, hogy négy pont ott van Kónya Lajos kezében, egy papírra leírva. Azért nem bővítettük ki velük a tizenhét pontunkat, mert olyan követelések voltak – vonuljanak ki a szovjet csapatok, lépünk ki a Varsói Szerződésből, hozzák haza a hadifoglyokat a Szovjetunióból, a nemzeti ünnepeink legyenek munkaszüneti napok –, amikkel egyetértettünk, de azt mondtuk, hogy nem vág bele a gazdasági és kimondottan a gyári munkásság követeléseibe, azokat bízunk másokra. A párttitkár azonban megkérdezte: „Na, elvtársak, ez az egész, nincs még valami? Ha már itt tartunk, akkor mondják el!” Erre közöltem vele, hogy ugyan tudunk még négy pontról, de nem tartjuk időszerűnek. Erre ő: „Na de, elvtársak, bátran olvassák fel, aztán majd meg tárgyaljuk!” Kónya Lajos felolvasta, és a jelenlévők ellenvetés nélkül azt mondták, hogy hozzá kell írni.

■ SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: A katonaság helyett a mohácsi árvízvédelemre küldtek bennünket a DISZ-központból. Öt egyetemről vezényeltek oda száz-száz fiút. Hajóval utaztunk Pestről Mohácsra. Micsoda emberek! Mi találkoztunk egymással már katonaként is, de az más világ volt, 56 nyara sokkal szabadabb volt. A budapestiek és a szegediek a MEFESZ-ről beszéltek, hogy meg kéne alakítani, mások egyházi ügyekről, például hogy nem lenne rossz, ha a teológia egyetemnek számítana. Végül megválasztották a tábort faliújság szerkesztőségét, min-

den egyetemi városból egy-egy embert. A pestiek Pomogáts Bélát, a debreceniek engem választottak. Öten voltunk. Kiadványt nem készítettünk, a cikkeket faliújságként jelentettük meg. Persze ezek jelentéktelen szövegek voltak, de nem ez az érdekes, hanem maga a szerkesztőbizottság, amelyik igazában véve egy összehangoló kupaktanácsként működött. Minden este találkoztunk, aztán már a mi sátrunkban, a kultúrsátorban amolyan politikai szemináriumféle alakult ki.

Ott már élesen megmutatkozott az a különbség, amely a nemzeti érdekek és a szellemi értékek, meg a ránk erőltetett érdekek és értékek között húzódott. Ezek a határvonalak rendkívül élesen fogalmazódtak meg a vitákban. Mohácson sokácnak laktak, egy megnyomorított kis népcsoport. Kapcsolatba kerültünk velük. Elmondták, hogy ők igazában száműzetésben élnek ott a szigeten, hogy a házukat elsodorta az árvíz, újra kellett építeni. Azt mondták, hogy ők onnan soha nem kerülnek ki élve, hiszen a magyarok nevében mindig elnyomták őket, a kommunisták úgy vigyáztak rájuk, mint egy internálótáborban vagy egy gettóban. Tehát rá kellett ébrednünk, hogy valójában nem szűnt meg az internálótábor, nem szűnt meg a háború, folyik, csak lent. És kik ellen folyik? Az önállóságot akaró népcsoportok, az önállóan gondolkozni akaró embercsoportok, a nemzeti mivoltukat vállaló nemzetek ellen. Ez ott világossá vált. Ahogy Mohács szigetén az árvíz elmosta a régi házakat, úgy mosta el az én szememben a történelmi árvíz a régi gátakat. Három hét után nem azok az emberek jöttek el Mohácsról, akik odaérkeztek. Abban a pár száz egyetemi hallgatóban határozottabb gondolkodásmód, bátrabb magatartás alakult ki Mohácson abban a tekintetben, hogy ha visszamegyünk az egyetemekre, igenis szorgalmazzuk a MEFESZ megalakulását, önálló lapokat akarunk, önállóan akarunk gondolkozni. És ami a leglényegesebb: az egyetemek szellemi önállóságáért fogunk harcolni, és bízunk abban, hogy az egyetem falain belül kiverekedett önállóságot kisugározzuk majd a falakon kívülre is. Abban egyetértettünk, hogy a fiatal egyetemi oktatók jó része, a jó minőségűek mögöttük állnak. Én úgy jöttem el Mohácsról, hogy volt bennem egyfajta határozottság, hogy amit addig inkább csak magamban képviseltem – hiszen nem nagyon voltak cselekvési lehetőségeim –, azt másképpen is lehetne képviselni.

Megkezdődött a tanítás. Az egyetemen napokon belül átrendeződtek az erőviszonyok. A marxista tanszék és a pártbizottság háttérbe vonult. Megváltozott a légkör, és ebbe már könnyű volt úgy beilleszkedni, hogy az ember tudta, milyen ügyet képviselhet nyilvánosan. Én nem

csináltam semmi különöset, tettem a dolgomat, írni akartam néhány kisebb-nagyobb cikket. Elkészítettem a Németh László-cikkemet, és Koczogh Ákos kérésére megírtam a mohácsi útirajzot is. Már ő is börtönben volt, én is börtönben voltam, amikor az *Alföld* egyik száma megjelent az én útirajzommal, aminek az egyik mondata, hogy: „Mohácson a természet is meg a történelem is új utakat, új korszakot kezdett.” Én 56. szeptember 2-án datáltam ezt a cikket, és 57 júniusában jelent meg.

■ KISS TAMÁS: Október 8-án vagy 10-én visszakerültünk Szegedre, ahol Lejtényi Andris évfolyamtársam és jó barátom nagy titokban mutatott egy stencilezett felhívást. Valami pesti haverja küldte neki postán. A felhívás azt tartalmazta, hogy követeljük, tegyék fakultatívvá az orosz nyelv oktatását, és ha ezt nem teljesítik, akkor október 22-én lépünk sztrájkba, ne menjünk be az oroszórákra. Andrissal kiötlöttük, ha már követeljük az orosz nyelv oktatásának fakultatívvá tételét, akkor még követeljük ezt is, meg azt is, meg amazt is, és mindezt valamilyen szervezett formában csináljuk. Még aznap elmentünk Tóth Imréhez, aki szintén joghallgató volt, eggyel fölöttünk járt, és lelkesen előadtuk az ötletünket. Imre is belelkesedett. Ez 13-án volt, 14-én, 15-én elkezdtek terjeszteni a barátoknak, évfolyamtársaknak. Két nap alatt tulajdonképpen köztudottá vált Szegeden, hogy a joghallgatók kitaláltak valamit. Imre volt a legóvatoskodóbb hármunk közül, és beszélt a DISZ-titkárral – megemlítette neki, hogy valami szövetség meg követelés van készülöben –, de az óva intette őt, mert úgy látszik, máshonnan is befutottak már hozzá az információk, hogy valami készül az egyetemen. Imre azzal jött vissza, hogy az egyetemi DISZ-vezetők délután a diákklubban akarnak velünk találkozni. Jó, hát találkozunk. Október 16-án délután ott ültünk nyolcan, tízen, de lehet, hogy tizenöt, húszan is, akkor jött néhány DISZ-vezető, és elkezdtek vitatkozni. Ők azt mondták, hogy gyerekek, ez így nem lesz jó, itt a DISZ, majd mi fölállaljuk a tanulmányi és szociális problémáitok megoldását. Közben kiderült, hogy valamikor délután négy-öt helyen kézzel írt kis plakátok jelentek meg, hogy október 16-án az Auditorium Maximumban diákgyűlést hívnak össze. Aláírás nem volt. Ma már pontosan tudom, hogy a DISZ-bizottság találta ki, hogy összehívja a hallgatókat, azzal a céllal, hogy elmagyarázzák: „Gyerekek, ez így nem jó, amiről ti itt sutyorogtok, azt majd mi megoldjuk.”

Az Auditorium Maximumban pillanatok alatt megállapodtunk a következőkben: én leszek a levezető elnök, megnyitom a gyűlést, Lejtényi

Andris ismerteti a diákszövetséggel kapcsolatos elképzeléseinket meg egy-két követelést, és kiül még az elnökségbe Tóth Imre, meg még talán két hallgató. Fölvonultunk az emelvényre. Egy-két órával korábban meg sem fordult az agyunkban, hogy mi nagygyűlést tartunk, és nyolcszáz egyetemi hallgató előtt elmondjuk azt, amit elmondtunk. Meghallgatták Andrist, aki elmondta, hogy mit akarunk, tehát egy diákszervezetet, egy érdekvédelmi szervezetet, ami független a DISZ-től. Mire hangos ováció lett. Valaki megkérdezte, hogy mi lesz ennek a szervezetnek a neve. Mondtuk, hogy Diákszövetség. Mondták, hogy ez nem jó, végül abban maradtunk, hogy megalakítjuk a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét. Na, hát akkor mit követeljük? Automatikus volt, hogy az orosz nyelv fakultatívva téételét, a honvédelmi oktatás eltörlését satöbbi. Egyik is mondott valamit, a másik is mondott valamit. Egyszer csak föláll egy Putnik Tivadar nevű, nálunk három-négy évvel idősebb fiú – akit 56 őszén vettek vissza az egyetemre, előtte politikai okból rúgták ki a bölcsészkarról, a szerb származása miatt –, és elkezd mondani, hogy követeljük Rákosi megbüntetését, Nagy Imre kormányra kerülését, és felsorolt még négy-öt politikai követelést. Először döbönt csend lett, majd hurrázás. Akkor megeredtek a nyelvek, és egymás szavába vágva dobtak be újabb és újabb politikai követeléseket. A diákszövetség alakuló ülése laza politikai tömeggyűléssé vált.

■ MARIÁN ISTVÁN: Október 19-én fél öt körül csöngött a telefon. A pártbizottság szervezőtitkára volt, aki közölte velem, értesítést kapott, hogy a műszaki egyetem Hess András téri diákotthonában valamiféle gyűlést hívtak össze este hét órára. Kérte, hogy mivel az egyetemi pártbizottság részéről én vagyok a diákotthon felelőse, menjek oda. El is mentem.

Nyüzsgő hangyaboly fogadott. Lázás, izgatott hangulat uralkodott, már akkor lehetett érezni, amikor beléptem a kapun. Az udvaron erősítőberendezést, hangszórókat szereltek fel éppen, és mindenütt kipirult, szép ifjú arcokat láttam. Kaptam egy kissé gunyoros megjegyzést is: „Na, alezredes elvtárs, erre az ülésre nem kell mozgósítani, jövünk magunktól.” Bementem az igazgató irodájába, összehívtam a diákotthon kommunista aktíva felelőseit meg DISZ-felelőseit, és ott volt az igazgató is. Tájékozódni akartam. Elmondták, hogy teljesen váratlanul érte őket ez a rendezvény. Van egy mozgékony kis csoport, vannak köztük DISZ-esek, párttagok, és elő akarják terjeszteni határozati javaslatukat. Fél órával a megérkezésem után kicsapódott az ajtó, berob-

bant egy középtermetű, szőke egyetemi hallgató, és – a jelenlévők nem kis meglepetésére – közölte: „Ideje lesz tudomásul venni az elvtársaknak, hogy most már nem lehet a hátunk mögött megbeszéléseket tartani!” Nagyon meglepődtem. Ilyen egyértelmű kiállással legfeljebb 1945–46-ban találkoztam.

■ BECK TIBOR: Jött a hír a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára, hogy Szegeden az egyetemisták szervezkednek, hogy a DISZ-en kívül akarják csinálni az egyetemi politikai mozgalmat, és egyetemi autonómiát akarnak. Megtudtam, hogy az egyik garázból október 20-án megy egy busz Szegedre, a MEFESZ alakuló ülésére, azzal el lehet menni tapasztalatcserére. Így csöppentem én bele. A bátyám éppen Szegeden járt egyetemre, meg több ismerősöm is, és nagyon érdekelt, hogy mi lesz ott. Mire Szegedre értünk, vége lett a MEFESZ ülésének, de a bátyámék összehoztak az éppen megalakult MEFESZ-vezetőséggel, és leültünk velük beszélgetni. Ott is arról volt szó, mint nálunk, a főiskolán, hogy elég volt a Rákosi-féle rendszerből, elég volt a DISZ-ből meg az egypártrendszerből, hogy legyen egyetemi autonómia és egyebek. Önállósági viszketegségünk támadt, és szerepet akartunk kapni a politikában.

A bátyámék kollégiumában vagy valahol megaludtunk, és másnap jöttünk vissza. Október 22-én délelőtt a főiskolán is összejött egy nagygyűlés, ahol beszámoltunk róla, hogy mit hallottunk Szegeden, és mi is megalakítottuk a MEFESZ-t. Akkor már szó volt arról is, hogy készülődik egy a lengyelekkel szimpatizáló békés tüntetés.

■ UNGVÁRY RUDOLF: A legelső komolyabb hír, amely a miskolci egyetemet is elérte, a Rajk-temetés híre volt, de nem okozott semmiféle kedélyváltozást. Nem vettünk észre, hogy akár szervezetiesen, akár hangulatilag bármilyen következménye lett volna. A legelső olyan hír, amely igazi hatást váltott ki, a szegedi egyetemről érkezett. Ott ugyanis október 16-án megalakult a MEFESZ. A szegedi egyetemisták gyűléseket tartottak, elhatározták, hogy kilépnek a DISZ-ből, és önálló egyetemi ifjúsági szövetséget alakítanak. Azt is akkor tudtam meg, hogy a MEFESZ már létezett 1945 és 48 között, utána megszűntették, és beleolvastották a DISZ-be. Arra határozottan emlékszem, teljesen természetes volt, hogy – szegedi mintára – pontokba foglalt követeléseket fogalmaztunk meg, és a pontok háttérélménye az 1848-as forradalom tizenkét pontja volt. Azon a héten, október 14-e és 20-a között egyébként már eljutott hozzánk a budapesti egyetemek gyűléseinek a híre is. A mi egyetemi nagygyűlésünket október 22-ére, hét-

főre hívták össze. A nagygyűlés elsősorban azért volt hallatlan élmény, mert a saját magunk teremtette feszültség mértékét és izgalmát valószínűleg mindannyian akkor éltük át legelőször. Azt, hogy a mi kezdeményezésünkől kerekedik akkora feszültség, mint amekkora kerekedett. Az egyetemi aula elég nagy, gyakorlatilag befért az egész egyetemi hallgatóság és a tanári kar, persze úgy, hogy végig álltak a falak mellett is, és egy gombostűt sem lehetett leejteni. A csodálatra méltó az egész dologban az volt, hogy a dobogón, valamint az első sorokban nemcsak az egész egyetemi tanári kar volt jelen, hanem – én legalábbis úgy láttam – falféhr arccal ott volt a városi és a megyei pártbizottság vezető garnitúrája is.

■ ERDÉLYI TIBOR: A pontjainkat most már teljesen nyíltan, a műszaki egyetem házi sokszorosítójában, a hivatalvezető engedélyével húztuk le, és kötegettük. Rengetegen jelentkeztek középiskolások is, meg első- és másodévesek, akik a telefonkönyvből nézték ki a címeket, és vittek egy-egy köteggel a gyárakba meg az egyetemekre. Bár csak telefonon, de volt már kapcsolatunk a pesti oldallal, tudtuk, hogy valami hasonló történik a Pesti Barnabás utcában, a bölcsészkaron. De nem egyeztettünk, hogy közösen csináljuk, meg hogy azonosak legyenek a pontok.

Körülbelül ötezer ember jött össze 22-én estére, teli volt az aula. Szabó Sándor építész évfolyamtársam, barátom kezelte a mikrofont. Tulajdonképpen ebből állt az elnökség. Semmi formaság. A korábban szokásos piros abrosz meg nagy asztal meg díszvendégség nem volt. Csináltunk egy dobogót, két asztal volt, annak a tetején volt a mikrofon. Aki korábban bejelentkezett, hogy szót kér, szót kapott. Ez volt az elv. Aki re emlékszem, Kuczka Péter volt, akit abban az időben, nem mondom, hogy ellenzékiként, de jó szándékú íróként tartottunk nyilván. Főszó-lalt még például Tatabánya képviselője, mert vidékről is többen voltak, akik minket, diákokat támogattak. Aztán beszélt Szilágyi József is. Nagydarab, tekintélyes, mackós, bariton hangú férfi volt, aki kiállt oda a sok cingár, többnyire nem túl jól táplált diák után, és nagyon drámai-an kezdte a felszólalását: „Amíg önök itt ülésznak, vitatkoznak, a szovjet csapatok körülzárták Varsót.” A lengyelek ugyanazt akarják, amit mi, és ő azt javasolja, legyen valamiféle szolidaritási megnyilvánulás a lengyelek mellett. Nem beszélt sokat, talán négy-öt mondatot mondott, de az nagyon kemény, nagyon lázító tartalmú volt, ami a huszonéves társaságnak elég volt ahhoz, hogy azonnal a lengyel követségre vagy a Bem-szoborhoz akarjon vonulni.

Semmi értelme nem lett volna, ez igaz. Másrészt meg voltak olyan híreink, hogy a rendőrségen tudnak erről a gyűlésről, és ávéhások is vannak a környéken. Marián István fölugrott – katonai egyenruhában, alezredesi váll-lapjával, összenőtt, fekete szemöldökkel –, és nagyon határozottan beleordította a mikrofonba, hogy csönd. Mindenkit leültetett, és azt mondta, mindenki maradjon nyugodtan. Jó a Bem-szobor, de csak másnap. Megnyugtató jelenség volt ebben a látszólagos káoszban. A gyűlés végére kialakult az a közhangulat, hogy a Bem-szoborhoz kell menni, Budapesten nincs más lengyel vonatkozású hely, ahol a szolidaritást megfelelően ki lehet fejezni.

■ GÖMÖRI GYÖRGY: 22-én dél körül kijövök az Egyetemi Könyvtárból, és beleütközöm egy barátomba, aki azt mondja, hogy keresnek a Vekerdyék, ott állnak a jogi kar előtt. Odamegyek – az egy háromperces séta –, és látom, hogy Vekerdy Tamás, Vásárhelyi Vera és Karátson Gábor izgatottan tárgyalnak valamit. Ahogy odaérek, kérdezik: „Hallottad? A BBC bemondta, hogy a szovjet csapatok körülvették Varsót.” És akkor a Vera: „Én meg azt hallottam a Képzőművészeti Főiskolán, hogy az Írószövetség tüntetést szervez a lengyelek mellett.” Azóta kiderült, hogy ezt a rémhírt (mert az volt) Szabó Ákos terjesztette azzal, hogy egy írószövetségi tagtól hallotta. Hát, mondom: „Ha az Írószövetség szervez, akkor mi is csinálunk egyet. Ideje, hogy csináljunk megint egy jó tüntetést.” Megállapodtunk, hogy mindannyian elmegyünk több helyre is, és bejelentjük. Én vállaltam, hogy bemegyek a bölcsészkarra – tudtam, hogy aznap lesz évfolyamgyűlés, és utána a Március 15. Kör alakuló gyűlése –, bejelentem, hogy elhatároztuk a szolidaritási tüntetést, és utána még a közgázra is elmegyek. Vekerdy azt mondta, ő Karátson Gáborral együtt bejelenti a jogi karon, Vera vállalta a Képzőművészeti Főiskolát. Miután ebben így megállapodtunk, elváltunk. Ahogy mentem a bölcsészkar felé, két bölcsészfiúba ütköztem, akik kollégisták voltak, és azt hiszem, ott voltak a hatodik tüntetésen. Mondom nekik: „Gyerekek, ez és ez van, be tudnátok menni a diákszállóba elmondani, hogy holnap tüntetés lesz?”

Ezután volt a bölcsészkaron a negyedévesek évfolyamgyűlése, ahol én beszéltem a tüntetésről. Itt a többség várakozó álláspontra helyezkedett: majd meglátjuk mi lesz a Március 15. Körben, mert mi mint évfolyam erről nem dönthetünk, majd a többiekkel együtt. A Március 15. Kör alakuló gyűlése azzal kezdődött, hogy Pozsár István, a DISZ-titkár odament a mikrofonhoz, és azt mondta: „Elvtársak, elterjedt az a rémhír, hogy holnap az Írószövetség szimpátiatüntetést rendez a len-

gyekek mellett. Felhívtam az Írószövetséget, beszéltem Máté György párttitkárral, aki azt mondta, hogy az Írószövetség semmiféle tüntetést nem szervez.” És ez volt a pszichológiai pillanat, amikor fölugrottam: „Lehet, hogy az Írószövetség nem szervez semmit, de a bölcsészek akkor is kimennek az utcára!” Hát erre óriási taps, ováció, mert részben benne volt már a levegőben, és még az is tetszett, hogy valaki visszafóázik a DISZ-titkárnak. Pozsár ügyes ember volt, és tulajdonképpen nem tisztességtelen, abban a percben fordított, és azt mondta: „Ja, hát kérem, ha a tagság akarja, akkor megcsináljuk, tüntetni fogunk.” S akkor kezdődött el az érdemi vita a tüntetésről. Este fél hat, hat óra körül mi, bölcsészek eldöntöttük, hogy másnapra szimpátia-tüntetést szervezünk a lengyelek mellett. A Műegyetemre is tőlünk juthatott el a hír. Épp tegnap olvastam, hogy Kuczka Péter javasolta nekik, hogy csatlakozzanak a tüntetéshez. Nem tudom pontosan, Kuczka honnan tudta, lehet, hogy Kiss Károly költőtől, aki ott volt a bölcsészkar gyűlésén. Lipták Béla írja, hogy Kuczka Péter azt mondta, tüntetés lesz, a műegyetemisták is csatlakozzanak hozzá. Tehát nem azt, hogy ők szervezzenek egy tüntetést, hanem hogy csatlakozzanak a tüntetéshez, ami már készül. Ez az egyik perdöntő bizonyítékom arra, hogy nem ők találták ki, akár mint néma tüntetést, akár mint hangozó tüntetést.

LÁZADÁS

Ez már maga a forradalom

■ HUSZÁR TIBOR: A Petőfi Kör vezetőségében arról esett szó, hogy ki tudna hatni a tömegre. Én Veres Péterre és Kádár Jánosra emlékszem. Kádár Jánossal én beszéltem telefonon. Azt mondta, hogy eszelősek vagyunk, rohanunk a végzetbe, felelőtlen gyújtogatás, neki ehhez semmi köze. Nem törődtem bele a kudarcba, megkerestem Mező Imrét. Elmondta, hogy a Budapesti Rendőr-főkapitányságon az a vélemény, hogy bármi történjék az utcán, passzívan fognak viselkedni. És hogy megengedik a tüntetést, de a DISZ égisze alatt. A beszélgetésünk közben jött egy üzenet, hogy Tánczossal azonnal menjünk az MDP KV székházába. Ott egyszer csak trencskóban, felhajtott gallérral – Jávor Pálon láttam ilyet – megjelent Marosán György, és azt mondta Tánczosnak: „Azt üzenem a barátainak, hogy ha ma kiviszik a diákságot az utcára, mi holnap hozzuk a vörösöket.” Három-négy óra múlva behívtak bennünket a Politikai Bizottság ülésére. Elmondták, hogy a tüntetést engedélyezik, de ezért a DISZ KV-nak kell a felelősséget vállalnia. Kádár korrekt volt, azt mondta, ha engedélyezik a tüntetést, akkor övék a felelősség, azt nem lehet áthárítani. Még Bata Istvánra emlékszem, akinek a csillogó butaságát nem lehet elfelejteni. Azt mondta, ha a tüntetés során bárki fegyverhez nyúlna, annak ő személyesen fog a kezére ütni.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Nyáron megbeszéltük, hogy ezen a hétvégén lemegyünk Badacsonyra szüretre, Zabóékhoz. Az Öreg Lellén nyaralt a felesége rokonainál, és többször meglátogattuk. Egy alkalommal, amikor lementem hozzá, együtt elmentünk Hévízre, ahol az akkor főigazgatóként működő Kun Miklós szanatóriumában kezelték Nagy Imre édesanyját és az én feleségemet. A beteglátogatás után azt mondtam, hogy itt a közelben, Badacsonyan van egy hely, amit én még újságíró koromból ismerek, menjünk el oda. Ez a Zabóék szőlője volt. Az Öreg borzasztóan élvezte, mert ott elmesélték, hogy mi a helyzet a szőlőtermeléssel, amelyet persze addigra szintén tönkretettek. Nagyon

jól éreztük magunkat, és megállapodtunk, hogy szüretkor lemegyünk hozzájuk. Ez a szüret október 20–21-re esett. Radó Gyuri, aki akkor ezredesként a központi katonai kórház főorvosa volt, felajánlotta, hogy levisz bennünket autóval. Én éreztem, hogy nem kellene elmenni, de ha nem éreztem volna eléggé, Gimes és Losonczy drasztikus érvelése pillanatok alatt meggyőzött. Pénteken este meg is telefonáltam az Öregnek, hogy nem megyek el. Mérhetetlenül meg volt bántva, hogy micsoda história ez, és Zabóékkal ilyen nem lehet megtenni. Mondtam, hogy hétfőn a MÚOSZ választmányi ülése lesz, nekem muszáj ott lenni. Különböző is mindenféle megbeszélések folynak, készítik elő a lengyel követség előtti tüntetést, nem fair, ha az ember ilyenkor elmegy szüretelni. Az Öreg nem hagyta magát lebeszélni, és elment. Hétfő este jött vissza. Nagyon jól érezte magát – azt hiszem, életében utoljára –, remekül sikerült a szüret.

Kedden délelőtt, amikor a Műegyetemen már gyülekeztek a diákok, készülődött a felvonulás, Losonczynál találkoztunk. Mire én megérkeztem, már összegyűlt a társaság: Losonczy Géza, Ujhelyi Szilárd, Nagy Imre, Jánosi Ferenc, Gimes Miklós és Haraszi Sándor. Az első pillanattól kezdve nagyon erős hangulati különbség volt köztünk, mert mindannyiunkat földerített a tüntetés híre, Nagy Imre viszont szemmel láthatólag rossz kedvében volt. Kijelentette, hogy ő kifejezetten ellene van a tüntetésnek. Két dolgot említett. Az egyik, hogy ez pártügy, és nem szabad kivinni az utcára, a másik pedig, hogy fél a provokációtól. Mi egymás után érveltünk, hogy láthatja, a párton belüli próbálkozások, beadványok, taggyűlések nem alkalmasak arra, hogy észre térítsék a vezetést, erőteljes fellépés kell ahhoz, hogy lássák, nem babra megy a játék, és muszáj cselekedni. Orbán László telefonon azt mondta, hogy tegyünk meg mindent a tüntetés megakadályozása érdekében, mert ebből óriási botrány lesz. Ha a csepeli prolik meghallják, hogy mi történik a városban, szétverik ezeket az egyetemista tacsókát. Közben állandóan jöttek a hírek: Földes Péter rendszeresen telefonált a Rádióból, és Tánczossal is kapcsolatban voltunk, nekik elég pontos képük volt arról, hogy is alakulnak a dolgok. A tényt, hogy itt tüntetés lesz, egy órán belül az egész társaság tudomásul vette. Most már Nagy Imre sem vitatkozott. Aztán eléggé felvillanyozódott, mert már úgy vetődött fel a kérdés, hogy ennek a tüntetésnek biztosan komoly hatása lesz, és nyilvánvaló, hogy a vezetés rákényszerül a tárgyalásra. Amikor megjött az utolsó értesítés, hogy a tüntetés meglesz, sőt már elindultak a Műegyetemtől, már a Petőfi-szobor előtt is nagyon

sokan vannak, akkor elhatároztuk, hogy elválunk egymástól. Mindent megbeszélünk, hogy adott esetben mit kell tenni. Ezután Nagy Imre és Jánosi hazasétáltak, mi pedig bementünk a városba.

■ SÁRA SÁNDOR: Beérek a Színművészeti Főiskolára, óriási nyüzsgés, gyűlés, s kezd kibontakozni a kép, amit ma már mindenki tud, hogy a lengyelek melletti szimpátiatüntetésre készültek a diákok. A főiskola sem akart ebből kimaradni, de nem engedélyezték a fölvonulást. Választottak egy küldöttséget, hogy az menjen be a Központi Bizottsághoz – a jól értesültek tudták, hogy ülésezik – azzal, hogy követeljük, engedélyezzék a felvonulást. No, én bekerültem ebbe a küldöttségbe. Amikor megérkeztünk az Akadémia utcába, több hasonló küldöttséggel találkoztunk. A Központi Bizottság valóban ülésezett, ki-be rohangáltak a fontos elvtársak. Várakoztunk, várakoztunk, amíg egyszer csak kijött – emlékezetem szerint – Apró Antal, és azt mondta: „No, most aztán, elvtársak, mindenki ki az utcára!” Akkor mentünk vissza, hogy vigyük a jó hírt.

■ ERDÉLYI TIBOR: Reggel bementem a műszaki egyetemre. A kari bizottsági szobában már készen volt stencilezve egy csomó felhívás a délutáni felvonulásra. Akkor nem tudtuk, hogy vita lesz, hogy engedik vagy nem engedik. Dél körül teljesen polgári körülmények között ebédeltünk a menzán. A professzorok zöme sötét ruhában jött be, néhányuknak kokárdája is volt. Borzasztó lelkesek és kedvesek voltak, egyöntetűen a diákság mellett álltak. Rengeteget jelentett egyébként, főleg biztonságérzetet, hiszen ebben a négy-öt évben az ember nem kötődik máshoz jóformán, mint a tanáraihoz, és abból, hogy ők mellettünk álltak, úgy éreztük, hogy amit teszünk, az mindenképpen jó dolog.

Összegyűltünk az egyetem udvarán. Körülbelül negyven-negyvenötvenen voltunk. Ezt azért merem mondani, mert a két nagy udvar teli volt, és a tömeg kitüremkedett a Budafoki útra, illetve a Kruspér utcába. Izgatottan vártuk, hogy elindulhassunk. Volt egy kis pódium, ahol felváltva szerepelt Marián Pista meg egy-két fiatal, és időnként jött a futár, hogy most engedik, most nem engedik a felvonulást. Emlékszem, hogy egy rendkívül vékony embert toltak föl az emelvényre, és Marián gúnyosan mondta: „Piros elvtársat vártuk, és maga helyett Feketét küldött.” Akkor bemutatkozott az illető: „Fekete vagyok, a belügyminiszter helyettese.” Azt mondta, hadd ragadja meg az alkalmat, hogy a Belügyminisztérium kollégiuma nevében együtttérzését fejezze ki, és hogy ők is már régóta meg akarják javítani a dolgokat, ennek szellemében hozzájárulnak a tüntetés megtartásához. Lényeg az, hogy megadták az

engedélyt. Akkor már a Budafoki úton végig álltak az egyetemisták, a Beloiannis, valamint a Kismotor- és Gépgyár dolgozói nyolcas-tízes sorokban, karonfogva, zömében ünnepi ruhába vagy tiszta munkaruhába öltözve, és várták a startjelet.

Két óra után valamennyivel elindultunk lefelé a Gellért téren, a budai rakparton. Kedves és boldog embereket lehetett látni az ablakokban. Azt hiszem, az út elején még nem láttam lyukas zászlókat, de a közepe tájékán már igen. Nagyon erősen lehetett érezni, hogy a tömegben valami plusz erő van, nem egyszerűen a benne lévők ereje összeadódva, hanem valami plusz. A hatalmas tömeg néma volt, ez sokkal nagyobb erőt mutatott, mintha kiabáltunk volna. Semmi ruszkik haza vagy hasonló jelszó nem volt még akkor.

■ FORINTOS GYÖRGY: Felszaladtam még a jogtörténeti tanszékre, ahol csak az öreg Eckhart Ferenc professzort találtam. Nyilvánvaló volt, hogy elmegyek a felvonulásra, nem kalkuláltam, hogy mi lehet belőle, de amikor az öreg Eckhart azt mondta, „vigyázzatok!”, akkor kiszakadt belőlem, hogy „már késő”, és tudtam, hogy már nincs visszaút.

A tanársegédek és az egyetemi oktatók közül többen is részt vettek a felvonuláson, ők elöl haladtak. Előbb a Bajcsy-Zsilinszky úton, aztán a Nagykörúton mentünk, és egyre több civil csatlakozott az egyetemistákhoz. Lehetett érzékelni, hogy az emberekben oldódnak a gátlások. Jelszavakat kiabáltunk, például hogy „szabad sajtót akarunk”. Volt abban valami valószínűtlen, hogy olyan egyetemi oktatóknak, akikről tudtam, hogy sztálinisták, a képükbe kiálthattam: „Szabad sajtót akarunk!”

■ TANKÓ TIBOR: Dél körül ébredtem föl, nem reggeliztem, korgott a gyomrom, gondoltam, lemegyek borotváltatni, és elmegyek ebédelni. A házban volt egy fodrászüzlet, mindig odajártam. Miközben nagyban pamacsolt a fodrász, elmondta, hogy mégis engedélyezték a felvonulást. A Bajcsy-Zsilinszky út felől megláttuk a felvonulókat hatalmas piros-fehér-zöld zászlókkal, vidáman, összeölelkezve. A fodrász gyorsan befejezte a borotválást, én meg ingben, pantallóban, szandálban – civilben voltam – kiálltam a járda szélére. A tömegből intett egy ismerősöm, így én is beálltam a sorba.

■ KERESZTES SÁNDOR: Ebben az időben fűtő voltam az *Új Ember*nél, és október 23-án is kitöltöttem a teljes munkaidőmet, délután ötig. Jöttek a különböző hírek a tüntetésről, majd egyszer csak óriási tömeget láttunk a Kossuth Lajos utcán. Az ablakból néztük a menetet, és egy idő múlva ugyanezt a menetet láttuk visszafelé vonulni. Érdekes volt, hogy odamenet több volt a piros zászló a tömegben, visszafele pe-

dig már majdnem csak nemzetiszínű zászlókat hoztak. Sose felejttem el, hogy a menet élén mentek a prominens vezetők. Losonczy Géza intgetett nekünk, hogy menjünk le mi is. Akkor még klubéletet éltünk, munkaidő után tarokkoztunk, vagy ultipartik voltak. Egyszer csak rohan Rónay Laci, hogy ott volt a Bem-szobornál, majd elmentek a Sztálin-szoborhoz, és Gerő hamarosan beszélni fog a rádióban. Hatan-heten lehattunk ott a kártyapartin, mindenki szétspriccelt, mentünk haza meghallgatni a Gerő-beszédet. Ez a beszéd ismert, s valóban olyan hangot ütött meg, hogy az olaj volt a tűzre.

■ PÁKH TIBOR: A Csepel Autógyár könyvtárában dolgoztam. Engem ott úgy tartottak számon mint reakciós elemet. Fiatal mérnökhallgatók, akik esti egyetemre jártak, szerettek bejönni hozzám a könyvtárba. Egyrészt fordítottam nekik, meg beszélgettek is velem. Tőlük tudtam meg, hogy október 23-án tüntetést fognak rendezni. Úgyhogy én október 23-án délelőtt bejöttem az autógyárból Pestre, és fél kettő-kettő között a Vigadó téren csatlakoztam a fölvonulókhoz. A Vigadó tértől együtt mentem a tervezőirodásokkal át a Lánchídon, s utána végig a Fő utcán a Bem térre. Főlemelő élmény volt egy óriási tömegben föl szabadultan menni, különösen nekem mint diszkriminált kádernek. Akkor már vágták ki azt a visszatetsző, undorító címet a zászlókból, skandálták, hogy: „Rusz-kik, haza!” A Külügyminisztérium előtt láttuk, ahogy a kiskatonák kirakták a laktanya ablakába a magyar zászlót. Ahol mentünk, csatlakoztak hozzánk. Óriási élmény volt!

■ NÉMETHI IRÉN: Nagy vita volt a Dózsa György úti pártiskolán, hogy menjünk-e mi is tüntetni, vagy ne menjünk. Végül úgy döntöttünk, hogy kimegyünk. Akkor már láttuk, hogy itt nagyon nagy bajok lesznek. A Bem téren voltunk már éppen egy barátnőmmel, s akkor már lyukas zászlók alatt vonultak az emberek, vasutasok, munkásemberek is. Veres Péter szónokolt, arra emlékszem. Megláttam Szilágyi Jóskát egy fiatal csoport élén, zászlóval. Odamentem hozzá: „Szerbusz, Jóska! Mi lesz ebből?” – kérdeztem. Azt válaszolta: „Ne búsulj, nem történik semmi baj, minden jó lesz.” Többé nem találkoztam vele.

■ VASS HENRIK: Október 23-án a Szikra Kiadóban vita kerekedett arról, hogy részt vegyünk-e a tüntetésen. Az a csoport, amelyiket én ellenzéknek neveztem, követelte, hogy vegyünk részt. Én először ellene voltam – a párt által megbízott vezetője voltam a kiadónak –, de végül is beláttam, hogy nem távol maradni kell, hanem ott kell lenni, és befolyásolni a tüntetést. Végül engedélyeztem, hogy a kiadó dolgozói részt vegyenek a tüntetésen. Magam is velük mentem. Egészen a Bem-

szoborig kísértük a menetet, de már az első pár száz méter után elhangzottak olyan nemzetieskedő, nacionalista jelszavak a mi környezetünkben is, amire felkaptuk a fejünket. Még olyan hülyeség is elhangzott, hogy „Szocializmust Petőfi szerint”, „A mi vörös zászlónk, Petőfi vörös zászlója, amelyet a természet piros-fehér-zöldre festett” satöbbi. Rigmusokban vagy prózai megfogalmazásban elhangzottak szélsőséges, irredenta színezetű, itt-ott, néhány ember részéről szovjetellenes jelszavak is, amelyek már mellbe vertek bennünket. Ahogy közeledtünk a Bem-szoborhoz, a hangulat izzóvá vált, és a szemünk láttára kezdődött el a magyar címer kivágása a zászlókból. A Bem téren a kiskatonák tömegével néztek ki a laktanya ablakán. Úgy emlékszem, éppen Sinkovits Imre szavalta a *Nemzeti dal*t a szobor talapatáról. Akkor már rettenetes belső feszültséggel, aggodalommal figyeltük, hogy mi történik. Többen mondogatták, hogy nem ezt akartuk, ilyenfajta szocializmust mi nem kívánunk, és visszafordultunk. A kiadó munkatársainak a zöme elsők között hagyta ott a tüntetést, a Parlament elé vonulásban mi már nem vettünk részt.

■ HERZUM PÉTER: Az egyik nagybátyámnak volt egy Bolex 16 milliméteres felvevőgépe, amit kölcsönadott, az volt nálam a forradalom első napjaiban. Keresztes Sanyi barátommal végigfilmeztük a körúti felvonulást egészen a Bem térig. Azért félig-meddig volt zabszem a fenekemben, mert egy Bolex abban az időben őrült drága gép volt, és ha ezt a gépet valami baj éri, évtizedekig fizethetjük. Igyekeztünk olyan helyre menni, ahonnan egy-egy szónokról, egy-egy arcról sokat lehet felvenni. A Bem téren kicsit ki is szakadtunk az eseményekből, úgy éreztük, már nincs mit felvenni. Először úgy volt, hogy a Parlament elé a Kossuth hídon mennek át, de akkora tömeget nem engedtek át, mert a szerkezet nem bírta a terhelést, ezért a Margit hídon ment vissza a tömeg Pestre. Akkor azt mondtuk Sanyival, nem fogunk itt kóvályogni, amit lehetett, már felvettük. Elindultunk haza. Amikor hazaértem, bevonultam a fürdőszobába, azt lehetett besötétíteni, kikazettáztam, és hogy ne üvöltözzenek velem, hogy egész nap lófráltam a tüntetésen, és nem tanultam, bezárkóztam a szobámba, megcsináltam a másnapi leckét, és lefeküdtem aludni. Másnap arra ébredtünk, hogy nagy marhák voltunk, a Bem téren messze nem volt vége a dolognak.

■ SZABÓ GERGELY: Október 23-án tizenegy órára telefonon összehívták a Minisztertanács ülését. Hegedüs András miniszterelnök tartott beszámolót a lengyel események hatásáról és a magyar delegáció jugoszláviai látogatásáról. A lengyel események elsősorban szovjetellenes ten-

denciájúak – számolt be Hegedüs András –, és a kispolgárok kezébe került a vezetés az egyetemeken és több más területen is. Elmondta, hogy este Gerő Ernő fog beszédet mondani a rádióban. A párt szilárdan kitart a szocialista demokrácia fokozatos kiterjesztése mellett, erről az útról a provokációk sem téríthetnek el bennünket. A Központi Vezetőség ülését a következő szerdára fogják összehívni. Az ellenzék a tüntetés példáját a lengyel eseményekből meríti. Aggasztó, hogy fennmarad-e a szocialista tábor egysége, megmarad-e az ellenzék a jelenlegi követeléseinél vagy sem. Ki kell tartani a Szovjetunió mellett, vigyázni kell arra, hogy a szektásoknak ne adjunk ürügyet a visszatérésre. A jugoszláv–magyar tárgyalásokról elmondta, hogy ott igen őszinte hang nyilvánult meg, a tárgyalás frázismentes volt. A múlt hibái szóba sem kerültek. Mindkét fél leszögezte, hogy nem kíván beavatkozni egymás belügyeibe. A két fél elhatározta, hogy hosszú lejáratú gazdasági és kulturális szerződést köt, és felújítják a helyi személyforgalmat is. Tito elnök vezetésével 1957. januárban vagy februárban jugoszláv delegáció jön Magyarországra. Magyar delegációk pedig tanulmányozni fogják a jugoszláv ipari, mezőgazdasági, társadalmi, politikai vezetés módszereit. Másolni nem akarunk, de tanulni igen.

A hozzászólók közül Nagyné könnyűipari miniszter az egyetemisták pontjaival foglalkozott. Darvas József szerint nem csupán a lengyel helyzet hozta a lázongást. Sajnos, belső helyzetünk sok mindenben azonos a lengyelekével. A politikai vezetés bizonytalan, az események után kullog. Nincs pozitív programunk. Ennek a személyi előfeltételei is hiányoznak, és azt meg kellene teremteni. Amit most teszünk, azok mind félmegoldások. Bognár József is a félmegoldások ellen szólt, hogy mindenki azt tesz, amit akar, és a régen megígért dolgok megoldását is halogatják. Erdei Ferenc szerint a lengyel helyzet nem oka a hazai eseményeknek, legfeljebb bátorítólag hat. Mintha nem is volna párt és kormány. A gazdasági helyzet romlását szilárd, határozott, egyenes és világos politikával lehet megállítani. Ha szükség lett volna rá, ő még az adminisztratív megfélemezéssel is egyetértett volna. Nonn György azt hangsúlyozta, hogy a KB összehívásával nem lehet várni a következő szerdáig. A sajtó és a rádió kicsúszott a párt kezéből, nem tudja ellenőrizni. A munkások normacsökkentést és életszínvonal-emelést követelnek. Sok helyen már a pártapparátus is mozgolódik. Csergő János a helyzet rendkívüli nehézségeiről beszélt, és arról, hogy ez a megmozdulás a munkásosztály hatalma ellen történik. Világos programot kell adni, és a vitáknak is korlátokat kell szabni. Nyers Rezső a szovjetelle-

nességet veszedelmesnek tartotta, de szerinte látni kell azt is, hogy valóban nagyok és igen súlyosak a hibák. A Minisztertanács ülését ekkor berekesztették, mert a tüntetők a Bem térről már elindultak a Parlament felé, majd megérkeztek a Kossuth térre. Öt óra felé mentem haza a Lánchídon keresztül. A rádiók hangosan szóltak. Én már otthon hallgattam végig Gerő Ernő beszédét, amely ahelyett, hogy nyugalomra intett volna, izgató és felháborító volt, olaj a tűzre.

■ **ABOD LÁSZLÓ:** A gyárban a párttitkáromtól tudtam meg, hogy aznapra felvonulást terveznek. Mondtam neki, hogy menjünk el, de ő, aki hallgatta a rádiót és kapta a híreket a kerületi pártbizottságtól, nem jött, mondván, attól fél, hogy rossz vége lesz. Nekem másnapra egy nagy jelentést kellett készítenem, rengeteget kellett számolnom, még délután sem voltam kész a munkámmal, ezért fogtam a kis tekerős számológépemet, beraktam a táskába, és elindultam a Bem-szoborhoz. Mire odaértem, óriási tömeg volt. Megálltam a menet szélén. Veres Péter beszéde és Bessenyei szavalata után egyre forrósodott a hangulat. Az elején még tényleg csak a Petőfi Kör által meghatározott jelszavak hangzottak el, de aztán a kiskatonákkal kivágatták a címert, és kitűzték a régi Pálffy laktanyára a lyukas zászlót. A vége felé már felhangzott a „Ruszkik haza!”, majd a felhívás, hogy rendezett sorokban menjünk a Parlamenthez. A Margit hídon már egyre keményebben skandáltak: „Rusz-kik haza!” és „Nagyim-réta-kormány-ba!”. A Parlament előtt a Lenin Intézet transzparensze alatt álltam. Na, mondom, ez jó hely, ők is itt vannak.

■ **CSONGOVAI PER OLAF:** Elindult a tüntetés. Én a Rákóczi úton, valahol a Színművészeti Főiskola környékén csatlakoztam hozzájuk. Angyal Pistával és Gáli Jóskával voltunk együtt hárman. A főiskoláról ott voltak a tanáraink, meg a Herskó János, Kovács András. Úgy emlékszem, hogy Déry Tibor is ott jött köztünk, ugyanabban a sorban menetelt, mint mi. Amikor kiértünk a Sztálin útra, megláttuk a falon a Sztálin névtáblát. Akkor Pistával és Jóskával úgy döntöttünk, hogy leszedjük. Többen azt állítják, hogy bementünk egy lakásba, és onnan szakítottuk le a táblát. Én viszont úgy emlékszem, hogy a hátukra állva szedtem le. A tömeg örjögött a gyönyörűségtől. Ez nekünk nagyon tetszett, és nagyon lelkesített bennünket.

■ **TÓBIÁS ÁRON:** Délután Kassák Lajossal lett volna lektori megbeszélésem. A Parlament felé menet fölhívtam, hogy tudjon róla, miért nem mentem. A bejárónő vette fel a kagylót, mondta, hogy Kassák úrék bementek a városba. És ahogy a Fény eszpresszó elé kanyarodtam, a Mar-

git híd felől épp Kassák jött velem szemben, magas tót kalapban, a feleségével és Szántó Judittal, József Attila volt élettársával az oldalán. Megálltam, beszélgettünk. Egyszer csak ez jött a számra: „Mondja, Kassák mester, 18-ban is így kezdődött?” Erre Kassák rám nézett, és a maga jellegzetes palócos akcentusával azt mondta: „Urám, ez már magá á forradalom.”

Eloltják a csillagot

■ KENDE PÉTER: A Parlament előtt összetalálkoztam Litván Gyuri barátommal is, akivel lefolytattunk egy beszélgetést, amely olyan volt, mintha a francia forradalom történetéből volna. Ott kérdezte meg XVI. Lajos az egyik kíséretjéről, hogy mi ez, lázongás? Mire az illető azt mondta, nem Sire, ez forradalom. Litván Gyuri a számba adta a szót, mert amikor összetalálkoztunk, akkor a maga lelkendező hangján megkérdezte, hogy mi ez, lázongás? Mire azt mondtam neki, hogy nem, ez forradalom.

■ BÍRÓ ANDRÁS: Délután ott voltam a Petőfi-szobornál, ahol Sinkovits szavalt. Onnan a Tanács körúton mentünk az Országház felé. Meglehető volt, hogy milyen sokan vannak az utcán, és a házak ablakaiban is lógtak az emberek. És jöttek elő a rég látott zászlók, valakik nyilván eldugták őket. Megjelentek a 48-as címeres magyar zászlók, és koronás címeresek is. Nem vettem nagy örömmel, hogy ilyen keresztes-koronás címer jön elő, mi ezt nem akartuk. Aztán persze láttunk kivágott közepű, lyukas magyar zászlókat is.

Végül is fél négy tájékan odaértünk a Kossuth térre. Szemben álltam azzal a balkonnal, ahol aztán Nagy Imre beszélt. Míg ott vártunk, különböző hírek jöttek, és mind több és több ember. Körülöttem munkásfiatalok álltak. Egyszerre csak meggyújtották a piros csillagot a Parlament kupolájának csúcsán. A nép elkezdett ordítani, hogy oltsák el. Hát nekem a csillag ellen semmi kifogásom nem volt. Megkérdeztem a körülöttem álló fiúktól, hogy miért zavarja őket. Erre az volt a válasz, hogy az oroszok hozták ezt a csillagot, ez nem magyar. Erre én elkezdtem nekik magyarázni, hogy ez az öt világrész munkásszolidaritását jelzi, és a nemzetköziség szimbóluma. Alapos vita nem alakult ki, mert végül is eloltották a csillagot. Erre viccelődve rám szóltak, hogy: „Na, Hosszú, mit szólsz, hogy eloltották a csillagot?” Egyszer csak megjelent Nagy Imre, és elkezdett beszélni. Úgy kezdte, hogy: „Elvtársak!” Amire borzalmas tiltakozó ordítás lett a válasz, ami őt na-

gyon megszeppentette, és meg is állt egy pillanatra. A beszédét alig lehetett hallani, én is, aki az erkélytől alig harminc méterre álltam, csak azt értettem belőle, hogy majd át fog menni a pártközpontba. Furcsa feszültség volt a levegőben. Ott volt velünk szemben ez az algótikus épület, és azt éreztem, hogy bent az emberek félnek, aminek az egyik jele az volt, hogy eloltották a piros csillagot. Ez magáért beszélt.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: A tömeg egyre türelmetlenebbül követelte Nagy Imrét, aminek az lett a vége, hogy Halász József, a Minisztertanács titkárságának a vezetője, a párttal való megegyezés alapján kocsit küldött érte. És akkor megjelent Nagy Imre. Nem tudtak megfelelő erősítőket biztosítani, de a téren hirtelen olyan csend lett, hogy jól lehetett hallani. Az Öreg először úgy kezdte, hogy: „Elvtársak!” Mire iszonyúan felmorajlott a tömeg. Akkor végigfutott a hideg a hátamon, mert láttam, hogy már nem babra megy a játék.

■ FAZEKAS GYÖRGY: Nekivágtunk a tömegnek, és megpróbáltunk keresztülhatolni. Végül rájöttünk, hogy azt kell kiabálni: „Itt van Nagy Imre, most megy föl beszélni!” Valahogy bekerültünk a Parlamentbe, és gyalog mentünk fel az emeletre, ahol egy szobában Erdei Ferencet találtuk a feleségével. Borzasztó örömmel karon fogták Nagy Imrét. Aztán kinyitottak egy ablakot, mert abban a szobában nem volt erkély. Széket húztak oda, arra állt fel Nagy Imre, majd átlépett az ablakba, ott körülbelül szájmagasságra volt már beigazítva a mikrofon. És akkor kitört belőlem: „Te jó Isten, ki fog esni.” Így aztán Erdei és én két oldalról tartottuk, végig a beszéd alatt. Ez az ablak a Földművelési Minisztériummal szemben volt, elég közel az épület sarkához. Már a megszólítás után – hogy „Kedves elvtársak!” – felmorajlott a tömeg. Nagy Imre valósággal megremegett, ketten is alig bírtuk tartani.

■ TAKÁCS BÉLA: Nagy Imre nagyon rövid időre kijött a Parlament egyik erkélyére. Engem nagyon bántott, hogy nincs ott egy mikrofon se, ha lett volna, mindenki hallhatta volna Nagy Imre hangját. Láttuk őt, de gyakorlatilag nem hallottunk semmit. Pedig be tudtam volna hangosítani azt a parlamenti teret, hiszen minden évben legalább ötször megcsináltam.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Nagy Imre rövid, bizakodó, de azért nagyon mérsékelt beszédet mondott, az ő szokásos megfogalmazása szerint. Hogy itt az alkalom, és meg fogjuk valósítani a kormányprogramot, és minden téren alaposan meg fog változni az élet, a társadalom meg minden. A tömeg meglehetősen elégedetlen és csalódott volt. A hangulatot némileg ünnepélyessé tette, hogy a végén ez az óriási tömeg elénekel-

te a *Szózatot*. Fáklyákat gyújtottak, mert kialudtak a lámpák, nem tudom, hogy szándékos rövidzárlat volt-e. Amikor ennek vége lett, Nagy Imre eltűnt. Mint utólag megtudtam, akkor ment át Jánosival a pártközpontba, mert akkor már hívták. Én a tömegben voltam Losonczyval és Gimessel. Meg kell mondanom egészen őszintén, hogy egyrészt bizakodva, másrészt szorongva néztük a történéseket. Valahogy éreztük, hogy ez a dolog messze-messze túlhaladt azon, amit mi reggel vagy akár délben gondoltunk volna. Komoly aggodalom akkor kezdett bennünk jelentkezni, amikor egyszer csak teherautók kezdtek száguldozni, és azokról azt kiabálták, hogy: „Gyertek a Rádióhoz!” „Gyertek a Rádióhoz!” Ekkor látszott, hogy ennek a dolognak itt nincs vége.

■ LUKÁCH TAMÁS: Október 23-án éppen a Gerő-beszédre értem haza, amely nagyon fölháborított. A rádió akkor még nem közölte, hogy lőnek. A Bem téri tüntetésről tudtam, és este hazafelé láttam a Kálvin téren a nagy tömeget, de nem hittem, hogy ebből lesz valami, el sem tudtam képzelni, hogy az ÁVH ne avatkozzon be. Azt gondoltam, hogy csak a kommunisták játszanak maguk között, hogy csupán a két kommunista tábor pártharcáról van szó.

Tartsd magad, Jóska!

■ SEBESTYÉN MÁRIA: Éppen az őszi nagytakarítást csináltuk odahaza. Közben szólt a rádió, és hallottuk, hogy hol engedélyezték, hol nem engedélyezték a felvonulást. Én ki akartam menni, de édesanyám lebeszélte róla. Két órakor indultam volna, mert a kerületből az Állatorvosi Főiskoláról is mentek, és sok egyetemistát ismertem onnan. Az anyám azt mondta, hogy a takarítás előbbre való, mint hogy kivonuljak. Könnyörögtem anyámnak, ha lehet, ha egy mód van rá, akkor én sietek, megcsinálom a dolgomat, csak hadd mehessek ki. Akkor apám is beleszólt, és azt mondta, hogy neki nagyon rossz érzése van ezzel kapcsolatban. Délben, mikor meghallottuk a rádióban, hogy betiltották a felvonulást, akkor azt mondta, hogy jobb a békesség, és maradjak otthon, nem lenne jó, ha most nekem is lenne valamilyen rendőrségi afférom. Nem engedtek el, hiába siettem, pedig végül is bement a rádió, hogy megengedik a felvonulást. Még el kellett vinnem valami csomagot is a bátyáméknak, akik abban az időben a Nemzeti Színháznál laktak, a Rákóczi úton. Körülbelül öt-hat körül szabadultam el otthonról. Akkor már tele volt a Rákóczi út, tele volt az egész Körút, és mire visszaértem a Peterdy utcába, ahol akkor laktunk, már azt kiabálták az emberek,

.....
hogy gyерünk a Sztálin-szoborhoz, az pedig ott volt, nem messze tőlünk. Hazarohantam, és mondtam anyáméknak, hogy nagy tüntetés zajlik, mindenki az utcán van, kiabálják, hogy le a kommunistákkal és szabad, független Magyarországot, meg hogy rengetegen mennek a Sztálin-szobor felé. Akkor apám is eljött velem, és kimentünk a Sztálin-szoborhoz.

■ DALOS GYÖRGY: Egy néprádiónk volt, amin a Kossuthot és a Petőfit lehetett fogni, és ennek a híryanagából lehetett tudni, hogy mi történik az országban. Arra persze nem számítottunk, hogy bármiféle vihar törne ki. Agyonolvastam magam, tudtam például, hogy volt egy francia forradalom, ennek a történetét is behatóan tanulmányoztam, de magáról a világról elég csekély képzetem volt. Hogy valami nincs rendben, azt onnan tudtam, hogy amikor az akkori Sztálin út 64. szám alatti általános iskolából mentem hazafelé, az Oktogonnál, amely akkor November 7-e tér volt, egyszer csak láttam, hogy a Filatélia előtt hatalmas tömeg áll. Odamentem, és akkor láttam először a tizenhat pontot. Ha jól emlékszem, ez a MEFESZ követelése volt. Lehattunk ott ötvenen vagy százan, valaki fel is olvasta a pontokat. Nekem mint tizenhárom éves gyereknek úgy tűnt, hogy ezek kivétel nélkül helyes pontok, és ezek annyira magától értetődőek, hogy nem is értem, miért kell erről még külön is beszélni, noha azelőtt soha olyan kérdés, hogy a magyar uránnak mi a világpiaci ára, nem foglalkoztatott. Ezután hazamentem. A legfőbb gondom az volt, hogy a másnapi földrajzóra megszerkeszsem Svédország térképét egy sablon alapján. Ez volt a legnehezebb, tehát féltem a következő naptól. Ültem a Lenin körúti lakásban, a mi ablakunk a Mentőkórházra nyílt, a Szobi utcára, de még így is hallani lehetett, ahogy dübörgött a tömeg – este hét óra tájt lehetett. Lementem az utcára, találkoztam egy osztálytársammal, Ocellal, és ahogy jött a tömeg, mondom: „Látod, Ocel, ez a csőcselék.” Akkor olvastam egy konzervatív német történész Robespierre-ről szóló könyvét, amely minden tüntető tömeget egyértelműen csőcselékként jellemezett. Egy férfi azonban oly keményen nézett rám, hogy bevonultunk egy kapualjba. Amikor anyám és nagyanyám este hazajöttek, mondták, hogy valami van a városban, állítólag Sztálin szobrát le akarják dönteni, de meg nem fordult a fejünkben, hogy ebből még mi lehet.

A nagyanyám volt az egyetlen politizáló lény a családban, párttag volt, kis párttag és meós, minőségi ellenőr, beszédek is írt időnként. Ő eleve minden magyar tömegmozdulást gyanúval fogadott 44 óta, tehát ő nem helyeselte, hogy Sztálin szobrát leszedik. Ez nem jelenti

azt, hogy okvetlenül szimpatizált a rendszerrel, csak nem szerette, ha az emberek az utcán intézik el a dolgokat. Elemi félelem volt benne ettől. Este tízig minden úgy ment, ahogy szokott. Anyám bevette a gyógyszerit, elment aludni, készítettük mi is a lefekvéshez a nagy rekamiét. Egyszer csak csöngettek, és megjelent egy nő a kisfiával, hogy lekéste a Nyugati pályaudvarról Kolozsvárra induló vonatot, nem tölthetné-e nálunk az éjszakát, mert nincs hol aludnia, és fél attól, ami az utcán zajlik. Egy erdélyi magyar nő. Volt egy hosszú előszoba, ott megvetettük az ágyat a nőnek, a gyerekének, és már rég lefeküdtünk, mikor megint csöngettek. Ezúttal három katona jött azzal, hogy ők is aludni szeretnének. A házban több lakásban is aludtak idegenek. Valószínűleg arról volt szó, hogy ők nem akartak visszamenni a laktanyájukba – mert halották, hogy éjszaka lövöldözés kezdődött a Rádiónál –, így nálunk aludtak. Az egyikkel még beszélgettem is, előjött Napóleon meg a francia forradalom. Kérdeztem is tőle, hogy most katonai diktatúra lesz-e. A nagyanyám azt mondta: „Hallgass, fiam, az a fontos, hogy nyilas uralom ne legyen!”

■ KARÁTSON GÁBOR: Jó volt ezeken a randa utcákon így rohanni és üvölni. Isten tudja, mit, amiket akkor, „Ruszkik haza” meg hasonlókat. Biztosan énekeltünk is, szóval ilyen eksztatikus valami volt. Megérkeztünk a felvonulási térre, ahol éppen a Sztálin-szobor döntögetése folyt. Ez is elég sokáig tartott. Erről nekem elég jó emlékeim vannak. Amit nem szoktak elmondani, hogy nagyon humoros volt a nép. Nagy hatást tett rám, hogy azt kiabálták: „Tartsd magad, Jóska!” Ez nekem nagyon tetszett. Mert ugye tudjuk, hogy nem akart lejönni, nehéz volt ledönteni, és sokan kiabálták, hogy „Tartsd magad, Jóska!” – ami abszolút nem egy sztálinista kiáltás volt, hanem egy népi sportszerűség, hogy ő ott van most egyedül, akármilyen nagy, egyedül van, és mi meg itt sokan, őt is kell biztatni. Végül is ledőlt, elhegesztették a lábát, és ledőlt. Közben a SZOT-székházról a csillagot szintén lökdösték lefele. Aztán később – talán amikor már ledőlt, vagy közben – ott volt egy csoport, nyilván katolikusok, akik azt kiabálták, hogy „Tempломot a helyébe!” Amikor ledőlt, azt énekeltük: „Meghalt a cselszövő, nem dül a rút viszály.” Ezt nagyon gyorsan énekelte a tömeg, érdekes operai effektus volt. Aztán beállt több teherautó, hogy menjünk a Rádióhoz, mert a Rádiónál lövik a népet. Elindultunk, de elkezdtek verni a vezetőfülke tetejét, hogy egy ávos ül a sofőr mellett, álljunk meg. Megálltunk, és tényleg egy ávos ült ott. Kidugta a fejét, és azt mondta, hogy „én is ott születtem, ahol maguk”. És akkor mi megéljenez-

tük az ávóst, és végtelen bizalmat előlegeztünk neki, és ő valóban nem élt vissza vele. Nem volt ott lincshangulat, még csak ellenséges légkör sem, az ellenségesség kizárólag a nagy mumus ellen irányult, aki nem volt inkarnálva senkiben.

Énszerintem az egész forradalom nem valami ellen irányult, hanem valamiért volt. Pont fordítva, mint ahogy mondani szokták. És valamit keresett az ország, amit nem sikerült megtalálni. Ez ott akkor jelen volt, de azóta sincs meg. Nem is éreztem gyűlöletet a levegőben, hanem csak azt, hogy most csináljuk. Egyszerűen szétment az egész. Hát tényleg iszonyatos nyomással tört ki egy igen nagy energia.

■ MIKES TAMÁS: A tömeg kiment a Városligetbe, és rögtön nekiesett a Sztálin-szobornak. Annak, hogy csak öt óra múlva dőlt le, az volt az oka, hogy nagyon jól megépítették. Ha a tömegtől függ, akkor már órákkal előbb a földön van, mert rengeteg ledöntési kísérlet történt. Gulliver és a törpék története volt ez. Mindenféle lehetséges eszközzel rángatták azt a dögöt ott fenn, és az meg se moccant. Egész addig, míg valaki rá nem jött, hogy hegesztőpisztollyal el kell vágni a csizmáknál. Az viszont szép volt. Kicsit már sötétedett, és a szikrák mentek végig a csizmák peremén. A sok kis ember a végén csak lerántotta azt a nagy vackot a földre. Ez volt az a pillanat, amikor – szörnyű frázis, és soha többé nem akarom kimondani, de tényleg – a népfelséget éreztem meg.

■ KOZÁK GYULA: Október 23-án nem mentem iskolába. Fogalmam sincs, miért. Közel laktunk a Városligethez, és napközben lementem a ligetbe, de mert mindenki iskolában volt, hazamentem. Délután már azt tapasztaltam, hogy sok teherautó járkal a mellékutcákban is, ami teljesen szokatlan volt. Már sötétedés előtt ott voltam a Sztálin-szobornál, ahol gyülekeztek az emberek. Bár újságolvasó gyerek voltam, semmit sem értettem. Egyre nőtt a tömeg, s csak lassan értettem meg, hogy a szobor ledöntésére készülnek. A Gorkij fasor sarkán volt az Offset Nyomda, annak a kerítésén álltam, majdnem szemben a szoborral. A tér teli volt izgatott emberekkel. Órákig próbálkoztak a szobor ledöntésével, de nem sikerült, nagyon erős vasszerkezet volt beépítve. Egy létrát támasztottak a hátához, azon egy „kisfiú” fölmászott, és Sztálin nyakába ült. Ez a „kisfiú”, mint sok évvel később kiderült, a közelben lakó, akkor kiskamasz Granasztói Szilvia volt, akit már csak akkor sikerült lecsalogatni, amikor a hegesztőapparátus megérkezett. A lángvágást – ismereteim szerint – egy közeli maszek, egy lakatos találta ki, akinek az Elemér utcai műhelyében volt disszugáz- és oxigénpalackja. A hegesztőapparátust vagy egy tucat ember hozta a vállán.

Keresztültörték a tömegben. Akkor már én is lent voltam a téren, s amikor a palackokat cipelő emberek mellett haladtak el, megpróbáltam beállni közéjük, de aki az egészet irányította, talán éppen az a lakatos, aki a berendezést adta, kipenderített. Így nem vehettem részt a szobor talpának elvágásában. Amikor a „kisfiú” lekerült a szobor nyakából, drótköteleket erősítettek rá, és a szakemberek elkezdték a csizma fölélt a lángvágást. Ekkor már szinte őrjöngött a tömeg. Azt a helyet, ahová a szobor majd ledőlt, nagyon higgadtan szabaddá tették a spontán rendezők, hogy emberéletben ne essék kár. Igyekeztem közel kerülni a szobor hátsó feléhez, látni szerettem volna, hogyan dolgoznak a melósok. Láttam, hogy a lábszárat vágják el, hátulról, a térd vonalában, miközben előlről a drótkötelekkel megfeszítették a szobrot. Amikor kellően elvékonyodott a bronz, a szobor dőlni kezdett, de a belső vasszerkezet még sokáig tartotta. Aztán az ék alakban szabadon hagyott betonra zuhant a szobor. Mindenki oda akart menni, hatalmas zsúfoltság keletkezett. A munkások összecsomagolták a lángvágó berendezést, és akkurátusan visszaszállították a műhelybe.

Mi az, hogy fölénk, hát ezek belénk lőnek!

■ GÖMÖRI GYÖRGY: Amikor hazaértem, már kezdett sötétedni. Lehetett úgy fél hat-hat. Még mielőtt lerogytam volna, fölhívtam Varsót, a *Sztandar Młodych* című lapot. Ugyanis ott dolgozott egy ismerősöm, Hanka Adamecka, akinek el akartam mondani, hogy mi történt, mert tudtam, hogy őt érdekli, de nem volt benn a szerkesztőségben, és valaki másnak mondtam el. A pasas jegyzetelt. Abban maradtunk, hogy ő majd visszahív engem. Akkor rogytam le az ágyra, miután ezt leadtam, úgy is, mint lelkiismeretes újságíró, és aludtam körülbelül egy-másfél órát. Mire fölébredtem, teljesen sötét volt, és puskaropogást hallottam. Anyám már ott téblábolt, és tördelte a kezét, hogy mi lesz ebből, fiam. És akkor visszahívott a lengyel. Mondtam neki, hallom, hogy lőnek, és ez egy tragédia, mert úgy néz ki, hogy ez egy második Poznań. Mire a pasas hallgatott egy kicsit, majd azt mondta: „Sok szerencsét kívánok önöknek!”

■ KOZÁK GYULA: A tömegben mindenféle hírek terjedtek, hogy mi történt a városban. A Gorkij fasor torkolatában megjelent négy-öt teherautó, és a rajtuk lévőket ezt kiabálták: „Lőnek a Rádiónál, gyertek a Rádióhoz!” Én is felmástrom egy teherautóra, amelyik a Rákóczi úton ment befelé a városba, és balra bekanyarodott a Szentkirályi utcába.

Nem tudtunk túl messzire jutni, mert akkora volt a tömeg. A Bródy Sándor utca felől fegyverropogást lehetett hallani, s az idősebbek mondták, hogy életveszélyes a Rádióhoz menni. Ekkor találkoztam az első sebesülttel. Többen hoztak egy embert, akinek lőtt sebe volt, és erősen vérzett. Akik cipelték, egyre csak kiabáltak: „Van orvos maguk között?” A közelben volt egy SZTK-rendelő, egy helyi lakos odavezette a sebesültet cipelőket, és a tömeg nagyon gyorsan betörte a rendelő ajtaját, orvos is, ápoló is került, ellátták a sebet. Az orvos kiszólt a rendelőből, hogy terjesszük el a tömegben, hol van a sebkötöző, hadd tudják az emberek, hová kell a sebesülteket szállítani. Én is kirohantam az utcára, és kiabáltam, hogy nyitva van egy orvosi rendelő. Akkorra már más sebesülteket is hoztak. A súlyosabb sérülteket a Vas utcai kórházba irányították.

Teljesen irracionálisnak tartom ma már, hogy a Rádió épülete felé igyekeztem, ahol életveszélyes volt a helyzet, de tizenöt évesen ez megbocsátható. Szerencsémre a Bródy Sándor utca sarkán teherautókkal találkoztam, s azokon huszoneves fiatalok azt kiabálták, hogy menjünk fegyverért, mert fegyvertelenül nem tudunk semmire sem menni. Fölkapaszkodtam egy teherautóra, amin aztán iszonyúan sokan lettünk, én egészen a végébe szorultam, nekifeszülve hátsó, lehajtható lapjának. Attól rettegtem, hogy kiszakad, és én menet közben lezuhanok. Az Üllői úton mentünk kifelé, már a Fradi-pályán túl voltunk, egészen közel a laktanyákhoz, amikor szemből tüzelni kezdtek a lesötétített teherautókra. A sofőrök leálltak, és azt kiabálták, hogy meneküljünk, mert szemből az oroszok jönnek harcokcsikkal. A tűz egyre erősödött, s amikor leugrottam a platóról, ösztönösen a hátsó kerék mögé hasaltam. Ez mentette meg az életemet, mert a mellettem lévő fiú, aki az úttest közepe felé, fedezék nélkül hasalt, lövést kapott, és azt hiszem, azonnal meghalt. Ekkor nagyon megijedtem, és csak az járt a fejemben, hogyan tudnék elmenekülni.

Amikor hazaértem – már jócskán hajnali három óra felé lehetett –, anyám a konyhában zokogott, mert azt hitte, valami bajom történt. Aztán egymás nyakába borultunk, és együtt bőgtünk.

■ DONÁTH FERENC: A kora délutáni órákban érkezem meg Debrecenből, és várt egy üzenet: menjek el a Szövosz központjába, ahol Vas Zoltán hivatali helyiségében fognak összegyűlni, akiket a kormány gazdasági programjának kidolgozására kértek fel. El is mentem. Olyanok voltak együtt, akik elég jelentős szerepet játszottak a pártvezetésben, mint például Kossa István, azután Vas Zoltán, akit akkorra már kicsit

félreállítottak. Elkezdődött egy beszélgetés arról, hogy az új kormányprogram gazdasági részét milyen szempontok szerint kell megírni. Amikor ennek vége lett, a Kossuth Lajos téren még volt ugyan tömeg, de Nagy Imrét mi már nem hallottuk. Hallván, hogy a Rádióhoz vonultak, elmentem a Rádióhoz, egy ideig ott voltam, de nem jutottam az épület közelébe. Nem is maradtam sokáig, mert a másik esemény, amiről hírt hallottam, hogy döntik a Sztálin-szobrot, jobban érdekelt, és elmentem oda. Láttam a Sztálin-szobor ledöntését, ott valóban óriási tömeg volt. Ez úgy este kilenc felé lehetett.

Visszafelé jövet arra gondoltam, felszóllok a *Szabad Néphez*, hogy ők mit is akarnak. A portán Horváth Mártont kértem a telefonhoz. Amikor meghallotta a hangom, azt mondta: „De jó, hogy itt vagy, gyere fel, a szerkesztőbizottság ülészik!” Egy rövid ideig részt vettem a szerkesztőbizottság ülésén. Ott ültek a szerkesztőbizottság tagjai, és ott voltak a Központi Vezetőség, illetőleg a Politikai Bizottság küldöttei, Révai József és Friss István. A vita a másnapi vezércikkről, azon belül az eseményekkel kapcsolatos pártállásfoglalásról folyt. Hogy mi volt előtte, azt nem tudom. Egyesek már teljesen kimerülten ültek, ez főként Révait jellemezte, Betlen Oszkár, mint egy hallgatag róka, ott sompolygott föl és alá, Pándi Pál nagy gesztusokkal felém fordulva azt mondta: „Mondjon már véleményt maga is!” Révai, aki holtápadtan ült az asztalfőn, maga elé meredt, és időnként teljesen összefüggéstelenül az éppen folyó vitához csak annyit szólt: Lőni! Lőni! Lőni! És akkor már valóban hallatszottak lövések. Egyszer csak bejött egy nem szerkesztőbizottsági tag, aki golyóhüvelyeket hozott magával, és mondta, hogy az ávósok lövik a népet a Rádiónál. Ilyen tehetetlen, határozatképtelen helyzetben láttam én akkor őket. Révai és Friss változatlanul a Politikai Bizottság álláspontját képviselte, a másik álláspontot pedig a szerkesztőbizottság többsége. Ez az emlék maradt nekem 23-a estéről, főként ez a teljes megátalkodottság.

■ CSONGOVAI PER OLAF: Este Angyal Pistával és Gáli Jóskával a Parlamenttől a Rádióhoz mentünk. A Rádió előtt akkor már lövöldöztek. Mi azért csak mentünk előre, és azt kiabáltuk az ávósoknak, akik a Rádió épületét őrizték, hogy ide lőjetekek, csibészek – és mutattuk a mellünket. Nagy pofánk volt. Emlékszem a visszavágásukra, azt mondták: „Tessék nézni, dobálnak minket.” A Nemzeti Múzeum kertjéből valóban dobálták őket az emberek mindennel, ami csak a kezük ügyébe került. Kövek, sőt egy bili is repült feléjük. A Rádió épülete előtt akkor már súlyos sebesültek is voltak.

Angyal Pista azonnal intézkedni kezdett, mások elmentek teherautókat szerezni, és mondták, hogy hol lehet lőszert, fegyvereket találni. Az első fegyvereket az ávosoktól szedtük el. Megbeszéltük, hogy bemegyünk a Rádió épületébe, és követelni fogjuk, hogy olvassák be a tizenhat pontot, mert csak így lehet lecsillapítani a tömeget. Rögtön megválasztottak küldöttnek, hogy én menjek be tárgyalni. Volt ott egy rádiós újságíró is, Földes Péter, aki nekem tanárom is volt a főiskolán. Együtt mentünk be Benke Valériához, a Rádió elnökéhez, aki ült az irodájában, az asztal alatt, és kétségbeesetten telefonált. Azt mondta, a saját felelősségére nem tudja beolvastatni a tizenhat pontot, fölhívja a pártközpontot. Ott azt mondták neki, szó sem lehet róla. Amikor jöttem kifelé – Földes Péter bent maradt Benke Valériánál –, láttam, hogy egy ávos tiszt ott fekszik holtan az udvaron. Két ávos között kellett elmennem, hát nem gondoltam, hogy élve kikerülök onnan. Hajmeresztő volt. Köpködtek, szidtak, nyúltak felém, hogy szétszaggassanak. Pedig akkor nem csináltam semmit, csak követeltem, hogy olvassák be a tizenhat pontot. Miközben én benn voltam, kinn folyt a sebesültek ellátása. Azonnal ráakadtam Angyalra, és együtt segítettük mentőokocsiba a sebesülteket. Ma sem tudom, hogy találtam meg a tömegben. Mi a forradalom alatt állandóan elveszítettük és állandóan megtaláltuk egymást.

■ KÁLDOR VERA: A Parlamenttől a Gólyavárba, a Petőfi Kör orvosvitájára mentem. Ott hallottam először azokról a kínzásokról, amik a börtönökben voltak, arról, hogy mennyire lehet valakit úgy megkínozni, hogy még életben maradjon. Amikor a Rádiónál megkezdődött a lövöldözés, beszaladtam a Péterfy Sándor Utcai Kórházba, mert tudtam, hogy aznap az osztály fölvétele, és nem fogják bírni a munkát. Segíteni akartam. Aznap nem tudtam hazamenni a kórházból, annyit dolgoztunk, hogy szolgálatban maradtam. A belosztályon – ahol én dolgoztam – nem volt orvos, és szinte le sem feküdtünk. Másnap is csak az adjunktus meg Somos Kati, egy segédorvosnő jött be. A nyolc orvos helyett mindössze hárman voltunk benn, úgyhogy nyakig merültünk a munkába. A nővérek sem voltak bent mind. A sebészetben voltak, azt tudom, a belosztályon is volt egy-kettő, de sokkal kevesebb, mint amennyi kellett volna.

■ SOMOGYI JÁNOS: Az egyetemi hallgatók zöme a tüntetésen volt. A felsőbb évesek közül leginkább azok jöttek el, akiket mi biztattunk, hogy jöjjenek el erre a Petőfi körü orvosvitára, ha szorul a hurok, akkor legyenek itt jó képességű vezérszónokok vagy vezérszurkolók, akik

hozzászólnak, hogy ne hagyjuk olyan irányban elmenni a dolgot, hogy kit kell megsemmisíteni, amikor az egészségügy bajait szeretnénk megoldani. A terem megtömve, dugig. Az emberek a lépcsőkön ülnek. Az elnökségben ott volt Babics Antal professzor, ott volt Pataki István, egy fiatal orvos. Pataki jó szöveggel nyitotta meg az ülést, hogy „gyönyörű útról jöttünk ide”. Elmondta, hogy hol voltunk, hogy fegyelmezetten követeltük a demokráciát. Ezen a vitán szó volt az orvosképzésről, a nem szakmai tárgyak oktatásáról, az egészségügy egyes vezetőinek minősíthetetlen magatartásáról az aktuális miniszterrel szemben, a honvédség egészségügyi ellátásáról és egyebekről. Nagy megdöbbenéssel konstatáltam, hogy az veri legjobban a tamtamot, aki a kollégiumban a Rajk-per idején nagy hangon mondta: „Mert itt ülnek közöttünk, és mi tudjuk, kik az árulók.” A különböző alpartvezérek is megkapták rendesen a magukét. Ők meg azt bizonygatták, hogy miként álltak ellen mindenféle aljas politikai összeesküvésnek. Volt, akit megtapsoltak, volt, akit kifütyültek, ez már csak így szokott lenni.

Közben behoztak oda egy nyakon lőtt szerencsétlen fiatalembert, aki hörgött. Légcsömetszést kellett volna csinálni, nehogy megfulladjon a vértől, de addig tanácskoztak, míg ez a szerencsétlen ember meghalt. Ez volt az első. Közben jött egy hírnök az utcáról. Pataki elnök megkérdezte, kicsoda, mit akar, honnan jött. Elmondta, honnan jött, mit látott, mit csinált. El lett zavarva, hogy mi, akik az egészségüggyel foglalkozunk, ezekben az atrocitásokba nem bonyolódunk bele. Én azt gondoltam, lehet, hogy bele kéne avatkozni, de előbb nézzük meg, hogy mi van, ezért átsétáltam a Rádióhoz, kétszáz méterre volt.

Visszamentem, és írtam egy cédulát az elnöknek, hogy voltam a helyszínen, szeretnék tájékoztatást adni arról, amit láttam. Javasoltam, hogy menjünk ki, és vessünk véget a hadakozásnak, ne folyjon vér. Közben, amíg mi ott tanakodtunk, egyre puszkaporosabb lett a levegő. Aztán az ülést berekesztették, azzal, hogy ilyen körülmények között nem lehet nyugodtan, felelősségteljesen tárgyalni az egészségügy sorskérdéseiről.

■ KUKLAY ANTAL: Éppen lelkigyakorlatoztunk, amikor odahallatszottak a lövések a Rádiótól. Az előljárók szűkszávaan tájékoztattak a kinti eseményekről. Kérték, hogy őrizzük meg a nyugalmunkat, ne hagyjuk el a házat, ne vegyünk részt semmiben. Ugyanakkor érdekelt is bennünket, hogy mi történik, hiszen az ötödik kerületben voltunk, ahol ropogtak a fegyverek. Az egyik kispap ismerőse, egy egyetemista lány írt egy levelet, egy élménybeszámolót az egyetemi gyűlésekről, a

23-i tüntetésről és a Sztálin-szobor ledöntéséről. A levél kézről kézre járt közöttünk, így értesültünk a történekekről.

■ SÁRKÖZI MÁTYÁS: A Bródy Sándor utcában, megelégedve a nagy sodródást, a Rádióval szemközti házba mentem be, és a harmadik emeleten egy vadidegen lakás csöngőjét nyomtam meg. Egy idős házaspár jött ki rémulten. Azt kértem tőlük, hogy mint újságíró az ablakukból figyelhessem, mi történik. Csak azt kérték, hogy ne gyújtsam meg a villanyt, és ne mutakozzam túlságosan az ablakban, ők pedig elvonultak a konyhába, és folytatták a vacsorát. Hamarosan megérkeztek balról az ávosok, míg jobbról a tömeg sűrűsödött, és az első könnygáz-bombák is robbantak, amelyek legalább olyan süvítéssel és durranással csapódtak be, mint az igazi lövedékek. Potyogott mindenkinek a könynye. Az utcán egy civil ruhás, valószínűleg ávos tiszt pisztollyal hadonászott, és küldte volna az embereit rohamra, de jelentős részük eltűnt a szomszédos bérház kapujában, és polgári ruhát kért a lakóktól, hogy meglóghasson. Tehát nem volt kedvük részt venni az ütközetben.

■ FORINTOS GYÖRGY: Az világos volt, hogy a Rádió reakciója borzasztóan fontos. Hogy be lehet-e olvasni a pontokat, vagy nem? Hogy a törekvések hangot kapnak-e a Rádióban? Ha a Rádióban is hangot kapnak, az felbátorítja az embereket, és legitimebbé teszi az egészet. A Múzeum-kert sarkánál láttam egy kiégett mentőautót. Azt mondták, hogy abban az ávosok fegyvereket hoztak. Akkor megérezttem, hogy itt mindenféle módszer megengedett. Ment a huzavona, hogy beengedik-e a küldöttséget, felolvashatják-e a pontokat, vagy nem. Nagy feszültség volt, de úgy tűnt, hogy tettelegességre nem kerül sor. A Rádió hátsó bejáratánál állt egy csapat ávos, akikkel kiabáltak, hogy miért nem engedik felolvasni a pontokat, meg hogy álljanak át. Lát-szott, hogy az ávos tiszt rettenetesen meg van ijedve, halálsápadt volt. Közben a múzeum főbejárata előtt kiskatonák ugráltak le teherautókról. Ott már nagy tömeg volt, és a légkör nagyon feszültté vált. A kiskatonák odaadták a fegyvereiket, de hozzá a lőszer csak később érkezett meg. A Bródy Sándor utcában hullámozott a tömeg előre-hátra, és eldördültek az első lövések. Lehetett hallani a Múzeum-kert fáin, hogy mint amikor a diót verik, úgy kopogtak a golyók. A tömeg elkezdett visszaáramlani, és akkor mondtam, ezek csak fölénk lőnek, nem kell megijedni rögtön. De jött egy srác véres kézzel, és ordította: „Mi az, hogy fölénk, hát ezek belénk lőnek!” Akkor kapcsoltam, hogy a dolog kezd egy kicsit meleg lenni. Összeakadtam az egyik évfolyamtársammal, aki mondta, hogy egy másik évfolyamtársunkat agyonlőtték.

Mivel egy időre minden lecsendesült, és úgy látszott, megkezdődtek valamilyen tárgyalások, én szépen hazaballagtam, keresztül a Lánchídon, a Böszörményi út felé. Az alagútban katonai teherautók jöttek szembe magyar zászlókkal.

■ **LITVÁN JÓZSEF:** Délután Bernáth Aurél festőművész barátunk gyűjteményes kiállításának vernisszázsán voltunk a feleségemmel és Ignotus Pállal hármásban. A Deák Ferenc térről a Múzeum körúton a Rádió felé igyekeztünk, és a nagy tömeg ellenére el is jutottunk a Nemzeti Múzeum kertjének Esterházy utcai sarkáig, tehát közel a Rádióhoz. Ekkor a Rádió ostroma már folyt, csak homályosan emlékszem egyes jelenetekre. Azt láttuk, hogy katonák érkeztek, akik azután fegyvereiket átadták a tömegnek. Próbáltam a fiaimat megkeresni, akikről feltételeztem, hogy a Rádió körül lehetnek, de nem találtam őket. Utólag tudtam meg, György közvetlenül a kapu előtt lehetett Tánczos Gáborral, aki a katonaságtól átadott tankon állt. A feleségemmel éjjel egy óra körül hazaindultunk. Autónk valahol a Duna Szálló környékén állt, onnan a Fő utcán keresztül igyekeztünk hazajutni. Ahogy a Bem térhez értünk, a laktanyából éppen három teherautónyi rohamsisakos katona elvonulását láttuk. Ezeket a Honvédelmi Minisztérium nyilván a Rádióhoz rendelte, azzal az elgondolással, hogy az ostromlót szétverjék. A valóság az ellenkezője lett, mert tudtommal ők is átadták fegyvereiket a tömegnek. Mindenesetre ez az éjjel fél kettő körüli találkozás a három, katonákkal zsúfolásig teli teherautóval vészjóslóan hatott. Két otthon lakó fiam közül egyik sem volt otthon, György éjjel fél négykor hívott fel telefonon. Föl volt háborodva, hogy így alakultak az események, mert hiszen ezen az éjjelen Nagy Imre részéről statáriumot hirdettek.

■ **LAMBRECHT MIKLÓS:** Az Andrásy úton, amelyet akkor éppen Sztálin útnak neveztek, elég nagy volt a zaj és a nyüzsgés. Hogy tájékozódjam, lementem az utcára körülnézni. Kimentem a Liszt Ferenc térről az Andrásy útra, és a Belváros irányába fordultam. Akkor értem a Bajcsy-Zsilinszky úti sarokra, amikor két fiatalember éppen egy létrán állva vésővel és kalapáccsal ütötte ki az emléktáblát, amely szerint ez Sztálin elvtársról elnevezett út. Nagy taps volt. Rengeteg ember ácsorgott körülöttem. Fegyvere nem volt senkinek, szemmel láthatólag a környékbeli lakók csődültek össze. Várakoztunk, hogy mi lesz még, és a távolból néha-néha lövéseket is lehetett hallani. Ez már olyan fél tíz körül volt. Egyszer csak arra figyelünk fel, mintha a Bajcsy-Zsilinszky úton, felülről, tehát Pest északi része felől tankok közelednének. Ak-

kor már hallottunk arról, hogy egyetemisták vannak a Rádiónál, és fegyveres harc alakult ki. Rettenetesen felháborodtunk azon, hogy tankokkal mennek a fiaink ellen. Tényleg jöttek a tankok, csukott tetővel, volt talán négy vagy öt. Egyszer csak a vezértanknak a teteje megnyílik, kidugnak rajta egy nemzetiszín zászlót. Hát mondanom se kell, hogy a tömeget levette a lábáról ez az okos akció. Hatalmas tapsviharban törtünk ki az előző pfújolások után. Egy tiszt megjelent a toronyban, és barátságosan integetett. Hát úgy könyveltük el a dolgot, hogy ezek nem bevetésre indulnak a fiaink ellen.

■ VÁRADI GYULA: A hadsereg október 23-ra befejezte az akkori legnagyobb átszervezését. A magas parancsnoki értekezletet összehívták a tisztiházba október 23-án délelőttre. Senki se volt a helyén. Voltak, akiket leváltottak, mert a hadseregben leépítés zajlott. Voltak, akiket azért mentettek föl beosztásukból, mert iskolára voltak jelölve, itthon vagy a Szovjetunióban. Voltak, akik a diplomájukat védtek itthon vagy a Szovjetunióban, és 23-ra várták a megérkezésüket. Magyarul: fej nélkül volt a hadsereg ebben a pillanatban.

23-án a Honvédelmi Minisztériumban ideges hangulat volt, hogy lesz-e felvonulás vagy nem, és milyen szerep vár a hadseregre. A néphadsereg kiképzési, harcászati tervében soha nem szerepelt a hadsereg lakosság elleni alkalmazása. Szó nem esett róla, mert erre megvolt a megfelelő apparátus, az Államvédelmi Hatóság. Ezért hozták létre a belső karhatalmi erőket, és azok végre is hajtották mindazokat a feladatokat, amelyeket a párt kiszabott rájuk. Kitelepítés, falvak körülvétele, elhurcolásokban való közreműködés stb. Ennek is megvolt a sajátos kiképzési terve. Speciális felfegyverzés, kiképzés, jog és hatalom kell ahhoz, hogy fegyveres erőt kivigyenek az utcára.

Amikor már nyilvánvaló volt, hogy a tüntetést mégis megtartják, riadóztatták az alakulatokat. A hadseregben az volt a rend, hogy riadóztatásnál az alakulat gyülekezik a laktanyájában, a gyülekezőtéren. Ha van elég lőszer a laktanyában, akkor a lőszert kiosztják, vagy ha lőszer nélkül riadóztatnak, akkor annak megvan az oka és a magyarázata. A harckocsik például úgy álltak a telephelyen, hogy a harckocsilőszer be volt rakva a harckocsiba, csak a gyújtófeje nem volt beszerelve. És az történt – utólag tudtam meg Tóth Lajos vezérőrnagytól, a volt vezérkari főnöktől egy baráti beszélgetés alkalmával –, hogy Tyihonov altábornagy, a Honvédelmi Minisztérium főtanácsadója javaslatára lőszer nélkül hozták fel az alakulatot Budapestre. Így kerültek a katonák lőszer nélkül a Rádió védelméhez. Tóth Lajos vezérőrnagy nem értett

egyét Tyihonovval. Neki az volt az álláspontja, hogy nem kell kihozni a laktanyából az alakulatokat, csak riadóztassák őket. A politikai demonstrációt politikai eszközökkel kell megoldani, nem a hadsereggel, különösen nem fegyver nélkül. Tyihonov azt állította, hogy ebben nekik gyakorlatuk van, elég lesz egy demonstráció a lakosság megfélemlítésére, úgy, mint Berlinben. Ha harckocsik nyüzsgönek a városban, és nagy létszámú katonaság jelenik meg, akkor a lakosság meg fog rettenni, és visszahúzódik. Ez a recept Budapesten nem vált be. A hadsereget beküldték a lakosság közé, fegyverrel, lőszer nélkül. Ha klottgatyában küldték volna be őket, és ott sétáltak volna az emberek között, annak is több lett volna az eredménye.

23-án éjjel érthetetlen volt, hogy mi történik a Rádiónál. Az ott lévő államvédelmisták nem kaptak tűzparancsot, és egyszer csak jelezték, hogy fegyverropogás van a Rádiónál. A Honvédelmi Minisztérium próbált a Petőfi Akadémiáról tiszteket küldeni. Többen be is mentek, aztán később visszajöttek, lényegében ki-be jártak az emberek, és elől folyt a tűzharc. Engem idegesített ez a helyzet, hazamentem, civilbe vágtam magam, és a szolgálati gépkocsimmal elmentem a Rákóczi útra. Ott már nem lehetett menni a tömegtől, a gépkocsi leállt, gyalog próbáltam bemenni az Uránia mozi melletti úton. Nem jutottam messzire, olyan tömeg volt, és már lövöldöztek. Civilben haladva a tömegben, megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy négy-öt ember körülfogott egy katonát, a puskáját levették a válláról, hívták magukkal, és a katonát ott állt tehetetlenül – a tömegben egy szál katonát. És több ilyen esetet láttam. Nekem ez elegendő volt ahhoz, hogy visszamenjek a minisztériumba. Még civilben bementem a Batához, és azt mondtam: „Bata elvtárs, minek hozták ki a katonákat a laktanyából, amikor a civilek körülveszik őket, elveszik a fegyverüket, és ott állnak lőszer nélkül, tehetetlenül, a civilek felmorzsolják őket. Ha kihozták a katonákat a laktanyából, akkor merjenek tűzparancsot adni.” És tettem olyan kijelentést, hogy a fejemmel felelek, hogy rendet lehet teremteni Budapesten. Úgy gondolom, hogy ez ma nem jó ajánlólevél, de mit tesz egy tábornok abban az esetben, ha látja, hogy a katonákat lefegyverzik, szétszedik, bedobják a tömegbe? El tudtam képzelni magamat a katonahelyében. Szerencsére ilyen hatalmat nem kaptam, nem tudom, mi lett volna, ha kapok. Egy biztos, hogy a hadsereget kihozni a laktanyából, és az alkalmazását meg nem gondolni, nagy felelőtlenség.

■ PUCHERT JÁNOS: Esztergomban voltam katonát. Október 30-án szereltünk volna le, már készültünk rá. Aztán jön a 23-a. Este beterelek

bennünket az étkezdébe, hogy a Gerő-beszédet hallgassuk meg, de senki sem figyelt oda, mit beszél, csak azon folyt a дума, hogy egy hét múlva leszerelünk. És hát valamikor éjjel riadó. Morgás volt, hogy még az utolsó héten se hagyják az embert békében. Aztán amikor belépett egy idegen alezredes, akkor láttuk, hogy ez mégsem helyi dolog, hanem komoly. És akkor le a telephelyre. A gépkocsik és a lövegek a telephelyen voltak. Hoztuk a gépkocsit is, meg a löveget is. Minden laktanyában van egy felvonulótér, erre a térre kimentünk, ott volt egy kis tanakodás. Aztán a gépkocsikról le kellett kapcsolni a lövegeket, és elindultunk Dorog felé. Kíértünk az országútra, ott szépen félreálltunk, és kiosztották a lőszeret. Addig lőszerünk se volt. És akkor, én úgy emlékszem rá, hogy Szabó hadnagy, az elhárítótiszt mondta, hogy emberek, Pesten fegyveres felkelés van. Tehát sem ellenforradalom, sem forradalom. És mondta, hogy a felkelők fegyverraktárakat foglaltak el, és nagyon vigyázzunk magunkra, ne lőjünk senkire, de ha ránk lőnek, akkor viszonzozzuk. No, ez volt az eligazítás. Tulajdonképpen ez megmaradt november 4-ig, hogy nem lőni.

Jöttünk föl Pestre, és a Budai Nagy Antal laktanyánál, a Bécsi út mentén megálltunk. A parancsnokokon végig látni lehetett a bizonytalanságot, mert nem voltunk erre fölkészülve. Karhatalmi feladatokra egyáltalán nem voltunk kiképezve. Megvártuk a harcokcsiezredet, amelyik Esztergom-Táborból jött. Azt az utasítást kaptuk, hogy egy-egy harcokcsira négy-öt katona ugorjon föl. Tehát nem volt pontosan besosztva, hanem szépen felültünk, sorban, ahogy jött. Jöttünk Pest felé. Ott már az emberek azért csak mozogtak az utcán, és mondták: „Magyar katonák vagytok, ne lőjete a magyar népre!” Akkor gondoltam, hogy itt komolyabb baj lehet, ha már ilyesmiről is szó van. Elmentünk a Margit híd budai hídfőjéhez, fölmentünk a Margit hídra, és ott megálltunk. Határozott utasítást senki sem adott, valahogy nagyon szervezetlenül ment a dolog.

Na, akkor jött egy szovjet egység. A tömegből azt mondták, hogy ne engedjük át őket, lőjünk. Hát persze hogy nem lőttünk. Lehet, hogy akkor még lőszer se volt a harcokcsihoz. No, egyrészt nekünk T-34-esünk volt, nekik már T-56-os, tehát sokkal modernebb, mozgékonyabb volt, meg kevésbé sebezhető. Mi nem lőttünk rájuk, minnek is lőttünk volna, hát ők csak nyomultak békésen. A tömegből akkor azt mondták, ha már nem lövünk, akkor akadályozzuk meg, hogy átmenjenek. Hát jó, azt megcsináltuk úgy, hogy keresztbe álltunk a harcokcsival a hídfőnél. Ugye a tömeg ott szitkozódott, köpködött az oro-

szokra. Az oroszok ellőttek a tömeg feje fölött, de mi magasabban voltunk az embereknél, mi fenn voltunk a harckocsin. Mint a jégeső, úgy verték a páncélzatot a golyók. Mázli volt, hogy mellettünk ment el, jobbra-balra körbelőttek. Végül a szovjet egység visszafordult, valahova elmentek, mert mi nem engedjük őket át a hídon. Ez még 24-én kora reggel volt. Hát ugye a szovjetek is úgy voltak ezzel, mint mi, ott is a parancsnokon múltott, hogy nem akartak összetűzést.

■ ORSZÁG GYÖRGY: A Kilián laktanyában, a második udvarban állt egy jó századnyi Kossuth Tüzértiszti iskolás, teljes menetfelszerelésben. Civil tömeg vette körül őket. A tömeg tombolt: „Adjátok ide a fegyvert, vagy harcoljatok!” Elég nagy nyomás alatt voltak, feszült volt a hangulat. Egyszer csak kiállt eléjük egy őrnagy, és azt mondta: „Megparancsolom, hogy a dolgozó nép kívánságára adják át fegyvereiket a dolgozó népnek!” No, én már akkor kinéztem magamnak azt a karabélyt, amire szükségem volt, és rögtön ráugrottam az illetőre. Nagy bambán kiakasztotta a nyakából a puskát, elvettem, és már loholtam is kifelé a kapun.

A Rádió ostroma

■ KABELÁCS PÁL: Késő délután jöttek a haverjaim a Mária Valéria-telepről. Hozták a hírt, hogy bent a városban lövöldöznek. Hagyjatok már, ne hülyéskedjete! De bizony, lőnek. Na, később már hallottam, hogy mentőautók szirénáznak. A szürkületben úgy tűnt, mintha vilámlana benn a városban. Azt mondták a haverok, hogy menjünk be. Dehogyan megyek, nem akarom agyonlövetni magam! Aztán csak elindultunk. Előrementünk a telep elejére, onnan tisztán lehetett hallani a lövöldözést, a géppisztolyropogást. A jóistenit neki! Hát ezt mégiscsak meg kéne nézni! Elindultam a város felé, de akkor a haverok már nem voltak sehol. Végigmentem az Üllői úton. A Kilián laktanyánál már nagy tömeg volt. Az emberek be akartak menni az épületbe fegyverekért. Kóvályogtam ott egy darabig, hátha én is hozzájutok valami fegyverhez. Egyszer csak jött Kispestről egy tehergépkocsi, voltak rajta nyolcan vagy tízen. „Kinek kell fegyver?” – kérdezték. Hát odarohantam. Szerencsém volt, gyors vagyok, elkaptam egy dobtaras géppisztolyt. Kérdeztem, hogy van-e lőszer. Mondták, hogy tele van. Két üres teherautó is állt ott. Valaki egyszer csak azt mondta: „Megyünk a Rádióhoz!” „Menjünk!” Útközben még egy csomóan fölszálltak. Mentünk a stúdió felé a Körúton, de már akkor lőttek ránk. Hogy ki, azt

persze nem tudtuk, és nem is figyeltük, mert már sötét volt. A Rákóczi térnél befordultunk. Valamelyik mellékutcában volt egy fegyverlerakat egy üzletszerű helyiségben, amit a sofőrök biztosan ismertek, mert nem tétovázttak, egyenesen odamentünk. Felhúzták a rolót, fel-törték a zárat, és kipakoltuk a lerakatot. A fegyvereket föltettük a koc-sira, és mentünk tovább a Rádióhoz. Egyszer a tömeg megállított bennünket, fegyvert akartak. Akkor kiosztottuk mindet, ami még volt. A Rádió az Uránia mozi mögött van, onnan lőttek az ávósok kifelé. Az utcán nagy tömeg volt, alig lehetett menni. Fegyver volt nálam, hát szóltam nekik, engedjenek. De még így is alig tudtam előrehaladni. Nagy nehezen bejutottam a szemközti házba. Egyenesen felmentem a padlásra. A padlásablak mellett kinyomtam két cserepet, de akkor már voltak a padláson nyolcan vagy tízen. Odajött hozzám egy harminc év körüli gyerek. Kérdi, milyen fegyver. Mondom, dobtáras géppisztoly. „Tudod kezelni?” „Hát hogyne tudnám. Nem ördögösség ez, ne kér-dezz ilyet, akkor nem tartom a kezemben!” Azt mondja: „Van nekem itt egy mauser puskám, ismered?” „Hogyne ismerném. A puska, pus-ka. Hogy mauser vagy karabély, ugyanaz, engem nem zavar.” Annyi volt a különbség, hogy az nagyot ütött. Kaptam tőle – nem mondok sokat, de – olyan harminc-negyven darab lőszert is. Kicseréltük a két fegyvert. Nekem mindegy, mivel lövök, ha már löni kell. Nem tudom, hány óra lehetett, kilenc, fél tíz. A lényeg az, hogy elkezdtünk lövöl-dözni. Nekem azt mondta ez a gyerek, hogy oda löjlek, ahol fényt lá-tok. A fegyver villanását este már jól lehet látni. Jól van, löjünk oda! Én aztán kifigyeltem egy helyet, mert láttam, hogy állandóan onnan jön a lövés. A mauser puskával odapörkölttem. Ipari tanuló koromban rendszeren jártunk lövészetre, tantárgy volt, és az az igazság, hogy na-gyon jól lőttem.

Lényeg az, hogy ez egész éjszaka így ment. Aztán egyszer csak kap-tunk egy olyan sorozatot, hogy jó egy órára be is szüntettük a dolgot. Mert tényleg nem sok hiányzott, hogy meghaljak. Néha hallottam, hogy a fülem mellett elmegy valami. A magam részéről elég veszélyes-nek tartottam, hogy ott legyek, ezért amikor abbahagytuk, elindultam a tetőről lefelé, az utcára. Az utcán már hordták be a sebesülteket a kapu alá, mert a stúdióból a tömeg közé is lőttek, nemcsak ránk. Egy piros parolis katonatiszt – tüzér volt, ha jól emlékszem, két csillaggal a váll-lapján – rendes katonai egyenruhában irányította ott a dolgokat. Mikor meglátott engem, hátralökött, hogy na, öcsi, menjél innen, mert eltalálnak. Pedig a vállamon volt a mauser. Hát, mondom, én át akarok

menni a stúdióba! „Hogy mennél te oda, mikor ott ávósok vannak? Agyonlőnek!” „Hogy lőnének már agyon! Mit félt maga engem?” Akkor már kezdett hajnalodni. Ez a katonatiszt azt mondta a tömegnek: „Emberek, menjenek hátrább, mert most már egyre világosabb lesz, könnyebben fognak célozni!” Úgyhogy kicsit odébb húzódtak, de széjjel azért nem oszlottak. Egy kis baka is előkerült valahonnan. Azt mondja a tiszt ennek a kis bakának: „Átmegyünk, de óvatosan, nehogy meglőjenek. Be kell hatolni a stúdióba, s ki kell füstölni az ávósokat, mert a stúdióra szükség van.” Mondom neki, hogy én is megyek. „Sehova – mondja –, vissza, hátra!” De utánuk futottam.

Fölmentünk a lépcsőn, a tiszt ment elől egy ívtáras géppisztollyal a kezében. De az épületben már nem volt senki. Egyetlen ávós feküdt az egyik szobában a falnak dőlve, de már halott volt. Azt mondja a tiszt, na, ennek vége, menjünk tovább. Megmondom őszintén, elég veszélyes volt. A mai napig sem tudom, hogy tényleg, miért volt ilyen szerencsénk nekünk hármunknak: a tisztnek, a bakának és nekem. Amikorra végignéztük az emeleteket, jöttek velünk szembe a felkelők. Azt mondták, arra nincsenek ávósok, mert ők már megnézték. Azért ők csak elmentek arra, ahonnan mi jöttünk, s a fene tudja, miért, mi meg arra, amerről ők jöttek. Lementünk az udvarra, ott feküdtek az ávósok kiterítve. Gondolom, fenn, a szobákban lőtték le őket, és onnan húzták le a holttesteket az udvarra. Amikor leértünk, akkor ez a tüzértiszt fölállt a lépcső mellvédjére, és azt mondta, hogy el kell foglalni az egész épületrészt, át kell nagyon vizsgálni, mert a stúdióra szükség van. Nézzük meg a pincéket! Akkor kaptunk egy sorozatot, valószínűleg a szemben lévő háztetőről. Mindenki eldobta magát. Hát ahhoz képest, hogy be se akartam jönni a városba, benne voltam a dolgok kellős közepében. Nem is tudom, hogy sikerült ennyire a sűrűjébe kerülnöm. Szóval, lementünk a Rádió pincéjébe. A tisztnek igaza volt, ott bújtt meg vagy tizenöt ávós. Kis sorkatonák voltak, sapka egyikén sem volt már. A tisztek persze időben eltűntek. A hátsó kijáratnál ott várta őket a kocsis. Jó néhányan megléptek. A tüzértiszt szólt a katonáknak, hogy jöjjenek ki, kijöttek – feltartották a kezüket. „Tegyétek le”, mondta erre a tiszt. Kivittük őket az udvarra, fiatal gyerekek voltak. Odamentem kettőhöz, rágyújtottunk. Megkérdeztem, hova valók. Azt mondja az egyik, tizedik kerületi. „És te?” „Én csepeli vagyok.” Hát, mondom, akkor gyertek. Odamentem a tüzértiszthez, hogy én ezt a két fiút elviszem haza, mert ott laknak, ahol én. Megengedte. Akkor mondtam nekik, hogy szedjék le a parolit, megyünk. Egészen a Kilián laktanyáig

gyalog mentünk. Ott felkéredzkedtünk egy teherautóra, ami Kispest felé ment, így aztán hazavitettem magam a kisávósokkal együtt. Ott-hon szóltam a haveroknak, hogy jó volna, ha valami ruhát adnának nekik, amiben el tudnak menni, mert ha így mennek, agyonlövik őket. Most őszintén, mit tehet az a szerencsétlen sorozott ávós? Neki is azt mondták, hogy lőj, akkor lőtt, mert lőni kellett, nem volt mese.

■ NAGY ELEK: Több mint egy hét távollét után, 23-án délután érkeztem vissza Ménfőcsanakról Pestre. Hazaszaladtam, letettem a csomagot, és irány a város! Akkor már láttam az égő teherautókat. Na jó, mondom, ebből én már eleget láttam, de mi van Csepelen? Ilyenkor lehet látni, hogy az ember, ha egy közösségbe beilleszkedik, az nagyon sokat jelent a számára. Le Csepelre! A gyorsvasút közlekedett. A harmas portán mentem be a gyárba, senki nem dolgozik, nagy csoportokban állnak az emberek. Folyt a találgatás. Mi van? Gyerekek, ez van Pesten, ezt láttam. Hát a fiatalabbja azonnal, hogy: „Menjünk be!” Akkor már jött a hír, hogy a gyorsvasút nem közlekedik, de nekem az autógyárban volt egy nagyon jó ismerősöm, aki azt mondta: „Nekünk van autónk, jövünk autóval, ti is felszállhattok.” Jöttek az autók, ugráltunk föl, és jöttünk be Pestre. Ráfordultunk a Soroksári útra, már ott is tömeg volt az utcán. Az első kocsiban ültünk, fönny a platón, hátul, és elkezdődött, hogy: „Itt van Csepel, megjött Csepel!” Konvojban jöttünk, az autó tele fiatallal. Óriási hangorkán volt, hogy „megjött Csepel!” A Boráros téri hídnál fordultunk be, hogy megyünk a Múzeum utcába. Egy-egy kocsin voltunk vagy negyvenen-ötvenen, összesen talán négy-ötszázan. A Nemzeti Múzeum mögött már nem tudtunk továbbmenni, ott leálltunk.

Akkor már nagyon erősen lőttek. Én leszálltam az autóról, a csepeliek legtöbbször is leszállt, és egy darabig még együtt voltunk. Utána az autók elmentek a Lampartba, ahol gombos villával szórták a géppisztolyokat az utcára. Mikor leszálltunk a teherautóról, és bepréseltük magunkat a Múzeum utcához, erős könnyfakasztógáz-szag volt már, de azért ki lehetett bírni. Talán két század magyar katona állt ott, lábhoz tett puskával, és két harckocsi. Álltak mozdulatlanul. A csepeliek elkezdték az agitációjukat. „Mit álltok itt? Miért van puskátok? Miért nem segítetek? A rohadt ÁVH!” És mintha megrendezett dráma lenne, egyszer csak négy fiatalember hoz egy agyonlőtt magyar katonatisztet. És megállnak: „Nesztek, katonák, itt van a tisztetek! Az ÁVH agyonlőtte. Nézzétek csak!” És a harckocsin a katonák parancsnoka azt mondta, hogy addig ők nem tehetnek semmit, amíg parancsot nem kapnak. Ek-

kor a harcokcsiból kihúztak egy táborno­kot, remegett a térde. Nem tudom, összecsinálta-e magát, mert én már láttam félő embert, de ilyen még nem. Egyébként a munkásmozgalom régi harcosa volt. Körbevet­tek. „Miért nem ad parancsot?” „Kérem, a minisztériumba kell bemen­ni, addig nem adhatok parancsot, katonaeskü­t tettem.” Végül abban állapot­tak meg, hogy bemegy a minisztériumba, és személyesen tesz jelentést. A tömeg persze nem hitt neki. „Kereket akarsz oldani, te strici!” Akkor azt mondta neki négy egyetemista: „Majd mi bemegyünk veled.” Micsoda naivitás, ugye? Volt ott egy parancsnoki autó, azzal elmentek, hogy hoznak parancsot. A Nemzeti Múzeum akkor már nagyon füstölt, belövést kapott. Már hallottam, hogy a vaktöltények, riasztótöltények között élesek is voltak, mert azoknak egész más a hangjuk. És akkor kiabálni kezdtem: „Félre onnan, félre onnan! Az ut­cából ki tudnak löni!” Már nagyon vijjogtak a lövedékek. Hogy mi történt a Bródy Sándor utcában, bent a Rádió­nál, azt nem tudom. A ka­tonák pedig – mikor látták, hogy a táborno­k nem jött vissza – levették a sapkájukat, és letépték a csillagot. Aztán vaktában, ahogy álltak, sorban átadták a puskáikat. „Lőszer? Nincs lőszerünk, nincs lövedé­künk.” Kivezényelt a Honvédelmi Minisztérium a rend biztosítására egy csökkentett zászlóalj­erőt, két-három harc­kocsit, egy táborno­kot, fegyverrel, de lőszer nélkül!

Éjféltájban gyalog elindultunk a városba, hogy megnézzük, másutt mi van. Beérünk a Szabad Nép Kiadóhoz, ahol már máglyában égett a könyv. Egyszer csak láttuk, hogy orosz harc­kocsik jönnek a Keleti felől. Ez akkor volt, amikor a Sztálin-szobrot már odavontatták. A harc­kocsik a tornyaikat lefordították előre, tehát tüzelőállást vettek föl. Az egyik harc­kocsiból viszont a toronyparancsnok eléggé kint állt, tehát nem bújtak el. Sok fiatal szaladt oda megszállni a harc­kocsikat, föl­ugráltak rájuk. Az egyik úgy szabadult meg tőlük, hogy a tornyát körbe­fordította, és az ágyúcső lesöpörte az embereket. A fiatalok valamit beszéltek az oroszokkal, aztán piros-fehér-zöld zászlójukat rádobták a harc­kocsi elejére. Aztán az orosz harc­kocsik megindultak a Rákóczi úton. A Sztálin-szobor mellett mentek el, és mindegyik megdobta a fa­rát, a szobrot odébb lökte, amennyire tudta. Mi lett velük, hova lettek, nem tudom, azt viszont láttam, hogy ezzel az orosz páncélos­egységgel egy kanverebet se fog lelövetni senki se. Elképzelhetetlen volt, hogy a toronyparancsnok integet a lányoknak, puszkodik velük, utána meg beléjük lövet! Nem tudok föltételezni ilyen aljasságot. Persze biztos ez is előfordult már a történelemben, de itt lehetett látni, hogy ez a csa-

pat harci morál nélkül vonul Budapest utcáin. Ugyanakkor jött három vagy négy magyar harckocsi is, magyar katonákkal. Azoknak a fogadtatása népiünnepély volt. A magyar hadsereg már akkor átállt. Az utcák nem néptelenedtek el, hajnalban is tele voltak. És valaki 24-én, a hajnali, kora reggeli órákban mondta, hogy teljes harci gőzzel jön a Nyugati felől egy támadó orosz csapat. Lövéseket nem hallottunk, de akkor láttam, hogy épül a barikád. Tizenöt perc alatt óriási területen fölszedték a macskakövet, rá az útra, és kész lett a barikád.

■ LIBIK ANDRÁS: Fölnézek, és látom, hogy nem a Bródy Sándor utca felől, hanem a másik irányból, a Múzeum utca felől jön egy ávós osztag, elöl egy tiszt géppisztollyal. Én nagyjából a kapu előtt vagy egy picit a Bródy Sándor utca felé voltam. Na most én – és ez tényleg nem magyarázható semmiféle racionalitással, csak az őrülettel – odarohantam ehhez az ávós tiszthez, és történelmi olvasmányaim alapján – ma is szégyenkezem, hogy ilyesmire képes voltam – megfogtam az egyenruháját, és azt mondtam neki: „Eltársak, ne lőjetek!” Azok úgy néztek rám, mint egy hülyére. Teljes joggal különben. Egy kézmozdulattal előlökött, és adta ki a parancsot. Már nem emlékszem, hogy egészen pontosan mit, de a parancsnak a lényege az volt, hogy töltés és tüzelés.

Hát erre egy pillanat alatt észbe kaptam, hogy most a bőrömet kell menteni, és elkezdtem lélekszakadva rohanni kifelé a Bródy Sándor utcán a Múzeum körút felé, mint az őrült. A hátam mögött meg elkezdtek ropogni a fegyverek. Én vagyok arra a hiteles szemtanú, és esküt is teszek rá – nem mintha ez érdekes lenne –, hogy ki lőtt itt először. Természetesen az államvédelmi hatóság lőtt először, mert senki másnál fegyver nem volt. És akkor még nem volt sem a Kilián laktanya, se felkelés, semmi nem volt. És ahogy rohanok lélekszakadva a Múzeum körút felé, látom, hogy előttem jobbra-balra esnek össze az emberek. Nagyon berezeltem, és ahogy csak tudtam, rohantam. Mellettem szaladt egy tizenhat-tizenhét éves fiú. Nekem eléggé fotografikus memóriám van, sosem fogom elfelejteni az arcát. Egy pattanásos arcú tanoncgyerek, ipari tanuló gyerek, bokáig érő fekete télikabátban, ahogy az akkor szokás volt. Inkább éreztem, mint láttam, hogy megbotlik. Rohanás közben odanéztem, és azt láttam – és ezt a látványt sem fogom elfelejteni –, hogy szalad tovább, de a melléből sugárban ömlik a vér. És az arca hófehérré vált. A másik oldalán is szaladt egy pasas, ketten elkaptuk, és szaladtunk a fiúval tovább. Ő még futott velünk, de gyakorlatilag elvérzett futás közben. Én meg úgy néztem ki, mint egy mészáros. Megérkeztünk a Múzeum körúthoz. Katonai teherautók áll-

.....
tak ott, fiatal katonákkal. Odarohantunk ezzel a fiúval, aki akkor már, gondolom, halott volt, de ezen nem sokat töprengtem, hanem odavit-tük, föladtuk az egyik teherautóra, és mondtuk a fiúknak: „Látjátok, hogy mi történik, gyilkolnak bennünket, civileket. Csináljatok valami!” Erre az volt a válasz, hogy nincs muníció. Fegyverük volt, de nem adtak ki nekik töltényt. Maguk a fiúk is sírva fakadtak, hogy mi van itt. Óriási sokk volt a számunkra, ilyen nem éltünk meg még soha.

■ SEBESTYÉN MÁRIA: Teherautóval átmentem a Rádióhoz. Akkor még nem voltak lövések, de nem sokkal azután, hogy odaértünk, elkezdődött a lövöldözés. Úgyhogy én már a Rádiónál elkezdtem a vöröske-resztes szolgálatot, mert valamikor tanultam elsősegélynyújtást, kötelező tanfolyam volt a gimnáziumban. A Rádiónál dördült el az első lövés. Akkor még nem volt beépítve teljesen a múzeummal szembeni terület. A régi spanyol lovasiskola és a Rádió között egy betonkerítéssel és vasráccsal elzárt üres, bokros beugró rész volt, az ávosok onnan tüzeltek. Nagyon sokan megsebesültek, és akkor én segítettem a sebesülteket behordani a Trefort utcai rendelőbe. Már jól benn jártunk az este-ben, amikor megérkeztek a páncélosok. Valahonnan Tatabánya vagy Bicske felől jöttek, nemzetiszínű zászlókkal, és tele emberekkel. A páncélosokról a parancsnokuk beszélt szócsővel: „Ne lőjete-k, itt magyarok vannak, nem tudhatjátok, hogy itt van-e a testvére-tek vagy az apátok. Ne lőjete-k!” De hiába, mert folytatódott a sortűz ezután is. Amikor elfogták az egyik mentőkocsit, ami tele volt ávóssal, és fegyvereket akart beszállítani hátulról a Rádió épületébe, még ott voltam, de utána eljöttem, mert már nagyon fáradt voltam. De haza már nem tudtunk menni. Lehetett úgy éjjel egy óra. Beszorultunk a Bródy Sándor utcával szemben lévő házba a Múzeum körúton.

■ HARGITAINÉ FARKAS BRIGITTA: A Nemzeti Múzeum előtt lövéseket hallottunk, jöttek-mentek a teherautók. Csak álltunk a forgatag közepén, és nem tudtuk, mi van. Később összeverődünk más fiatalokkal, s felmerült, hogy menjünk el Veszprémbe vagy Fehérvárra, hogy felhozzuk az egyetemistákat, és hozzunk fegyvert is. Valahogy felkerültünk egy teherautóra, és nagy lelkesen elindultunk. Ám az Osztapenko-szobornál orosz katonák lemeszeltek bennünket. Mondanom sem kell, hogy ingünk-gatyánk tele lett. Az egész társaságot megfogták, és bevitték a Petőfi laktanyába. Egy üres fogdába tettek be bennünket, ahol magasan voltak az ablakok, azokon pedig rács volt.

■ ZÓLOMY LÁSZLÓ: Azt a parancsot kaptam, hogy menjek a Kistarcsáról jövő vegyvédelmi század elé, és vigyem be őket a Rádióba. A cél

az volt, hogy puffancsokkal szétoszlassuk a Rádió körül tüntető tömeget. Nekem eléjük kellett mennem, a Fogarasi út és a Kerepesi út kereszteződésénél vártam rájuk. Miután egy darabig vártam, és nem érkeztek meg, bementem az egyik kisüzembe, és a portáról telefonáltam a minisztériumba. Amikor kijöttem, szóltak, hogy éppen most ment el két tehergépkocsi katonákkal. Ekkor a Kerepesi úton egy motorke-rékpáros rohant végig, és kiabálta, hogy ledőlt már a Sztálin-szobor. Beültem a gépkocsiba, és a Baross téren utolértem a századot. Megállítottam őket, és a parancsnokkal a következőket beszéltem meg: ő az egyik tehergépkocsival a Múzeum körút felől menjen a Bródy Sándor utcába és így a Rádióba, én pedig majd a Rókus Kórháznál fordulok balra, úgy megyek a Bródy Sándor utcába. Legalább valamelyik gépkocsi jusson be.

Fogalmam se volt róla, hogy mi a helyzet a Rádiónál, teljesen tájékozatlanul indultam oda. Elérkeztünk a Szentkirályi utcához, a gépkocsit megállítottam, és a katonákat leszállítottam a kocsiról. Utasítottam őket, hogy jöjjenek utánam. Velem szemben ekkor a Bródy Sándor utcán egy ávós sorfal közeledett a levegőbe lövöldözve. Amikor megkérdeztem őket, hogy miért lövöldöznek, nagy hetykén azt válaszolták, hogy „megtisztítjuk az utcát”. Mondom nekik, hogy én itt nem látok embereket, akiket az utcáról el kellene kergetni. Csak a kapuk alatt álltak emberek. Mondták is, hogy éppen akkor vittek el két halottat meg néhány sebesültet. Tehát itt van az első nagy hazugság, amennyiben azt állítják, hogy nem lehet tudni, ki lőtt először. A tömegnek akkor még nem volt fegyvere. Fegyvert csak az ávósok használtak. Én a fél vegyvédelmi századdal továbbmentem, és bevezettem őket a Rádióba. Felküldtem őket az emeletre, az ablakokba, és azt az utasítást adtam, hogy ha a tömeg erőszakoskodik, akkor dobáljanak ki puffancsokat, azzal riasszák el őket. A Pagodából fölhívtam a minisztériumot, bejelentettem a vezérkar főnökének, hogy a fél vegyvédelmi századdal beérkeztem, a másik feléről egyelőre nincs tudomásom. Akkor a vezérkar főnöke arra utasított, hogy vegyem át a parancsnokságot a Rádióban. Ez megdöbbentő feladat volt, mert egyes-egyedül voltam, a vezérkartól senki sem jött velem, a vegyvédelmi századot nem ismertem, fogalmam se volt, hogy kik vannak a stúdióban. Így hát kiálltam a stúdió udvarára, és elkiáltottam magam: „Parancsnokok, hozzám!” Ekkor jelentkezett nálam az államvédelmi zászlóalj parancsnoka, Fehér őrnagy, a fél vegyvédelmi század parancsnoka, és a Petőfi Akadémiáról odaérkezett tiszti szakasz parancsnoka. Közöltem velük, hogy a honvédelmi miniszter

parancsára átveszem a Rádió feletti parancsnokságot. A politikai tiszteknek azt a parancsot adtam, hogy testükkel állják el a Rádió főbejáratát, és akadályozzák meg, hogy a tömeg erőszakosan behatoljon. Még hozzátettem, hogy itt az alkalom az agitációra. Az államvédelmi zászlóaljnak azt a feladatot adtam, hogy az oldalsó és a hátsó bejáratot zárják el, és biztosítsák fegyverekkel. Nem akartam, hogy az ávosok a tömeg szeme előtt legyenek. Nyomatékosan megparancsoltam, hogy a fegyverhasználatot megtiltom. Aztán fölmentem az igazgatói irodába, ahol Benke Valériával találkoztam, bemutatkoztam neki, és közöltem vele, hogy milyen utasítást kaptam. A fegyverhasználatot lényegében meg is szüntettük, és egészen éjfélig tűzszünet volt.

Egy-egy lövés itt-ott elhangzott, de hogy ki adta le, azt nem tudtuk. Amikor kimentem a Petőfi Akadémia tisztjeihez érdeklődni, hogy mi a helyzet, a tömegből egyesek odaszóltak nekem, hogy miért lövünk a tömegre. Én mondtam nekik, hogy nem lőttünk. Erre azt mondták, hogy éppen most vittek be egy sebesültet, jöjjenek, nézzem meg a szemben lévő épületben. Nem akartam gyávának mutatkozni, átmentem, és valóban, az egyik földszinti lakásban éppen az ágyra fektettek egy sérült embert. Mondtam nekik, hogy sajnálom, nem tudom, honnan lőttek. Amikor ki akartam jönni a lakásból, elém álltak, és azt kérdezték: „Meg mered mutatni a pisztolyodat?” Erre elővettem a pisztolyomat, megmutattam nekik, hogy a tár tele van, tehát én nem lőhettem. Nem volt kellemes szituáció, de jobbnak találtam megnyugtatni őket. Azután visszamentem a stúdióba. Tíz óra után megérkezett Piliscsabáról Solymosi János alezredes páncélosezrede, harckocsikkal, és körülvette a Rádiót. Solymosi alezredessel szemben nekem parancsadási jogom nem volt, de megkértem, hogy egy harckocsit állítson a Rádió főbejárata elé, így akadályozza meg az erőszakos behatolást. Meg is történt. Amikor azonban később a fegyveres harc megkezdődött, a harckocsi, nem tudom, milyen okból, elment a bejárat elől. Arról is tudomást szereztem, hogy a katonák sapkájukat a földre dobálták, letaposták, fegyverüket átadták a tömegnek. A Solymosi-ezred megérkezése után ismét kimentem a Rádióból. Akkor körülvettek a tüntetők, és kérdezték, hogy miért lövünk. Kijelentettem, hogy a fegyverhasználatot megtiltottam, a katonák nem lőnek. Ugyanakkor azonban hallani lehetett egy-két lövést. Erre ők azt válaszolták, hogy most is lőnek. Mondtam nekik, hogy igen, de ezek nem mi vagyunk, hanem ők. Folyt a vita, hogy vajon ki lövöldözik. Erre én azt mondtam, hogy na, menjünk oda, nézzük meg. Így elindultam, és végigsétáltam a Rádió előtt a Bródy

Sándor utcán, mögöttem a tüntetők, és eljutottunk egészen a Szentkirályi utcáig. A Szentkirályi utca után a Bródy Sándor utca már sötét volt, mert a lámpákat kilőtték. A járdán két fiatalember jött velem szembe, hosszú csövű katonai puskákat hoztak. Erre odaálltam eléjük, és megkérdeztem: „Honnan vettétek a puskát?” Erre nekem ugrottak: „ávós vagy”, és berángattak az egyik kapualjba. Ott teljes sötétség volt. Letépték rólam a váll-lapokat, levették a gázálarcomat is, elvették a pisztolyomat, öt-hat puskát a mellemnek szorítottak, és szidalmaztak, hogy „ávós vagy, lőtted az embereket”, és mondták, hogy gyerünk hátra, az udvarba. Tudtam, hogy milyen sors vár rám, nyilvánvalóan ki akarnak végezni. Ekkor azt mondtam nekik: „Csináltok velem, amit akartok, de előbb beszéljük meg, hogy miről van szó! Én nem vagyok ávós, hanem a néphadsereg ezredese vagyok. A néphadsereg ezredesét szégyenítettétek meg azzal, hogy letéptétek rólam a váll-lapokat.” Erre felszólítottak, hogy mutassam meg az igazolványomat. Elővettem az igazolványomat, el akarták tőlem venni. Ekkor az egyik megszólalt, hogy „ne vedd el tőle, arra szüksége lesz”. Gondoltam, hogy végre egy emberi hang, és kezdtem mondani neki, hogy azért jöttem ide, hogy bizonyítsam azoknak, akik mögöttem jöttek, hogy nem a katonák lövöldöznek, hanem ti lövöldöztök. Erre az volt a válaszuk, hogy nem lehet odamenni a stúdióhoz. Mondtam: „Mi az, hogy nem lehet, hiszen most jöttem onnan.” „Vigyél oda minket!” „Tessék, menjünk!” „De a puskák a hátadban lesz.” Így végigsétáltunk ismét a Bródy Sándor utcán, és eljutottunk a Rádió kapujáig, és én már ugrottam is be. Nem sokkal ezután hallatlan tüzelés kezdődött. Nem tudtuk hirtelen, hogy mi az, csak később tudtam meg, hogy addigra a katonáktól és egyéb helyekről a tömeg fegyvereket szerzett, és válaszolt a fegyverhasználatra. Ez a tüzharc egész éjjel, megszakítás nélkül folyt. A minisztériumból három alkalommal közölték velem, hogy harckocsiszázadokat küldenek a támogatásomra. Volt úgy, hogy kihajoltam az ablakon, és úgy néztem, mikor érkezik meg végre a segítség, de nem érkezett meg.

Így kezdődött meg a fegyveres felkelés. A fegyverhasználatra nem adtam akkor se parancsot, de erre nem is volt szükség, hiszen természetes volt, hogy a katonák önvédelemből visszatüzelnek. Reggel nyolc óráig szakadatlanul folyt a tüzelés, és ekkor több irányból betörték a Rádió épületébe. Mint később kiderült, az emeleten, de más helyen is áttörték a falat a szomszéd épület felől, így jutottak be az épületbe. Nagy volt a riadalom. Egyszer csak kicsapódott az igazgatói iroda előterének az ajtaja, és fegyveresek nyomultak be. Az ott összegyűlt tisz-

tek hasra vágódtak, én pedig rettentő zavarban voltam, mert nem tudtam, mit kell ilyenkor csinálni, még életemben nem adtam meg magam. A fekvő katonák hátán az egyik csapóajtóhoz ugrottam, kirántottam, és beugrottam az utca felőli szobába. Onnan viszont láttam, hogy a szemben lévő ház ablakából fegyverek merednek az épület felé. Neki-lapultam a falnak, hogy az ablakon keresztül ne tudjanak eltalálni, és törtem a fejem, mit csináljak. Ekkor kinyílt ennek a szobának mind a két ajtaja, egy-egy pisztolyos kéz nyúlt be, és felszólítottak, hogy menjek utánuk. Minthogy váll-lap nem volt rajtam, nem tudták, ki vagyok, mi vagyok, így azt mondták, hogy álljak be a katonák közé, mert a Rádióban lévő katonákat három csoportba sorolták. Az egyikbe az ávosokat, a másikba a Petőfi Akadémia tisztjeit, a harmadikba pedig a katonákat. Én beálltam a katonák közé, és ott váraкоztam. Szerencsém volt, mert még a katonák sem ismertek, így nem akadt senki, aki beköpte volna, hogy én vagyok a Rádió parancsnoka. Mint később megtudtam, Fehér őrnagyot a lépcsőházban tarkón lőtték, és még néhány ávos katonának is ez lett a sorsa. Valószínűleg én is így jártam volna, ha megtudják, hogy én voltam a parancsnok.

A Rádió földszintjének egyik helyiségébe gyűjtöttek minket össze, hoztak még reggelit is, zsemlet és egyéb harapnivalót. Itt tartózkodtunk néhány órán keresztül, és amikor a környék elcsendesedett, akkor azt mondták, hogy átvezetnek a Szentkirályi utcában lévő kollégiumba, és hogy a dolog ne legyen nagyon feltűnő, majd négyesével fognak át-kísérni. Én óvatos voltam, az első két csoportba nem álltam be, három másik tiszttel vagy katonával megbeszéltem, hogy mi majd harmadik csoportként menjünk át a kollégiumba. Az első két csoport után indultunk el négyen. Amikor kiléptünk a Bródy Sándor utcába, körülnéztem, és láttam, hogy nem kísér minket fegyveres. Mentünk tovább, és mielőtt a Szentkirályi utca sarkához értünk volna, azt mondtam a többieknek, hogy a sarkon mindenki más irányban tűnjön el. Így is történt, én befordultam balra, és mentem a Szentkirályi utcán a Rákóczi út felé. Ekkor még egy érdekes jelenet játszódott le. Jöttek velem szemben fiatal felkelők puskával a kézben. Odajöttek hozzám, és azt mondták: „Katona bajtárs, nézd már meg ezt a puskát, nem tudunk vele lőni, valami baja van.” Megnéztem, és láttam, hogy be van szakadva a hüvelye. Mondtam nekik, hogy ebbe a puskába beszakadt a hüvely, ehhez hüvelyvonóra van szükség, azzal lehet csak eltávolítani, addig a fegyver nem használható. Szervusztok, szervusztok, és mentem tovább. Nem sokkal ezután egy viszonylag nyugalmas kapualjat láttam,

ahol pongyolás asszonyok és civil férfiak álltak. Elhatároztam, hogy ott belépek az épületbe. Bementem, és kérdeztem, van-e valakinek telefonja, hogy telefonálhassak a minisztériumba. A harmadik vagy negyedik emeleten lakott egy szabómester, a nevére sajnos nem emlékszem, ő ajánlotta föl a telefonját, az ő lakásából hívtam fel a honvédelmi minisztert, aki nagy meglepetéssel hallotta a hangomat, azt hitte, hogy már nem élek.

■ TAKÁCS BÉLA: 23-án este még bementem a Magyar Honvédelmi Szövetség rádióadóójába, ami rádióamatőr-összeköttetésekre volt rendelkezésre bocsátva, mert kíváncsi voltam, tud-e a világ erről a felkelésről. Próbáltam több rádióhullámot keresni, Szabad Európát, ezt-azt, de nem találtam semmit. Csak egy csehszlovák rádióssal teremtettem összeköttetést, akivel már korábban is beszéltem, és megkérdeztem tőle, tud-e arról, hogy Magyarországon felkelés van. Azt mondta, hogy nem tud semmit. Mivel ez egy elég nagy teljesítményű adó volt, éjszaka két-három óráig folyamatosan mondtuk, hogy Magyarországon felkelés van. Ha jól emlékszem, a negyven méteres hullámhosszon. Október 24-én hajnalban hagytuk abba. Két órakor ezen a rádióadón beolvastuk még a műegyetemisták által megfogalmazott szöveget is, magyarul, angolul, és azt hiszem, oroszul. A szövegnek körülbelül az volt a tartalma, hogy értesítjük a szomszéd népeket és a világ népeit, hogy Magyarországon nagy tömeg lázadt fel a Szovjetunió ellen, és nagyon félünk, hogy a hivatalos Magyar Rádió hamis híreket vagy semmilyen hírt nem ad. Később hallottam, hogy ezt az adásunkat hallották Nyugaton, sőt úgy tudom, hogy a Szabad Európa is vette.

Már világosodott, és bár nagyon fáradt voltam, nem mertem hazamenni a lakásomra, mert féltem, hogy engem – aki nagyon sokat dolgozott a Belügyminisztériumnál, az ÁVO-nak, a pártközpontnak – felelősségre fognak vonni. Egyszerűen attól féltem, hogy elkapnak az ávósok. A fölkelők között nem kellett tartanom senkitől. Elmentünk aludni a barátaimmal az egyetem jogi karára, ahol nagy közös hálósobák voltak, és ide már fiatal magyar katonák behordtak egy csomó szalmazsákot.

Csatlakozzunk a pestiekhez!

■ SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: Októberben hazajöttem Hajdúböszörménybe néhány napra, és 22-én, hétfőn mentem vissza Debrecenbe. 23-án reggel az egyetemre menet a villamoson találkoztam Für Lajossal. Kérdezte tőlem, tudom-e, mi történt Pesten. Mondtam, nem hallottam

semmit. Míg kiértünk az egyetemig, Lajos vázolta az eseményeket, és mondta, hogy kellene csinálni valamit Debrecenben is. Én azt kérdeztem tőle, hogy csatlakozunk-e a pestiekhez? Csatlakozni ugyan nem tudunk hozzájuk, mondta, de próbáljunk tájékozódni az egyetem hallgatói körében, ő a maga baráti körében fog tájékozódni, és majd keressük egymást délben. Fél kilenc körül értünk be, akkor már nyüzsgött az egyetem, jöttek-mentek a hallgatók, hiszen már vasárnap este megérkeztek Szegedről a MEFESZ kezdeményezői, szervezői. A MEFESZ debreceni megalakulását próbálták siettetni és valamilyen módon megszervezni, ez volt a nyüzsgés magyarázata. Fölmentem a szemináriumi szobába, éppen csak leraktam a táskámat, a kabátomat, és már jöttek is értem, hogy itt vannak a szegediek.

Az első kézfogás mintha visszahozta volna Mohácsot. Elmondták, hogy miért jöttek, miben egyeztek meg előző nap a diáktthonban, és kérték, hogy csatlakozzam hozzájuk. A legtermészetesebb volt. Először csatlakoztam egyetemi mozgalomhoz, hiszen politikai okból még érettségi előtt kizártak az ifjúsági szervezetből, és csak az országos tanulmányi versenyben elért eredményeim miatt kerülhettem be az egyetemre, ahol meglehetősen magányos kutatói pályára készültem. A kerengőben összegyűltek vagy kétszázan, és azt mondták, most már mondjuk ki, hogy megalakul a MEFESZ. Bölcsészkariek voltak elsősorban, de mások is, akik azt mondták, úgy gondolják, a legjobb volna, ha én képviselném a megalakuló MEFESZ-bizottságban a debreceni bölcsészkart, és készítsük el a követeléseket, valamilyen keretfélét. Akkor jött valaki, és azt mondta, hogy Kiss Ferencék a 12-es tanteremben vannak, és valami hasonlóan munkálkodnak. Elindultam hozzájuk, de akkor már jött Feri, és mondta, hogy fogjunk össze. Ők sokkal érettebb politikai szinten gondolkoztak, és nemcsak az egyetemi autonómiát célozták meg. Így aztán közösen próbáltuk meg rendbe rakni a követeléseket, és ebből kerekedett ki a húsz pont. Aztán arra gondoltunk, hogy most már demonstráció kéne, felvonulni kéne, táblákat is kéne írni. Kiss Feri lerohant a műhelybe, hogy a táblák feliratait megszővegezze. Közben a debreceni pártbizottságról értesítették Für Lajost – Lajos tagja volt az MDP-nek –, hogy a városi pártbizottság küldöttsége jönne ki az egyetemre, beszélni velünk. Úgyhogy hármónk közül csak én maradtam ott a kerengőben. Felolvastam a pontokat, mondták, hogy ezt cseréljük ki ezzel, ezt így, azt úgy. Csodálatos volt, hogy önszerveződések alapon öten-hatan mentek az agráregyetemre, az orvosegyetemre, sőt még a gimnáziumokba is a felhívással, hogy találkozzunk az

egyetem előtti téren, és ott fogadjuk el a húsz pontot. Tehát nem egy ember, nem két, nem három ember kezdeményezésén múltott a dolog, hanem az önállóság akarása és a bátorság öltött testet.

Mentem Für Lajosért, láttam rajta, hogy nagyon feszült, nyilván amiatt, hogy a pártbizottság küldötteivel beszélt. Kiss Ferit előszedték valahonnan a műhelyekből, hogy hozzák már azokat a táblákat, de még nem készültek el, úgyhogy végül Lajossal ketten mentünk le a térre. Ott többen kiáltották, hogy én olvassam fel a pontokat. Felálltam a lépcsőnél a jobb oldali lámpatartóra, és felolvastam a pontokat. A füzetemet magam előtt tartottam, egyenként olvastam a pontokat, és akkor a zúgó tömeg vagy azt mondta, hogy helyes, jól van, vagy tapsoltak, vagy azt mondták, hogy ezt cseréld ki ezzel vagy azzal. Óriási szerkesztőbizottsággá alakult át a tér. Nem sokat kellett változtatni a pontokon, de azért néhány helyen változtattam rajta, ahogy a tömeg diktálta. Mire a húsz pontot elolvastam, addigra fölállt az egyetem új vezérkara. MEFESZ-bizottság alakult, de akkor már úgy nevezték, hogy egyetemi Tízés Bizottság. Felolvasták a névsort, illetve mondták, hogy ez is legyen benne, az is legyen benne. Érdekes, hogy sok javasolt nevet elvetett a tömeg, végül nyolcan maradtunk a Tízés Bizottságban. A hallgatók engem bíztak meg a vezetéssel.

És akkor most mi legyen? Vonuljunk föl a pártbizottság elé, és követeljük, hogy teljesítsék a pontjainkat! Közben tudomásunkra jutott, hogy Budapesten tüntetésre készülnek, de nem engedélyezik. Mi négyen, Für Lajos, Kiss Ferenc, Schulek Mátyás és én úgy határoztunk, hogy nem kérünk engedélyt, úgy vonulunk ki, mert ha kérünk, nyilvánvaló, hogy mi sem fogjuk megkapni. Elhatároztuk, hogy elindulunk. A táblák készen voltak, a három egyetem képviselője – két nagyon szép lány és egy nagyon jó tartású sportoló – odaállt a piros-fehér-zöld zászlókkal a térre. A Tízés Bizottság tagjai közül Simon Zoltánnal meg a hozzánk csapódott egy-két emberrel vezettük a körülbelül kétezer fős tüntető tömeget az egyetem elől a pártbizottság épülete felé. Érdekes, hogy fogalmam sem volt arról, hol a pártbizottság, Simon Zoli sem tudta, de a zászlóvivők közül az egyik tudta, tehát ő mutatta az irányt, mi meg inkább a politikai vezetői voltunk ennek a gárdának. Népdalokat, kurucdalokat, zsolnárokat énekeltünk, és jelszavakat kiabáltunk. Végigmentünk a Péterfia utcán, lassan, méltósággal. Meg voltak döbbenve az emberek, látszott az arcukon, nem tudják, mi ez. Sokan el is fordultak, sokan tapsoltak, és sokan ridegen, ellenségesen figyeltek. Olyan is volt, aki csatlakozott hozzánk. Negyed tizenkettő körül for-

dultunk be a Nagytemplom mellett, a Perényi utcai pártépület elé. Für Lajosék nem tették meg ezt a nagy kanyart, előrementek, és már ott vártak bennünket hárman-négyen a pártbizottság előtt.

A pártbizottság bejáratát fegyveres őrök vigyázták. Ez a kétezer ember akkorra már felduzzadt még néhány százzal, és valósággal körbefolyták a pártbizottság épületét. A székház előtt megjelent a Tízecs Bizottság nyolc tagja. Az ajtó nyitva volt, két géppisztolyos őr állt előtte, és mi bementünk az előcsarnokba, ahol Komócsin Zoltán várt bennünket, és az ő nagyon szívélyes, túl szívélyes kalauzolásával mentünk fel a lépcsőn egy előttem teljesen ismeretlen világba, a pártbizottság boszorkánykonyhájába. Én akkor voltam először ilyen helyen, a légköre is rémisztő volt. Sok géppisztolyos ember képviselte ott az egyik magatartásformát, a másikat pedig ezek a nyájas, dörzsölt, ravasz funkcionáriusok. Komócsin dolgozószobájában, majd a kis tanácssteremben találtuk magunkat. Komócsin volt a szertartásmester is. Leültünk a nagy tanácskozásszal egyik oldalára, a másik oldalán pedig ők: tehát a megyei pártbizottság titkára és helyettes titkára, a városi pártbizottság titkára és helyettes titkára, a megyei tanács elnöke, a városi tanács elnöke és – mint később kiderült – az államvédelem két magas rangú civil ruhás tisztje. Így kezdődött dél körül a tárgyalás.

Komócsin Zoltán szerepe meghökkentő volt. Ő láthatóan várt valamire, és csillapította saját emberei mérges, haragos megjegyzéseit. Bámulatosan tudott viselkedni, nagy képességek működtek ebben az emberben: az alakoskodás és az alkalmazkodás képességeire gondolok. Nem volt túl okos ember, de nagyon hatásosan viselkedett, és ezt a keménynek látszó vitát végül is az ő oldalukról tárgyalássá szelídítette. Mi készek voltunk tárgyalni, hiszen magunk mögött tudtuk a kinti háromezernyi embert, minket ez bátorított. A húsz pontot kiszakítottam a füzetemből, Komócsin villámgyorsan legépeltette a titkárnőjével. Nem nagyon talált benne kivetnivalót, egyedül a szovjet–magyar kapcsolatok megfogalmazásának módján vívódtunk. Én akkor azt javasoltam, legyen úgy, hogy a szovjet–magyar államközi kapcsolatok, hiszen úgyis ez volt az egésznek a tárgya. Komócsin elfogadta a kiegészítést, és ez került be a szövegbe. Ők a pontokat, nem mondom, hogy legitimálták, de elfogadták vagy legalábbis tudomásul vették, és a követelésünkre hozzájárultak ahhoz, hogy ezt a húsz pontot kinyomtassák a pártbizottság megyei lapjának különkiadásában.

Ez a tárgyalás emlékezetem szerint olyan jó másfél óra hosszat tartott. Én akkor ébredtem rá, hogy ez már valóságos politika. És erre Komó-

csinék ébresztettek rá azzal, hogy a magatartásukból sugárzott, ők érzik az egésznek a tétjét, és keményen küzdöttek minden pozícióért. Ebből viszont mi azt láttuk, hogy nekünk is vigyázni kell a pozíciónkra. Ekkor már nem először derült ki, hogy Für Lajos nélkül nehezen tudtunk volna mozdulni. Ő fölvette a kesztyűt, és így együtt minden szempontból egyenrangúként viselkedtünk Komócsinnal és a többiekkel. Gondoljuk meg, micsoda emberek voltak ott, a mozgalmi múlt kitenyésztett harcosai! Közben azonban kint a téren óriási hangzavar támadt. Egyszer csak megjelent a tárgyalószoba ajtajában Görbe János színész, hogy ő el akarja szavalni a *Nemzeti dalt* vagy a *Szózatot*. Azt mondtuk, ha már egyszer húsz pont, akkor legyen a *Még kér a nép*. Én kísértem ki az erkélyre, és szoltam, hogy következik Görbe János. Kint folyamatosan tapsoltak. Utána kérdezték, hogy nem támadtak-e meg bennünket. És akkor kialakult egy fura erkélyjelenet, hogy a tömeg kérdezett letről, én pedig válaszoltam fentről. Mondtuk, hogy tárgyalunk, a pontokat elfogadták, és engedélyezik a kinyomtatást, sőt már el is vitték futárral a nyomdába. Dübörgő taps, hát ez már diadal volt. Ezek érezték diadalnak, ez volt a fordulópont. Komócsinék számára is fordulópont lehetett, mert ők akkor döbbsentek rá, hogy mekkora és milyen elszánt tömeggel állnak szemben.

■ GARAB IMRE: Dél tájban ért az első információ, vagy mondhatnám úgy is, hogy az első sokk, amikor felhívott Komócsin. Tudvalevő – legalábbis ezt a hadseregben tudtuk –, hogy zavaros helyzetben a hadseregben a parancsnokságot automatikusan a megyei pártbizottság első titkára veszi át. Ő volt jogosult intézkedésre és a hadsereg irányítására is. Felhívott, és közölte, hogy mozgólódások vannak, estére a csöcselék valószínűleg felvonul a városban, és a felvonulást minden erővel meg kell akadályozni. Én mondtam, hogy nem tudom, mit vár tőlünk, hogy képzeled ezt a dolgot. Úgy, hogy rendeljem ki az alakulatomat, és ha kell, akkor fegyvert is használjunk. Közöltem vele, hogy mi kiképzőalakulat vagyunk, ez nem a mi profilunk, és különben is, én nem vagyok mészáros, hogy katonákkal tömegeket oszlassak. Aztán délután berendeltek több parancsnokkal együtt a pártbizottságra, és Komócsin letolt, hogy nem jó a hozzáállásom. Ott már vita volt, mert jelen volt az ávéhás ezredparancsnok is, aki meglehetősen elvakult volt, és azt mondta, hogy a megmozdulást fegyverrel kell letörni, és biztosítani kell a pártbizottság hatalmát. Nekem az volt az álláspontom, hogy az olyan hatalom szart se ér, amelyiket szuronyok hegyével kell megtámogatni. Ezt meg is mondtam, és azt is, hogy én nem avatkozom bele az

eseményekbe. Nem kaptam parancsot az előljáró parancsnokságtól, ezért a laktanyán belül maradok. Elrendeltem az összetartást, a tiszteket berendeltem, a személyi állománynak elrendeltem, hogy a laktanyából senki se ki, se be, fegyvert senkinek ki nem adunk, várunk. Este a helyettesemmel együtt kimentem a városba megnézni a felvonulást, és megdöbbenve láttam, hogy az élen Komócsin és a pártbizottság tagjai vonulnak.

■ TÓTH ISTVÁN: Este elmentem az iskolába. Debrecenben, a Hatvan utcai esti gimnáziumba jártam, és amikor a hétórai szünet után kezdődött volna a harmadik óránk bejött az igazgató, és közölte velünk, hogy a tanítást beszüntetik, mert úgy néz ki, Budapesten kitört a forradalom. Elhagytuk az iskolát, felültem a villamosra, elmentem az Aranybikáig, ahol nagy tömeget láttam a Csapó utca és a Kossuth Lajos utca felől. Ott hallottam, hogy a Csokonai Színház előtt gyűlés lesz, és szavalni fognak a színészek. Gyalog mentem tovább, haza akartam jutni a családomhoz. Másnap hajnalban már kijöttek értem, hogy riadó van, be kell menni a laktanyába, mert este fél nyolc körül, amikor a Csokonai Színház előtt a tömeg összeverődött, kiment az ávosok rohamosztaga, hogy szétoszlassa a tüntetést, és eldőrdült az első lövés, egy halottja már van Debrecennek. Debrecenben előbb volt halott, mint Budapesten.

■ N. SÁNDOR LÁSZLÓ: Október 21–22-én az országos híriú abaújszántói kórust kísérem Rimaszombatba, ez volt életem első külföldi útja. Október 23-án este érkeztem vissza Miskolcra, és a rádióból hallottam, hogy tüntetés volt Budapesten. Első dolgom volt, hogy berohantam az *Északmagyarország* szerkesztőségébe. Akkor nem volt olyan jellegű információdömping, mint manapság. Nagyon izgatottak voltunk, és igényünk volt rá, hogy ne csak egyoldalú információkhoz jussunk, hanem próbáljunk valakit megkeresni Pesten. Boda István megbízott főszerkesztő telefonált, különböző embereket keresett a Nagy Imre-féle vonalból, végül Losonczy Gézával sikerült beszélnie. Felejthetetlen a jelenet, ahogy hárman-négyen ülünk Boda körül, és hallgatjuk, hogy mit mond Losonczy Géza. Azt mondta, hogy átláthatatlan a helyzet, hogy a tüntetés békés volt, de az ÁVH-t kivezényelték, és nem lehet tudni, milyen lesz a magatartásuk. Azt is mondta, hogy tartsuk szárazon a puskaport, várjunk, amíg tájékozódni tudunk, csak utána lépünk. Tehát Losonczy mérsékelt módon beszélt, de úgy, hogy nem lehet tudni, merre fordulnak a dolgok, és hogy ami zajlik, az nem ellenforradalom. Ezután megbeszéltük, hogy kimegyünk a városba, megnézzük, mi új-

ság. Géczi Gyula kazincbarcikai kollégámmal a miskolci egyetemre mentem. Ott az egyik szónok jött a másik után, fél-háromnegyed órát hallgattam őket – felejthetetlen élmény. Nem azért mentem ki, hogy felszólaljak, hanem azért, hogy szagot kapjak, és írjak róla. Aztán elhangzott, hogy menjünk tüntetni. A miskolci egyetemen sokkal radikálisabb követelések hangzottak el, mint bármelyik másik egyetemen. Ez egy munkásváros, főleg munkások gyerekei jártak ide, és rendkívül radikálisak voltak. Akkor jött Déri Ernő, a városi párttitkár, és elkezdte mondani, hogy ne legyenek felelőtlenek, minden rendbe fog jönni, meg Gerő elvtársnak igaza van, ellenforradalmi jellegű fordulatot vehetnek a dolgok, és ő tudja, hogy az egyetemisták nem fogják támogatni az ellenforradalmat, maradjanak otthon, oszoljanak szét. Dérit kifütyülték. Én a színpalack mögött álltam Géczivel, aki ittas volt, és azt mondta, hogy ezt nem lehet szó nélkül hagyni. Mondom: „Te őrült, ki ne menj, részeg vagy!” „De nem lehet szó nélkül hagyni, azt nem lehet kibírni, amit ez összehazudozik.” Mondom: „Kérlek, hogy maradj itt, ne diszkreditálj bennünket. Inkább kimegyek én, és elmondom, amit a Losonczytól hallottunk.” Az újságírók meg az írók abban az időben a diákok szemében a haladást képviselték. Üdvözöltem őket az újságírók nevében, és kértem, hogy ne vonuljanak ki. Hírvivőként – ezt a szót használtam – tolmácsoltam Losonczy Géza üzenetét, hogy csak akkor menjenek ki az utcára, ha tudják, hogy mi a helyzet, csak ha a forradalom – mert akkor már így neveztük – veszélyben van, addig ne. Ezután elkezdődött egy rettenetes pfüjölés, hogy „takarodjon Déri”, és arról vitatkoztak, hogy kivonuljanak-e vagy sem. Aztán fölállt Lehóczky Sándor, aki az én hozzászólásomra is hivatkozva arra kérte az egyetemistákat, hogy maradjanak békén, oszoljunk szét, és várjuk meg a másnapot.

■ FÖLDVÁRI RUDOLF: 23-án Miskolcon voltam, az irodámban. Napközben több telefonváltásom volt Budapesttel az egyetemisták felvonulásával kapcsolatban. Kiderült, hogy a felvonulásból tüntetés lett. Este felhívtam Gerő Ernőt – mielőtt még elmondta volna a hírhedt beszédét –, és közöltem vele, úgy látom, hogy már ég a lábunk alatt a talaj, és ki is fog csúszni alólunk, ha nem intézkednek a legfontosabb kérdésekben. Azt válaszolta, hogy sor kerül majd mindenre, de elsősorban pihenni szeretnének egy keveset, mert nagyon elfáradtak a jugoszláviai úton. Azt mondta, hogy össze fogják hívni az országgyűlést, később a pártkongresszust is. Ez olyan nesze semmi, fogd meg jól! válasz volt.

■ SZAKÁCS ALBERT: Egyre többet voltam a rádió mellett. Be volt kapcsolva akkor is, amikor 23-án délután bejelentették, hogy este a Belgrádból hazatérő Gerő Ernő nagy fontosságú beszédet fog mondani. Természetesen az egész család körülülte a rádiót. Nemsokára hallottuk a rádióban a lövések zaját, utána az adás megszakadt. Igyekeztünk megkeresni a Szabad Európát, a BBC-t vagy valamelyik külföldi adót. Ezeket az adókat mindig zavarták, aznap este viszont olyan intenzíven, hogy nem értettünk semmit a közlésekből.

Október 24-e Ózdon még teljes csöndben, nyugalomban telt el. A pesti eseményeknek még nem volt látható jele nálunk, mint ahogy azt hiszem, az ország legtöbb vidéki városában sem. Csak kombinálni és találgatni lehetett. Aki tudott olvasni a sorok között, és tudta úgy hallgatni a rádió híreit, hogy tapasztalataival, elképzeléseivel ki tudta egészíteni, abban kialakult egy kép. Ez a kép 24-én Ózdról nézve az volt, hogy megkezdődött a rendszer összedőlése, és a hatalom többé már nem ura a helyzetnek.

■ FAZEKAS ZOLTÁN: Október 23-a ugyanolyan verőfényes, szép nap volt Szolnokon, mint Budapesten. Egy csinos fiatalasszonnyal színházjegyünk volt a Szigligeti Színházba, a *Marica grófnő* című Kálmán Imre-operett előadására. Ültünk a zsöllyében, és előadás közben valami furcsa morajt hallottam a kulisszák mögül, majd tizenöt-husz fiatalember tódult a színpadra. Rögtön láttam, hogy ez valahogy nem illik bele a produkcióba, de még inkább eltátottam a szám, amikor a mi egyetemi karunk diákjaira ismertem. Az egyik odapenderedett a színészek elé, azonnal leintette a zenekart, és átvette a szót. Soha nem felejttem el, így kezdte: „Hölgyeim és Uraim! Budapesten kitört a forradalom, döntik a Sztálin-szobrot!” Valaki beleszólt hátulról: „Már le is döntötték!” Azt viszont nagyon jól megjegyeztem, hogy ez ki volt: Szabó Lajos tanársegéd, a mi karunk MDP-titkára, aki a diákokkal együtt a forradalmi események hírére piros-fehér-zöld kokárdával vonult föl a színpadra. Azt hiszem, hogy az esti vonaton hazaérkező fiatalok hozták a hírt Budapestről, és mintha villám vágott volna keresztül az egyetemen és a diákotthonokon, rögtön mindenki tudott róla. A fiatalok közül valaki kitalálta, hogy a színházba kell tódulniuk, ahol mindig – pláne egy ilyen operett-előadáson – telt ház van. A karmester kapcsolt legelőször, felállt, és beintette a zenekarnak a *Himnusz*t. Én olyan örömtől zokogó *Himnusz*t, azt hiszem, még soha életemben nem hallottam. Mindenki énekelt, a rendőrtisztek is, akik az ügyeletes páholyban ültek, és jószerével mindenki zokogott. Akkor az egyik szereplő,

Lengyel János letépte magáról a nyakkendő, petőfisre kihajtotta az ingét, s előadta a „Talpra magyar, hí a hazá”-t. Az előadást természetesen nem folytatták.

Azonnal hazakísértem a csinos fiatalasszonyt, és berohantam az egyetemre, noha akkor már tíz-tizenegy körül lehetett, de nem voltam egyedül, mert azt hiszem, az összes tanársegéd és hallgató ott nyüzsögött. A legapróbb értesüléseket is lestük. Volt, aki pesti ismerősöket igyekezett felhívni telefonon. Akkor még jól működtek a telefonok. Ha túl sokat nem is, a legfontosabbat azért tudtuk: a Sztálin-szobrot ledöntötték, és a számunkra még inkább fontosat, hogy a műegyetemi fiatalok vannak ennek a nagy megmozdulásnak az élén. Magam sem gondoltam volna, hogy én ennek a nagy nemzeti megmozdulásnak aktív szereplőjévé és később bűnbakjává is válok.

■ CZÁJLIK PÉTER: Engem a forradalom Sopronban ért. Ott az első rezdülés szeptember 29-én volt. Sopron határőrváros, meg kellett ünnepelni a Néphadsereg napját. A Liszt Ferenc Kultúrházban kulturális műsor volt minden évben, ahova kötelező volt a diákoknak elmenni, és ahol mindig elhangzott, hogy „Éljen a haza, a hazaszeretet, a hadsereg, a határőrség, éljen!” Az előző egy rakás szar volt, az azt megelőző is, de ekkor lejött Bessenyei Ferenc meg még valaki. Ez a Néphadsereg napja már csak a hazáról szólt. Forrt a levegő, persze ebben az előadók is benne voltak, de tudom, hogy aznap éjszaka alig aludt valaki a kollégiumban. Ettől fogva mindenki figyelt, hogy mi van Pesten, hogy megalkult a MEFESZ, hogy kezdtek mozogni az egyetemen, és mi is, a jeles-kitűnők, akik egyetemre készültünk, hiszen mi sokat voltunk az egyetemistákkal.

22-én volt az első diákülés, azon ott voltam, akkor még az volt az alapállás, hogy várjuk meg, mi történik. 23-án este volt a nagy diákgyűlés az egyetemen, és éjjel, tulajdonképpen 24-én reggel dőlt el a dolog, hogy fel kell hozni a soproni tizenegy vagy tizenhárom pontot Budapestre. Bekerültem az öt ember közé, akik elindultak Budapestre a gépelt szöveggel. Amikor Komáromba megérkeztünk – akkor már Győr-ből is elindultak a diákok Pest felé –, a határőrök körbefogták a vonatot, és a diákkorúakat lehajtották. A komáromi híd alatt volt egy felvonulási épület, legénységi helyiség, oda behajtottak bennünket. Nem volt semmi, se erőszakoskodás, se semmi, csak a diákok dumáltak, a kiskatonák pedig mondták, hogy gyerekek, ne csináljátok a cirkuszt. Ilyen hangulat volt. Ott egy határőr főhadnagy, egy fiatal srác kiszúrta engem. Azt hiszem, megtévesztette őket, hogy mi, erdészhallgatók abban az

időben puha szárú csizmában meg katonai nadrágban jártunk – a terepre ilyen kellett –, amit a határőröktől tudtuk megvenni. Kérdezte, hogy honnan jövök. Mondtam, Sopronból. Hova megyek? Mondtam, hogy haza. Miért megyek haza? Annyi eszem nekem is volt, hogy azt mondtam, nekem fontosabb, hogy mi van a családdal, mint hogy mit csinálnak a diákok.

Összesen négyen-öten lehattünk, akiket elengedtek. Tudom, hogy az egyiket azért engedték el, mert az apja párttitkár volt Fehérváron. Lényeg az, hogy feltettek bennünket az éppen akkor Bécsből jövő hajóra. Én Újpesten szálltam ki. A kikötő fel volt lobogózva, és én gyakorlatilag a felkelők hátán értem be a Műegyetemre. Ott leadtam a soproni iskolások követelését, és elindultam hazafelé, az Ezredes utcába. Ki is kötöttem rögvest a Széna téren.

HARCBAN AZ ORSZÁG

Hogyan lehetett ennyi bátorság ilyen fiatal gyerekekben?

■ LAMBRECHT MIKLÓS: 24-én korán reggel felhívott telefonon a szomszéd bérházban lakó kollégám, Harmath Zoltán, akivel együtt dolgoztunk a prospektúrán. Mondtam, jöjjön át, megbeszéljük, hogy mit csináljunk. A szomszéd lakásban egy idősebb kollégám, egy szájszész főorvos lakott, ő is átjött. Egy kis munkamegbeszélést tartottunk. Megállapítottuk, hogy mivel éjszaka lövöldözés volt a városban, valószínű, hogy vannak sebesültek is a kórházakban, mindnyájan orvosok vagyunk, nekünk be kell menni a Péterfybe körülnézni, hogy mit tehetünk. A szájszész kolléga azt mondta, nem lehet kimenni, mert az utcán lőnek, így ő hazament. Mi meg Zoltánnal előszedtünk egy-egy orvosi táskát, a kezünkbe vettük – azt hiszem, orvosi műszer egyáltalán nem is volt benne –, és elindultunk az akkor Majakovszkij nevét viselő Király utcán.

A kapualjakban itt-ott puskás fiatalemberek álltak, de ránk se füttyültek. Valószínűleg ők is természetesnek találták, hogy orvoskülfemű emberek mennek az utcán. Tehát senki nem igazoltatott, nem figyelmeztetett bennünket. A Fasorban volt a Korvin Ottó Kórház, a Belügyminisztérium, helyesebben akkor az Államvédelmi Hatóság saját kórháza, vele szemben pedig az orosz városparancsnokság. A kórház előtt battyogtunk el, a kapuja nyitva volt, fegyveres kapuórséget nem láttunk. Szemben, az orosz városparancsnokság előtt viszont tank is állt, meg páncélautók. A páncélautókban pedig látszottak a rohamsisakos orosz katonák, géppisztollyal a kezükben. Azok sem törődtek velünk. Beértünk a kórházba, az egyik igazgatóhelyettes fogadott, nagyon megörült nekünk. Mint kiderült, mi voltunk, azt hiszem, a huszadik és a huszonegyedik orvos, aki bent volt a kórházban a száznolcvan közül. „Hát mi a teendő, hol van ránk szükség?” „Menjetek a sebészetre, nézzetek körül!” – mondta. Átmentünk a kórházi sebészetre, néhány kollégánk már a műtőben volt, nyakig a munkában. „Na, akkor álljatok be asszisztálni!” Hát mást nem is tehattünk, asszisztáltunk, hiszen nem

voltunk sebész szakorvosok. Túlnyomórészt lőtt sérülteket láttunk el, akiket éjszaka és reggel szállítottak be a kórházba, elsősorban a Rádió előtt kialakult csatatérről.

■ DALOS GYÖRGY: 24-én reggel felkeltünk, és gyanútlanul kinyitottuk a rádiót, amelyben csak zene szólt, ma már tudom, hogy ezt a lakihegyi adóból közvetítették, ahol lemezhiány volt, és egy klasszikus lemez ment végig. Talán hét óra volt, és nyolckor kezdődött a munkaidő. Anyám nagyanyámmal együtt elindult. Kimentek a kapu elé, ahol már ott állt Román bácsi, a házmester. „Meg vannak maguk örülve, hát lövöldöznek!” – mondta. És tényleg, akkor vettük észre, hogy valóban lönek, és hogy szovjet tankok állnak a Nyugatinál. Maradtunk, otthon vártuk, hogy mi lesz. Egyszer csak megszólalt a rádió, arról értesítettek bennünket, hogy leverték az ellenforradalmat, tehát lehet menni dolgozni. Ez reggel kilenckor volt, akkor még nem tudtuk, hogy ezt a hírt hajnal óta állandóan bementék. Nekünk ez új volt. Anyám és nagyanyám újra elindult a munkahelyére, én pedig az iskolába, mondván, hogy majd bocsnatot kérek, hogy egy órát késtem. Román bácsi még mindig ott állt kapuban, és azt mondta, hogy ne örüljünk meg, mindenki menjen az óvóhelyre. Dél körül aztán nagyanyám elkezdett aggódni, hogy honnan fogunk élelmiszerhez jutni. Noha elvileg már kijárási tilalom volt, láttuk, hogy sor áll a Mentőkórház előtt, kenyeret, zsírt meg ilyesmiket lehetett kapni, és akkor a nagyanyám lement vásárolni. Délután nem lőttek, elcsitultak a harcok, ennek ellenére, bement a rádió, hogy ne menjenek be az emberek a munkahelyükre. Akkor hallottam először Tildy Zoltánt, aki csillapító hangú beszédet tartott.

Az első néhány nap hallgattuk a rádiót, vendég nem jött, a gangon tárgyaltuk meg az eseményeket a ház lakóival. Néha fölmentem a második emeletre az osztálytársamhoz, és vele is megtárgyaltuk az ügyeket. Azt, hogy ez a dolog forradalom, csak két nap múlva hallottam először, amikor egy távoli rokon, egy fiatal ápolónő megjelent egy – azt hiszem, éppen akkor felszedett – barátjával, akit mint felkelőt mutatott be nekünk. A rádió ennek persze tökéletesen az ellenkezőjét mondta. Mi a Szabad Európát nem tudtuk hallgatni, nekünk a Kossuth volt az egyetlen forrásunk, és mivel nem volt igaz, amit az első nap mondtak, hogy leverték az ellenforradalmi puccsot, a nagyanyám – számomra a legnagyobb politikai tekintély – eldöntötte, hogy a magyar rádió hazudik, így a szemünkben a magyar rádió – és néhány nap múlva a párt is – elvesztette a hitelét.

■ **KABELÁCS PÁL:** A Rádiótól 24-én este mentem el, mégpedig azért, mert az egyik lakásban, ahol egy öreg néni jó forró rumos teát adott nekünk, hallottam a felhívást, hogy tegyük le a fegyvert, és akkor senkinek semmi bántódása nem lesz. A néni is azt mondta: „Fiaim, tegyétek le, mert baj lesz, meghaltok, megölnék benneteket ezek a mocskok!” De ki hitt nekik? Nem hitt senki. Otthagytam a mamit. Ahogy mentem végig a Körúton, a srácok beszéltek, hogy „Ilyen hülyeséget! Letenni a fegyvert? Ezek nem normálisak!” Legalább éjfélig mondták egyfolytában. Ha akkor lerakom a fegyvert, és hazamegyek, ki tudta volna, hogy én ott voltam? Senki. Semmi bántódásom sem lett volna. Mentek a srácok a Körúton, mentem én is velük. Még este elkeveredtem a Kilián laktanyához. Ott is folyt a lövöldözés. Találkoztam a sógorommal, aki megkérdezte, hogy nem megyünk-e haza. Akkor én már azt mondtam, hogy nem. Valahogyan bekerültünk a Vajdahunyad utca és az Üllői út sarkán lévő házba. Felmentünk az emeletre, ahonnan már fegyverek lógtak ki. Voltak már ott vagy hatan. A lakók nem voltak a lakásban, gondolom, lementek a pincébe. Szevasztok, szevasztok. Ilyenkor nincs izé, hogy nem ismerlek, ismerlek, ki vagy, hogy hívnak. Fegyveresek vagytok? Akkor jó, szevasztok.

■ **VIZI IMRE:** A Kilián laktanyánál, az Üllői út és a Nagykörút kereszteződésében összetolva álltak a villamosok. A villamosbarikád előtt állt egy orosz harckocsi. Mondta az egyik fiú, hogy jó volna valamit csinálni, ami robban. Nem tudom, hogy hívták, engem is csak „Vasutasként” ismertek, azt, hogy Vizi, nem tudta senki. Szóval azt mondja az egyik, hogy vegyünk ki benzint, van itt a közelben egy kút. Föltörtük a kutat, onnét származott a koktél. Utána feltörtünk egy közértet, hogy üres üveget szerezzünk. Teletöltöttük az üveget benzinnel, és körülcsavartuk egy ronggyal. A rongy egyik végét beledugtuk az üvegbe, és megráztuk, hogy kifolyjon a benzin a rongyra. Utána meggyújtottuk a rongyot, és rádobtuk a harckocsira. Ezzel a módszerrel később is harcoltunk.

A Corvin közben az első napokban körülbelül hatvanan lehettünk. Volt az Üllői úton meg szétszórva a közeli utcákban is négy-öt emberünk. Hárman állandóan a benzint töltötték, mert rendes fegyver nem volt, csak pisztoly vagy legfeljebb géppisztoly, vagy „dióverő” puská, de az is nagyon kevés. Amikor a kilótt harckocsikból kiugráltak az oroszok, elszedték tőlük a fegyverüket. Mindig többen és többen lettünk, szükségünk volt a fegyverekre. A kilótt páncéllakásokból is elhoztuk éjjelente azt, ami megmaradt és még használható volt. Voltak közöttünk

tizenöt-tizenhat éves gyerekek is. Hogy azok mit csináltak! Hogyan lehetett ennyi bátorság ilyen fiatal gyerekekben, nem tudom! Szaladtak a benzinesüveggel, majdnem neki a harckocsinak, addig nem nyugodtak, amíg ki nem robbantották.

Az első igazolványokat „matyóányos” levelezőlapokból csináltuk. Ekkor már volt vezetője a csoportnak, Iván Kovács László. Ő volt az első, akinek a neve rákerült a „Corvin-gárda”-igazolványra. Úgy lett megválasztva, hogy elhangzott, legyen egy parancsnok, és akkor szólt, hogy ő lesz a parancsnok. És mi egyhangúlag megválasztottuk. Nem kézfeltartással, egyszerűen csak úgy, hogy jó, akkor ő lesz a parancsnok. Iván Kovács azonban lövést kapott, és elvitték valahova, nem tudom, hova került. Így 27-től Pongrátz Gergely lett a parancsnok. Nem ilyen néven lett megválasztva, hanem „Bajuszként”, mert bajusza volt. Aznap a választásnál egy fegyver is eldőrdült. Mindenki nagyon megijedt, Bajuszék is, akik a Corvin mozi színpadán ültek. Ez úgy volt, hogy egy fiatal gyerek mondta, hogy kipucolja a fegyverét, és kivette a súlyzárt, de vissza is nyomta. Annyira tudatlan volt, hogy nem tudta, amikor rányomja a súlyzárt, löszert nyom be. Lezárta, a fegyver ilyenkor automatikusan rátölt. A gyerek azt hitte, hogy üres a tár, megfogta és elsütötte a puskát. Ahogy ott ültek fenn a színpadon, a töltény bevágódott a fejük fölé. A gyerek véletlenül oda lőtt, ahol a főnökök ültek és tárgyaltak.

■ **FORINTOS GYÖRGY:** Néhány órát aludtam reggelig, s mikor fölébredtem, akkor már beolvasta a rádió a kijárási tilalmat. Föltétlen megakartam nézni, hogy mi történik a városban. Apám ugyan határozottan megtiltotta, hogy elmenjek hazulról, de egy óvatlan pillanatban angolosan távoztam. Az utcán valóban nem volt túl nagy forgalom, de amikor átsétáltam a Lánchídon, láttam, hogy végeláthatatlan sorban szovjet tankok igyekeznek Dél-Buda felől, fölfelé a rakparton. Keserűséggel vegyes harag fogott el, hogy ez a szerencsétlen kis ország, egyetlen tüntetés, és máris itt vannak a szovjet páncélosok, hogy semmit sem lehet csinálni. Az Erzsébet híd pesti hídfőjénél több járőr is volt. Igazoltattak, és többekkel együtt bekísértek a tisztiházba. Egy tiszt megkérdezte, hogy gondoljuk, hogy kijárási tilalomkor az utcán járkalunk. Mondtam, hogy megyek be az egyetemre, itt van egy köpésre. Aztán egy idő múlva mindenkit szélnek eresztettek. Lehattunk olyan tizen-tizenöten.

Az egyetem kihalt volt, a portás bácsi benn csücsült. Közöltem vele, hogy az egyik évfolyamtársunk tegnap meghalt, ki kell tenni a fekete

zászlót az egyetemre. Kicsit be volt gyulladva, elkezdett telefonálgatni. Végül is megtalálta az egyetem párttitkárát. Neki is előadtam, hogy ez a helyzet, ragaszkodom hozzá, hogy kitegyük a zászlót. És szépen kitéveztem a gyászlobogót meg a nemzetiszínű zászlót az Egyetem térre nyíló erkélyre.

Utána elmentem a Rádióhoz, amit addigra már elfoglaltak a felkelők. Ott néhány nemzetiszín karszalagos katona lézengett csak. Gondoltam, hogy ideje lenne nekem is valami fegyvert szerezni. Egy eldobott, közönséges mannlichert szedtem föl, és a szétszóródott töltényekkel megpakoltam a zsebemet. Dél körül lehetett, az ablakokba kitett rádiókban kezdtek beolvasni, hogy két órától statárium van. Kettőre elnéptelenedett az utca.

Én is bementem a Szentkirályi utcában egy kapualjba. Vártam, eltelt húsz perc, félóra, sehol semmi. A felhívás nem nagyon hatott, óránként tolták ki a határidőt. Több velem egykorú egyetemista verődött ott össze, meg munkásrácok, akik Csepelről teherkocsival jöttek be. Mondták, hogy ők mennek vissza Csepelre, mondtam, oké, megyek én is veletek. Mert érdekelt, hogy van-e bármi esély a harc felvételére. A vágóhídnál, a vasúti fölüljárónál jártunk, amikor a Petőfi híd felől két szovjet tank jelent meg, és elkezdett lőni. Erre persze gyorsan leszálltunk a kocsiról, fölszaladtunk a töltésre, és hasra vágtuk magunkat. A tankok csak jöttek egyre közelebb. Mi is lőttünk rájuk, de puskával tankokra lőni hülyeség volt. Viszont a töltés teteje annyira lapos volt, hogy azt nem tudták belőni a gépfegyverekkel. Az egyik srác egyszer óvatlanul fölkelt vagy odébb szaladt, ő kapott egy karlövést, de nem lett nagy baja. A tankok egy idő múlva megfordultak, és elmentek másfelé. Csodálatos módon negyedóra múlva érkezett egy mentőautó, és elvitte a sérült fiút.

Mikor kiértünk Csepelre, a gyártelepre, már elég nagy tömeg volt. Különbféle csapatok alakultak. Én a fiatalok csoportjához csatlakoztam. Mondták, hogy most mindenki bemegy, mert elképzelhető, hogy éjjel fel akarják számolni a központban lévő ellenállási góccokat. Több teherautó el is ment, nekem azokon sajnos már nem jutott hely. Fogtam magam, és az egyik Pobjeda tetejére hasaltam, a puska persze keresztben volt rajtam. Megindultunk. Igen ám, de ezek egyre jobban gyorsítottak, és hiába vertem a fejük fölött a tetőt, hajtottak rendesen. Aztán egy éles kanyarban szépen leröpültem a kocsitetejéről. Megütöttem magamat, de semmi nagyobb baj nem történt. Onnan már gyalog mentem be a Boráros térre, ahol sok fegyverest láttam. Erősen sötétedett,

de szerencsésen eljutottam a Kilián laktanyáig. Akkor még nem dőlt el, hogy mi a helyzet a honvédséggel, volt is szórványos lövöldözés a Kiliánnál. Azt azért lehetett tudni, hogy a laktanyából nem fognak kirohanni és megtámadni bennünket.

Úgy tűnt, hogy ez a VIII. kerületi rész egy ellenállási góc lesz. És hát akkor már nem volt kedvem hazamenni. Többekkel együtt beültünk a Corvin moziba, hogy kifújjuk magunkat. Tulajdonképpen nyugodt voltam. Ha az ember egyszer döntött, a többi már nem rajta múlik. Véletlenül egy zeneakadémias srác mellé ültem, akinél szintén volt fegyver, és egy jó félórán keresztül elvitatkoztunk Bartók zenéjéről. Tudtuk, hogy rövidesen jön a szovjet támadás, de mi erről beszélgettünk. Én elég pesszimista voltam, a többiek azonban reménykedtek, ilyenkor minden szalmaszálba belekapaszkodik az ember. Én magam úgy ítéltém meg, hogy ez egy teljes őrütség, de ha egy egész nemzet megőrül, akkor nekem is ott a helyem. A Corvin moziból kimentem a József körútra. Az egyik épületet éppen tatarozták, és egy csomó téglavárda volt a járda szélén. Ott helyezkedtünk el a srácokkal. És valóban, egy idő múlva elkezdődött az orosz támadás. A Petőfi híd felől jöttek a páncélautók és a tankok. Infernális volt, iszonyatos gépfegyvertűz, a tankok ágyúval is lőttek, az emeletről gépfegyverrel viszonyozták, lőtték a fedetlen páncélautókat. Az októberi éjben az izzó golyóknak olyan fénye volt, mintha az ég tele lett volna szentjánosbogárral. Derengő világosságot teremtettek az iszonyú tűzharcban. Az egyik tankot eltrafálták egy benzinesüveggel, és az elég rendesen égett. A katonák leugráltak a páncélautókról, és megpróbálták a védőket kézigránátokkal kifüstölni. Amikor elrohant előttem egy páncélautó, a vezetőülésre és a gumira próbáltam célozni. Rossz érzés volt, hogy fegyvert emelek egy másik emberre, de ők támadtak meg engem, és nem fordítva. Úgy éreztem, hogy az én életem ugyanúgy kockára van téve, még rosszabb feltételek között vagyok, úgyhogy túl sok szemrehányónivalónk nem lehet egymásnak.

Én aztán hamar végeztem. Későn tűnt fel nekem, hogy mellettem, ahogy hasaltam, húsz-harminc centinként szikrázik az aszfalt. Amikor már harmadszor jött, leesett a tantusz, hogy nyilván valaki kiszúrt engem. Néztem, hogy hová tudok menekülni. Nem sok időm volt gondolkodni, mert egyszer csak egy ütést éreztem a fejemen. Amikor megtörültem az arcom, láttam, hogy véres a kezem. A jobb szemembe szilánk ment. Akkor rájöttem, hogy sajnálatos módon számomra befejeződött az egész, mert így, sérülten semmi hasznomat nem lehet venni.

Azt is láttam, ha ott maradok, előbb-utóbb kinyírnak, mert nem tudok védekezni. Némi habozás után, amikor kicsit hosszabb csönd állt be, szerencsésen átértem a túlsó oldalra, ráadásul nyitva is volt a szemközti kapualj, be tudtam menni az udvarba. A lakók már természetesen a pincében szorongtak. Volt köztük egy orvos is, aki megnézte a szemem, s azt mondta, hogy talán nem olyan komoly, csak egy bevérzés. Azt tanácsolta, menjek át a Mária utcai szemklinikára. Szegény lakók, halálra voltak rémülve. Nagyon sok helyen be volt zárva a kapu, ami hazaárulással ért fel, hiszen akkor nincs hova menekülni, de nekem mázlim volt. Amikor jó másfél óra múlva elcsendesedett a környék, elindultam. Egy srác elkísért a Krúdy utcáig. A fegyver nálam volt, für alle Fälle.

Rohantam a klinikához. Persze az is zárva volt, a portás nem akart beengedni, hogy ez egy kórház, ide fegyveresek nem jöhetnek. Mondom: „Értse meg, hogy meg vagyok sebesülve, ha nem nyitja ki, egy pillanat alatt szétlövöm a zárat.” Akkor elrohant. Aztán lejött két orvos, akik szintén mondták, hogy fegyverrel nem lehet bemenni. Végül a kapun kívül hagytam a fegyvert, és bemehettem. Persze mindenki fenn volt, az összes beteg, az orvosok, nem tudták, hogy mi történik kint. Én voltam tán a második sebesült. Egy nagyon rendes fiatal orvos vizsgált meg. Megröntgeneztek, s megállapították, hogy ezzel a szememmel sajnos már nem lesz semmi, mert a szilánk fontos idegeket vágott át. Valami kötést tettek rá, meg cseppeket adtak. Bevezettek egy kórterembe, fölvettké a nevem. Amikor kérdezték, hirtelen eszembe jutott, hogy hopp, itt jó lesz vigyázni. Improvizáltam valami nevet, meg voltam győződve róla, hogy másnap reggel megjelenik az ÁVH, és a sebesülteket el fogja vinni. Gondoltam, jó, most lefekszem, de az első adandó alkalommal eltűnök innen. De mégsem így lett, mert másnapra nagyon fölerősödött a harc. A csepeli srácok közül többen meglátogattak. Az embernek elszorult a szíve, mikor mondták, hogy aznap éjjel hárman vagy négyen meghaltak közülük, de ők maradnak persze továbbra is. Őrült jólesett, hogy egy-két órája ismertük egymást, és vettük a fáradságot, a legnagyobb zűrből megkerestek. Hogy aztán mi lett velük, nem tudom. A kórházban csodálatos módon működtek a telefonok. Egy régi ismerősömnek telefonáltam, aki a Moszkva téren lakott, és megkértem, menjen fel a szüleimhez, mondja meg, hogy egy-két napon belül haza fogok menni, ne izguljanak.

■ SZIGETVÁRI ISTVÁN: Október 25-e volt, amikor a kollégiumból kiementünk cigit venni, és a Mester utcán kijöttünk a Nagykörútra, mert

azt hallottuk útközben, hogy orosz páncélautók vonulnak a Nyugati pályaudvar felé. Emberek álltak az út szélén, és köpdösték az oroszokat. Ez annyira meglepett, hogy csak csodálkoztam, és nem értettem semmit. Egy darabig egyetlen lövés sem dördült el, csak mentek az oroszok a nyitott páncélautókban, a tömeg meg köpdöste őket. Közben valahonnan a Kilián laktanya felől rájuk lőttek. Erre elkezdett kepelni a rusz kiképző fegyvere is, de nem a tömegre. Lövés lövést követett, és a Kiliánból egy páncélautót kilőttek. Hogy kinek a kezébe került ott fegyver, kinek nem, azt abban az időben még nem lehetett tudni. A lényeg az, hogy egy páncélautót kilőttek, valaki benzinespalackot dobott rá. A többi páncélautó azonban a lövöldözés ellenére is csak ment tovább. Az út szélén homokkal teli faládák sorakoztak. Télen, amikor lefagyott a sínpálya, és megcsúszott a villamos kereke, onnan vettek homokot, hogy leszórják a sít. Az asszonyok felhúzták a szoknyájukat, abba lapátolták a homokot, azzal próbálták eloltani az égő páncélautót, amit a palackkal felgyújtottak. Egyszer csak valaki kiugrott a páncélautóból. Egy szovjet katonatiszt volt. Elkezdett szaladni a Körúton az Üllői út irányába. Valahol a saroknál érte a találat a csuklóján. A tömeg nem esett neki, nem ütötte, nem verte, hanem valaki fogta, és elvitte a kórházba. Mikor eloltották a páncélautót, két katonát találtak benne, holtan. Megégték, de tán lövés is érte őket, mert az egyik kúszó helyzetben volt, mintha mászni akart volna kifelé.

Másnap reggel a nevelők megint csak nem engedtek el bennünket dolgozni, mert akkoriban már erősen dörögtek a fegyverek, mindenünnen lövések hallatszottak. Miközben a Bokréta utcán az Üllői út felé igyekeztem, először a Tűzoltó utca sarkán találkoztam fegyveresekkel. Volt köztük egy, aki mély benyomást tett rám. Ez a fekete hajú, zilált külsejű, hadonászó-kiabáló, de nem parancsokat osztogató, hanem inkább hangadó férfi Angyal István volt. Több fegyveressel együtt a Páva utca felé tartott, de nála nem volt fegyver. Hozzájuk csapódtam. Ma sem tudom megmagyarázni, miért fordultam meg, miért nem mentem haza a Bokréta utcába. Akkor nem volt még bennem olyan szándék, hogy beálljak közéjük, fegyvert fogjak és harcoljak. A Tűzoltó utcában volt egy garázs, ott valamiért megálltunk. Akkor én nem maradtam ott, hanem valahogy a Berzenczey utca felé keveredtem. Itt pedig „Göndörbe” és fegyveres társaiba botlottam. „Göndört” Wágner Istvánnak hívták, de én az igazi nevét akkor se tudtam, amikor letartóztatnak. A Nagykörút felé tartottak. Valaki a kezembe nyomott egy mausert. Mikor megjelentek az Üllői út felől a szovjet harckocsik, Göndör

azt mondta, hogy aki magyar, lőjön! Tűzet nyitottunk a páncélosokra. Ez olyan volt, mint amikor az elefántot megcsípi egy szúnyog, mert csupán annyi hatása volt, hogy az oroszok gyorsabban mentek el.

A Tűzoltó utcában két garázs volt. Az egyik belügyi, de az le volt zárva, onnan nem lehetett kocsikat elvinni. A másik a Garázsipari Vállalaté volt. Göndör odaküldött néhányunkat, hogy vigyázzunk az autókra, ne hordják széjjel. Ebben a garázsban alakult meg a Tűzoltó utcai csoport. Angyal Pistáké mindenfelé jártak, különtárgyalásokra a Parlamentbe, meg a különböző csoportokhoz. Mert amilyen széthúzást csak el lehet képzelni, az mind megvolt a csoportok között. Ott volt a Corvin köz Iván Kováccsal, majd később a Pongrátz testvérekkel, a Baross téren Nickelsburg Laciék, akkor volt a Széna téren a Szabó bácsi-féle csoport. A Tompa utcában a Bárányéké volt a jelentősebb csoport. Bizony nem vet jó fényt ránk, de olyan vélemények is elhangzottak a felkelők között, hogy egyes csoportokat le kell fegyverezni. Ebben a felkelőcsoportok némelyike meg is állapotodott egymással. Ez az egymás közötti rivalizáláson és nem Nagy Imre fegyverletélti felszólításán alapult, amit egyébként 28-ig állandóan bömbölt a rádió.

Sajnos voltak túlkapások, de az az igazság, hogy egy népmegmozdulásnál olyan nincs, hogy ne kerüljön a felszínre valamennyi salak. A történelemben nem volt még olyan forradalom, ahol ilyesmi ne fordult volna elő. Különösen nagy ellentét volt a Corvin köz és közöttünk. Ez félig-meddig hatalmi villongás volt, de az ávosok begyűjtésében sem voltunk egy véleményen. Mi azt mondtuk, nekünk csak azokat kell felelősségre vonnunk, akik 23-a után csináltak valamit. A Corvin közben nem volt ilyen különbségtétel. A felkelőcsoportok vezetői között szinte alig lehetett megbeszélést létrehozni. Nem volt közös főparancsnokság. Angyal Pistát mindenütt elismerték, de azért inkább mindegyik csoport önálló akart maradni. A Szabad Népnél Dudásékkal sem volt túlságosan jó a viszonyunk, bár összetűzésünk nem volt.

■ WITTNER MÁRIA: Berendezkedtünk a Vajdahunyad utca 45.-ben, mert a Corvin közben már nagyon sokan voltunk. Csak úgy nyüzsgött a mozi! Éjszaka ki-kijártunk járőrözni. A Corvin köznél volt egy munkásszálló, éjszakánként az itt kialakított lőállásokból tartottuk szemmel a környéket, figyeltük, hogy jönnek-e a tankok. Napközben meg élelmiszer-szállító kocsikat rakodtunk ki. 26-án volt egy elég kemény összecsapás a Tűzoltó utcában. Közel volt a Corvin közhöz, de nem tudom, hogy kerültem oda. Emlékszem, átküldtek a Corvin közbe erősítésért, de mire visszaértem, már vége volt mindennek. Soha nem

felejttem el, ahogy az Üllői úton átcikáztam. Ahogy visszagondolok a forradalom napjaira, az akkori viselkedésünkre, az az érdekes, hogy nem volt bennünk semmi félelem. Háztetőkön közlekedtünk, volt, hogy egyik utcából a másikba. Nem gondoltunk a veszélyre, nem gondoltunk arra, hogy meg is lehet halni, vagy hogy eltalálhat egy golyó. Lelkesek voltunk, úgy éreztük, hogy mindenkinek, aki változást akar, ott a helye a barikádon. Nem vitás, változást akartunk.

■ **KAJTÁR IMRE:** Amikor 26-án reggel Székesfehérvárról Budapest felé jöttem motoron, már az orosz páncélosok is a főváros felé vonultak. Fehérvártól látni lehetett a nyomukat az úttest szélén. Budapest határában, kint, Kelenvölgynél letettem a motort, és gyalog indultam befelé, végig a Bartók Béla úton, hátizsákkal a hátamon, benne egy kis szalonna, a késem meg az öngyújtóm. A Szabadság híd előtt, a Gellért Szállónál megállítottak az oroszok, és ki kellett öntenem a hátizsákomat. Átnézték, de nem engedtek át, azt mondták, várjak. Vártam másfél-két órát valamire, de nem tudom, hogy mire. Nagyon untam már. Végül megkérdeztem az egyik katonától, hogy végre elmehetek-e. Akkor azt mondta, „pasli”! Átmentem a hídon. Dél felé vagy egy óra körül járt már az idő. A másik oldalon is megállítottak, és ott is várni kellett körülbelül egy órát, de ott se lehetett megtudni, hogy mire és miért. Mikor végre elengedtek, az Üllői út felé indultam el, de jóformán egy tapodtat sem jutottam előre, mert a Kálvin térnél már lőtték. Az oroszok a hídról tüzeltek, a Kálvin tér felől meg nyilván a felkelők. A Ráday utcán meg a mellékutcákon keresztül jutottam a Kilián laktanyához, illetve a Corvin közhöz. Már amikor a hídnál váraкоztam, hallottam az emberektől, hogy a Kiliánban és a Corvin közben ott vannak a felkelők. Hát körülnéztem a Corvin közben. A Práter utcai iskola mellett volt egy konyha, és este ott vacsoráztunk. Mikor visszamentünk, beosztották az őrseget, de rám nem került sor. Akik ismerték egymást, azok együtt mentek őrségbe. Minden utcasarkon két-három ór állt, hogy éjszaka ne lehessen lopakodva megközelíteni a Corvin közt. Valamikor éjszaka hazamentem a Nagyvárad térre.

27-én délután ismét ott voltam a Corvin közben. Akkor már ott volt Váradi Gyula meg Márton András is. Az egyik tag azt mondta, hogy ezek a főtisztek azért jöttek, hogy kiképezzék a fegyveres felkelőket, mert reguláris egységekbe akarják szervezni őket. Egy másik személytől azt hallottam, hogy fegyverletételi tárgyalásokra jöttek, hogy rábeszéljék a felkelőket, tegyék le a fegyvert. Végso soron én nem voltam kompetens személy, hogy velük tárgyaljak, csak hallgatója voltam az

egésznek. Tökéletesen emlékszem, mindkettejüknek az volt a véleménye, hogy az a felszerelés, ami nekünk van, nem alkalmas arra, hogy nehéztüzérséggel és páncélos egységekkel felvegyük a harcot. Ezt egyértelműen mint szakképzett katonának mondták. De ők ott parancsot nem osztogathattak, mert a Corvinban nem az ő kezükben volt a fegyver, legfeljebb elmondhatták a megjegyzéseiket, és vagy hallgattak rájuk, vagy nem. Váradi és Márton megnyilvánulásai meg az egész zűrzavaros helyzet vezetett engem tulajdonképpen arra, hogy 28-án átmenjek a Corvin közből a Kilián laktanyába. A Kilián laktanyában már szervezettebb társaságot találtam. A huszonnegyedik-huszonötödik évemben voltam, és jobban szerettem a komolyabb embereket. A Kiliánban lévő felkelőcsoport reguláris egység volt. Azt gondoltam, hogy nekem közöttük van a helyem. A Corvin közben hatalmas volt a lelkesedés, de különben egy abszolút rendezetlen, fegyelmezetlen társaság volt. 28-án a Kilián laktanyába egy teherautónyi fegyvert hoztak valahonnan. Addig csak a kilőtt páncélosoktól zsákmányolt fegyverek voltak a felkelők kezében. Azt is hallottam, hogy kenyérért vásároltak az oroszoktól két páncélost meg fegyvert. A Corvin közieknek a Körúton két páncélosuk is volt, de az egyiknek a lánctalpa volt megsérülve, a másiknak a tornya nem működött. Azok a kiskatonák, akik ezekben ültek – állítólag több mint harmincan lehettek –, letépték a csillagot a sapkájukról, átadták a gyerekeknek a géppisztolyt, a páncélosból is szétszertották a fegyvereket. 28-án ezeket az orosz kiskatonákat Maléteren keresztül vissza akarták küldeni a Kiliánból az orosz követségre, de azok letérdeltek és úgy könyörögtek, hogy ne küldjék vissza őket. Segítettek a konyhán, dolgoztak, a sebesülteket ápolták. A Corvin köziek egyébként sérelmezték, hogy a honvédség nem látja el őket olyan fegyverekkel, amivel a páncélosok ellen fel tudnák venni a harcot. Azt mondták, hogy fel kell menni a Honvédelmi Minisztériumba, és páncéltörő fegyvereket kell kérni. Szó, mi szó, elég gyengén álltak. A Kiliánba rendszeresen érkeztek fegyverek. Azokat mi szedtük ki a zsírpapírból, sorba raktuk és kiosztottuk. Egy alhadnagy írta egy kis diákfüzetbe a jelentkezők nevét, és hogy melyik fegyvert adta ki számukra. Mindenki kaphatott fegyvert, aki akart.

■ TÁKY GYULA: 25-én átmentem Budára. Ez teljesen spontán jött. Megjelent Szabó bácsi, aki hírdőrséget szervezett, és elmentünk a Margit hídhoz. Ott állt két orosz tank, azokkal nagyon jól összehaverkodtunk. Okítottak is minket, hogy a tanknak mindig a lánctalpa mögé álljunk, mert akkor nem lövik el a lábunkat. Már sötét volt, amikor

valahonnan előkerült három magyar páncélos, azokkal is összehaverkodtunk. Gondoltuk, na, legalább azokkal sakkbán tartjuk az oroszokat. Majd valakinek az az ötlete támadt, hogy menjünk el a Tímár utcába fegyverekért. Egy tankkal meg egy teherautóval elmentünk a Tímár utcai rendőrkapitányságra. Először be sem akartak engedni, de aztán a tank ráfordította a tornyot a rendőrségre, és akkor beengedtek. Találtunk egy nagy halom fegyvert, aki érte, vitte. Kézifegyverek voltak, géppisztoly, pisztoly, puska. Úgy emlékszem, utána kimentünk a Bécsi útra, ahol tüzéségi laktanya volt, ott ránk lőttek, mire visszafordultunk. Visszamentünk a Margit hídhoz, majd elmentünk a Széna térre. Akkor alakult ki tulajdonképpen a Széna téri bázis, 26-án. Én akkor már a Széna téren aludtam.

Azt hiszem, 26-án éjjel hoztak egy géppuskát. Nekem rögtön megtetszett, csak nem volt hozzá heveder. Én adtam az ötletet, hogy ott van fenn a Várban a Hadtörténeti Múzeum, onnan lehetne szerezni hevedert. El is mentek, de csak első világháborús vászonhevedert sikerült hozni. Feltöltöttük a géppuskát, kipróbáltuk, működött. Lőszer is volt. Akkor már volt két golyószóró, ez a géppuska, meg voltak géppisztolyok, pisztolyok, puskák, szóval úgy szállingóztak a fegyverek. Amikor ez a bázis kezdett megerősödni meg felfegyverkezni, a Déliből be lett gurítva a térre egy vasúti kocsis barikádnak. Akkor a földalattinak ott volt a felvonulási épülete, és a kapu fölött volt a géppuskaállás. Az egyik golyószóró ott állt, ahol most a Nehézipari Minisztérium van, akkor még a régi Margit körüti fogház ügyészségi épülete volt ott. A másik golyószóró fent volt az Ostrom utcában, a Régi Budavár – vagy minek hívták – étterem tetején. Így három helyről volt tűz alá véve a Széna tér. De akkor még nem voltak komolyabb lövöldözések. A fegyverszünet tulajdonképpen olyan volt, hogy hol volt, hol nem. Soha nem lehetett tudni, hogy ki lőtt először. Valakinek véletlenül elszült a puskája, utána mindjárt megkezdődött a fegyverropogás. Egyszer, talán másnap jött egy orosz egység, páncélautók, teherautók, átvonultak a Széna téren. Azokkal harcba keveredtünk, én is lőttem rájuk a géppuskával. El is menekültek, nem volt jelentős egység, és nagyon körbe lettek szórva. Hajnalra viszont megjött a retorzió. Rengeteg páncélos jött a Margit híd felől. A Széna tér frontális részét körül is állták rendesen, és én akkor kaptam egy belövést. Ezekkel a kézifegyverekkel sokra nem mentünk, nekem is szétlőtték a fejem fölött a plafont, a golyószórósnál úgyszintén, ő két szobával arrébb volt, és a másik golyószóró is telibe trafálták. Nahát, akkor ki kellett vonulnunk.

Hátul szabad volt az út, arra nem tudtak tankkal mozogni, a gyalogságuk meg nem volt velük. A csoport nagy része elvonult a Rózsadomb felé a kis utcákon.

Tudni kell, hogy ennek a csoportnak jelentős része a pilisszentiváni bányából került oda. Részben ipari tanulók, részben volt rabok, mert a csolnoki rabtáborban nyáron voltak a felülvizsgálatok, a politikaiakat elengedték, és majdnem mind a pilisszentiváni bányában helyezkedtek el. Ők mondták, hogy menjünk Pilisszentivánra. Lehattunk nyolcvan-százán, és kimentünk Pilisszentivánra, hogy rendezzük a sorainkat, és majd visszatérünk. Ez körülbelül 28-án volt.

■ CZÁJLIK PÉTER: 25-én lementünk a metró építőinek a munkásszálására. Egy kölyök babrált ott egy puskával, sehogy nem tudta összerakni. Odamentem, és gyorsan összeraktam neki. Ez nekem nem volt új dolog, mert apám már tízéves koromban elvitt a lőtérre géppisztollyal lőni, és az erdészeti technikumban tanultunk fegyvertant is. Ezt valamelyik idősebb kiszúrta, és szólt, hogy maradjak ott. Éjszaka hazamentem, ekkor elszakadtam a Széna téri csoporttól, de a kapcsolatunk megmaradt. Másnap, 26-án reggel átjöttek a barátaim, és elindultunk, hogy körülnézzünk a környéken. Akkor már mindenkinek volt valamilyen fegyvere, kinek pisztolya, kinek ez, kinek az. Akkor mentünk el először a Statisztikai Hivatalhoz, mert az egyikünk édesanyja ott dolgozott. Mindjárt belekeveredtünk a dolgokba, mert akkor kezdődött valami munkástanácsülés, és benéztünk, hogy mi zajlik ott. Rögtön elkapott egy pacák: „Srácok, gyertek, a rendet kellene biztosítani a munkástanács ülésére!” Ez a rendcsinálás abból állt, hogy ez a pacák állt a főbejáratnál, megmondta, hogy kit engedjünk be és kit ne. Utána megkértek, hogy maradjunk, és hogy jó lenne, ha egy csapatot össze lehetne szedni tisztességes emberekből, mert itt hamarosan le fog állni a munka, hatalmas értékek vannak az épületben, és azokat védeni kell. Ők már beszéltek a rendőrséggel is. Jöttünk mi, ismerősök voltunk, fel is ajánlották rögtön, hogy a földszinten, a bejárat mellett rendelkezésünkre bocsátanak egy szobát, próbáljunk oda szervezni egy csoportot. Így alakult ki a Statisztika-csoport.

Azt hiszem, 26-ról 27-re virradó éjszaka aludtunk először bent. Ettől fogva egy kicsit átjáróház lett a Statisztika, ami azt jelenti, hogy a következő nap eseményei miatt nekünk más dolgunk is lett, ezért az épület őrsege úgy oldódott meg, hogy a bátyámon keresztül egy csomó műegyetemista jött oda hozzánk. Amikor felállt a műegyetemi zászlóalj, onnan kértünk embert.

Szabó bácsi ennek a környéknek jellegzetes alakja volt. Vagy fuvaros volt, vagy alkalmi munkás. A Fény utcai piacnak volt egy vonzásköre, és a Széna téri piacon bújtak el a valamikor jobb napokat látott emberek. János bácsit úgy ismerte minden gyerek, hogy egy állati jószívű ember. A gyerekekkel együtt játszott, focizott. Szabó János bácsi nem nagyon ment kocsmába, nem volt részeges ember, hanem ott ödöngött, a játszótéren üldögélt, várta, hogy jöjjön a dél, akkor ment fuvarba, aztán este ment lepakolni. Mi, srácok, lejártunk focizni, volt ott egy jó kis tenispálya. Az öreg sokszor lejött, hozott egy zacskó almát, és letette, hogy srácok... Ilyen ember volt. Jóban volt mindenkivel, tíz utca körzetében az emberek ismerték és szerették. Azt hiszem, hogy ezért lett ő a Széna téren az első ember, hiszen a Széna tér az első menetben a környékbeliekből alakult. Aztán hozzájuk csapódott a pasaréti társaság, a városmajori társaságból többen, voltak a Várból is, és voltak olyanok is, akiről az isten sem tudja, kik, arra jártak, és ott maradtak. Benne voltak a metrónál dolgozó melósok is, ott munkásszállás, kezeson, minden együtt volt.

Az nem sortúz volt, hanem vérengzés

■ PÁKH TIBOR: Én az Országház előtt sebesültem meg 56. október 25-én. Azt írják róla, hogy sortúz volt, de az nem sortúz volt, hanem egy folytatólagos, huzamos vérengzés. Amikor a lövöldözés elkezdődött, az egyik orosz páncélkocsi mellett álltam, és először ott próbáltam fedezékbe bújni. Azt szokták mondani, hogy a Földművelési Minisztérium tetejéről jött a sortúz, de nemcsak onnan, hanem az Országház tetejéről is. Például ez az orosz páncélkocsi először az Országház tetejére lőtt, azt szórta meg. A páncélautóban oroszok ültek, de voltak rajta magyarok is, akik már az Astoriától együtt jöttek velük.

Elmenekülni nem lehetett. Nem szétzavarni akarták az embereket, hanem lemészárolni. A térbe torkolló utcákban is álltak páncélkocsik, és lőttek a téren lévőkre. Amikor egy kicsit elállt a tüzelés, akkor sokadmagammal bemenekültem az Országház déli bejáratának árkádjá alá, amely dugig volt. Zörgettem, hogy engedjenek be bennünket, mert az Akadémia utca torkolatából is lőttek. Amikor a tüzelés megint leállt, újra menekülni próbáltunk. Én akkor sebesültem meg, az Akadémia utca torkolatába beállított páncélkocsiról leadott lövésektől. Akkor még volt ott egy fölvonulási épület, ahol most a József Attila-szobor van, mert akkor építették a metrót. Egy darabig feküdtem a halottak

között, később bemenekültem a felvonulási épületbe. Ez a lövöldözés, ez a mézárálás olyan másfél óráig tartott. Azt írják, hogy majdnem száz halott volt. Nos, hát nagyon sok halott volt. Engem mint sebesültet később a halottakhoz hasonló módon, teherautóval vittek el.

■ KERESZTES SÁNDOR: 25-én már be tudtam menni Budafokról Pestre. Mindig hétre jártam az *Új Ember*hez fűteni, ahol etázsűtés volt, két kis kokszkazánt kellett megrakni. Egyszer csak megjelent Magyar Ferenc, majd kiabálást hallok: „Sanyi, Sanyi, gyere gyorsan!” A következő jelenetet láttam: a Kossuth Lajos utcában ment vagy húsz-harminc ember, kihúztak egy nemzetiszínű zászlót, majd elkezdtek kiabálni: „Aki magyar, közénk áll! Aki magyar, közénk áll!” Az utca pillanatok alatt megtelt emberekkel, énekeltek, mozogtak. Azt mondta Feri: „Gyere, nézzük meg, hogy mi van!”, s elindultunk az Astoria felé. Az Astoria akkor nem szálloda volt, hanem a szovjet katonaság valamilyen parancsnoksága székelte benne. Óriási tömeg volt ott. Átvergődünk a Puskin mozi oldalára, és kullogtunk a járdán, bámészkodtunk. Az Astoria előtt és az Astoria sarkánál, a Magyar utcában két-két tank állt, tele fiatalokkal, kettőnek az ágyúcsöve magyar zászlóval volt átkötve. Egyszer csak kinyílt az Astoria ajtaja, kijött egy magas rangú tiszt és egy szakács szakácssapkában, fehér kötényben. Látszott, hogy úgy szedték hirtelen elő, ő volt a tolmács. A tábornok fennhangon azt mondta: „Magyar fiatalok, értsétek meg, mi katonák vagyunk, mi fegyvereket nem adhatunk át, de veletek érzünk, és nem vagyunk az ellenségetek.” Erre a jelenlévők elkezdték éljenezni. Majd a tankok, megrakva magyar fiatalokkal, benne pedig az orosz katonákkal, elindultak a Kiskörúton. Visszamentünk, végeztem a munkámat. Egy kolléganóm, Potyondy Zsófia gépirónő azt mondta: „Sanyi, jöjjön, menjünk el, mert hallom, hogy a Parlamentnél van valami gyűlés. Nézzük meg, mi van ott!” Átöltöztem, és elindultunk a Petőfi Sándor utcán a Vörösmarty tér irányába. Nem sokat mehettünk előre, amikor bicegő, sebesült, véres emberek jöttek velünk szembe. Kiderült, hogy akkor volt a Parlamentnél az a bizonyos vérengzés, és saját szemünkkel láttuk a sebesülteket. Az lett a vége, hogy visszafordultunk.

A sógorom viszont ott volt. Ő a földalattinál dolgozott könyvelőként. A Kossuth Lajos téren, ahol most a földalatti állomása van, volt egy aknamélyítés, és ott voltak a barakkirodák. Ő ott dolgozott, és tanúja volt annak, hogy amikor tele volt az egész tér, s a tankok odaértek – ő nekem így mesélte el –, a háztetőkről ávosok lőtték a tömeget. Viszont a tankokból nem ágyúval, hanem gépfegyverrel lőtték vissza a

háztetőre. Óriási pánik volt, a sógorom is azt mondta, hogy az emberek menekültek szerteszét. Hogy hány halott volt, hány sebesült, azt nem tudom. De amikor mi visszafele mentünk, a gyász jelül már ki voltak téve a fekete zászlók.

■ LAMBRECHT MIKLÓS: 25-én kora délután addig el nem képzeltem számban zúdultak be a sebesültek a Péterfybe. Többségükben persze valamilyen autón, mentőautón, csak néhány jött a saját lábán. Akkor értesültünk az Országház előtti mézszárlásról. Az egyik sérült egy fiatal parasztember volt, aki 25-én délelőtt kofahajóval érkezett Budapestre. Valahol a Szabadság híd táján kötött ki a hajó, onnan gyalog ment a Parlamenthez, ahol belekerült a szórásba, és ha jól emlékszem, lábsérülést kapott. Ő volt az első szemtanú, aki hírt adott arról a borzalmas eseményről. Hogy honnan lőttek, arról akkor semmit sem tudtunk, de az valószínűsíthető volt, hogy a környező házak tetejéről az ávósok lőtték a tömeget. Mi benn maradtunk a kórházban, mert még este is folytak műtétek, és szükség volt ránk. Másrészt a késő esti sötétségben meglehetősen bizonytalan lett volna a hazajutásunk.

■ HEGEDŰS B. ANDRÁS: 25-én néhányan összegyűltünk a lakásomon. Ott volt Bohó Róbert, Nagy Balázs, Kádár Iván, Major Laci, Litván Gyuri, isten tudja, hogy még ki, és elkezdtek a szót csépelni. Nem lehet mást mondani. Párhuzamosan szót csépelte Losonczy Géza a lakásán, aki Donáth Ferencsel beadványt formulázott a Központi Vezetőséghez, a Politikai Bizottság szót csépelte Mikojannal, és közben a nép mozgott az utcán. A nép leginkább egy békés tüntetésre készült, amely az Astoriánál formázódott meg, és elindult a Tanács körúton, Bajcsy-Zsilinszky úton át a Parlament felé. Csütörtök délelőtt vagyunk. Mi telefonálgatunk ide-oda – teljesen nevetséges, karikatúrisztikus –, hogy hogyan kellene a kormányt átalakítani. Az egész teljesen irreális volt, mert semmi köze nem volt a valós történésekhez. Annál is inkább, mert közben a tüntető tömeg elérkezett a Kossuth Lajos térre, és akkor volt a „véres csütörtök”, amikor az a szörnyű mézszárlás történt, ami ismét elsöpörte, semmivé tette mindazokat az ötleteket és javaslatokat, amelyeket itt-ott megfogalmaztak. Mert amikor hullák borították be a Kossuth Lajos teret, akkor abszolút senkit sem érdekelt, hogy Kardos vagy Lukács lesz a népművelési miniszter, és Gyenes Tóni vagy más a begyűjtési miniszter.

A lakásomban, az Újpesti rakparton végighallgattuk a nagyon sokáig tartó fegyverpogást. Nem tudtuk, hogy mi az oka, aztán, gondolom, telefonon megtudtuk. Úgy gondoltuk, hogy ennek az önagyonülése-

zésnek semmi értelme nincs. Fölöszlottunk, majd Litvánnal és Ember Máriával elhatároztuk, hogy bemegyünk a pártközpontba. Ez ismét egy teljesen irracionális elhatározás volt, de a tehetetlenség megkövetelte, hogy valahol lenni kell. A Balassi Bálint utca le volt zárva, így elmentünk a Marx tér felé, és éppen megtapasztaltuk, hogy a Zrínyi Nyomda erkélyén ellenkormányt alakítanak, és törvénytelennek nyilvánítják a Nagy Imre-kormányt. Ezt nem tekintettük nagyon komolynak, de mégis úgy gondoltuk, hogy tájékoztatni kell róla a mi kormányunkat. Akkor nagy nehezen bevergődtünk az Akadémia utcába, és mondtuk, hogy a Politikai Bizottságnak akarunk fontos dolgokat mondani. Kiss Károly jött le a főlépcsőn, nagyon undokul fogadott bennünket, zaklatásnak vette a dolgot. Egyáltalán, ezekben a napokban egyetlen olyan esetre sem emlékszem, amikor a vezetés örült volna annak, ha vele szimpatizáló funkcionáriusok vagy az egykori ellenfelek, akik nyilvánvalóan a konszolidációra törekedtek, valamiféle javaslattal álltak elő. Ekkor találkoztunk Hegedüs Andrással, aki nagyon emberszabásúan viselkedett, mert legalább meghallgatott bennünket, és tudomásul vette, hogy valami probléma van. Forradalmi időkben nem baj, ha az emberek jelentik a kormánynak, ha valamit észlelnek, és ő legalább megköszönte nekünk. Mi pedig elindultunk hazafelé.

A pártvezetés csődöt mondott

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: 25-én délelőtt Donáthtal és Losonczyval bementünk a pártközpontba, kihívtuk a Politikai Bizottság üléséről Nagy Imrét, és beszélünk vele. Losonczy és Donáth mint a Politikai Bizottság tagjai, illetve Donáth mint a Központi Bizottság titkára még egy másfél vagy kétflekkés írást is készítettek. Jellemző, hogy ebben az írásban is csak odáig terjed a követelés, hogy a párt vizsgálja felül a politikáját, és ne bélyegezze ellenforradalomnak a tömegek megmozdulását. Tehát szó sem volt róla, hogy mi a forradalom oldalán, a felkelés oldalán foglaltunk volna állást, hanem tulajdonképpen azt szorgalmaztuk, ami aztán 28-án be is következett, hogy valamifajta megértés jöjjön létre a most már bizonyos mértékben átalakított pártvezetés és a felkelők között. Ezt csak azért mondom, mert nem akarom azt a látzatot kelteni, hogy mi abszolút tisztában lettünk volna az erőviszonyokkal, a helyzettel, az ország hangulatával. Mi kritikusak voltunk, de távolról sem olyan mértékben, mint ahogy kellett volna, és mint ahogy a helyzet megkívánta volna.

■ SZABÓ GERGELY: Csütörtökön reggel bementem a Vegyipari Minisztériumba, ami akkor a Markó utca 16.-ban volt. A Honvédelmi Minisztérium körül és a Markó utcában a Székesfehérvárról felhívott szovjet tankok sorakoztak. Egyébként is, szerda óta tankok őrizték a Parlamentet, az Akadémia utcában a párt székházát és a Bajza utcában a szovjet nagykövetséget is. A házakon lyukas, kivágott címeres magyar zászlók lengtek. Teherautókon pedig fiatal fegyveres civileket lehetett látni. Néha puskaropogás hallatszott. A Markó utcai tankerdő félelmetesen hatott. A minisztériumban talán a dolgozók egynegyede volt bent. Kilenc óra tájban fegyverropogás törte meg a csendet. A tankok is löni kezdtek. Egy belövés a titkárságomon robbant, felszakítva a hatalmas tölgyfaajtót, és a légnyomás a falhoz vágott. Nem vesztettem el az eszméletemet, kimentem az üvegfolysóra. Ekkor ismét két dörrenés remegtette meg az épületet. Az iszonyatos porfelhőben semmit sem lehetett látni, és lélegezni sem nagyon. Amikor a lövöldözés csöndesedett, a titkárom rám talált, majd lesegített az alagsori óvóhelyre. Ott valamelyest rendbe szedtem magam. Sebestyén János miniszterhelyettes kísért haza. Estefelé nagy köhögési rohamom volt, vért köptem. Csaknem egy teljes napot aludtam kábultan, és valószínűleg csak az erős szervezetemnek köszönhetem, hogy pár nap alatt nagyjából rendbejöttem.

A további eseményekről otthon, a rádióból és néhány baráti telefonbeszélgetésből értesültem. Egyértelmű volt, hogy a gyűlölet éle a Szovjetunió és a hazai pártvezetés ellen irányul. Újjászerveződőben voltak a megszüntetett pártok, a kisgazda-, a szociáldemokrata és a parasztpárt, és az ördög tudja, még hány párt. Az események engem nagyon levertek, lelkileg megtörték. Most tapasztaltam először, hogy egy diáktüntetés órák alatt megbéníthat és szétzilálhat egy erősnek látszó államhatalmat. Ez csakis úgy történhetett, hogy az elfajzott proletárdiktatúrát, amelyet végső soron pár ember irányított, még a kommunisták jelentős része sem érezte magáénak. Az embereket minden szinten, fent és lent egyaránt nagyon megsértették, ha mással nem, azzal, hogy visszaéltek a jóhiszeműségükkel, bizalmukkal és lelkesedésükkel. A sértett emberek pedig nem voltak hajlandók a bajba jutott hatalom segítségére sietni – egyelőre legalábbis nem. Igaz, nem támadtak ellene sem, de a fiatalság az apák sérelmeiért is meg akart fizetni.

A politikai vákuumban a reakciós és deklasszált elemek – kihasználva a minimális ellenállást – azt teheték, ami kedvükre való volt. A rendőrség és a katonaság nagy része közönyösen szemlélte az eseményeket,

az ávéhások pedig elbújtak, vagy ismét fegyvert ragadtak – már csak az életük védelmére is. A régi kommunisták, akiknek a meggyőződését nehezebb volt megingatni, csupán néhány ezren lehettek, elszórva az országban. A nyugati rádiók pedig rendületlenül arra biztattak, hogy Magyarország szakadjon el a szocialista tábortól. A Gerő-féle pártvezetés csődöt mondott, a pártból csak itt-ott maradtak kis szigetecskék, amelyek egy új vezetéssel, egy új pártban talán újjáéledő erőt jelentettek volna.

■ NÉMETH ANTAL KÁROLYNÉ: 24-én bementem dolgozni, mert én egy kötelességtudó hivatalnok vagyok. Az volt az érdekes, hogy amíg mentem, hallottam puskaropogást, de gondoltam, a Rádió messze van, átmegyek a hídon, bemegyek a Begyűjtési Minisztériumba. Hát nekem ott kell lenni, nálam volt a páncélszekrény kulcsa, nem tudnak benyúlni a fontos iratokhoz. Nyolc órára beértem. Igaz, furcsa volt, hogy alig járnak emberek az utcán, és furcsán néztek rám. Főleg fiatal férfiak jöttek, és puska volt náluk. Gyorsan átsiettem a Lánchídon. Az Akadémia mögött volt a Begyűjtési Minisztérium. A kapuban ott állt egy fiatalember, folyamór egyenruhában, puskával. S kérdezte, hogy hova megyek. „Kérem, itt van az igazolványom, itt dolgozom.” „Be tetszett jönni dolgozni?” Kérdeztem: miért? Nyelt egyet. És kijött a portás: „Atyaúristen! Magdika, maga mit keres itt? Összesen hárman vannak itt a minisztériumban.” Behúzott a portásfülkébe, és azt mondta: „Magdika, az isten áldja meg, nem tud visszamenni?” „Miért mennék vissza? Nekem itt dolgom van.” Felmentem az első emeletre, egyszer csak megszólalt a K vonal, és jelentkezett Szobek András, a miniszter. Később tudtam meg, hogy a pártközpontból hívott, ami mögöttünk volt, az Akadémia utcában. Azt kérdezte, hogy mit csinálok én ott. Ő is evvel a kérdéssel jött. Azt mondta: „Ide figyeljen. Maga most ott marad. Én majd este megpróbálom átmenni, de maga nem mondja el senkinek, hogy beszélt velem.” Akkor kapcsoltam, hogy nagy baj lehet, ha Szobek fél.

Hárman voltunk bent, három nő. Még két lelkiismeretes tisztviselő, az egyik a TÜK, a titkos ügykezelés vezetője, nála is volt egy páncélszekrénykulcs. Nekünk olyan megbízatásunk volt, hogy minket kirúghattak volna, vagy elvihetett volna az ÁVH, ha azzal a kulccsal valami történik. És ezt velem többször közölték is. A harmadik nő a miniszterhelyettesi titkárság egyik tisztviselője volt. Ő közel lakott, de nem tudott hazamenni, mert már tankok vonultak fel az Akadémia utca előtt, védték a pártközpontot, és a Széchenyi rakparton is jöttek-mentek a tan-

kok. A portás szólta, hogy a felesége főzött eleget, aludjunk ott, majd másnap hazamegyünk. Volt Szobeknek egy belső szobája, ott aludtunk. Nem volt takarónk, emlékszem, hogy fáztunk.

Szobek elvtárs éjjel jött át, mint ahogy megígérte, és hozott nekünk csokoládét. Mondtuk, hogy szeretnénk hazamenni. Azt mondta, most ne mozduljunk, mert zűrök vannak. Szobek azért jött, mert tudta, hogy nálam van a páncélszekrény kulcsa, és el akarta égetni az iratokat. Volt egy nagy cserépkályhánk az előszobában, de abban az időben már nem használták. Kihordtunk oda minden iratot, volt olyan, amit fel se tört még, a pecsét rajta volt, nyilván az utolsó napokban jött. Jó büdös volt, hiszen a kéményt már régen nem használták. Utána bezárta a páncélszekrényt, elvette tőlem a kulcsot azzal, hogy most már csak ő rendelkezik vele.

25-én bemondta a rádió – amikor Nagy Imre átvette a vezetést –, hogy mindenki menjen dolgozni, levertük a lázadást – akkor még ő is úgy nevezte –, tegyék le a fegyvert, nem lesz bántódása senkinek. Kérjük a fiatalokat, hogy tartsanak rendet, a kéréseiket és követeléseiket megvizsgáljuk. Ez volt a lényege a Nagy Imre-beszédnek. Ne ontsunk magyar vért. A ruszók közül sokan átálltak, magyarul: nem lőttek. Az ablakból lehetett látni, hogy a tankok félreálltak, a fiatalok fölkapaszkodtak az ágyúkra, a katonák cigarettáztgattak, az emberek meg étellel kínálták az orosz katonákat.

25-én már befűtötték a kazánt a minisztériumban, már többen bejöttek dolgozni. A Begyűjtési Minisztérium mint olyan, nem funkcionált, de Budapest ellátásához mégis hozzá kellett járulnia olyan módon, hogy a felvásárlást irányította. Ez egy furcsa forradalom volt, az utcán lőttek, de a boltok árusítottak, mindennap volt friss kenyér.

■ GYENES ANTAL: 26-án a rádióból hallottam, hogy miniszter lettem. Mondták, hogy beolvassák az Ideiglenes Nemzeti Kormány névsorát, és megdöbbenve hallottam a saját nevemet mint begyűjtési miniszterét. Aztán másnap bementem a pártközpontba, ahol Nagy Imre és Kádár együtt fogadott. Nagy Imre azt mondta, hogy „nem tudtuk pontosan, hol van, nem lehetett magával beszélni”. De a többiekkel sem beszéltek, nem folytak nagy tárgyalások, hogy te bekerülsz a kormányba, mit szólsz hozzá, pillanatok alatt mentek a dolgok.

Akkor én részben a minisztériumban tartózkodtam, részben a városban csellengtem, részben a Parlamentben voltam. Az elődömet, Szobek Andrást elbúcsúztattam tisztelettel, hogy mégse legyen kirúgva. Meghívtam, hogy a minisztérium vezetői el akarnak búcsúzni tőle. Valami

dumát is tartott. Utána elmondtam, hogy a minisztertanácsi ülésen elő fogom adni a kötelező beszolgáltatás megszüntetésére szóló javaslatot. Nem tudom, hogy őszinte meggyőződésből vagy opportunizmusból, de egyetértettek velem. Voltak ott jó szándékú emberek is, akik tudták, hogy ez a beszolgáltatás szörnyű intézmény, a parasztság szempontjából is, de gazdasági szempontból is értelmetlen volt, hiszen kiderült, hogy a kötelező beszolgáltatás nélkül sincsenek már ellátási gondok hosszú ideje.

■ FÖLDVÁRI RUDOLF: A pártközpontban éjszakáztunk, ahol a Parlament előtti sortűz több sebesültjével is találkoztunk. Az éjszakát arra próbáltam felhasználni, hogy tájékozódjam a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség tagjaitól, de meg kell mondanom, hogy hiába. A vezetők vagy aludtak, vagy a már ismert információkat ismételték, de kézzelfogható, pontos elemzést Budapest vagy az ország helyzetéről nem tudtak adni. Halvány gőzük sem volt arról, hogy mi van az országban. Az arcukon a bizonytalanság, a fáradtság és jórészt a kilátástalanság tükröződött.

26-án délelőtt részt vettem még az MDP Központi Vezetősége nagyon viharos utolsó ülésén. A tagok fele-kétharmada nem volt ott. A vita nem volt sem lélekemelő, sem megnyugtató, sem iránymutató, a vélemények heves összecsapása és a túlfűtött indulatok jellemezték. Kisebbség nagyobb csoportok jöttek-mentek, egymás szavába vágta, szinte alig lehetett kiszűrni a hangzavarból, hogy ki milyen álláspontot képvisel. Az a döntés született, hogy a Központi Vezetőség feloszlatja önmagát, és választ egy öttagú bizottságot vagy elnökséget, amelynek tagja lett Kádár János, Nagy Imre, Münnich Ferenc, Apró Antal és Kiss Károly. Tehát 26-án a déli órától nem volt a pártnak Központi Vezetősége – hiába hivatkoznak rá –, csak az öttagú elnökség, amely, úgy látszik, hattagúra dagadt, mert olvasok olyan dokumentumokat, amelyekben Szántó Zoltán neve is szerepel. Volt ebben ráció, hiszen úgysem tudták volna összehívni az összes tagot abban a politikai helyzetben. Kádár János vezette az ülést, és ott ült még Gerő Ernő, Kiss Károly, Nagy Imre, Apró Antal is. Az addigi szokásoknak megfelelően kész tervvel jöttek. Nyilván előtte megbeszélték, hogy az az öt ember legyen, nem volt erről vita. Rendben van, a feladatot megkapták, hát csinálják. Volt egy másik állásfoglalás is – szabályos szavazás erről sem volt –, hogy az országban véget kell vetni a fegyveres harcnak, ha szükséges, akkor a szovjet hadsereg segítségével. Ebben a kérdésben már voltak felszólalások, amelyek nagyon lehangoltak és elszomorítottak. Marosán György

magából kikelve, vörös fejjel, szinte kiabálva követelte a szovjet hadsereg teljes erejének azonnali bevetését a fegyveres felkelők leverésére. Mások is követelték ezt, a nevekre nem emlékszem, de a vezérszónok Marosán volt. Apró Antal rendkívül izgatottan, fennhangon mondta, hogy a bizottságba küldése ne azt jelentse, hogy a végén őt vagy őket tegyék felelőssé, mert intézkedtek bármiben is. Gerő Ernő azt mondta, hogy a végén még megéri, hogy kiadják őt a fegyveres felkelőknek. Ezt Donáth Ferenc és Losonczy Géza felszólalására válaszolta. Ha valakik higgadtan, fegyelmezetten mondták el a véleményüket, akkor ők voltak azok. Donáth Ferenc például nagyon nyugodtan hívta fel a pártvezetés figyelmét arra, hogy értékelje reálisan a helyzetet. Válassza el a konkolyt a tiszta búzától, és ne a munkást, a diákot, az értelmiséget tekintse és nyilvánítsa ellenforradalmárnak, mert ők nem azok. Az országban jogos követelésekért indult mozgalom, amelyből ki kell szűrní a lincseléseket, azokat is a maguk helyén kell értékelni. Higgadtan magyarázta, hogy konkrét feladatokat kell meghatározni, sürgős személyi, politikai, gazdasági intézkedések szükségesek, hogy a tömegek lássák, van megfelelő vezetése az országnak.

Az ülés után sem lettem okosabb, és elhatároztam, hogy megkérdezem Kádár Jánost, hogyan tovább, hiszen én nem tudtam kivárni az öt ember döntését, intézkedéseit, mert vissza akartam menni Borsodba. Egy szovjet tábornokkal tárgyalt a szobájában, nem tudtam vele beszélni, csak Kiss Károlyal. Jellemző a kérdésemre adott válasza: „Földvári elvtárs, tegye azt, amit jónak lát, ha visszamegy Miskolcra!” Ez volt tőle a második nesze semmi, fogd meg jól. Ilyen volt akkor a legfelsőbb pártirányítás. Hát csoda, hogy oda jutottunk, ahova jutottunk?

Puskaporos a levegő

■ BÁCSI JÓZSEF: Október 24-ére virradó éjszaka a csepeli fiatalok megostromolták az Erzsébet utca és a mai tanácsháza, akkor község-háza sarkán levő Katonai Kiegészítő Parancsnokságot. Fegyvert és lőszer akartak szerezni. Rengeteg fegyverest láttam, akik szabályos tüzelőállásban rohamoztak. Egy százados többedmagával védte az épületet. Később megjelent egy szovjet páncélautó, és a felkelők azzal is felvették a harcot. Ott láttam életemben először használni a benzines-üveget, a Molotov-koktélt. Bedobták a kocsiba, az lángra lobbant, és a szerencsétlen fiatal, kopaszra nyírt kiskatonák ugráltak ki, és ezek a csepeli srácok bizony lőttek rájuk. Igazi fegyveres harc folyt. Végül a

katonák – a harckocsi védelme alatt – kimenekültek az épületből. Az esemény hatása igen nagy volt Csepelen, sokat beszéltek róla.

24-én délelőtt a szovjet tankok bevonultak a gyárba, és felálltak az erőmű térségében. Nem csináltak semmit, ez csak erődemonstráció volt. Az ideiglenes munkástanács a megalakulása után azonnal felvette a kapcsolatot az akkori helyi szovjet parancsnokkal, Abramov ezredessel. Jó szándékú, rendes ember volt, ami abból is látszik, hogy 25-én délután kérésünkre a szovjet páncélosok elhagyták a gyár területét.

24-én, amikor hazafelé mentem, a csepeli Rákóczi tér tele volt a piros pártkönyvekkel, mindegyikből kitépték a nevet. Éppen akkor szedték le a tűzoltóság épületéről az ötágú csillagot, ledobták, össze is tört darabokra. 25-én délután ott voltam édesapámmal a csepeli párház előtti tüntetésen, ahol hatalmas tömeg gyűlt össze. Kidobálták a bútorokat meg a könyveket, és halomba rakva elégették. Ezek nagyrészt a pártiskolák számára kiadott marxista könyvek voltak.

Október 26-án történt Bordás András meggyilkolása. Ő egy sztahanovista esztergályos volt a gépgyárban. Épp jöttem haza a gyárból, és a vonuló szovjet tankok a rendőrséget keresték. Ez a szerencsétlen Bordás odarohant a szovjetekhez, és felmászott a tankra, hogy megmutassa, hol van a rendőrség. Erre a tömeg feldühödött, és elkezdte dobálni Bordást. A tank elindult, mire ő kénytelen volt leugrani. Beszaladt a lakásukba, a tömeg meg utána. Először nem találták meg, ezért figyelni kezdték a házat. Amikor meglátták a feleségét, amint viszi az ételt a disznóólba, utánamentek, és lelőtték a szerencsétlen Bordást, aki ott rejtőzött el. Még Kalamár József, a kerületi tanácselnök meggyilkolásáról tudok. Állítólag a Szent István út 170. szám alatti iskola pincéjéből egy rövidhullámú adóvevővel információkat adott a szovjet csapatoknak. A forradalmárok rájöttek erre, elfogták, majd az iskola melletti üres telken agyonlőtték.

■ KERESZTES K. SÁNDOR: Arra emlékszem elég világosan, hogy milyen izgalmat okozott, amikor a rádióban hallottuk az események hírért. Másnap bementünk az iskolába, és kiderült, hogy nincs tanítás, mert a tanárok egy része nem érkezett meg. Egyébként is a helyzet meglehetősen különös volt. Minket hazaküldtek, de nem mentünk haza, mert elterjedt a híre, hogy jönnek a tankok Székesfehérvárról, és Budafokon keresztül vonulnak. Elmentünk megnézni, hogy mi is történik. Akkor már egy-két tank elment, és mi mentünk utánuk egészen Albertfalva túlsó végéig, ahol aztán beleszórtunk egy olyan csoportba, amelyik éppen barikádot próbált építeni a Székesfehérvár felől érkező tankok-

nak. Mégpedig úgy, hogy a Fehérvári út és az Andor utca kereszteződésében az Andor utcai ipari vágányról vagonokat toltak a Fehérvári útra. Természetesen nagy élvezettel segítettük ezt a munkát. A dolog akkor vált egy kicsit félelmetessé, amikor a tankok megjelentek, és pisztollyal kezdtek belőlük fenyegetőzni, és ijesztgetni minket. Akkor aztán hazamentünk.

■ SCHIFFER PÉTER: Kenyérért álltunk sorban a Zrínyi utcában. Az Október 6. utcán végigment egy teherautó, és abból belóttek a Zrínyi utcába. Nyilván, mert ott volt a Belügyminisztérium tisztiháza, meg szemben volt valamilyen belügyes intézmény. Átlótték a telefonfülkét, valakit lelőttek, mi meg ott álltunk sorban kenyérért. Gyorsan bementünk a Tervhivatal épületébe, megvártuk, míg a lövöldözés abbamarad, aztán visszaálltunk, megvettük a kenyeret, és hazamentünk. Végül is túléltek 44-et, 45-öt is, aztán az ötvenes évek elejét is, olyan típusú aggodalom ebben az időben nem volt a szüleinkben, hogy velünk valami baj történhet.

■ BABICS ANTAL: Miután elcsendesedett a város, beültem a kocsimba. Abban az időben jelent meg a Wartburg Magyarországon, én mindjárt vettem egyet, méghozzá feltűnő pirosat kaptam. Szépen jöttem Budáról, átjöttem az alagúton, odaértem a Lánchídhöz, és láttam, hogy az egyik közlekedési lámpa le van törve, és ott áll egy szovjet tank. A katonák ott aludtak a tankon. Egy lélek nem volt rajtuk kívül a környéken. Elmentem mellettük, rám se néztek. Gondoltam, ezek azt hiszik, hogy vagy bolond, vagy diplomata, aki ezzel a piros kocsival járkal itt Budapesten, amikor mindenki elbújt. Keresztüljöttem a Lánchídon. Persze nem mertem az Üllői útra menni, a Duna-part felé kerültem, így jutottam be a klinikára.

■ STÉHLI FERENC: Lőrincről többször is kerékpáron jöttem be a városba, mert nem volt villamosközlekedés. Az Üllői úton a Nagyvárad tér meg a Kálvin tér között végig láttam, hogy milyen gyalázatos harcok voltak, mennyire összelyuggatták a házakat. Az Örökimádás templomának a tornya olyan volt, mint a szita. Rengeteg törmelék és kétes valamik voltak a földön, nyilván hullák, de úgy összenyomva meg elborítva mindenféle törmelékkel, hogy nem lehetett biztosan megállapítani, micsoda. A városba beljebb menni kissé kockázatos volt, az ember nagyon fülelt, hogy nem hall-e lövöldözést. Emlékszem, egyik alkalommal a Népligetnél, a Hungária körúton mentem végig a Városliget mögé. Onnan láttam a Sztálin-szobor két csizmáját. A szobrot ledöntötték, és elhurcolták az Emke kávéházhoz, a Nagykörút és a Rákóczi

út kereszteződésébe. Ott volt elterülve, kalapálták ki belőle a darabokat, és vitték el emlékébe a jó pestiek. Amikor ott voltam a Városligetben, és kukucsáltam befelé – akkor már nemigen volt lomb a fákon, aránylag messze lehetett látni –, bizony nagyon puskaporos volt a levegő, az ember nem nagyon kívánczolt beljebb menni. Kíváncsi lettem volna arra is, mi van beljebb, de olyan lövöldözéseket hallottam, hogy inkább nem mentem.

■ HERZUM PÉTER: 25-én szerencsés volt az otthoni konstelláció, édesapám és édesanyám is nagyon korán elment hazulról, mert jött a hír, hogy a Kosztolányi Dezső térre tej érkezett, a Móricz Zsigmond körternél pedig kenyeret lehet kapni. Mindenki elment sorba állni, így problémamentesen el tudtam tűnni hazulról. A Török Pál utcában, a gimnáziumunkban belebotlottam egy koreai orvostanhallgatóba, akiről lerítt, hogy már az előző nap benne volt valamiben, mert a ruhája mocskos és tépett volt. Mondtam neki: „Vigyél oda, ahol lőni lehet! Puskám nincs, de tudok lőni.” Azt válaszolta: „Akkor gyere velem a mi kollégiumunkba, az Ernő utcába, ott szükség lesz rátok, szedd össze a többi srácot!” Egy óra alatt összejött a csapat. Az Ernő utcában mindenkinek adtak fegyvert a kezébe, csak nekem nem, merthogy nekem már van valamim. Mondtam, ez filmfelvevő gép. „Akkor te filmezz!” – válaszolták.

A koreai fiú elvezetett minket a Nagyváradi tér sarkán lévő nagy, négy lépcsőházas sarokházhoz, annak a tetején kitűnő lőállás volt. Nekem azt mondta: „Te pedig vedd fel, hogy ezek a szarok hogy lőnek!” A szarok alatt sajnos a Kossuth Akadémia őrségét kellett érteni, nem az oroszokat. A Kossuth Akadémia őrségének nem volt valami dicsőséges a magatartása. Ebben a házban járt a lift, és a házmester bácsi felvitt minket a legfelső emeletre. Ez egy szerb bácsi volt. Odakint lőttek, mi meg udvariasan megálltunk a házmesterlakás előtt, én a filmfelvevővel, a többiek a flintával, és becsöngettünk, hogy ugyan már, tessék minket felvinni. Jött is a bácsi a kulccsal. Rögtön észrevettem az ikont az ajtaja felett, és láttam, hogy a neve -vicsre végződik. Ekkor szerbül szóltam hozzá. Ettől kezdve kivételezett helyzetben voltam. Főzött nekünk az öreg, sőt pokrócokat is adott a ház légófelszereléséből. Már erősen lyukasra volt löve a ház teteje, úgyhogy füttyült fenn a szél. Vállunkra vettük a pokrócot, és azzal közlekedtünk, úgy néztünk ki, mint a denvérek. Hogy ne vegyék észre, hogy valaki teleobjektívvel filmezi őket, én a padlás belsejébe mentem, ahol a keresztgerendákra rá tudtam támasztani a gépet. Ez adta aztán az ötletet, hogy a fiúk belülről

lőttek az akadémia felé. Valószínűnek tartom, hogy az akadémiai kert hátsó felében összegyűlt orosz meg magyar páncélosok őrszemélyzete lehetett ott, azok lőtték olyan gyalázatosan ezt az oldalt, ahol felkelőket sejtettek.

Terjed a forradalom

■ FÖLDVÁRI RUDOLF: 24-én korán reggel újra bent voltam a pártbizottságon. Akkor is megpróbáltam telefonon kapcsolatot teremteni a Politikai Bizottság tagjaival, mint az előző nap, de az ügyeletes válasza mindig az volt, hogy üléseznek, értekeznek, nem tud bekapcsolni hozzájuk. Ekkor elhatároztam, ha török, ha szakad, másnap, tehát 25-én Budapestre megyek, hogy megtudjam, hogyan foglalnak állást a kialakult helyzettel kapcsolatban.

Kora délután lélekszakadva, falféhezen beállított a szobámba Gyárfás János, a megyei pártbizottság másodtitkára. Rémült hangon, magából kikelve mondta, hogy a Dimávgban rettenetesen nagy baj van, tüntetni akarnak. Neki el kellett menekülnie a gyárból. Ez azért ütött szíven, mert ő volt a folyamatosság a pártbizottságon, régen ott dolgozott, sok munkás ismerte. Vajon miért kellett menekülnie? Nem találtam magyarázatot, fogtam magam, kimentem a Dimávgba. Ott egy nagy teremben rengeteg ember volt, vitatkoztak, veszekedtek. Odamentem az elnökséghez, mondtam, hogy itt vagyok, van-e valami, amit meg kell vitatni a megyei pártbizottsággal. Elkezdtek záporozni felém a kérdések és a már pontokba foglalt követelések. Normarendezés, bérrendezés, vasúti kedvezmény visszaadása és a nyugdíjasok helyzetének rendezése szerepelt a pontok között. Elmondtam, hogy mi az, amiben már tettünk valamit, és mi az, amiben még nem, de a felső vezetéstől követeltük ezt és ezt. Ekkor kezdtek kicsit finomabbak, udvariasabbak lenni a kérdések, és az élesen induló vita türelmesebb mederbe terelődött. Hosszas vita után megegyeztünk, hogy mindenki a maga frontján igyekszik érvényt szerezni a követeléseknek, amelyek nagy része a kormány hatáskörébe tartozott. A vérmesebb felszólalók elmondták, ha a kormány nem teljesíti a követeléseiket, akkor tüntetni fognak. Mit tudtam nekik mondani? Jó, rendben van, megértem, hogy kíváncsiak a kormány véleményére, felhívok valakit telefonon, kérjék meg, hogy jöjjön ide Miskolcra, és vele beszéljék meg a problémákat. Csak Kiss Károllyal tudtam beszélni, aki a Politikai Bizottság tagja, a Központi Vezetőség titkára volt, nem akárki. A válasz az volt, hogy nem

tudnak se jönni, se telefonon tárgyalni, mert nagyon fontos dolgokkal vannak elfoglalva. Ezután elemi erővel tört ki a felháborodás, újra tüntetni akartak. Kínomban azt javasoltam, hogy másnap elmegyek Budapestre, bízzanak meg néhány embert, akiket magammal viszek, összehozom őket a miniszterelnökkel, és lehetővé teszem, hogy közvetlenül tőle kapjanak választ. Ezt elfogadták, megegyeztünk, hogy nem tüntetnek, és másnap találkozunk a gyárkapu előtt. Ez volt életem egyik legizgalmasabb, legmegrázóbb politikai gyűlése.

A küldöttség 25-én reggel indult Budapestre. A delegációnak én nem voltam a vezetője, hiszen nem választott meg senki, az én szerepem maximum a közvetítő jelzővel minősíthető. Azt gondoltam, hogy a két külpolitikai kérdés kivételével a miniszterelnök is egyetért majd a követelésekkel. Reggel, amikor kimentem a Dimávgaba a küldöttségért, még az előző napinál is forróbb hangulat fogadott. A kiválasztott küldöttek elmondták, hogy az emberek tüntetni akarnak, nem tudják lebeszélni őket. A hangzavarból az is kihallatszott, hogy jó lenne, ha már elindulnánk. Még egyszer megpróbáltam rábírnai a tömeget, hogy ne tüntessenek, várják meg, mit intéz a küldöttség Budapesten. Meg voltam győződve róla, hogy csak pozitív válasszal jöhetünk vissza.

Három autóval mentünk. Bogár Károlyra, Szitovszky Zoltánra és Koós Istvánra emlékszem név szerint. Este értünk az Akadémia utcai székházba. Kistarcsáig mentünk autóval, ott a rendőrség parancsnoka azt mondta, hogy nagyon rizikós ekkora karavánnal bemenni Budapestre, mert komoly harcok vannak. Rövid tanakodás után négyen indultunk el. Bogár Károly a Dimávgából, Szitovszky Zoltán a nehézszerzőgépgyárból, az egyetem küldötte és én. Az Akadémia utcai pártközpontban a küldöttek egy földszinti szobában várakoztak, én pedig elmentem megkeresni a miniszterelnököt. Először Hegedüs Andrásához mentem, aki eléggé maliciózan közölte, hogy már nem ő az illetékes az ügyben, keressem meg Nagy Imrét. Órák teltek el, mire megtaláltam Nagy Imrét, és beszélni tudtam vele. Egy rövid beszélgetés volt közöttünk, én elmondtam, hogy mi szerepel a követelésekben, és milyen vita kerekedett a követelésekkel kapcsolatban. Azt kértem, hogy jöjjön le valaki Miskolcra, és ott mondja el a véleményét. Ez nem sikerült, de készségesen velem jött, hogy találkozzon a küldöttekkel. Barátságosan üdvözölte őket, elmonda, hogy olvasta a pontokat, meghallgatta az én tájékoztatásomat is, és kérte a küldötteket, közöljék otthon, hogy a kormány teljesíti a követeléseket. Cserébe azt kérte, hogy segítsenek rendet és nyugalmat teremteni az országban. A Szov-

jetunióval való viszonyról nem esett szó. Nagy Imre hangsúlyozta, hogy azzal a megállapodással ért egyet, amiről én tájékoztattam őt. Már előző nap kiderült, hogy a külpolitikai követelések nem elsősorban az üzemi munkástanácsok követelései voltak. A munkásokat elsősorban az a tizenhét pont izgatta, amit ők állítottak össze. Nagy Imre olyan volt, mint egy gyermekeit szerető apa, barátságos, közlékeny, kedvesen, egyszerű szavakkal beszélt. Ez nagyon meghatotta és megnyugtatta a küldötteket.

■ NAGY KÁROLY: 24-én reggel bementünk az iskolába. Amikor az egyik idősebb tanító kollégám belépett a tanáriba, lekapta a kalapját, és elkiáltotta magát: „Fenébe a ruszkikkal!” Úgy éreztük, hogy felszabadultunk. Bementünk az órákra, és elkezdtünk tanítani. „Te mit hallottál, mit mondanak, mi van?” Ez így folyt pár napig. Mindenki kérdezett mindenkit. Jöttek-mentek az emberek, hogy mi az új hír.

■ BIHARI SÁNDOR: Miskolcon 25-én a tömeg az úttest közepén ment, mi Szabó Lőrincsel a járdán, és ő félig zokogva azt mondta: „Én már sok szépet láttam, hallottam és olvastam, de ilyen szépet, hogy huss ki, ruszki, még nem.” A tömeg özönlik kifelé, az egyetem felé, mi megyünk Lőrincsel, és ő félig-meddig zokog. És ez nem volt ellenszenves, nem volt visszatetsző. Ha jó szót akarok használni az állapotára, az a megrendülés. Ő egyfolytában megrendült volt azokban a napokban. És ezt természetesen vállalta. Nagy volt a tömeg, forradalmi tömeg volt, de mégis nagyon fegyelmezett. Olyan munkástömeg, amelyik egész idő alatt a követeléseket sorolta, de – én úgy tudom – a pontokban egyetlen anyagi természetű követelés nem volt. Amiből én azt a következtetést vonom le, hogy ez a tömeg, ez az úgynevezett csőcselék nagyon magas erkölcsi szinten gondolkodott és cselekedett, és ezt akkor is így éreztem.

■ TOMASOVSZKY MÁRIA: Emlékszem rá, hogy ott, Ökörítőfülpösön mi is felvonultunk. Volt ott vagy kétszáz gyerek, fiúk, lányok vegyesen, tizennégy éves korig, tehát az általános iskolások. Olyan gyerekek, akiknek a szülei nem éltek, vagy állami gondozásba adták a gyerekeket. És mi is felvonultunk, előttünk a tanárnők, illetve a gondozónők mentek. Különböző jelszavakat kiabáltak, mi meg kórusban utánuk. És ahogy mentünk, virágot szórtak elénk az emberek.

■ OTT JÓZSEF: Kecskemétről próbáltunk többször is érintkezésbe lépni a fölötteseinkkel, az Országos Rendőr-főkapitánysággal vagy a belüggyel. Mi a Belügyminisztériumhoz tartoztunk, a politikai osztályhoz, Szilágyi volt az osztály vezetője, de egyszer se tudtunk beszélni

vele, hogy milyen álláspontot foglaljunk el, vagy mit tegyünk. Ha véletlenül valaki kapott egy instrukciót, az csak annyi volt, hogy jól van, tudomásul veszem, csináld belátásod szerint. Gyurkó Lajost, a hadsereg itteni parancsnokát se lehetett elérni, egy szót nem lehetett vele beszélni egész idő alatt. A vezetők közül senki sem tudott és nem is mondott semmit.

Később tudtam meg, hogy egy civilnél fegyvert találtak, ezért két tiszt falhoz állította és agyonlőtte. Erős, nem? Statárium ide, statárium oda. Statáriumot el tudok képzelni, de olyan állapotban, mint ami akkor itt volt, nem. Arra nem is számított senki, még Nagy Imre se, hogy ilyen erővel mozdul meg a nép. Nagyon-nagyon kiadta magából a tömeg azt a keserűséget, amit nyolc-tíz év alatt el kellett szenvednie. Hogy valaki a saját füstölt húsát nem ehetette meg, hanem elvitték egy áruház kirakatába, és ott mutogatták, hogy a paraszt nem teljesítette a beszolgáltatást, hanem elrejtette az ételmet. És ezért öt évet kapott.

■ FAZEKAS ZOLTÁN: A budapesti események azonnal hatottak Szolnok városára, nemcsak az egyetemisták kezdeményezték fölvonulásokat, hanem a munkások is. Már az első napokban majdnem minden üzemben leváltották a régi szakszervezeteket, és új testülettel helyettesítették őket. Ezeket munkástanácsoknak vagy forradalmi munkástanácsoknak nevezték. És ez az átalakulás hamarosan a közigazgatásban is megtörtént. Dátum szerint már nem tudom megmondani, de mindenestre nagyon hamar megalakult a Szolnok Megyei Forradalmi Tanács. Szolnok városában egymást érték a tüntetések. Ezek a tüntetések általában úgy október 24-től 27–28-ig voltak a legjellemzőbbek. Az első tüntetésre azért emlékszem – és ez biztos, hogy 24-én volt –, mert annak az élén csaknem kivétel nélkül a mi egyetemistáink haladtak. Még a párttag egyetemisták egy része is részt vett ezen a felvonuláson. Kart karba öltve, piros-fehér-zöld zászlók alatt mentünk, és természetesen azokat a jelszavakat skandáltuk, amelyeket Budapesten is. „Ruszkik haza!”, „Magyar semle-gessé-get!” „Le a kommu-nisták-kal, le a kommu-nizmus-sal!” Az élén a legnépszerűbb fiatal tanársegéd, Kocsár József haladt. Őt nagyon szerették a diákok, igen nagy tiszteletnek örvendett kimagasló szakmai tudásáért, kiváló munkájáért.

A második tüntetés azért maradt meg az emlékezetemben, mert nagyon erőlyesen fel kellett lépnem édesanyámmal szemben. A legnagyobb meglepetés volt számomra, hogy a tüntetésen, amely a szolnoki városháza előtt zajlott, találkoztam édesanyámmal. Akkor az egyszerű szolnoki lakosok, nők, férfiak sorra fölmentek a városháza erkélyére, és

kitálaták azt a rengeteg sérelmet, amely a Rákosi-években érte őket. És én úgy találkoztam szegény apolitikus, drága édesanyámmal, hogy éppen tartott a városháza erkélyére, hogy ő is elmondja a magáét. Borzalmas szituációba kerültem, hiszen nekem még nagyon közel volt a kommunista újságíró múltam, másrészt mi akkor, október 23-a után három vagy négy nappal nem voltunk biztosak benne, hogy kinek a javára dől el a megmozdulás. Úgyhogy én borzasztóan megijedtem, és féltettem édesanyámat, hogy valami olyasmibe keveredik, ami után megtorlás is következhet. Végül aztán roppant erélyesen belékaroltam, és hazakísértem a tüntetés színhelyéről. Akkor olyan volt a helyzet, hogy mindenkiből valósággal kiobbant az, amit éveken át még a baráti körben is magába kellett fojtania. Mintha valakik felszabadították volna őket, az összes személyüket ért atrocitást, visszásságot világgá akarták – és már merték is – kiáltani.

Végül volt egy harmadik felvonulás, amelynek én személyes szereplője is voltam Kocsár mellett, aki az ifjúság vezetője volt, én pedig kvázi a legitim egyetemi vezetést képviseltem. Az első tüntetésen integettek, hogy álljak be a sorba, és én beálltam, a további tüntetéseken majd-hogynem kötelezővé tették, megkívánták a részvételemet. Ezen a tüntetésen a megyeháza elé vonult nemcsak a diákság – sőt kisebb mértékben a diákság –, hanem már rengeteg szolnoki lakos is az üzemekből, a hivatalokból, a közintézményekből. Ezek a tüntetések olykor a város lakosságának a negyedrészt is megmozgatták, szóval alig-alig fértünk el. És ezen a tüntetésen, éppen, mert a megyeháza előtt folyt, rendkívüli heveséggel kezdtek tüntetni Zsemlye Ferenc, a megyei tanácselnök-helyettes ellen. Ez a Zsemlye korábban nem a megyénél dolgozott, a második világháború után ő volt Szolnok első kommunista polgármestere. És ami a Rákosi-féle kommunizmussal kapcsolatban csak rossz volt, ami ártott az embereknek, az ott, Szolnokon, okkal vagy ok nélkül, egy kicsit ebben a Zsemlye Ferencben testesítődött meg. Nagyon rosszindulatú, sokaknak ártó polgármestere volt ő a városnak. 1956 októberében már a megyei tanácsnál szolgált, nem kis beosztásban, elnökhelyettesként. A megyei tanács elnöke már nem volt Szolnokon, mert ő az első fuvallatra Kárpátaljára, a Szovjetunióba menekült. A tömegeből egyre hangosabban követelték, hogy Zsemlye Ferenc mondjon le. Végül ott, hevenyészve, hirtelen egy bizottságot választottak, hogy menjen be a tanácsépületbe, ezt a követelést – bár jól hallhatta a bezárt ablakon keresztül is – közölje vele, és mondassa le. S ebbe a bizottságba már engem is beválasztottak mint egyetemi tisztviselőt,

és meg kell mondanom, nagyon szívesen vállaltam. Ez volt az egyetlen ötvenhatos tettem, amiben egy kicsit a személyi indíték is benne volt, mert ez a Zsemlye Ferenc volt az okozója az én szegény apám háború utáni összes hányattatásának és mellőzésének. Felmentünk, a szokásos vita alakult ki: ő jót akart, mi mit akarunk. Ő roppantul meg volt ijedve. S tulajdonképp én oldottam meg a helyzetet, mert azt mondtam, hogy „jól van, akkor most nem vitatkozunk, hanem szépen kijön velünk a tanácsháza erkélyére, és onnan bejelenti a lemondását”. Nem volt más választása. Két fickó karon fogta, kikísérték a megyei tanács erkélyére, rögtön mikrofon is került, és ott egyből lemondott. Így a megye lényegében vezetés nélkül maradt, az egész adminisztráció összeomlott, és semmi akadálya nem volt, hogy megalakuljon a Szolnok Megyei Forradalmi Tanács. Ennek lett az elnöke Dancsi József, akit már 1945 előtt is jelentős szociáldemokrata munkásként ismertek. A Szolnok Megyei Forradalmi Tanács szinte nonstop ülésezett, és ezt nagyon eredményesen tette. Az volt a fő törekvése, nehogy valami egyéni kilengés vagy baj történjen. Ehhez tudni kell, hogy a szovjet csapatok óriási kontingense csak 56. november 4-én ért be Magyarországra és Szolnokra, de ez nem jelenti azt, hogy nem állomásoztak már akkor is jelentős létszámú szovjet csapatok az ország területén. Szolnok mint vasúti csomópont, mint nagy repülőtérrel rendelkező város, bizony nagyon meg volt rakva szovjet egységekkel, tehát Dancsi és a forradalmi tanács tagjai joggal féltek, hogy bármilyen történhet, amit a szovjet parancsnokok provokációnak minősítenek, és függetlenül attól, hogy Moszkva parancsot ad-e rá vagy sem, helyi összetűzésekre kerülhet sor. Ezt nagyon fontos volt elkerülni.

Az egyetemen szüneteltek az előadások. Talán nem is annyira az egyetemisták folytonos tüntetései miatt, hanem azért, mert a tanszékvezetők, a meghívott előadók közül senki sem jutott le azokban a napokban Szolnokra. Turányi István dékán utóbb még exkuzálta is magát nálam, hogy rám maradt az egész egyetem, hogy nekem kellett – aki végül is akkor harminc körüli fiatalember voltam – minden egyetemmel kapcsolatos kérdésben döntenem és helytállnom. Egyebekben viszont valahogy ösztönösen mindig mindenki együtt volt. A tantermek a tanítási szünet ellenére zsúfolásig tele voltak. Az egyetemisták vitatkoztak, várták, lesték az ekkorra már meggyérült híreket Budapestről. És hát, be kell vallanom, én nem akarom deheroizálni a mi forradalmi mozgalmunkat, de a készenlétnek ezeket az óráit mi túlnyomórészt römizéssel töltöttük.

■ **DARIN SÁNDOR:** Én 26-án kezdtem jobban bekapcsolódni, amikor a rendőrségről áthozták az adóvévőket a miskolci egyetemre. A tanszéken berendeztünk egy stúdiót. A fizika tanszékről egy mechanikus jött le, ő szerelte össze. Áthozták az egész rendőrségi lehallgató- és rádióközpontot, a drótos magnetofonokkal. Volt öt-hat darab meg rengeteg tekerecs. Akkor ismertem meg, hogy ilyen is van, mert ez nem szalagos magnetofon volt, hanem drót, vékony kis acéldrót. Ezen vették fel a telefonbeszélgetéseket. Egy ideig szórakoztak is rajta a srácok, hallgatták, hogy ki mit mond. De nem lehetett azonosítani, hogy ki az, mert nem volt semmiféle támpont arra nézve, hogy ki kivel beszél. Aki céllal hallgatta, az nyilván tudta. Letöröltük nagy részét, az adókat pedig üzembe helyeztük.

És akkor létrejött a diákparlament hírcsoportja. Ez a hírcsoport – Ungváry Rudi is benne volt a vezetésében – sok oktatót is bevont a különböző tanszékekről. Akik nyelvet tudtak, azok mind jelentkeztek, beakartak kapcsolódni a munkába. Ők fordították az anyagot magyarról németre, oroszra, vagy fordítva, oroszról magyarra. Ahogy szállították az anyagokat, azonnal beolvastuk. Jöttek különböző felderítőjelentések is, hogy például Nyíregyháza térségében ennyi meg ennyi orosz harcokosi mozog. Szóval egy tájékoztató stúdió volt. Ebbe kapcsolódtam be én is. Az egyetem életében a forradalom kiszélesedése tulajdonképpen október 26-ával kezdődött, amikor az adóvévő létrejött, a rendőrséget lefegyverezték, az egyetemi ifjúságot pedig felfegyverezték. Ez volt a fordulópont.

Bizonyos fokig a szerkesztésben is segítettem. Szerkesztettem, hogy mit hogy vágjanak és mit olvassanak be. Azzal is bővült a feladatom, hogy rendezzem sajtó alá a szövegeket. Tudom, hogy voltak hirdetések is. Például egészségügyi hirdetések arra nézve, hogy kötszert, gyógyszer, vastüdőt honnan, kik tudnak ajánlani, átadni, tehát ilyeneket is szerkesztettem. A stúdióba két vagy három telefonvonal futott be, a telefonoknál állandó ügyelesek ültek.

■ **BÁN ISTVÁN:** Amikor 26-án Debrecenből úgy három és négy óra között Nyíregyházára hajtottam, tankokkal találkoztam. Megállni, lehúzódni azzal kényszerítettek, hogy ott porozott a géppuskájuk golyója az úton. Tehát egyértelmű volt, hogy felszólítottak bennünket, ne próbáljunk motorozni a tankok mellett. Ez már ki volt nekik adva, hogy ilyenkor szokták a benzinespalackot bedobni a tankokba. Tehát ők attól féltek, hogy mi ilyen „benzines pacákok” vagyunk – másodmagammal utaztam –, és hogy ezt a bizonyos veszélyt elhárítsák, elébünk lőttek,

.....
hogya vagy leszállunk, vagy agyonlőnek. Mi a leszállás mellett döntötünk. Megálltam, kikapcsoltam a motort, oldalra húzódtunk, és vártuk, hogy elmenjenek.

Gyakorlatilag arra érkeztem haza Nyíregyházára, hogy leverték a csillagokat. Tehát éppen a kellő eseményre. A főkapitányság előtt hatalmas tömeg éljenezte Nagy Imrét. Nagyjából gyerekek voltak. Középen Antal, a rendőrpapancsnok, aki csodálatosan józan beszédet mondott. Azt mondta 26-án, hogy mi Nagy Imrét szeretjük és tiszteljük, elfogadjuk miniszterelnökünknek, következképpen minden olyan megmozdulást, amely az ő kormányvezetését támogatja, mi is támogatunk. Éljen a magyar forradalom! És ezután a népség, mint aki jól végezte dolgát, nagy zászlólobogtatással szépen hazament.

■ PULLAY BÉLA: 26-án délután kezdődött Kecskeméten a mozgolódás, a csillagleverés. Az első olyan lépés, ami tüntetésnek volt nevezhető, a Rákóczi úton, a törvényszék épületén levő vörös csillag leverése volt. Az emberek ujjongása, hangulata hasonló volt, mint Budapesten: nem hitték, hogy ez is megtörténhet, hogy a kommunizmus szimbólumát meg lehet semmisíteni. Ezzel kezdődött Kecskeméten a forradalom, illetve a csatlakozás Budapesthez.

Elég nagy tömeg verődött össze, behatoltak a törvényszék épületébe, ahol a börtön is van, és ott sajnos válogatás nélkül kiszabadítottak minden rabot. Én a magam részéről akkor és ott mindjárt nem értettem egyet az olyan köztörvényesek kiszabadításával, akik tolvajok, gyilkosok voltak. A Rákóczi úton tovább, a rendőrség elé mentek a tüntetők. A rendőrségen semmiféle ellenállás nem volt, vagy nem volt felszólítás az oszlásra. Sőt, szintén egy nagyon kellemetlen dolog szemtanúja voltam, amikor a rendőrségen egy rendőrtiszt hordatta ki az ajtóba a fegyvereket, lábában a lőszeret, és tekintet nélkül arra, hogy ki katonaviselt, vagy hova tartozik, vagy milyen célból kér fegyvert, minden igazoltatás, minden előzetes megbeszélés nélkül adták a fegyvereket, és ki mennyi lőszert akart, annyit vett a lábából. Amikor láttam, hogy gyerekek, felelőtlen, általam ismeretlen emberek kapják a fegyvereket, akkor nagyon kétségbe voltam esve.

■ OTT JÓZSEF: Jött aztán a tömeg a Bács-Kiskun Megyei Főkapitányság elé. Az egyik azt mondja, hogy nem volt kétezer ember, a másik azt mondja, háromezer volt, a harmadik azt, hogy csak ötszáz. Főleg azoknak volt ötszáz, akik úgy szerették volna beállítani, hogy ez nem is volt tömegdemonstráció. De nagyon sokan voltak. A készültség teljes volt, a Rákóczi úti oldalon meg a két szélső utcának a lehetséges helyein

minden ablakban volt egy-két láda kézigránát, és két géppisztolyos rendőr. Úgyhogy ha ott mi nem vagyunk hajlandók beszélni a néppel, hanem azt mondjuk, hogy oszolj, és ha nem oszolnak, tüzet nyitunk, akkor nyolcszáz ember meghal. Ezért nem mertem én tűzparancsot adni. Nem is akartam, mert mi is egyetértettünk azzal, hogy az ÁVH diktatúrája már odáig fajult, hogy változásnak kell bekövetkezni. Tehát a rendőrök el voltak látva fegyverrel meg lőszerrel, csak a tűzparancsot várták. Hát hogy aztán azok közül, akik be voltak osztva, ki lőtt volna, vagy mit csinált volna, azt nem lehetett tudni. A legtöbb örült neki, hogy nem kellett. Velem együtt.

A tömeg főleg azt követelte, hogy nyilatkozzunk, hova állunk. Hát így nem lehet tárgyalni. Eldöntöttük, hogy jöjjön be egy küldöttség, velük megbeszéljük, és majd ismertetjük az eredményt. Egy főhadnagy a honvédségtől azt mondta nekünk, hogy ők már foglalkoznak azzal, hogy meg kell szervezni a nemzetőrséget, és rendet kell csinálni. Ezzel egyet is értettünk. A küldöttséggel is úgy tárgyaltunk, hogy nemzetőrséget szervezünk, és csak katonaviselt civileket engedünk oda. A meg egyezés lényege az volt, hogy a tömeget nem bántjuk, fegyvert nem használunk ellenük. Széteszolnak, és a járőrszolgálatot a város biztonsága érdekében közösen látjuk el. Ehhez a civilek megkapják a fegyvert, amikor szolgálatba mennek, és ha visszajönnek, leadják. Hát ez aztán nem egészen így történt.

A küldöttség valamelyik tagja már az ablakból leszólt hangosan, hogy mi az eredmény, és akkor a lent állók megéljenztek a rendőrséget. Végül nagy megelégedettséggel széteszlott a tömeg. Volt, aki mindjárt elindult, volt, aki még várt, de akkor már nem olyan volt a hangulat, hogy bántsuk egymást.

Az ÁVO belelőtt a tömegbe

■ FOGARASSY MIKLÓS: Október 25-e Győrben úgy indult, mint egy átlagos hétköznap. Az osztálytermünk a Széchenyi térre nézett. Tíz óra, tizenegy tájban lehetett, amikor hallottuk, hogy a vagongyár felől, a munkáskerületek irányából jönnek a felvonulók. Elhatároztuk, hogy kimegyünk mi is. Valamelyik tanár azt mondta, hogy nem. Az osztály azonban egy emberként felállt, levonultunk az utcára, és mentünk a városháza elé. Mire odaértünk, már rengeteg ember volt a téren. Ott láttam legelőször Szigethy Attilát, mellette állt az épület erkélyén az egyik tanárunk, Galambos Iréneusz, aki később a Nemzeti Tanács

egyik alelnöke lett. Bennünket eléggé felvillanyozott, hogy az egyik tanárunk ott van kvázi a legfelsőbb vezetésben.

Az első napi tüntetésnek két további fejleményére emlékszem. A városházától először átvonultunk a vasúti hídon a nádorvárosi részbe, ahol a tömeg kipakolta az ávos székházat. Emlékszem, röptek az akták, és szólt a *Himnusz* meg a *Szózat*. Az ávosok valahogy elmenekülhettek. Ma is előttem van a kép, ahogy röptek a parancsnokság ablakaiból a dokumentumok. Itt, Győrben javarészt határvédelmi belügyesek lehettek, bár ezt se akkor nem tudtam, se most nem tudom pontosan. Az ÁVH épületétől a nép ment vissza a vasúti hídon, hogy kiszabadítsa a politikai rabokat a börtönből. Azért is volt ott nagyon sok rab, mert ha a disszidenseket, mondjuk, Csorna környékén elkapták, akkor itt ítélték el. A győri börtön állítólag disszidensekkel volt megtömve. Az a tér sincs messze a városházától, ahol a börtönépület áll. A tömeg oda vonult át, talán tíz-húszezer ember. Itt volt az egyetlen olyan szituáció, ami éles lett. A börtönőrök elkezdtek lőni a tömeget. Emlékszem, ahogy hasaltunk a parkban, és arra is, ahogy pattognak a lövedékek a fűvön. Idővel elmenekültünk onnan, emlékszem a kiürült tér képére. Ennyi a legelső győri napnak a kompendiuma benem, amihez hozzá kell tenni, hogy engem akkor valami fantasztikus, mámoros élmény kapott el.

■ TIHANYI LÁSZLÓ: Édesapa és édesanya 25-én, tanítás után vásárolni indultak, porszívót akartak venni. Az utcán találkoztak a szomszédasszonnyal, aki mondta, hogy a tüntetők mennek az orosz emlékműhöz, le akarják dönteni. A győri városházától nem messze állt egy obeliszk, a tetején nagy vörös csillaggal. Édesanyám mondta apámnak, hogy akkor hazamegy a gyerekekért. Anyyira ismertek bennünket, hogy hamar ott vagyunk az ilyen helyeken. Anyu hazafutott, persze a bátyámat már nem találta otthon. Mint egy tizennégy éves gyerek, már elhúzta a csíkot a barátaival, hogy körülnézzenek, mi történik a városban. Én, a kiskölyök otthon voltam, anyám kézen fogott, és magával vitt. Amikor az emlékműhöz értünk, egy ismerős gratulált édesanyámnak, de ő nem tudta, hogy mihez. S akkor derült ki, hogy édesapát a munkások szinte föltuszkolták az emlékműhöz, és ott elszavolta a *Nemzeti dalt*. Tanított a dolgozók iskolájában is, sokan ismerték, szerették őt, és kérték, hogy mondja el a verset. Arra nem emlékszem, hogy hogyan mentünk oda, csak arra, hogy jó hosszú kötél volt a vörös csillagon, az emberek húzták, és leesett. Utána a városházáról is leszedték a vörös csillagot. Ott valami létrára emlékszem, és hogy szedték le,

aztán földet ért. Aztán jött egy teherautó, valamilyen fegyver volt rajta, talán géppuska. Akkor anyámék megtárgyalták, hogy ennek azért rossz vége is lehet. Megálltak, spekuláltak, hogy mit csináljanak, merre menjenek. Pár perc múlva már hallatszottak a lövések. Ebből konstatálták, hogy komoly dolgok történhetnek. Mint ahogyan volt is három halott meg elég sok sebesült a börtön előtt.

■ PAPP MIKLÓS: Eljött 26-a reggele, és megint kaptam egy jelzést, hogy baj van, mert a Rudas László utcában, a miskolci városi rendőrkapitányság előtt nagy tömeg gyűlt össze a fogva tartottak kiszabadítására. A városi rendőrkapitány-helyettes megmondta, hogy ott nincs senki, ha valahol vannak, csak a megyei kapitányságon lehetnek, mire a tömeg átment oda. Én menesztettem a „repülőbizottságot”, hogy próbálják meg leszerelni a tömeget, aztán hívtam Kucserát, a megyei rendőrkapitányt, hogy valóban szabadon engedte-e a fiatalokat. Megint hazudott, azt mondta, hogy igen. Lehet, hogy éjszaka elengedte egy részüket, de többeket akkor engedtek csak ki a hátsó kapun, amikor a tömeg már összegyűlt. Aztán eldőrdült a sortűz. Igen sok halott volt. Az egyik áldozat testét feltették egy gépkocsira, és végigvitték a városban, aminek óriási lélektani hatása lett. A hírrre bejöttek a bányászok Ormosbányáról és Szuhakállóból.

A sortűz után beállt csendben és döbbenetben Kucsera elmenekült, a felbőszült tömeg viszont meglincselte hat ávéhás tisztet. A „repülőbrigád” próbálta lokalizálni a dolgot, de akkora volt a népharag és a felháborodás, hogy nem lehetett megfékezni. A munkástanács ezzel egyáltalán nem értett egyet, de nem tudtuk megakadályozni az önbíráskodást. Ezek után tennünk kellett valamit, hogy rendet tudjunk tartani, aminek az egyetlen módja az volt, hogy ténylegesen átvettük a hatalmat minden területen. A munkástanács az LKM műszaki klubjából beköltözött a megyeházára. Amikor megérkeztünk a Városház térre, akkor fegyveres sorfal biztosította a bevonulásunkat. Ez mutatja, hogy mekkora nimbusza volt a munkástanácsnak, és azt is, hogy a nép önmaga is szerveződött az események hatására. A megyei tanács vezetői közül már senki sem volt ott, a dolgozók pedig tudomásul vették a jelenlétünket. Az őrséget az egyetemisták, a diákszékház tagjai adták.

■ EBINGER ENDRE: A mosonmagyaróvári gimnáziumban a tanárok és a diákok is élénk érdeklődést tanúsítottak a pesti események iránt. 24-én vagy 25-én túlnyomórészt ilyen kérdésekre kellett válaszolnunk az órákon. De hát én sem tudtam többet, mint a diákok, eléggé el voltunk zárva a hírektől. Még arról se nagyon értesülhettünk, hogy mi van

Győrben. 26-án eléggé meglepetésszerűen ért bennünket, hogy reggel üresek voltak a tantermek. A pedellusnő mondta, hogy a diákok az udvaron sorakoztak, és kivonultak a hátsó kapun. Tisztáztuk, hogy a gazdasági akadémia felé mentek. Mi is elindultunk utánuk. A diákok csatlakoztak a gazdászokhoz, és ott már munkások is voltak. Nem tudtuk, mi a program, de rájöttünk, hogy a budapesti forradalmat támogató szimpátiatüntetéstől vagyunk. Jelszavak, kiabálás, hangoskodás nem volt, Kossuth-nótákat meg ehhez hasonlókat énekeltünk. Hamar beértünk a városközpontba, a gimnázium, a pártbizottság és a városi tanács által határolt térre. Itt a téren egy gazdászfiú elszavalta a *Nemzeti dalt*, és felolvasták az egyetemisták, illetve főiskolások által összeállított tizenkét pontot.

A munkások közül valaki elkiáltotta magát, hogy a vörös csillagot szedjék már le a tanácsházáról. A tanács részéről egy köpcös, idősebb férfi segédkezett – később tudtam meg, hogy a VB titkára volt –, ő akasztotta ki egy vonóhorogszerű valamivel. Amikor leesett a bádoggcsillag, és hatalmas zörgéssel elérte az úttestet, óriási üdvívalgás volt. Aztán a pártház tetejéről is rövid úton lekasztották a csillagot. Vonultunk tovább a Lenin úton, gazdászok, gimnazisták meg az ott lévő munkások. Öt-hatszázan lehettünk. Amikor elérkeztünk a posta, a temető és a járásbíróház által határolt térre, ott ezeröttszáz-kétezer ember volt már, főleg gyári munkások. Volt, aki civil ruhában, volt, aki munkásruhában jött.

Mi be sem tudtunk jutni a térre a nagy tömeg miatt. Jó negyedórát vártunk, de nem tudtuk, hogy miért. Majd hozzánk egészen közel, a börtönépületnél zajlott le az első atrocitásnak nevezhető esemény, amit először nem is értettünk. A tömeg azt követelte, hogy a börtönből engedjék ki a politikai foglyokat. Ez érthető volt. Aztán két fegyőr kivezetett egy személyt az ajtóig, három-négy munkás odament, és mindegyik lekent egy vagy két pofont ennek az illetőnek, akinek eleredt az orra vére. Utána visszavitték a börtönbe. Ez meglepetésszerűen ért bennünket, hiszen arról volt szó, hogy politikai foglyokat engednek szabadon, de megverték egy embert. Kiderült, hogy az illető a Mofém gyár főrendésze volt, aki egy-két hónappal korábban a szolgálati fegyverével valamilyen erőszakos bűncselekményt követett el, és azt a munkások meg akarták torolni. Később, egy-két óra múlva azután kiengedték a politikai foglyokat.

Körülbelül félóra múlva egy férfi kiemelkedett a tömegeből, valószínűleg felemelték, és intézkedett, hogy a gimnazisták menjenek az 1848-as

emlékműhöz, a többiek pedig menjenek tovább a timföldgyárhoz, mert a timföldgyáriakat nem engedte ki az igazgató, mivel ott kohók vannak, és komoly gazdasági problémát okoz, ha a kohókba bedermed a fém. Mi a Lenin úton mentünk tovább, a kórház és a rendőrség előtt vezetett az út. Arra konkrétan emlékszem, hogy a rendőrség előtt már a vörös csillagtól megszabadított sapkában álltak a rendőrök. Bennünk föl se merült, hogy bárki is ellenezné, amit csinálunk.

Vonultunk tovább, a múzeumnál az egyik gimnazista fiú elszavalta a „Talpra magyar”-t, és úgy emlékszem, hogy elénekeltük a *Himnusz*t és a *Szózatot* is, de az egyiket biztosan. Ez két-három perces megálló volt, és mentünk tovább, le Mosonba. Körülbelül félúton lehettünk, amikor a gyártelep felől fegyverropogás hallatszott. Én nem tudtam, hogy ott ávos laktanya van, a diákok mondták, hogy arrafelé van az ÁVO. Az első fegyverropogás után szünet volt, majd egy perc után folytatódott, és öt-hat robbanásszerű detonáció is hallatszott, az épületektől egy kicsit visszhangzott is. A diákok azt kiabálták, hogy az ÁVO biztosan belelőtt a tömegbe. De ez még akkor egyáltalán nem volt biztos. A diákok egy része szaladni kezdett abba az irányba, a többieket visszavezényeltük, hogy menjünk tovább. Lementünk az 1919-es emlékműhöz. Itt, mint az 1848-as emlékműnél, szavalat és *Himnusz*-éneklés volt, de már kapkodva, szinte összecsaptuk az ünneplést, és szétszóródva, csoportokba verődve jöttünk visszafelé. Mire a kórház elé értünk, vérző sebesültekkel találkoztunk, tőlük értesültünk, hogy az ÁVO valóban belelőtt a tömegbe.

Délre már nyilvánvaló volt, hogy elég sok halottja van a városnak, és nagyon sok a sebesült. Az utcán csoportokba verődve, elég letargikus állapotban ácsorogtak az emberek. Ott elhangzott, hogy Győrből jön fegyveres segítség, az majd lefegyverzi az ÁVO-t. Az egyértelműen látszott, hogy a város nem tud együtt élni ezzel a bizonytalan állapottal, hogy nem lehet tudni, mikor kezdenek el megint lövöldözni. Úgy két óra tájban bejött a térre egy Pobeda gépkocsi, és információszerzés után ugyanazon az útvonalon ment tovább, amelyiken délelőtt a tömeg vonult. Akkor mondták, lehet, hogy ez a győri segítség.

Három-négy óra körül jött a hír, hogy az ÁVO megadta magát, nem is volt szükség fegyveres beavatkozásra. Végeredményben a győri különítmény megoldotta a kérdést, bementek a laktanyába, és egyetlen pisztolylövés nélkül lefegyverezték az ÁVO-t. A kiskatonák valamilyen hazamentek. A tisztek egy része elmenekült, de aki nem tudott, és felismerték, azt elkapták.

■ GÍBER KATALIN: 26-án a hallgatók bent voltak az egyetemen, de akkor már nem lehetett rendet tartani. Megérkezett egy munkásküldöttség, ezt csak hallomásból tudom, mert én fönt voltam a tanszéken. Jött a párttitkár, hogy jöjjenek le, mert egy munkásküldöttség van itt, hívják a hallgatókat felvonulni, próbáljam meg visszatartani őket, vagy menjek velük. Kérdeztem, hogy ő mit csinál, de nem válaszolt. Lementem – kilenc, fél tíz lehetett –, már sok munkás volt ott, a hallgatókat hívták, ők meg egyöntetűen mentek. Annyira nem ismertem még a várost, hogy amikor mondták, hogy a Levél úti laktanyához vonulnak, nem is tudtam, merre van.

Azt mondták, megkérik a katonákat, hogy csatlakozzanak a tüntetőkhöz, tegyék le a fegyvert. Mondtam nekik, hogy fiúk, nem lesz ez jó, forduljunk vissza. A hallgatók azt kérdezték: „Csak nem fél, tanárnő?” Tudja, hogy mit jelent egy huszonöt éves embernek, ha azt mondják, hogy fél? Mondtam, hogy nem félek. Soha nem felejttem el, az egyik időős bácsi hátrafordult: „Aranyoskám, mitől fél, az én fiam is ott katoná, csak nem fog az apjára lőni!”

Csendes felvonulás volt. Mindenki beszélgetett a mellette lévőekkel, egy hangos szó sem volt. Aztán beértünk a laktanya elé, egy kis tér volt, az egyik felén volt a timföldgyár kerítése. Akkorra már az a gyár is leállt, azok is ott voltak. Három-négy ember kivált, odament a laktanya kapujához, ahonnan kijött egy tiszt. Ölegették egymást, és elénekelték a *Himnusz*t. Utána a vezetők – nem ismertem őket – elmondták a pesti követeléseket, a tizenkét pontot, hogy azt szeretnék megvalósítani, és hogy a honvédség is támogassa őket. Akkor már csak azt láttam, hogy a tiszt félrehúzza őket, és abban a pillanatban már lőttek is. Amint utólag megtudtam, a kerítésnél volt egy géppuska. A géppuskában robbanógolyók voltak. Képzeld el, ott a kis téren közibünk lőni! Hatalmas lett a fejvesztettség. Aztán rövid ideig néma csend volt. Mellettünk öt-hat méterre volt egy autóbusz-megálló, zárt rész, engem oda vittek a hallgatók. Alighogy bevittek ebbe a zárt térbe, máris lőttek újra.

A mellkasomon ért egy sorozat, a tüdőnél, és egy robbanólövedék a bal kezemet teljesen összeroncsolta. Csak az ütőér fogta össze a felső- és az alsókaromat. Meg végig az egész bal oldalam tele volt szilánkokkal. Az volt még a tragikus, hogy – legalábbis én úgy emlékszem – csak az az egy út vezetett kifelé, ahol mi bementünk. Nagyon kicsi volt a menekülési lehetőség, és semmilyen zárt rész nem volt ott, csak az autóbusz-megálló, se egy fa, se semmi, ami mögé beállhattunk volna. Én

úgy tudtam, hogy száztízen, száztizenöten haltak meg akkor ott a lak-tanyánál, de sokkal több sebesült volt.

A mentők nem jöttek, valahonnan teherautót szereztek, arra raktak fel bennünket, és vittek a kórházba. Ott teljes fejtelenség volt. Én is egy íróasztalon feküdtem három vagy négy órát. Még a sebészeti osztály egyik orvosa is késleltette a dolgokat. Nekem is vért akart adni vizsgálat nélkül. Mondtam, hogy vizsgálat nélkül ne adjanak. Másnap Győr-ből, a kórházból megjelentek sebészek, hogy segítsenek, hogy a súlyos sebesülteket átvigyék Győrbe. Csodák csodája, engem nem mutattak meg, és még egy-kettőt, aki súlyosabb sérült volt. Két hét múlva rángógörcsös tetanusz fejlődött ki bennem. Azt mondták, hogy vagy akkor halok meg, ha beadják a teljes szérumot, vagy akkor, ha nem adják be. Végül beadták. Borzasztó volt a toxinreakció, én tényleg majdnem ott-maradtam. Utána egy orvos kicsempészett az óvári kórházból, és átvitt a győri kórházba, ahol hatórási műtétem volt. Előtte már tízszer operáltak Óváron, de úgy operáltak például, hogy az egyik sebet egyszerűen bevarrták. Februárban, amikor nem akart gyógyulni, fölnyitották, és kabátdarabok voltak benne. Az igazgató, aki később disszidált, ahelyett, hogy a fájdalomkuron enyhített volna, azt mondta: „Jól föl kéne magukat pofozni!” Természetesen volt néhány lelkiismeretes, becsületes orvos és ápoló is.

Talán még az érdekes, hogy az első éjszaka hirtelen kiabálást, ordítást hallottunk. Akkor bejött az egyik hallgató, na, akkor már láttam fegyvert náluk, géppisztollyal jött be a fiú. Kérdeztem is, hogy miért van nála géppisztoly. Azt válaszolta, hogy a mellettünk lévő szobában őriznek egy ávost, akit elfogtak, és behozták a kórházba. Hát annak az üvöltözése borzalmas volt. Mindenféleképpen elmondta a tömeget, és kiabált, hogy nem bánta meg a tettét, és ha még egyszer előfordulna, kézigránátot dobna a tömeg közé. Borzasztó volt az átkozódása és a káromkodása. Azt hiszem, ő volt az, akit másnap kivittek a kórházból, és meglincseltek.

■ LAJTAI ENDRE: Borzasztó látvány fogadott a kórház előtt. Éppen akkor hozták az első sebesülteket, akik a mosonmagyaróvári határőr-laktanya előtti sortűzben sérültek meg. Mint később kiderült, a három kiskatona addig lőtt, amíg töltény volt a tárban, és a végén a tiszt kézigránátokat dobáltatott a már földön fetregő tömegbe. Nagyon sok sebesült volt, főleg belső sérüléseket szenvedtek. Amikor a barátommal odaértünk, éppen egy nagy bútorszállító kocsival hoztak egy embert, akinek – a mai napig is a szemem előtt van a látvány – a belső része

szinte teljesen kifordult, a fején is volt sérülés, és a fél lába hiányzott. Akkor nagyon megijedtünk.

■ EBINGER ENDRE: Hogy a mosonmagyaróvári sortűznek hány halottja volt, azt nem tudtam. A halottasházban faltól falig, egy méter magasságig, mint a heringek, be voltak rakva a halottak egy máglyába. Úgy saccoltam, hogy hetven-nyolcvan biztosan volt. A perünk alatt tudtam csak meg, hogy száznégy halott volt – az ügyész szerint.

Az első tevékenységem, amit a nemzeti tanács tagjaként végeztem, éppen ezzel a halottasházzal kapcsolatos. Két diáklány jött fel hozzám 27-én délelőtt, hogy az egyik sporttársuknak, egy Mofém-gyári atlétának az édesanyja szeretné hazavinni vidékre a halottját, de a halottasház kezelője nem hajlandó kiadni. Akkor én elmentem a két lánnyal a temetkezési vállalathoz, és közöltem a vezetőjével, hogy köteles kiadni a halottat. Ő húzódozott, hogy nagyon sok ott a hulla, és át kell rakni az egész halmot. Mondtam, menjünk a temetőbe, nézzük meg, és rakja át. Köteleztem őt, érthetően nem tetszett neki a dolog, de hát közöltem vele, hogy a nemzeti tanács tagja vagyok, az én felszólításomra kötelessége kiadni a holttestet.

■ HORVÁTH CSABA: Esztergom a budapesti eseményekhez képest erős fáziskésésben volt. Csak 25-én, a késő esti órákban kezdtünk ébredni, akkor volt az első felvonulás. 26-án, pénteken délelőtt az ipari üzemekből indult a menet egy munkásgyűlést követően. Nálunk a szerszámgyépgyárban is mindenki tudta, hogy a Széchenyi térre kell menni, de hogy a tüntetést ki szervezte, valahogy homályban maradt. Addigra már Esztergomba is eljutottak az egyetemi ifjúság követelései. Nagyon gyorsan pörögtek az események. A nagygyűlés a Széchenyi téren fél tíz tájban kezdődött. A tér tele volt emberekkel. Egy fekete hajú srác a gyárból, egy igazi Petőfi-figura, akinek a nevét már sajnos nem tudom, felolvasta az egyetemisták tizenhat pontos követelését, én pedig elszavaltam a *Nemzeti dalt*, majd pár mondatos beszédet rögtönöztem a tanácsháza erkélyéről. Arra kértem a tömeget, hogy támogassák ezt az ügyet, álljanak ki mellette. Alapvetően különbözött a helyzet a fővárosi eseményektől, mivel Esztergomban és környékén fegyveres incidensekre addig nem került sor. Csodálatos, mámoros hangulatban zajlott minden. Olyan rövid idő telt el, hogy csak arról lehetett szó: mi is támogatjuk mindazt, ami Budapesten történik. Ezt egyértelműen ki is fejeztük. Szinte mindegyik szónok elmondta, hogy Nagy Imre mellett állunk, hogy azt akarjuk, hogy takarítsák el a Rákosi-rendszert és így tovább. Egy nagy szimpátiatüntetés volt ez,

olyasmi buggyant ki az emberekből, ami már régóta érlelődött bennük. A Széchenyi téren egyszer csak valaki bekiabálta, hogy a viscosagyárban és Dorogon még dolgoznak, ott még nem történt semmi, őket is a forradalom mellé kellene állítani. Erre javasoltam, hogy menjünk oda, és akik úgy gondolják, jöjjenek velünk. A buszpályaudvaron – ami akkor még a Széchenyi téren volt – állt néhány busz. Azt hiszem, két autóbusszal indultunk Nyergesújfalura. A viscosagyárban megkerestük az igazgatót, és elmondtuk neki, hogy az egyetemi ifjúság tizenhat pontos követelését szeretnénk felolvasni, elmondanánk a *Nemzeti dalt*, és csatlakozásra akarjuk föl szólítani a dolgozókat, le akarjuk állíttatni a munkát. Kiderült, hogy ez egy folyamatosan üzemelő vegyigyár, így a teljes leállást nem lehetett megvalósítani, mert az hatalmas károkat okozott volna. Egy rámpára másztunk föl, és onnan beszéltünk. Kértük őket, hogy mindenképpen támogassák a forradalmat, és csak a minimális létszámmal folytassák a munkát. A tizenhat pontos követelés lényege az volt, hogy Magyarországon új társadalmi rendszer jöjjön létre, és az oroszok menjenek haza. Ugyanakkor egyértelmű volt, hogy szocialista alapon képzei el mindenki a változást.

Az esztergomi bazilika alatt van egy huszonöt-harminc méter hosszú alagútszerű bejárat, az úgynevezett Sötétkapu. Ennek a végén állnak a kanonoki épületek, ahol akkor a magyar páncélos hadosztály parancsnoksága állomásozott. Ez az 1956 után kivégzett Mecséri János főhadiszállása volt, de ő akkor nem tartózkodott Esztergomban. A tanítóképző előtt voltam, amikor elkezdtek lőni. Tudtam, hogy a hadosztály-parancsnokság felől lőnek – akkor még csak egy-két lövés dördült el, és nem nehézfégyverből –, és tudni akartam, mi történik, ezért fölmentem a bazilika előterét határoló, körülbelül nyolcvan centiméter magas terméskő falhoz, ahonnan jól rá lehetett látni a hadosztály-parancsnokság épületére. Az épület előtt egy harcokosi állt, az ablakokban pedig géppuskák és golyószórók voltak fölállítva. Pillanatokon belül ismét megszólaltak a fegyverek, majd a harcokosi tankágyúja is eldördült. Mint később megtudtam, a következő történt. A menet elején kerékpáron ment egy ember, nemzetiszínű zászlóval a kezében. Utána haladt a tömeg, majd a fölzászlózott busz. A Sötétkapu város felőli oldalán, a sorompónál a katonák megállították a tömeget. Az emberek közölték a katonákkal, hogy ők semmi rosszat nem akarnak, csak azt, hogy a hadsereg is álljon a felkelők mellé, és elindultak befelé. Erre a katonák lelőtték a kerékpárost, aki rögtön meghalt. Ezt követően a tankágyúval állítólag csak riasztólövést akartak leadni, a Sötétkapu

belső bejárata felőli oszlopot akarták megcélózni, hogy azon robbanjon a lövedék, aminek a hatására elfutnak az emberek. Csakhogy a lövedék gellert kapott az oszlopon, bevágódott az alagútba, és eltalálta a bent lévő busz hátsó harmadát. Ezt követően viszont minden ablakból elkezdtek tüzelni. Az emberek ettől nagyon megrémültek, mindenki rohant a város felé. A tank meg átjött az alagúton, és tovább lövöldözött a menekülőkre. Tizenöt halott neve szerepel a Sötétkapuban elhelyezett emléktáblán, a sebesültek számát viszont még ma sem tudják pontosan, mert sokan nem mertek jelentkezni a városi kórházban. Az emberek igyekeztek elbújni, hiszen nem lehetett tudni, mi lesz a folytatás. Mára már nagyjából tudható, hogy miért történtek így a dolgok. Nem valószínű, hogy a magyar katonák a tömeg közé akartak volna lőni. Utólag derült ki, hogy Tatabányáról és környékéről az ávosok és a politikai vezetők a hadosztály-parancsnokságon kerestek menedéket, és attól tartottak, hogy ha a tömeg bejut az épületbe, letartóztatják őket. Röviddel a lövöldözés után persze mindannyian eltűntek Esztergomból, Csehszlovákiába menekültek.

■ PEKÓ ERZSÉBET: Elindultunk a vásárba, de nem jutottunk ki. Amikor odaértünk a kiskunmajsai tanácsháza elé, ott már nagyban folyt a forradalom, a cirkusz tulajdonképpen. Akkor már kezdték lefesteni nagy létrákról a vörös csillagokat. Mentek üzletről üzletre. Talán a tanácsházáról ledobták, de az üzleteknél lefestették piros festékkel. Tulajdonképpen mi, gyerekek föl se fogtuk ésszel, hogy mi van ott. Egypár házzal odébb volt a rendőrség, ott láttuk, hogy már a honvédség ki volt vezényelve, le voltak térdelve, és lövésre állt a puskájuk. Azt várták, hogy mikor adnak parancsot, hogy a tömegbe lőjenek. A mai napig sem tisztázott, hogy a rendőrséget védték-e, de oda nem is akart bemenni senki. Arra vártak, gondolom, hogy ha a tömeg ment volna tovább, akkor a tömegbe lőnek.

Neményi Józsefet a lakásáról áthozták, vagy átszökött a parasztnép elől a tanácsházára, a légópincébe. Erre emlékszem. Utána kezdődött tulajdonképpen a véres esemény. Valaki bekiabálta a mikrofonba, hogy Neményi József a légópincében van. Akkor a nép lement érte, kihozták, ütlegelték. Rengetegen voltak, feketéllett ott a nép. A parasztemberek, akik bejöttek a vásárba, azok mind nagyon haragudtak Neményire, mert ő volt az a behajtó, aki nagyon sok embernek a padlásáról az utolsó szem gabonát is elhozta beadásképpen. Mikor a pincéből fölhozták, átcibálták a másik oldalra. Talán itt avatkozott közbe az apám is. Hogy most a nép verte-e agyon, vagy mint Neményiné állí-

totta, az apám, a Patyi, a Kolompár meg a Jójárt Gergő, ezt szerintem megállapítani nem lehet, mert a nép ütötte-verte.

Mi megálltunk a tanácsházával szemben, onnan láttuk a dolgokat. Nem fogtuk föl, hogy meg akarják ölni, csak azt láttuk, hogy a tömeg üti. Most már biztos, hogy eljutnék odáig, hogy hoppá, ha annyian ütik, azt nem fogja kibírni. Arra nagyon emlékszem, hogy ott sírtunk-ríttunk, a gyerekek, meg az anyám, hogy apám ne menjen a tömegbe, ne hagyjon ott bennünket, ne csinálja.

■ PARÁDI GYULA: Október 27-én, mit sem sejtve, barátokhoz, ismerősökhöz akartunk elmenni. A felvonulók egy kört tettek itt, a faluban, Tiszakécskén, különböző jelszavakat kiabáltak: „Ruszkik haza, éljen a haza”, meg ami akkor éppen ildomos volt. Én már szinte ott, a tett színhelyén csatlakoztam a tömeghez, „Aki magyar, velünk tart!”, meg ehhez hasonló mondatok elhangzása alapján. Megálltunk a falu főterén. A „Talpra magyar!”-t elszavalta egy Tóth nevezetű, azt hiszem, ő meg is halt. Senkit sem bántalmaztak, tettlegességre nem került sor. Ott tartott a gyűlés, hogy megkérték mindenkit, menjen haza, délután majd meg fogják választani a forradalmi tanácsot, de előbb énekeljük el a *Himnusz*t. A *Himnusz*nak körülbelül a feléig jutottunk, amikor megjelent egy repülőgép zuhanórepülésben. Én éppen arra a pontra néztem, ahonnan a gép támadott. Délkeleti irányból jött, úgy hívjuk mi azt a tájat, hogy Tisza-lapos. Megbukott, torkolattűz, és abban a pillanatban a barátomnak megfogtam a vállát, mondtam, vigyázz, te, mert lőnek. Én egy fél fordulatot tettem, hasra akartam vágódni, valószínű, hogy a barátom nem tett semmi mozdulatot, mert annak elvitte a lövedék a fél vállát meg a fél fejét. Rögtön meghalt. Azzal, hogy egy fél fordulatot tudtam tenni, valahogy a nyakam és a vállam között, jobboldalt, hátul a mellkasomat érte a lövedék, ott robbant fel, egy tenyérnyi felületet szétroncsolt, bordát, húst, mindent szétszagattott. Ez tizenkét óra és negyed egy között lehetett, délidőben. Én hanyatt vágódtam, valószínű, hogy a robbanás ereje vagy a légnyomás miatt. Akkor elment a gép. Aztán hihetetlen gyorsan megfordult, és jött visszafele. És akkor még egyszer végiglótt azokon, akik megsebesültek, vagy sebesülteket akartak menteni, aztán ugyanabban az irányban eltávolodott, ahol az első sorozatot kezdte.

Jöttek, akik segíteni akartak a sebesülteken. Engem is felvettek, hogy elvisznek orvoshoz. Körülbelül húsz métert tettek meg, amikor újra jött a repülő. A harmadik sorozatot megint szándékosan oda lőtték, ahova az első sorozatot leadták, és ahol megsebesültem. Akik felvet-

tek, beszaladtak velem egy kapualjba. Az órásbódé ajtájában voltam összeroskadva, és még akkor is odalóttak fölém. Akkor már inkább vonat- meg tégladarabok meg akármik hullottak ránk. Amikor elmúlt a sorozat, felszedtek a gyerekek, berohantak velem az orvoshoz. Az egy olyan nyolcvan-száz méteres távolság volt. Aztán az orvos megállapította, hogy rám kár gyógyszert pazarolni, mert nekem úgyis annyi, és azokat vette inkább kézbe, akiknél remény volt arra, hogy tudnak segíteni. És attól kezdve feküdtem lent a padlón hason, miközben folyt a sebesültek ellátása. Összeszedték őket, azt hiszem, hogy egyetlen tehervozó volt akkor a faluban, arra rakták fel a sebesülteket, és indultak velük a kecskeméti, majd a kiskunfélegyházi kórházba. Közben megérkezett az édesapám és a nővérem, és nem nyugodtak bele, hogy minden beavatkozás nélkül meghaljak. A nővérem unszolására valamilyen kerülő úton telefonáltak Szolnokra, és mentőkocsikat kértek. Körülbelül fél négy volt, mikor a mentőbe kerültem, és öt óra tizennégy perc volt délután – akkor csatolták le az órámot –, amikor a szolnoki tüdőkórház műtőasztalán mondtam, hogy hányingerem van, nagyon rosszul érzem magam. Adtak egy injekciót, nekem azzal megszűnt a világ létezni.

■ TERDIK MIHÁLY: Amikor Szegeden 26-án megindult a felvonulás, a tanárok bennünket is szépen sorba állítottak, és katonásan felvonultunk a Széchenyi térre. Ki gondolt arra, hogy ennek esetleg még valamilyen következménye is lehet? Láttuk, amikor elkezdték verni lefele a Széchenyi téren az orosz katonák emlékművéről a csillagot meg az orosz jelvényeket. Aztán volt egy hatalmas ötágú csillag a városháza tornyán, oda is felment két-három ember, és a csillagot szépen ledobták a tömeg közé. Érdekes volt, ahogy a hatalmas csillag szállt lefelé, ez ma is előttem van. Mindenfele nagy üdvrivalgás, mindenki éljenzett. Ki gondolt arra, hogy az ávósok már körülvették a teret? Majd elhangzottak az első lövések. Az első lövés bizony eltalált egy munkást, aki Újszegeden, a kenderfonó üzemben dolgozott, Schwarcz Lajosnak hívták, tizennyolc éves volt. Láttam, amikor a Lenin körúton négy ember vitte, a vállukra vették, ráterítették egy magyar zászlót, és a fehér színű hatalmas vértócsa volt.

GYŐZ A FORRADALOM

Azt hittük, valóban kimennek az oroszok

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: 28-án reggel a lakásomnál megjelent egy rendőri riadóautó Szilágyi Józseffel. „Azonnal gyere be a pártközpontba, mert a mai nap folyamán nagy dolgok fognak történni, és változás lesz a párt politikájában” – mondta. Reggeltől estig ott ültünk az Akadémia utcában, egy szobába bezsúfolva. Délután valamikor közölték velünk, hogy a párt megváltoztatta az addigi értékelését: nem ellenforradalomnak, hanem forradalomnak nyilvánítja a dolgot, együtt akar működni a felkelőkkel, az események élére akar állni. A Donáth–Losonczy-level, amelyet 24-én írtak a Központi Vezetőségnek, szintén ilyen változást kívánt. Teljesen egyöntetűen, ellenszavazat nélkül hozták a határozatot. Másnap reggel Nagy Imre átment a Parlamentbe, hogy régi hivatalát átvegye.

A dolog sokkal egyszerűbb, mint első látszatra tűnik. S ezt véletlenül azoktól a katonáktól tudom, akikkel együtt voltunk börtönben. Elsősorban Váraditól, aki a legfelsőbb katonai vezetéshez tartozott mint a magyar páncélos erők főparancsnoka. Ők 27-én tanácskozást tartottak az itt lévő legfelsőbb szovjet katonai vezetőkkel, és megállapították, hogy a kormány rendelkezésére álló fegyveres erők, tehát a már nem létező magyar katonaság és rendőrség, valamint a teljesen demoralizált és részben már akkor visszavonulófélben lévő, itt tartózkodó orosz csapatok nem alkalmasak arra, hogy katonailag úrrá legyenek a helyzeten. Pontosán tudták, hogy a város a felkelők kezén van, és közölték a politikai vezetéssel, hogy nincs lehetőség katonai megoldásra. Nem volt tehát más tennivaló, mint politikai megoldást keresni. A politikai megoldásnak pedig egyheti tapasztalat után – ennyi kell egy bolseviknak, amíg rájön arra, mi a helyzet az országban – az volt a lényege, hogy nem egymással kell megegyezni, ott, a pártközpontban, hanem a magyar néppel, és ennek előfeltétele volt az a száznyolcvan fokos fordulat, amely szerint „ezentúl minden másképp történt”. Ez a háttere a 28-i elhatározásnak, amely véleményem szerint nagyon későn született

meg. Vasárnap már nem volt semmiféle sansz a békés kibontakozásra, és arra sem, hogy az oroszok valamiképpen tudomásul vegyék. És megint nagyon messze elmaradt a tömegektől, mert ekkor kellett volna bejelenteni mindazokat a dolgokat, amelyeket három nappal később jelentettek be. Ha 28-án bejelentik, hogy alapvetően megváltozik az ország belpolitikai struktúrája és külpolitikai orientációja, az alap lett volna rá, hogy hétfőtől, 29-étől megkezdődjön a konszolidáció. Hogy az oroszok erre hogyan reagáltak volna, azt nem tudom. Mindenesetre a mi helyzetünk könnyebb lett volna, ha azzal a végzetes november 4-ével nem a Köztársaság tér meg mindenféle más után nézünk szembe, hanem úgy, hogy a helyzet egy hete nagyjából stabilizálódott, és az országban a termelés is helyreállt.

■ GYENES ANTAL: Nagy Imre 28-án az első minisztertanácsra a központi vezetőségi ülésről jött, felolvasta a deklarációt, amit a Központi Bizottság jóváhagyott – a nép jogos követeléseiről és a tűzszünetről. Nem kért hozzá felszólalást, én mégis felszóltam, és javasoltam, hogy szüntessük meg a kötelező beszolgáltatást, amit szörnyűségnek tartottam. Ezzel magamat is megszüntettem volna mint minisztert, de nem túlságosan érdekelt. Nagy Imre ezt elutasította. Annyit mondott, ez nincs napirenden. Nagyon dühösen nézett rám, hogy okvetetlenkedem. Igaz, hogy egyrészt a kiáltvány beolvasását tartotta fontosnak, de másrészt a párt nem foglalt még állást a kötelező beszolgáltatás ügyében.

■ SZÉLL JENŐ: 29-én bementem a Parlamentbe. Láttam, hogy se lent, se fönt nincs igazi őrzés, nincs, aki megakadályozná az embereket abban, hogy berontsanak Nagy Imre szobájába. Nagy Imre teljesen kimerült volt, s csak jöttek-mentek az emberek, néha három különböző alak is ott vitatkozott vele. Fölhívtam Szilágyi Jóskát, hajlandó-e velem odajönni Imre bácsi ajtaja elé, és megszervezni a titkárságot. Az előző években ugyan ritkábban találkoztunk Szilágyival, de azért testi-lelki barátság volt köztünk, és azért is őt hívtam föl, mert az volt a meggyőződésem, hogy egy maximálisan szilárd és megbízható ember támaszát kell keresnem. Olyanét, aki nem hisztériás, aki nem régi sérelmeket akar megtorolni, aki nem a saját karrierje után fut, akire föltétlenül tudok építeni. Semmiféle más elképzelésem nem volt, mint az, hogy lehetővé tegyem Nagy Imrének, hogy dolgozni tudjon. Ugyanis láttam, hogy teljesen munkaképtelen állapotban van. Politikai ambíciók engem különösebben soha sem fűtöttek. Egy gyors értekezletet hívtam össze a Népművészeti Intézetben, és megmondtam, hogy egy időre elmegyek az intézetből, mert úgy érzem, másutt van rám szükség. Elmegyek

Nagy Imréhez, meg akarom szervezni a titkárságát, de ha lecsendesülnek a dolgok, visszajövök.

Nem tudtam, hogy Szilágyi Jóskának ekkor már nagyon erős pozíciói voltak a rendőrségnél. Megleپődtem, amikor rendőrautóval jött értem. Bementünk a Parlamentbe: „Imre bácsi, azért jöttünk, hogy Jóskával valamiféle titkárságfélét csináljunk az előszobádban, hogy dolgozni tudj.” Imre bácsi eléggé kellenlenül mondta, hogy maradjunk, ha akarunk. Nem mondta, hogy jaj de jó, hogy jöttünk. Akkor mi ketten Jóskával elkezdtünk dolgozni. Persze ott volt a rutinszemélyzet is, adminisztrátorok, gépírónok. Az volt a működésünk lényege, hogy aki berontott az előszobánkba, annak azt mondtuk: „Hopp! Hová megy?” „A miniszterelnökhöz!” „Mit akar tőle?” „Ezt meg ezt...” Akkor vagy fölvevők egy listára, vagy kirúgtuk. Imre bácsi ettől kezdve tudott dolgozni. Millió papír is jött, tonnaszám olvastam a különböző követeléseket. Olyan követelés is volt, hogy adják vissza a csepeli gimnáziumot a nem tudom, melyik szerzetesrendnek, és a leányiskolát az angolkiasszonyoknak, mert „nem akarunk többé kurvát nevelni a lányainkból!”, de olyan nem volt, hogy adják vissza a Weiss Manfréd-gyárat Weiss Manfrédnak, vagy hogy adják vissza a földet a nagybirtokosoknak vagy az egyháznak. Aztán megszerveztük, hogy az MTI hozzánk küldje az összes híryanagát, a híryanagot aztán földolgoztuk, és mindenről informáltuk a vezetőket.

Sok izgalmas dolog történt ott. A küldöttségekben nagyon heves srácok is voltak – mindegyiknél „davajgitár” –, s ezekkel a sráccal nagyon kellemesen elbeszélgettünk, s meg is mondtuk nekik, hogy: „Tolmácsolni fogjuk a kívánságaitokat, de láthatjátok, mi van itt. Ha te miniszterelnök volnál, tudnál így dolgozni?” Egy darabig trécseltek a gyerekek, aztán elmentek. Dudásékkal más volt az ábra. Megjelentek, fölálltak az asztal körül, bevonult Dudás, kezébe vette a „davajgitár”, megcsókolta, és letette az asztalra. A Széna téri Szabó bácsi ugyancsak megjelent egyszer Nagy Imrénél, kvázi tisztelgő látogatásra, de egészen más légkört és környezetet hozott magával, mint Dudás. Szabó bácsi egy egykori zupás őrmester típusú katona volt, aki réges-régen nem volt már katona, de úgy látszott, oda húzott vissza a szíve. Valamikor a Földművelésügyi Minisztériumban volt sofőr, és annak idején sokszor szállította Nagy Imrét. Az egykori sofőr jelentkezett szolgálatra a miniszterelnök úrnál, és az egész ember úgy nézett ki, mint aki ég a vágytól, hogy valami jót csináljon a kedves főnökének. Abszolút jámbor és ártalmatlan ember benyomását keltette. Lassan konszolidáló-

dott a helyzet, s akkor ismertem meg Malétert, aki rám az elképzelhető legjobb benyomást tette.

■ **KAJTÁR IMRE:** 29-én egész nap a betört kirakatokat deszkáztuk. Megkerestük a közértek vezetőit, kihívtuk őket telefonon az üzletekbe, hogy jöjjenek leltározni. Semmi hiány nem volt, mert idejében bedeszkáztuk, és kívülről kátránypapírral letakartuk az összetört üvegeket. A Kilián laktanyába folyamatosan jöttek vidékről az élelmiszer-szállítmányok. Innen szerveztük meg a szétosztást a fővárosi kórházakba. A szállítmányokat fegyveresek kísérték a laktanyából, nehogy útközben valami baj történjen. Kétszer-háromszor jómagam is jártam az István Kórházban, a Péterfyben és a női klinikán.

■ **SZIGETVÁRI ISTVÁN:** Október 29-én, amikor kezdtek kivonulni az oroszok, mi biztosítottuk a kivonulásukat. Ha valaki köpdöste őket, akkor rájuk szóltunk. Nem akartuk mi őket ingerelni, annál is inkább, mert akkor már nem volt miért. Hozzáteszem, hogy balekok voltunk, mert azt hittük, ez olyan fegyverszünet, amelyet be is tartanak. Azt hittük, örömmámorban úszva, hogy valóban kimennek az oroszok. Azért gondoltuk így, mert abban az időben nem ismertük a politikai helyzetet, meg nem is nagyon gondolkoztunk a politikán. A fegyverszünet utáni időszakban hol Angyal Pistát kísérem, hol őrséget álltam. Aludni nemigen aludtunk, az egészségügyisek hoztak koffeintartalmú gyógyszert. Letörtük az ampulla tetejét, és úgy ittuk ki a tartalmát. Ez egy kicsit enyhített a fáradtságunkon, de kipihentek azért nem lettünk. Egy éjszaka őrségben álltam Baloghgal egy kilőtt ház előtt, ahova a lakosság szerint oroszok bújtak el. Egyszer csak látjuk, hogy egy árnyék megmozdul. Az orosz! Hol felemelkedik, hol lebukik. Felszólítjuk, semmi válasz. Csönd. Utána megint kezdődik a mozgás, hát oda-pörköltünk. Sikerült is egy kutyát agyonlőnünk.

A lakosság eléggé félfhetett, meg talán vérszomjas is volt egy kicsit, mert állandóan jöttek a bejelentések, hogy hol laknak ávósok. A szemközti házban is volt egy. Mi azonban csak annyit mondtunk az illetőnek, hogy ne hagyja el a lakását, akkor biztonságban van. Erre azt mondta, hogy „kérem, nekem gyermekeim vannak, és élelemért csak el kell mennem”. Akkor aztán tőlünk kapott kenyeret meg tejet. A tűzszünet idején – erre nagyon jól emlékszem – egyszer jött Angyal Pista egy csomó rendőregyenruhás személlyel. Először meg is lepődtünk, mert teljesen körbefogták. Majdnem úgy nézett ki, mintha Pista fogoly lett volna, de egyiküknél sem volt fegyver. Az ávósokhoz besorozott kiskatonák voltak, akik féltek hazamenni, és rendőregyenruhába

öltöztek. Pista szerzett nekik valahonnan igazolást, hogy sorkatonai szolgálatot teljesítettek. Volt olyan ávós is, aki átállt hozzánk.

A Corvin köznek egyébként volt egy bizonyos elszívó hatása. Az nagyobb egység volt. Akadtak olyanok is, akik nálunk voltak egy ideig, később pedig már a Corvin köziekénél találkoztam velük. Én végleges és stabil személynek számítottam a Tűzoltó utcában, egészen november 4-ig velük maradtam. Angyal Pista volt a vezetőnk, őt fogadtam el egyedül. Amit csinált, azt fantasztikus lelkesedéssel csinálta. Pista egy lobogó, izgó-mozgó, belevaló személyiség volt, igazi parancsnok. Pedig soha nem hordott fegyvert. Csak egyszer láttam pisztollyal a kezében hadonászni, de akkor se lőtt vele.

■ VIZI IMRE: 29-én az oroszok kezdtek elcsendesedni. Ott álltak a Duna partján, már nem harcoltak, csak egymásra lövöldöztek. Nem tévedésből, hanem az átálltakat lőtték. Mert sokan átálltak a magyarokhoz. Azután teljes csend lett. Az éjszakai lövöldözések már nem az oroszoktól jöttek, azok az ávósok lehetek. Voltak olyan szakaszok, ahol komoly harcok folytak ellenünk, de mindig fedezékből, ablakokból lőtték ránk. Az egyik éjjeli őrjáratban mi is kaptunk egy sorozatot. Pesten akkor nagyon sötét volt, mert a lámpákat leszaggatták, ezért szerencsére nem tudtak pontosan célozni. Ahogy elcsendesedtek az oroszok, valaki kiadta a parancsot, hogy a barikádokat szét kell szedni. Hiába mondtam, hogy amíg az oroszok itt vannak, nem szabad lebontani őket. Azután, hogy a barikádok szét lettek szedve, a harckocsik úgy mentek, mintha puskából lőtték volna ki őket, azokat már nem lehetett megsemmisíteni benzinesüveggel.

■ SOMOGYI JÁNOS: Ami a legmegdöbbentőbb volt számomra, hogy amikor végigmentünk a Körút egy részén, az üzletek ablaka betörve, de a kirakatok érintetlenek, nem volt fosztogatás. Értékes dolgok voltak ott szabadon, és senkinek sem jutott eszébe, hogy egy doboz konzervet vagy bármit elvigyen. Őrizetlenül álltak az utcán kisebb-nagyobb dobozok, rajtuk felírás, hogy „adakozz a forradalom áldozatai hozzátartozóinak a megsegítésére”. Óriási tömeg papírpénz volt bennük, tízforintos volt a legkisebb. Nem őrizte senki, aki arra járt, rakott bele valamennyit. Valami eufórikus, nagy magyar nemzeti lélek szállta meg a résztvevőket, sétáltak az utcán, örültek, boldogok voltak, na végre megszabadultunk mindattól, amit eddig nyögtünk. Nagyon jellemző volt a vidékiek magatartása is: azok a szerencsétlen parasztok, akiket kifosztottak, ingyen hordták kocsiszámra az ételmezt Pestre. Húst, kenyeret, kinek mije volt.

■ GYENES ANTAL: Volt ugyan Élelmiszeripari Minisztérium, amelynek Nyers Rezső volt a minisztere, de valamiképpen a liszt a begyűjtési miniszterhez tartozott, nem tudom, miért. Egyszer jött hozzám a minisztériumi titkár, hogy egy szovjet parancsnok telefonált, hogy a szovjet hadsereg megjelent a teherautóival a malomnál a lisztjárandóságért, de nem akarják kiadni nekik. Mit csináljak, ez nem egy politikai kérdés, hiszen a szegény kiskatonáknak enni kell. Betelefonáltam a miniszterelnökségre, hogy mi a tennivaló, de nem tudtam Nagy Imrével érintkezésbe kerülni. Úgy döntöttem, hogy megpróbálom kiadni a lisztet. Most mindegy, hogy helyeseljük, hogy itt állomásoznak, vagy nem, de itt vannak, és enni kell nekik. Felhívtam a malmot, azt hiszem, a Gizella malom volt, az igazgató persze nem volt a helyén, felhívtam a forradalmi bizottság elnökét, és mondtam, hogy államközi szerződés alapján mi látjuk el élelmiszerral a szovjet hadsereget, többek között liszttel. Hogy a többi élelmiszert honnan szerezték be, fogalmam sincs, engem csak a liszt dolgában hívtak fel. Mondtam, hogy az államközi szerződést be kell tartani, a katonáknak, akik ekkor már kivonultak Budapestről, enni kell. Egy óra múlva felhívott újra ez a szovjet parancsnok, hogy a lisztet kiadták, de a teherautókat kísérő katonákat lefegyverezték. Azt üzentem neki, hogy ez nem az én reszortom, forduljon Münnich belügyminiszterhez. Egyszer a titkárom ijedten bejött, s mondta, hogy itt van két felkelő. Nem őrizték a minisztériumot, a rendőrség teljesen szétesett, annyi rendőr sem volt, hogy a minisztérium előtt ott álljon egy poszt, mint ahogy ott állt korábban mindegyik előtt. Kérdeztem, hogy néznek ki a felkelők, azt mondja, olyan ipari tanulók, de dobtáras géppisztoly van náluk. Mondja meg nekik, hogy a fegyvereiket hagyják az irodában, mert én fegyvertelen ember vagyok, és jöjjenek be. Bejöttek, leültettem őket. Teherautókat kértek. Mondtam, sajnos nem tudok adni, mert nagyon kevés van, és azokra szükség van a pékségek liszttel való ellátásához. Tudomásul vették, és elmentek. Ha az ember nyugodtan lépett fel, nem voltak agresszívek. Jámbor ipari tanulók voltak.

■ SEBESTYÉN MÁRIA: November 1-jén mentem át a Tompa utca 10.-be, és az oroszok bejöveteléig ott voltam. Aznap vagy másnap délelőtt, mivel semmi dolgom nem volt, mondtam az Angyal Pista sofőrjének, aki a Tompában is megfordult, hogy elmegyek vele a Parlamentig, mert neki oda kellett valamiért menni. Már tűzszünet volt, az emberek sétáltak az utcán. Felszabadultak voltak, hogy végre szabadok vagyunk. Félig-meddig ilyen kábulatban éltünk akkor, hogy sikerült, győztünk!

■ TAKÁCS BÉLA: Szereztünk egy buszt. Eredetileg ez egy Körúton járó kék busz volt, de most állt a forgalom. Nekünk az a busz nagyon kellett, mert állandóan mennünk kellett valahova. Egy aranyos, idős bácsi volt a sofőrje. Azt kérdezte: „Mit akartok, fiaim? Én oda viszlek benneteket, ahova akarjátok!” Ezután a mi kis műszaki csoportunk mindig ezzel a busszal közlekedett. Miután a Magyar–Szovjet Hajózási Társaság rádióadóját működésképtelenné tettük, elmentünk a Műegyetemre. Tudták, hogy én értek ezekhez az amerikai technológiájú vevőkészülékekhez és híradástechnikai eszközökhöz. A legfelső emeleten berendeztünk az egyetemistáknak egy vevőközpontot. Mindegyik rádióhoz külön antennát szereltünk, hogy minden hírforrást paralel tudjanak venni, ne kelljen a nagy adóállomások között állandóan keresgélniük. Tehát a vevőkészülékeket más-más adóra állítottuk, hogy külön tudják venni a híreket, az egyik például a BBC-t hallgathatta állandóan, a másik a Vatikánt. Ez csak vevőközpont volt, itt nem voltak adók. Amikor a Műegyetemen üzembe helyeztük ezeket a vevőket, továbbmentünk.

Magyarországon a rádióadások úgy történtek, hogy a lakihegyi adóba ment ki egy úgynevezett modulációs vonal a Bródy Sándor utcából. Ezen a vonalon ment a nagy adótoronyra az adás, és volt egy ugyanilyen modulációs vonal a Parlamentből is. Nekem azt mondták, próbáljam megoldani, hogy erre a modulációs vonalra valahol be lehessen lépni, hogy vagy a Műegyetemről, vagy a jogi karról lehessen a lakihegyi adó felé sugározni. Sajnos ezt nem sikerült megoldani. Később aztán azt is hallottuk, ha megtudták volna, hogy a mi jelünket sugározza a lakihegyi adó, az oroszok fölrobbantották volna. Nem magát az antennát, de fontos műszaki részeket. Akkor kék ávosok őrizték az adót, és tudomásom szerint a forradalmároknak nem is sikerült Lakihegyet elfoglalni.

Amikor láttuk, hogy sehogyan sem tudunk a lakihegyi adó modulációs vonalára belépni, és nem tudjuk megszerezni a lakihegyi adót, akkor nagyon fontosnak tartottam, hogy a Deák tér mellett, a Magyar Honvédelmi Szövetség központjában az emeleti nagy teljesítményű rádióadót üzembe helyezzük, de nem volt üzemeltethető állapotban. Ez pontosan november 3-án derült ki. Egy mérnök barátomnak volt egy átkapcsoló kulcsa a transzformátorokhoz, ami nélkül ezt az adót nem lehetett üzembe helyezni. 3-án éjfél felé mentünk ki Budára a lakására. Nagyon megijedt, amikor meglátott. Mondtam: „Ide figyelj, nekünk ez az adó kell. Gyere velünk, vagy add ide azokat a kulcsokat, és mondd

el, hogyan tudjuk bekapcsolni a nagy transzformátort!” Ingadozott, hogy mit csináljon, nagyon félt. Meg is volt az oka a félelemre, november 4-én hajnalban voltunk. Végül velünk jött.

Minden sebesültet elláttak

■ EMANUEL PLANER: Eljött hozzám Gömöri Endre, a Magyar Rádió tudósítója, aki kifejezetten azért utazott Varsóba, hogy beszámoljon a LEMP 8. plenumának eseményeiről. Ő volt az első, aki elmondta nekem, hogy a Magyar Vöröskereszt segítséget kér, mert a szovjet csapatok beavatkozása nyomán halottak és sebesültek vannak Magyarországon. Különösen a transfúzióhoz használatos vér kellett. Honnan vegyünk vért? Közismert, hogy vérszállítmányt legkönnyebben a hadseregtől lehet szerezni, mert ott vannak a legnagyobb készletek. Mielőtt 53-ban a Lengyel Rádióban kezdtem dolgozni, a hadseregben szolgáltam, de 56-ban már jóformán senkit sem ismertem ott. Piotr Jaroszewicz miniszterelnök-helyetteshez fordultam, aki korábban a nemzetvédelmi miniszter helyettese volt, és akit a hadseregből már azelőtt is ismertem. Ő nagyon gyorsan reagált, nem keresett kifogásokat, hogy ezt előbb egyeztetnie kell. „Jól van – mondta –, én foglalkozom ezzel, csak az a probléma, hogy a saját repülőgépeinkkel nem küldhetjük hivatalosan a vért, de még félhivatalosan sem.” A közlekedési miniszter helyettesét, Juliusz Burgint szintén ismertem, még a háború előtről, a pártmunkából. A légi közlekedés is hozzá tartozott. Őt is nagyon könnyen sikerült meggyőznöm arról, hogy valamit tenni kell, hogy repülőgépet kell biztosítani. Ily módon indult útnak az első segélyszállítmány Budapestre.

■ KÁLDOR VERA: Napokig hozták a sebesülteket a Péterfybe. A sebeszetnek nyújtottunk belgyógyászati segítséget. A műtétekbe nem szálltunk be, ahhoz érteni kell, az egy külön szakma. Én operálni nem tudok, csak olyan segítséget tudtam adni, amit egy belgyógyász is el tud látni – például vérátömlesztés –, bár akkor még tulajdonképpen belgyógyász se voltam. Még nem volt egy éve, hogy odakerültem, a gyakorlatot csak akkor kezdtem tanulni. A saját osztályunk betegeit is el kellett látni, körülbelül nyolcvanán feküdtek a belgyógyászati osztályon. A VII. kerületben sok olyan egyedülálló, idős ember volt, akit ilyen körülmények között egyáltalán nem tudtunk kiengedni. Aztán, amikor már lőttek, levittük őket a pincébe. Óriási munka volt. Az osztályunk vezetője 26-án betelefonált, hogy szívtrombózis van, és otthon

fekszik. Aztán november 4-én meggyógyult. Ezen az új, nagyszerű terápián derült az egész orvostársadalom.

A Péterfyben a mentős szállítógyerekek között voltak felkelők is. Ezek a srácok fel voltak fegyverkezve, és önálló csoportot alkottak a kórházban. Elég hamar berendezkedtek a pincében. Volt ott egy-két ember, a gégszeten például az egyik nővér, akiről én is tudtam, hogy velük tart. Voltak olyanok, akik szimpatizáltak a forradalommal, és segítették ezeket a srácokat. Mi minden beteget rendesen elláttunk. Volt olyan, hogy megkérdezték, hajlandók vagyunk-e behozni egy ávosnak a gyerekét, és én mondtam, hogy természetesen. Hoztak be orosz katonát is, akiről kiderült, hogy a saját tisztje lőtt rá hátulról. De hát ezek csak morzsák és villanások, ami az ember fejében megragadt abban az őrült forgatagban.

Amikor elfogyott a sebészeti osztály érzéstelenítője, a sebesültszállítók szóltak, hogy találtak egy gyógyszerraktárt. Mondták, hogy ők nem tudják mit hozzanak, kéne egy orvos, aki velük megy. Mondtam, hogy én megyek. Beültünk egy kocsiba – a Bethlen utcában állt egy orosz tank –, a sofőr hátratulatott egészen a Rottenbiller utcáig, majd vett egy svungot, és gyorsan áthajtott a Bethlen utcán, mi meg lehúztuk a fejünket. A raktárból aztán összeszedtünk különböző gyógyszereket, fájdalomcsillapítókat meg étert a sebészeti osztálynak. Arra már nem emlékszem, hogy hol volt a raktár, valami gyógyszer-nagykereskedelmi vállalat raktára lehetett, amit föltörtek a fiúk. Utólag ezt lehet rablásnak minősíteni, de nekem ezzel kapcsolatban nem volt lelkifurdalásom. Ha egy kórházban elfogynak a gyógyszerek, és hadiállapot van, természetes, hogy az ember megpróbál valamit tenni. Nekem inkább olyan aggályaim voltak, hogy nem lesz elég, amit találtunk.

Aztán a Bethlen téri csoport tagjai – azt hiszem, így hívták őket – kezdtek átjárni a kórházba. Fogytán volt az élelmiszer-tartalékunk, felmerült, hogy a konyha nem tudja ellátni a betegeket. Akkor kérdezték a felkelőktől, hogy nem tudnának-e valami ételmezt szerezni. És egyszer csak szekerek jelentek meg, és parasztok hoztak élelmiszert, és éltették a forradalmat.

■ LAMBRECHT MIKLÓS: 30-án délelőtt a Péterfy valamelyik folyosóján összetalálkoztam Radó Sándor igazgatóhelyetttel. „Nagyon jó, hogy találkoztunk, Miklós. A kórház területén működik egy önkéntes mentőszolgálat, de semmi kapcsolatunk nincs velük, légy szíves, vedd át a kórház részéről ennek a vezetését.” Mi azokban a napokban tényleg tapasztaltuk, hogy többségben civil fiatal emberek személyautókon

szállítanak sebesülteket a kórházba. A személyautókra lepedőt borítottak, arra vöröskeresztet festettek. Lenn a földszinten meg az udvaron táboroztak, a kórház konyhájáról étkeztek, de különben semmi kapcsolat nem volt közöttünk.

Lementem, és ott volt egy fiatal katonatiszt, Tóth István, aki valamelyik vidéki alakulatnál szolgált, és 23-án éppen a szabadnapján tartózkodott Pesten, belekerült az események sodrába, és azonnal tudta, hova kell állnia. A Keleti pályaudvar tájáról sodródott a Péterfy Sándor Utcai Kórházba. Annyit tudtam meg utólag, hogy ő szervezte meg az önkéntes alakulatot a környékbeli vagányokból. A Baross tér környékén sohasem a legelőkelőbb társadalmi rétegek laktak, lumpenproletár negyed volt, de ezek a vagány fiúk – néhány lány is volt közöttük – azokban a napokban, mondhatom, megnemesedtek. Szívvel-lélekkel beálltak egy ilyen önkéntes mentőszolgálatba, a saját ruhájukat rongyolták, bevérezték – esetleg egy fehér köpenyt sikerült valahol zabrálniuk –, és még az életüket is kockáztatták. A későbbiekben, főleg november 4-e után, az orosz katonai erők és a magyar felkelők közötti harcok során több esetben rálóttak a mentőautókra, és nem egy bajtársuk meg is halt.

Lementem, és összeismerkedtem Tóth Istvánnal. Nagyon megörült, hogy végre egy hivatalos kórházi személy is szóba áll velük, mert addig ők teljesen exlex állapotban léteztek ott. Persze senki nem szólt, hogy menjenek el onnan, hiszen hasznos munkát végeztek. Körülnéztem, mi a helyzet, kiderült, hogy azokban a napokban több mint ötven személyautót zabráltak a környékről, plusz még néhány furgont, és talán egy katonai mentőautót is. Vagy a járdáról kötötték el, vagy bementek egy-egy garázsba. Latabár Kálmán kis személyautója is hozzánk került akkor egy időre.

Én aztán szerkesztettem egy névsort, körülbelül százötven-százhatvan önkéntes mentőlegényem volt. Azt hiszem, a kocsikat is megszámoztuk külön-külön, ilyen-olyan típusú kocsit, ötvenötig terjedt a sorszám. Szükségesnek tartottam, hogy valami rendet teremtsék, és tudjam, kik vannak ott, kikre lehet számítani, és milyen munkára. A későbbi napokban volt ennek igazán jelentősége, amikor november 4-én megindult az orosz támadás. Október 30-án egyetlen nevezetes esemény történt, de az épp elég volt. A délelőtt folyamán zajlott le a budapesti pártbizottság székházának az ostroma a Köztársaság téren. Részben az önkéntes mentőinktől, részben a beszállított sebesültektől azonnal kaptunk friss információkat arról, hogyan alakult ki ott az ostromálla-

pot. Alig egy órája volt, hogy átvettem a civil mentőszolgálat vezetését, amikor jött a hír, hogy a Köztársaság téren az ávósok lövik a fegyvertelen népet. A mi mentőseink a lövöldözést hallva odamentek. Több tucatnyi sebesültet szállítottak be. Mindenkit felkapkodtak, válogatás nélkül. Így biztos behoztak pár ávóst is, akik valószínűleg könnyebben sérültek, mert egy-két nap múlva mind megszöktek a kórházból. Nyilvánvalóan félték, hiszen a hangulat rendkívül ellenséges volt minden ávóssal szemben. Azokban a napokban nagyon sok orvlövészakció is lezajlott. Mentőautóra, hivatásos mentőszolgálati mentőautókra is lőttek, és a mi önkénteseinkre is lőttek. Ezt vagy bujkáló ávósok, vagy az oroszok teheték. Nem volt vitás, hogy mentőautó, mégis rálöttek. Ismerek egy kollégánót, aki súlyos medencesérülést szenvedett egy orosz támadás következtében. A hivatalos mentőszolgálat nem győzte volna mindezt, több önkéntes mentőszolgálat kellett, és azt hiszem, a miénk volt a legnagyobb.

■ TÓTH ISTVÁN: A fiam Kecelen volt az apósoméknál, úgy volt, hogy 24-én, a hajnali gyorsal megyek érte, és hozom haza Debrecenbe. De akkor behívtak bennünket a laktanyába, összetartás volt, senki nem hagyhatta el a várost, még a laktanyát sem. 25-én este viszont elengedtek a gyerekért. Elmentem Budapestre, de nem tudtam továbbutazni Kecelre. Azt mondták, hogy csak reggel megy vonat a bajai vonalon. Volt egy ismerősöm a Kun utcai kórházban, bementem oda, hogy nála meghúzódjak éjszakára. 26-án hajnalban visszamentem a Keleti pályaudvarra, ahol közölték, hogy nem indul Baja felé vonat, és nem is tudják, hogy mikor fog. Hát, mondom, akkor visszamegyek a Nyugatiba, hátha onnan valami tehervonattal vagy személyvel vissza tudok menni a csapattestemhez Debrecenbe. Elindultam. A Baross tér és a Rottenbiller utca sarkánál volt egy nagy garázs, ahol személygépkocsik garázsíroztak. Ott állt egy tíz-tizenöt fős csoport, és közölték velem, hogy: „Főhadnagy bajtársnak el kell jönni velünk a garázsba, mert a garázmester csak úgy hajlandó kiadni a gépkocsikat, ha valami katona jön, és igazolja, hogy kik viszik el.” Bekopogtunk, kinyitották az ajtót, én igazoltam magam, és közöltem, hogy miért jöttünk. Ezek a fiatal fiúk arra hívatkoztak, hogy rettentő sok a sebesült, és a mentőszolgálat nem tudja elszállítani őket. Akkor már elhangzott a rádióban egy felhívás, hogy gépkocsivezetők, ápolónők, orvosok, orvostanhallgatók jelentkezzenek mentőszolgálatra a lakhelyük szerinti legközelebbi kórházban. Közöltem a garázmesterrel, hogy ennek alapján adja ki a gépjárműveket. A fiúknak meg odaszóltam, hogy mindazok a bajtársak,

akik gépkocsivezetői jogosítvánnyal rendelkeznek, kapnak gépjárművet, de diktálják be az adataikat: a lakcímet, a forgalmi engedély számát, hogy tudjuk, kik vitték el a kocsikat.

Azt hiszem, négy vagy öt kocsival mentünk át a Péterfy-kórházba. Mivel az volt legközelebb, ott jelentkezünk. Illetve jelentkeztek ők, én meg szemlélődtem a főbejáratnál. Nagy jövés-menés, zűrzavar volt, senki sem tudta, hogy mit csináljon. Ez már olyan tíz-tizenegy óra felé történt. A fiúk megkérdezték a portástól, hogy hol kell jelentkezni mentőszolgálatra. A portás eligazította őket az alagsorba. Engem megszólított az egyik orvos, hogy én is mentőszolgálatra jelentkezem-e. Elmondtam, hogyan kerültem oda, hogy el kellene utaznom Debrecenbe, de még nem tudom, hogyan. Erre ő azt mondta, hogy maradjak, segítsék a rendfenntartásban. Akkor már nagyon sok sebesült volt a kórházban, és sok fegyveres járkált be. Nyilván ők se tudták rendszeren végezni a munkájukat a fegyveresek jelenlétében. Azt kérte, hogy próbáljak már egy kis rendet csinálni a kórházban, hogy ne menjenek be a fegyveresek. Hát ez már délutánra sikerült is, úgy-ahogy.

Bujkáltak később fent az osztályokon vidékről menekült államvédelmisták, akik könnyebb sérüléssel jöttek be a kórházba. Úgy jöttünk rá, hogy ki voltak éhezve, meg szakállasak voltak. Megkérdeztem, mit keresnek ott. Mondták, hogy éhesek, azért jöttek be. Nem firtattam, hogy ávós-e, de rá volt írva az arcára. Mondtam: „Gyertek be az ebédlőbe, és ebédeljete meg!” Sok ilyen epizód volt. Azt kértem a kórházi személyzettől is, meg az ideiglenes őrsegtől is, hogy egyetlenegy sérültnek se legyen bántódása, és ott valóban mindenki egyformán megkapta az ellátást. Az orvosokat sem érdekelte, hogy valaki ávós, katona, civil vagy orosz. Azt se tudták szegények, hogy élnek-e vagy halnak, úgy néztek ki, mint a hentesek.

Lehetőség szerint az orosz katonákat a főépületben, a sebészetben, ha jól emlékszem, a második emeleten tartottuk gyógyulásig, meg amíg a szovjet hatóság el nem szállította őket. Valamilyen úton-módon a szovjet hatóság tudomására jutott, hogy sok sérültjük van a kórházban. Megjelent egy vezérőrnagy páncélos harckocsikkal meg páncélautókkal, és személyesen engem keresett. Közölte velem, hogy a sérülteikért jöttek. A tolmácson keresztül megkérdezte azt is, hogy minden sérültet orvosi ellátásban részesített-e a kórház. Mondtam: ezért garanciát merek vállalni, tisztí becsületszavamat adom, hogy itt kivétel nem volt téve, hogy orosz, ávós, civil vagy katona. Kaptam egy szóbeli köszönetet, amikor elvitték őket.

■ SEBESTYÉN MÁRIA: Nekünk, IX. kerületieknek az volt a szerencsénk, hogy közel volt a Bakáts téri klinika, és az el volt látva kötszerekkel. Ott tankoltunk fel mindig. A sebesültszállítás vagy a mentés, a sebesültek behozatala általában úgy történt, hogy lekiabáltak vagy leszaladtak értem a Tompa utca 10. pincéjébe, hogy jöjjenek gyorsan, mert most találtak el valakit. Akkor én rohantam. Olyan is volt, főleg a harcok idején, hogy fenn voltam valamelyik kapu alatt. Mentem egyik kapu alól a másikba, és figyeltem, hogy aki éppen átszaladt, át tudott-e érni az utca túlsó oldalára, egy másik kapu alá. Figyeltem, ahogy mentek a fiúk a ház fala mellett, hogy a mesterlövészek – mert nagyon sokan voltak a IX. kerületben – nem találnak-e el valakit. Nem lehetett tudni, hogy ki, mikor és honnan lő. Az volt a legrosszabb, hogy nagyon sok házban voltak elbújva ávósok, és egymás után lőtték agyon a felkelőket. Az úgynevezett tűzszünet alatt is voltak elszórt lövöldözések.

Nagy Imre megszüntette az ÁVH-t

■ VÁRADI GYULA: 28-án Münnich Ferenc, az új kormány belügyminisztere hivatalosan feloszlatta az Államvédelmi Hatóságot. A kapcsolásra bizonyíték, hogy egyáltalán nem gondoltak arra, hogy az ÁVH sorkatonái, tiszthelyettesei, tisztjei a feloszlítás után egy órával hogyan mennek ki az utcára, hiszen személyi igazolványuk sem volt, és bárki provokálhatta őket, amire később volt is példa. Sőt, katonatiszteket is ért atrocitás, mert azt hitték róluk, hogy az ÁVH tagjai. A belső rend fenntartása Magyarországon addig a rendőrség mellett a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozó Államvédelmi Hatóság államvédelmi zászlóaljainak a joga és kötelessége volt. Mivel őket feloszlatták, új karhatalom létrehozására volt szükség. A belügyminiszter és a honvédelmi miniszter közös parancsa utal arra, hogy a Belügyminisztérium fogja megszervezni az új rendőrséget. Ebben még nincs szó arról, hogy kikkel, de négy lehetséges csoport bevonása látszott kirajzolódni. Az első az események alatt szétzilálódott rendőrség megszervezése a Münnich Ferenc vezette Belügyminisztériumban. Az új szervezetbe be akarták vonni a honvédség tagjaiból azokat, akik nem voltak fegyveres ellenállók az előző napokban, és az egyetemi ifjúságot is mint a kormányhoz hű, fiatal, lelkes forradalmárokat. Ilyenek voltak például a Marián István által vezetett műegyetemi diákok. De volt egy harmadik vonal is: a kieg.-en keresztül próbáltak mozgósítani párthű embereket, úgy emlékszem, hogy tartalékos politikai tiszteket akartak behívni.

Ennek szervezője Tóth Lajos ezredes volt, aki megsérült a Köztársaság téri pártház ostroma során. November 4-e után, amikor a kórházban meglátogattam, elmondta, hogy azért voltak ott 30-án a Köztársaság téri pártházban, hogy megbízható kommunistákat szervezzenek az új karhatalomba. És volt még egy negyedik csoport, az addigi fegyveres felkelők, akik most már ellenforradalmárokból a felháborodott nép jogos követeléseit fegyverrel védő szabadságharcosokká váltak. Ők szintén részt kívántak venni az új karhatalomban, erkölcsileg és politikailag teljesen jogosan, még akkor is, ha soraikban esetleg köztörvényesek is akadtak.

Amikor Király Béla is bekapcsolódott a szervezésbe – ő 29-én Budapest katonai parancsnoki posztjára kapott megbízást, székhelyül pedig a budapesti rendőrséget választotta, a Deák téren –, mindjárt fölvetődött az a logikus, kézenfekvő megoldás, hogy elsősorban a szabadságharcosokból, a honvédségből, a rendőrségből és az egyetemi ifjúságból, valamint olyan munkásokból kell az új karhatalmat megszervezni, akik a munkástanácsok vagy a forradalmi bizottságok ajánlásával bírnak. De ennek a neve már nemzetőrség lett. Ezt egyébként 31-én szentesítette a Forradalmi Karhatalmi Bizottság Kilián laktanyában megtartott gyűlése, amelyen a fegyveres felkelők és a honvédség képviselői vettek részt.

■ TÓTH ISTVÁN: Nagy Imre 28-án megszüntette az Államvédelmi Hatóságot. A leszerelésben a mi alakulatunk is benne volt Debrecenben. Ott már akkor megalakult a katonatanács meg a forradalmi bizottság, amelyben voltak katonák is és civilek is. Nagy Imre felhívására kimentek a Hajdúsámsoni útra, ott leszerelték az ÁVH-t, és az államvédelmi tiszteket meg a katonákat berakták a pincékbe – mert ugye kiderült, hogy 23-án kik lőttek a tömegre –, akkor szabadultak ki, mikor 4-én megjöttek az oroszok.

■ KIRÁLY GYÖRGY: 25-én elkezdtek járni a várost, igaz, a szüleim nagyon könyörögtek, hogy ne menjünk ki az utcára, ne csináljunk semmit. De milyen a gyerek? Kíváncsi. 27-én már láttam kilőtt páncélautót a Kilián laktanya előtt, a Körúton. A szovjet katona egész picire volt megsülve, a saját szememmel láttam. Aztán jött, hogy az oroszok kivonulnak Magyarországról, megalakult a Nagy Imre-kormány, és voltak a felhívások, hogy akik tudnak, jelentkezzenek nemzetőrnek. A bátyám már az elejétől a Göndör-csoportban volt, és akkor szólt nekem, hogy: „Öcskös, nem akarsz közénk jönni?” Mondtam: „Dehogynem, szeretnék. Kapok én is fegyvert?” Persze. Megkaptam a nemzetőr-iga-

zolványt, megkaptam a karszalagot, kaptam egy sapkát és egy dobtáras géppisztolyt. 29-étől járőrszolgálatot teljesítettünk az Üllői úton, a Mester utcán és a körúti részeken is. Mindig ketten jártunk, egy fiatalabb és egy idősebb. 31-én este jött egy hölgy, aki nagyon panaszkodott Göndörnek, hogy őket fegyveresek inzultálják. Akkor négyünket elküldtek a Makarenko utcába, ahol egy belügyminisztériumi női munkásszállás volt. Mi november 4-ig azokat a hölgyeket őriztük, tulajdonképpen az akkori ellenséget. Egyikünk kint állt a kapuban, és minden két órában váltottuk egymást. Ott álltunk a kapuban, és oda senkit be nem engedtünk.

Mielőtt a Makarenko utcába kerültünk volna, mindenki a saját ruhájában volt. Aztán jött egy férfi, összeszedett vagy négy embert, és elmentünk ruháért Újpestre. Utólag tudtam meg, hogy pénzügyőr-egyenruhák voltak, még nem volt fent rajtuk a paroli, mert tiszta újak voltak. Én is kaptam egy kabátot. Tehát 4-én hajnalig, amíg meg nem kezdődött az offenzíva, a Makarenko utcában voltam, így sok dologból ki is maradtam.

■ KABELÁCS PÁL: Amikor az oroszok 29-ére virradó éjszaka szétlőttek a Tompa utcai pincét és a sarki baromfiboltot az előtte álló hosszú sorral együtt, átköltöztünk a Ráday utcába. Az egyetemi kollégiumtól valamivel lejjebb, egy földszintes kultúrház lett a központunk. Oda jöttek azután a bejelentések, hogy hova kell kimenni. A lakók meg a ház mesterek cetliket raktak le a Bárány Jancsi asztalára az ávosok címeivel. Célirányosan ment a dolog. A végén azonban én sokszor kinn maradtam a kocsiban, mert már nem volt kedvem bemenni.

■ BABICS ANTAL: Akkor elkezdődött, hogy miniszter vagyok. De nem tettem esküt, és a Parlamentben sohasem voltam bent. A minisztériumba jártam be, ami abban az időben az Akadémia utca 12. szám alatt volt. Például egyik nap értesültem arról, hogy a Korvin-kórházat, ami akkor ávéház kórház volt, fegyveresek vették körül, ávéházokat kerestek, senkit sem engedtek ki. A szomszédom, Falus Miklós alezredes is ott dolgozott, és telefonált a feleségének, hogy nem tudnak kijönni. Eljött hozzám a feleség, könyörgött, csináljak valamit, hogy bevihessen a férjének egy pár fekete cipőt, mert az ávéházoknak sárga cipőjük volt, és abban nem mertek kijönni. Bajban voltam. Hogyan menekítsem ki a kórházat? Felhívtam a miniszterhelyettest, mondják be a rádióba, hogy a Korvin-kórházat mint az Államvédelmi Hatóság kórházat megszüntetem, és a minisztérium saját kezelésébe veszi. Amint bementék, rögtön kiengedték a fogságban tartott orvosokat meg a személyzetet.

■ BÉRCZ JENŐ PÉTER: Bruszniai Árpád utasítására Veszprémben több diákosztag alakult, részben azzal a feladattal, hogy a Balaton környéki kisvárosokban, le Keszthelyig, Balatonfüredig körbejárjuk a városi forradalmi tanácsokat, és ösztökéljük őket, hogy segítsenek az ávósok összeszedésében. Nem tudom, hány csoport volt, de azt tudom, hogy teherautóval jártunk behajtani a csordát.

A helybeli munkástanácsoktól megtudtuk, hogy hol laknak az ávósok. Elmentünk értük, megmondtuk nekik, hogy semmi bajuk nem lesz, szépen üljenek fel a teherautóra, bevisszük őket a veszprémi börtönbe. Ott annak rendje-módja szerint bezártuk őket. Megmondtuk nekik, hogy vizsgálati fogságban vannak, majd bíróság elé kerülnek, és akit a bíróság ártatlannak talál, az folytathatja normálisan a működését, de tudnunk kell, hogy ki volt bűnös. Tudniillik volt ott egy csomó briganti is. Nem tudom pontosan, mivel vádolták őket. Összeszedtünk vagy húsz, harminc, ötven ávóst, nagy részben tiszték voltak, nem közlegények. Egyetlenegy se végeztek ki, egyetlenegy se lőttek le, mert volt eszük, megadták magukat. A veszprémi börtönben rendesen el voltak látva élelemmel, senki nem bántotta őket, a forradalmi tanács emberei őrizték őket. Átállt hozzánk egy csomó rendőr, ők vették át a börtönőrök szerepét. Ez a működés ment november elejéig.

■ MÁRTON ERZSÉBET: 31-én a laktanyából, a Sztálin Akadémiáról megkértek, hogy ha már úgyis a Széna téren vagyok, akkor, ha van rá idő és lehetőség, tartóztassuk le és vigyük be a Marosán Györgyöt, hogy ne tudjon ellenünk dolgozni. A Széna téren szoltam a fiúknak, hogy milyen utasítást kaptam a laktanyától. A fiúk örültek az utasításnak, azt mondták: „Jó, Erzsi, kaptok egy teherautót, és a srácokkal együtt kimentek.” Kaptam egy dobtáras géppisztolyt, hogy ne szabad kézzel lityegjek-lötyögjek, meg hogy még határozottabban látszódjék, én is közéjük tartozom. A fegyver használatát abszolút nem ismertem. Hiába forogtam katonák között, odáig soha nem jutottunk el, hogy nekem megmutatták volna a kezelését, és a katonai iskolában is csak később tanultuk volna.

Nyolcan-tízen, akik éppen ott voltunk, fölszálltunk egy teherautóra, és kimentünk Marosán György lakására, a Pasaréti útra. Csöngettünk, kijött a felesége, beengedett, és akkor én azt mondtam, hogy le van tartóztatva. A fiúk közben átkutatták a házat, ávóruhákat meg adóvevő készülékeket kerestek. Olyan értesítést is kaptunk, hogy ávósok vigyáznak rá, de nem találtunk senkit. A pince viszont tele volt ávós-pufajkával, tehát nem volt egészen vaklárma. Marosán úgy meglepő-

dött, hogy még csak nem is tiltakozott. Az az igazság, hogy egy kicsit csodálkoztam is, hogyan lehet az, hogy ez a meglett ember egy taknyos lánnyal szemben nem kérte ki magának az egészet. Őszintén megmondva, így, felnőtt ésszel visszagondolva, de mint fiatal lány is úgy képzeltem el, hogy egy ilyen személyiség, akinek ilyen magas beosztása van, az majd tiltakozni fog. Hallottam akkor már egy-két beszédét, erős orgánummal, nagyon határozottan beszélt mindig. Most meg nem hadakozott, nem tiltakozott, nem csinált az égvilágon semmit sem. Beszállítottuk a Maros utcai ÁVH-laktanyába, amit menet közben a Széna téri csoport elfoglalt, és a továbbiakban ez volt a székelye. Személyesen kísértem le a fogdába, jelentettem, hogy behoztuk, és átadtam a fogdásnak. Részemről ezzel be volt fejezve. Másnap megtudtam, hogy kihallgatták, és utána elengedték.

Én azért vállaltam el Marosán letartóztatását, mert megkértek rá, és hittem, hogy erre szükség van. Megtiszteltetésnek éreztem, hogy megkértek, és úgy gondoltam, ha megkérnek, akkor meg is csinálom. Ha valamilyen erőszakos, durva cselekedetre kértek volna, akkor biztos, hogy nem vállaltam volna el. Akármennyire is fiús alkat voltam, nem verekedtem, nem kötekedtem, nem szerettem az erőszakot, nem olyan az alaptermészetem. Megkérdeztem, hogy miért kell őt letartóztatni, ha a kommunizmus ideje alatt ült, és meghurcolták. Akkor azt mondták, hogy nem úgy viselkedett, ahogy a nép megkívánta volna, és ahogy a népnek jó lett volna. Tehát nem a munkásnép mellett volt. Nem féltem, mert azt mondták, hogy nem fog történni az égvilágon semmi se velem. A fiúk ott vannak, megvédenek, ha netán mégis közbejönne valami.

■ MIKES TAMÁS: A Köztársaság téri ostrom egy nagyon jól kitalált provokáció volt. Annyira jól kitalált provokáció, ami lehet, hogy nem pontosan úgy sült el, ahogy kitalálták, de eredményét tekintve messze meghaladta az összes ilyen ötlet értékét. Nem volt szükségszerű, hogy a Köztársaság téri ostrom megtörténjen. Úgy értem, hogy nem volt semmi épkezláb ok arra, hogy ahogyan a többi frekventált helyről el tudtak tűnni a kommunisták, ne tudtak volna innen is eltűnni a francba. Hogy az épület üres legyen, és ne szúrjon szemet. Másrészt nem volt kötelező, hogy a háromszáz főnyi karhatalmi védőerőt huszonhárom főre csökkentsék, ha már meg akarták tartani maguknak az épületet. Ezzel ugyanis ezt a huszonhárom embert praktikusán halálra ítélték. Még a Hollós Ervin könyvében is az van, hogy az épületet eredetileg körülvevő és onnan elvonuló szovjet alakulat hívta magával az

ott lévőket, és sírva búcsúztak tőlük. Mintha tudták volna, mi célból hagyják ott ezt a társaságot. A harmadik dolog, amit mindenki figyelmen kívül hagy, hogy Asztalos János 29-én egész nap telefonálgatott az épületből. Akkor, amikor a József telefonközpont már a felkelők kezén volt. Nem tudom, miért hitték azt, hogy a felkelők nem tudják használni azt a technikát, amelyiket a másik fél már évek óta használt. A postásoknak az első dolguk volt, hogy megmutatták a felkelőknek a lehallgatószobákat. Ettől kezdve azok a beszélgetések, amelyeket Asztalos a pártházból folytatott, felértek az öngyilkossággal – vagy egy felhívással keringőre.

A dolgot tovább bonyolítja az a kis hőstett, amit a védők 29-én este elkövettek. Odaküldenek egy járőrt, miután bejelentés érkezik, hogy az épületbe fél disznókat raknak be. Azt tudni kell, hogy Budapesten a kaja egyre kevesebb lett, a VIII. kerületre ez fokozottan igaz. Erre odamegy egy karhatalmi alakulat. A paradox az, hogy akkorra már a nemzetőrség lett a hivatalos karhatalom Budapesten, erre már rendelet volt. Három nemzetőr mint rendőr ment oda, hogy utána nézzen, miért rakodták be a disznókat. És a három ember szőrén-szálán eltűnt. Nincs olyan parancsnoka a világnak, aki egy járőrnek az ilyenfajta eltűnését lenyeli. Nem is teheti, mert az az ép észnek mondana ellent. Ez van 29-én este. Éjszaka nem csinálnak semmit, de 30-án megnézik az épületet. A megnézésből alakul ki az ostrom. Az épületbe továbbra sem engednek be senkit, viszont tüzet nyitnak a kintiekre. Na most, ha én odamegyek valahova egy szakasz emberrel, és tüzet nyitnak rám, akkor odahívok még több embert, megostromlom az épületet, és megnézem, hogy miért lőttek onnan rám. Így kezdődött a történet.

■ VIZI IMRE: 30-án odajött valaki a Corvin közbe a Köztársaság téri pártházról, hogy segítségre van szükség. Pont én voltam kéznél, a csoportommal. Mikor odaértünk, akkor már két vagy három harckocsi lőtte előlről a pártházat. Mindjárt mondtam az embereknek, hogy hátról menjünk föl a tetőkre. Azon a részen lapos tetős házak voltak, onnét vettük tűz alá a pártházat. Körülbelül tizenketten voltunk. Három embernél kézigránát is volt, innét dobálták befelé a házba. Szóval két tűz közé fogtuk, előlről és hátról is lőttük őket. Mikor elcsöndesedtek a lövések, a tömeg megtámadta az épületet. Elkaptak pár ávost, azokkal brutálisan elbántak. Láttam, amikor az elsőt megfogták, és bármennyire is gyűlöltem őket, ezt nem tartottam jó megoldásnak. Az rendben van, hogy a foglyok bíróság előtt megkapják a méltó büntetést, de ezt így nem lett volna szabad. De azért a népharag is érthető

volt, az a sok szenvedés, amit ezek nekünk évekig okoztak, most kirobbant. Lőttem volna a nép közé azért, hogy megvédjek valakit, egy ávóst, aki évekig gyilkolta az embereket? Mondtam a fiúknak: „Menjünk, itt tovább nincs keresnivalónk!” Ezzel fogtuk magunkat, és elmentünk vissza. Négy bajtársam azonban már nem jöhetett, ők elestek a harc közben.

■ NAGYIDAI JÓZSEF: Amikor odaértem a Köztársaság téri párházhoz, akkor már nagyban ment a harc, már halottak is voltak. Láttuk, hogy közeledik három tank, azt hittük, hogy oroszok. Azért is maradtunk a színház mögött, hogy megvárjuk, mit fognak csinálni. Nem láttunk rajtuk semmilyen jelzést. Amikor megérkeztek, megálltak, mintha terepszemlét tartanának. Egyszerre kinyílt a csapóajtajuk, és kidugták rajta a nemzetiszínű zászlót. Mire fölismertük a helyzetet, ismét ropogtak a fegyverek, majdnem szétszaggatták a golyók a fákat, úgy lóttek a párházból. A három tank közül az egyik visszalőtt, és ekkor bizonyossá vált, hogy ezek vagy a mieink, vagy olyan magyar katonák, akik átálltak. A tankok lövése után a felkelők minden irányból megrohmozták a párházat. Volt, akinél két fegyver is volt. Én egyet se lőttem. Akkor kaptam fegyvert, amikor már megadták magukat, föltett kézzel jöttek ki az épületből, és mondták, hogy nincsenek bent többen.

Az előcsarnokban széksorok voltak, mint egy moziban. A színpad mögül még néhány lövést adtak le ránk, akkor aztán a felkelők nehezebb fegyverekkel mindkét oldalról megszórták a színpadot. A függöny mögött volt egy lejáró a pincébe, megtaláltuk az ajtaját, egy vas csapóajtót, valószínűleg ott menekültek le néhányan. Közben az emeletről is húztak elő embereket, még a szekrényekből is, oda is bebújtak. Összeszedtek vagy hat-nyolc embert. Abból a háromból, akik lementek előlünk a pincébe, csak egy jött elő. Hogy a másik kettővel mi lett, azt sose tudtuk meg. Lementünk utánuk, gránátot dobtunk be magunk elé, és kiabáltunk, hogy gyertek elő. Gyertek elő, nincs esélyetek a megmenekülésre. Vagy előjöttek, vagy itt pusztultok el. Mivel csak egy jött elő, ebből származhatott az, hogy ott alagút és föld alatti börtön van. A pincében raktárakat találtunk, és különböző ajtók is nyíltak innen, de nem találtunk senkit. Följöttünk, de azért három-négy gránátot felrobbantottunk ott lenn a sarkokban, ahol úgy gondoltuk, hogy meg vannak bújva. Nem volt kímélet, azt meg kell hagyni. Amikorra följöttünk, már voltak halottak.

A corvinisták nem lincseltek! Mindenesetre azt én is láttam, hogy egy fegyveres puskatussal fejbe vágott egy katonát, akinek a keze már a le-

vegőben volt. Arra, amelyik a színpad mögül lőtt, nagyon kegyetlen sors várt, azt hiszem, azt akasztották fel lábánál fogva az Erkel Színház mellett egy fára. De amikor a felkelők oda tudtak menni, már nem élt. Nekünk többet ért volna, ha a nagyobb madarakat élve tudjuk megfogni, mert mi úgy gondoltuk, hogy a történelemnek nagyon nagy igazságot szolgáltathattunk volna azzal, hogy bíróság elé állítjuk őket. De ezt az egyet a nép kiragadta a felkelők kezéből, élve elcibálták, addig vonszolták, amíg arra a fára fölakasztották a lábánál fogva, ami borzalmas dolog volt. Annak az embernek a teste tele volt köpködve, és a végén a zsebében talált köteg pénzzel teleragasztották a leköpködött testét. A szájába is tömtek durván összegyűrve egy-egy maréknyi pénzt. És kiabálták, ordították, hogy ezt akartad, megkaptad, ezzel mész a túlvilágra! Ez ellen nem tudtak a felkelők semmit se csinálni, mert a néptömeg haragja, gyűlölete olyan erős volt, hogy nem tudtuk volna őket megállítani, hacsak nem lövünk közéjük. Próbáltunk ugyan beszélni hozzájuk, mondtuk, hogy ez nem való, nem ez a forradalom, és nem ez a mi módszerünk. Főleg nem most, amikor már úgy néz ki, hogy evvel mi csak ártunk a felkelés tisztaságának. Mert akkor lényegében már nem volt szükség rá. Végül is a pártháziasok itták meg a levét az egész kommunizmusnak, azokon töltötte ki a nép a bosszúját, és a többiek, az igazi felelősök megmenekültek.

Megalakult a nemzetőrség

■ ORSZÁG GYÖRGY: 29-e abszolút stabil pont, ettől kezdve elég pontosan emlékszem mindenre, bár itt is voltak időszakok, amikor a végkimerülés határán voltam, és hallucináltam. A nemzetőrség megalakult, rendben van, én ebben részt kívántam venni. A fegyvert előszedtem, bevágtam a ballonkabátom alá, és elindultam a Budapesti Rendőr-főkapitányság felé, ahol szervezték a társaságot. Csendesesen vittem a karabélyt a kabátom alatt, de a Kecskeméti utcán egy fegyveres csoport futkosott, amely láthatóan lumpenszármazású, tizenkét-tizenhárom éves gyerekekből állt. Ragyogóan föl voltak fegyverezve. A parancsnokuk egy tizennyolc év körüli legény lehetett, bőrkabátban, K1-es géppisztollyal felszerelve, ami akkor került ki a Danubiából, de volt nekik kerek maxime géppuskájuk is. Kegyetlenül fel voltak fegyverezve. Mivel ők szabadon hordták a fegyvereket, gondoltam, hogy nekem se kell a kabát alatt szorongatnom, kihúztam, vállra akasztottam, és ballagtam tovább. Közben ezek a gyerekek minden sarkon szabályos biz-

tosítás mellett haladtak előre. Jött egy személygépkocsi a Károlyi Mihály utcán – akkor még kétirányú volt – a Kálvin tér felé, négy rendesen megtermett katonatiszt ült benne. Ezeket leállították, és zsebtolvaj ügyességgel ki is húzták a zsebükből a pisztolyt, aztán elengedték őket. Azok csak nevettek kínjukban.

Csoportok gyülekeztek a rendőr-főkapitányság előtt, de azt mondták, hogy ott nem szerveznek semmit. Valaki aztán mondta, hogy a nemzetőrség a jogi egyetemen szerveződik. Oké, menjünk oda. Elmentem a jogi egyetemre, nagy felhajtás, futkosás, hangoskodás. Néztem, hogyan lehetne bekapcsolódni abba, ami ott folyik. Mérhetetlen mennyiségű ragyogó fegyvert hoztak: vadonatúj PPS géppisztolyokat, karabélyokat, golyószórókat, géppuskákat, páncéltörőket. Hát, mondtam, ez kemény szervezet lesz. Aztán körülbelül egy óra alatt fölismertem, hogy semmi más nem folyik, mint üres szövegelés, a fegyver ezeknek csak díszlet. Ott nem találtam olyan tevékenységre lehetőséget, amit elképzeltem. Ácsorgott ott egy huszonéves, csendes gyerek, szimpatikusnak tűnt nekem, ő sem vett részt ebben a felhajtásban. Odamentem hozzá, és mondtam, gyere, menjünk járőrözni, mert a nemzetőr dolga, hogy rendet tartson. Jó, válaszolta, és szép csendesen elindultunk. Kimentünk a Duna-partig, aztán jöttünk visszafelé, körbe a Belvároson. És valahol, talán a Kecskeméti utcán, egy fiatalasszony karon ülő gyerekekkel sírva rohant utánunk, hogy katona a férje, és az albérlőjük ki akarja őt dobni az utcára, és nincs hova mennie. Jó, hát csináljunk rendet! Megjelentünk a Károlyi kert mellett valamelyik házban, közöltük az illető hölgygel, aki taxisofőr volt, hogy meg ne halljuk, hogy itt a forradalom alatt bármiféle felhajtás történik. Aztán kellemesen elsétáltunk. Délben hazamentem ebédelni, és eldöntöttem, hogy visszamegyek a Corvinba.

■ SZURDI ANDRÁS: Nekem nem október 23-a az igazi élmény – ahhoz én kisgyerek voltam –, hanem az az időszak, amikor kezdett elszabadulni a pokol, kicsit anarchikussá váltak az állapotok, és az utcai gyerekközösséggel elkezdtünk csavarogni. Volt két TT pisztolyunk, dobtáras géppisztolyunk, hozzá póttár, töltény, volt tojásgránátunk és volt kézi-gránátunk is.

Teljesen tisztázhatatlannak tündek a történések, hogy ki kicsoda, és mi történik. Jöttek a Fasornál a harcok, megálltak, körülnéztek, és láttam, hogy félnek, nem lőnek-e rájuk valahonnan. Mi meg odamentünk hozzájuk, és kérdeztük, hogy kik ők. Mondták, hogy nemzetőrök. Kérdeztük, hogy milyen nemzetőrök, az oroszokkal vannak-e

vagy ellenük, mit csinálnak, és miért. És miközben dumáltunk, mondtuk: „Add ide egy pillanatra a fegyvered! Lőhetek egyet?” Tehát az egésznek volt egy nagyon összetett jellege, és akikkel beszélgettünk, ők maguk sem tudták megmondani, hogy kicsodák tulajdonképpen. Lakott az utcában egy lány, aki nekem nagyon tetszett, bár sokkal idősebb volt, mint én, húszéves, miközben én tizenhárom, szóval elérhetetlen távolságra volt. A vőlegénye, egy bölcsészgyerek egyszer csak megjelent nemzetiszínű karszalaggal, egy dobtáras géppisztollyal a nyakában, és azt mondta, hogy ő nemzetőr. Dumálgattunk egy kicsit, hogy mi a helyzet, és hogy ő járőrözik, hogy ne raboljanak, vagy nem is tudom, miket mesélt. És két nap múlva jött a lány sírva, hogy látogatja a vőlegényét a kórházban, mert egy akna eltalálta, és elvitte mind a két lábát. Eléggé zavarodott kép volt bennünk arról, hogy mi is történik: az emberek jönnek-mennek, lőni is lehet, ilyen, olyan oldalak is vannak. Ugyanakkor láttuk, hogy lógnak a fán is, felakasztva, de a gyerekek nem egészen realizálja azt, hogy mi is a halál. De azt, hogy valakinek egy akna elvitte mind a két lábát, azt azért fölfogtuk. Tehát ez nagyon összetett dolog volt. Nem volt se tiszta, nagy dicsőséges forradalmi érzete az embernek, se az nem élt bennünk, hogy ellenforradalom. Bennünk az élt, hogy itt egy marha nagy balhé zajlik. A gyerekek jó része úgy élte meg, hogy ez egy jó balhé, a szabadságfokuk megnőtt, hozzáfértek egy csomó dologhoz, amihez egyébként nem lehetett. Úgy éreztük, hogy fontos dolgok történnek, nem a szokásos, unalmas iskolai élet zajlik.

■ MARIÁN ISTVÁN: Október 31-én az egységes nemzetőrség megalakítása céljából a különböző alakulatok és bizottságok képviselői összegyűltek a Kilián laktanyában. Erre az értekezletre három meghívót is kaptam. Meghívott a HM – mint a karhatalmi bizottság előző nap megválasztott tagját –, valamint telefonált Maléter Pál ezredes és a főkapitány, Kopácsi Sándor. Ellenőrzés csak a laktanya bejáratánál volt, az értekezletre pedig az első emeleten, egy nagyobb helyiségben került sor. Két-háromszáz küldött lehetett ott, a honvédséget a tábornoki kar, Váradi Gyula, Kovács István és néhány főtiszt képviselte, a rendőrséget Kopácsi Sándor és más magas rangú rendőrtisztek, a felkelőcsoportok tagjai közül a Pongrátz fivérekre, Angyal Istvánra emlékszem, és ott voltak az Írószövetség, valamint a Magyar Értelmisségi Forradalmi Bizottság képviselői is.

Az elnökség megválasztása paritásos alapon történt. Maléter lett az elnök, tagjai: Király Béla, a tábornoki kar részéről Váradi Gyula vagy

Kovács István, az Írószövetségtől is valaki, valamint Pongrátz Gergely. Már az elnökség megválasztása körül különböző villongásokra került sor. Többek között Malétert is személyes támadás érte, hogy megpofozott és lefegyverzett egy fölkelőt, aki a Corvin-csoporthoz tartozott. Maléter ezt vállalta, azzal, hogy az illetőt tetten érték, amikor valamit lopott. Visszautasította a személye ellen irányuló támadást, és elmondta, hogy a jövőben még nagyobb szigorral fog fellépni, mert nem engedhető meg, hogy a felkelést bemocskolják. Fontosnak tartom elmondani azt is, hogy Maléter ott, a fórumon is kommunistának vallotta magát. Ezt nagyon nagy nyomatékkal hangsúlyozom, mert akkor kevesen voltak, akik nyíltan vállalták kommunista mivoltukat, és Maléter ezzel a fellépésével határozottan megerősített engem abban, hogy lesz itt erő és képesség arra, hogy a szocializmus alapjait megőrizve sor kerüljön egy demokratikus kibontakozásra.

Végül kezdetét vette az értekezlet. Maléter tartott egy tájékoztatót, amelynek a lényege az volt, hogy megegyezés született a kormány és a szovjet csapatok parancsnoksága között, hogy kivonják az alakulatokat Budapestről. Ott hallottam először utalást arra, hogy a szovjet kormánynak megjelent egy önkritikus jellegű, a népi demokráciákhoz fűződő kapcsolatáról szóló nyilatkozata. Abban arról volt szó, hogy azoknak a követeléseknek az alapján, amelyeket az egyetemi megmozdulások nyomán magáévá tett a munkásság, az ország népe, majd a kormány is, új alapokra fektetve rendeződik hazánk és a Szovjetunió közötti viszony. Maléter nagy nyomatékkal utalt arra, hogy milyen fontos minden összeütközést megelőzni, hogy biztosítani kell a zavartalan feltételeket a tárgyaláshoz, és hogy milyen fontos, hogy a kormány megfelelő fegyveres erővel, tehát megfelelő karhatalmi erővel rendelkezzen. Azt mondta, hogy ennek az értekezletnek most meg kell választania egy olyan bizottságot, amelynek feladata a honvédség, a felkelők, az egyetemi fiatalok, a rendőrség és a munkásság soraiból alakítandó új karhatalmi szervezet, a nemzetőrség teendőinek megszervezése és összehangolása.

Többen is megfogalmazták az aggodalmukat, hogy bár Budapestről már kivonták a szovjet csapatok zömét, azok közvetlenül a főváros határában beásták magukat, és emiatt esetleg számolni kell egy újabb szovjet beavatkozás veszélyével. Erre válaszolva Maléter egyértelműen és határozottan kijelentette, hogy ugyan nincs kizárva ennek a lehetősége, de egy magas szintű szovjet küldöttséggel folytattak tárgyalást, és megállapodtak a további tárgyalások menetrendjében is. Hogy ho-

gyan alakul az ország további sorsa, az döntően attól függ, hogy ez a megválasztandó nemzetőrség mennyi idő alatt válik képessé arra, hogy a kormány politikáját fegyveresen támogassa, hogy mikorra sikerül megteremteni a munka újrakezdéséhez a közrendet és a közbiztonságot. Tehát a fő feladat megválasztani ezt a bizottságot, meg kell gyorsítani a nemzetőregységek szervezését, rendszeressé kell tenni a járőrszolgálatot. Történt még utalás az előző napi Köztársaság téri atrocitásokra. Az értekezleten részt vevők többsége a helyzet megoldását abban látta – és láttam én is –, ha sikerül elejét venni az anarchikus cselekményeknek, és az olyan szörnyűségnek, mint a lincselés, ami a Köztársaság téren zajlott. A fő feladat tehát a nemzetőrség, az új karhatalmi testület létrehozása, amely élvezi a lakosság többségének a bizalmát, és képes lesz arra, hogy megfelelő karhatalmi háttérrel biztosítson a kormánynak.

■ KAJTÁR IMRE: Október 31-én került sor a nemzetőrség parancsnokának a megválasztására, jó nagy veszekedések közepette. Akkor elég sok csoport összejött a Kiliánban, például a Bajuszék a Corvin közből, Nickelsburg a Baross térről, Szabó bácsiék meg a Horváth Mihály tériek. Kopácsi Sándort személyesen még nem ismertem, csak ott mutatták be, hogy ő az, akit kineveztek helyettes főparancsnoknak. Itt tudtam meg azt is, hogy Nagy Imre, a miniszterelnök állítólag felkérte Király Bélát, hogy vállalja el a Honvédelmi Bizottmány vezetését, és ő ezt el is vállalta. Végső soron mindegyik csoport vezetője ellenezte Maléter közreműködését a nemzetőrségben, mert függetlenek akartak maradni a honvédségtől. Aztán Király Béla is szólt egy pár szót, hogy itt végső soron a nemzetről van szó, a nemzet érdekéről, itt ne a békétlenséget növeljük, hanem inkább a békés együttműködésre törekedjünk.

A kormány kimondja az ország semlegességét

■ ARTUR STAREWICZ: 1956. október 28-án Marian Naszkowski külügyminiszter-helyetttel érkeztem Budapestre, hogy tájékozódjunk. Először Willmann úrral, a nagykövetünkkel beszélünk, majd fogadott bennünket Nagy Imre, Kádár János, talán Losonczy Géza meg az, aki megjárta Spanyolországot, Münnich Ferenc. Ők mindannyian ugyanabban a szobában voltak. Ennek a beszélgetésnek nem volt hivatalos jellege, mert ők egyidejűleg dolgoztak is. Egész idő alatt csöngtek a telefonok, azokon keresztül mindenféle utasításokat adtak. Nagy volt a feszültség. Hogy mit mondtak? Azt mondták, hogy a helyzet kritikus,

és természetesen az eseményeket nem ellenforradalomként értékelték. Legfőképp arról beszéltek, hogy milyen módon legyenek úrrá a helyzeten. Nagy és a többiek is úgy jellemezték a helyzetet, hogy az akkor fajult el véglegesen, amikor a szovjet hadsereg beavatkozott. Elmondták, hogy nincs erő, amelynek segítségével úrrá tudnának lenni a helyzeten, nincsenek olyan fegyveres erők, amelyek teljesítik a parancsot, a párt le van fegyverezve, demoralizált, és megbénult. Úgy véltem, hogy az elmondottak természetes következménye az, hogy Nagy mint miniszterelnök a Varsói Szerződésből való kilépéssel fenyegetőzött. Késő éjszaka volt, amikor visszatértünk a szállásunkra.

■ HELTAI GYÖRGY: 29-én reggel telefonált Losonczy Géza, hogy menjek be a Parlamentbe. Amikor beértem, azzal fogadott: „Nagy Imre átvette a külügyet, és azt akarja, hogy te legyél az első helyettese, menj föl hozzá!” Egy emelettel följebb volt Nagy Imre szobája. Közölte velem, hogy ott rögtön csináljak egy külügyminisztériumot. Kérdeztem: „Menjek át?” Azt mondta: „Nem kell, ott van forradalmi tanács. Maradjon itt velem!” Majd beleszólt a telefonba, Andropov volt a vonal másik végén. Nagy Imre odaszólt nekem, hogy menjek, és hallgassam én is a beszélgetést, és bejött Mód Péter, a külügyi forradalmi bizottság elnöke is.

Amit Andropov mondott, azt nem hallhattuk, és Nagy Imre csak töredékesen fordított. Azt kérdezte: „De hát, amit én kértem, hogy állítsák le ezeket a csapatokat, mert ezekre nincs szükség, azt meg tudja tenni?” Andropov válasza ez volt: „Nem, hát erre nincs is szükség, mert nem csinálnak semmit, csak a rendfenntartás miatt jöttek be.” Erre Nagy Imre: „Kaphatok egy órán belül választ arra, hogy a csapatok kivonulnak-e?” Andropov azt válaszolta, hogy fölhívja Moszkvát. Vártunk egy órát, de nem jött válasz.

Kint ezek vártak Nagy Imrére. Ez után a beszélgetés után azt mondta, hogy nézzem meg, mi van kint, és próbáljak embereket keríteni. Azt hiszem, akkor hívtam át Félix Palit, és kértem, hogy hozzon magával pár embert, gépíronókat, gyorsíronókat. Hívtam még néhány más régi külügyist, akiknek a nevére már nem emlékszem. Aztán próbáltam szobát keresni, ahol leülhetünk. Majd visszamentem Nagy Imréhez, aki újra Andropovval beszélt telefonon. Egyre pirosabb lett az arca, ebből láttam, hogy valami nem stimmel. Azt hiszem, az Andropov-válasz az volt, hogy beszélt Moszkvával, de nem lesz változás. Amikor letette a telefont, azt mondta, hogy most kezdhetünk valamit, amire ő már régen gondolt. Kérdeztem: „Kilépünk a Varsói Szerződés-

ből?” „Igen” – mondta. Ez 29-én délután volt, úgy egy óra körül. Akkor azt mondtam: „Jó, ezt valami fórum elé kell vinni, és semlegességi nyilatkozat is kell, hogy ne legyen belőle nagy botrány.” Azt mondta Nagy Imre: „Jó, akkor én összehívom a pártvezetőséget. Várjon itt, átmegyünk a szomszéd szobába.” És negyedórán belül bejött a titkár-nő, hogy mindenki együtt van. A pártvezetőség tagjai, akik elérhetőek voltak a Parlamentben, ott ültek az asztal körül. Nagy Imre a következőket mondta: „Én a pontos jogi helyzetet még nem látom, de amit tudok, az világosan arra mutat, hogy valaki megszegte a Varsói Szerződést. Nem mi szegtük meg, hanem a Szovjetunió, aki a csapatokat engedély nélkül beküldte.” Az én véleményem az volt, hogy most van indokunk arra, amit az egész nép úgyis kíván, hogy a Varsói Szerződésből kilépjünk, de hogy csökkenteni tudjuk ennek a provokatív hatását, rögtön be kéne jelentenünk az ország tökéletes semlegességét, vagyis hogy minden hatalmi blokktól távol tartjuk magunkat. És akkor Nagy Imre megkérdezte, hogy mi az elvtársak véleménye. Sokszor leírtam már, hogy teljesen pozitív volt, kivéve Szántó Zoltánt, aki azt kérdezte: „Meg van ez már beszélve az orosz elvtársakkal?” Nem volt megbeszélve, még szó se volt róla. Lukács György meg valami ilyesmit kérdezett: „De taktikailag ez nem hátráltatja a mi fejlődésünket?” Megint nem emlékszem szóról szóra, de ez volt az ellenvetésük lényege.

Ezen az ülésen részt vett Apró Antal, Kádár János, Szántó Zoltán, Losonczy Géza is ott volt. Nyolc-tíz ember lehetett, de nem tudom, ki volt még. Emlékszem, a szobában volt egy hosszú pamlag, azon ült egy csomó ember. Azzal szemben volt egy kis íróasztal egy székkal, ott ült Nagy Imre, én pedig Nagy Imrétől illő távolságban, hátul. Azt hiszem, Apró Antal mondta azt, hogy akkor viszont azonnal meg kell fogalmazni a kilépést és a semlegességet. S akkor Nagy Imre azt mondta, hogy menjek át a szobájába, írjam meg a szöveget, és vigyem majd vissza nekik.

Az előszobában ott volt Vásárhelyi Miki, hívtam, hogy jöjjön velem. Átmentünk egy nagy szobába, amely az állítólagos szobám volt. Az egyik sarokban volt egy íróasztala Szilágyi Jóskának, a másik sarokban meg nekem. Középen volt egy hosszú asztal, oda leültünk Mikivel. Kérdeztem, hogy ismeri-e a Varsói Szerződést. Azt mondta, nem, soha nem látta. Erre mondtam: „Addig nem tudok írni, amíg nem látom a szerződést. Hol lehet ezt megkapni?” „Szóljunk, talán itt van a Parlament archívumában!” Ő szólt valakinek, aki hamarosan jött, hogy náluk nincs. Erre kértem, hogy feltétlen keressék meg, mert anélkül nem

tudunk mozogni. És akkor jöttek a fullajtárok, mindenki segíteni akart. Negyedórán belül személyesen vagy telefonon jelentkeztek, hogy nincs sehol. Se az Igazságügyi Minisztériumban, se a Legfelsőbb Bíróságon, senki nem tud róla, soha sem látták. Hát ez nem lehet! Akkor valaki át-szólta a hadügyminisztériumba, ott sem volt. És akkor valakinek eszébe jutott, hogy nézzük meg az ÁVO-t. És ott volt! Ez volt az egyetlen példány, amit megtaláltunk, de lehet, hogy nem is volt több.

Megkaptuk a szöveget. Nem emlékszem a részletekre, de az rögtön világos volt, hogy a szerződő felek egyike sem hozhat be haderőt vagy rendfenntartó erőt anélkül, hogy az illetékes ország kormánya vagy hadügyminisztere – nem tudom pontosan, melyik – írásban ne hívta volna be őket. Világos volt, hogy mi nem hívtuk be a csapatokat. És azt hiszem, még az is benne volt, hogy a többi állam ilyen esetben a megtámadott ország segítségére kell siessen. Mert ha idegen haderő az érintett ország engedélye nélkül belép, az casus bellinek tekinthető. Szóval, nekünk elsősorban a Szovjetunió kellett volna, hogy segítségünkre siessen, s aztán a többi tagállam. Na mindegy, ez inkább csak a humoros része, részlete volt ennek az ügynek.

Én már pontosan nem emlékszem, de azt írtuk, a Varsói Szerződést – tekintettel arra, hogy a Szovjetunió megszegte a haderők beküldésével – Magyarország nem tekinti többé érvényesnek, és kilép a kötelékéből. A másik szöveg meg az volt, hogy a magyar kormány, áthatva történelmi felelőssége tudatával – lehet, hogy a nyomasztó körülmények hatása kifejezés is benne volt –, a mai napon kimondja az ország semlegeességét, és erről értesíti a nagyhatalmak képviselőit. Nagy Imre még ült a többiekkel, vagy újra ülészttek. Bevittem a két szöveget. Valaki felolvasta, és senki nem tiltakozott ellene.

Délután szóltam Félix Palinak, hogy a magyar szövegeket fordítsa le angolra. Mód Pétert megkértem, hogy nézze át a francia nyelvű szövegeket. Mondtam neki, hogy csináltassa meg a jegyzéket, javasoltam, hogy előbb a négy nagyhatalom kapja meg, és csak két órával utána kézbesítsük a többieknek. Ekkor történt, hogy bejött Boldizsár Iván tiszteletét tenni. A következőt mondtam neki: „Iván, kell egy Nagy Imre-szózat, ez és ez legyen benne – mutattam a két szöveget –, most ülj le, írd meg!” Akkor igazán imponált nekem az Iván. Kapásból írt egy szép, megrendítő, okos beszédet. Amikor elkészült, átvittük a szöveget Nagy Imrének. Ezt olvasta aztán be a Szabad Kossuth Rádióban november 1-jén 19.50-kor. És ez is jelent meg mint hivatalos kommuniké. Andropov rögtön jött, amint megkapta a jegyzéket. Minisztertanácsi

ülés volt, bejött. Azzal kezdte, hogy ezek a jegyzékek megváltoztathatók-e. Visszavonjuk-e a segítségkérésünket a nagyhatalmaktól? Megpróbálunk-e egy egyezményt, amellyel az ilyen komplikációkat kikérüljük? Benne volt, ugye, hogy az ENSZ-hez is fölterjesztést küldünk. Megállunk-e ezzel? Mert ők csak jót akarnak itt, a csapatok azért jöttek be – erre majdnem szóról szóra emlékszem –, hogy az ellenforradalmat, ami kitörőben van, leállítsák. Erre Kádár nagyon ingerülten közbeszólt: „Itt nincs ellenforradalom, itt lesz ellenforradalom, és ezt az ellenforradalmat a maguk csapatai váltják ki! Ilyen körülmények között nekem csak egy kötelességem van. Tudja, hogy mióta vagyok kommunista, tudja, hogy mi nekem a Vörös Hadsereg, mégis veszem a pisztolyomat, kimegyek az utcára, és lövöm őket!” Erre a jelenetre nem lehet nem emlékezni; olyan impozáns volt Kádár.

■ MISUR GYÖRGY: November 1-jén vagy 2-án Kenéz István ezredes, a varsói magyar katonai attasé Budapestről titkos utasítást kapott, hogy hivatalosan, szóbeli jegyzékben mondja fel a Varsói Szerződést, amit ugye Varsóban írtak alá egy évvel korábban, 1955-ben. Kenéz ezredes friss katonai attasé volt, nem volt fordítója, és egyébként is általában engem kértek meg mint külügyminisztériumi tisztviselőt, hogy az ügyeit intézzem. Félrehívott, és azt mondta, hogy egy nagyon bizalmas utasítása van, senkinek sem szabad beszélni róla, csak mi ketten tudhatjuk: szóbeli jegyzékben be kell jelenteni a Varsói Szerződésből való kilépésünket. Az utasítás katonai vonalon érkezett, rejtjelezett távirat volt. Kenéz a szöveget csak nekem mutatta meg, és én abból készítettem a hivatali bejelentést, majd azonnal találkozózt kértem a lengyel hadsereg illetékeseitől. Másnap, szombaton Kenéz ezredes az én kíséretemben – mint tolmács voltam jelen – elment Jerzy Bordzilowskihoz, aki akkor a lengyel vezérkari főnök volt, és átadta a szóbeli jegyzéket, amelyben a Magyar Népköztársaság nevében felmondta a Varsó Szerződést.

Bordzilowski átvette, elolvasta, és teljesen nyugodtan fogadta, legfeljebb egy kicsit kimerően. Azt mondta: „Maguk tudják, hogy mit csinálnak.” Ez volt az a kulcsmondat, amire én emlékszem. „Egyébként mi újság Magyarországon?” – ez volt utána a kérdése. „Milyen híreik vannak?” Utána már általános információcsere volt.

Amikor megérkeztünk a követségre, Baló Péter, a nagykövetség ügyvivője éppen ment valahova. Mi kiszálltunk az autóból, és akkor Baló megkérdezte: „Hol voltatok, mit csináltatok?” Kenéz István előbújt az autóból, én meg vigyorogva mondtam Balónak, hogy felmondtuk a

Varsói Szerződést. Huszonhárom-huszonnégy évesek voltunk, legalábbis én, úgyhogy amit lehetett, könnyedén intéztünk, nem a történelem súlya alatt roskadozva.

■ TADEUSZ PIÓRO: 1956 őszén a Lengyel Vezérkar képviselője voltam a Varsói Szerződés Főparancsnokságán, Moszkvában. A magyar hadsereg akkori képviselője Szilágyi László ezredes volt. Összebarátkoztunk egymással. Nagyon kulturált ember volt, az egyetlen, akivel a lengyel és a magyar események idején nyíltan beszélhettem. Tőle tudom a következőket. A magyar felkelés kitörése után néhány nappal Szilágyi – feltehetően a moszkvai magyar nagykövetség útján – utasítást kapott, hogy mondja fel Magyarország részvételét a Varsói Szerződésben. Ez volt az egyetlen szolgálati érintkezése Ivan Konyevvel, a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnokával. Szilágyi telefonált Konyevhez, aki fogadta őt. Szilágyi elmondta a szovjet tábornoknak, hogy utasítást kapott Budapestről, amelyben az áll, jelentse be Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből. Konyev nem vette komolyan az ügyet. Megveregette Szilágyi vállát, és csak annyit mondott, jól van, jól van, vagyis haraso, haraso. Azután Szilágyi hazatért. Néhány nappal később pedig az első légideszant-hadosztályok és a szovjet harcokocsik már ott voltak Budapesten.

■ SZÉLL JENŐ: Volt egy izgalmas és megrendítő rádiós élményem október 31-én, amikor még Nagy Imre előszobájában voltam. Egy Borsod megyei bányászdelegáció verte az asztalt, hogy a miniszterelnökkel akar beszélni. A delegációk ezekben a napokban annyira elszaporodtak, hogy az volt a gondunk, mint a nagy római zarándoklatoknál, hogy hol helyezzük el ezeket az embereket, hiszen az egész országból özönlöttek. Nem lehetett őket Nagy Imre elé eresztetni, mégpedig két okból. Az egyik, hogy ha csak őket fogadta volna, akkor is várni kellett volna a delegációknak, a másik, hogy más dolga is volt a miniszterelnöknek. Ez a borsodi delegáció feltűnően erőszakos volt, s azt mondták, hogy ők addig nem mennek ki a Parlamentből, amíg nem beszéltek a miniszterelnökkel. Két nap óta hitegetik őket stb. Ebben a pillanatban megjelent Imre bácsi az ajtóban, s kérdezte, hogy mit akarnak. Azok előadták, hogy kihallgatásra jöttek. Imre bácsi azt mondta: „Jól van, nekem most le kell mennem a rádióba, ott beszélnem kell, azt hallgassák meg, s ha visszajövök, maguk lesznek az elsők, akiket fogadok.” Lementünk együtt a stúdiószobába, ott leült a bemondó mellé, s vártuk, hogy a zeneszám befejeződjön. A bemondónak ott volt egy dunsztos üvegben méz, és benne kanál. Egyedül volt, nagyon kimerült, és időnként mé-

zet nyalogatott rekedtség ellen. Amikor szegény Imre bácsi meglátta a mézesüveget, gyorsan odanyúlt, és evett egy kanál mézet. Az Öreg elmondta a beszédét, aztán fölmentünk. Ott várták a borsodi bányászok, s az Öreg mondta nekik, hogy most jöjjenek be. Erre előállt a delegáció vezetője: „Miniszterelnök úr, köszönjük szépen, de most már nem akarjuk feltartani. Amiért jöttünk, azt elmondta a rádióban. Magyarország független lett, nincs benne többé a Varsói Szerződésben. Mi most hazamegyünk, és megmutatjuk, hogy milyen az, amikor a borsodi bányász saját magának dolgozik. Isten megáldja, jó egészséget kívánunk!” – Ez volt októberben az egyik legnagyobb élményem.

■ HELTAI GYÖRGY: Ezekben a napokban bent volt a kínai nagykövet. Emlékszem, amikor elment, találkoztam vele, és nagyon kedvesen mosolygott. Azt hittem, ez jó jel. Akkor még nem tudtam, hogy minden kínai mindig mosolyog. Bementem Nagy Imréhez, és megkérdeztem, hogy mit mondott a kínai nagykövet. Ezt mondta: „Nagyon köszönöm, minden ott lesz egy óra múlva Pekingben.”

Bejött hozzám a román meg a cseh nagykövet, elsején, azt hiszem. Örjögve jöttek be, hogy Nagy elvtárral akarnak beszélni. Azt hiszem, a román nagykövetet ismertem még régről, letartóztatásom előttről. Ő azt mondta: „Felháborító disznóság, maguk heccelik a magyar kisebbséget, azok felfegyverkeznek, forradalomra készülnek. Romániában ölik a kommunistákat!” Egy szó se volt igaz belőle. A cseh meg azt mondta: „Szörnyű, ami itt folyik. A csehek ezt nem tűrhetik.” Ha mi nem csinálunk rendet, ők mozgósítanak, és bevonulnak. Beszéltem a prágai követségről a katonai attaséval. Azt hiszem, Szűcs ezredes volt a neve. Ismertem őt is. Azt mondta: „A közhangulat elég rossz, attól félnek, hogy a kisebbségek mozgolódní fognak.” De nem volt semmi konkrétum. Csak ilyen érzése volt a cseh kormánynak.

Az amerikai ügyvivővel is beszéltem telefonon. Az a furcsa dolog történt, hogy nem mertek kimenni az épületből. Az amerikai követség kitűzte a fehér zászlót. Én akkor felhívtam az ügyvivőt, megkérdeztem: „Mitől félnek, attól, hogy az új magyar kormány megszállja vagy megszállhatja a követséget?” Azt mondta, nem, de hát itt oroszok vannak. Mondom, az oroszok se fognak most kikezdeni az Egyesült Államokkal. És akkor megkérdeztem, hogy mit tud csinálni a jegyzékünkkel, hol áll a dolog. Azt mondta: „Én teljesen maguk mellett állok, de én csak egy drót végén vagyok. Én mindent jelentettem, és amit kapok, elküldöm maguknak is.”

Az angol diplomatával nem beszéltem, de valamelyik délután bejött Pálóczi Bobi, aki az Írószövetségben tevékenykedett. Azt mondta: „Itt van egy régi barátom, Basile Davidson, nagyon szeretne veled beszélni.” Én sokat tudtam róla a zárkaidőkből, és már a kijövetelem után az Egyetemi Könyvtárban ráakadtam folyóiratokra, ahol láttam, hogy Basile Davidson egészen balra ment. Szóval a szocialista párt baloldalán lehetett. Mondtam: „Jó. Én is szeretnék egyet jární, menjünk le valahova inni egy kávé!” A Bristol Szálloda bárjában ültünk össze. Ezzel kezdte: „Nem tudom senkitől megkapni, hogy mi lesz itt.” „Én se tudom” – mondtam. Maga mondja meg, hogy mi lesz itt. Mi az angol álláspont?” „A követségen nem tudják” – felelte. Kértem: „Kaphatunk valami segítséget?” A válasz ez volt: „Nincs szó katonai segítségről, hanem lesz erkölcsi segítség most, anyagi segítség a jövőben.”

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Annak, hogy a forradalom egyetlen kormány-szintű nemzetközi sajtótájékoztatójára sor kerülhessen, az első feltétele az volt, hogy Nagy Imre hozzájáruljon. Nem ment könnyen, de végül beleegyezett. Megállapodtunk, hogy november 3-án, szombaton négy vagy öt órára meghirdetjük. Felhívtam Várkonyi Pétert, aki a külügy sajtóosztályának a vezetője vagy helyettes vezetője volt, és akinél megvolt a külföldi tudósítók névsora, és felkértem a meghívások lebonyolítására. Ezt ő örömmel és nagyon pontosan el is végezte. Azért hangsúlyozom, hogy örömmel, mert ezekben a napokban az egész külügynek nem sok dolga volt. A dolog úgy festett, hogy Nagy vállalta a külügyek intézését is, mellette a napi feladatokat Heltai György és Félix Pál végezte el. A külügyi apparátus gyakorlatilag mindenből ki volt kapcsolva, illetve azt csinálták, amit Heltai és Félix mondott nekik. Most végre feladatot kaptak, és nagyon jól el is végezték ezt a szervezést. Értesítettem a filmhíradót és a magyar sajtó néhány vezető emberét is. Mint várható volt, óriási érdeklődés előzte meg a sajtóértekezletet, hiszen ez lett volna az első alkalom, hogy Nagy Imre mint miniszterelnök találkozik a külföldi sajtó képviselőivel.

Már jócskán gyülekeztek az emberek, amikor teljesen váratlanul Losonczy hívott, hogy menjünk be az Öreghez. Nagy Imre akkor közölte velem, hogy rövidebb ideje kapta a híradást Barcestól, az MTI-ből, hogy a kínaiak is megváltoztatták az álláspontjukat az események megítélésében. Az új helyzetben ő nem tartja meg a sajtótájékoztatót, tartsa meg Losonczy Géza és Tildy Zoltán. Én nagyon el voltam keseredve. Ő mindegyikünkénél jobban érzekelte a kínai álláspont nyílt megváltoztatásának a jelentőségét, de hogy ebből miért kell azt a konzekvenciát

levonni, hogy nem tart sajtóértekezletet, azt nem tudtam és a mai napig sem tudom felfogni. Érdekes módon Losonczy és Tildy rendkívül fegyelmezetten viselkedtek, tudomásul vették, hogy teljesen felkészületlenül kell ezt a szerepet átvállalniuk, pedig azt is tudták, hogy ez már eleve nagyon rossz start, óriási kiábrándulást fognak okozni.

Ilyen előzmények után került sor tehát a sajtófogadásra. Azt hiszem, a Vadászteremben volt. Hárman bevonultunk, a terem zsúfolva volt, sokan kint is rekedtek. A Külügyminisztérium gondoskodott tolmácsokról. Persze, amikor Nagy Imre helyett Losonczy és Tildy lépett be, fölmorajlott a terem, meglepetés, csalódás volt. Nagyon rossz csillagzat alatt kezdődött ez a tájékoztató, és nem is sikerült jól. Korábban Naggyal abban is megállapodtunk, hogy a sajtófogadáson, az ilyenkor szokásos fogadások rendje szerint, tesz egy nyilatkozatot, amire ő nyilván fel is készült. Ez adta volna meg az egész hangvételét. Tildy és Losonczy viszont nem volt erre felkészülve, és – elég helytelenül – egyikünknek sem jutott eszébe. Öt perc alatt megbeszélhettük volna, hogy mi legyen benne. Ehelyett én nyitottam meg a fogadást, közöltem, hogy Nagy Imre más irányú elfoglaltsága miatt nem tud megjelenni, helyette két államminiszter jött el. Üdvözlés után át is adtam a szót, hogy kérdezzenek. Ennél rosszabbul nem lehetett volna egy sajtófogadást előkészíteni és megrendezni. Nem emlékszem, hogy a nagy lapok képviselői egyáltalán kérdeztek volna valamit. Nem tartották komolyan a dolgot. Ehelyett mindenféle kisebb figura mindenfajta lényegtelen kérdést tett fel. Teljes összevisszaság volt. Egyértelműen azt lehet mondani erre a sajtótájékoztatóra, hogy sikerületlen volt, a történelmi pillanat ellenére. Tulajdonképpen általános színvonaltalanságba fulladt, ami – bár Nagy váratlan helyzet elé állított bennünket – mégiscsak az én felelőségem.

A munkástanácsok spontán jöttek létre

■ BÁCSI JÓZSEF: 26-án reggel azzal fogadtak Csepelen, a gyárban, hogy munkástanácsot kell választani. A munkástanács-alakítás gondolata Beck Antaltól, egy régi szociáldemokrata mozgalmi embertől eredt. A csepeliek túlnyomó része benn volt már a nemesacélüzemben, a vidékiek közül viszont sokan hiányoztak. Az üzemvezetőnk szónokolt, hogy tartsuk be a rendet, menjünk az ebédlőbe, és ott ülünk le. Egy ifjúsági vezető – talán Vas Lajosnak hívták –, aki részt vett az előző napi tüntetéseken, rövid beszédet tartott arról, hogy győzött a for-

radalom, és meg kell választani a munkástanácsokat. Kiosztották a fehér lapokat, és hogy, hogy nem, engem is, az öreg Keresztes bácsit, a lakatosműhely vezetőjét, Vas Lajost és még néhány régi embert beválasztottak a nemesacélüzem munkástanácsába. Ezek után rögtön ki is jelentették, hogy én leszek ennek az üzemi munkástanácsnak a vezetője. Ezt követően delegáltak az acélmű munkástanácsába is. A népszerűségem miatt választottak meg, eléggé szabad szájú voltam, nemigen rejtettem véka alá a véleményemet.

Egy-két napra rá összegyűltünk a kultúrteremben, hogy megválasszuk az acélmű munkástanácsát. Rengeteg ismerősöm volt ott. Mátyásit, egy öreg munkást, aki edesapámat is személyesen ismerte, választottuk meg az acélmű munkástanácselnökének. Ő rögtön felhívta rám a többiek figyelmét, így a kiosztott lapokra ismét felkerült a nevem, és tagja lettem az acélmű munkástanácsának is. Majd a vezetőség engem delegált a később megalakuló Csepel Vas- és Fémművek Központi Munkástanácsába mint az acélmű küldöttét.

A Csepel Vas- és Fémművek Ideiglenes Munkástanácsának megalakítása a vezérigazgatóság tanácstermében, valamikor október utolsó napjaiban zajlott. Az elnökség huszonnégy-huszonöt főből állt, mivel a nagyobb gyáregységek több küldöttel is képviseltették magukat. A gépgyárból például Nagy Eleket meg Beck Antalt delegálták. A pártvezetők nem jelentek meg, egyszerűen eltűntek, elbújtak. Tehát az MDP-nek a munkástanácsok megalakulásához semmi köze nem volt. Azok spontán jöttek létre, illetve a jugoszláv munkástanácsokat tartottuk követendő példának. A vezetőség szinte kivétel nélkül olyan munkásokból állt, akik mögött már legalább egy évtizedes tapasztalat állt, akik igen megfontolt, széles látókörű emberek voltak, és tisztában voltak azzal, hogy az ország legnagyobb gyárában történő eseményekre mindenki odafigyel.

A munkástanács elkezdte a ténykedését. Először is állást foglaltunk abban, hogy azonnal meg kell indítani a munkát. Később, a végleges Csepeli Központi Munkástanács egész ténykedése is szinte e körül a probléma körül forgott. Az volt a véleményünk, hogy a Nagy Imre-kormányt támogatni kell, lehetőséget kell teremteni a kibontakozásához, és ennek elengedhetetlen feltétele a munka azonnali megindítása. Itt rögtön konfliktusba kerültünk a többi budapesti munkástanács küldötteleivel, mivel ők sztrájkolni akartak. Döntés született arról, hogy felül kell vizsgálni a gyárban működő MDP-szervezeteket. Született egy ideiglenes elképzelés, miszerint a pártszervezetek létrejöttét nem

szabad ugyan akadályozni, de minden erőt igénybe kell venni, hogy az oda nem való elemeket maga a párt zárja ki a soraiból, illetve a párt-szervezeteket el kell távolítani a gyárból. Az ideiglenes munkástanácsnak az első pillanattól kezdve az volt a véleménye, hogy többpártrendszerre van szükség; az MDP azonnal hagyja el a gyárat. A szovjet csapatok kivonását, az ország semlegességét követeltük. Azt akartuk, hogy ENSZ-megfigyelőket hozzanak be az országba. Ezek a követelések abban a helyzetben a világ legtermészetesebb dolgának tűntek, és komoly biztosítékot jelentettek volna a helyzet normális megoldásához. A vezetőség megbízta Nagy Eleket, hogy vegye fel a kapcsolatot a többi budapesti és vidéki munkástanáccsal. A külső kapcsolatok intézése lett a feladata, többek között ő tartotta a kapcsolatot a sajtóval is. Én a belső, gyáron belüli ügyek intézését végeztem. Időm túlnyomó részét a gyárban töltöttem. November 2-án határozatot hoztunk a munka azonnali felvételéről, illetve eljuttattuk követeléseinket a Nagy Imre-kormányhoz. Minden demokratikus párt szabad szerveződési jogát, az ország semlegességét, a Varsói Szerződés felbontását és a szovjet csapatok kivonását követeltük.

■ NAGY ELEK: Tizennyolc gyár volt a Csepel Vas- és Fémművek területén. Minden gyár létrehozta a maga munkástanácsát, a tagok harmincöt-negyven százalékáa párttag volt, nemcsak ekkor, hanem amikor a központi munkástanács elnöke lettem, akkor is legalább huszonöt százalék volt benne a párttagok aránya. Hogy ezek a párttagok elégették-e a tagkönyvüket, nem rám tartozik. Annyi munkástanács volt, ahány gyár. Távollétemben, még 25-én választottak meg a szerszámgépgyár munkástanácsának az elnökévé. Nem tudom, miért. Lehetséges, hogy a Petőfi Körben elmondott hozzászólásom meg az *Irodalmi Ujság*ból szerzett hallatlan széles tájékozottságom miatt. A hibákat mindenki látta, de okosan megfogalmazni, az a nagyobb művészet. Én ezt tudtam.

Elhatároztuk, embereket küldünk szét a gyárakba, hogy délután két órakor összeül Csepel valamennyi munkástanácsa. Nem tudom pontosan, hányadikán volt, nem is tartom nagyon fontosnak. Lehet, hogy az egyik eseményt a másik elé teszem, de ez az összképen nem változtat. Tehát összejöttünk az acélmű kultúrtermében. Hárman mentünk minden üzemi munkástanácsból. Velem Beck Antal jött, aki esztergályos volt a tengelypersely-üzemben, a másokra már nem emlékszem. A mi munkástanácsunkban csak munkások voltak, értelmiségi nem. Leültünk és vártunk. Egyszer csak beszalad négy fegyveres civil. A szak-

szervezeti titkár kezdett beszélni, hogy elvtársak, azért jöttünk itt össze a szerszámgépgyáriak kezdeményezésére, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba. A négy fegyveres abban a pillanatban körbevette, hátracsavarta a szónok kezét. „Te szemét, te rohadt spicli!” És vitték az Imre térre, Csepel központjába, a rendőrségre. Abban a pillanatban egy másik hozzászóló jelentkezett – ezek másodpercek alatt játszódtak le –, de amint szólásra emelkedett, közrevették, vitték. Tehát nagyon megedek volt a helyzet. Végre Illés, a csőgyár igazgatója kezdte el, őt már nem tartóztatták le. Most már sejtem, hogy miért a szakszervezet akarta megnyitni ezt az ülést. Mert a szakszervezet kapott egy olyan központi utasítást, hogy válasszák meg a munkástanácsot, és rakják tele kommunistákkal. De ez végül is nem sikerült, nem fogadták el a dolgozók, és ezután választottak meg bennünket.

Összeültünk, és a következő döntések születtek. Közösen ki kell alakítanunk a gyár új vezetését a korrump, demagóg, erkölcsileg lejárt és lejáratott emberek helyett. Nagyobb önállóságot kell biztosítani a Csepel Vas- és Fémműveknek. Fel kell venni a kapcsolatot Budapest, később az ország valamennyi munkástanácsával, illetve azok képviselőivel. Meg kell alapítani egy nagy-budapesti és egy országos munkástanácsvezetőséget.

■ LUKÁCH TAMÁS: Talán 27-e volt, amikor úgy éreztem, hogy kötelességszerűen meg kell jelennem a munkahelyemen, a Ganzban, hogy ne én legyek az, aki megtagadom a munkát. Vagy beengednek, vagy nem. Amikor megérkeztem, a gyár előtt már két-háromezres tömeg állt. A gyárnak abban az időben ötezer-kilencszáz fizikai és körülbelül ezerhétszáz adminisztratív és műszaki állományú dolgozója volt, tehát olyan hét és fél ezer ember tartozott a gyárhoz. Abban az időben a VIII. kerületnek a Ganz Vagon- és Gépgyár volt a legnagyobb üzeme. Ez a két-háromezer ember ott állt a Könyves Kálmán körúti bejárat előtt, de még akkor sem engedtek be senkit. A hangulat igen forró volt, követelték, hogy jelenjen meg az ideiglenes munkástanács vezetősége. Amikor végre odajöttek az első emeleti ablakokba, mindenki látta, hogy a pártbizottság, a szakszervezet és a fegyveres őrség emberei alkotják ezt a tanácsot. Szörnyű fölháborodás tört ki, mindenki ordított, üvöltözött. A tömeg követelte, hogy azonnal válasszuk meg az új ideiglenes munkástanácsot. A kommunista munkástanács – hiába volt fegyver a kezében – kénytelen volt ennek a követelésnek engedni, így megtartottuk a választást. Ez úgy történt, hogy ők bent maradtak az épületben, a tömeg meg kint állt az épület előtt. Az emberek kö-

rülnéztek, hogy kik vannak itt, és bekiabálták, hogy őt meg őt meg őt kell bevásztani a munkástanácsba. És vagy igent, vagy nemet mondott rá a tömeg. Mivel több mint tíz éve dolgoztam ott, a gyár nagy része ismert, én is azok közé tartoztam, akiknek a nevét bemondták. Tehát én is bekerültem az ideiglenes munkástanácsba. Ez teljesen új garnitúra volt, hiszen az előző munkástanácsból senkit sem választottak meg. A bentiek kénytelenek voltak elfogadni ezt, mert olyan félelmetes volt a tömeg felzaklatott hangulata, hogy azt már nem lehetett géppisztollyal elintézni. Rögtön bementünk a gyárba, és közöltük velük, hogy legyenek szívesek, tegyék le a fegyvereket, és menjenek szépen haza. Ezt ők meg is tették, nem volt semmi gond.

■ PULLAY BÉLA: A munkástanács megalakulásakor mindjárt fölvetődtek az emberi keservek, az emberi fájdalmak, amelyek sajnos nagyon fölhalmozódtak. Nemcsak én, hanem mások is felszóltak, hogy a mi kezünkhöz nem tapadhat vér. Mi nem bánthatunk senkit. A mi kezünk, politikánk, életünk maradjon tiszta, becsületes. Ennek is köszönhető, hogy a gyár területén semmiféle atrocitás nem történt. Hadd mondjak el egy jellemző történetet. Egy alkalommal szaladtak be hozzám az irodába, hogy menjek gyorsan, mert a normás kint van a vagonoknál, és várható, hogy baj lesz. Természetesen kimentem. A normást két ember fogta, azzal a jelszóval, ha ő ott és mindjárt nem teljesíti azt a normát, amit rájuk szabott, akkor eltemetik a szénben. Mondtam, emberek, tudomásul kell venni, hogy ez az idő nem alkalmas arra, hogy elszámoltassunk, nem szabad senkit bántani. A normás, ha helytelenül cselekedett, ha olyan normát szabott, ami emberileg elviselhetetlen, azt nem most és nem itt kell elintézni. Az emberek közül az egyik nagyon fenyegetően jelentette ki, hogy ők korábban jelezték, hogy a kiszabott normát lehetetlen teljesíteni, de a normás hajthatatlan volt, akkor most bizonyítsa be, hogy teljesíthető. Látva a fölforrósodott hangulatot, azt mondtam, rendben van, ha bármilyen elégtételt akarnak szerezni, itt vagyok, először velem számoljanak el, engem tegyenek oda, ahova úgy érzik, hogy való vagyok. Ha engem nem bántanak, akkor ne bántsák a normást se. Itt nincs helye az önbíráskodásnak, hiszen mi nem követhetjük az elődeinket, ahol a párt, a parancs, a rémuralom volt az úr.

Október 30-án, ahogy azt előzetesen kértük, a munkások pár ember kivételével mind megjelentek a konzervgyárban. A főmérnök nyitotta meg a gyűlést, azzal, hogy másnap reggeltől megkezdjük a munkát két műszakban. Az alapanyag biztosítva, minden rendelkezésre áll. A mun-

kások tudomásul vették. A következő napirendi pont a munkástanács megválasztása volt. Én szoltam elsőnek, elmondtam, hogy mint az országban mindenhol, Kecskeméten is szinte minden üzemben megalakultak a munkástanácsok, és itt a gyárban is meg kell alakítani. Utánam szót kértek a csoportvezetők, műszakvezetők, körülbelül négyen-öten szoltak. Változást sürgettek, és azt hangsúlyozták, hogy a munkástanács munkás-érdekképviselői szervként működjön, ne úgy, mint az addigi szakszervezet, amelyik valójában a párt érdekképviselői szerve volt. A munkástanács vezetőjévé engem választottak, és megválasztottak még öt munkástanács tagot. Mivel az igazgató 26-án ismeretlen helyre távozott, javasoltam, hogy válasszunk ideiglenes ügyvivő igazgatót, hiszen a gyár nem lehet vezetés nélkül. Ezzel a dolgozók is, a gyár vezetői is egyetértettek. Erdélyi Károly vegyészmérnököt választottuk megbízott igazgatónak, őt a dolgozók is, a gyár vezetősége is alkalmasnak ítélte. Erdélyi nem volt párttag, de nem volt szélsőséges ember sem, így megfelelt mindenkinek. Megalakult hát a munkástanács és a gyár vezetése is, azzal, hogy másnap reggel föl vesszük a munkát, az élet megy tovább, a gyár termelni fog. Közben megalakult a gyár őrsege is. Különleges figyelmet fordítottunk arra, hogy katonaviselt, fegyverforgató, becsületes, megbízható emberek legyenek az őrség tagjai, mert az élelem nagy kincs, és óvni kellett a gyárat, hiszen tudtuk, hogy anyagi és erkölcsi felelősséggel tartozunk mind a dolgozóinknak, mind az országnak.

■ HORVÁTH CSABA: A munkástanács kezdetben a volt vezetőket nemigen kritizálta. Talán az egyetlen, akit elmarasztaltak, ugyanakkor sokan tiszteltek is, Dobos László főmérnök volt. Dobos képzett, igen jó mérnök, de nagyon vonalas kommunista volt. Megpróbálta megakadályozni, hogy a vörös csillagot leszedjék a gyár tetejéről, ennek kapcsán sokan ellene hangolódtak, másoknak viszont imponált, hogy nyíltan ki mert állni az elvei mellett. Dobos többet nem is jött be dolgozni, Pesten keresett munkát. A későbbiek folyamán kiderült róla, hogy nagyon humánus ember. A munkaügyi osztály vezetőjével szemben is elég erős ellenszenv volt az emberekben. Ő rögtön az események kezdetén eltűnt a városból, végleg hazament Budapestre, többet nem is láttuk. Az igazgató megpróbált együttműködni a munkástanáccsal. Ma már nagyon nehéz megítélni, mennyire a szíve szerint tette, de tény, hogy nem foglalt állást ellenünk. Leváltására a munkástanács nem látott okot. Az első pillanattól kezdve egyértelmű volt számunkra, hogy a gyári pártszervezeteknek meg kell szűnniük. A függetlenített párttit-

károkkal kapcsolatban az volt a munkástanács döntése, hogy menjenek vissza az eredeti szakmájukba dolgozni. A városi párttitkár el is fogadta ezt. A szakszervezetet akkor is és a későbbiekben is sóhivatalnak tartotta mindenki. Különösebb funkciója nem volt, legfeljebb egy-két ember igyekezett segíteni a közellátási problémák megoldásában. Elmentek vidékre élelmiszerért, és szétosztották a gyárban. Az elnököt – aki függetlenített volt – már korábban leváltottuk, illetve megszüntettük a függetlenségét, így visszament fizikai munkásnak. A szakszervezettel semminemű problémánk nem volt a későbbiekben sem.

November 4-ig a gyárakban csak karbantartási munkák folytak, és emellett a munkástanács mindenhol megszervezte a fegyveres üzemőrségeket, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a sztrájk ideje alatt senkit ne engedjenek be a gyárba. Ennek kapcsán el kell mondanom egy érdekes történetet. Török László, egy öreg kommunista, aki a Horthy-rendszerben többször is ült börtönben, megjelent a gyárkapu előtt, és azt mondta, márpedig ő dolgozni akar. Ez annyira imponált mindenkinek, hogy beengedték. Bár dolgozni nem tudott, mert nem volt áram az üzemben, rendbe rakta a szerszámait, és csinálta, amit jónak látott. Nálunk is, mint az ország legnagyobb részében, november 5-én indult volna a munka. Esztergomban tökéletesen konszolidálódott a helyzet, semmiféle szélsőséges esemény nem történt.

Természetes önszerveződés

■ **ÁROKHÁZI GYÖRGY:** A székesfehérvári Vörösmarty rádió úgy indult, hogy leállították a külföldi sugárzásokat zavaró adót. Az első nap csak ráálltak a Szabad Európa vagy az Amerika Hangja adására, és zavarás helyett felerősítették. Időnként megszakították az adást, bemondták, hogy itt a Vörösmarty rádió, Székesfehérvár, és néhány perces helyi hírekkel szolgáltak. Arra emlékszem, hogy gyorsan meg kellett szervezni a szerkesztőséget. Szükség volt a hírekre, annál is inkább, mert az MTI fehérvári irodája nem működött, a szerkesztője elment, és bezárta a helyiséget, ahol a telexgép volt. A híreket úgy pótolták, hogy a vadásztölténygyár akkor már gyártotta a műsorvevő rádiókészülékeket, azokból néhány darabot kihoztak a postai erősítő épületébe, és az egyik készüléket ráállították az Amerika Hangjára, a másikat behangolták a legjobban vehető Szabad Európára, a harmadikat Londonra, a negyediket arra, amit még fogni lehetett. Gimnazista diákok ültek felváltva a rádiókészülékek elé, és amit hallottak, gyorsan leírták. Ez volt

a rádió szerkesztőségi háttére. Aztán került oda egy lemezjátszó is, így hamarosan szerkesztett műsorral ment a Vörösmarty rádió, a zeneműsor közben félóránként-óránként híreket mondtak, este pedig jelentkezett az esti krónika.

Amikor megtudtam, hogy ez a rádió működik, mondtam, ha van magnó, vállalom, hogy helyszíni riportokat csinállok. Engem mint sportújságíró-t vonzott a rádióriporteri munka. Előkerült két régi típusú huzaltekercs – tehát nem szalagos magnetofon volt, hanem huzaltekercses –, ezekkel lehetett megindulni. Egy tekercsre jó háromnegyed órányi anyag fért rá. A székesfehérvári postának volt egy kis közvetítőkocsija, azzal jártunk ki riportokat készíteni. Egész nap kint voltam a városban, és estére a helyi történésekből összejött a félórás, egyórás műsor, mikor milyen hosszúra sikerültek a riportok. Készült például riport a kiegészítő parancsnokságon arról, hogy a szovjet típusú helyett magyar egyenruha és rendfokozatjelzés lesz. Akkor elterjedt, hogy az oroszok milliókat vettek fel a bankban, mindenki igyekezzen vásárolni, nehogy mindent az oroszok vásároljanak fel. Gyorsan utánajártam a hírnék a banknál. Készségesen nyilatkoztak, elmondták, hogy rémhír. Aztán tudósítottam arról, mi kapható az üzletekben, mi történik az utcán. Ha valahol gyűlés volt, odamentem. Hírt adtam például arról, hogy egy-egy munkástanács mit döntött, miért úgy döntött. Aki akarta, megkapta a mikrofont, elmondhatta a magáét. A katonaság végig a forradalom mellett volt, és nem is egy riportot csináltam a katonatanácsok tagjaival. Hárman mentünk ki, a gépkocsivezető, egy postás és én. De ha nem volt kísérőm, akkor sem volt semmi baj, mert a gépkocsivezető is nagyon jól ismerte a berendezést. Egy volt a lényeg, hogy én nem tudtam nagyon távol menni a kocsitól, csak ameddig a nyolc-tíz méteres zsinórom elért. Én is az esti krónikában hallgattam először végig a riportokat, mert az anyag általában csak az utolsó percben készült el. Tehát senki nem kontrollálta, senki nem kérdezte meg, mi van a tekercsen, nem mondta, hogy mit kell kiszedni belőle. Lement az egész, úgy, ahogy volt, egyben. Másnap ugyanarra a tekercsre vettük fel az új anyagot.

■ KÓSA KATALIN: Ott lődörögtem egész nap az újpesti tanácsházán, nézegettem. Bennem ennyi maradt meg, hogy rohángáltak az emberek, fegyveresek is voltak, nemzetiszínű karszalagosok is. Sokszor bementem az apukámhoz, aki az Újpesti Nemzeti Bizottság vezetője volt. Tizenhárom és fél, tizennégy év között voltam, engem nem érdekelt annyira, hogy mi történik ott, nekem az volt fontos, hogy az apukám mellett lehessenek. Elég sokszor ott voltam, amikor beszélt. A beszédei

nagyon szovjetellenesek voltak. Nagyon amellet volt, hogy mindenféleképpen menjenek ki az oroszok. Ha jól emlékszem, még azt is szeretne volna, hogy semlegesek legyünk, mint Svájc vagy Ausztria. Ő teljes mellbedobással csinálta, amit csinált. Nagyon hitt abban, hogy ebből jó dolog lesz.

■ HORVÁTH CSABA: Az esztergomi városi nemzeti tanács október 28-án fölszólított bennünket, hogy a gyári munkástanács is delegáljon küldötteket a városházára. Négyünket jelöltek ki: Zséger Lászlót, Kiss Lászlót, Varga Dejcző Istvánt és engem. A nemzeti tanács vezetőit szintén titkos szavazással választottuk meg. Mindenkinek egyértelmű volt, hogy akár választás nélkül is dr. Bády István lesz az elnök. Bádyt mindenki ismerte és tisztelte. 1946-tól a fordulat évéig Esztergom polgármestere volt, és nagyon tisztességesen látta el a feladatát. A nemzeti tanács elnökhelyettese Szalay Ferenc tanár lett, ő szervezte a 25-i tüntetést, amelyen nagy számban vettek részt diákok. A nemzetőrség parancsnokának Zséger Lászlót választottuk, mivel ezen a téren volt már némi gyakorlata. A titkár, mint a gyárban, itt is én lettem.

A nemzeti tanácsban a döntéshozatal mindig demokratikusan történt. Bády vezette az üléseket, először ő mondta el a véleményét, majd felszólalt, aki a kérdéshez hozzá kívánt szólni, és utána a tanács szavazással döntött. A titkári tevékenység leginkább a napi ügyek intézéséből állt. Például ha valaki bejött hozzánk, akkor én tárgyaltam vele, és próbáltam segíteni. Inkább csak megtisztelő cím volt, különösebb tartalom nélkül. A nemzeti tanács alulról építkező szervezet volt, a tagjai a helyi munkástanácsok küldöttei voltak. Egyik feladatunk a rendszeres kapcsolattartás volt. Én is mindennap elmentem a szerszámgépgyár munkástanácsába, ott voltam a gyűléseken, bár időm nagy részét a városházán töltöttem. Ingáztam a két szervezet között.

A 26-i sortűzzel kapcsolatban a nemzeti tanács állásfoglalása teljesen egyértelmű volt, mindenki mélységesen elítélte. Talán már az első tanácsülésen megszületett a döntés, hogy a sortűz áldozatainak emlékére emlékművet kell állítani. 28-án, az esti órákban azzal jött be a nemzeti tanácshoz Neuhauser Kálmán, akinek a huszonnégy éves lányát lelőtték, hogy a hadosztály-parancsnokság nem akarja kiadni a holttestet. Két tanácstag felkereste a parancsnokságot, ahol végül is eleget tettek a felszólításunknak, így minden hozzátartozó tisztességgel eltemethette halottját. A 31-i ülésünkön elhatároztuk, hogy helyszíni szemlét tartunk a hadosztály-parancsnokságon, de erről külön tájékoztatást nem adtunk ki, mert féltünk az esetleges lincshangulattól. Az volt az

álláspontunk, hogy bírósági vizsgálatra van szükség, és azokat, akik a sortüzet elrendelték vagy tevőleges szerepük volt benne, bíróság előtt felelősségre kell vonni. Miután a nemzeti tanács lépett a városi tanács helyébe, gondoskodnunk kellett a lakosságról. Biztosítanunk kellett, hogy az üzletek kinyissanak, és hogy áruval lássák el őket. Mindenben megpróbált segíteni a nemzeti tanács. Tehát azon kívül, hogy az elmúlt egy-két nap eseményeit elemeztük, megállapítottuk, hogy nagyon sok rutinszerű feladatot kell elintézni.

■ FOGARASSY MIKLÓS: Talán az első vagy a második napon a nemzeti tanács mellett megalakult egy úgynevezett Győri Ifjúsági Bizottság. A városban főiskola nem volt, illetve volt egy felsőoktatási intézmény, a konzervatórium. Ebben a Győri Ifjúsági Bizottságban, amelybe engem is beválasztottak, voltunk négyen-öten középiskolás diákok különböző iskolákból, volt ipari tanuló, voltak fiatal munkások és egy konzervatórista srác. A vezetője egy fiatal, huszonhárom-huszonnégy éves vagongyári mérnök volt, és tíz-tizenkét ember vett részt a munkában. Ez a bizottság – 26–27-étől egészen november 4-ig – az összemoltt közigazgatás bizonyos részfeladatait látta el a nemzeti tanács megbízásából.

Eleinte röplapokat fogalmaztam. Nyilván mondták, hogy jó diák vagyok, és tudok fogalmazni. A Kádár-rendszerben kiadott puha fedelű győri fehér könyvben mint illusztrációt felfedeztem az egyik általam írt röpcédulát, a fejlécén *Diákok, katonák, magyarok!* megszólítással. Amikor elolvastam, röstelkedtem pár nyelvi hibán, ami a korrektúra után is benne maradt. Valaki elvitte a nyomdába, ott gyorsan kiszedték, korigáltuk, majd isten tudja, hogy és hol terjesztették. Ez volt az első napokban. Később tulajdonképpen az töltötte ki a napjaimat, hogy nekünk kellett megszervezni a budapesti forradalmároknak szánt segélyszállítmányokat. A dolog menete a következő volt. A vagongyárban, a legnagyobb győri üzemben létrejött egy összevont szállítási diszpécserügyelet, ahol a többi győri gyár szabadon álló teherautóiról is rendelkezésre álltak az információk. Nekem kellett felvenni velük a kapcsolatot telefonon, és ők jelezték, hány teherautó szabad. Az én dolgom volt telefonon kapcsolatba lépni a Győr megyei községekben megalakult helyi forradalmi bizottságokkal is, hogy megszervezzük az élelmszer-szállítást. A népek a korábbi tanácsháza épületeibe hordták a pestieknek szánt élelmiszert: sonkát, szalonnát, zsírt, kolbászt, tojást. Egy telefonoskisasszony a győri postán kapcsolta a községeket, és akikkel már beszéltem, azokat kihúztam a listámról. Végül már ennyi admi-

nisztráció se kellett. Mondtam a telefonosnőnek, kapcsolja akármelyik falut, ugyanis nagyjából ugyanaz a dialógus folyt mindegyik helyi emberrel, hogy miért csak egy teherautót küldök, amikor ők rengeteg élelmet tudnának adni.

Külön kitérek egy mozzanatra. Az esemény az esti órákban zajlik, talán október 30-án. Hogy a dolog világos legyen, fontos a ház topográfiaja. A városházának van egy nagy, központi erkélye, ami a nagy tanácsteremből nyílik, a nagyteremben színpad, mikrofonokkal. Az ettől jobbra eső szárnyban, ugyanazon az emeleten dolgoztunk mi, az ifjúsági bizottság. A nagyterem erkélyéről szinte folyamatosan hangzottak el a beszédek a lent sokasodó néphez; esténként az erkélyt reflektorok világították meg, és a beszédeket kihangosították. A mi szobáinkba valahogy behallatszottak ezek a hangok – zajlott a forradalom. Fantasztikus volt, életem nagy adománya ez az emlékkör, ennek az egésznek az aurája. Egyszer csak jön valamelyik srác, hogy baj van! Kiderült, hogy egy különítmény érkezett, emlékezetem szerint Somogyvárinak hívták a vezetőjét. Arra határozottan emlékszem, hogy ő is és az emberei is fel voltak fegyverkezve. Somogyvári nagyon agresszíven elkezdett szónokolni az erkélyről, fasisztoid hangnemben uszítva a téren álló népet az összes volt kommunista ellen, Nagy Imrét és a forradalmi hatalmat is beleértve. Mi elhatároztuk, hogy ezt valahogy megszakítjuk. Az erkélyen lévő mikrofonok kábelei a nagyterem pódiuma mentén vezettek hátra. Elhatároztuk, hogy elvágjuk a kábelt, akkor nem lesz hang, nem tudja folytatni, mert akkora a tér és akkora a tömeg, hogy mikrofon nélkül nem boldogul. Ketten a pult mögé bújva nyiszáltuk a kábelt, bevallom, be voltunk szarva, a torkunkban dobogott a szívünk. Egyszer csak elhallgatott az üvöltés, mi meg elfutottunk. A szónok fogdmegjei ordítottak, de kereshettek bennünket, mi, nyakukban a gépfegyverrel, lementünk az épület alagsorába, ahol rengeteg – talán akkor disszidálni igyekvő – ember üldögélt. Közéjük keveredtünk, mi is olyanok lettünk, mint a többi civil. Lehetett hallani, hogy fent ordítóznak, rohangásznak, aztán kocsikba vágták magukat, és elmentek.

■ EBINGER ENDRE: Fantasztikus mennyiségű gyógyszer, kötszer és egyéb támogatás jött Nyugatról, amit Hegyeshalomnál a Nemzetközi Vöröskereszt kocsijaiból átraktak a mieinkbe. Viszont a Mosonmagyaróvár és Hegyeshalom közötti négy-öt kilométeres szűk útszakaszon úgy összetorlódtak az autók, hogy a határról nem tudott visszafelé jönni a gépkocsisor. Többen állították, hogy budapesti 12-es busz is érkezett a határhoz. Úgy döntöttünk, hogy valakinek át kell mennie Győrbe,

.....
hogy erre megoldást találjon. A megoldást abban láttuk, hogy ha Győr-
ből nem engedik ki az autókat, akkor lassacskán meg lehet szüntetni a
közlekedési dugót. Mosonmagyaróvár beszállítja Győrbe a szállítmányo-
kat, ott átrakják, és lehet továbbküldeni Budapestre. A pártbizottság
kocsijával, a párt sofőrjével mentem. Örült neki, és büszkén mondta,
hogy végre tud segíteni másoknak is, nemcsak a párt embereit cipeli.
Elég körülményesen jutottunk be Győrbe. Ezen a szakaszon is olyan
dugó volt már, hogy néha csak az árok szélén lehetett menni. Ez 30-án
volt, amikor a Dunántúli Nemzeti Tanács megalakult. Nem mentünk
be, csak benéztünk az alakuló gyűlésre, ahol láttuk a géppisztolyos de-
legátusokat meg a pulpituson ülő embereket. Nagyon zűrzavaros ta-
nácskozás volt. Kétszer beüzentem valakivel, küldjék ki egy rövid időre
Szigethy Attilát, hogy beszélhessünk vele. Legalább félórát vártunk rá.
Két mondatot váltottam vele, elmondtam, mi a probléma, kértem,
hogy állítsák le a forgalmat Mosonmagyaróvár felé, és mi megoldjuk,
hogy a szállítmányok bejussanak Győrbe. „Azonnal intézkedem” –
mondta, és visszament az ülésterembe. Fél nap múlva normálisan bein-
dult a közlekedés.

Mosonmagyaróváron egy-két nap alatt lecsillapodott a tömeg, min-
denki megértette, hogy változásra van szükség. A halottainkat eltemet-
tünk, a helyzet rendeződött. Én november 3-án vagy tízszer beolvastam
azt a felhívást, hogy 5-én kezdődik a munka. Felhívtuk a diákok figyel-
mét, hogy 5-én kezdődik a tanítás. November 1-jén, 2-án megkérdezte
tőlem néhány diák: „Tanár úr, ön marad a városi tanácsban pedagógus-
küldött, vagy bennünket fog tanítani?” Mondtam, hogy hétfőn megyek,
megtartom a fizikaórárt. Tehát én győzelemnek tekintettem az ügyet,
és november 5-én mentem volna vissza az iskolába fizikát tanítani.

■ TÁTRAI JÁNOS: Október 27-én Debrecenből, a forradalmi bizott-
mányból kijött egy küldöttség Tiszagyulaházára, hogy alakítsuk meg
mi is a forradalmi bizottmányt. Rendben van, de ki legyen a bizottság
elnöke? Nagyon tisztelték a tanácselnököt, mondták, hogy legyen a ta-
nácselnök, Kovács István. Erre ő szót kér, és mondja, hogy hát ő nem
lehet, mert neki a tanácsi ügyeket kell intézni, valaki mást válasszanak.
Ő az adminisztratív dolgokat jobban érti, ő inkább a titkár legyen, ne
az elnök. Így őt megválasztották titkárnak, Daruha Jánost pedig a bi-
zottság elnökévé. Utána megalakult a tíztagú bizottság. Már azon az
első ülésen elhatároztuk, én javasoltam, hogy minden fegyvert gyűjt-
sünk be, és rakjuk be egy szekrénybe, hogy még csak a lehetősége se
legyen meg annak, hogy a településen valakit is károsodás ér. A bizott-

ság tagjai általában parasztemberek voltak, hiszen nem is volt ott igazán kulák, talán csak egy. Főleg középparaszti réteg volt, akik a téeszbe nem kerültek be. Csak egy téesz volt a faluban, és akik ott a vezetők voltak, azok is idegenből kerültek oda, őket a lakosság nem fogadta be. A bizottságban csupa ismert és megbecsült ember volt. Elrendeltük, hogy adják be a vadászfegyvereket, és be is tettük őket egy iskolaszekrénybe. Egyszer szól a nemzetőrparancsnok, hogy a tanácselnök lakásán gyülekeznek a kommunisták, gyűlést tartanak, valamire készülnek. Akkor a vadászfegyvereket töltény nélkül kiadtuk a nemzetőröknek, és ők cirkáltak a faluban, hogy ne legyen semmi baj. Nem tudtuk, mit csináljunk, ezért felhívtuk a debreceni forradalmi bizottmányt, hogy mit kell tennünk, mi a feladatunk. Azt mondták, hogy ők nem tudnak semmit. Erre az egyik kolléganőm elment Miskolcra, hogy megkérdezze az ottani munkástanácsot, mi a teendőnk. Annyit azért tettünk, hogy határozatot hoztunk, hogy a volt kuláklakásokat záros határidőn belül adják vissza. Korábban az egyik házba beköltözött a község háza, azt átpakoltattuk az ott dolgozókkal együtt abba a helyiségbe, amelyik azelőtt is iroda volt. Akkor megjelent a tanácsitká, aki a szomszéd községben lakott – az nagy kommunista volt –, de nem engedték, hogy az iratokat eltüntesse, vagy elvigyen valamit. A faluban béke, nyugalom volt, megmaradt a rend.

■ NAGY KÁROLY: Egyik reggel, 28-a, 29-e lehetett, hajnal volt és elég hideg, zörögtek az ajtómon. A mozigépész volt. Mondta, hogy falugyűlés lesz Erdősmecskén, én is menjek el. Összejöttek egypáran, és nemcsak a követeléseket akarják sorba venni – a tizenhat pontot akkor már mindenki ismerte –, hanem választani akarnak egy nemzeti tanácsot is. „Arra gondoltunk, hogy legyen maga az elnöke.” „Én, elnök? Miért?” Különösebb indokokat nem mondott. Én meg nagyon szabadkoztam, hogy: „Nem, én nem vagyok még olyan hosszú ideje ebben a faluban, nem is ismerek még mindenkit, és nem is értek ahhoz, hogyan kell egy ilyen apparátust szervezni, én csak egy tanító vagyok.” De ők nagyon szeretnék. Mindenesetre menjek el, és majd meglátjuk. Természetesen elmentem. Tömve volt a kultúrház.

Mindenki ott volt, nagy békességben, de azért addigra már a szomszéd faluban megalakult a nemzetőrség, és onnan átküldtek két-három nemzetőrt, nemzetiszínű karszalaggal, ha netalán valami rendbontás történné, akkor azért legyen ott egy közeg. Beszédék hangzottak el, és versek is. Legjobb emlékezetem szerint a követeléseket sorra vették és megszavazták. Az első természetesen a szovjet csapatok azonnali kivoná-

sa volt. Amikor mind megszavazták, akkor jöttek a kiegészítő javaslatok. Például: szabad választások, teljes szólás-, gyülekezési és vallásszabadság, önkéntes téeszalakítás. Magyarországról akkor nem lehetett utazni, nem lehetett akárhova útlevelet kapni, úgyhogy az egyik követelés azt célozta, hogy aki akar, utazhasson. Követelték még a kötelező beszolgáltatás és a gyermektelenségi adó eltörlését, a boradó csökkentését. Ezek már egyéni javaslatok voltak. Az italboltok helyi kezelésbe adását is követelték, és az iparendélyek visszaadását az iparosoknak. Követelték, hogy a magyar urán legyen magyar, a magyar bányák pedig legyenek magyar tulajdonban és magyar kezelésben. Az erőszakos termelési szerződések eltörlése megint tipikusan és specifikusan a gazdálkodó lakosság követelése volt. Aztán: a helyi tanács dolgozói helybéliek legyenek, és mivel nem volt hentes, adjanak mészárszéket a községnek. Nagy gond volt a községi erdő, mert az nem a községé volt, ezért nem lehetett kivágni még egy fát sem. Lépésről lépésre megszavazták a követeléseket. Én akkor is úgy gondoltam, hogy túl hosszú, túl részletező, hiszen az utolsó követelés, amely teljesen független és valóban népuralmú Magyarországot követelt, magában foglalja az összes többit is, hiszen ha népuralom van, akkor ez mind megvalósul. De azért az teljesen érthető volt, hogy a legégetőbb követeléseiket foglalták ebbe a listába. A község lakosai úgy érezték, hogy ezek mindennapi életük legégetőbb gondjai.

Ezután megválasztották a forradalmi nemzeti tanács tagjait egy hosszú listáról. Úgy éreztem, hogy ezek az emberek örvendenek a faluban a legnagyobb bizalomnak, és el is fogadták őket. Végül engem is javasoltak. Utána jött az, hogy nekem dönteni kellett, mert akkor azt a kérdést tették fel, ki legyen a szűkebb vezetőségben, és hogy ki milyen tisztséget viseljen. Úgy emlékszem, nekem akkor el kellett döntenem, hogy vállalom-e az elnökséget, vagy nem. Úgy döntöttem, hogy ilyen körülmények között igen, de csak azzal a feltétellel, hogy lesznek olyan emberek, akikkel együtt tudom csinálni.

Még egy nagyon fontos kérdés volt a falugyűlésen. A nemzetőrségen vitatkoztak. Többen azt mondták, hogy legyen, mások azt mondták, hogy nem kell ide nemzetőrség, ne legyen itt fegyver, el tudjuk mi intézni, ha valami baj van. De igen, mégiscsak kell valami karhatalom, hátha rendbontás vagy provokáció lesz kívülről. Végül kompromisszum született: legyen nemzetőrség, legyen puskájuk, de töltényt nem kapnak.

■ FAZEKAS ZOLTÁN: Tájékozódás céljából a Repülőtiszti Főiskola egyik tangépén, emlékezetem szerint október 28-án, esetleg 29-én jó

néhány szolnoki üzem forradalmi vezetője felment Budapestre, hogy a Parlamentben, Nagy Imrénél tájékozódjanak a helyzetről és az álláspontokról. Ebbe a delegációba engem is bevettek.

Szolnokról a Budaörsi repülőtérre hozott föl egy ócska, rozoga gép. Kablai Lajos, a Szolnoki repülőtér parancsnoka vezette a gépet. A Budaörsi repülőtérről az OLEP-parancsnokságra mentünk autóval. Már nem emlékszem, hogy ott sokallták-e a létszámunkat, vagy a Parlamentnél, de tény, hogy végül is a Parlamentbe nem vezették be az egész szolnoki delegációt, hanem választottak négy-öt embert, hogy mintegy a delegáció szóvivői legyenek.

A Parlamentben egy nagy terembe vezettek, ahol Nagy Imre miniszterelnök és az akkori politikusok fogadták a delegációt. Nemcsak a mi delegációunkat fogadták, hanem az ország minden részéből odaözönlő küldöttségeket is. Egy hosszú, téglalap alakú asztalnál középen ült Nagy Imre. Nem tudom, kik voltak körülötte, akikre viszont határozottan emlékszem: Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János.

Óriási hangzavar volt a teremben, rengetegen igyekeztek egymást túlkiabálni, és az volt a benyomásom, hogy a győri küldöttek voltak a leghangosabbak. Akkor már Győrben fölmerült Szigethy Attila terve, hogy valamiféle nyugat-magyarországi köztársaságot alakítson. A győriek követelték a leghangosabban a kilépést a Varsói Szerződésből, a szovjet csapatok kivonulását és a többpártrendszert, ami azért némileg már nyitott kapuk döngetése volt. Aznap Nagy Imre még óvatosságra intett. Veszélyesnek tartotta volna akkor a Varsói Szerződésből való kilépést, az államközi megállapodás egyoldalú felmondását, de kilátásba helyezte, hogy a törvényes magyar kormány nevében a szovjet csapatok kivonásával és a Varsói Szerződés felmondásával kapcsolatban is tárgyalásokat fog kezdeményezni a szovjet féllel.

Nagy Imrének ez a higgadt beszéde, és az, hogy ő akkor még szigorúan ragaszkodott a Varsói Szerződés fel nem mondásához, nem aratott osztatlan sikert az ott lévők körében. Ezért sem volt ott valami békés a légkör. Amikor aztán végül jól kivitatkoztuk, kiordítoztuk magunkat – hozzáteszem, én tartottam magam ahhoz, hogy informálódni óhajtok, és egyáltalán nem szóltam hozzá, de óriási érdeklődéssel figyeltem az ott történeteket –, a kormánytagok felálltak az asztaltól, és közénk vegyültek.

Utána visszarepültünk Szolnokra, de mondanom sem kell, hogy Szolnokon az egyetem diákjai óriási várakozással fogadtak, azonnal a kar nagytermébe zúdultak, és vittek engem meg a küldött-társaimat is be-

számlóra. Ennek az egyetemen kívülre is híre mehetett, mert rengetegen jöttek össze erre a beszámolóra. Én mondtam el, hogy mi történt a budapesti látogatás alkalmával, és mivel ez nem pusztán beszámoló volt, hanem állásfoglalás is, elmondtam, hogy Nagy Imrét és kormányát támogatnunk kell. Meg is indokoltam: egyrészt, mert legitim kormány, és bármennyire kifogásoljuk is az alkotmányt és az állam egyéb alaptörvényeit, most mégis ezek a fennálló jogszabályok, és Nagy Imre kormánya ennek minden tekintetben megfelel. A másik, amit hangsúlyoztam, hogy a miniszterelnöknek szándékában áll tárgyalásokat indítani a szovjet féllel csapatai kivonásáról és Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépéséről.

■ **POKOL ZOLTÁN:** 1956. október 30-án estefelé a rádió bemondta, hogy az oroszok Záhonynál megkezdték a kivonulást. Szó szerint így mondtá be a rádió. Persze én erre nagyon megörültem, ugyanis a reformátusoknál az volt a szokás, hogy október 31-én, a reformáció emlék-ünnepén, délelőtt tíz órakor meg délután két órakor ünnepi istentiszteletet tartottak. 1949-től viszont ezt már nem engedélyezték. Mivel azt mondták, hogy az oroszok megkezdték a kivonulást, mint presbiter elmentem a paphoz, és mondom neki: „Tiszteletes úr, jó lenne megtartani megint az istentiszteletet, mint annak idején, 1948-ig.” A pap megörült: „Jó, de akkor harangozni kell.” Mondom, harangozunk mi, presbiterek. Mindjárt szereztem néhány presbitert, és felmentünk a toronyba, harangoztunk, úgy, ahogy kell, öt percig a nagyharanggal, három-négy perc szünet, öt percig a kisharanggal, megint három-négy perc szünet, öt percig a két haranggal. És ebből minden református megértette, hogy miért szól a harang, ezután a templom teljesen megtelt. Ezen az istentiszteleten a pap arról prédikált, azért imádkoztunk, hogy ebben a nehéz helyzetben az isten őrizzen meg bennünket, őrizze meg a hazánkat, hogy végre békében, boldogságban és nyugalomban élhessünk.

■ **SZÉKELYHIDI ÁGOSTON:** Józán Péter egyetemi hallgató barátom egyszer bejött hozzám a bizottmányba azzal, hogy a debreceni főrabbi beszélni szeretne velem. Mondtam, hogy jó, hozza el. Délután megjelent a debreceni főrabbi – én akkor Ménes János szobáját foglaltam el –, és azt mondta, úgy hallotta, hogy Budapesten zsidóellenes megmozdulások vannak, Hajdúnánásról is ezt üzenték, és kérdezte, hogy erről mi a bizottmány véleménye. Megdöbbsentem. Zsidóellenesség, hát miért? Azt válaszolta, hogy sajnos a kommunista párt vezetői között Debrecenben is meg Budapesten is nagyon sok zsidó volt, talán azért. És fél-

nek a zsidók. Én akkor találkoztam először ezzel a különös politikai logikával, hogy a kommunista mozgalmon belüli zsidók ilyen sötét árnyéket vetnek általában a zsidóságra. A beszélgetés nem tartott hosszú ideig, talán félóra hosszat, és igyekeztem megnyugtatni a rabbit, hogy szó sincs politikai zsidóellenességről. Mondtam neki, hogy eddig még egyetlen olyan tanácskozáson sem vettem részt, ahol azt a szót, hogy zsidó, akár csak kiejtették volna. Nem is tudom, hogy a bizottmány tagjai között van-e zsidó, lehet, hogy van, lehet, hogy nincs, de ez semmit sem jelent. Bennünk ilyen szándék nincs, és ha találkozoznánk ilyen szándékkal, azon nyomban tiltakoznánk ellene. A főrabbi elmondta azt is, hogy néhányan már a Debrecenből való elköltözés gondolatával foglalkoztak. Így 28-án, 29-én kirajzolódott az a tapasztalat, hogy a bizottmány tevékenységével és a bizottmány mögött álló testületekkel, lakossági tömegekkel szemben van egy másik csoport is a városban, amelyik rémhíreket kelt, és vannak olyanok, akik készek az események visszafordítására. Az a félelem, amiről a rabbi beszélt, kétségkívül rémhírtől keletkezett, semmiféle igazságalapja nem volt.

Az idő hozta magával, hogy a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, végleges nevén Debreceni és Hajdú-Bihar Megyei Forradalmi Bizottmányt kezdték megyei bizottmánynak tekinteni. Azzal indult, hogy jöttek hozzánk a kis települések forradalmi bizottmányaitól, innen-onnan igazolásért, hogy ők működhetnek. S tőlünk kaptak írásos igazolást, hogy ők a helyi forradalmi bizottmány. A másik oldalon pedig volt a segítő szándék. Például, hogy élelmiszert akarnak vinni Budapestre, Miskolcra, Salgótarjánba. Erre is kaptak igazolást. Vagy éppen segítségkéréshez kellett igazolás. Hogy ők szeretnének ezt meg ezt kapni, vetőmagot, műtrágyát, nem tudom, még miket. Tehát lassacskán egyre többen jöttek úgy a forradalmi bizottmányhoz, mint egy közhatalmi központhoz. Ilyetén módon ez a természetes életkapcsolat volt az, ami kibővítette a bizottmány tevékenységét. Ezért határozunk úgy, hogy már október 30-ától megyei bizottmánynak tekintjük magunkat. Már az újságban is így jelent meg az aláírásunk. A teljes küldöttgyűlés naponta ülésezett, de a vezető testület, vagyis a bizottmány elnöksége, szekcióvezetői, titkárai külön, folyamatosan irányították a várost – beszámolás és felhatalmazás keretében. Én a szervezési ügyeket irányítottam, úgy, hogy 28-ától a városi, majd a megyei elnökség ülésein egyeztettem a külső igényeket és a testületi határozatokat. Az egyszerű gyakorlati feladatokból szerveződött úgy, hogy a bizottmány ellátta a debreceni közigazgatás feladatát, utána pedig el-

látta egy szinten a megyei közigazgatás szerepét is. Aztán ez regionálissá is kezdett már fejlődni, hiszen Egerből, Miskolcra, Nyíregyházáról is jöttek csoportok, illetve mi is mentünk hozzájuk. Tehát ezek a nagyvárosi bizottságok, amelyek már megyei bizottsági igénnyel is kezdtek működni, valamilyen természetes regionális kapcsolatot is kialakítottak volna, és ennek lett volna egy harmadik, nagy összefoglaló kerete, a nagyvárosi és megyei bizottságok ülése vagy nemzetgyűlése. Ez olyan természetes önszerveződés lett volna, amely persze aztán nem jött létre.

30-án jöttek hozzánk vizontlátogatásra Miskolcra, Szolnokra, Egerből. Arról beszéltünk, hogy regionális találkozót kéne szervezni, amikor jött a hír, hogy Győrben megszervezik a forradalmi bizottságok országos találkozóját. A Győrbe induló küldöttség vezetőjévé engem választottak. Erre a programra készültünk, amikor kaptuk a hírt, hogy Románia és a Szovjetunió felől egyre sűrűbben lépik át a határt szovjet fegyveres alakulatok. Éjszaka Záhonyból jött a jelentés, pontosan megmondták, hány és milyen szovjet szerelvény futott át a határon, és engedélyt kértek, hogy fölrobbanthassák a síneket, hogy szervezett ellenállást indítsanak. Hát ez nagyon nagy felelősség volt, nem mertem magamra vállalni. Az elnökségi ülésünkön azt javasoltam, hogy kérdezzük meg a Külügyminisztériumot is. A katonai szekciónk végül is tárgyalásra kért és kapott felhatalmazást.

A Nagy Imre-kormányt támogatni kell!

■ SZÉLL JENŐ: November 1-jén lettem a Rádió kormánybiztosa. A tevékenységem lényegében két dologban merült ki. Az egyik a hírek és egyéb szóbeli anyagok megszűrése volt, hogy ne legyen bennük szovjetellenes provokáció, ugyanakkor tendáljanak a nyugalom és a munkakezdes felé. A másik feladatom a Magyar Rádió Forradalmi Bizottságának taktikus leszerelése volt. A bizottság tagjai többnyire jóindulatú fickók voltak. Valaki nagyon okosan, még a legelső napokban behozta a Rádiót a Parlamentbe. Az irányítás egy kis szobában történt, a Rádió épületének stúdiói csak akkor kapcsolódhattak be az adásba, amikor valaki a Parlamentben megnyomott egy gombot. Az ellenőrzés tehát a Parlamentben, a stáb és a forradalmi bizottság viszont a Bródy Sándor utcában volt. A bizottsága tagjai azt mondták, hogy „a Rádió a mi dolgunk, függetlenek vagyunk a kormánytól”. Ők voltak többségben, mert én egy szál egyedül voltam mint kormánybiztos, ezért nagy diplomáciai

ügyességre volt szükség. Húztam az időt, mert azt gondoltam, hogy az idő nekünk dolgozik, és ki tudom őket fárasztani. Azt mondtam nekik: „Jó, megkapjátok majd a parancsnokságot, ha nem is egyszerre, hanem részletekben, de lássátok be, hogy ezt nem lehet rögtön. Először kérek tőletek valamilyen elvi előterjesztést, hogy milyen alapon akartok dolgozni.” Másnap már hozták is. „Nagyon jó, tanulmányozni fogom, s holnap választ adok rá.” Ilyen taktikázással húztam az időt. A végére eléggé megszelídültek a fiúk, s megállapodtunk abban, hogy a fő politikai vonalat a Parlamentből adjuk, de ők már kezdjék el a zenei, a kulturális és egyéb programokat.

Eddig nem sokat dicsekedtem, most hadd dicsekedjek valamivel! Mégpedig azzal, hogy a magyar nép a déli harangszót Hunyadi Jánosnak és Széll Jenőnek köszönheti. Hogy Hunyadi Jánosnak miért, azt most nem részletezem, én adtam viszont utasításba, hogy a déli harangszó a Rádióban visszaállítatik, és a mai napig „vissza van állva”.

A kormánybiztosi feladatom másik része volt a nehezebb: kiszűrtem az olyan anyagokat, amelyeket helytelenítettem. Két dolog jut hirtelen az eszembe. Megjelent nálam egy református pap, aki akkor érkezett Záhonyból. Őt is az ötvenes években vitték el a ruszrik. „Most szabadultam a pokolból...” – kezdte nekem mondani. Jámbor ember volt, el tudom képzelni, hogy nem volt csekélység, amin keresztülment, és felindultsággal küzdve kezdte magyarázni, hogy milyen iszonyatos élményei voltak fogsága éveiben, s ezt ő el akarja mondani a magyar népnek. S akkor nekem meg kellett magyaráznom, hogy majd eljön ennek is az ideje, s hogy mennyire tisztetem az ő fájdalmát, de most, amikor Budapest körül van véve szovjet páncélosokkal, erről hallgatni kell.

Hasonló, de komolyabb ügy volt, amikor Illyés Gyula megjelent Tamási Áronnal, s kettejük nevében egy kiáltványt lobogtatott, amelyet be akart olvasni. Elolvastam a kiáltványt, s azt mondtam: „Gyuszi, az isten áldjon meg, ezt most nem lehet!” Arra emlékszem, hogy az a kitétel is szerepelt ebben az írásban, hogy a „tigris karmai között vergődő énekesmadár”. Lényeg, hogy nem került adásba. Az *Egy mondat a zsarnokságról* adásba került, az természetes volt, hogy bekerült, mert Rákosit szidhattuk, mint a bokrot. Attól én nem félttem. Mindannyian a Szovjetuniótól féltünk. A jelentéseket folyamatosan kaptuk, tudtuk, hogy Budapest körül van véve szovjet tankokkal, tudtuk, hogy milyen egység hol, milyen irányban lépte át a határt, és milyen útvonalon közeledik Budapest felé. Az újságok is hozták, de nekünk a jelentések részletesebben jöttek.

■ FAZEKAS ZOLTÁN: 31-én, az egyetemi dolgozószobámban felkeresett Dancsi József, a szolnoki forradalmi tanács elnöke, és elmondta, hogy a megyei tanács K vonalán felhívta őt Nagy Imre, és név szerint engem keresett. Úgy látszik, vagy a Parlamentben, vagy még a légierők parancsnokságán regiszterbe vehették, hogy kik jártak a kormánynál és Nagy Imrénél. Amikor Dancsi azt felelte, hogy nehezen volnék előkeríthető, Nagy Imre azt mondta, szeretné, ha a kérését Dancsi továbbítaná nekem. És Nagy Imre elmondta Dancsi Józsefnek, hogy őt nagyon aggasztja az a helyzet, hogy az egész országban mindössze két olyan rádió van, amely olyan hatókörben képes sugározni, hogy Európa-szerte fogható, és ezek közül az egyik a szolnoki. Dancsi Józsefen keresztül arra kért engem mint az egyetem vezetőjét: minden körülmények között biztosítsam, hogy a szolnoki adó az ő kormányának a rendelkezésére álljon. Nem kellett kétszer mondani. Azonnal összegyűjtöttem néhány egyetemi fiút, körülbelül hat főt. Elmondtam nekik, hogy a kérés közvetlen a kormány elnökétől jött, és arra kértem őket, segítsenek, hogy még aznap, az adás kezdete előtt megszálljuk az adóállomás-épületét, és gondoskodjunk róla, hogy semmiképp ne férjenek hozzá olyanok, akiknek nem ugyanazok a céljaik, mint a forradalmi diákságé. Azonnal fölmerült a reális kérdés, hogy van-e fegyverük. Kiderült, az egyetemista forradalmi csapat akkor már fel volt fegyverezve, és az egyetem diákjai már három napja meghatározott időbeosztás szerint váltották egymást a rádióállomás őrzetében.

Tehát elindultam – én fegyvertelenül – a hat diák élén a rádióállomásra. Ott nyitott ajtókkal és tárt karokkal fogadtak, főleg, amikor megérkezett az adóállomás újságíró-állományának két-három tagja. Nem hiszem, hogy többen lehettek volna, mert a szolnoki nem reggeltől estig sugárzó adó volt, hanem csak egy vagy két órát sugárzott a délutáni csúcsidőben, amikor a dolgozók már otthon voltak. Aki éppen ott volt, valóságos megváltóként üdvözölt, mert a legnagyobb zavarban voltak abban a tekintetben, hogy mit mondhatnak, mit nem mondhatnak a mikrofonba a megváltozott helyzetben, a forradalom körülményei között. Tőlünk azt várták, vegyük le róluk a gondot és felelősséget, hogy mi legyen az adásban, sőt, bölcs újságírók voltak, nem maradtak ott, szemben a technikai személyzettel, amelynek tagjai egytől egyig vállalták az adás feltételeinek a további biztosítását. Tehát már a megszállás napján abba a helyzetbe jutottam, hogy nemcsak Nagy Imre kérését kellett teljesíteni, hogy idegen és vele szemben ellenséges elem ne férhessen az épülethez és az adóhoz, hanem nekem kellett fenntar-

tanom a műsört is. Mondanom sem kell, azért olyan különösen nem ijedtem meg ettől a feladattól, mert az újságírói pályán évek voltak már mögöttem, de ilyen körülmények között azért nem írtam újságot. Végre szabadon, azt mondhattam el, amit gondoltam, és ami őszintén a saját nemzeti érzéseimből fakadt.

Tehát 1956. november 3-ig az én vezetésemmel sugárzott Szolnokon a rádió, a korábban megszokott időkeretben. Ezt a három-négy napos újságíróskodást nagy elégtételnek tekintem azóta is, mégsem dicselelnül, hanem, úgy érzem, nagyon dicsőségesen fejeződött be az én újságírói pályafutásom.

■ NAGY ELEK: November 1-jén délután elmentünk a vasasszékházba, azt hiszem, két órára hirdették meg az értekezletet. Ott összeültünk, a terem dugig volt, mondjuk, hat-nyolcszáz ember, de csak nem kezdődött el az ülés. Nagyon parázs volt a hangulat, de nagyon parázs. És akkor elkezdett ordítani a nép, hogy hol a csepeli képviselő. Nem ismertek engem, én se ismertem senkit, de a nagyüzemek meghatározó szerepet játszottak. Csepelnek 56-ban is elég jelentős szerepe volt, aminek híre ment, és gondolom, ezek a hírek ráadásul mindig túlozva terjedtek. Így fölmásztam én is a pódiumra, és elmondtam, hogy milyen álláspontot képviselek, elmondtam a pontjainkat, a feltételeinket. Körülbelül azt, hogy ne tehetetlenkedjen Nagy Imre, szerezzon érvényt az akaratának. Ennyi volt. Végül az a döntés született, hogy a munkástanácsok képviseletében, Budapest munkásainak a képviseletében azonnal küldöttséget kell meneszteni a kormányhoz, tisztázni kell a helyzetet, és ha a kormány nem megfelelő, le kell söpörni. Ez volt a döntés. Ez írásban is megvan valahol, mert ezt a papírt átadtam Nagy Imrééknek. Kiválasztottak egy szövegező bizottságot. Ganzosok, Csepel és – hogy kisvállalat is legyen – kefégyár, szabóműhely, mit tudom én. Lényegében a mondanivaló tekintetében mindenki egyetértett: ruszlik haza, szabadság a gyárnak, kompromittált emberek félreállítása, hozzáértő emberek kezébe adni a gyárak vezetését. Volt egy csomó termelési kérdés is, például, hogy szűnjön meg a hülye tervgazdálkodás. Ilyesmik voltak. Félóra-óra várakozás után megszületett a szöveg, fölolvasták, egyhangúlag elfogadtuk. Akkor jött a küldöttség megválasztása. Tizenhat fő. Minden iparág képviseltesse magát, és Csepel vezesse a küldöttséget. Jól van, akkor megyünk a Parlamentbe. Nagy Imre rendkívül fáradt volt, átvette a papírt, beleolvasott. „Maguk is követelnek? Nézze, mi öregemberek vagyunk. Fogjuk meg a harckocsikat, és dobáljuk ki? Hátunkon vigyük ki az orosz katonákat?

Mi légüres térben vagyunk. Mit akarnak? Felmondtam a Varsói Szerződést. Az ENSZ-hez fordultam. Tárgyaltam különböző delegációkkal. Ha követelni jöttek, akkor dolguk végezetlenül menjenek vissza. Én viszont kérek önöktől.” Nem elvtársazott. „Kérem önöktől, hogy álljanak a kormány mellé. Annyi hitelt adjanak, hogy bíznak bennünk, vagy ha nem, félreállunk. És akkor mi lesz? Káosz. Más vezetői garnitúrát pillanatnyilag nem látok alkalmasnak arra, hogy Magyarország érdekében valamit tenni tudjon.” Ez volt a beszéd lényege. Utána odavitt a térképhez. Megmutatta, hogy hol jöttek be az orosz csapatok, ki voltak zászlózva, lehetett látni, hogy katonai szakmunka. Egy aggódó, nagyon fáradt, nagyon okos embernek a véleményét hallottuk. Nagyon egyszerűen, minden pátoasz nélkül megmutatta, hogy az oroszok hol jönnek. „Tehát döntsének. És ha úgy döntöttek, hogy a kormány mellé állnak, akkor ennek adjanak hangot a rádióban, de a kormány légüres térben marad mindaddig, amíg Magyarországon a munka áll, mert addig nincs hitelünk. Az önök kezében van a döntés, önökön múlik talán az ország sorsa, az önök kezében van a forradalom sikere.” Elment. Megkértük, hogy mindenki hagyjon bennünket magunkra. Tizenöt percet ültünk teljes némaságban. Nem mertünk egymás szemébe nézni. Nekem a fülemben csengett a csepeli gyűlés. „Addig itt munka nincs, amíg az oroszok ki nem mennek!” Ha addig nem dolgozunk – ha tényleg ki is akarnak menni –, az is legalább három hónap. Magyarország nem tudja cirokseprűvel kisöpörni az országból őket. Én a magam részéről Nagy Imrének adtam igazat, viszont a megbízatásom más volt. Végül megtörtem a csöndet: „Nézzétek, én úgy látom, Nagy Imrének igaza van.”

Becsületére váljék ennek a szedett-vedett, alkalmilag összeverődött kompániának, hogy két demagóg hang kivételével teljes volt az egyetértés. A két demagógot is meggyőztük nagyon hamar, és úgy döntöttünk, hogy felvesszük a munkát. Ez lett a nagy pontgyártásnak a vége, ez lett az én hatalmas ellenzéki politikai magatartásomnak is a vége. Egy értelmes szó, egy értelmes ember, és minden másképpen történt! Közöltük, hogy a kormány mellé állunk, beláttuk, hogy nem hagyhatjuk légüres térben, felvesszük a munkát. Igen, de ezt azonnal be kell mondani a rádióban. Hoztak egy nyilatkozattervezetet. És érdekes, egyszer csak két nyilatkozattervezet lett. Az egyik a Tildy-féle, azt félretettük, elolvastuk a másikat, azt is letettük. Majd mi megszövegezzük! És annyira bizalmatlanok voltunk, hogy írógépet kértünk. Ceruzával megfogalmaztuk, legépeltük, bevitték, mehet. Akkor azon-

nal menjünk, és olvassuk be! Mondtam, hogy én ezt addig nem vagyok hajlandó beolvasni, amíg Maléter nyilatkozatot nem tesz, hogy mi nem a forradalom ellenségei vagyunk, és ő is egyetért ezzel. Mert pillanatnyilag, ha ez megjelenik, azt mondják, hogy mi vagyunk a forradalom elárulói, nem hisznek nekünk, és garancia sincs arra, hogy valamelyik fegyveres csoport, Maléter-csoport vagy egyetemista csoport nem úgy fog bennünket kezelni mint árulókat, és nem lőnek fejbe. Nem kellett sokat várni, Maléter nyilván a Parlamentben tartózkodott, mert öt-tíz perc múlva megjelent. Az első mondata, amikor bejött és körülnézett: „Szervusz, Elek, te mit keresel itt?” Ismertük egymást még a hadseregéből. Mondom: „Én a budapesti munkásküldöttséget vezetem.” „Mi lett veled?” Ott derült ki, hogy szakmát szereztem, hogy horizontálok Csepelen. „És most mit akartok?” Mondom: „Ezt a nyilatkozatot akarjuk beolvasni a rádióba, de a feltétel az, hogy előtte te beszélj.” A küldött-társaimnak imponált ez a közvetlen viszony. Maléter elolvasta. „Olvassátok be!” – mondta. „Addig nem, míg te el nem mondd, hogy ez a megoldás a te fegyvereseiddel egyetértésben van.” „Kérlek szépen.” Átmentünk a stúdióba. Maléter anélkül, hogy jegyzetelt volna, nagyjából azt mondta el, amit Nagy Imre, de katonásabban, tömörebben, és érzelem nélkül. Majd elhangzott a nyilatkozatunk.

Azért a félsz nagyon bennem volt. Éjfél után mentünk haza. A közlemény már elhangzott a rádióban. Reggel bementem a gyárba, és kértem az üzemi munkástanácsok összehívását. Nem beszéltem semmit, meg voltam ijedve, hogy mint árulót falhoz állítanak. Összejött a munkástanács, a rádiónyilatkozatot hallották, azt hiszem, többször is beolvasták. Még az országhoz is szóltunk, bár erre semmi felhatalmazásunk nem volt. Döbbenetes csendben kezdődött az ülés. Röviden beszámoltam minderről, elmondtam: „Meggyőződéselem, hogy helyesen jártunk el, de ezt önök ítélik meg, önök küldtek engem, és ha úgy gondolják, hogy vétettem, akkor vállalom érte a felelősséget.” Most is csend volt. Amin a mai napig töröm a fejem, hogy egy ilyen forrongó, indulatok tetőfokán álló embercsoport egyik nap még makacsul, fenntartások nélkül ragaszkodik a véleményéhez, másnap három perc hallgatás után sorra teszi fel a kezét, hogy elfogadom, elfogadom. Majdnem elbőgtem magam. „Akkor, kérem, erről nem kell tovább beszélni, az újraindulás lehetőségét kell megtárgyalni. Hétfőn, november 5-én dolgozzunk!” És tényleg őszintén eldöntöttük, hogy dolgozunk.

■ SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: 30-án kidolgoztuk, hogy Győrben milyen álláspontot kell képviselni a Nagy Imre-kormánnyal kapcsolatban.

Győrben nem ellenkormány alakult, de nem rejtették véka alá, hogy olyan közvetlen parlament lesz, amelynek az a dolga, hogy ellenőrizze a kormány munkáját. Az volt az álláspontunk, hogy a Nagy Imre-kormányt támogatni kell, de nem abban a személyi összetételben, ahogyan működik, megbízhatóbb és radikálisabb csoportokra kéne bízni a vezetést a minisztériumokban.

Négyen indultunk Győrbe, de az egyik küldött Pesten lemaradt, úgyhogy Győrbe már csak hárman érkeztünk meg, Bölönyi Ferenc orvos, Kiss Ernő olimpikon meg én, és persze a gépkocsivezető. Budapesten még bementem az Országházba, szerettem volna Nagy Imrével vagy Losonczyval beszélni, de erre nem volt mód. Losonczy titkárságán elmondtam, hogy Győrbe megyek, és megkérdeztem, ők hogy látják: várható-e, hogy éles ellentét fog kialakulni. Azt mondták, remélik, nem. Egy biztos, Szigethy Attilában teljes mértékben megbíznak. Ez volt az az információ, amellyel kiegészítettem a debreceni megbízatást. Győrben kicsikét késtünk, szünetben érkeztünk a városházára, ahol éppen német újságírók kerestek valakit, akivel szót tudnak érteni. Bölönyi Ferenc jól beszélt németül, a müncheni és a bécsi rádiósok elcsípték őt, aztán beszámolt nekik a debreceni és a kelet-magyarországi helyzetről. Nyilatkoztam én is a Szabad Európának a politikai irányultságunkról és céljainkról. No de azokban a pillanatokban az volt a fontosabb, hogy a városháza belső lépcsőházában jött velem szemben egy magas, szemüveges férfi, ő volt Szigethy Attila. Szívélyesen fogadott, átkarolta a vállam, és azt mondta: „Na, igencsak te vagy itt a legfiatalabb a bizottmányi vezetők közül. Akkor gyere, ülj ide mellém!” Melléültem, beszámoltam a debreceni helyzetről, majd pedig ment tovább a tanácskozás. Meg kell mondanom, sokkal zaklatottabb és élesebb hangnemben, mint amilyenhez én otthon hozzászoktam. Több bizottmány is nagyon kemény és éles hangon támadta Nagy Imrét. Akkor már világos volt, hogy ismét fordulni fognak valamerre a politikai események. Szigethy Attila nagyon bölcsen és higgadtan vezette a tanácskozást. Ebédszünet után már nem is volt ott mindenki, sokan elmentek, sokan sértetten, dühösen, haragosan, vagy éppen azért, mert szorította őket az idő. Igazi döntés nem született. Inkább figyelmeztetéseket vetettek papírra, Szigethy Attila úgy öt-hat óra körül azzal foglalta össze a különben ezerszer megszakított tanácskozást – mert mindig hívták erre-arra –, hogy meg kell erősíteni az egyes forradalmi bizottmányokat, mert csak ez lehet a záloga, hogy a kormány is jól működjön. Szigethy Attila érzékeltette az ott lévőkkel, hogy vigyázzanak, hiszen

ennek a találkozóknak nem a forradalom kormánya ellen kell irányulnia, semmiképpen sem úgy kell tekinteni ezt a kormányt, mint azt a régít, amely ellen a forradalom kitört. Ezen a határmezsgyén voltak javaslatok, követelések, és bizony kemény tiltakozások is. A legradikálisabbak azt mondták, hogy el kell söpörni a Nagy Imre-kormányt, át kell venni a hatalmat, tehát maguk a forradalmi bizottmányok alakítsanak kormányt. Egy másik csoport azt akarta elérni, hogy alakuljon egy olyan küldöttség, amelyik azonnal elindul Bécsbe, hogy fölvegye a kapcsolatot a nyugati hatalmakkal.

31-én este indultunk haza. Éjszaka Budapesten szálltunk meg, mindenki a rokonainál, hajnalban indultunk tovább Debrecenbe. A gépkocsivezető – akiről később kiderült, hogy a megyei pártbizottság gépkocsivezetője, de nemcsak gépkocsivezetője, hanem megbízott embere is – pontosan és jól ellátta a feladatát. Hajnalban azt mondta, ő úgy hallotta valamelyik rádióban, hogy Kelet-Magyarországot elfoglalták a szovjet elvtársak, és ő most azt kérdezi, visszamenjünk-e Debrecenbe vagy ne. Szovjet elvtársak – mondta ő. Azt válaszoltam, hogy visszamegyünk. Ahogy elhagytuk Budapestet, tankok özöne jött velünk szemben. Világos volt, hogy ez már nem az a világ, amelyikből elindultunk. Sokszor meg kellett állni, le kellett mennünk az úttestről, várakoznunk kellett, amíg a nehezen irányítható és nehezen mozgatható, óriási tankok eldübörögnek mellettünk. Föltűnt, hogy amikor a gépkocsivezetőt megmegállították a szovjet katonák, pár perc után gyorsan el is engedték. Hát kiderült, valahol Cegléd körül láttam, hogy amikor kiszállt a kocsiból, egy piros igazolványt vett elő, nyilván az MDP-párttagsági könyvét, azzal igazolta magát, így engedték el. Az egyik zsebében volt a forradalmi bizottmány igazolása, a másik zsebében pedig a régi párttagkönyve.

Valamikor késő éjszaka értünk vissza Debrecenbe, ahol engem Győrből már kerestek telefonon, hogy megérkeztem-e, mert a győri tanácskozás, amely más formában folytatódott, úgy döntött, hogy ha mégis lesz egy országos testület, akkor abban Debrecennek is helyet kell kapnia, és Szigethy Attila munkatársai akkor tudatták velem, hogy Debrecenből engem akarnának ebben a testületben tudni.

Minden párt működhet

■ HORVÁTH CSABA: Szinte már az első napokban elkezdődött a pártok szerveződése. Időnként egyik vagy másik párt vezetője megjelent, és

bejelentette pártja megalakulását. Konkrétan a szociáldemokratákra és a kisgazdákra emlékszem, de mi túlságosan korainak éreztük ezt. Nem a többpártrendszer ellen volt kifogásunk, hanem úgy gondoltuk, először konszolidálódni kellene, el kellene érni, hogy az oroszok elhagyják az országot, és akkor már nyugodt körülmények között lehetne továbblépni. A pártok és a nemzeti tanács között semmiféle együttműködés nem alakult ki, és november 4-e után a pártszerveződés egyik pillanatról a másikra megszűnt, nem is hallottunk többet róluk.

■ VÖRÖS VINCE: Értesítést kaptam Kovács Béláéktól, hogy a Független Kisgazdapárt újjáalakul Baranya megyében is, s hogy vegyek részt ezen a gyűlésen. Be is mentem Pécsre, ahol a vármegyei ház nagytermében délelőtt tizenegy órakor jöttek össze a kisgazdapártiak, és ott újjáalakuló közgyűlést tartottunk. Nagy örömmel és lelkesedéssel vettük tudomásul, hogy végre megérhettük azt az időt, amikor újra szabadok lehetünk, nyugodtan végezhetjük a munkákat, és életre tudjuk kelteni a kisgazdapártot és a Magyar Parasztszövetséget is. A gyűlésen Kovács Bélát kisgazdapárti vezetőnek ismertük el, és arra kértük, hogy a továbbiakban vállalja el a kisgazdapárt Baranya megyei szervezetének a vezetését. Ezt Béla meghatottan tudomásul is vette, és kijelentette, amennyire csak tőle telik, támogatja a kisgazdapárt működését.

■ RÉVÉSZ ANDRÁS: Nagy Imre október 30-án délben bejelentette a rádióban a többpártrendszer visszaállítását. A szociáldemokraták ebből hiányoztak. Ennek az a magyarázata, hogy Kéthly Anna még kívárt. Mindenki tudta, hogy egy megalakuló kormányba be fogunk lépni, mindenki elfogadta viszont azt, hogy Kéthly ezzel kapcsolatban még nem adott határozott választ. Az volt az álláspontja, hogy a kormányba csak akkor lépünk be, ha bizonyos kérdésekben egyértelmű garanciákat kapunk. Tehát nemcsak a szervezkedési szabadságra gondoltunk, hanem a szociáldemokrata lap megindítására, a pártház visszaadására, a pártszervezés megkezdésére is.

Kéthly 29-én kifejtette, hogy amíg él, nem bízik a kommunistákban, nem bízik abban, hogy Nagy Imrének valóban döntő szerepe lesz a párt alakításában. Kéthly nem hitte, hogy ez a felkelés – mert hiszen akkor még csak felkelésnek látszott, s nem forradalomnak – olyan eredményes lehet, hogy a párt vezetősége exponálhatja magát abban, hogy tagja legyen egy olyan kormánynak, amelynek az élete éppen az oroszok furcsa magatartása miatt nincs biztosítva. Hiszen – most egy nappal előre ugrok – amikor én október 30-án találkozni akartam Kéthlyvel, közölték velem, hogy éppen a Parlamentben van. Utána-

mentem az Országházba, ahova mindenkinek szabad bejárása volt. Az előtérben Veres Péteren kívül kommunista, parasztpárti és egyéb politikusok voltak. Mondtam, hogy Kéthly Annát keresem. Azt mondták, nyissak be nyugodtan az elnök szobájába, s ha Mikojan kijön onnét, akkor beszélhetek vele. Tíz percet kellett várnom, amikor is Tildy derült arccal, Mikojant kísérve kilépett a szobájából, és akkor én bementem. Kéthly ott ült az egyik pamlagon. Közöltem vele, hogy már eldöntötték, a *Népszava* megindulhat. Kéthly azt mondta: „Jó, Bandi, jó, hogy itt van, meg kellene írni a vezércikket, amelyet én akarok írni. Csináljuk meg együtt!” Tehát miközben Tildy lekísérte Mikojant, elkezdtük fogalmazni a *Népszava* első számának vezércikkét. Nem akarom magamat előtérbe helyezni, de legalább az ötven százalékát én mondtam Kéthlynek; hogy ezt meg ezt vegyük még bele. Közben Tildy visszajött a terembe, és mosolyogva közölte velünk, hogy Mikojan kijelentette: visszavonják az orosz csapatokat. A tréfa kedvéért még meg kell említenem, hogy miközben mi Tildy szobájában, a pamlagon írtuk a vezércikket, Tildy szerepét a felesége látta el. Egyre-másra vette föl a telefonokat, és intézkedett.

Október 23-ától kezdve a régi helyi szervezetek spontánul újjáalakultak. A kommunistákat vagy kidobták onnét, vagy azok már be sem mentek. Szinte az összes budapesti kerületi központban jelentkeztek az addig elnyomott, visszaszorított és hirtelen újra tevékenyvé váló emberek. Anélkül, hogy központi intézkedésre lett volna szükség, még az alapszervezetek, alapszervezetek is megalakultak. Minden kerületben volt négy-öt ilyen csoport. Ez régi hagyomány volt a párt életében. Pontosán tudom például, hogy a VIII. és a IX. kerületben – amelyekhez a legközelebb álltam – egyszerre öt apró pártcsoport jött létre, és a régi emberek mindenütt átvették a vezető szerepet.

■ KERESZTES SÁNDOR: Bejelentettük tehát a Demokrata Néppárt újjáalakulását. A pártközpont részére kiutaltak egy helyiséget a Mérleg utcában. Ettől felbátorodva Budafokon is, ahol laktam, kértem valami helyiséget, hogy megkezdhessük a tevékenységünket. Azt mondták, hogy egyelőre vonuljunk be a Magyar–Szovjet Baráti Társaság helyiségébe, ott úgysem működik semmi, nyugodtan elkezdhetjük a munkát. Tartottunk is ott egy gyűlést, és ekkor olyan kérdést is feltettek nekem, hogy mi lesz a kommunista párttal. Mire a következőket válaszoltam: „Kérem, demokrácia van, mindegyik párt működhet. Aki továbbra is arra akar szavazni, nyugodtan szavazzon rá. Csak az egypártrendszer szűnt meg.”

A Demokrata Néppárt újjáalakulásával kapcsolatban tudtommal semmiféle komolyabb szervezés nem volt. Igyekeztünk megteremteni a feltételeket, hogy elindulhassunk. Ehhez egyrészt az kellett, hogy a kormány tudomásul vegye a szándékunkat. Adtak egy helyiséget, és megadták a *Hazánk* lapengedélyét. Ezzel tulajdonképpen elkezdtük a párt újjászervezését, de folytatni már nem tudtuk. Nemrég véletlenül a kezembe került egy hivatalos kimutatás, hogy Budafokon az 1947-es választásokon a szavazatok tizennyolc százalékát kaptuk meg. Tehát elég sok szavazatot tudtunk megszerezni ott, ahol én laktam. Én ugyan Budafokon megpróbáltam a pártot elindítani, össze is jöttek az emberek, de még ott sem történt meg a vezetőségválasztás, inkább csak a szándék fogalmazódott meg, hogy majd indulunk, de formai megalakulás, tisztségek választása nem volt. Tehát csak idáig jutottunk el. Mi 1956-ban éppen csak életjelt adtunk magunkról.

■ VÖRÖS VINCE: Repülőgép érkezett Nagy Imre üzenetével, hogy Kovács Béla azonnal menjen föl Budapestre, mert Nagy Imre a kormányban helyet kíván biztosítani számára. Kovács Béla egészségi állapotára való tekintettel ezt az első fölkérést visszautasította. Nem ismerte a Nagy Imre-kormány célkitűzéseit, mert akkor ő még nem kapcsolódott be a politikai életbe, hiszen orvosi kezelés alatt állott, kórházban volt. Ezt a meghívást még visszautasította, de körülbelül három nap múlva megérkezett személygépkocsival Czövek Jenő és Samu László. Mindketten Baranya megyei, parasztszármazású kisgazda képviselők voltak, akik akkor már Budapesten éltek. Gépkocsival jöttek, és ők közvetítették a kisgazdapárt újonnan alakult intézőbizottsága és Nagy Imre kívánságát, hogy Kovács Béla menjen föl, mert a párt vezetését rá akarják bízni. 1956. október 31-én fölutaztunk Budapestre.

■ CSONGOVAI PER OLAF: Október 31-én délután a Nádor utcában volt az MSZMP alakuló gyűlése. Még korábban, amikor a Kádárral való beszélgetésen megmutattam a pártigazolványomat, akkor hívott meg Kádár erre a gyűlésre. Kádár itt senkinek sem akart szót adni. Mondott egy összefoglaló bevezetőt, és utána nem akarta, hogy bárki is megszólaljon. Csak nekem engedte meg, és Hont Ferenc tudott kiharcolni magának egy kis beleköttyogást. Hont azt ajánlotta, hogy a pártot nevezzék Petőfi Pártnak. Én meg azt mondtam, hogy a kommunizmus nem egy ideál, nem egy eszme, amit meg kell valósítani, hanem a valóság mozgása. Ezt kell tudomásul venni, hogy a mai helyzetet megérthessük. A magyar munkásosztály pedig hozza létre a munkástanácsokat, amelyeket erősíteni kell, és meg kell szerezniük a gazdasági és a politi-

kai hatalmat is. Úgy emlékszem, hogy a gyűlés után egy csoportban állt Kádár, Hollós Ervin és még néhányan. Kádár intett nekem, hogy menjek oda, akkor mesélték, hogy mi történt a Köztársaság téren. „Mit szól ehhez?” – kérdezte tőlem Kádár. „Hát – mondom –, ide figyeljen, magával mit csináltak? Tudja, hogy ezrével és tízezzel kínozták az embereket, és mennyi igazságtalanság és gyalázatos dolog történt itt az elmúlt években? Ez most ennek a visszahatása. Nem lehet azt várni, hogy az egész országnak az legyen az álláspontja, mint magának, hogy megbocsát nekik.” Erre ő valamit mellébeszél.

■ ABOD LÁSZLÓ: November 3-án részt vettem a koalíciós alapon újjáalakuló Petőfi Kör gyűlésén. Elnöknek nagy szavazattöbbséggel Jónás Pált választották. Ott volt Tánczos Gábor és Hegedűs B. András is. Kardos Laci mellett ültem, beszélgettünk. Kardos rettentő pesszimista volt, és beszámolt arról, hogy milyen sok szovjet tank jött át a határon, és mennyire szorongatják a kormányt. Tudtam, hogy Laci kapcsolatban állt az újonnan alakult MSZMP vezetőivel. Mondtam neki: „Laci, én ugyan soha nem voltam pártnak, csak a kisgazdapárt politikai bizottságának tagja, de most úgy érzem, hogy az MSZMP-be szeretnék belépni.” Erre azt válaszolta, az a gyanúja, hogy erre már nemigen lesz módom. Azért gondoltam, hogy az MSZMP-be kellene belépnem, mert láttam azt a rengeteg sok pártot, ami csak a széthúzásnak, az erők szétforgácsolódásának lehetett az eszköze, aztán olyan pártok is megjelentek, amelyekkel egyáltalán nem tudtam egyetérteni. Ekkorra már eléggé balra tolódtam, s úgy véltem, hogy az ország megújulásához egy tisztességes szocialista pártra van szükség. Az MSZMP-ben elsősorban Nagy Imre volt vonzó, de olyan nevek is megjelentek, mint Kardos László, Maléter Pál, ami számomra garancia volt arra, hogy tisztességes szocialista társadalom fog épülni, amelyben részt kell vennem. Mindig is azt akartam, hogy társadalmi tulajdonban, a munkások tulajdonában legyen a gyár. Természetesen az én tagságomból semmi sem lett, mert hajnalban már dübörögtek az ágyúk.

Minden politikai foglyot ki kell szabadítani!

■ GARAMI LAJOS: Mindszenty kiszabadításával kapcsolatban is van elmentmondás. Mindszenty azt írja a könyvében, hogy érte Pálinkás Pallavicini Antal ment. Nem, Pálinkás akkor nem volt ott. 30-án délután volt Rétságon, az alakulatnál a katonai forradalmi tanács ülése, ahol Pálinkás Antalt választották meg a katonai tanács elnökének. Ami-

kor vége volt a gyűlésnek, az ügyeletes tiszt jelentette, hogy telefonon felhívták Felsőpetényből, hogy ott van Mindszenty őrizetlenül, adjunk nekik fegyvereket, hogy meg tudják oldani az őrzését. Felsőpetényben egy ávós csoport őrizte Mindszentyt, ők 30-án megalakították a maguk forradalmi tanácsát, és mondták, hogy a továbbiakban nem őrzik. Nekem az volt a véleményem, hogy fegyvert nem adok ki, valami más megoldást keresek. Fölhívtam Váradi Gyulát, a páncélosparancsnokot a Honvédelmi Minisztériumban, de nem kaptam meg. Volt nekem egy úgynevezett K telefonom, amiben benne volt az ország összes vezetőjének telefonszáma, az Állami Egyházügyi Hivatalé is, így azt hívtam fel. Egy Hámori nevű úrral beszéltem – ezt később mindenki letagadta –, aki azt mondta: „Ne fegyvereket adjanak, hanem vigyék be Mindszentyt a rétsági laktanyába, érte fogunk menni.” Én ezt természetesnek tartottam.

Ekkor jöttek be azok, akik a forradalmi tanács ülésén voltak, de szerintem Pálinkás nem volt köztük. Mondtam nekik, hogy kellene négy önként vállalkozó, aki elmegy Felsőpeténybe, és az Almássy-kastélyból behozza Mindszentyt a laktanyába. Erre jelentkezett három főhadnagy: Stiffl Róbert, Vajtai Gyula, Tóth József – és Galajda Béla hadnagy. Azért volt szó négy személyről, mert egy viponban öten férnek el. Este hat óra felé el is indultak.

Mindszenty először nem akart jönni, mondván, hogy nincs hova raknia a holmiját, a mit tudom én, milyen papi felszerelését. Erről telefonon tájékoztattak. Akkor megbíztam Petrovics József századost, hogy menjen ki egy kocsival, és vigyen neki négy bőröndöt. A bőröndöket ki is vitték, Mindszenty bepakolt, és bejötték a laktanyába. Nagy tömeg fogadta őt nemcsak Rétságon, hanem a többi községben is. Amikor beérkeztek a laktanyába, Pálinkás bemutatkozott, hogy ő Pallavicini Antal, és eminenciás uramnak szólította. Én nem tudtam, hogy ő eminenciás úr, nem voltam katolikus, de ha az lettem volna, akkor se hiszem, hogy törődtem volna az egyházi hierarchiával. Mindszentyt elhelyezték az egyik épületben. Nemsokára jött Pálinkás, hogy Mindszenty fél, mert nem tudja, hogy mi lesz vele, menjek át hozzá. Átmentem, és elmondtam neki, hogy azt az utasítást kaptam, hozzam be a laktanyába, ez megtörtént, majd érte fognak jönni.

Ezután nekem el kellett mennem Budapestre, a Honvédelmi Minisztériumba, a Forradalmi Katonai Tanács ülésére. 31-én mentem vissza Rétságra, addigra Pálinkás megszervezte Mindszenty felutazását Budapestre, és az november 1-jén meg is történt.

■ KERESZTES SÁNDOR: Én változatlanul az *Új Ember*nél fűtöttem. A nagy politikai mozgásokról, a pártok alakulásáról tudtunk, de nem éreztük magunkat hozzájuk tartozónak, hiszen nekünk megvolt a magunk múltja, programja stb. Az egyik nap beállított a kiadóhivatalba egy bajszos férfi, és azt kérdezte, ki van itt a szerkesztőségben. Mondom: „Nem nagyon van itt senki rajtam kívül, miért?” „Most jövök Tildytől – mondta –, és be akarom jelenteni, hogy közöljék le, a Demokrata Néppárt újra megkezdte működését. Most megyek fel a Várba, mert ott van Őeminenciája, és vele fogok tárgyalni.” „Elnézést kérek – mondtam –, én is a Demokrata Néppárt képviselője voltam.” „Ja, kérlek – erre elkezdett tegezni –, akkor te biztos Barankovics-párti voltál.” „Természetes, az volt a Demokrata Néppárt.” Azt mondja: „De én a Pálffy-féle párttal...” „Az nem Demokrata Néppárt volt.” „Arra kérlek, gyere fel velem, én most megyek Őeminenciájához, már Tildynél bejelentkeztem.” Nem volt senki, akivel szót tudtam volna váltani, átöltöttem, és fölmentem vele a Várba, az érseki helynökségre, ahol valóban ott volt már Mindszenty, és ott volt Turchányi Egon is. Ő pap volt, és ad hoc titkára lett ekkor Mindszentynek. Régi ismerősként üdvözölték egymást, engem bemutatnak Turchányinak, leültettek egy szobába, és vártunk, mert Őeminenciája pihent. Hosszú idő telt el, mire kiderült, hogy Őeminenciája már fenn van az emeleten. Mi is fölmentünk, az előszoba tömve volt emberekkel. Voltak zsinóros ruhában is. Én mindaddig meghúzódtam egy sarokban, amíg meg nem láttam Galambos János barátomat, a Szent Rita Egyházközség plébánosát. Mindszenty Galambost ismerte és becsülte. Közben külföldi újságírók is jöttek. És akkor egyszerre kinyílt az ajtó, és megjelent Mindszenty. Nagyon rosszul nézett ki, bazedovos szemei voltak, s csak odabíccentett az embereknek. A külföldi újságírók bemehettek hozzá. Mondtam Jánosnak: „Nézd, János, én csak egyet szeretnék tőled kérni” – és fölírtam egy cédulára három nevet: Mihelics Vidét, Pernecky Béláét és Karcsay Sándorét. „Ha te beszélsz a prímással, mondd, hogy mielőtt bármi állásfoglalást tenne, hívassa ezeket az embereket, és beszéljen velük.” Gondoltam, ők majd tájékoztatják a prímást a realitásokról, mert nyilván szüksége volt rá, hogy reális tájékoztatást kapjon az ország helyzetéről. János vállalta, és eltette a cédulát. Később megtudtam, hogy szóba is hozta, át is adta a cédulát, azonban a prímás soha nem hívatta egyiket sem.

Miután Mindszenty közülünk nem hívatott senkit, még tettem egy kísérletet. Felkerestem Mindszenty gyóntatóját, Bárdos István prelát-

tust, aki félretett emberként Budaörsön működött mint kisegítő lel-
kész. Tudtam, hogy Budára érkezése után ő volt az első, akit a primás
hívatott, úgy látszik, a szent gyónást végezte el. Ismertem, mondtam
neki, hogy azért jó lenne valahogy Őeminenciájával beszélni, hogy va-
laki felelősen tájékoztassa. Megállapodtunk, hogy Pernecky Bélával
együtt fölvisz a primáshoz, azzal a kéréssel, hogy hallgasson meg ben-
nünket. November 3-án reggel nyolcra kellett a helynökségre érni.
Időben fölrkeztünk. Egy boltíves kapu alatt mentünk, megálltunk, s
ekkor azt mondta Bárdos István: „Egy kicsit várjanak, mindjárt jön a
primás.” Jött is Mindszenty. Bárdos odament, tisztelettel üdvözölte, és
mondta: „Eminenciás uram, itt van Pernecky Béla doktor és Keresztes
Sándor doktor. Nagyon kérem, hallgassa meg őket.” Erre Mindszenty
azt mondta: „Uraim, nagyon sajnálom – jellegzetes beszéde volt –, de
nincs időm önöket fogadni, a viszontlátásra!” Gyűrűcsókra nyújtotta
kezét, s otthagyt bennünket. Szegény Bárdos prelátus egészen bele-
sápadt. Ezzel a mi kísérletünk lezárult. Semmiféle kontaktus nem jött
létre Őeminenciájával, nem tudtunk befolyásolni semmit.

Érdekes volt, hogy Őeminenciája fogadta azokat az embereket, mint
például Tildy Zoltánt, akiknek szerepük volt félreállításában. Emlék-
szem, akkor kicsit fölháborított, hogy tisztelgő látogatáson fogadott
egy nálam alig idősebb fiatalembert, aki a kommunista párt részéről
a diákkollégiumok államosítása ügyében beszélt, és az akciót vezette.
Mindszentyt valóban úgy fogadták, hogy szinte kiváltották benne azt
a tudatot, hogy ő az, aki egy sikertelen rendszer után az ország sorsá-
nak az irányítását kézbe fogja venni. Tehát pártokon fölül állónak dek-
larálta magát, ami természetes is, de azért ez olyan értelműnek is tűnt,
ahogy egy államfő is pártokon fölül álló. Rettenetes nyüzsgés volt ab-
ban az időben körülötte, és valóban, ahelyett hogy először egy nagyon
komoly, higgadt és alapos tájékoztatást kapott volna, aminek alapján át
tudta volna gondolni a helyzetet, ott folytatta, ahol abbahagyta.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: November 3-án este még egy nevezetes do-
lognak voltam véletlenül tanúja. Egy beszélgetés zajlott Tildy és Mind-
szenty között a Parlament folyosóján, amihez én is csatlakoztam. Pont
mielőtt Mindszenty lement volna a rádióhoz, tehát a mi emeletünkön,
annál a lépcsőnél, amelyik a stúdióba vezetett, Tildy bemutatott. Mind-
szenty biccentett, nem fogott kezem. Megmutatta a beszédét
Tildynek, és Tildy nyilván már a szobájában is, és miközben kísérte
Mindszentyt a stúdióba, akkor is igyekezett meggyőzni őt, igen nagy
reverenciával, minden tiszteletet megadva, hogy ezt a beszédet az adott

helyzetben nem politikus, nem helyes elmondani, hogy rendkívül rossz vért szül, és beláthatatlan következményekkel jár, hogy a kormányról csak mint a bukott rendszer örököséről beszél. De Mindszenty hajthatatlan volt.

■ KUKLAY ANTAL: A diktatúra, amelyet számunkra az Állami Egyházügyi Hivatal testesített meg, összeomlott, és mi úgy gondoltuk, hogy le kell foglalni a hivatal anyagát. Miután Mindszenty bíborost kiszabadították – ami nekünk óriási élmény volt –, az egyik jezsuita kispap osztálytársam, Marosfalvi Laci elment hozzá a Várba. Röviden elmondta, hogy mi is az ÁEH, és hogy le kellene foglalni az iratait. Erre a bíboros azt kérdezte: „Hol van ez a kincs?” Más forrásból is kapott hasonló javaslatot, és felhívta Maléter Pált, aki akkor már honvédelmi miniszter volt, hogy adjon katonai fedezetet az akcióhoz. Maléter ki is jelölte az egységet. A bíboros utasítást adott a titkárának, Turchányi Egonnak, foglalja le az iratokat, és a csomagoláshoz kérjen segítséget a Központi Szemináriumtól. Így kerültünk oda mi, kispapok. November 3-án találkoztunk a Bazilikánál Turchányi Egonnal és Liszkovszki Pál volt katonatiszttel, majd több katonai teherautóval mentünk az ÁEH épületéhez, a Pasaréti útra.

Talán négy katona jött, és mi is négyen lehettünk. Az épületben néhány fegyveres fiatalt találtunk, akik a II. kerületi, azt hiszem, értelmiségi forradalmi bizottság tagjai voltak. Javarészt olyan jezsuita kispapok, akiket az előjáróik a rend feloszlata után kisebb csoportokba szerveztek. Ketten-hárman laktak együtt albérletben, többnyire dolgoztak, néhányan pedig teológiai tanulmányaikat folytatták. Mi ismertük őket. Amikor megérkeztünk, Turchányi átvette tőlük a vezetést. Egykét hivatalnokkal is találkoztunk, akik valószínűleg iratokat égettek, mert a kandallóban sok elégett papírt találtunk. Őket sértetlenül elengedték. A délután azzal telt, hogy zsákokba csomagoltuk az iratokat, és előkészítettük a másnapi szállításra. Úgy emlékszem, a Bazilika padlásán akarták elhelyezni az anyagot.

Arra nem volt időnk, hogy az iratokat áttanulmányozzuk. A szekrények egy részét le is zárták, mondván, hogy egy későbbi időpontban átvizsgálják és elszállítják a tartalmát. Romantikusnak találtam, hogy lefoglaljuk az egyházüldözés központjának a papírjait, betekintünk az iratokba, de rossz érzés volt, hogy egy olyan anyag, amelyet tulajdonképpen évtizedekkel később történészeknek kellene tanulmányozniuk, hirtelen egy számonkérő társaság kezébe kerül, lehet az akár egyházi is. Úgy éreztem, hogy nagyobb higgadtság, több idő kell a tanulmányozá-

sukhoz és az értékelésükhöz. Este a szemináriumban meghallgattuk Mindszenty bíboros beszédét. Másnap már dörögtek a fegyverek.

■ EMERICZY KÁLMÁN: Kapcsolataim révén tudtam arról, hogy senki nem foglalkozik a politikai foglyok kiszabadításával. A sógoromat, akit 50-ben életfogytra ítélték, a Gyűjtőből átszállították Vácrá. Az a hír terjedt el, hogy azokat szállították át, akiket ki fognak végezni. Akkor elhatároztam, hogy ennek a végére járok. Az volt az elv, hogy hivatalos szabadulóllevelet kapjanak, nehogy visszavigyék őket, tehát a Legfőbb Ügyészségen keresztül menjen a dolog. Ezért 30-án délután bementem a Parlamentbe, beszéltem Nagy Imrével. Azt mondta, hogy nem feledeztek meg a foglyokról, csak eddig nem volt rá idő. Tildyvel is beszéltem, merthogy kiszagdapárti volt a sógorom. Tildy adott egy írást teljes felhatalmazással, hogy azonnali hatállyal utasítják a Legfőbb Ügyészséget, kezdje meg a fogolyszabadítást. A rádióban is beszéltem. Bementem a nevémet, majd azt, hogy a Rákosi-rendszer alatt ártatlanul megkínzott és elítélt politikai foglyok kiszabadítása ügyében intézkedek, mindenki nyugodjon meg, 1-jén megkezdődik a Gyűjtőben a politikai foglyok kiszabadítása. És felhívtam a figyelmet arra, hogy mindenki készüljön, várja szeretettel a hozzátartozóit.

November 1-jén reggel kimentünk a Gyűjtőbe. Ki volt nyitva minden, a foglyok szabadon mászkáltak. A börtönparancsnoktól mindjárt kértem az iratokat, és mondtam, gondoskodjon arról is, hogy a szabadulók megkapják a pénzüket. Volt köztük három halálraítélt, sajnos a nevüket nem tudom, az irataikat elhoztam, aztán itthon elégettem. Az egyik férfi nem is tudott talpra állni, úgy össze volt verve a talpa. Őt egy teherautóval küldtem el az Ó utcába, ahol egy rokona élt, de nem fogadta be, és akkor mondtam, hogy rögtön vigyék át a határon. A többieknek szabályos szabadulóllevelet állítottak ki.

Nagy Imrével megbeszéltük, hogy mindenkit ki kell szabadítani, aki politikai. A háborús bűnösöket is, az életfogytosokat is, mert az embertelen bánásmóddal le van tudva a büntetésük. De egyetlen köztörvényes sem lett kiengedve. Aznap talán hatszázat szabadítottunk ki, és másnap a többit. Körülbelül ezerkét-ezerháromszázan lehettek a politikai foglyok. A Legfőbb Ügyészség ügyészei, az ügyészi bizottságok és a Vöröskereszt is segített, sajnos nevekre már nem emlékszem. A foglyok nagy örömmel fogadták a dolgot, és rendkívül fegyelmezetten viselkedtek. A Vöröskereszt adott ruhát, és segített kiszállítani az embereket az állomásra, a pályaudvarokra, intézték a hazajutásukat. Másodikán délután négyre-ötre befejeztük a Gyűjtőben a teljes szaba-

dítást, és akkor elkértem a parancsnoktól a Vácra szállítottak névsorát. Odaadta, és mondta, hogy nem azért vitték oda, hogy kivégezzék őket. Közben kisült, hogy a foglyok már ki is törtek Vácról, az egész börtön kiszabadult. Sötét volt, ezért már nem indultunk el. Megegyeztünk, hogy 3-án reggel értem jön a kocsis, és megyünk Vácra. Így is történt. Kálmán Lászlóval, az ügyéssel mentünk. Vácig mindenütt megnéztük a községeket. Találkoztunk olyanokkal, akiknek nem volt szabadulólevelük, mi adtunk nekik. Nekem megvolt azoknak a politikaiaknak a névsora, akiket átvittek Vácra, tehát köztörvényes nem kaphatott szabadulólevelet. Egyébként volt eszük, egyetleneggyel sem találkoztunk, eltűntek a zavarosban. Vácott felfordulás volt, nyitva volt a börtön. Nem is mentünk be, kívülről láttuk, hogy senki sincs már ott.

■ TÁKY GYULA: Már nem emlékszem a pontos dátumra, talán 1-jén vagy 2-án mentünk ki a bányászbrigáddal Csolnokra. Dorogon a nemzetőrség adott mellénk egy vipont néhány katonatiszttel. A mi buszunkból néhányan átszálltunk a viponba. Amikor a csolnoki tábor közelébe értünk, jött velünk szembe egy személykocsi. Úgy látszott, hátul smasszerok ülnek. Leugráltunk a viponról, a busz még jóval hátrább volt. Laurinyecz Bandi azt mondta: „Szöknek a smasszerok!” Kiabáltunk, hogy állj! A levegőbe lőttünk, nem álltak meg, ezután Bandi utánalőtt a személykocsinak, akkor megállt. Közben odaért a busz is. Tényleg egy smasszer volt a kocsiban, úgy hívták, hogy Szimat. Őt a dorogi nemzetőrök fogták el. Aztán vita ide, vita oda, végül átengedték nekünk, hogy majd mi elvisszük a Maros utcába. Amikor közel értünk a táborhoz, csatárláncba fejlődtünk, így mentünk felfelé. Czimmer kiabált, hogy: „Adjátok meg magatokat!” Csak egy szál kiskatona volt őrségben fent a toronyban, ő lerohant onnan. Mint később kiderült, azért nem volt kint az őrség, mert a kiskatonák, akik a rabokat őrizték, akkor választottak nemzeti bizottságot. A táborban akkor már csak tíz-tizenkét köztörvényes rab volt. A tábort lefegyvereztük, rengeteg fegyvert hoztunk el, géppuskát, golyószórót, géppisztolyt, kézi gránátot, több láda lőszert. Azt hiszem, három személyt vittünk el, az egészségügyist, a cenzort meg ezt a Szimatot, ha jól emlékszem. A rabokat leadtuk a dorogi nemzetőröknek. Dorogon kaptunk még egy ávóst, aki a Maros utcai laktanyának volt az elhárítóisztje. Őt a dorogi nemzetőrök fogták el valahol, és átadták nekünk, hogy vigyük magunkkal. Akkor mi lefegyverkeztünk, mindenkinek jutott bőven fegyver, a többit meg bevittük a Maros utcába, a rendőrségre.

■ KEVEHÁZI FERENC: Október 31-én összejöttek a volt politikai foglyok az Uránia moziban. Ott valaki kitalálta, hogy a volt szovjetunióbeli foglyok külön is jöjjenek össze. Az Andrássy úton, egy villaházban találkoztunk, voltunk vagy kétszázan. Fölszólt egy férfi, és azt mondta, hogy az egésznek nincsen semmi értelme, mert az oroszok kimentek ugyan Budapestről, de a tankok itt állnak a város körül. A gulagosok ne tegyenek semmiféle nyilatkozatot, nem okos dolog nyilvánosságra hozni bármiféle állásfoglalást.

Kádár átállt, vagy elrabolták?

■ CSONGOVI PER OLAF: Úgy gondoltuk, hogy Kádár Jánossal is találkoznunk és tárgyalnunk kell, hiszen ő a párt főtitkára, és fontos, hogy vele is szót értsünk. Nagy Imrénél egy kicsit feszült volt a hangulat, Kádárral azonban nagyon közvetlen hangon tárgyaltunk. Kádárhoz velünk jött a Tompa utcai felkelők delegációja is. A tárgyaláson ott volt még Münnich Ferenc és Apró Antal is. Kádár elmesélte, először azt hitte, hogy ez egy ellenforradalom, de már rájött, hogy nem az. Azt mondta: „Ez egy eredeti forradalom, mert nem a rendszer, a fönnálló gazdasági-társadalmi viszonyok megdöntéséről van szó, hanem a világtörténelemben egyedülálló jelenségként a rendszer politikai arculatát akarja megváltoztatni.” Erre azt mondtam neki: „A politikai forradalom nem egy önálló, egyedülálló jelenség, az gyakran megtörténik a történelemben.” Aztán Kádár elmesélte, hogy neki kezdetben azért volt gyanús a dolog, mert az, hogy a felkelők ilyen szervezeten elfoglalták a Rádiót, a telefonközpontokat, rendőrkapitányságokat, komoly stratégiai elképzelésekre utalt. Nem volt ebben semmi előre megfontolt, mindenütt spontán felkelés volt, és a felkelők mindenhová bementek. Nem volt semmi előre eltervezve, megszervezve – mondtuk neki. Azt is elmondtuk, hogy sokkal többről, sokkal mélyebb társadalmi mozgolódásokról és indulatokról van szó, mint egyszerű utcai harcokról a rendőrség és a civilek között. Akkor már kezdtek létrejönni a munkástanácsok. S hogy bebizonyítsuk neki, mennyire nem vagyunk ellenforradalmárok, megmutattuk a pártigazolványunkat. Tízből ötünknek volt. Kádár végül azt mondta, ő attól fél, hogy meg fog szünni a szocialista tulajdon. Erre azt válaszoltam, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a parasztság mozgolódása – az egyház támogatásával – ellenforradalomba csap át. Egyetlen lehetőség van a forradalom megmentésére: ha maga átáll. A párt át tudná venni a forradalom vezetését is, csak

magáévá kell tennie a forradalom követeléseit. Erre Kádár azt mondta, hogy nagyon érdekes a javaslat, de előbb szimbolikusan adjunk őrséget a pártközpont védelmére. Erre azt válaszoltam neki, nem azt ajánlottam, hogy a forradalom lépjen be a pártba, hanem a párt lépjen be a forradalomba. „Ezen még gondolkodunk, majd találunk rá valamilyen megoldást” – mondta Kádár, aztán Angyal Pistával kezdett tárgyalni. Pista azt akarta, hogy Kádár jöjjön ki a Tűzoltó utcába, és nézze meg a csoport működését, lássa a saját szemével, hogy ott nem ellenforradalmárok gyülekeznek, hanem igazi forradalmárok. Később megkaptuk a Kádárral közösen megfogalmazott nyilatkozat leiratát, de egy csomó dolog, amiben megállapodtunk, egyszerűen ki volt húzva belőle. Kérdeztük, hogy ki, milyen alapon húzta ki. Azt a választ kaptuk, hogy ez Tildy magánakciója volt, pedig akkor már alá volt írva. A szocialista szó és a szocializmusra való utalások ki voltak hagyva. Én nem értettem egyet a nyilatkozat átdolgozásával, hiszen nem ezt beszéltük meg. Ebből nézeteltéréseink támadtak. Azt sem találtam meg a másnapi *Szabad Népb*ben, hogy Kádár megismételte volna mindazt, amit nekünk az előző nap mondott. Sajnos nagyon jó volt a viszonyunk Kádárral, Pista is bedőlt, hitt neki, én is hittem neki, én is nagyon bíztam Kádárban. Nekünk akkor szimpatikusabb volt, mint Nagy Imre, de nagyon pofára ejtett minket.

■ SZÉLL JENŐ: Van ezekből a napokból egy nagyon jellemző élményem. Akkor már a Rádiónál dolgoztam, de a Parlamentben voltam. A vasutasok külön táviróján Nyíregyházáról kapott hírt a Parlament: Nyíregyházán keresztül vasúton nagy tömeg szovjet katona és páncélos megy Budapest felé. Ezt a hírt este tizenegy óra tájban kaptam, akkor fölhívtam Kádárt, és közöltem vele. „Jól van” – mondta ő. Másnap reggel bejött Kádár, és ahogy meglátott, elkezdett ordítani, hogy meg vagyok én hülyülve, hogy éjszaka fölverem őt. Kérdem: „Hát nem az a kötelességem, hogy tájékoztassam a vezetőket, ha egy fontos hírt kapok?” – hiszen ő akkor a párt első titkára volt. Az MDP már föloszlott, és Kádár neve alatt szerveződött az MSZMP. És akkor láttam a rá annyira jellemző kiborulást: fehér volt, mint a fal, rángatózott a szája széle, valamilyen sírógörcsfélébe került, és elkezdett velem ordítani, hogy ha három ellenforradalmár vasutasnak eszébe jut a rémhírterjesztés, annak én bedőlök. Mondtam neki, arra semmi bizonyítékom nincs, hogy ez három hülye, részeg vasutas lett volna, s ez egy nagyon fontos hír. „Különb

ugyan már lecsillapodott Kádár, de teljesen kiborulva ment tovább. Abban az időben egy koalíciós kormány, amelyben a kommunisták csak részarányuknak megfelelően vesznek részt, mintegy huszonöt százalékból, Kádár számára katasztrófa volt, a teljes megsemmisülés.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Miután végül október 31-én este elvállaltam a kormány sajtófőnöki, szövivői posztját, november 1-jén reggel be mentem a Parlamentbe. Éppen csak hogy üdvözöltem Losonczyt, Nagyot, amikor teljesen véletlenül Kádárral akadtam össze a folyosón, a miniszterelnöki előszoba előtt. Behúzódtunk ott egy ablakhoz, és elkezdtünk beszélgetni. Kádár mondta, mennyire örül, hogy bejöttem és hogy elvállaltam ezt a feladatot. „Jó lett volna, ha már előbb elszánja magát – mondta egy kicsit szemrehányóan –, de hát így is jó, mert most ilyen emberekre van szükségünk, mint maga, akik kommunisták, de akik a felkészültségükkel meg a múltjukkal általános bizalomnak örvendenek.” Példaként el is mondta, hogy azért több ilyen is van, mert lám a Pénzügyminisztériumban beválasztották a forradalmi bizottságba Pulai Miklóst és Tímár Mátyást. És a legekleatásabb példa Maléter, aki kommunista, ugyanakkor a honvédség vezetője, kitűnő katona, és a felkelők is elfogadják. Abszolúte nem látszott letörtnek, reménytelennek vagy pesszimistának. Azt magyarázta nekem, hogy „most mindent előlről kell kezdenünk, de végül is azért ez egy erős párt, és meg fogjuk találni a módját, hogy a legjobb baloldali elemeket magunk köré tömörítsük, és vannak nekünk jó hagyományaink”. Talán önmagát is biztatgatta, meg engem is. Nagyon jó benyomást tett rám. Mint utólag kiderült, ő azért volt ott, mert arra várt, hogy lemenjen az egy emelettel lejjebb lévő stúdióba, azt a bizonyos beszédét, amit aztán le is adtak, viaszlemezre mondani, a beszéd azonban, amit Horváth Márton, Gimes Miklós és Haraszi Sándor szövegezett, még nem volt készen.

■ FÖLDES PÉTER: November 1-jén reggel vették fel a Kádár-beszédet. Ahhoz a döntéshez, hogy Kádár beszéljen a rádióban, nekem semmi közöm nem volt, nem voltam az újjáalakult pártnak sem tagja, a Szabad Kossuth Rádióknak voltam a szerkesztője. Azon a napon egyébként éppen nem én voltam inspekciós, hanem a Burján–Surányi páros. Burján Béla egy nagyon tehetséges, kedves, jó modorú vidéki tanárember. Béla nekem a következőképpen mesélte el a dolgot. Ő is nagyon meglepte Kádár beszédének a hangvétele, s mivel ott volt, amikor Kádár kijött a stúdióból, megkérdezte tőle: „Mondja, nem gondolja, hogy a ruszki erre lőni fognak?” Erre Kádár maga elé nézett, és egész csendesen azt mondta, remélem nem. Majd elment.

■ SZÉLL JENŐ: Kádár eltűnését csak suttogásokból hallottam. Kádár elment, és nem jelentkezett. Kádárt behívták a szovjet követségre. Mi lehet? Vagy elfogták, vagy oda disszidált. Ilyen hírek voltak. S ekkor talákoztam Máriával, a feleségével, akivel én már korábbról elég jóban voltam. Kádárné személyzeti vezető volt az MTI-ben, s ott volt a Parlamentben már a második éjszakától. Elkezdtünk beszélgetni, s akkor mondta, hogy ő félig-meddig túszként van kezelve. „A férjem eltűnt, és engem innen nem engednek el.”

A kormánynak semmiféle fix információja nem volt arról, hogy Kádár hová lett. De a sofőrjétől terjedt el az a hír, hogy késő este beültek az autóba, elmentek a szovjet követség felé, de ott nem volt senki, aztán megjelent két ember, Kádárt kiszállították, a sofőrt pedig hazaküldték. Haza is ment, s nem tudja, mi lett Kádárral. Ez a hír járt akkor. A hírek két pólus között ingadoztak: Kádárt törbe csalták és elfogták, illetve Kádár átállt az oroszokhoz. Aztán ez az utóbbi lett az erőteljesebb. Emlékszem, Losonczy Géza verziója volt, hogy Kádár átállt az oroszokhoz.

■ HEGEDŰS B. ANDRÁS: Határozottan emlékszem arra a rövid élményemre, hogy Novobáczyk Sándor november 2-án vagy 3-án azt mondta nekem a Parlamentben: nagy baj van, nincs meg Kádár, vagy átállt, vagy elrabolták.

Orosz tankok vették körül a várost

■ ERDÉLYI TIBOR: Október 30-án még optimista volt a hangulat, és óvatoskodó öregeknek, félősöknek tartottuk azokat, akik a második szovjet inváziót jósolták. Abban hittünk, amiben a lakosság nagy része, hogy az ENSZ meg a Nyugat úgysem fogja hagyni, hogy újból bejöjjenek. November 1-jén, 2-án már egyre több jelentés érkezett arról, hogy látták az orosz tankokat, itt vannak újra, de nem hittük, hogy ilyen gyorsan bejönnek.

■ STÉHLI FERENC: November 1-jén elmentem kerékpáron Monorra. Egy református teológus, egy helybeli lakos temetése volt. Ez a fiú itt volt a Ráday utcában, a református teológián. A forradalom napjaiban elsősegélyben részesítette a sebesülteket, és súlyos sebet kapott, ami-be belehalt. Délután kerékpárral jöttem vissza Lőrincre az üllői országúton. Vecsés határában egy jó darabig az volt az érzésem, hogy hátba fognak löni. Néptelen volt az országút, de Vecsés és Üllő között, az országút árkában állomásozott egy csomó szovjet tank, láttam a katoná-

kat, akik füleltek kifelé. Sokáig egymagam kerékpároztam, nagyon kellemetlen érzés volt. Akkor könnyebbültem meg, amikor megláttam, hogy szemközt jön egy másik biciklis, nem vagyok egyedül.

■ KAJTÁR IMRE: 31-én a Ferihegyi reptérre egy parancsnokot kértek a Kiliánból, mert Kapitány Pista, az első pilóta szervezett ott körülbelül százötven nemzetőrt arra, hogy az eszközállományt és a hangárokat megvédjék. Engem küldtek ki a Kiliánból. Dobi István nagy autójával jött értem egy bőrkabátos fiatalember, és még az éjjel kivitt Ferihegyre. Volt vele egy páncélos hadnagy, valamilyen Ferinek hívták. Három napot töltöttem vele, de ennyit tudok róla összesen, mert egyszerűen nem értünk rá egymással beszélgetni. A reptéren rendszeres járőrszolgálatot adtunk, ellenőriztük a hangárokat, és természetesen állandó telefon-összeköttetésben voltam a Kiliánnal.

Ködös, párás reggelre ébredtünk 3-án – sose felejttem el. Szokás szerint felmentünk Feri hadnaggyal az irányítótoronyba, mert onnan be lehetett látni az egész területet. És egyszer csak látjuk, hogy a reptér körbe van véve ruszki nehéztüzérséggel, légvédelmi tüzérséggel meg páncélosokkal. Én jelentettem, hogy hatalmas páncélos és tüzérségi erő áll itt készenlétben. Délelőtt volt egy furcsa telefonhívásunk is. Én vettem fel a kagylót. Azt mondta valaki, hogy Grazban hatszáz önkéntes ejtőernyős vár bevetésre, és kérdezte, hogy hová irányítsák őket. Teljesen elképedtem. Hamarosan rájöttünk a Feri hadnaggyal, hogy ez orosz provokáció volt. A telefon után röviddel megjelent a betonon három ember fehér zászlóval. Leljusenko tábornok, vele egy másik magas rangú orosz katonatiszt és egy magyar ávós, századosi egyenruhában. Orosz köpeny volt rajta, oroszul és magyarul is jól beszélt. Ő volt a tolmács. Senki nem mert kimenni. Tanakodtunk, hogy kinek kellene fogadni őket. Végül mi ketten mentünk le a Feri hadnaggyal, és üdvözlöttük őket úgy, ahogy illik. Állítom, hogy a hadnagy jobban be volt szarva, mint én, pedig én civil voltam. Fehér zászlóval jöttek, s azt gondoltam, csak nem csinálják meg, hogy megjelennek ott hárman, és aztán lelőnek! Leljusenko a tolmács útján közölte, hogy körbevették a repülőtérteret, és ide semmiféle idegen, még vörös keresztet repülőgépet sem engednek leszállni, úgyhogy az irányítótorony ne adjon leszállási engedélyt, mert a gépet lelövik. Ezt jöttek bejelenteni. Azt is megkérdezte, hogy én ki vagyok. Megmondtam őszintén, hogy a szabadságharcosok részéről vagyok ide kiküldve parancsnoknak. Azt is megkérdezte, mit csinálunk odabent. Mondtam, hogy nem kívánunk különösképpen harcba bocsátkozni a szovjet hadsereggel, de rendet szeretnénk tenni, és az

elnyomóinkat akarjuk kisöpörni. Még a vállamat is megveregette: „Jól van, tovaris, csinálják!” Ezzel mind a hárman elmentek.

Mikor ez a küldöttség elment, szereztünk valahonnan egy távcsövet, hogy lássuk, milyen tűzerejű készültséggel állnak ott. Abban reménykedtünk, hogy az ENSZ segít, mert közben hallgattuk a Szabad Európa Rádiót, meg a reptéren jól lehetett fogni más külföldi rádióadókat is. Arra nem is mertünk gondolni, hogy ilyen gyilkosságot képesek elkövetni egy ilyen kis szabadságharcos önkéntes egység ellen, hogy képük lesz ekkora tűzerejű reguláris hadsereget bevetni. Azt gondoltuk, tudomásul vesszük, hogy győzött a forradalom, hiszen azt tudtuk korábbról, hogy miután 55-ben kimentek Ausztriából, Magyarországról is ki kellett volna vonulniuk a nemzetközi egyezmények alapján. Most azonban ott feketéltettek. Jöttek Vecsésről meg innen-onnan emberek, és mondták, hogy ennyi oroszot láttak, meg annyi oroszot láttak. Ezek, akik a saját szemükkel látták, hogy mennyi orosz katona van ott, nagyon el voltak keseredve.

Akkor már egy hete nem volt levéve a csizma a lábamról, 27-e óta nem is voltam otthon. November 3-án este hazamentem, mondom, megfürdök, és másik ruhát veszek. Hajnali fél háromkor zörgetnek, jön a riadó a Kiliánból: „Gyere, mert az oroszok megtámadtak bennünket!” Mit csinálhattam volna? Felöltöztem, csizmát húztam, magamhoz vettem az összes kézigránátot, ami a lakásban volt, és irány a Kilián!

■ OSZKÓ GYULA: A november 4-én bekövetkezett szovjet támadás engem is, mint nagyon sokakat, teljesen váratlanul ért. Emlékszem rá, az utolsó napon, tehát november 3-án este megbeszéltük, hogy mint a Belügyminisztérium Forradalmi Bizottságának az elnöke, aznap én megyek el az általános ellenőrző körútra a városba. Egy nyitott dzsippel, két rendőr és a gépkocsivezető kíséretében, négyesben végigjártuk egész Budapestet. Természetesen felkerestük a frekventáltabb, tehát a közismerten veszélyes helyeket, mint a Széna tér, Corvin köz meg hasonlók, de sehol nem láttunk semmiféle nyugtalanságot, atrocitást vagy csoportosulást. Mindenütt a legnagyobb nyugalom és csend volt. Sehonnan sem lehetett hallani lövöldözéseket. Ha a gépkocsi valahol megállt, akkor rendszerint odajött hozzánk egy járőr, egy karszalagos fiú, tehát egy nemzetőr, igazoltatott bennünket, beszélünk vele, kikérdeztük, hogy mi a helyzet. Érintettük a kapitányságokat is, ott sem volt semmi, mindenütt rendben folyt a szolgálat, és a legcsekélyebb rendellenességet sem tapasztaltuk.

■ **BOGÁR KÁROLY:** November 3-án már fellélegeztünk, hogy minden adva van a munka felvételéhez. A termelés beindítását 5-ére terveztük. Volt szén, volt anyag, voltak emberek, intézkedési tervek. Könnyű volt abbahagyni a munkát, de nehéz volt újrakezdeni. Nekünk is idő kellett ahhoz, hogy működésképesé váljunk, hogy rendet teremtsünk, hogy elismerjen a város, hogy elfogadják az utasításainkat. Október 25-étől egész Borsod megyében állt a munka, és máról holnapra nem lehetett beindítani. Fel kellett tölteni a szénkészleteket, ehhez a bányákkal is meg kellett állapodni, rá kellett bírni őket, hogy dolgozzanak. Ez eltartott majdnem egy hétig.

A városban 3-án nyugalom volt, úgy éreztük, nincs nagy gondunk, kivéve azt, hogy a szovjet csapatok bent vannak, sőt jönnek folyamatosan. Járt a villamos, a gyár rendszeresen dudált a műszakváltáshoz, és bent a megyei tanácsban is nyugodt volt a légkör. Ez volt az első napunk, amikor délután azt mondtuk, hogy most már haza is lehet menni, bár volt két telefonhívás, aminek nyomán intézkedni kellett. Az egyik arról értesített, hogy megtámadták a tüzlaktanyát. Négyen-öten beültünk egy autóba, és odamentünk. Ott kiderült, hogy ők semmiről sem tudnak. Bosszankodva visszamentünk. Alighogy visszaértünk, újabb hívás jött, hogy megtámadták a rádióerősítőt. Megpróbáltuk felhívni őket, de nem kaptunk vonalat. Ide már két kocsival mentünk, vitünk magunkkal nemzetőröket is. Ott sem volt semmi probléma. Még jobban mérgelődünk, visszamentünk, és mondtuk, hogy most már menjünk haza, mert valaki szórakozik velünk. Ez a két telefonhívás volt az, ami később az ellenforradalmi gócpontok fellazítása címen került be egyik-másik személy hőstörténetébe. Hazamentem, otthon is nyugalom volt, és abban a békés hangulatban el is felejtettük, hogy a szovjet tankok Miskolc szélén állnak.

■ **FEKETE PÁL:** November 3-án kezdtek kósza hírek keringeni Békéscsabán. A város környékén lévő téeszekből jöttek hozzánk a jelentések, hogy hajnalban bejönnek az oroszok. Aztán hallottuk, hogy a pártfunkcionáriusok, a főnökök meg a katonatisztek családjai elhagyták a várost. Ezek a riasztó hírek már minket is izgalommal töltöttek el. És az oroszok egyre közelebb jöttek. Már a leglaikusabb ember is úgy gondolta, hogy ebből valami nagy baj lesz. Most már dönteni kellett, hogy mit csináljunk, ha valóban támadnak az oroszok. S miután ez első-sorban katonai ügy volt, nem a városházán tartottuk meg a tanácskozást, hanem a laktanyában. Egész nap annyira torlódtak az események,

hogy csak este, kilenc óra tájban tudtunk összejönni a parancsnoki épületben. Hangsúlyozni kívánom, hogy ezen a gyűlésen a civilek közül már csak én voltam jelen. Ott volt még Huzsvai László, a rendőrség részéről Tóth István alezredes, a katonaság részéről Biczó Gyula, és még egy csodálatos ember, egy tüzérparancsnok, akinek nem jut eszembe a neve. Összejöttünk körülbelül hatan, és megállapítottuk, hogy félreérthetetlen jelei mutatkoznak annak, hogy egy-két napon belül megszállják a várost, és leszámolnak a forradalommal. Mit tudunk csinálni? Tóth elmondta, hogy rendelkezésére állnak olyan erők, hogy ezt a támadást, ami itt a környéken várható, fel tudjuk morzsolni. De mi lesz utána? Ezekről beszélgettünk éjfél utánig. Mivel reméltük, hogy egy napon belül nem következik be támadás, úgy döntöttük, hogy Tóth alezredes hajnalban gépkocsiba ül, elmegy Pestre, felkeresi Malétert meg Nagy Imrét, elmondja nekik, mi a helyzet, és hogy nem tudunk mit csinálni. Erre már természetesen nem került sor.

■ **PETRÁK JÓZSEF:** Azzal voltam megbízva, hogy menjek el vidékre élelemért. Ez 3-án volt, amikor már kiadták a parancsot, hogy az egész szovjet páncéloshadtestet vonják ki Pestről. Ekkor indultunk el Kisújszállás felé. Simán ment a dolog, mert azonos irányban mentünk a tankokkal. Megkerültük őket, udvariasak voltak, lehúzódtak, hogy el tudjunk menni. Közben énekszó, zászlólobogtatás, rendes fegyveres srácokkal mentem. Ahogy esteledett, láttuk, hogy fényoszlopok jönnek velünk szembe, T-34-esek voltak, és félrehúzódtak kicsit, hogy elférjünk mellettük. A katonák ott álltak a géppuska mellett, de nem lőttek. Este érkeztünk Kisújszállásra. Nagy őrjöngés: megjöttek Pestről a zászlósok! Akkor láttak először ilyet. A tanácselnököt kerestük, kinyitották a tanácsházát, kinyitották a kultúrházat. Elmondtam, hogy azért jöttünk, mert nagy az éhezés, kell a kaja, most nem tudunk fizetni, de próbáljanak tenni valamit. Hogyne, természetes. Egyből gyerekeket küldtek szét, aki tud, adakozzon. Reggelre úgy megpakolták a teherkocsit, hogy nem volt helyünk, ahova ülhettünk volna, annyi fél disznó, liszt, rizs és kész kenyér volt a zsákokban.

Voltak azért zűrök is. Az egyik fegyveres piát kapott, beivott. Lettek már ott „jóakarók” is, akik mondták, hogy ezt intézd el, mert ez már rég... Ő meg elindult, de rögtön jöttek nekem szólni. Na, mondom, még csak ez kell nekünk. Rohantam utána. Tudta, hogy nekem nincs fegyverem, de azt is tudta, hogy meg lesz büntetve, ha szembefordul velem. Én határozott voltam, elvettem tőle a puskát, és amikor visszaért, a többiek is jól leszúrták.

Másnap, 4-én reggel megpakolva jövünk visszafelé. Hajnalban az oroszok bejöttek Pestre. Rengeteg tank volt jobbra-balra a földeken, mindenütt, s mind Pest felé tartott. Nem rohantak, csak ballagtak. Atyaúristen! Elértünk Pest határáig, ott leállítottak. „Hova?” „Kaját viszünk a városba.” „De mi ez a zászló itt?” „Magyar zászló.” „Meg mi az a fegyver?” Elkezdték ugrálni. „Mi vagyunk itthon, micsoda disznóság, mit akartok ti?” Aztán legnagyobb csodálkozásunkra elcsöndesedtek. Valószínű, kiadták a parancsot, hogy ott kint nem szabad lőni. Beértünk Pestre, és először a Vágóhíd utcába mentünk, mivel ott születtünk, meg ott volt a legtöbb szegény. Azt mondtuk: Vágóhíd utca, Zita-telep és Mária Valéria-telep a sorrend. Két napig osztottuk, amit hoztunk. Közben folyt a harc, de a kaját szétoztottuk. Ott is volt birkózás, mert a végén minket akartak megverni akiknek nem jutott. Elhatároztuk, hogy csinálunk még egy fordulót, de végül nem mentünk vissza, mert már óriási volt a balhé. Visszavittük a teherkocsit a garázsba.

A MÁSODIK SZOVJET INTERVENCIÓ

November 4. – jönnek az oroszok

■ MARIÁN ISTVÁN: November 3-án összejött az öttagú karhatalmi operatív bizottság. Nyilvánvaló volt, hogy ennek a feladata a fegyveres testületek tevékenységét koordinálni, a hadsereg, a nemzetőrség, a rendőrség stb. együttműködését biztosítani. Király Béla és Kopácsi Sándor a kormánytól kapott információk alapján adott tájékoztatót, hogy este, illetve délután folytatódnak a tárgyalások Tökölön. Én azt a feladatot kaptam, hogy egy „hadműveleti osztályt” állítsak fel, amely felméri, hogy hol helyezkednek el nemzetőr-, illetve honvédségi alakulatok, és megteremti közöttük az összeköttetést. Legyen járőrözés, legyenek jelszavak, egységes nemzetőr-igazolványok, karszalag stb. Ugyanakkor fel kell készülni arra is, hogy ha a tárgyalások nem vezetnek eredményre, milyen feltételek mellett, hogyan kell az ellenállást megszervezni. Nyugtalanító volt a helyzet.

A Deák téri rendőrkapitányságon volt a hadiszállásom, Kopácsi szobája mellett. Ott tartózkodtam 3-án kilenc órától november 4-én hajnalig. Tudtam, hogy elment a küldöttség Maléter Pál és Erdei Ferenc vezetésével Tökölre. A Pestre felvezényelt alakulatok, így Mecséri alakulata is már korábban megkapta a maga feladatát. Tüzelőállásban voltak a Dél-Pest területén lévő ütegek, harcokcialakulatok voltak a Budaörsi úton, a Petőfi laktanyában s a város egyéb részein. Majd arról is tudomást szereztem, hogy megszakadt a kapcsolat a tököli küldöttséggel. Jöttek a hírek a szovjet csapattestek mozgásáról, hogy szorosabbra zárult a gyűrű, és hogy a Kispest–Kőbánya határán lévő nemzetőregységek fogságba ejtettek egy szovjet alezredest. Kiküldtem egy gépkocsit a szovjet alezredesért. Két ok vezetett: egyrészt, hogy valamilyen közvetlen információt szerezzek, másrészt féltettem az életét. Megrázó beszélgetés zajlott le köztünk. Elmondtam, hogy ki vagyok, hogy kommunista, és hogy mit jelentett mindaz, amit átéltem. Megkérdeztem, hogy Magyarországon állomásozó alakulathoz tartozott-e korábban? „Igen – volt a válasz – már második éve.” Az okmányokból láttam,

.....
hogy aznap van a születésnapja. Konyakot kérettem, és felköszöntöttem. Sírt. Azt mondta, világléteiben büszke volt rá, hogy szovjet állampolgár, hogy végigharcolta a második világháborút, hogy megszerette a magyar népet, és hogy milyen megrázkódtatás volt számára mindaz, amit átélt itt október 23-át követően. „Mivel magyarázza azt, hogy újabb szovjet egységek lépték át a határt?” – kérdeztem tőle. Azt mondta, ő nem kapott semmiféle tájékoztatást, higgyem el, hogy őszintén aggódnak ők is. Tudják, hogy tárgyalások folynak, de ő sem ért szinte semmit. Hangsúlyozom, hogy ez az ember teljesen őszinte magatartást tanúsított. Majd a kormánytól kapott intenció alapján át-kísértük a szovjet követségre.

Éjfélig sikerült eljutni odáig, hogy a HM-mel egyeztetve elő tudtam készíteni egy tájékoztatást arról, hol milyen egységek vannak, milyen az összeköttetés, milyen a fegyverzet és milyenek az ellátási feltételek. Ezt követően ledőltem. Másfél-két órát alhattam, tehát 4-én hajnali kettő-három körül felébredtetek, hogy élénk csapatmozgásokról érkeznek be jelentések a pesti oldalról. Először a hadművelleti csoportfőnökséget hívtam a HM-ben. Megtudtam, hogy oda is hasonló jelentések érkeztek. Aztán beszéltem a kormánnyal. Véleményem szerint valamennyi felelős politikai és katonai vezető, Nagy Imrétől kezdve Maléterig, olyan illúzióhintában ringatta magát, hogy itt nagyon tisztességes és eredményes tárgyalások folynak, és hogy 5-én megkezdődik a munka, rend lesz, nem kell félni. Tehát legjobb tudomásom szerint nem történt semmi olyan alapvető intézkedés, amely abból a helyzetmegítélésből indult volna ki, hogy megszakadtak a tárgyalások, és a szovjet csapatok effektív katonai akcióba kezdtek. Az kétségtelen, hogy 2-án, 3-án a szovjet csapatokkal szemben a magyar hadsereg alakulatai felzárkóztak, hogy a nemzetőr-alakulatok is védelmi állásokban voltak, de nem kaptak utasítást, hogy milyen magatartást tanúsítsanak, ha a szovjet csapatok harci cselekményt kezdenek. Amikor 4-én hajnalban tájékoztattam a HM-et és a kormányt, akkor olyan intenciók jöttek, hogy nem szabad harci érintkezésbe bocsátkozni. Úgyhogy az első közlemények után minden lehető módon – rádión, telefonon meg személyes összekötőkkel – arra igyekeztem rábírni az elérhető egységeket, hogy térjenek ki a harc felvétele elől.

Közben beérkezett Kopácsi, majd Király Béla is. Négy óra harminc-negyven lehetett, amikor az első olyan jelentések jöttek, hogy tűzharc alakult ki tüzelőállásban lévő ütegek meg nemzetőregységek között, és akkor már a környéken lehetett hallani, hogy dübörögnek a harcko-

csik. Láttam, hogy perceken belül szétlőhetnek bennünket, öngyilkosság itt tartózkodni. Meg kell őrizni az irányítóképességünket, ezért fölvettem, hogy hagyjuk el a főkapitányság épületét, vagy menjünk föl a Várba, a Központi Diákotthonba, ahol nagy tömegben vannak hallgatók, a terep is olyan, hogy áttekinthető a város, nagyobb a manőverezési lehetőség, vagy menjünk esetleg a budai hegyekbe.

■ NAGY KÁROLY: November 3-án, késő délután szekérral indultunk Erdősmeckéről Pécsre, hogy találkozzunk az ottani forradalmi tanácsal. Amikor az országúthoz értünk, nem tudtunk rákanyarodni, mert ott vonultak a szovjet tankok, délről észak felé. Gondoltuk, megvárjuk, amíg elvonul a tankcsapat, és akkor megyünk tovább, de nem akart vége lenni a sornak. Aztán elszekerezünk valami közeli házhoz, ott letanyáztunk, és közben figyeltük, hogy elmentek-e már. De még mindig tartott a menet. Volt ott egy kis elemózsia, egy kis ital, már jócskán az éjszakában voltunk, és még mindig nem ért véget a tankok vonulása. Beszélgettünk, nagy viták kezdődtek. Konkrétan emlékszem, valaki azt mondta, hogy már régen be kellett volna jönniük az amerikaiaknak. Erre a közhangulat: „Meg vagy te örülve, nem kell nekünk a fegyveres segítség sehonnan, mert Amerika atomhatalom, a szovjet is az, ha itt valami kitörne, a mi kis országunk teljesen tönkremenne. Ha Magyarország hadszíntérré válik, akkor végünk van! Nem szabad még csak említeni sem, hogy katonai segítségre lenne szükségünk.” A rádió közben szólt, és egyszer csak hallottuk: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak a fővárosunk ellen... Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van...” Ez nekünk már annyira meglepő nem volt, de azért sokkolóan hatott. Most mindennek vége! És csak csörögtek a tankok, csak mentek, mentek, a rádióban pedig a segélykiáltások...

■ GYENES JUDITH: A letartóztatás előtti utolsó beszélgetésünk Maléter Pállal egy telefonbeszélgetés volt 1956. november 3-án este nyolc óra tájban, a Mindszenty-beszéd után. Ő akkor mondta meg nekem, hogy kimegy Tökölre. Én könyörgőre fogtam, hogy ne menjen. Számomra ijesztő volt az a gondolat, hogy kimegy Budapestről, a Csepel-szigetre, este tízre, egy szovjet laktanyába. Azt tudtam, hogy a Budapestről kivont szovjet csapatok beásták magukat a főváros körül. Ezt is ő mondta el nekem, ezért voltam megijedve, és egyre könyörgőbbben kértem, hogy ne menjen. Ideges lett, és a végén egy kicsit katonásan rám szólt: „Értsd meg, hogy ez a diplomáciai szabályok szerint

.....
folytatódik! Itt teszünk pontot a délben elkezdődött tárgyalások végére. Délben ugyan mindent elfogadtak, de az aláírások még hiányoznak, és hiányoznak a műszaki feltételek is.”

Az utolsó mondat, amit tőle mint szabad embertől hallottam, az volt: „Értsd meg, most nem számít se feleség, se család, ki kell oda mennem az életem árán is, mert az ország várja a segítséget!” Amikor azt mondják rá, hogy volt benne bizonyos fokú naivitás, hogy elhitte az oroszoknak, hogy valóban elfogadták a feltételeket, most, ennek a mondatnak a fényében talán nem egészen így volt. Volt benne rossz érzés, de hát amilyen ő volt, úgy érezte, neki ki kell menni a tárgyalást folytatni.

A lakásunkban akkor mindkét nővérem ott volt, és természetesen este erről beszélgettünk. Másnap hajnalban, mint Budapest nagyon sok lakója, felébredtünk az ágyúdörgésre, persze rögtön bekapcsoltuk a rádiót, és hallottuk Nagy Imre felhívását, az utolsó beszédét. Ezután betelefonáltam a Parlamentbe, egy fiatalember vette föl a kagylót Nagy Imre titkárságáról, tőle kérdeztem, hol van az uram, visszajöttek-e Tökölről. Erre az volt a válasz: „Kérem, hívjon vissza negyedóra múlva!” És ez alatt a negyedóra alatt mondták be a rádióban, hogy Nagy Imre fölkéri Maléter Pált és az általa vezetett tárgyalóküldöttséget, hogy térjenek vissza a hivatalukba. Nekem azóta is az érzésem, hogy abban a nagy riadalomban el is feledkeztek róluk, és ha én nem telefonálok, akkor talán ez a rádióközlemény nem is hangzik el.

■ VÁRADI GYULA: November 4-én hajnalban, három-négy óra között Tökölről egy géptáviratot kaptam, hogy a tárgyalások eredményesen folynak, minden a legnagyobb rendben van. Ekkor Janza Károly szobájában tartózkodtunk. Azt állapítottam meg, hogy ez a szöveg nem egyezik a különböző szovjet csapatmozgásokról szóló közvetlen hírekkel. Három óra körül már Bajáról és környékéről, a jugoszláv határ felől befutottak az első hírek, hogy a szovjet csapatok megmozdultak, a laktanyát körülfogták, lerohanták. A válaszom azonnal az volt – és ezt hangoztattam, ezért mentem a miniszter szobájába is, hogy ők is ezt tovbábjítsák –, hogy a csapatok ne tanúsítsanak ellenállást, tegyenek eleget a szovjetek kérésének, mivel ésszerűtlen, eredménytelen, hiábavaló és felesleges véraldozatnak tartottam mindenféle fegyveres ellenállást, katonai ellenállást a szovjetekkel szemben. A Tökölről jött üzenetnek az volt a célja, hogy azt a látszatot keltse, a tárgyalások rendben mennek, és a szovjet csapatok ellenséges támadása esetén ez alkalmas arra, hogy a honvédek és a honvédtisztek egy újabb szovjetellenes rohamba essenek bele, és meggondolatlan cselekedeteket hajtsanak végre.

Válaszút előtt álltunk: mi történik akkor, ha ez a nagy csapatmozgás hajnali ösztámadássá vagy megmozdulássá alakul át? Azt hiszem, az a leghelyesebb kifejezés, hogy második szovjet intervenció, mert végig az ország területén tartózkodtak. Világos volt, hogy a szovjet csapatok újbóli megmozdulásával és támadó jellegű fellépésével szemben a katonai vezetésnek teljesen értelmetlen bármilyen ellenállást tanúsítani. Tudtam, hogy a Magyar Néphadsereg nevetséges, alulszervezett, létszámban, fegyverben harcképtelen, katonai ereje csak jelentéktelen ideig képes ellenállást tanúsítani a Magyarországon állomásozó állandó és a beérkezett szovjet erővel szemben.

Már világosodott, amikor a Honvédelmi Minisztériummal szemben is felfejlődtek a szovjet harckocsik és a gépkocsizó gyalogosok. A miniszter szobájában tartózkodtunk, Janza Károly végig ott volt a miniszteri telefonkészülék mellett mint miniszterhelyettes, ahogy Maléterrel megbeszélte, ügyeletet tartott. Félünk. Fölvetődött, hogy a szovjetek belőnek az épületbe. Volt, aki el akart bújni, Janza viszont lekapta az egyik asztalról a fehér csipketerítőt, kiment vele a bejáráthoz, és azt lobogtatva a megadás jelét mutatta. A szovjetek berohantak az épületbe, és felszólítottak bennünket, hogy tegyük le a fegyvert. Humánusan csináltak, még a falhoz sem állítottak, majd rövid időn belül páncélszárműbe tettek bennünket. Elindultak velünk, nem tudtuk, hova. Hamar észrevettük, hogy Tököl felé haladunk.

Tökölre érve egy lakóépületben helyeztek el minket. Akkor tudatosult bennünk igazán, hogy foglyok vagyunk, amikor az étkezéshez menet öt-hat méteres távolságból automata pisztollyal felszerelt tisztek vigyázták a mozgásunkat. Itt láttuk Marosán György elvtársat és másokat a Központi Bizottságból, akik akkor még ott tartózkodtak. Az este folyamán behívtak az egyik szobába, ahol egy szovjet alezredes – tolmács segítségével – megkérdezte, van-e kifogásom az ellen, hogy elbeszélgessek velem. Ez a beszélgetés szabályszerű kihallgatás volt. Ő írta a dolgokat, én pedig mint a katonai tanács elnöke, nagy vonalakban elmondtam a tevékenységemet. A végén megkérdezte tőlem, hajlandó vagyok-e az elmondottakat, amit ő itt leírt, aláírni. Két lehetőségem volt. Az egyik, hogy nem írom alá, és ezzel bizonyítom, hogy nem kívánok együttműködni, a másik pedig, hogy aláírom, és lehet, hogy a halálos ítéletem írom alá, mivel nem tudom ellenőrizni a szöveget. Pillanatnyi gondolkodás után mégis az aláírást választottam, úgy éreztem, az eddigi együttműködési szándékkal nem lehet ellentétes magatartást tanúsítani.

■ GARAMI LAJOS: November 4-én hajnalban Pálinkás Pallavicini Antal őrnagy küldött ki egy embert a lakásomra, hogy menjek be a rétsági laktanyába, mert baj van. Ahogy mentem befele, már hallottam a hangszóróban a Nagy Imre-féle felhívást. Megmondom őszintén, egy kicsit megcsapott, hogy „csapataink harcban állnak”. Ez a harcban állás nálunk annyit jelentett, hogy Pálinkásék, tehát a forradalmi tanács akkor már kiküldte az ezredet a diósjenői útelágazáshoz, hogy ott ássa be magát. Ahogy beértem, rögtön felhívtam Váradi Gyulát a Honvédelmi Minisztériumban, hogy mi a helyzet. Azt mondta: „Vigyázz, nehogy harcba keveredjete a szovjetekkel! Abból komoly bajok lehetnek, mert nem igaz, hogy ellenállás van. Nem vagyunk úgy felkészülve az ellenállásra, ahogy kellene. Próbálj velük megegyezni!” Mi nem harcosok, hanem kiképző alakulat voltunk. Ráadásul azok a tiszthelyettesek, akiket kiképeztünk, október 30-án elkerültek tőlünk az ország különböző harcokszolgálataihoz. Akkor tulajdonképpen a harcokszolgálat téli átállását csináltuk, ami annyit jelentett, hogy a nyári üzemelésről át kellett térnünk a télire. Ehhez a zsírt, az olajat, a hűtőfolyadékot ki kellett cserélni. Szét kellett szedni darabjaira a harcokszolgálatot, és átvizsgálni mindent. Ebben a munkában ért bennünket november 4-e. Még csak úgy nagyjából lettek összerakva a harcokszolgálatok, korlátozott volt a mozgásuk, a lőszerfeltöltés pedig nulla volt. Szóval, nem volt harcokszolgálatban az alakulat.

A Váraditól kapott parancs alapján megpróbáltam felvenni a kapcsolatot a szovjetekkel. Először kimentem ahhoz az alakulathoz, amelyik már kint állt az úton, és mondtam a parancsnoknak, hogy lövegcső a földre, vigyázzanak, nehogy véletlenül lőjenek, én előremegyek, megpróbálok beszélni az oroszokkal. Elmentem Szendehegyre is, ahová szintén ki volt állítva egy szakasz azzal, hogy ha Vác felől jönnek az oroszok, állítsák meg őket. Itt is elmondtam, nehogy felvegyék a harcot. Ott egy helyi tanító, amikor meghallotta, hogy milyen parancsot adok ki, azt mondta, hogy hazaáruló vagyok, szovjetbérenc, mert nem hagyom, hogy harcoljanak. Csak ő volt kinn az utcán, mindenki más meg volt ijedve, az emberek visszahúzódtak a házakba, féltették a falujukat, az otthonukat.

Mentem visszafelé, és Nőtincs felől harcokszolgálatot hallottam. Vác felől kerülő úton jöttek a szovjet csapatok. Azt a parancsot kapták, hogy szereljének le minket. Először mentem, leállítottam őket, bemutakoztam, és elmondtam, hogy senki sem óhajt harcolni ellenük. Nekik is az volt a kívánságuk, hogy ne keveredjünk harcba, szedjük össze

a harckocsik lövegzáráit, és adjuk át nekik. Közben a laktanyában elterjedt a hír, hogy össze fognak bennünket fogdosni, a Szovjetunióba visznek hadifoglyokként, és a mieink nem voltak hajlandók odaadni a lövegzárakat. A szovjetek se voltak vakok, meg már tudtak is egy kicsit magyarul, értették, hogy mi folyik köztünk, és akkor már nem volt elég nekik, hogy a lövegzárakat adjuk át, azt akarták, hogy a harckocsikat is vigyük oda.

Áadtuk a kocsikat, a tiszteknek át kellett volna adniuk a fegyvereiket, de az enyémet nem vették el, végig nálam maradt. Aztán mindenkit engedtek, tulajdonképpen szétvavarták az alakulatot – csak azok maradtak, akik a családjukkal együtt Rétságon laktak –, engem pedig elvittek a máriaudvari lőszerraktárba. Másnap, 5-én reggel jött el értem a politikai helyettesem, ő vitt haza. Otthon az első dolgom az volt, hogy beindítsam az életet a laktanyában.

■ FEKETE PÁL: November 4-én hajnali fél kettő tájban holtfáradtan hazafelé ballagtam, amikor már irgalmatlan morajlás hallatszott Békéscsaba Jamina városrésze felől. Félelmetes volt. Az ösztönöm azt mondta, hogy itt valami rettenetes baj lesz, így elindultam Jamina felé. Akkor már jöttek a harckocsik, és körbevették az állomást. Mire a laktanya elé értem, tőlem olyan ötven méterre egy 122-es gránát vágódott be. Épp azt a szobát vágta szerteszét, ahol előző este hatan ültünk az asztal körül. Valami iszonyatos félelem lett úrrá rajtam. Elértem az állomás elé. Az ágyú, ami lőtt, egy 122-es tarack volt, mellette állt két 76-os táborigyű, és a térfordulatban öt harckocsi. Amikor látták, hogy fehér kendővel integetek, és kiabálok, hogy „nye sztreljajety”, nem lőttek tovább. Ott állt a „polityicseszkiye rukovagyityel”, és röhögött. Odamentem hozzá, és mondtam, hogy a város képviselője vagyok, a parancsnokkal akarok beszélni. Bevezettek a forgalmi irodába. Ott volt a parancsnok, és megdöbbenve tapasztaltam, hogy az, akivel már háromszor vagy négyszer beszéltem. És ott volt Majoros is, a megyei pártbizottság titkára, aki visszajött Romániából. Ahogy beléptem, Majoros üvöltöni kezdett: „Agyon kell löni, ez a fő gazember!” Mondtam a parancsnoknak, hogy mi már ismerjük egymást, hát hallgass meg, ezt nem szabad csinálni, értsd meg, hogy itt senki nem bánt benneteket. Erre ő: „De nem így van ám, az elvtársak elmondták, hogy – és az asztalon lévő térképen mutatta – itt is van egy ellenforradalmi fasiszta klikk, és itt is. Még ágyú is van. Ti meg akartok minket támadni.” Mondtam neki, hogy nem igaz, én vagyok a forradalmi tanács elnöke, itt senki sem fasiszta, mi nem is akarunk más rendszert. „Ezeket a pon-

tokat pedig én szétlövetem!” „Ne tedd, könyörgöm, alszanak az emberek, a gyerekek” – kértem tőle Erre azt válaszolta: „Van egy megoldás: te mégy elől, és ha valaki ránk lő, mi lelövünk téged.” Mondtam, hogy rendben van.

Elindultunk, én elől, utánam a gépkocsioszlop. Elértünk a laktanyához, ott betörték a kaput, bementek, és körbelőttek mindent, amit csak lehetett. Elsősorban fölfelé lőttek, a felső emeleteket szétlőtték. Találatot kapott az az épület, ahol az ávósok voltak. Az isten mentett meg bennünket, mert egyetlenegy ávós sem sérült meg. Aztán összeszedték a katonákat, és a fegyvereket azonnal elszedették tőlük. Először a falhoz állították, majd bevitték őket az épületbe. És akkor egy másik politikai biztos, nem az, akivel én korábban tárgyaltam, azt mondta: „Na, most már mehetünk tovább!”

És így mentünk befele a városba. A színházig nem lőttek. Úgy látszik, hogy be volt jelölve nekik a színház, mert az egyik harckocsi fogta magát, és bement az épületbe. Ott is könyörögtem, hogy ne csinálják. Akkor fölmentünk a tiszttel a felső szintre, ahol a színesztársalgó volt. Az asztalok le voltak terítve piros népművészeti terítőkkal. Láttam, hogy az egyik orosz katona levesz egy terítőt, és bedugja a kabátja alá. Erre odamentem, és azt mondtam neki: „Tovarisi, ajándék a magyar néptől. Minden terítőt szedjete le!” Abban a pillanatban lefordították a puskát, és pillanatok alatt eltűntek a terítők. Ekkor úgy éreztem, valami baráti történt. Igen ám, de mire kimentünk, több épületet szétlőttek, és egy halott rendőr feküdt a kapu előtt. Mindenfelé lőttek. Megszálltak minden kereszteződést. Lassan kivilágosodott. Mindenütt cserép, szétlőtt tetők meg házak. Szerencsére egyetlenegy ember sem volt az utcán.

Én valósággal sokkos állapotba kerültem, reszkettem, vacogott a fogam. Ekkor a politikai tiszt beültetett egy páncélozott autóba, és azt mondta, hogy megyünk a laktanyába. Ahogy kiértünk, se szó, se beszéd, bevitték egy helyiségbe. Volt ott egy rácsos páncélszekrény, oda bezártak. Ott ültem körülbelül fél héttől kilencig. Egyszer csak jött egy orosz őrmester, aki bevezetett egy szobába. Ott ült Bielik, Klaukó meg Majoros. Azt mondták a parancsnoknak, hogy engem statáriális bíróság elé kell állítani, ki kell végezni, mert én vagyok a felelős. És a parancsnok erre azt mondta: „Szó sincs róla! Ennek az embernek köszönhető, hogy a város megmaradt így, ahogy van. Ezt az embert, amíg én itt vagyok, nem tartóztatja le senki. A város vezetője marad, majd én tartom vele a kapcsolatot.” Kérdezte, hogy van-e feleségem, gyere-

kem? Azt mondta, azonnal hazavitet kocsival. Mondtam, hogy meg ne próbálja. És akkor ő: „Várjál, küldök valamit a gyerekeknek!” És mit adott? Egy piros marmaládét. Ezzel a piros lekvárral a hónom alatt mentem haza.

■ BOÉR LAJOS: November 4-e a debreceni Péterfia utcai laktanyában ért. Ebben a laktanyában volt a telefonközpont, a tiszántúli katonai vonalak mind oda futottak be. Én ültem a telefonközpontban, amikor a Kossuth laktanyából jött az első telefonhívás, hogy: „Nem tudjátok, mi van? Őrült oroszok lövik a laktanyát!” Ez úgy négy óra tíz és harminc között történt. Szinte percre egyszerre kezdték el lőni a Kossuth laktanyát és a posta épületét. A Péterfia utcai laktanyára nem lőttek, minket csak körülvettek páncélozott gépkocsikkal és két-három harc-kocsival. Alighogy jött a telefon a Kossuth laktanyából, a pavilonlaktanyából is telefonáltak, hogy őket már meg is szállták az oroszok. Összeterelték őket, elvették a fegyvereiket. A Kossuth laktanyában megkezdték a ruházat, az élelmiszer, a fegyver és a lőszer összegyűjtését. A városban meg elkezdődött az emberek összeszedése. Teherautóra vágták föl őket, és kivitték a szovjet katonai repülőtérre. Onnan pedig tehergépkocsira tették, szabályosan, mint a marhákat, összekötözték, és kivitték őket Ungvárra. Nem egy és nem két cetlit kaptunk, hogy visznek bennünket a Szovjetunióba. Valahogy ki tudták dobni őket a teherautóból vagy a vonatból.

■ FÖLDVÁRI RUDOLF: November 3-án már elfogadható élet- és vagyonsbiztonság, áru-, egészségügyi és kommunális ellátás volt Miskolcon és a megyében. A munkástanácsok november 5-re megszervezték a termelés beindítását. Megtartottuk a megyei pártaktíva ülését, célul tűzve a konszolidációban való kezdeményező, aktív, példamutató részvételt, és akkor jött november 4-e. A kora reggeli órákban fegyverdörgésre ébredtem. A rádió a Kádár-kormány felhívását közvetítette. Ez a hír ismét teljesen összekavart bennem mindent. Már nem tudtam, kinek, kiben, miben higgyek? Az elmúlt tizenkét nap alatt vajon a hányadik száznolcvan fokos politikai fordulat ez?

Gyorsan felöltöztem, és az utcára siettem. A kapu előtt Gyárfás János-sal találkoztam, aki tájékoztatott, hogy hajnalban szovjet csapatok vonultak be Miskolcra, az egyetem előtt tűzharc is volt, a középületeket megszállták. A megyei tanács épületénél az őrt álló szovjet katona fegyvert rántva megállított, és igazoltatott. Közöltem vele, hogy a megyei pártbizottság első titkára és a megyei munkástanács vezetőségének tagja vagyok, majd kértem, vezessen a parancsnokához. Bevezetett

az épületbe Bubnov alezredeshez, aki kérdésemre elmondta, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére vonultak be, hogy segítséget nyújtsanak az ellenforradalom leveréséhez. Nyomatékkal hangsúlyozta: ők minden módon és eszközzel eleget tesznek ennek a kérésnek. Ez katonás, rövid, de félreérthetetlen tájékoztatás volt!

Egy pillanat alatt számos kérdés futott át az agyamon. Mit lehet tenni ebben a helyzetben? Lehet-e tenni valamit is egy világhatalom fegyveres erői ellen? Sztrájkkal, tüntetésekkel, netán fegyveres akciókkal meghátrálásra lehet-e kényszeríteni ezt a hadsereget és azt a szovjet vezető csoportot, amely erre az akcióra parancsot adott? Nem! Ez nem lehetséges! Ezt hamar felismertem. Majd megkérdeztem: mit várnak tőlünk, hogy elkerüljük a fegyveres összeütközéseket és az ezekkel járó súlyos ember- és anyagi áldozatokat?

Szólítsuk fel a lakosságot a rend és a nyugalom megőrzésére, a fegyverek beszolgáltatására, a termelés beindítására – felelte ő. Mindez lényegében november 3-ig megtörtént – közöltem vele, és megkérdeztem: „Kikkel és hol lehetne ezt a helyzetet, ennek okait tisztázni, megbeszélni?” Először hangozzék el a felhívásunk a rádióban, válaszolta, ezután majd ő összehoz az erre illetékesekkel. A miskolci rádió épületébe mentünk, és tájékoztattam a hallgatókat a megállapodásunkról. A felhívás végén hangsúlyoztam, hogy a kialakult helyzetet csak ezután tisztázzuk a szovjet parancsnoksággal, amiről feltétlenül tájékoztatni fogom a lakosságot. Ezután elváltunk.

Hazamentem, és azon gondolkodtam, hogy mi is történhetett valójában, és miért? Eddig azt hallottuk a pártközpontból, Kádár Jánostól, hogy szervezzük meg a Nagy Imre-kormány támogatását, munkával, a rend és a nyugalom helyreállításával. Ennek érdekében meg is tettük a magunkét. Most itt van az új, a Kádár-kormány, és ennek a támogatására szólítanak fel. De hol van a Nagy Imre-kormány, amelyiknek Kádár János az egyik prominens tagja volt? Nem tudtam elfogadható magyarázatot adni magamnak ezekre a kérdésekre, kételyekre!

Megszólalt a telefon. A megyei munkástanács néhány vezetője kért, hogy menjek a megyei tanács épületébe, s ha lehet, beszéljük meg, tehetünk-e még valamit a konszolidálásért. Elindultam, de nem tudtam, hogy mit fogok válaszolni a kérdéseikre. Megérkezvén, arról tájékoztattak: pattanásig feszült a húr, terjed a sztrájkhangulat, és a munkások ismét a szovjet csapatok kivonulását követelik. Közöltem velük, hogy a kialakult helyzet okaira nem tudok válaszolni, mivel azokat nem ismerem. Várom Bubnov alezredest vagy az üzenetét, hogy ezekre a

kérdésekre én is választ kaphassak. Közben egyre többen jöttek az épületbe. Az üzemi munkástanácsok tagjai elmondták, hogy sok munkás közölte velük: ők Nagy Imrét és a kormányát támogatják, mert Nagy Imre jogosnak ítélte követeléseiket, és személyesen ígérte meg a teljesítésüket. Egymást kérdeztük, hogy mi is lehetne a megoldás, de a választ akkor este nem találtuk meg. Azt tanácsoltam, várjunk reggelig, addig megjöhet Bubnov válasza. Ezt elfogadták.

■ PUCHERT JÁNOS: Elfoglaltuk a tüzelőállást a Juta-dombon. Számítottunk a harcra. Hogy aztán milyen formában, arról fogalmunk se volt, mert akkor a hírekhez még nem nagyon jutottunk hozzá. Tulajdonképpen eseménytelenül telt el november első három napja.

November 3-án délben Mecséri visszakísérte Malinyinékat Tökölre. Amikor Mecséri visszafelé jött, megállt nálunk, és beszélt Kleibert századosékkal. Azt mondta: „Nehogy kirobbantsák itt véletlenül a harmadik világháborút, nehogy tűzharcot kezdeményezzenek!” A levegőben benne volt az esetleges második agresszió. Jó-jó, azt ígérték az oroszok, hogy kivonulnak, de egyre-másra jöttek a jelentések, hogy jönnek befelé. Mecsériék nyilván informáltabbak voltak, mint mi, akik el voltunk zárva a külvilágtól. Olyan is elhangzott: „Ha magukra lőnek, lőjenek vissza!” De direkt tűzparancs nem volt, legalábbis én ilyennel nem találkoztam.

Hajnalban bejött egy orosz aknavető egység. A csörömpölést hallottuk, de látni nem láttunk semmit, mert sötét volt. Soroksár felől jöttek, a város felé tartottak. Hogy azok, akik az út mellett voltak, hogyan kommunikáltak velük, nem tudom. A két tüzelőállás között volt egy bejárat, ott megfordultak és visszamentek. Gondolom, meggyőzték egymást. Később, ez már kilenc körül volt, jött egy másik szedett-vedett egység. Aztán megtudtuk, hogy ezekkel jött Maléter is, tehát a katonai küldöttség, de akkor már fogolyként. Annyira zavaros az ügy, hogy én a mai napig sem értem, hogyan lehetett ennyire eltévedni. Amikor mi bekapcsolódtunk, már folyt a tűzharc. Az ávósok azt mondták, mi kezdünk lőni, ők csak visszalöttek. Volt ott a házak között néhány civil is, akik lövöldöztek, állítólag azok kezdték. Amikor az oroszok hozzánk értek, akkor már lőttek. Néhány perc alatt lezajlott a harc, mert mi erőfölényben voltunk. Az oroszok megfordultak, és sipirc visszafelé.

Meg lehetne ideologizálni, hogy miért lőttünk. Én egyszerűen azt mondtam, hogy mi vagyunk itthon, ők mégiscsak idegenek, micsoda pimaszság az, hogy ráadásul még ránk is lőnek! Itt nem volt, nem tu-

dom én, milyen hazafias érzés meg kutyafüle, nem. Egyszerűen ők voltak itt az idegenek, és úgy viselkedtek, mintha ők lennének otthon.

■ TAKÁCS BÉLA: Tudtam, hogy november 4-én mindenáron üzembe kell helyezni az amatőr rádióadót Budapesten. A Margit híd még nem volt lezárva. Sikerült átcúsoznunk a híd pesti hídfőjéhez, amikor fölálltak a Parlament elé ezek a T-54-esek. Amint átértünk, azonnal befordultunk jobbra, és akkor a buszból még láttam, hogy az egyik orosz tank nagy nyikorgással utánunk fordult. Lehet, hogy lőni akart, de lehet, hogy csak elsöpörni, mindegy, mi eltűntünk a szeme elől. Sikerült bejutnunk a Magyar Honvédelmi Szövetség épületébe, amely a Deák tér mellett volt, és üzembe helyeztük Budapest legnagyobb amatőr rádióadóját. Ez több mint egy kilowattal dolgozott, ami rövidhullámon nagyon nagy teljesítmény, és az egész világ körüli forgalomra jó volt. Már nem tudom, hogyan, de eljuttatták hozzánk Nagy Imre nyilatkozatát. Ezt olvastuk be folyamatosan november 4-én hajnali négy-öt órától egészen tizenegy óráig. Állandóan mondtuk ezt a szöveget magyar, de főleg angol nyelven. Tudtuk, hogy ezt a világ minden pontján meghallják. Utána a Kossuth rádiót hét, fél nyolc körül leállították, de a mi rádiónk még sokáig működött. Az oroszok aztán valahogy ráléptek a modulációs vonalra Lakihegynél, és meg tudták oldani technikailag, hogy mi se tudjunk adni.

■ FAZEKAS GYÖRGY: Kora hajnalban csengett a telefon. Kopácsi telefonált, hogy a szovjetek megkezdték a bevonulást, tankok jönnek mindenünnen. Most kapott értesítést Szilágyi Jóskától, hogy menjünk be mindnyájan a Parlamentbe. Ugyanakkor Halas Lajos is jelentett, hogy a Parlament tökéletesen alkalmatlan a védelemre. Ebben igaza volt, az egy csipkepalota. Hanem az annak idején katonai kórház céljára emelt épület, a városháza vastag falai között be lehetne rendezkedni védelemre. Elindultam a Váci utcából gyalog, mert más lehetőség nem volt. Valahol az Engels tér táján utolértem Kopácsiékat, és mentünk együtt, lehattunk olyan tizenöten-húszan. Csupa rendőr és a budapesti pártbizottságról odakerült, ott maradt emberek. Arra már nem emlékszem, mi volt az oka, ami miatt a társaság megállt a Szabadság téren, körülbelül a mostani televízió vonalában. Ez reggel hat óra tájban volt. Én sürgettem őket, és mondtam, hogy előremegyek. A Kossuth Lajos térre érve láttam, hogy az egyik oldalkapu előtt áll a miniszterelnökségi autó, amit Nagy Imre is használt. Mellette állt Szilágyi Jóska. Meglátott. Integtettem, hogy gyorsan, gyorsan. Ott már futni kezdtem. Úgy emlékszem – de lehet, hogy csak hallucináltam vagy csak félreértettem

Szilágyit, nem tudom –, mintha azt mondta volna, hogy Nagy Imréné a szovjet követségen vannak, és mi is odamegyünk. Én ebben a tudatban szálltam be az autóba.

Fogaskerékszerűen kapcsolódik ez ahhoz, hogy mit gondoltam a kibontakozásról. A szovjet nagykövetségen nyilván tárgyalás folyik, és Nagy Imre szeretné, ha a hozzá legközelebb állók ott lennének, ha nétn valmit meg kell tárgyalni. Azt már tudtam akkor, hogy Szántó Zoltánék, Lukács és a többiek vele mentek, mert ide-oda ingázott a miniszterelnökségi autó. Egy nagy Csajka koci volt. Elindultunk. A koci mindkét oldalán nemzetiszínű zászló lobogott. Szemmel látható volt, hogy ez nem akárkinek a hivatalos autója. A Bajcsy-Zsilinszky úton vágunk át, ahol szovjet tankok haladtak sűrű, tömött sorokban, az út teljes szélességében. A sofőr szirénázott, a tankok leálltak, hagytak minket átmenni. Így kerültünk a Népköztársaság útjára. Az irány is megfelelő volt. Közben azon gondolkodtam, hogy milyen tanácsot tudunk mi adni. Amikor a Bajza utcán teljes tempóban túltentünk, már rájöttem, hogy valmit félreértettem. Elérkeztünk a Hősök teréhez, a koci befordult, és megállt a jugoszláv követség előtt. Teljesen üres volt a tér. Katonáknak nyomát sem láttuk. Jóska sürgetett. Gyorsan bementünk, és ott találtam Nagy Imrét, Losonczyt, Haraszti Sándort. A feleségek is ott voltak, de ők másik szobában. Óriási zshivaj. Egy csomó gyerek és Rajk Júlia is. Kiderült, mi voltunk az utolsó szállítmány. Itt tudtam meg, hogy a beszállításunkban Erdős Péter is jelentékenyen közreműködött. Erdős felesége, Köves Erzsí is ott volt a lányukkal. Rövidesen borzasztó zörgést hallottunk, és megjelent két szovjet tank a sarkon.

■ VÖRÖS VINCE: November 3-án Kiss Sándorral megtekintettük a Magyar Parasztszövetség leendő központját. Másnap, november 4-én reggel hiába vártuk a személyautót, hogy bemenjünk tárgyalni a Semmelweis utcai központba a kiszgazdapárt vezetőségével, az ideiglenes intézőbizottsággal. Az előző napon kirendelt gépkocsi nem jelent meg. Nagy fölbolydulás volt már ekkor, szovjet tankok járták az utcákat, megváltozott a főváros képe. Elbúcsúztam Kiss Sándortól, mert mindenképpen el akartam menni a Semmelweis utcába, ahol Kovács Béla tartózkodott. Gyalogosan indultam el, és amikor odaértem, az összegyűlt kiszgazdapártiak, körülbelül tízen-tizenötön már nagyban tanácskoztak Kovács Bélával. Úgy határoztunk, hogy nem maradunk ott, a központban, mert hátha vissza akarják foglalni a Magyar–Szovjet Baráti Társaság részére. Azt gondoltuk, biztonságosabb lesz, ha átmegyünk

Koszér Nándor közelben lévő lakására. Tízen-tizenketten át is mentünk. Nem sokkal ezt követően fölrohant hozzánk Keresztes József vármegyei szervezőnk, aki valamikor Baranyában, Cserdi községben volt parasztgazda, de a Rákosi-időszak alatt ő is otthagyta a gazdaságát, és Budapestre költözött. Lélekszakadva közölte, hogy azonnal keressünk magunknak biztonságos helyet, mert szovjet katonák és karoszalagos ávósok járnak a házakat, és ahol nagyobb csoportosulás van, igazoltatnak, és ha gyanúsnak találnak valakit, letartóztatják. Láttam Kovács Béla arcán, hogy nagyon meg van rémülve. Miután a Szovjetunióból hazatért, nem mert mindent elmondani, de nagyon félt a szovjet hatóságoktól. Attól félt, ha az igazoltató katonai alakulat bejön a lakásba, őt minden bizonnyal le fogják tartóztatni. Erre azt javasoltam, hogy aki tud, próbáljon elhelyezkedni ismerősöknél vagy ahol tud, Béla maradjon ott a lakásban, én pedig Nándorral elmegyek az amerikai követségre, és megpróbálunk Kovács Bélának biztonságos helyet kérni. Így is történt.

Leérve körülnéztünk a Semmelweis utcában, hogy nem jön-e arra ez az igazoltató alakulat. Nem láttunk senkit. Koszér Nándorral gyorsan átmentünk az amerikai követségre, és ott a kapuőrnek megmondtam, hogy Kovács Bélának szeretnénk menedéket kérni. A kapuőr betelefonált az épületbe. Kijött egy főtisztviselő, akinek megmondtuk, hogy kiről van szó. Kovács Béla most tért haza rabságából, a Szovjetunióból, egy idegen fővárosi lakásban tartózkodik, és nagyon fél a letartóztatástól. A főtisztviselő azonnal beszélt a követtel, aki hajlandó volt fogadni Kovács Bélát. Mi visszarohantunk érte. Ahogy újra odaértünk az amerikai követség főbejáratához, a főtisztviselő a bemutatkozás után szívélyesen fogadta Kovács Bélát. Erre Kovács Béla ránk nézett, és azt mondta, hogy van itt két másik baranyai barátja is, akik ugyancsak kispardapárti képviselők voltak, Koszér Nándor szövetkezetiügyi államtitkár és Vörös Vince. Ebben a pillanatban nincs hova menekülniük. Ha lehetséges, oldják meg azt, hogy minket is fogadjon be a követség. Gondolkodott a főtisztviselő egy kicsit, mert soknak is tartotta a kérést, és mi csak egykori képviselők voltunk, nem volt miniszteri rangunk, mint Kovács Bélának, de azt mondta, hogy megpróbál beszélni a követtel. Bement a követség épületébe, és amikor talán öt perc múlva visszaérkezett, közölte velünk, a követ úr beleegyezett, hogy mindhárman ott tartózkodjunk a követség épületében.

Az este folyamán egyszer a követségen megszólaltak a légitámadást jelző szirénák. Az óvóhelyen találkoztunk Mindszenty József herceg-

prímással, aki beszélgetni kezdett Kovács Bélával, az eseményeket vitatták. Ők már régebben ismerték egymást. Körülbelül fél-háromnegyed óra múlva vége lett a légiriadónak, és fölmehettünk a szobáinkba. Az éjszakát tehát biztonságban, a követség épületében töltöttük.

November 5-én kora hajnalban, még sötét volt, újból fölkeresett bennünket az a főtisztviselő, akivel az előző nap beszélünk, és közölte, hogy a követ úr mégsem tud a továbbiakban menedékjogot biztosítani számunkra, mert a nemzetközi jog csak magas rangú személyeknek biztosítja ezt a lehetőséget, például Mindszenty Józsefnek. Így mi egy hátsó kijáraton eltávoztunk a követség épületéből. Nem tudtunk mit csinálni, visszamentünk a Semmelweis utcába, Koszér Nándor lakásába, ahol már csak magunk között voltunk. Mitévők legyünk a továbbiakban – ez volt a kérdés. Nándornak eszébe jutott Antall József, aki a kisgazdapárt igazgatója volt, és a közelben lakott. Nándor elment hozzá, és egy jó félóra-háromnegyed óra múlva visszajött, hogy Antall József hajlandó befogadni Kovács Bélát a lakásába. Nándor elkísérte őt, én meg elindultam megkeresni azt a személygépkocsit, amelyik Baranyából fölhozott. Egy idősebb ember volt a sofőr. A Pest Megyei Tanács központi épületében tartózkodott, és ott volt Kereszti József mecsekajjai főjegyző is. Ebben a helyzetben nekünk nemigen nyílt további lehetőségünk arra, hogy akár a kisgazdapártot, akár a Magyar Parasztszövetséget tovább építsük és fejlesszük, tehát úgy döntöttünk, hogy hazamegyünk Pécsre. A tanács épületében viszont tudomásunkra hozták, hogy Budapestet teljesen körülzárták a szovjet katonai alakulatok. Senkit sem engednek se ki, se be. A sofőrünk, aki élelmes ember volt, azt mondta, hogy ő azért megpróbálja. Kért egy söprűt a szakácsnőktől, a söprű részét késsel levágta a nyeléről, kért egy fehér törülközőkendőt, azt rákötötte a söprűnyélre, és valamilyen módon odaerősítette a motorház elejére. Mindezek után azt mondta, ezzel megpróbáljuk azt közölni a szovjet katonákkal, hogy mi békés szándékkal jövünk, nehogy ránk lőjenek. Beültünk és elindultunk. Buda határában valóban ott állt két géppisztolyos szovjet katona. Ránk kiáltottak, hogy sztoj! A géppisztolyt ránk fogták, mi megálltunk. Az egyik szovjet katona törve tudott magyarul, s megkérdezte, hova megyünk. „Pécsre akarunk eljutni, mert pécsi lakosok vagyunk” – mondtuk. Földerült az arca, hogy Pécs, Pécs, neki is van ott ismerőse, ő volt már Pécsen. Nem tennénk-e meg azt a szívességet – kérdezte –, hogy ír néhány sort az ismerősének, és elvinnénk magunkkal az üzenetet Pécsre. „Ó, dehogynem, csak adja ide, nagy örömmel megteesszük” – válaszoltuk.

Ami maradék cigarettánk volt, azt is előszedtük, és odaadtuk neki. Figyelmeztetett bennünket, hogy nagyon vigyázzunk, mert még puff-puff, fegyveres felkelők vannak, nehogy megtámadjanak bennünket. Megköszöntük a tanácsát, kezét fogtunk, és nagy megkönnyebbüléssel elindultunk.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Megítélésem szerint – és minél jobban múlik az idő, annál határozottabb bennem ez az álláspont – Nagy Imre és csoportja politikai pályafutásának egyik mélypontja volt november 4-e hajnala. Rendben van, hogy mi mindvégig bizonyos derülátással, bizakodással és a kibontakozás reményével tettük a dolgunkat – másképp nem is tehetjük volna, másképp nem létezhettünk volna. Sőt, azt hiszem, azokban a napokban az adott lehetőségek között elég hatékonyan politizáltunk. De az, hogy szóba sem került közöttünk, semmifajta előzetes gondolkodás nem volt arról, hogy mi történik abban az esetben, ha az intervenció mégis megtörténik, az egyszerűen hajmeresztő. Ez természetesen elsősorban a legfelső vezető dolga lett volna, de a felelősség alól egyikünk se vonhatja ki magát. Én is bemehettem volna akár Losonczyhoz, akár Nagyhoz, és mondhattam volna, hogy rendben, reméljük, hogy jó lesz a végkimenetel, hogy porondon maradunk, de mi lesz, ha mégis bekövetkezik az intervenció? Vagy akár még arról is lehetett volna beszélni, hogy mi történik, ha a mi politikai elképzeléseink nem válnak be, és néhány nap múlva elsodornak bennünket. Szóval ez megbocsáthatatlan könnyelműség és gondatlanság volt, és tulajdonképpen minden baj forrása. Ezért történt, hogy a november 4-i esemény az országot nem érte meglepetésszerűen és váratlanul, de bennünket tökéletesen felkészületlenül ért. Ennek tulajdonítom a kapkodást, az ellentmondásokat, a Nagy Imre kiáltványa körüli zűrzavart, és végül azt – ami kétségkívül a legsúlyosabb –, hogy Nagy Imre azt mondta jelen lévő minisztertársainak, szövetségeseinek, hogy a szovjet követségre megy tárgyalni, miközben tudta, hogy ő és legközelebbi környezete a jugoszláv követségre távozik. Azt önmagában véve nem tartom vétkes magatartásnak, hogy Nagy Imre, Donáth Ferenc, Lukács György és Szántó Zoltán úgy döntöttek, hogy minél hamarabb a jugoszláv követségre távoznak, más lapra tartozik, hogy politikailag helyes volt-e. De azt, hogy erről sem a koalíciós partnereket, sem közvetlen környezetüket nem informálták – akár engem –, azt katasztrófálisnak tartom. Ennek a lépésnek a politikai és emberi helytelenségét Losonczy rögtön fölismerte, mert miután megérkezett a követségre – jóval később, mint a Parlamentből indulók –, első dolga az volt, hogy telefonált,

még hozzá olyan embereknek, mint például Pártay Tivadar, és közölte velük, mi történt.

Sokkal jobb lett volna, ha vagy az egész társaság, vagy legalábbis közülük néhányan ebben az irtózatos zűrzavarban valahol illegálisan várják a pillanatot, amikor megtörténik a megegyezés a két kormány között. A csapat bement ebbe az épületbe, tehát kitette magát a kirakatba, bezárta magát, és teljesen tehetetlenné vált, mert Losonczy délelőtti telefonjai után közölték a követségen, hogy a menedékjoghoz és a magyar kormánnyal szembeni korrektséghez hozzátartozik az is, hogy innen nem lehet telefonálni, és hogy őket sem lehet telefonon hívni. Szerintem az egyetlen helyes magatartás emberileg is, politikailag is Bibó Istváné volt. Miután a rádióban az hangzott el, hogy a kormány a helyén van, a kormánynak a helyén kellett volna maradni, és megvárni, mi történik. Nem vitás, hogy nem történt volna más, mint ami történt. Abban a pillanatban letartóztatták volna azokat, akiket ott találnak, és elvitték volna őket Tökölre, ahol akkor már a kormánynak vagy a vezetésnek más tagjai is voltak. Tehát a végeredmény nem különbözött volna, de a méltóságteljes és adekvát emberi-politikai magatartás ez lett volna.

Fölvettük a fegyvert

■ VIZI IMRE: November 3-án az éjjeli járőrszolgálatban a társammal átmentünk egy motorkerékpárral Budára. Kimentünk egészen Budafozig, mert már a távolból hallottuk a robajlást. Ez túlerő, gondoltuk, de akkor még nem tudtuk – vagy csak nem akartuk tudni –, hogy ezek szovjet harckocsik. Amikor visszamentünk a Corvin közbe, mondtam Pongrátnak: „Parancsnok bajtárs, jelentem, valószínűleg jönnek az oroszok!” Az lehetetlen! Azt hitték, hogy viccelődünk, mert nem mondtuk meg, hogy meddig mentünk el, ugyanis csak egy adott területen belül mozoghattunk volna, a Nyugatitól Kelenföld határáig. Hajnalban aztán már mindenki elhitte, mert akkor már egész közélről hallatszott a moraj. Sokan otthagytak bennünket, főleg a későbbben jöttek közül, de az is lehet, hogy elmentek más állást elfoglalni. Mindenesetre kevesen maradtunk. Én akkor fogtam magam, mondom az egyiknek, hogy foglaljuk el a tüzelőállást, itt az ágyú, és töltsük meg a benzinesüvegeket is! Amikor az első harckocsi elment, csak azt vettük észre, hogy már ott sincs, olyan gyorsan elrobogott. Ott állt a két ágyú, gondoltam, hogy ezzel majd kilövünk néhányat. Akkor elhúztuk az ágyú ütőszegét, de

az ágyú nem sült el. Mi ez?! A másik se sült el. Fölnyitjuk, hát valaki menet közben kivette az ütőszeget. Akkor arra gondoltunk, hogy egy kicsit kijebb, a benzinespalackokkal semmisítjük meg őket, de olyan nagy sebességgel jöttek, nyolcvan-kilencvennel, hogy ezeket már se kidobni, se kilőni nem lehetett. Szóval teljes győzelemmel vonult végig az orosz a Körúton. Először csak a Petőfi hídról, aztán már minden irányból jöttek. Akármerre mentünk, mindenhol harcokcsi állt, és mindenhonnan lőttek.

Én 5-én hagytam el a Corvin közt, két társammal együtt. Az Üllői út melletti mellékutcákon vonultunk a város belseje felé. Akkor már nem lőttünk, mert minek? Harcokcsira pisztollyal? Tudtuk, hogy nekünk már nem lehet táncolni. Kapualjakban húzódtunk meg, igyekeztünk óvatosak lenni. Mondtam a gyerekeknek, ne menjünk tovább, húzódtunk le egy pincébe, most már nem mehetünk, csak éjjel vagy este. Úgyhogy mind a hárman behúzódtunk egy üres pincehelyiségbe. Az egyik fiú egyszer csak fogja a puskáját, látom, kinyitja az ablakot. Azt hittem, egy kis levegőt enged be, de látom, hogy csőre tölt. Kérdem: „Mit akarsz?” „Semmit se.” Látom, kiteszi a puskacsövet. Mondom: „Ne már, hogy odalósz, te hülye!” Ebben a pillanatban meghúzta a ravaszt. Nyomjelzős golyó volt a puskában. A harcokcsi tetején meg a kémlelőn állandóan figyeltek az oroszok. Meglátták, hogy honnan lőtték a nyomjelzős golyót, és odapörkölteket egyet. Szürkület volt, délután öt óra. Elsütötte a gyerek, rá nemsokára hallom, hogy „zzzzzzzz”, mondom: „Ez elment, a kurva anyját!” Hát akna volt, mert azok mennek így: „zzzzzzzzzzzz”. A második már közelebb csapódott be, a harmadik meg pont az ablakon. Aki mellettem ült, annak az egész melle szétment. Én akkor még nem tudtam, hogy sebesült vagyok, mert nem fájt semmim sem, csak látom, hogy folyik a vér itt is, ott is. Csak nem sebesültem meg én is? Ahogy állok föl, összerogyok. Mondom: „Te, komám, baj van!” „Mi?” Hát, mondom: „Nincsenek lábaim!” „Micsoda?” Rám néz. „Hú – azt mondja –, Szűz Mária, te jószágos isten!” Mondom: „Most már mindegy, kész vagyok! Menj, csinálj valamit!” Hogy hova ment a gyerek, nem tudom, csak egyszer valami messzi hangot hallottam, valami vijjogott, szirénázott. Egyszer csak éktelen nagy fényesség támadt, olyan volt, mintha egy angyal szállt volna le. Egy hangot hallottam: „Ne félj, nem halsz meg!” Ezt háromszor elismételte. Nagyon mélyről jött, ahogy mondta: „Ne félj, nem halsz meg!”

■ CSONGOVAI PER OLAF: November 4-e a Tűzoltó utcában ért. Az irodában, egy asztalon aludtam, s azon a hajnalon azzal jöttek be a srá-

cok, hogy itt vannak az oroszok. Emlékszem, az első gondolatom az volt, hogy a fene vigye őket, nem tudtak várni egy-két órát, olyan jól aludtam. Azt az éjszakát Angyal Pista is egy asztalon töltötte. Fölvettük a fegyvert. Az én egységemben a volt ávosokat osztották be, akiket korábban szedtek össze a srácok, és ott voltak velünk. Elmentünk a Nagyvárad térre, ott dobáltuk a benzinespalackokat az orosz tankokra. Egyszer belelőttek a lakásba, ahol voltunk. A muris az volt, hogy szétlőtték az ablakot, de nekünk semmi bajunk nem lett. Az nagyon megnyugtató volt, hogy nem volt olyan életveszélyes a dolog. Az ávos sorkatonák rendszeren harcoltak, de egy szép reggel aztán mindegyik eltűnt. Megléptek, de otthagyták a fegyvereket, amit tőlünk kaptak. Ez körülbelül 6-án lehetett. Úgy kétnapi harc után aztán visszamentünk a Tűzoltó utcai garázs köré. A Berzenczey utca végén állt egy szovjet tank. A srácok a Berzenczey utca egyik oldaláról a másikra átdobtak egy kötelet. A kötélre rá volt hajtva egy bábut utánzó lepedő, és húzogatták oda és vissza. A szovjetek vad erővel lőtték, géppuskázták és ágyúzták azt a bábut, a srácok meg röhögtek. Vidám pillanatok voltak. Aztán voltak borzalmasabb pillanatok is. Hoztak nekem a srácok egy régi típusú szovjet maxim géppuskát. Nem tudom, hogyan, de hirtelen megtanultam vele lőni. A Berzenczey utcában egyszer csak feltűnt egy szovjet gyalogosegység. Borzalmas volt! S akkor elkezdtem lőni feléjük, de meg sem gyorsították a járásukat, éppoly nyugodtan jöttek tovább felénk. Rettenetes érzés volt. Ezeknek nincsen halálfélelmük? Én akkor elkezdtem félni. Attól nem félttem, hogy tankokat vetettek be ellenünk, de a gyalogosok... Attól félttem, hogy vérengzések lesznek. Szerencsére befordultak az egyik utcába, és nem kellett lekaszálnunk őket. Nekik se minket. Emlékszem, visszamentünk a garázsba, de azután már nem múlt el belőlem a félelemérzet. Lementünk a pincébe, mert akkor elkezdtek ágyúval és aknavetővel is lőni. Állandóan az volt bennem, hogy te jó isten, ha most bevetik a gyalogosokat, és itt a pincében ránk törnek, a sarokba vagyunk szorítva, mint a patkányok. Ezt nem bírtam tovább, és fölmentem az emeletre, egy ablakhoz. Csak akkor nyugodtam meg, amikor az ablaknál voltam, és láttam jönni a szovjet tankokat. Tudtam, hogy akkor már nem jönnek gyalogosok. Az én álláspontom egyébként az volt, hogy védekezni kell, vissza kell lőni. Nem tudom, a többiek mit gondoltak, mert nem jöttünk össze, nem volt gyűlés, és az sem volt megszabva, hogy ki hova menjen. Semmilyen szervezethez nem volt, sajnos. Ott mindenki arra ment, amerre éppen gondolta.

Amíg lehetett, persze mindent megpróbáltunk. Még az oroszokkal is tárgyaltunk 5-e, 6-a körül. Én híve voltam a tárgyalásoknak, mert az összes tárgyalásnak, amit vezettünk, annak legalábbis demoralizáló hatása volt az ellenségre. Mi hittünk annyira az igazságunkban, hogy mertünk tárgyalni. A követséggel, a nagyparancsnoksággal nem voltam hajlandó tárgyalni. Pista akart tárgyalni a szovjet követséggel. Tárgyalt is, de csak telefonon keresztül. Szerencsére nem ment be. Én a Kosuth Akadémiával azért tárgyaltam, mert az helyi parancsnokság volt. Szörnyű volt a helyzet! Amikor megérkeztünk oda, éppen begördült egy tank, amelyre föl voltak halmozva a szovjetek halottai. Mi ott azt próbáltuk elérni, hogy a civileket engedjék el. A szovjet parancsnok, azt hiszem, egy őrnagy, azt mondta: „Ide figyeljen, nem tudok maguknak engedményeket tenni, én parancsot hajtok végre. Amíg nem teszik le a fegyvert, amíg meg nem adják magukat, én harcban vagyok ezen a vidéken.” Az egész néhány óráig tartott csak, és még szerencsénk is volt, hogy visszaengedtek. Mert ilyen légkörben, hogy ott hullákat hoznak, elképzelhető lett volna, hogy nem engednek vissza, hanem ott a helyszínen kivégeznek.

Ezekben a napokban a lakosság már kezdett morgolódni. Addig nagyon rendesen kitarottak mellettünk, és egyetértettek velünk. Hozták állandóan az értesítéseket, hogy hol vannak az oroszok, mi történt, enni is adtak nekünk. Teljes egység volt a lakosság és közöttünk, de attól kezdve, hogy elkezdtek ágyúzni, féltetni kezdték a bőrüket. S kezdtek nyomást gyakorolni ránk, hogy hagyjuk abba a harcot, vagy menjünk máshová. Aztán elhatároztuk, hogy fölöszlatjuk a csoportot, és a fegyvereket eldugjuk.

Még egy pár napig tartottuk magunkat. De akkor már a harckocsik beálltak az utcákba is, és az utca végét lezárták. A srácok mindent megpróbáltak, amit lehetett. Ha lett volna elégséges és modern fegyverzetünk, akkor győzhettünk is volna. Én azt is reméltem, bár nem nagyon hittem benne, hogy az ENSZ is csinál valamit. Kétségbeesésünkben sok srác remélte, hogy a Nyugat csinál majd valamit. Amikor láttuk, hogy már semmi remény sincs, Pistával megbeszéltük, hogy el kell vonulnunk a Tűzoltó utcából. Úgy tudom, hogy mi dobtuk be azt a jelszót, hogy „márciusban újra kezdjük”. Azt mondtuk a srácoknak, hogy ide figyeljete, nagyon hideg van, majd tavasszal, ha jobb lesz az idő, újra kezdjük, de azt javasoljuk, hogy most tegyék el a fegyvert, és vonuljunk el. Mi nem a pincéken keresztül menekültünk el, mi végimentünk a nyílt utcán!

■ TANKÓ TIBOR: November 4-én este – szokás szerint – parancsnoki ülést tartottunk a Tűzoltó utcában. Ha jól emlékszem, Angyal Pista volt ott, aztán az a szovjet felderítő, aki Székesfehérvárról jött, Vaszilij Petrovics, és Csongovai Per Olaf, Bárány Jancsi, Erdélyi Sanyi és jómagam. Az volt a megállapításunk, hogy megközelítően négy-öt napig tartani tudjuk magunkat. Meggyőződésünk volt, hogy ha ilyen heves támadásoknak leszünk kitéve, akkor ennyi idő alatt elfogy a lőszerünk és elfogy az élelmünk is. A másik pedig, hogy abban reménykedtünk, hogy éppúgy, mint az első támadás idején, politikusaink most is elérik a szovjeteknél a tűzszünetet. Ekkor még volt villanyunk és telefonunk, hívtuk a Parlamentet, senki sem válaszolt. Hívtuk a pártközpontot, senki sem válaszolt. Ennek ellenére elhatároztuk, hogy 5-én megpróbáljuk felvenni a kapcsolatot a szovjet nagykövetséggel, hogy bebizonyítsuk nekik, nem fasiszta ellenforradalom van Magyarországon, és mi nem akarunk ellenük harcolni. Amennyiben ők leállnak, mi sem fogunk ellenük támadást intézni.

November 5-én reggelre már se villanyunk, se telefonunk nem volt, vagy kikapcsolták, vagy szétlőtték. Átmentünk az István Kórházba. Hihetetlen tűz alatt mentünk ki, utólag is megborzong a hátam. Rengeteg halott volt az utcán. A Ferenc térre vitettük, hogy ott temessék el őket. A kórház egyik főorvosa beleegyezett, hogy a szabad vonalukon felhívjuk a szovjet nagykövetséget. A mai napig emlékszem, száz-hússzal kezdődött a szám. Beolvastuk azt a felhívást, amit még előző nap készítettünk, hogy mi nem vagyunk fasiszták, mi nem akarunk a szovjet csapatok ellen harcolni, de abban az esetben, ha megtámadnak bennünket, igenis védekezni fogunk. Azt kértük tőlük, hogy szüntessék be a harcot, és tegyék lehetővé, hogy találkozassunk Kádár Jánossal. A szovjet főparancsnokágon megígérték, hogy kettőkor választ adnak. Két órákor ugyanaz a főhadnagy jelentkezett be, akivel korábban beszéltünk, és közölte, hogy három órára legyünk az általunk megjelölt helyen. Ajánlottuk az István Kórházat, de ők oda nem jönnek. Akkor legyen a Gorkij fasorban az Írószövetség. Rendben van. Legyünk ott, és ott lesz Kádár János is. Vettünk két lepedőt, azt jobbról-balról felszereltük a gépkocsira, Angyal meg egy másik lepedőt felszerelt egy partvisnyélre. Megegyeztünk, hogy Pista megy elöl, utána a gépkocsi, és utána én. Ha nem lesz semmi baj, mi is beülünk az autóba. A Tűzoltó utca végében volt egy harckocsi, két páncélautó meg vagy huszonöt orosz katona. Abban a pillanatban, ahogy kiléptünk a kapun, ezek, mint a villám, elkezdték lőni a gépkocsinkat. Az volt a sze-

rencse, hogy a lövedék nem belecsapódott, hanem végighúzta és leszakította a motorház tetejét. Gyorsan húztuk a csíkot vissza. Pista méretetlenül föl volt háborodva, és minket okolt, hogy nem intéztük el, hogy ne tüzeljenek ránk. Ezután megint felhívta a követséget, de ekkor már egy egészen más hang jelentkezett, és közölte, hogy magunkra vessünk, ha a kitűzött időpontra nem érünk oda, és ezzel meghíúsítjuk a tárgyalást. Kvázi bennünket tett felelőssé, hogy a megegyezés ellenére nem megyünk el. Vitáztunk vele egy ideig, de én már láttam, hogy abszolút komolytalan a dolog. Elhatároztam, hogy visszamegyek a Tűzoltó utcába.

■ HERZUM PÉTER: A szovjet támadás a Tűzoltó utca és Ernő utca sarkán lévő általános iskolában ért. A nemzetőrség egy részét ide telepítették át. Rögtön fel lehetett mérni, hogy semmit sem lehet csinálni. Mit lehet tenni puskákkal az iszonyú tűzfőlennyel szemben? 5-én már borzalmas volt, akkor az oroszok nagyon szakszerűen félóránként fél utcasaroknyit tolták előre a tűzfüggönyt. Látszott, hogy eldöntötték. És el kell ismerni, jó katonák, nem kockáztatták a gyalogságot, elkezdtek tüzérséggel bombázni a környéket.

November 4-én ki sem mozdultunk, értelmetlen lett volna. Arra figyeltünk, hogy ha az utcába gyalogság jönne be, tűzzel fogadjuk őket. Arra vigyáztunk, hogy túléljük azt a napot. Másnap jött egy koreai mérnök, nem tudom, hogy került oda, közölte, azért jött, hogy minket összeszedjen, és kivezessen a gyűrűből. Azt mondta, megpróbálja a lehetetlent, a sötétedés beálltával átvisz bennünket az Üllői úton a Józsefvárosba. Elmagyarázta nekünk, hogy a kutya sem fog rajtunk segíteni, az ellenálláshoz meg nincs fegyverünk. „Higgyétek el, gyerekek, az is nagyon nagy dolog lesz, ha innen kiviszlek titeket” – magyarázta. Ekkor nem voltak komoly éjszakai harcok, idegesítő tüzérségi tevékenység volt, lőttek kiszámíthatatlanul, de harcokcsik már nem jöttek. Így tudott ez a fiú átvinni minket a Szigony utca vonalán. A Népszínház utcánál, egy diákotthonban éjszakáztunk, ott rakatta le velünk a fegyvert, akinek bajsa volt, levágatta, mindannyian megmosakodtunk, és hármásával, négyesével szélnek eresztett bennünket.

■ KAJTÁR IMRE: Végig az Üllői úton, a Kilián oldalán minden ház sarokablakaiba két-két embert állítottam fel az első emeletre, a többieket meg a második emelettől felfelé szórtam szét, mert odáig a páncélos már csak nehezen tudott fellőni. Az Üllői úti házak utcai lakásaiból a lakosokat leküldtük a pincékbe. Az utca másik, VIII. kerületi oldalán a Corvin köziek voltak elosztva. Mi, a kiliánosok harcoltunk végig

a Körút és a Nagyvárad tér közötti útszakasz IX. kerületi oldalán. Amikor elfogyott a lőszerünk, a srácok már nem tudták a nyílt utcán hozni az utánpótlást, ezért a Viola utcától áttörtük a pincefalakat egészen a laktanyáig, és ott közlekedtünk.

Az első tank szürkületkor érkezett. Tudtuk, hogy jönnek, mert valaki telefonált Vecsésről, hogy az oroszok elindultak Budapest felé. Kialakítottuk a magunk kis információs láncát, ami nagyon jól működött. Egy darabig utánpótlás is volt, ezért nem tudták az oroszok elfoglalni 10-éig ezt az Üllői úti szakaszt. A kispesti felkelőknek is megvolt a telefonszámunk, azok is be tudtak szólni, úgyszólván mindig tudtuk, milyen erővel jönnek, és ennek megfelelően vártuk őket.

Egy kis 48-as ágyúnk volt, azt a Viola utcánál állítottuk fel, mert nekünk sajnos nem voltak páncélosaink. Egyetlen 48-as páncéltörőnk volt. Ezenkívül volt kézigránátunk, benzinesüvegünk, két puskánk, aztán néhány géppisztolyunk, semmi más. A harckocsik ellen más nem használnál, csak a benzinesüveg meg a gránát. Legelőször öt páncélos jött, abból az elsőt a Viola utcával egy magasságban lőtte ki a társaság, az utolsót meg a Ludovika Akadémia környékén. A Tűzoltó utcaiak is felvették a harcot, akkor már vegyesen harcoltak ott a csoportok. De csak jöttek az oroszok, mi pedig ész nélkül dobáltuk rájuk a benzinesüvegeket. Erre az egyik megtorpant, a tornyával körbeforgott, és egy darabig ész nélkül lőtt. Voltak srácok, akik hason csúszva odakúsztak a tankokhoz, és feldobták rá a benzinesüveget. Ez volt az első hullám. És aztán követte a többi.

8-án este sebesültem meg a vállamon, azt hiszem, egy páncélos géppuskalövedékétől. Bementem az István Kórházba, beköttem, de nem akartam ott maradni. Nem emelhettem, de annyira nem fájt. Vissza mentem, 9-én reggelre azonban már alig maradtunk néhányan. Valamelyest alábbhagyott a harc is, a lövöldözések között már voltak kisebb szünetek. Az oroszok kijebb húzódtak, és már távolabbról, a Fradi pályától lőttek befelé. Azt hiszem, akkor lőtték szét a Kilián laktanya Körút felőli csücskét. Aztán 10-étől már egészen csendes volt minden, csak egy-két lövést lehetett hallani. Már nem tudom pontosan, hogy 10-én vagy inkább 11-én hajnalban történt-e: hoztak egy páncélost, amelyiknek tololapja volt, és azzal az összes roncsot feltölték a Ludovika Akadémia elé, a térre. A megégett halottakkal együtt mindent letaroltak, megtisztították az utat a következő hadoszlopnak. 12-én egyszer csak ismét elindult az áradat, és akkor az orosz páncélosok elfoglalták az Üllői utat, megszállták a Kiliánt, a Corvin közt, az egész környéket.

Érdekes módon november 4-e után eltűntek a katonák. Néhány kiskatona és alacsonyabb rangú tiszt maradt csak a Kiliánban, de magasabb rangú tisztet, kiváltképp főtiztet egyetlenegy sem láttam, sem a laktanyában, sem a környéken. Érdekes lenne tudni, hova tűntek el az orosz támadáskor. Tankó Tibi és Karászy Jancsi is hivatásos katonák voltak, fiatal hadnagyok, akik már Maléter előtt átálltak a felkelők oldalára, és komolyan meg akarták szervezni az egységeket. Ők ott maradtak a körzetünkben a harcok idején is. A főtiztek láthatatlansága elég nagy baj volt, mert ők talán mégiscsak jobban meg tudták volna szervezni a védelmet, mint mi, önkéntes, véletlen csinálta katonák és harcosok.

15-én este jelentkezett nálam Söprű meg egy másik fiú, hogy mennek ki a budai hegyekbe, mert úgy tudják, hogy valahol Nagykovácsi környékén a felkelőcsapatok felvették a harcot az oroszokkal. Hívtak, hogy menjek velük. Mondtam, nagyon szívesen mennék én is, de sérültem nem tudok. Éppen be is lázasodtam a sebemtől. Mi mást mondhattam volna, mint azt, hogy csináljátok tovább a dolgokat, gyerekek, úgy, ahogy helyesnek látjátok. Soha nem láttam viszont őket. Akkor már minden felbomlott, teljes volt a káosz. Fegyver is mi volt az emberek-nél? Egy-két golyó meg puska, azzal meg nem lehetett legfeljebb csak galambra meg kányára vadászni, nem tankokra meg páncélautókra.

■ CZÁJLIK PÉTER: November 4-én a következő történt. Életem egyik, többféle szempontból legnehezebb napja hajnalban kezdődött. Én a Statisztikai Hivatal és a Széna tér között voltam, kint az utcán, amikor az aknaeső elindult. Berohantam a Statisztikai Hivatalba, volt, aki azt mondta, hogy azonnal hazamegy, mások elindultak, hogy a többieket behozzák, mert egyik éjszaka ez aludt otthon, a másik éjszaka az. Én meg hazarohantam tiszta fehérneműért, mivel két napja nem voltam otthon. Átöltöttem, és mentem vissza. Jellemző a szüleimre, egyikük sem mondta, hogy maradjak otthon. Apám azt mondta, vigyázzak magamra. A miénk egy katonacsalád, apámnak is ez volt a természetes. Ahogy az Ezredes utcából kijöttem, és a Lövőház utcához értem, akkor fordultak be a szovjet tankok, és megértem azt, hogy egy olyan ember csukta be az orrom előtt a kaput, akit kisgyerek korom óta ismertem, és akit én nagyon tiszteltem és nagyon sokszor láttam a Széna téren mint lelkes szimpatizánst. November 4-én hajnalban azt érezte az ember, hogy a kényelmét és a gatyáját féltő budai polgárság hirtelen elfelejtette, hogy mi történt az előző napokban. Tisztelet a kivételnek, sajnos általában az volt a tapasztalat, hogy a jó úri magyar réteg ugyan-

úgy pillanatok alatt alkalmazkodott az állapothoz, mint ahogy 45-ben alkalmazkodott, akár egyetértett, akár nem.

Visszamentem a Statisztikába. Az volt a dolgunk, hogy lehetőleg eltereljük az akkor ott vonulató ruszók figyelmét, ami abból állt, hogy a Rómer Flóris utcába meg az utca feletti parkba mentünk ki, és jó messzire lövöldöztünk a Margit körúton járkáló ruszók felé, ők meg valamerre arra kerestek bennünket.

■ SZIGETVÁRI ISTVÁN: Már vasárnap tudtuk, hogy Kádár hívta be az oroszokat. Olyan volt ez, mintha valaki, akiben fantasztikusan megbízunk, hátba döfött volna. Mert én hallottam, amit Kádár arra a hírre mondott, hogy nem kimennek, hanem csak kicserélődnek a szovjet csapatok. Kádár akkor azt nyilatkozta: „Ez nem igaz, ez nem lehet, de ha így lenne, akkor én lennék, aki először fegyvert fognék a kezembe.” A lakosság végig mellettünk állt. Vidékről is hoztak nekünk kaját, de Angyal Pista azt is megszervezte, hogy a Péterfy Sándor Utcai Kórházból kapjunk meleg ételt. A lakosság a november 4-e utáni fegyveres harcok alatt is segített. Amikor már körül voltunk zárva, akkor megmondták, hogy merrefelé lehet lelépni, kitörni abból a részből. Etettek, itattak bennünket. Feketekávét hoztak, ha látták, hogy fáradtak vagyunk, pedig az nagy szó volt akkoriban. Megkérdezték, hogy van-e kajánk, nem vagyunk-e éhesek. A lakosság túlnyomó része egyetértett velünk. Ezért én le is álltam vitatkozni a letartóztatásom után a nyomozókkal. Mert azt mondták, hogy itt ellenforradalom volt, a régi rendszer visszaállításától kezdve mindent felhoztak, és hogy mennyire gyűlöl bennünket a nép. S én leálltam velük vitatkozni. Mondtak olyat is, hogy minket azért vettek őrizetbe, hogy biztonságban legyünk, a nép meg ne lincseljen bennünket, mert mi a nép ellenségei vagyunk! Csőcselékként kezdtük, gyilkosokként, népellenességként fejeztük be.

■ JANKÓ BÉLA: Tíz óra felé jött az első hír, hogy a Corvinban sebesültek vannak, ki kell hozni őket. Hát akkor menjünk át! Margescu Sándor, becenevén Ubul és én mentünk egy hordággal, Prágai Dezső és Tóth Pista még egy hordággal, Varga Éva másodéves medika ment elől a fehér zászlóval. Kimentünk a Szemklinikánál az Üllői út felé, kiértünk a sarokra. Lőttek az egyik irányból is, és lőttek a másik irányból is. Éva felemelte a fehér zászlót, és mi – rajtunk fehér köpeny volt vörös keresztessel szalaggal – a hordággal átmentünk. Ez olyan érzés volt, mintha egy lüktető, erős, napsütéses pezsgésben lenne benne az ember. Bejuttottunk a Corvin közbe, fölmentünk egy lépcsőházba. Mondták, ott vannak fönt, az ötödik emeleten. De a negyedik emeletet belőtték, át

kellett mászni, fel kellett kapaszkodni a fal közelében, mert a lépcsőnek nem volt már korlátja, és egy darabja is letört. Ott feküdt bent a szobában egy fiatalember, géppisztollyal vagy gépfegyverrel lőtték meg. Élt, úgyhogy rátettük a hordágyra. Nehéz volt levinni, mert egy test rendkívül nehéz, amikor hordágyon van. És akkor még megcsináltuk ezt négyszer aznap. Egyszer megint megyünk át, és látom, hogy az egyik tank a nagy csövet fordítja felénk. Mondom Ubulnak: „Nézd, a marha ránk fog lőni az ágyújával!” És tényleg ránk lőtt, de mi már a sarkon voltunk, csak a légnyomást éreztük. Délután egy tank bejött a Baross utcába, megállt a Sebészeti Klinika előtt, és kilőtt három emeletet. Kilőtte a sebészeti osztályt, kilőtte a műtőket, és kilőtte a laboratóriumot, pedig az épület homlokzatán volt egy hatalmas nagy vöröskeresztes zászló.

Aztán 5-én megjelent egy fiatal ferences pap. Azt mondta: „Jövök veletek, mert ha valaki haldoklik, legalább föladom neki a haldoklók szentségét vagy a betegek szentségét, és tudok áldoztatni is.” Ekkor már teherautón szállítottuk a sebesülteket. Egyszer csak hat-hét gyalogos, pufajkás orosz katona egy alhadnagy vezetésével körülvette a teherautót: „Mindenki le! Falhoz állni!” Odamentem hozzá. Lehetett olyan tizennyolc éves, én voltam huszonkettő. Mondtam neki: „Hát nézd, ilyet nem tehetsz, mi felcserek vagyunk, mentjük a sebesülteket, attól függetlenül, hogy kik azok. Nem lőhetsz le minket, mert az a Genfi Konvenció ellen van.” Mondtam a többieknek: „Gyerekek, ne álljatok a falhoz, menjünk be a női klinikára, itt vagyunk az ajtó előtt. Ha lőnek, lőjenek le hátulról. Bementünk – és nem lőttek le. Amikor beértünk, azt mondta a kispap: „Pedig milyen szép halál lett volna!”

Frontállapot volt

■ LIBIK ANDRÁS: Vasárnap hajnalban irtózatos lövöldözésre és dübörgésre ébredtem. Kinyitottuk a rádiót, éppen idejében ahhoz, hogy halljuk a *Himnusz*t, és aztán a híres Nagy Imre-beszédet. Szörnyű düh és elkeseredés fogott el, mint mindenkit. Lerohantam a Múzeum körútra, ahol akkor már hallatszott a dübörgés. Szemben egy nyilvános földalatti vécé volt. A kapualjban meg a vécében Molotov-koktélos, géppisztolyos fegyveresek álltak, és várták, hogy megküzdjék az utolsó csatát. De én akkor már világosan tudtam, hogy reménytelen, ennek nincs értelme, ebből már semmi nem lehet. Ezek itt most tüzzel-vassal és óriási túlerővel el fogják fojtani a forradalmat. Akkor még nem érez-

tem azt, amit most, és tulajdonképpen tíz vagy tizenöt évre rá már egészen pontosan éreztem, hogy egy nagyhatalom ezer páncélossal, százezernyi katonával vérbe tud fojtani egy ilyen megmozdulást, de ez nem változtat azon, hogy ez a forradalom győzelmes forradalom volt! Az első napokban ki se lehetett menni az utcára, mert állandóan harcok folytak, de aztán 7-én, 8-án elcsitultak. Óriási elkeseredés és kétségbeesés volt. Én felkaptam egy biciklire, és elindultam Újpestre, ahol a feleségem szülei éltek, hogy valami élelmiszert hozzak. Elmentem egy elég toprongyos felkelőcsapat mellett, akik utánam kiabálták: „Te büdös zsidó!” Megijedtem. 1956. október 23-ától november 4-éig antizemita megnyilvánulás nem volt! De november 4-e után igen, mert az óriási elkeseredés bűnbakot keresett.

■ DALOS GYÖRGY: Elhatároztuk, ha november 4-én nem lesz rossz idő, kimegyünk a Margitszigetre. A sziget volt a VI. kerületnek, a zsidó kispolgárságnak a Riviérája. Reggel öt órakor harci zajra ébredtünk, sokkal masszívabb, erőteljesebb, hangosabb harci zajra, amit én később ágyúzásként azonosítottam. Szinte állandóan dübörgött, tehát nem az volt, hogy az ember összerezsent, mint október 25-én reggel vagy 24-én este, amikor lőttek. Zengett az ég. Ez már háború volt. Nagyanyám első ötlete az volt, hogy amint egy kicsit lecsitul a dolog, elmegyünk a svéd követségre, és beszerzünk egy Raoul Wallenberg idején divatos útlevelet, mert a svéd védetség mindenesetre jó lesz nekünk. Félelem volt a nagyanyámban, hogy ezt az amerikaiak nem fogják hagyni, és kitör a világháború. Az, hogy a Nyugat segíteni fog Magyarországnak, nemcsak abban a formában merült fel, hogy fel fognak szabadítani minket, hanem abban is, hogy ki fog törni a világháború. Eltelt egy-két nap, és sehol semmi világháború, ellenben jöttek az oroszok. Bejöttek a házba, fegyvereket és felkelőket kerestek. Akkor láttam először halottat, a fodrászüzlet előtt, egy tank tetején egy szovjet katonát. A magyarok ott álltak és sajnálkoztak. Furcsa mód nem volt izzó gyűlölet. Amikor az oroszok megérkeztek a házba, a házmester, Román bácsi vitte végig őket, neki elég komoly gyakorlata lehetett a különböző nemzetiségű hadseregek kíséretésében. Két-három orosz bejött hozzánk, az egyik rámutatott a nagyanyámra, Román bácsi pedig annyit mondott, hogy „kommunyszt”. Ami semmi különösebb hatást nem keltett, az oroszok nem törtek ki lelkesedésben. Megnézték a lakást, fölmentek a háztetőre, aztán elmentek.

■ KERESZTES K. SÁNDOR: Amikor megkezdődött az orosz csapatok bevonulása, az egész család együtt ment le a pincébe. Egy hetet ott töl-

töttünk. Gyerekként a veszélyt kevésbé éreztük, inkább a romantikáját. Ami maradandó élmény, hogy gyerekként engem neveztek ki, hogy a család kenyérszükségletéről gondoskodjam, és minden reggel négy-öt óra körül el kellett menni a pékhez, és meg kellett várni a kenyeret.

■ LUGOSSY ISTVÁN: Iszonyú sokkhatásként ért a november 4-i szovjet támadás. Kora reggel eszméletlen ágyúörgésre ébredtünk. Egészen komor, szürke, novemberi nap volt. Mi a Mártírok útján laktunk, közel a Margit hídhhoz. A hidat nagyon hamar megszállták a szovjet tankok, és iszonyatosan lőtték a környéket, noha ott nem is volt ellenállás. Egy belövés is érte a házunkat, a szomszéd lakást teljesen szétlőtték. Persze hanyatt-homlok rohantunk le a pincébe, azt hiszem, két napig lent is voltunk. Vittük magunkkal a rádiót, hallgattuk a szolnoki adót. Megalakult az úgynevezett Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, hallgattuk a közleményeket, és hihetetlen ellenszenvet váltott ki, hogy az adásszünetekben dzsesszt közvetítettek, ami ördögi volt, hiszen közben az orosz hadsereg hatalmas túlerővel támadta a várost. Mint később értesültem róla, valóságos háború volt. Másod- vagy harmadnap a szüleim óvatosságból úgy döntöttek, hogy az egész családot beviszik az ORFI-ba, a Frankel Leó utcába. Ott töltöttünk pár napot a kórházban. Apám fontolgatta az emigráció lehetőségét, ott állt az ORFI előtt az Osztrák Vöröskereszt egyik teherautója, és felajánlották neki, hogy az egész családot átviszik Ausztriába. De anyám mindenáron itthon akart maradni.

■ PELCZ JÓZSEF: Vissza kellett menni a pincébe. A kapualjban a férfiak őréséget álltak, hogy ne jöhessen be senki a házba, se fegyveres felkelő, se kóbor orosz, se rossz szándékú betörő. Két férfi éjjel-nappal ott állt, kétóránként váltották egymást. A házunkban volt két-három orvos is. Ők az óvóhelyet átalakították elsősegélynyújtó helyé. Emlékszem, amikor hozták a sebesülteket, az asszonyok kiabáltak, hogy a gyerekeket el, mert meg akartak kímélni a vér látványától. A szüleim háborús beállítottságúak voltak – nem csoda, alig tíz év telt el azt ostrom óta –, úgyhogy nem hiszem, hogy nekünk nagy gondunk lett volna az élelemmel. Persze nagyon egyszerűen éltünk.

Amikor végre kijöttünk, olyan kép fogadott, amelyet a legrosszabb háborús filmekben tudtam csak elképzelni. Rettenetes állapotokat találtunk. A körüli házak részben szétlőve, részben földig le voltak rombolva. A mi házunkban minden ablak betörve, minden lakás belőve. Nagyon sok halott feküdt az utcákon. Halott oroszok is nagyon sokan voltak. Emlékszem, a díjbeszedő előtt, a Tompa utca sarkán feküdt

egy-két holttest, leöntve mézszejjel – fertőtlenítés céljából. Füstölgő tankokat, szétlőtt páncélkocsikat láttam, és égett orosz holttesteket. Emlékszem arra a tankra, amelyik a Soroksári útról jött, a Boráros téren ráfordult a Körútra, ahol már akkor is ott volt az aluljáró, de a tankos nem vette észre, és beleesett. Még hónapok múlva is ott volt az aluljáróban, a Csemege előtt. És mindenütt fölszedett kockakövekből készített barikádokat láttam. A Bakáts téri templom is nagyon komoly belövést kapott. A tornyát és magát a templomot is olyannyira szétlőtték, hogy utána hónapokon keresztül csak az altemplomban volt istentisztelet. A templom körül mindenütt sírok voltak, ugyanis a közelben ez volt az egyetlen földdarab, ahova temetni lehetett. Talán száz vagy még annál is több sír volt ott, keresztekkel. Általában az volt ráírva a keresztre, hogy ismeretlen magyar katona vagy ismeretlen forradalmár sírja. Később a halottakat átvitték a temetőbe. Aztán vége volt a dalnak: az élet kezdett visszatérni a régi kerékvágásba.

■ **TABÓDY ISTVÁN:** A szemináriumi élet erősen megbomlott. Kimenünk az utcára nézelődni. A kispapok izgalomban voltak, és mindent megpróbáltak, hogy a maguk módján segítsenek. Elszajrézták vagy hozzájutottak egy stencilező géphez, ontották és osztogatták a röplapokat. Később, a házkutatáskor az én lakásomon is találtak egy csomag röplapot. Aztán segítettünk a fegyvert fogó egyetemistáknak. A szeminárium és az egyetem udvara között egy fal volt, és amikor bejöttek az oroszok, az egyetemről menekülő diákok azon a falon másztak át hozzánk. Kaptak tőlünk reverendát, sokaknak így sikerült eltűnni az oroszok szeme elől.

■ **NAGY ELEK:** A Nagyvásártelepnél felálltak a szovjet nehéztüzérek, a Gellért-hegyről 120-as aknavetőikkel, nehéztűzvetőkkel lőtték Pestet, illetve Csepelt. Utána már egy orosz sem jöhetett be, mert mi, csepeliek lőttünk rájuk. Körülbelül november 5-ére alakult ki a front. Egyszer lőttek repülőgépre is, mégpedig olyan sikeresen, hogy a gép darabokra esett. Mintha gólt rúgott volna egy nemzetközi meccsen a magyar válogatott, olyan taps volt Csepelen. Én még ilyen háborút nem láttam, lőttek, lőttek, aknák jöttek, és a népek meg sorban álltak kenyérért, a lövedékek elől meg beálltak az eresz alá. Szóval ezt normális ésszel már felfogni sem lehetett. Nem félt ott senki. Az Imre tértől a Szabadkikötő felé a legközelebb eső házakat szétlőtték. Aki életben maradt, jött, gyerekkocsin tolt a kis motyóját, fogta a gyereket. Mit tehettem? Beköltöztettem őket a gyár légvédelmi bunkereibe. Frontállapot volt, a lakosság legteljesebb mérvű hozzájárulásával. Akkor nem volt munkás-

tanács, akkor front volt! Bejártam a kórházba, láttam összeégett orosz katonákat, láttam sebesült magyarokat. Egy generátort működtettünk, hogy a kórháznak, illetve a rendelőnek legyen árama. Voltam itt is, ott is, járkáltam, beszélgettem a munkásokkal. Értelmetlennek, tragikusnak tartottam az egészet, teljesen el voltam keseredve, és a magam életéért is aggódtam, mert tudtam, ha bejönnek az oroszok, itt olyan felelőségre vonás lesz, amihez nincs elég villanyoszlop.

Csepel november 11-ig tartotta magát. November 11-ig nem tudtak bejönni az oroszok! Hozzáteszem, hogy annyira talán nem is próbálkoztak. Mert ha az orosz hadvezetőség úgy gondolkodik, akkor összevonja az erőit, és lerohanja Csepelt. November 9–10-én viszont rendkívül intenzív támadás indult Csepel ellen. Újra megjelentek a repülőgépek, hullámokban, mélyrepüléssel géppuskázták végig a Kossuth utcát. Akkor már lehetett látni, hogy az orosz hadvezetőség elszánta magát Csepel felszámolására. Elhatároztam, hogy átjövök a fronton. Sok választásom nem volt, ezért úgy döntöttem, hogy hátul, a bolgárkertészetek, a Szabadkikötő felé jövök. A város kihalt volt, a romok látványa miatt végigsírtam az Üllői útig terjedő részt. Istenem, elvesztettük ezt az egészet!

■ **MAGYAR JÓZSEF:** Jön két ember, hoznak egy létrát. Időnként egy géppuska végigsöpri az utat, akkor behúzódnak a fal mellé. Ez már november 5-én volt. Látszik, hogy valami rettenetes fontos dologban járhatnak, mert nem rettentí vissza őket a golyózápor, nem számít semmi, ők viszik a létrát. S végre egy nyugodtabb pillanatban nekitámasztják a falnak. Fölmegy az egyik, kiszögez egy plakátot, a másik pedig tartja a létrát. Ott tolongtunk és néztük, mi az isten csodája lehet azon a plakáton, amiért ez a két ember az életét kockáztatja? Lemászott, fogták a létrát, elmentek, ott maradt a plakát a következő szöveggel: „Le akarja választani lakását? Jutányosan vállaljuk. Ajánlatokat Zsukov jelígre a kiadóba!” Ezért a marhasággért az életüket kockáztatták.

Vagy egy másik, egy hátborzongató emlék: a Múzeum körút és a Rákóczi út kereszteződésénél ki volt löve egy 44-es villamos. A diákszálló előtt, a Rákóczi úton állt. Jött három srác, az egyiknek géppisztolya volt, a másik kettőnek kis kaliberű céllövő fegyvere, régen leventepuskának hívták. Ballagtak. Egyszer csak hátulról hallatszott, hogy jönnek a tankok. Az egyik srác a diákszálló kapujába ugrott be, ketten meg egy kapuval arrébb. És jöttek a tankok, de még nem látszóttak, amikor az a srác, aki a diákszálló kapujában volt, isten tudja, miért, kiszaladt, és beugrott a villamosba. Négy tank jött, elhagyták a villamost, és ez a

srác a leventepuskával elkezdte lőni a tankot. Az még szúnyogcsípés sem volt, meg sem hallották talán, de mégis rájöhetnek, hogy lövik őket, mert a hátsó tank megállt, és a géppuskájával ripityára lőtte a vilámost. A másik srác, aki egy kapualjjal arrébb volt, kiszaladt, és a benzinesüveget rádobta a tankra. A tank abban a pillanatban lángra is lobbant. Nem lehetett pontosan látni, mi történik, mert irtózatos füst volt, de hogy a másik srác a géppisztollyal lőtte a tankot, az biztos. Az a tank ott is maradt, a másik három elment. Szokásos csönd. Egyszer csak a villamosból kijött a srác teljesen épen. Valamit kiabálhattak neki a diákszállóból, mert felszólt: „Ettől voltatok így beszarva?”

Szovjet fogságban

■ FEKETE PÁL: Miután november 4-én hazaértem, teljesen hasznavehetetlen állapotba kerültem, két napig senkivel nem beszéltem. Feküdtem, aludni nem tudtam. A következő éjszaka harcokcsik jelentek meg a ház előtt. Bejött egy jó kétméteres azerbajdzsán alezredes és vagy hat orosz katona. Az egész házat fölborogatták. Ami papír, könyv volt a házban, mind berakták egy nagy postaszákba. Megkérdeztem, hogy látom-e még a családomat, azt válaszolták, hogy nem valószínű. Megcsókoltam a feleségemet meg a kisgyereket, de nem mondtam meg nekik, hogy miről van szó.

Bevittek a Munkácsy utcába, ahol sok föld alatti ketrec volt, és betettek az egyikbe. Alig voltam ott egy-két órája, amikor örült zűrzavar támadt. Lövöldözést hallottam. Azt hittem, hogy egyenként húzzák ki és lövik agyon az embereket. De nem ez történt, hanem egymásra lőttek. Meg is halt az egyikőjük. Valahogy félreértésből lelőtték. Ezt követően tarkóra tett kézzel felsorakoztattak bennünket, majd felültettek egy teherautóra. És aztán járkáltunk a városban – még sötét volt – özszevissza, körbe-karikába. Egyszer csak láttam, hogy elhagyjuk a várost. Jó messze voltunk már, nem tudtam, hogy merre járunk, amikor egy orosz katonai táborban találtuk magunkat, ahol fogdába vágta bennünket. Utána engem kivettek, elkülönítettek, és ott voltam két vagy három napig. Akkor felvittek kihallgatni, és megint az orosz tudásom segített. Egy orosz ezredes arra kért, meséljem el neki őszintén, hogy tulajdonképpen miről van szó, mert őt úgy informálták, hogy Magyarországon fasiszta ellenforradalom volt. Akkor még az emberben benne volt a nagy igazmondás. Elmondtam neki, hogy szó sincs róla, a régi rendszer emberei közül senki sincs ebben benne. Akkor meg mi bajunk

van, kérdezte. És én mindent elmondtam, hogy itt nagyon rossz az anyagi helyzet, itt ártatlanul meghurcoltak, bebörtönöztek embereket, elvették a nemzeti jelvényeinket, el akarnak oroszosítani bennünket. Elmondtam, hogy mi nem vagyunk a szocializmus ellenségei, nem akarunk más rendszert, de emberségben, tisztességben, szabadon szeretnénk élni. Hát miért nem lehet ezt úgy csinálni, hogy a hazai sajátosságok is érvényesüljenek? Legalább három órán át beszélgettünk. Éreztem, hogy ez az ezredes megért engem. Azt mondta, hogy rendben van, menjek vissza Békéscsabára, de ígérem meg, hogy átveszem az ottani vezetést, és nem engedem, hogy az orosz alakulatokkal szemben bármilyen atrocitás legyen, nem engedem meg, hogy kommunistákat üldözzenek. Mondtam, eddig se bántottunk senkit. Így szabadultam ki az orosz fogságból, és ettől kezdve már nem vettem részt a békéscsabai eseményekben.

■ FÖLDVÁRI RUDOLF: November 5-én délelőtt sokan kerestek meg bennünket mint a Borsod Megyei Munkástanács vezetőit. Elmondták, hogy a helyzet fokozatosan romlik, a munkások nem veszik fel a munkát, a szovjet csapatok kivonulását követelik. Bubnov alezredes nem jelentkezett, az idő múlt, a helyzet óráról órára súlyosbodott. Kínomban hangoosan kezdtem gondolkodni: nem kellene-e felkeresnünk a Kádár-kormányt, és Kádár Jánostól kérni választ a bennünket égető kérdésekre? Kádár az éterben úgy jelentkezett, mint az új Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke, olyan felhívással, amit sem én, sem a megyei munkástanács többi tagja – és gondolom az egész országban senki – nem tudott a helyére tenni. Nem lehetett megérteni az egy-két nap alatt bekövetkezett gyökeres fordulatot. Engem teljesen fejbe vágott a Kádár-nyilatkozat. Nem tudtam, hogy november 1-jén mondott-e igazat, vagy 4-én hajnalban. Ki ez az ember, mi áll a két teljesen ellentétes álláspont mögött, kényszer, félelem vagy karrierizmus? Nem tudtam eldönteni. Amit Miskolcon akartak az egyetemisták és a munkások, az nem volt ellenforradalom. Az a néhány lincselés és terrorakció, ami előfordult, az arányában nagyon kicsi volt az egész eseménysorozathoz képest. Törvénytelenek, elítélendők voltak, ami ellen törvényesen kellett eljárni, de hát nem az volt a jellemző. A megyében hetven–nyolcvanezer ember nem volt terrorista, hanem a maga alapvető érdekeiért állt sorompóba október 23-án. Ezért is akartam Kádárral tisztázni a dolgot. Mindenki úgy kapott e lehetőség felé, mint a fuldokló a mentőút után. Úgy döntöttünk, hogy a megyei munkástanács küldöttsége elmegy Kádár Jánoshoz, választ kér a kérdéseinkre és a munkástaná-

csok követelésére. További tennivalóinkat pedig a kapott válaszok után határozzuk meg.

Önkéntes jelentkezőkből összeállt a küldöttség. Az üzemi munkástanácsok jelen lévő tagjait megkértük, hogy mindenről tájékoztassák üzemük dolgozóit, ismét kérjük fel őket a rend és a nyugalom megőrzésére, mi pedig visszatérésünk után beszámolunk majd róla, mit intéztünk. Azt javasoltam, hogy a biztonság kedvéért kérjünk egy támogató „bumázskát”, ezért küldöttségünk előbb a szovjet parancsnokságra ment. Az ügyeletes tisztnek elmondtam, miért jöttünk. Ő egy nagy szobába vezetett bennünket, majd néhány perces várakozás után Bubnov alezredes lépett be, kezében fegyverrel, és kemény hangon közölte, hogy le vagyunk tartóztatva. Kérdéseimre, hogy miért és mi jogon, ridegen csak annyit mondott, „ellenforradalmi tevékenységükért és szovjetellenességükért”. Tizenhárman váltunk így foglyokká! Rajtam kívül: Kiss József, a megyei munkástanács elnöke, Zombori Sándor ezredes, helyőrségparancsnok, Bogár Károly, a Dimávag, Szitovszky Zoltán, a nehézszerszámgyár, Major Béla, a Lenin Kohászati Művek munkástanácsának küldötte a megyei munkástanácsban, a többiek nevére már nem emlékszem.

Rövid, értelmetlen, inkább a süketek párbeszédének nevezhető vita után egy csukott katonai autóba tereltek bennünket, és fegyveres kísérettel a debreceni szovjet laktanya fogdájába vittek. Ott „csúcsforgalom” volt akkor éjjel. A szomszéd cellából debreceniek adtak jelzéseket, más cellákból is hangokat hallottunk. Sokan kerültünk egy fedél alá! Egy szovjet tábornokhoz kísértek, aki ridegen, nyersen mondta: üljön le! S rögtön megkérdezte: ugye, tudja, hogy miért vannak itt? Bubnov alezredestől már hallottuk ennek tényekkel meg nem alapozott indoklását – válaszoltam –, s ha ez az oka, akkor az eljárásuk törvénytelen. Majd hozzátettem: „Az én esetemben kétszeresen az, mert mentelmi joggal rendelkező országgyűlési képviselő is vagyok.” A tábornok dühösen válaszolt: „ellenforradalmi tevékenységük miatt elvesztették a jogaikat” – ezzel el volt intézve a nemzetközi jog meg a törvényesség. Majd megkérdezte: „Akar-e segíteni nekünk?” „Ebben a helyzetben csak nemmel válaszolhatok, mindenekelőtt azért, mert mi tényekkel tudjuk bizonyítani az önök vádjának megalapozatlanságát” – feleltem. „Vigye vissza a fogdába!” – kiáltotta erre a tábornok a kísérő őrnék.

A következő napokban egy másik szovjet katona kísért egy ezredesthez. Útközben – többszöri körbenézés után – halkán közölte: „Nem félni, mi sok katona veletek lenni!” Az ezredesten kívül egy civil személy

is volt a szobában, a tolmács. Az ezredes is azzal kezdte, hogy ellenforradalmi tevékenységemnek köszönhetem, hogy itt vagyok, de szeretnék, ha segítenék nekik a helyzet konszolidálásában. Vele is közöltem, hogy ellenforradalmi vádjuk alaptalan! Én pedig mint fogoly, nem tárgyalok semmiről. Az ezredes azzal zárta le a „tárgyalást”, hogy akkor csak viseljem el a további sorsomat. Ezután visszavitetett a fogdába.

November 8-án vagy 9-én fegyveres őrök kísérték bennünket egy ponyvás teherautóhoz, amire fel kellett szállnunk. A kísérő fegyveresek egyike spárgával kötötte egymáshoz a kezünket, majd elindult velünk a „meseautó”. Ungváron, a börtön udvarán szálltunk le a teherautóról. Innen az „értékmegőrzőbe” vittek mindnyájunkat, ahol megszabadultunk a személyes holminktól. Következő stációnk a fürdő és a borbély volt. A borbély, tiltakozásunk ellenére, kopaszra nyírt bennünket. Ezzel az aktussal igazi rabokká váltunk. Még jó volt, hogy megtarthattuk saját ruházatunkat. „Vendégszobánk” egy úgy-ahogy tiszta, tágas, meleg cella volt. Napokat töltöttünk benne bizonytalanságban, hírek, tájékoztatás nélkül.

November 14-én az ügyeletes foglár kinyitotta cellánk ajtaját, és rám mutatva mondta: „Gyere, és hozd magaddal minden holmidat!” Jóformán időm sem volt a búcsúzkodásra, mert a foglár sürgetett. Menet közben – az üres folyosón – megmondta: „Haza fogsz menni, a városban sokan drukkolnak nektek, veletek éreznek.” Ezt csak megköszönni tudtam. Visszakaptam a személyes holmimat, majd egy üres cellába vezettek. Másnap egy parancsnokféle tiszt elnézést kért a velem törtétekért, és közölte, hogy szabad vagyok, hazamehetek. Megkérdezte még, hogy nincs-e szükségem valamire, megköszöntem, és nem kértem semmit. Rákérdeztem: de hogy menjek haza? Gyalog? Mosolyogva felelt: Nem! Rövidesen indul egy gépkocsi Csapra, azzal elmehetek én is, onnan pedig vonaton utazhatok Magyarországra. Megint rá kellett kérdeznem: „Hogy léphetem át a határt?” Azt válaszolta, hogy keressem meg a csapi állomás katonai parancsnokát, aki mindenben segítségemre lesz. Így is történt.

■ BÉRCZ JENŐ PÉTER: Amikor az orosz tankezred lerohanta Veszprémet, belőtték az egyetemet és a középületeket a város közepén. Mi fent voltunk a várban, a börtön bejárata előtt utcakövekből meg mindenféléből barikádöt építettünk. Délután elkezdődött az ihaj-csuhaj. Volt ott negyven-ötven diák, még lányok is. Egy csomó fiatal megsebesült. Az egyik gyereknek szétlőtték a combját, majdnem elvérzett. Nem volt közöttünk orvos, én voltam az egyetlen egyetemet végzett

ember. Körülbelül tudtam, hogy először is meg kell állítani a vérzést, tudtam, hogy fertőzés-kontrollra és fájdalomcsillapítóra van szükség, de akkor már körül voltunk véve.

Másnap reggel az oroszok bennünket is lerohantak. Olyan nagy volt a túlerő, hogy nem lehetett mit tenni. Akkor már hullafáradtak voltunk. Tele voltunk sebesültekkel, tudtuk, hogy itt már komoly bajok vannak. Arra emlékszem, hogy éppen kezeltem az egyik gyereket, próbáltam megállítani a vérzést, amikor az oroszok ránk törtek. Falhoz állítottak, megmotoztak bennünket, elszedték a fegyvereinket, és lekísértek a vár börtönébe. Kettesével-hármasával bedugtak egy-egy cellába, és ránk zárták az ajtót. Körülbelül egy óra múlva jött két ávoslegény állig felfegyverezve, hogy jöjjenek velük, mert az egyik gyereknek nagy baja van, haldoklik. Sejtettem, hogy Karcsiról van szó, akinek szétlőtték a lábát. Nem emlékszem a vezetéknevére. Egyetemista volt, magas, szőke, nagyon helyes, szép fiú. Két ávos társaságában leküldtek a városi kórházba – ez már reggel hét óra tájt lehetett –, hogy hozzak gyógyszert, kérjek penicillint, morfint, kötszert, hogy ezeket a szerencsétleneket el tudjam látni. A kórház üres volt, orvos sehol, csak néhány nővért találtam, akik aztán végül is adtak gyógyszert. Négy napot ültünk a börtönben, kegyetlen rossz körülmények között: nem kaptunk enni, nem kaptunk inni.

November 9-én reggel aztán bejöttek az ávosok az oroszokkal, és kizavartak bennünket a börtön udvarára. Orosz ZIL teherautókra dobáltak fel bennünket, összekötötték a kezünket-lábunkat. Gúzsba kötöttek! Nyolcvanhét diákot, egyetemistát raktak fel, de volt közöttünk néhány munkásgyerek is. Még azt se tették meg, hogy szalmát raktak volna aláink. A sebesülteket nem küldték ki velünk.

Megindult a menet Veszprémből. Mindegyik teherautó végén ült egy mongol kinézetű legény, orosz gépfegyverrel. Úgyhogy gondolni se lehetett arra, hogy leugorjunk. Azt tudom, hogy valahol kereszteltük a Dunát, és Debrecenen is keresztülmentünk. Kérdeztem, hogy mi lesz, de senki sem mondott semmit. Lefektettek bennünket a platón, hogy ne lássunk ki, és hogy bennünket se lásson senki. A falvak amúgy is kihaltak tűntek. Amikor elindultunk, még kellemes nap sütött, valamelyest melegítette a hátunkat, de amikor Csapon átléptük az orosz határt, és mentünk föl a hegyekbe, hó volt és hideg.

Megállás nélkül ment a karaván, még szürkületben érkeztünk meg Ungvárra, ahol bevitték a börtön udvarára, elszedtek tőlünk mindent, órát meg papírokat, aztán visszaraktak a teherautóra, s mentünk to-

vább. Úgy látszik, Ungváron már nem volt hely. Másnap hajnalban érkezünk Sztrijbe. Akkor kaptunk először enni, valami barna cipót adtak, és kaptunk egy csajkából teát. Érkezésünk után ledobáltak bennünket, mert nem tudtunk leszállni, annyira el voltunk gémberedve. Nagy nehezen lábra állítottak, és levittek az alagsorba. Az volt az első, hogy a borbély egyenként lekopaszított bennünket. Nemcsak a hajunkat, hanem az egész testünket. Szégyelltük magunkat. Akkor bedugtak a forró zuhany alá, ami nagyon jól esett, visszaadta az életet. Kaptunk szappant, letisztíthattuk magunkat, aztán kaptunk egy darócból készült hosszú gatyát és egy tunikaszzerű kabátot, aminek nem volt zsebe. A cipőnket is elvették, és adtak helyette egy katonacsizmaszerű, nagyon durva lábbelít, de nem adtak se kapcát, se zoknit. Fölvezettek a börtönépületbe, és tízünket bezsúfoltak egy cellába. Emeletes ágyak voltak, szalmazsák, katonai pokróc, egy meztelen körte, ami állandóan égett a plafonon, nem lehetett leoltani. És egy tipikus orosz vécé – nem kübli, mint a magyar börtönökben –, két talpnyom és egy cső, amibe az ember elvégezte a dolgát. Egy csap, amiből ivóvíz folyt és egy asztal, ami körül ültünk. Bizonyos órákban megengedték, hogy felálljunk és foglalkozunk valamivel, például leülünk az ágyunkra és gondolkodjunk, esetleg sakkozunk. Érdekes módon egyetlen veszprémivel sem voltam együtt a börtönben, hanem budapestiekkel, szombathelyiekkel és egy nyíregyházaival.

Kihallgatás jött kihallgatás után. Egyenként levittek bennünket egy üres terembe. Két-három NKVD-s tiszt várt ott. Én nagyon gyakran bajba kerültem, sokszor megvertek. Főként azt akarták kisajtolni belőlünk, hogy igazából német és amerikai nyomásra történt Magyarországon az ellenforradalom. És ez napról napra így ment. „Honnan tud maga németül?” Mondtam, többek között onnan, hogy keletnémet diákok jöttek az intézetbe, akikkel társalogtam. „De ki volt közülük Münchenből?” Mondtam, higgyék el, senki. „De hát maga egy német kém, magát Németországból dobták át Magyarországra, hogy uszítsa a diákokat.” „Hát – mondom –, akkor maga meg amerikai kém, magát meg Washingtonból küldték át, a CIA-től.” És akkor jött a pofon. Később már nem nagyon szerettek verekedni, inkább odahívták a keretlegényt, egy mongol fiút.

Az étkezésünk reggel egy csajka meleg víz, amit teaként kaptunk, és kaptunk még fél csajkányi rothadt halat. Olyan büdös volt, mint az átok, viszont nagyon finom. Ebédre kaptunk levest, ami általában krumplis-káposztás leves volt, egy kis darab kecskehússal. Éreztük a

kecskeszagot. Vacsorára semmit. Mindezek ellenére nagyon-nagyon bizakodóak voltunk. Reméltük, hogy ki fogjuk bírni. De tudtuk, hogy könnyen kivihetnek bennünket a Gulagra. Hát akkor meg a fene egye meg az egészet, miért ne legyen humor bennünk? Jó vicceket mondtunk. Életemben olyan jó humorú társaságban nem voltam. Csináltunk kártyát vécépapírból, és zsugáztunk.

Ez ment december 21-éig, Sztálin születésnapjáig. Reggel megérkezett egy KGB-tiszt, egy barátságos fiú. Magyarul beszélt. Sorba állított bennünket, mindenkinek adott egy csomag nápolyit. Lucullusi lakoma következett. Aztán bejelentette, hogy mindenki öltözzön fel. Felhozták a ruháinkat, majd teherautóra raktak bennünket. De ekkor már egy ponyvával lezárt teherautóra. Mindenki kapott egy kilós barna orosz katonai kenyeret, cibakot. És nem összekötözve, hanem szabadon ültettek be, szalmára, ami nagyon kellemes volt. És elindult a menet vissza. Semmi információ, semmi magyarázat. És két nappal később megérkeztünk Veszprémbe, ugyanabba a börtönbe, ugyanabba a cellába, ahol korábban voltunk. 28-án szóltak, hogy „Bércz, jöjjön ki!” Egy magas rangú tiszt volt. „Hozza a dolgait!” Elvitt egy szobába, ott volt négy rendőregyenruhás ember. Megismertem az egyiket. A veszprémi forradalmi tanácsban szerepelt a forradalom napjai alatt. Egy hosszú, keskeny arcú, őszes hajú fiatalember. „Magának el kell tűnnie, barátom” – mondta nekem. „Magának itt semmi keresnivalója nincs. Örüljön, hogy elszabadulhat, menjen, és minél gyorsabban tűnjön el!”

■ KISS JÓZSEF: Három hét után hoztak haza a Szovjetunióból, de még sokan maradtak ott. A sztriji börtönben, ahonnan engem elhoztak, rengetegen voltak. Hogy miért jöttünk haza? Én csak annyit tudok, hogy idehaza sztrájk volt. Fel kellett használni bennünket egy ideig, amíg a Kádár-kormány vagy az ő bandája egyáltalán ebben az országban valami minimális látszatrendet tud csinálni. Állandó küldetésben volt mindegyikünk valahol, valamelyik gyárban, üzemben, bányában, Ózdtól kezdve végig mindenütt. Azt hittük, hogy jót teszünk ezzel. Az emberek nem akartak dolgozni, azt mondták, hogy ők tovább folytatják a sztrájkot, mert nincsenek eredmények. És azt kíséreltük meg, hogy rábeszéljük őket, higgyék el, meglesznek az eredmények – én még akkor is azt hittem –, de ahhoz az kell, hogy induljon meg a termelés. Akkor azért nem tartóztattak még le bennünket, mert erre használtak fel. Gyakorlatilag ezért hoztak vissza a Szovjetből is.

■ KÓSA KATALIN: Édesapámat 1956. november 13-án vitték el. Édesanyám otthon volt, és mosott. Hirtelen irtó ideges lett, és fölszaladt a

tanácsházára. Azt mesélte, hogy szeretett volna apuval beszélni, de azt mondták, hogy nem lehet, mert páran most jöttek Ausztriából, és élménybeszámolót tartanak. Nyílt az ajtó, és anyám hallotta a beszélgetést meg a nagy nevetést. Ott álldogált a tanácsházán, és egyszer csak irtózatossá várt, hogy döngetni kezdték a kaput. Pillanatok alatt oroszok lepték el az egész városházát, volt egy lista a kezükben, és a lista szerint fogták el az embereket. Anyut is vitték, mert kiderült, hogy ő a Kósa felesége. A tanácsháza alkalmazottait azonnal szabadon engedték, tehát az oroszokat csak a forradalmi bizottság érdekelte. Tankokkal állták körül a tanácsházát, és azokban vitték el őket. Édesanyámat másnap hazaengedték. Aztán hosszú időn keresztül – emlékeim szerint nyolc hónapig – semmit sem tudtunk az apukámról. Anyu mintha azt mondta volna, hogy kivitték őket Oroszországba.

Hol a kormány?

■ SZABÓ GERGELY: November 4-én hajnalban az ungvári, majd a szolnoki rádió bejelentette, hogy Kádár János vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. Tagjai: Münnich Ferenc, Marosán György, Apró Antal, Kossa István, Horváth Imre, Dögei Imre és Rónai Sándor. Kádár János felhívással fordult a magyar néphez, és felszólította a munkásosztályt és a dolgozó parasztságot, hogy védje meg a munkás-paraszt hatalmat. Az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget, és mindenkit felszólított a munka felvételére, hogy a normális kerékvágásba kerüljön a termelőmunka a gyárakban, a földeken, az iskolákban, az élet minden területén. Ígérte, hogy a múlt hibáit megszüntetik, és nem hagyják megismétlődni. Mi játszódott le bennem a felhívás hallatán? Az örömöm és bizodalom nem volt egyértelmű. Úgy vélekedtem, hogy a szovjet csapatok behívása, noha nélkülük nehéz lett volna rendet teremteni, csak olaj a tűzre, és fokozza a szenvedélyeket, hiszen a Moszkvától való régi függőség már sok baj forrása volt. Az új kormány tagjait többé-kevésbé jól ismertem. Egy sem volt közöttük olyan, aki az ország gazdasági kérdéseire értett volna. Marosán György miatt sötétnek láttam a kultúra és a tudomány jövőjét is, hiszen ő felügyelte ezt a területet. Az egész kormányban a legműveltebb kétségtelenül Münnich Ferenc volt. Kétségeim támadtak az országépítő hétköznapi ügyekben is.

Megerősödött bennem az a szándék, ami már 1953 júniusában is megvolt, hogy nem akarok tovább dolgozni az ország vezetésében. Van be-

csületes szakmám, egyike vagyok azoknak, akik átlátják a népgazdaság helyzetét, lehetséges teendőit, de szabadabb tér kellene ahhoz, hogy az ember megvalósíthassa gondolatait bármely kis területen is. Azt teljesen tisztán láttam, hogy a szocialista országok oldalán fogunk állni, de azt nem tudtam, milyen lesz a helyzetünk a megrázkódtatás után. Tudtam, hogy az ellenforradalomba torkollott, eleinte javító szándékú forradalmat napok, de lehet, hogy csak hetek múlva el fogják fojtani. A konszolidáció széles skálán mehet végbe. Minden attól függ, hogy az új párt Kádár vezetésével képes lesz-e a széles demokratizmust megvalósítani, okos gazdaságpolitikát folytatni, és a Hruscsov vezette SZKP szabadabbra engedi-e a gyeplőt, mint elődei. Ha történetesen igen a válasz, akkor a kibontakozás jó irányba mehet tovább.

■ FILEP ISTVÁN: November 6-án, a karcagi forradalmi tanács ülésén annak érdekében, hogy tisztázzuk a helyzetet, azt javasoltam, menjen be egy küldöttség Szolnokra. Miután még erős csapatmozgások voltak, meg rengeteg civil is gyalogolt az országutakon – csapattársaiktól elszakadt katonák, volt ávósok, Pesten dolgozó emberek –, elég bizonytalan állapotok voltak, nem nagyon lelkesedtek a dologért. Végül Lakatos főhadnaggyal, a rendőrség parancsnokával vállaltuk, hogy megyünk. November 8-án került sor erre a szolnoki látogatásra. Szolnokon a megyei tanácsháza szovjet páncélosokkal volt körülvéve. A nagy előtérben rengeteg bőrkabátos, morc kinézetű úrral találkoztunk. Ismertem közülük két volt politikai tisztet, akik kijártak a madarasi reptérre, ellenőrizni az oktatást, de nem értettem, hogy kerülnek ide. Nálunk az összes politikai és elhárítótisztet szabadságolták, ezek pedig itt vannak, és nagyon erősen domborodik a hónuk alja, tehát fegyverrel vannak. Ezek aztán elmondták, hogy itt ellenforradalom volt. Jó, voltak érdemek, azokat meg kell védeni. Kérdeztük, hogy hol a kormány. Itt van valahol az emeleten, de nem lehet hozzájuk menni, nem érnek rá. Marosánt láttam elvonulni a folyosón, de vele sem tudtam beszélni. Aztán mondtuk, hogy mi egy várost képviselünk, szeretnénk valami irányítást kapni. Mondták, hogy menjünk haza, tartsuk a rendet, és majd később tisztázódik minden. Úgy voltam, hogy azért ennél többre bíztak meg bennünket, menjünk el a megyei laphoz, oda sok hír érkezik. Régebben többször jártam ott, sok ismerősöm volt az újságírók között. A főszerkesztői irodában egy elég topisan öltözött idős hölgygel találtam szembe magam, majd leesett a húszfilléres, hogy ez maga Andics Erzsébet. Kérdezte, hogy mit akarunk. Mondtuk, hogy Karcagról jöttünk útmutatásért. Bejött Berei Andor, és ők ketten tartottak egy

nagy kioktatást. Közölték, hogy tulajdonképpen ők az igazi kormány, csak még nem vették át teljesen a hatalmat, a Kádárék pedig csak egy ideiglenes megoldás, átmenet. Ők egyébként már csinálják a *Szabad Népet*, ott voltak az asztalon a levonatok. Közölték velem mint a *Karcsi Híradó* szerkesztőjével, hogy mindenről lehet írni, de arról, hogy mi volt az elmúlt napokban, nem. Le kell közölni a Kádár-kormány nyilatkozatát, és kommentárokat kell mellé írni, buzdítani kell a téveszdogozókat, hogy szántsanak, vessenek, mert ősz van, és egyébként pedig mindenkit vissza kell helyezni a funkciójába. Az orosz csapatok törvényesen avatkoztak be, segítenek, leverik az ellenforradalmat, és minden visszaáll úgy, ahogy volt. Nekem ebből elég volt. Hazamentünk. A helyi Pravdában meg is írtuk, hogy Szolnokról olyan biztatást hoztunk, hogy várjunk még egy kicsit, majd kialakul. Le is hoztuk a Kádár-kormány tizenöt pontját, de a kommentárokat nem, mert azokkal már nem értettünk egyet. A következő napra összehívtam a forradalmi tanács ülését, ahol beszámoltam ezekről az eseményekről, hírekről. Már ekkor is voltak olyan hangok, hogy tulajdonképpen nem biztos, hogy szükség van a forradalmi tanácsra. Azt mondták, hogy a súlypont kerüljön át az üzemekbe, téveszekbe. Bejártunk az iskolába is, és a város rendjét próbáltuk fenntartani. Állandóan hallgattuk a rádiót, vitatkoztunk jobbra-balra. Elrendeltük a kijárási tilalom szűkítését, most már csak este héttől nem lehetett kimenni a városba. A szesztilalmat továbbra is fenntartottuk, és elrendeltük, hogy 12-én, hétfőn mindenki kezdje meg a munkát.

■ VÁRADI GYULA: Egy vagy két éjszakát töltöttünk Tökölön, amikor helikopterrel átvittek Szolnokra, a laktanyába. Ott találkoztam Bata Istvánnal, Apró Antallal és Andics Erzsébettel. Andics meg Apró azt mondta, hogy elvtársak, hazamegyünk, rendet csinálunk, és lelkesen dolgozunk. Andicsék szerkesztették a szolnoki lapot, arról voltak beszélgetések, de az nem nagyon érdekelt. Bata azt mondta, hogy vissza kell mennem Pestre, újjászervezni a katonai tanácsot. A katonai tanácsban való részvételemet én elfogadhatónak tartottam. November 7-ére virradó éjjel Szolnokon összeállítottak egy menetoszlopot, harckocsikkal, páncélautókkal. Akinek nem volt, annak adtak meleg ruhát. Úgy emlékszem, hogy én egy harckocsiba bújtam be. Azt hiszem, véletlenül abba, amelyikben Kádár volt. Sashalom érintésével érkeztünk Pestre. Csak a feliratokból tudtuk, hogy Pest felé megyünk. Szovjet katonák voltak a forgalomszabályozók, mindenhol átengedtek bennünket. Sashalmon, a szovjet hadtestparancsnokságnál pár percre megálltunk. Rö-

vid szünet után eldöntötték, hogy melyik útvonalon mehetünk a Parlamenthez. Ott tűnt fel nekem, hogy egy szovjet tiszt, egy felderítő is van közöttünk, aki civilben, bórdzsekiben volt. Megérkeztünk a Parlamenthez, kiszálltunk, felkísértük Kádárt. Kérdeztem, van-e valami további parancs. Azt mondta, köszöni szépen, elmehetünk. Én meg gondoltam egyet, a folyosón a vállamra vettem egy géppisztolyt tárral, és elhagytam az épületet. Kiengedtek géppisztollyal a hátamon. Hazamentem a családomhoz.

■ ACZÉL GYÖRGY: Sokszor hallottam a Kádár házaspártól a következő történetet. November 7-én, amikor Kádár megérkezett Budapestre, a Parlament kapujában a felesége – Kádár nem nagy örömeire – azzal fogadta hangosan: „Ezt a szart már hagyhattad volna a Rákosiékra! Nem neked kellene csinálni.” Kínos. Tuszkolja befelé az asszonyt, mert ott vannak a tolmácsok meg az egész kíséret, és az asszony csak mondja, mondja. Ezt mindkettőjüktől hallottam. Külön-külön is és együtt is.

■ FERI SÁNDOR: 1956. november 7-én megérkezett Kádár Budapestre. Meglátott, és így szólt: „Jó, hogy itt vagy! Csináld meg mindjárt a munkástanácsokról szóló törvényerejű rendeletet!” Kádár megjelenése, a hangja több mint meglepő, megdöbbenő volt számomra. Azelőtt per Feri szólított, barátian, és most olyan volt a hangszíve, mint egy uralkodónak. Meg kell mondanom, hogy én azelőtt nem foglalkoztam jogszabályok alkotásával, ez külön mesterség. Igaz, hogy egy jogász hamarabb eligazodik benne, de egy törvényerejű rendeletnél meg kell nézni az előzményeket, átvizsgálni a jegyzőkönyveket, vagy hivatkozni erre-arra, ezért látni akartam egyet. Aztán Kádár jött, megnézte az óráját, s azt kérdezte: „Mi az?! Már eltelt egy óra, és még nem vagy kész?!” Újra ránézett az órára, és megismételte: „Mi az?! Meddig tart nálad egy ilyesmi?!” „Még arról sem szóltál, hogy ez a munkástanácsi rendelet mit tartalmazzon” – válaszoltam. Erre közbeszólt Kossa, hogy majd ő megadja az útbaigazítást, és ő valóban segített. A jugoszlávok munkástanácsi intézkedése volt az alapja, de én azokat nem ismertem, ezért magamnak kellett volna valamit kiagyálnom. Kádár volt a gazda, úgy nézett ki, hogy magabiztosan áll a helyén. Nemigen találkoztam olyan szemmel látható személyiségváltozással az életben, mint akkor nála. Felülről kezelt, mint egy uralkodó az egyik alattvalóját. Óriási különbség volt a régi, bizonytalankodó és vitázgató Kádárhoz képest. Ő erre a nagy pozícióra várt, erre készült. Nem csinált soha semmit életében, nem állt még munkapad mellett, nem csinált egy srófot sem. Küldönc volt! És itt volt előtte a nagy lehetőség. Amikor el-

ment Moszkvába, nem tudhatta, hogy akasztani viszik, vagy lesz belőle valami. Amikor megérkezett, nem tett jó benyomást rám, bár azt hittem, hogy ez az ember összeszedte magát, talpra állt, és azt érzi, hogy most történelmet tud csinálni. És talán ő maga is ezt gondolta. De később elképedve láttam, hogy micsoda fordulat történt, az elképzelhető legrosszabb folytatás következett.

■ SCHIFFER PÉTER: November 4-én, amikor a szovjetek bejöttek, átvonultunk Budára nagyapához. Ott volt elég élelmiszer, meg elég nagy volt a házuk. A szüleim, miután meghallgatták Kádár november 11-i beszédét, úgy gondolták, hogy a dolgok rendeződni fognak. Az a beszéd még messze nem az 57-es vagy az 58-as Kádárt jellemezte. A szovjetek irányításával dolgozott ugyan, de nem tagadta meg teljes egészében a november 2-a előtti időszakot. Abban a beszédben benne volt a pozitív kibontakozás lehetősége. Hogy Nagy Imre helyett Kádár jött, annak apámék számára nem volt jelentősége, sőt. Nagy Imre nem ült börtönben Rákosiék alatt, Kádár igen. A Nagy Imre-kormány idején kiengedték a kommunistákat a börtönből, a szocdemeket pedig nem.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Amikor a Duna-hidak megnyíltak, a jugoszláv katonai attasé, akinek a lakásán dekkoltunk, a kocsiján járt-kelt a városban. Arról hozott csak híreket, hogy mi van a követségen, jól vannak, egészségesek, és folynak a tárgyalások arról, mi lesz a sorsunk. És hogy bent a követségen éles viták folynak. Jó néhány nap, talán egy hét múlva írtam egy levelet az MSZMP Intéző Bizottsága követségen tartózkodó tagjaihoz, amelyben a leghatározottabban azt javasoltam, hogy próbáljanak olyan megállapodásra jutni, amelynek eredményeképpen mi itthon maradunk, és vállaljuk, hogy teljesen visszavonulunk a politikától, valamiféle civil foglalkozást keresünk. Vagyis megkeresük azt, hogyan tudunk beilleszkedni ebbe a társadalomba politizálás nélkül. Mint utólag megtudtam, a leveletem közfelháborodás fogadta. Megbélyegeztek és visszautasították. Nem Losonczyra és Harasztira gondolok, akik jobban ismertek, de a többiek nyilván azt gondolták, hogy engem már megfőztek itt kint, és valakinek a kezdeményezésére vagy befolyására írtam ezt a levelet, és próbálom őket is befolyásolni. Ez a levél a vizsgálat során előkerült, és gondolom, hogy az én kegyesebb megítélésemben – ami csak az ítéletben jutott kifejezésre, másban nem – szerepe lehetett.

Azt hiszem, ez az intézőbizottság egy gittegyelet volt már, amit maguk is egyre inkább felfogtak. Sajnos Losonczyval nem volt alkalmam soha többé beszélgetni, de Donáth néhány megjegyzéséből nyilvánvalóvá

vált számomra, hogy ő maga se tulajdonított politikai jelentőséget annak, amit az intézőbizottság ott végzett és határozott, kivéve azt az egyértelmű álláspontot, hogy ezzel az új kormánnyal politikai tárgyalásokra nem hajlandók, azt nem ismerik el, és magukat tekintik továbbra is az MSZMP hivatalos, legitim vezetőségének.

■ DONÁTH FERENC: Mi a jugoszláv követségen arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a Nagy Imre-kormány a legitim. És azok a szervezetek, mint például a munkástanácsok, amelyek a kormány által kiadott gyülekezési és szervezkedési szabadság alapján alakultak meg, egy törvényes kormány intézkedései alapján jöttek létre. Kádárék nyilván az erőviszonyok alakulásától függően mérlegelték, hogy ők mit ismerjenek el, kivel tárgyaljanak, pontosabban: kivel érdemes tárgyalniuk, de ezen az állásponton ők sem tudtak változtatni. Volt egy időszak, amikor ez a kérdés még nem dőlt el. Ezt azért is mondom, mert felmerült, hogy a jugoszláv követségre való bevonulásunk politikailag milyen súlyos hiba volt. Hát, nem gondoltuk, nem föltételeztük, hogy Tito, az antisztálinizmus vezénylő harcosa Hruscsovval együttműködve csőbe húz bennünket. Akkor még nyitott kérdések voltak magában az ENSZ-ben is. Miféle elképzelések, koncepciók merültek fel? Ismerjük Bibó álláspontját, az egy világos, tiszta álláspont. Tehát egy olyanfajta kompromisszum kötése a szovjet hatalommal, amely lehetővé teszi, hogy a forradalom bizonyos vívmányainak fenntartásával folyjék tovább a dolog. Ő azonban nagyjában-egészében egyedül állt, hiszen sem a Központi Munkástanáccsal nem volt igazi kapcsolata, sem az Írószövetséggel, sem más szervezettel. A Központi Munkástanács nem fogadta el a Kádár-kormányt, a Kádár-kormány pedig ellenkormánynak tekintette a munkástanácsot. A hatalom gyakorlásának a kérdése volt napirenden.

■ UJHELYI SZILÁRD: A követségen tartózkodott Vidić jugoszláv külügyminiszter is, aki november 22-én összehívott bennünket. Arról tájékoztattott, hogy a jugoszláv kormány megbízásából tárgyalásokat folytatott azokról, akiknek ők menedékjogot nyújtottak, és megállapodás született, hogy bántatlanul hazatérhetünk, senkinek semmiféle bántódása nem eshet. Megmutatta az írásba foglalt egyezményt, amelyet Münnich Ferenc írt alá. Ezek után jelezték, hogy másnap jön értünk egy autóbusz, és mindenkit elvisz a lakására. Mielőtt beszálltunk volna az autóbuszba, az egyik szakácsnő berohant hozzánk, és azt mondta Nagy Imrének: „Nagy elvtárs, ne szálljanak be, mert orosz a sofőr!” Nem egy diplomáciai közlés volt, mindenesetre, azt hiszem, Imre bácsi azt mondta, hogy meg kell nézni. Soldatíc pedig ekkor azt közölte

Nagy Imrével, ha a legkisebb kétsége van abban a vonatkozásban, hogy esetleg nem tartják be a megállapodást, akkor ő közli, hogy menedékjogunk továbbra is érvényes a követségen. Egyben azt is mondta, hogy ha Nagy Imre úgy látja, akkor ne induljon el. Végül is úgy döntött, hogy elindul. Ott volt egy magyar rendőr is, akit Maca, Nagy Imre felesége megszólított, hogy „nem szégyelli magát, magyar ember léte...” Amire az a rendőr azt válaszolta: „Esküszöm, hogy Münnich elvtárs akar beszélni Önökkel, és mindenkit hazaviszünk.” Felszálltunk, de miután Soldatic látta, hogy csak van valami aggály, azt mondta Nagy Imrének, két munkatársát velünk küldi, hogy biztos legyen abban, hogy ők az egyezményt megtartják. A jugoszlávok – Georgijevic és Dikić, akik diplomaták voltak – felszálltak az autóbuszra. Az autóbusz mögött állt egy személykocsi, de amögött már egy harckocsi állt. Így indult el a menet. A Benczúr utca sarkán Donáth Feri édesanyja szólt: „Én itt lakom, miért nem fordulunk be? Tegyenek le!” „Nyugalom, nyugalom” – mondta a rendőr. Erre Feri édesanyja azt válaszolta, hogy borzasztó így bánni felnőtt emberekkel. Ez szállóigévé vált. Az autóbusz tehát ment tovább, befordult az Ajtósi Dürer sorra, majd megállt. Itt valami magas rangú szovjet tiszt szállt fel, és felszólította a jugoszláv elvtársakat, hogy hagyják el az autóbuszt. Erre azt válaszolták, hogy nem hagyják el, mire a szovjet tiszt azt felelte, hogy akkor eltávolítja őket. Le is rugdosták őket. Mi pedig elindultunk, és kikötöttünk a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában, ahol az autóbusz sorfalként álló katonák közé állt be, közöttük mentünk fel az emeletre. Majd elosztottak bennünket a szobákba, ahol egy vaságy, egy asztal meg egy szék volt. Imre bácsinál még aznap este megjelent Walter Roman, aki a román párt nevében kapacitálta Nagy Imrét, hogy meg kellene egyezni, le kellene mondani, és nem tudom, még mi mindent szeretett volna elérni. Erről Nagy Imre egy cédulán értesítette Donáthot. Itt még a vécére is kísérgettek minket, mert nem akarták, hogy érintkezzünk egymással.

Másnap reggel sorban Münnich elé hívtak bennünket. Én nem tudom pontosan, hogy ki mit mondott. Hogy Losonczy Géza mit mondott, azt tudom, mert vele beszéltem. Ő egész egyszerűen azzal kezdte, hogy ilyen körülmények között nem hajlandó tárgyalni, csak szabadon. Majd sarkon fordult, kijött, és átment a szobájába. Én nem ezt tettem, mert Münnich aziránt érdeklődött, hogy mi a szándékom, hiszen nincs semmi akadálya annak, hogy hazatérjek. Erre azt válaszoltam, hogy én tegnap az ő aláírását láttam egy okmányon, és abban az volt, hogy min-

denki és azonnal hazatér. Ez a saját érdekünkben van, közölte velem, mert nem tudnak felelősséget vállalni értünk, ha a lakásunkra megyünk. De természetesen nem mindenki egyformán veszélyeztetett, és nem mindenki egyformán felelős, s ha én óhajtok, akkor hazatérhetek. „Mi a szándékom?” – kérdezte. „Osztani kívánom társaim sorsát – válaszoltam –, ha ők hazatérnek, én is, ha ők nem, én sem.” Ez volt a válaszom. Másnap közölték velünk, hogy továbbmegyünk. Alkonytájt ismét betereltek egy autóbuszba. Találgatni kezdtük, hogy hová visznek. Először azt gondoltuk, hogy Szolnokra, de valaki mondta, hogy a tököli reptér irányába megyünk. Volt ott egy katonai repülőtér, ahol három repülőgép állt. Elkezdtek olvasni a neveket. Én abba a gépbe kerültem, amelybe Nagy Imre és Szántó Zoltán. Egy tábornok szállt még be, Nagy Imre még kintől ismerte, de nem beszélgettek, csak nekem mondta, hogy kinti, és hogy mi a beosztása. Amikor felszálltunk, közölték, hogy két órán át fogunk repülni. Találgatni kezdtük, hogy hová megyünk. Két órára lehet Belgrád, s lehet Bukarest. Nagy Imre azt mondta, ő tudja, hogy Lvov körül pompás kolostorok vannak, úgy gondolja, hogy valami ilyesmibe visznek bennünket. De nem, Bukarestben, a repülőtéren szálltunk le. A gépre egy férfi jött fel, és magyarul kívánt jó estét. Közölte, hogy vendégül látnak bennünket. Nagy Imre erre azt mondta, hogy nem kértük. „De jól fogja magát érezni – hangzott a válasz –, mert külön zárkában lesz.” A repülőtéren megláttuk Losonczy Gézáékat és Donáth Fériéket.

Bevárták, míg mind a három gép landolt, majd busszal a pártközpont apparátusának snagovi üdülőjébe vittek. Kiosztották a szobákat, aztán jött a pincér, és hozta az italt. Minden úgy indult, mintha egy üdülő vendégei lennénk. De már az első nap kiderült, hogy nem lehet arra sétálni, amerre akarunk, mert körös-körül román őrség strázsál.

UTÓVÉDHARCOK

Valamit tenni kell!

■ **NAGY KÁROLY:** Visszaszekerezteünk a faluba, Erdősmeckére, és tudtuk, hogy most vége van, de azért még együtt maradt a tanács. Ez november 4-e, 5-e. Jöttek a hírek Pécsváradról, Pécsról, hogy a harcosok felmentek a Mecsekbe harcolni. És akkor az Erdősmecke Forradalmi Nemzeti Tanács figyelőszolgálatot biztosított a számukra. Valaki mindig figyelte az országutat, a szovjet tankok mozgását, és hírt adott a mecseki harcosoknak.

Állandóan hallgattuk a rádiót, hogy az ENSZ összeült, a Szabad Európa pedig egy az egyben közölte a tárgyalásokat. A hírekből gépelt öszszefoglalóimat továbbra is odaadtam a kisbírónak, hogy dobolja ki. Ez aztán november 9-e táján megszűnt. Ekkor még mindig mi voltunk a tanácsházán. Tizedikén jött egy telefon, egy ismeretlen hang, hogy „a tanácselnökkel akarok beszélni”. Mondom: „Itt Nagy Károly beszél, az Erdősmecke Forradalmi Nemzeti Tanács elnöke.” „Olyan már nincs.” Mondtam, „itt még van”, és letettem a kagylót. Másnap, 11-én jött egy telefon Pécsváradról, egy nagyon kedves női hang hívott – sosem tudtam meg, ki volt –, hogy: „Elindult magukért az ávos dzsip, a maguk falujába.” Addigra már jött a hír, hogy Zengővárkonyból, a szomszéd faluból a tanítót, akit ugyancsak a nemzeti tanács elnökének választottak, már el is vitték. Oda is kiment egy ávos dzsip, és felszámolta az egész tanácsot. Tudtam, ha engem elvisznek, akkor én a börtön négy fala közül már az égvilágon senkinek semmi jót nem tudok soha többé tenni, vagy legalábbis egy jó darabig nem. Akkor, ami éppen nálam volt, kis aktatáska, zseblámpa, mit tudom én, mi még, a hónom alá vettem, és kigyalogoltam a vasútállomásra, remélve, hogy mire odaérek, a dzsip még nem ér ki Pécsváradról Erdősmeckére. Úgy is volt. Felültem a vonatra, és bementem Pécsre.

■ **CSONGOVAI PER OLAF:** A Péterfy Sándor utcában Angyal Pista berendezett egy propagandaközpontot. Én akkor azt akartam, hogy kreáljunk valamilyen tárgyalási ürügyet, és csináljunk egy merényletet

Kádár ellen. A Péterfy Sándor utcában Pista mindenkit befogott, aki csak ott volt, hogy éjjel-nappal gépeljenek, nyomják és terjesszék a röpiratokat. Volt a kórház alagsorában egy stencilgép, azon ment a sokszorosítás. Amikor készen voltak a röplapok, Pista is kiment az utcára osztogatni. Bár segítettem Pistának a röplapok szövegezésében, nekem az volt a véleményem, hogy inkább meg kellene szervezni egy tárgyalást, és ott elkövetni egy merényletet Kádár ellen. Tárgyalni Pista is akart, mert állandóan telefonálgatott. A tárgyalásban benne volt ő is, de a merényletben nem, az csak az én elgondolásom volt. Voltak velünk a Baross utcai csoportból is emberek, akik vadabb srácok voltak. Azoknak a röplaposztogatás nem sokat jelentett, viszont az tetszett volna nekik, hogy részt vegyenek egy Kádár elleni merényletben.

■ KENDE PÉTER: November 4-e után az egyetlen dolog, amiben ténylegesen részt vettem, az *Október Huszonharmadika* című lap előállítása volt. November 7-én, valahol a Belvárosban gyűlést tartottunk Boldizsár Iván elnöklete alatt, ahol is elhatározottam, hogy a második szovjet intervenció elleni tiltakozásul az újságírók meghatározatlan ideig sztrájkba lépnek. Ebben csak egy társaság nem vett részt, az akkor már megalakult *Népszabadság* munkatársai. Jó ideig ez a közös elhatározás szabta meg a budapesti újságírók magatartását. Folyt valamilyen illegális mozgolódás az egykori kommunisták körében is, ezt elsősorban Ádám György szervezte. Ebben részt vett Fekete Sándor, Széll Jenő és Molnár Miklós is. Egy-két baráti megbeszélésre elmentem, előbb Markos György, aztán Beck András szobrász lakásán találkoztunk. Ezek inkább baráti-politikai beszélgetések voltak, hogy a magunk számára megpróbáljuk tisztázni a helyzetet.

Az *Október Huszonharmadika* című lap indulására nem emlékszem tisztán, csak azt tudom, hogy valamikor november 7-e táján jöttem össze először Gimes Miklóssal, aki akkor mindjárt leült, és megfogalmazta azt az írást, amelyet a *Magyar Újjászületés Tízparancsolatának* nevezett. Ez meg is jelent az *Október Huszonharmadika* első számában. Eredetileg röplapnak indult, végül is az első szám beköszöntője lett. A sokszorosítást Ádám György biztosította. Az előállítási, terjesztési munkákban Bohó Róbert és Pozsár István vett részt. Az ő letartóztatásukkor – 1957. január közepén – határoztam el, hogy jobb, ha elmegyek Magyarországról.

A lap készítése nagyon szigorú konspiratív szabályok között történt. Főszerkesztője, politikai irányítója Gimes Miklós volt, de néha Ádám György is beleszólt. A technikai szerkesztést én csináltam. Ez egy sze-

rény lapocska volt, igen kevés anyaggal, inkább agitációs újság, mint hírközlő. Az *Október Huszonharmadikának*, ha jól tudom, tíz száma jelent meg, az utolsó december 15-én. Gimes december 5-i letartóztatása után elvesztettük a lap főszerkesztőjét, de két-három szám még ezután is megjelent. Gimes lebukása után sokat segített Ádám Gyuri és Molnár Miklós. Az volt az elképzelésünk, hogy Magyarországon a szovjet megszállás után komoly társadalmi ellenállás lesz, valamilyen passzív rezisztencia, amely akár hónapokig is eltarthat, és rákényszerít az oroszokra bizonyos kompromisszumokat. November 4-e előtt mi demokráciában gondolkodtunk, november 4-e után azonban már nemzetben. Ez nagyon nagy változás volt! November 4-e után tökéletesen elhalványultak azok a politikai különbségek, amelyek addig minket más politikai irányzatoktól elválasztottak. Úgy éreztük, hogy ezután különbség már csak a jó magyarok és az árulók között van. A jó magyarokba mindenkit belevettünk, aki a forradalom álláspontján maradt. Az árulókhoz tartozott az a maroknyi ember, aki mindjárt kezdettől fogva a szovjetek oldalára állt. November 4-e vízválasztó, mert az egész kép átalakult, leegyszerűsödött a magyar nemzet és a Szovjetunió között folyó hosszú távú háborúvá.

■ LITVÁN GYÖRGY: A november 4-e utáni illegális mozgalmunk és tevékenységünk módját, vonalát, személyi összetételét nagyban meghatározta és befolyásolta az a körülmény, hogy a mi egész vezető csoportunk a jugoszláv követségen volt, lényegében internálva. Már a következő napokban megindult az a természetes folyamat, hogy mindenki lépett egyet, a réseket valahogy betömtük, és olyan emberekkel léptünk kapcsolatba, akikkel addig nem voltunk közeli ismeretségben. Ennek a szervezkedésnek a megindítója és lelke Gimes Miklós volt, a második legfontosabb emberét pedig Fekete Sándorban látom.

A dolog úgy kezdődött, hogy november 10-e körül kaptam egy telefonértesítést, hogy menjek el a Széchenyi rakpartra, Fekete lakására. Ott volt Gimes és még néhány ember, akikre ma egyszerűen képtelen vagyok visszaemlékezni, a belső körből, azt hiszem, senki. Arról beszélgettünk, hogy mi van Nagy Imréékkel, és hogy mi a teendő. Gimesnek nagyon rossz véleménye volt arról, hogy a Nagy Imre-csoport önként besétált a kelepcebe. Gimes nagyon radikálisan és határozottan mondta, hogy egy illegális mozgalmat kell indítani, mert nyugati segítségre vagy bármi hasonlóra nem lehet számítani. Megállapodtunk, hogy egy szűkebb mag fogja kidolgozni és előkészíteni a tervet, majd ennek megfelelően azok, akiknél ez szükséges lesz, újra találkoznak.

Mint később megtudtam, Gimes Miklós egy másik vonalon indította el a szervezkedést.

Néhány nappal vagy talán egy jó héttel később Kende Péter keresett meg, és elmondta, hogy szükség volna egy sokszorosítógépre, hogy az *Október Huszonharmadikának* egy második kiadását nyomhassuk rajta. A körülmények úgy jöttek össze, hogy véletlenül tudomást szereztem egy facér sokszorosítógép létezéséről, és megszerveztem, hogy ezt elszállítsák Hoffmann Gertrud tanárnő lakására. Ott kezdtük el stencillezni az *Október Huszonharmadika* második kiadását. Kézi tekerésű, rossz minőségű, ócska gép volt, amelyen sajnos csak vacak példányokat tudtunk készíteni. Részben tehát kiadtuk az *Október Huszonharmadikának* néhány számát, amely itt-ott eltért az eredeti kiadástól. Hozzá tettük a friss híreket, amelyeket a letartóztatásokról meg hasonlókról hallottunk, és volt olyan is, amikor önálló vagy majdnem teljesen önálló lapot csináltunk. Négy-öt számot adtunk ki, száz-százötven, talán kétszáz példányban. A terjesztés baráti, ismeretségi alapon történt. Mindannyiunknak volt néhány tucat olyan egyetértőnek és megbízhatónak tartott barátja, akinek adtunk belőle, és emellett az általunk készített röpiratokkal együtt közvetlenül a postaszekrényekbe dobva is terjesztettük.

Közben jelentkezett nálunk Fekete Sándor, és megmutatta az akkor *Hungaricus* álnéven írt, azóta közismert hosszabb vitairata első részét. A vitairatnak *Két pogány közt* volt az eredeti címe. A magyar forradalom előzményeivel foglalkozott, 1917-ig visszanyúlva, és a jugoszláv mintát is elemezte. Nekem annyira megtetszett, olyan briliánsnak tartottam, hogy elhatároztam, minden eszközt mozgósítunk, hogy nagyobb példányszámban tudjuk sokszorosítani és terjesztetni, mert ez a mi tulajdonképpeni ideológiai platformunk. Még mondtuk is tréfásan egymásnak, ezért érdemes ülni egypár évet.

■ GEORGIOSZ VASZILIU: Én a forradalom után, 1957 januárjában elutaztam Magyarországról. Angliába mentem. És akkor – azt hiszem – Fekete Sanyi mondta, hogy van valami, amit oda akarnak nekem adni, hogy kivigyem Fejtő Ferencnek Franciaországba. Megkaptam a *Hungaricust*, elolvastam, és azt mondtam nekik, hogy egyetértek, és ezért szívesen elviszem. Ők meglepődtek, hogy hajlandónak mutatkoztam, de számomra ez magától értetődő volt. Párizsban talákoztam Fejtővel, odaadtam neki a dokumentumot, és elbeszélgettünk.

56 után a *Hungaricus* volt az első igazi, eredeti dokumentum, amely kijött Magyarországról, amely kijött a szocialista országokból. És nagy

volt a hatása nemcsak Magyarországon, hanem Nyugaton is, értelmi-ségi körökben is, politikai körökben is. És valamilyen módon a magyar hatóságok rájöttek, hogy kik írták ezt a dokumentumot, és letartóztatták őket. És sajnos valaki kötelességének tekintette megmondani, hogy én voltam, aki kivitte.

■ ANDORKA RUDOLF: Mit lehetett volna tenni? Fegyveresen harcolni már nem próbáltam. Különbösen is, életemben nem sütöttem el fegyvert, nem vagyok katonaalkat. Elkezdtem nyüzsgögni, bejártam a jogi karra és máshova is. Egyetemi gyűléseken vettem részt. Éreztük, hogy valamit tenni kell, protestálni kell. Néha a METESZ székházában, gyűléseken találkoztunk, vitakoztunk. Ott már különböző irányzatok jelentek meg. Voltak, akik hajlandónak mutatkoztak együttműködni a Kádár-rezsimmel, voltak, akik kevésbé. Valahogy elkerültem a Kossuth Klubba, ahol Markos György vezényletével az Értelmiség Forradalmi Tanácsa működött. Érdekesnek találtam, nagyon sok időt töltöttem ott. El kell mondanom egy igazán jelentéktelennek látszó esetet. November 7-én vagy 8-án történetelt. Még mindig Kaas Ervinnél laktam, a Deák Ferenc utcában. Megjelent Gyurkó László, akit a gimnáziumból ismertem. Kaast kereste, azzal, hogy röpcédulákat kellene terjeszteni, és Ervin, aki recski rab volt, bizonyára rendelkezik olyan hálózattal, emberekkel, akik ezt a röpcédulát terjeszteni tudnák. Egy olyan röpcéduláról volt szó, amely orosz nyelven szólt a katonáknak, hogy ne lőjenek a magyarokra, mert azok nem fasiszták. Kaas megígérte, hogy megszervezi a röpcédulák terjesztését. Gyurkó pedig mondta, hogy másnap hová kell elmenni a röpcédulákért. Gondoltam, elvállalom. Nagyon megörültek ennek. Gyurkó megadta, melyik utcasarokra kell mennem, egy *Népszabadság*ot kell a kezemben tartanom. Elmentem, álltam a sarkon valahol az V. kerületben. Odajött egy fiatalember, és azt mondta, hogy sajnos a röpcédula nem készült még el, de van egy másik, amelyen Illyés Gyulának az *Egy mondat a zsarnokságról* című verse van, elvinném-e azt? Másnap elmentem a röpcédulákért, és elvittem őket Kaas lakására. Kitől vettem át a röpcédulákat? Lipták Tamás matematikustól, aki Krassó Györggyel együtt tevékenykedett.

■ TÓTH IMRE: November 5-én bementünk a szegedi egyetemre azzal, hogy mit lehetne csinálni. Kiss Tamásra, Ambrus Jánosra, Nagy Imrére, Reski Pálra emlékszem hirtelen. Elhatároztuk, hogy röpcédulákat fogunk gyártani, Nagy Imre mellett és az újonnan megalakult Kádár-rezsim ellen. Teljesen zavaros volt számunkra a helyzet. A röpcédulázásban részt vettek szocdem párttagok is. Amennyire visszaemlékszem,

a röpcédulák szociáldemokrata jellegűek voltak. Én a technikai lebonyolításban, a szétosztásban vettem részt. Az egyetem gépét használtuk, akkor még mi voltunk birtokon belül, azt csináltunk, amit akartunk. A MEFESZ még elismert szervezet volt. November közepén jöttünk fel Budapestre, mert hallottuk, hogy segélyeket osztanak a Vöröskezeszten keresztül. Rengeteg holmit kaptunk, amit aztán kiosztottunk a hallgatók között.

■ ERDÉLYI TIBOR: Novemberben hírt vettük, hogy a MEFESZ, amelynek megindult az újjászervezése, megkapta a volt szakszervezeti székház második emeletét a Dózsa György úton. Ott tevékenykedett Gruber László – később az én segítségével disszidált – és Prandler Árpád, aki később Magyarország ENSZ-nagykövetségént éveket töltött New Yorkban. Kaptam egy értesítést, hogy újraszervezik a MEFESZ-t, és a legnagyobb egyetem, a műszaki, ahonnan kiindult a forradalom, nincs képviselve. Másod- vagy harmadmagammal bementem a SZOT-székházba, épp egy nagygyűlés közepébe csöppentem. Emlékszem, hogy Prandlernek valami langyos, csitító hangulatú beszédéhez szóltam hozzá, nagyon izgatottan, nagyon mérgesen és nagyon álszelíd formában. Azt javasoltam, hogy lehetetlenné kell tenni a megszállók életét. Ezzel a felszólalással elértem, hogy megint valamiféle vezetőnek tekintettek. Leültem tárgyalni Prandlerrel, és felajánlottam, hogy szívesen bejárok segíteni, a Műegyetemet fogom képviselni, és hozok még kádereket. Javasoltam, hogy vegyük fel a kapcsolatot a vidéki főiskolásokkal és egyetemistákkal is, mert addig csak a budapestiek voltak képviselve. Egyetértett vele, és pár héten belül huszonnégy egyetem és főiskola csatlakozott hozzánk.

Néhányan rendszeresen összejöttünk a Belvárosi kávéházban, ahol úgy éreztük, hogy egymás között vagyunk. Tehát volt valamiféle kiválás abból a SZOT-székházban működő brancsból. Pomogáts Béla az ismertebbek közül, és Szűcsné Asbóth Erzsike meg Gyenes Mihály állatorvos. Időnként egy-két vidéki fiú is ott volt, aki fenn aludt Pesten, de rendszeresen mi négyen találkoztunk.

Mindenki sorolta a neveket, hogy hol, kit tartóztattak le, mit lehetne értük tenni. Minden egyetemen alakult egy bizottság – általában tanárokból, a Műegyetemen Papp Ferenc geológusprofesszor vezetésével –, amely a letartóztatott hallgatók javára, kimentésükre gyűjtött. Egyeztettünk, hol, mit sikerült elérni. Információt szereztünk például arról, hogy hány embert vittek ki Sztrijbe, hogyan áll a hazahozataluk, kiről mit lehet tudni. Voltak sokoldalú stencilezett anyagaink, például a mis-

kolci egyetemről, meg a vagonból kidobott levelek, cetlik másolatai. Ilyenekről, főleg érdekvédelmi dolgokról volt szó. Nem mondhatnám, hogy valamiféle előremutató, a forradalmat folytatni akaró tevékenység lett volna. Senki sem találta fel a spanyolviaszt, hogy mit kellene tovább csinálni.

■ REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ: November végén lehetett, amikor Göncz Árpád azzal keresett meg, hogy hajlandó lennék-e egy Nagy Imre által itt hagyott kéziratot Nyugatra eljuttatni. Röviden elmagyarázta, hogy amikor Nagy Imrét Rákosiék leváltották a miniszterelnökségről, aztán a pártból is kizárták, akkor nekifogott megszerezni a politikai nézeteit, és egyfajta testamentum formájában megírta. 56 nyarára ez már annyira együtt állt, hogy beadhatta a Központi Vezetőségnek, és körözni kezdte vezető párttagok és a barátai között, az értelmiségiek körében. Több példány forgott közkezen. Kettőt az ÁVO már elfogott a letartóztatott emberekkel együtt, egyetlen példány maradt még – hogy úgy mondjam – „szabadlábban”, annak az őrzője azzal a feltétellel juttatná el külföldre, ha kint kiadnák, minél több nyelvre lefordítanák, és magyarul visszaküldenék. Én elmentem az angol követség első titkárához, Cope-nak hívták, és ezt elmondtam neki. Azt mondta, hogy ígéretet nem tehet, de azt biztosan mondhatja, ha a kezükbe adom, akkor kijuttatják. Göncz Árpáival találkoztunk egy eszpresszóban, leültünk egymás mellett egy-egy aktatáskával, és amikor fölkelünk, akkor én az övét hoztam el, ő az enyémet. Ez volt a legegyszerűbb módja, hogy átvegyem. Én a követségi Land Roverbe bekészítettem egy láda italt, becsúszattam alá az aktatáskát, s amikor megálltam a követség előtt, az ott posztoló rendőr – puskával állt ott – szeme láttára a láda itallal besétáltam. Ezt annyiszor megtettem már, hogy ebben nem volt semmi különös.

Tény, hogy a tárgyaláson már ott sorakoztak ezek a kiadványok, angolul, németül, franciául, és úgy emlékszem, spanyolul is. *Nagy Imre a kommunizmusról*, azt hiszem, ez volt a közös címe minden nyelven, és különböző fedőlapok alatt magyarul is. Úgy csempészték be nagy példányszámban.

■ LAMBRECHT MIKLÓS: A Központi Munkástanács falragaszokon tette közzé a felhívását, hogy november 23-án délután két és három óra között magyar ember ne lépjen az utcára. Impozáns látvány volt, hogy amikor az ablakon kinéztünk, civil ember egy sem járt az utcán. Ha pedig egy-két ember itt-ott felbukkant, akkor az ablakokból olyan pfújolásban részesült, hogy ész nélkül berohant egy kapu alá. A jó ég

tudja, mit gondoltunk, hogy elérhetünk-e bármi sikert is ezzel a passzív ellenállással. Az biztos, hogy minden ilyen akciónak az volt a fő jelentősége és értéke, hogy tudtára adja a világnak, nem törődünk bele, hogy az oroszok letiporták a forradalmat Magyarországon, ezt nem fogadhatja el az ország lakossága csak úgy magától értetődően, mint egy természetes fordulatot. Ezzel szembe kell szegülni, a legártatlanabb és a lehető legkevésbé veszélyes eszközökkel, akár egy sztrájkjal vagy egy felvonulással.

■ TÓTH IMRE: A pesti néma tüntetés mintájára megrendeztünk egy tüntetést Szegeden is. Az volt a lényege, hogy aki nem ért egyet a Kádár-rendszerrel, ne menjen ki az utcára. Mi ketten Kiss Tamás barátommal kimentünk megnézni, hogy milyen hatása van a felszólításnak. Összesen három emberrel találkoztunk, pedig az a nap piacnap volt, de ahogy hallottam, Szeged határában leállították a parasztokat – két puffakkal és egy alacsony kis emberkével, akiről később kiderült, hogy ő volt Szeged vezető ügyésze.

■ ANDORKA RUDOLF: November-decemberben ide-oda csapódtam értelmiségi körökben. Egy összejöveten valaki elmondta, hogy idejön Menon, a moszkvai indiai nagykövet, aki találkozni akar többek között az egyetemi fiatalság képviselőivel. Én voltam az egyetlen, aki viszonylag jól tudott angolul, így engem választottak ki arra a feladatra, hogy az indiai nagykövettel beszéljek. Még ketten jöttek velem, akik kevésbé tudtak angolul. Halvány emlékként dereng bennem, hogy ebben az ügyben beszéltem Göncz Árpáddal is. A Margitszigeti Nagyszállóba kellett elmenni. Elég hátborzongató volt, a szálloda előtt nyüzsögtek a politikai rendőrség ügynökei, és ott kellett várni egy darabig, amíg Markos György kijött értem. Bementünk, és jó félórát beszélgettünk Menonnal, aki a forradalomról és az egyetemi ifjúság álláspontjáról érdeklődött. Nagyjából azt az értékelést adtuk a forradalomról, ami a Bibó István által fogalmazott kompromisszumos tervzetben szerepelt.

■ GÖNCZ ÁRPÁD: November második-harmadik hetében összejöttem egy újságíró ismerőssel, aki célzott rá, hogy az indiaiak szívesen vállalnak közvetítő szerepet az oroszok felé. A Budapesten akkreditált indiai nagykövet akkor Moszkvában állomásozott. Budapesten egy fiatal ügyvivő volt, nálam egy évvel idősebb, Rahmannak hívták, és Nehru baráti köréhez tartozott. Cambridge-ben végzett, négy vagy öt gyereke volt.

Amikor a forradalom kitört, Nehru elítélte mint ellenforradalmi és retrográd irányzatú megmozdulást, egészen addig, amíg Rahman első

budapesti jelentéseit meg nem kapta. Akkor Nehru álláspontja megváltozott: „egy Budapesten állomásozó kiváló fiatal tisztviselőnk jelentései alapján” – mondta a Parlamentben –, majd november 4-e után elítélte a forradalom leverését. Rahman rögtön felismerte az ebben rejlő lehetőséget: egy világpolitikai jelentőségű európai konfliktusban az akkor morális nagyhatalomnak számító India közvetítő szerepet vállaljon ott, ahol egyetlen európai hatalom és Amerika sem képes rá.

Felkerestem Rahmant, aki rendkívül rokonszenves volt, és azt mondta, valóban vállalják a közvetítő szerepet, de formális felkérés kell, mégpedig azoknak a szervezeteknek a részéről, amelyek a forradalom alatt fungáltak, tehát a központi munkástanácstól, a Parasztszövetségtől, pártoktól, forradalmi szervektől. A felkérés a következőket tartalmazta: a magyar forradalom nem irányult senki ellen sem, az ország békeségben kíván élni minden néppel, s a Szovjetunióknak is érdeke, hogy megtalálja a modus vivendit Magyarországgal, ezért az alulírott szervezetek kéri, hogy az Indiai Köztársaság vállaljon közvetítő szerepet a Szovjetunió és Magyarország között. A válasz az volt, hogy India Budapestre küldi tájékozódni a prágai nagykövetét, egy kiváló nemzetközi jogászt. Ő több ízben tárgyalt velem és Bibó Istvánnal is. Akkor már híre ment, hogy az indiaiak hajlandók közvetítést vállalni, akkor már áramlottak oda az egyetemisták és mindenki más javaslatai.

Ha jól emlékszem, a nőtüntetés napján, december 4-én Budapestre érkezett K. P. S. Menon, India Moszkvában és Budapesten akkreditált nagykövete. Menon a Margitszigeti Nagyszállóban lakott, tárgyalásunk észbontó körülmények közt folyt, mert üvöltött a rádió, hogy ne lehessen lehallgatni a beszélgetést. Kulturált, Oxfordban végzett, halk beszédű, jóindulatú, nagyon értelmes diplomata volt, aki fenntartás nélkül rokonszenvezett a magyar forradalommal. Tárgyalásunk idején, amikor híre jött a nőtüntetésnek, Menon azon nyomban autóba ült, és hogy ne következzék be valamiféle vérengzés, a nőtüntetés ideje alatt fel-alá cirkált kocsival a Dózsa György úton, természetesen az indiai lobogóval nagy fekete autóján. Bibó kibontakozási javaslatát azzal adtuk át Menonnak, hogy mint kibontakozási lehetőséget adja tovább az oroszoknak. Rahman tájékoztatásából tudom, hogy Menon át is adta Molotovnak, de nem kaptak rá választ. Ha közvetlen hatása nem volt is, híven tükrözte a magyarországi politikai konszenzust.

■ ABOD LÁSZLÓ: December 1-jén határoztuk el – Obersovszky Gyula, Gáli Jóska és Eörsi Pista kezdeményezésére –, hogy december 4-én, tehát november 4-e egy hónapos fordulóján csendes nőtüntetést szerve-

zünk, és megpróbáljuk rávenni a munkástanácsokat, hogy támogassák. A következő KMT-ülésen Sebestyénnel együtt elő is terjesztettük, de a vezetők tartottak az esetleges provokációtól, ezért nem merték vállalni a felelősséget. Ennek ellenére december 4-én megvolt a nőtüntetés. A felhívásban az szerepelt, hogy csak nők, egy szál virággal menjenek ki a Hősök terére, a virágot tegyék le az ismeretlen katona emlékművénél, és csendben távozzanak. Így is történt. A tüntetés után az emlékmű tele volt virággal, még egy nemzetiszínű zászlót is bele-tűztek, a virágtömeg megtartotta a zászlót.

■ MÉCS IMRE: November 4-e után végtelen gyűlöletet és elkeseredést éreztem én is, amint annyian mások, és kerestem a lehetőséget, hogy valamit csináljak az idegen, elnyomó nagyhatalommal szemben, amelyik ilyen aljas módon viselkedett velünk. Kapcsolatba kerültem egy laza szervezkedéssel, ilyen akkor nagyon sok helyen működött. Az egyetemen, a mentőszolgálatnál, a kórházakban a különféle szétzilálódott fegyveres csoportok tagjai keresték egymást, és már megalakultak a munkástanácsok, tehát sokan ott is tevékenykedtek.

Rendkívül sok kőszá hír terjedt akkoriban, a külföldi rádiók – jelesül a Szabad Európa Rádió – igen sok álhírt terjesztettek, többek között arról, hogy fölkelőcsapatok húzódtak vissza a Bakonyba, a Bükkbe. Az is elterjedt, hogy Maléter kiszabadult az oroszoktól, és csapatokat szervez. A nyugati adók tájékoztatása nem volt korrekt, a belső hírszolgálat megszűnt, ennek következtében – továbbá mert a vágyainkat tükrözték – ezeket a híreket nagyobb gyanakvás nélkül igyekeztünk elfogadni. Tehát novemberben még láttunk lehetőséget rá, hogy ellenállással meg lehet állítani az egész folyamatot, és az áruló, a magyar történelem folyamán legrondábban viselkedő kormányzatot térdre lehet kényszeríteni. Úgy éreztük akkor, az októberi napok után, hogy ahhoz soha többé nem lehet visszatérni, ami előtte volt, a szellemet már nem lehet visszanyomni a palackba. És azt éreztük, hogy tényleg mindenki egyformán gondolkodik, és csak egy maroknyi kisebbség áll a szovjetek zsoldjában. Ennek megfelelően a mi szervezkedésünk nagyon laza volt, és nem volt valami konspiratív. Tehát az egyetemeken és a klinikákon is csapódtak hozzánk emberek. Bárány János például november 16-án a jogi karon, egy diákgyűlésen elmondta, hogy részt vett a harcokban, hogy munkás, hogy híve a szocializmusnak, de mégis az ellenállók mellé áll. Közénk került egy Karászy János nevű repülő-tiszt, akit beléptettünk a karhatalomba, és onnan hozott nekünk információkat. Ő derítette ki, hogy a Maléterről és a Bakonyban harcoló

ellenálló csapatokról szóló hírek valószínűleg alaptalanok. Akkor határoztuk el – de ez már december közepe táján volt, a KMT vezetőinek a letartóztatása után –, hogy utána fogunk nézni ezeknek a dolgoknak. December végén Karászyt kiküldtük Bécsbe tájékozódni. Kijutott, beszélt telefonon Kéthly Annával, Király Bélával és másokkal. Január elején jött haza, és szomorúan közölte, hogy semmi remény, a Nyugat ismét cserbenhagyott minket, az ancien régime visszatér. Minden további véráldozat felesleges és káros. Január 11-én hosszú, keserves vita után feloszlattuk a szervezetet, és megbízást kaptam, hogy a rendőrség által keresett társaink külföldre juttatását megszervezzem.

■ SZAKÁCS ALBERT: November közepén Ózd még szabad sziget volt a szovjet megszálló csapatok és a szerveződő kádárista karhatalmi alakulatok gyűréjében. A *Szabad Ózd* továbbra is megjelent, számaiból az ózdi nemzetőrök személygépkocsival jelentős mennyiséget vittek Miskolcra, és a főútvonalakon száguldó gépkocsiból szétszórták. Ez több alkalommal is megismétlődött. Ekkor még a munkástanácsok, illetve a munkásság erős volt, másrészt – és azt hiszem, hogy ez nagyobb súllyal esett a latba – a hatalom még gyenge volt, egyszerűen örültek, hogy a megyeszékhelyeket úgy-ahogy hatalmukban tudják tartani, és ezért a vidékre nemigen volt módjuk erőket koncentrálni. Ehhez még el kellett telni egy-két hónapnak.

Ekkortájt történt, hogy Egerből megérkezett Kádas Géza, az 1948-as és az 1952-es nyári olimpiai játékok ezüst-, illetve bronzérmes olimpiakonja, és beszámolt róla, hogy ők Egerben már nem tudják előállítani az egri forradalmi újságot, mert a szerkesztőséget megszállták a kádáristák, a nyomdának pedig minden bejaratát erős szovjet fegyveres őrség védi. Kérdezte, hogy tudunk-e valamilyen segítséget nyújtani. Megkerestük a nyomdát, megkérdeztük, hogy állunk papírral. Ha jól emlékszem, azt mondták, annyi van, hogy öt-hatezer kétoldalas példányt ki tudnak nyomni. Géza ennek is nagyon megörült. A tehergépkocsijukon gondosan el volt rejtve néhány egri vonatkozású kézirat, és azt kérték, hogy általános, tehát Ózdon és Egerben éppúgy érvényes dolgokkal egészítsük ki és töltsük meg ezt a kétoldalas újságot. A nyomdászok még aznap délután kiszedték, betördelték, és éjszaka ki-nyomták. Kádasék hajnalban visszaindultak Egerbe. A lappéldányokat sikerült bejuttatni Egerbe, és ott terjesztették is – természetesen nem nyílt utcai árusításban, hanem már szamizdatként.

Ezekben a napokban a sztrájkoló ózdi munkásság a környező falvakból és az Alföldről is kapott élelmiszert. Megható volt, ahogy az ország

népe segíteni igyekezett azoknak, akik még harcolni próbáltak a kádárista hatalom megszilárdulása ellen. Az Alföldről olyan nagy tételben érkeztek élelmiszer-adományok, hogy az ózdi munkástanács úgy találta, szinte már fölösleg is van, ezért rendszeresen mentek fel három-négy tehergépkocsiból álló konvojok Budapestre. Így segítettük mi a budapesti gyárak és üzemek sztrájkoló munkásait.

A *Szabad Ózd* harmadik száma november 17-én jelent meg. Ennek a vezércikkét Hazádnak rendületlenül címmel Szabó Ferenc írta, aki korábban az *Ózdi Bányásznak* volt a felelős szerkesztője. Azt hiszem, párját ritkító eset, hogy tizenhárom nappal a kádári hatalomátvétel után ebben az országban olyan cikk jelent meg, amelyik még mindig nyíltan, nyomtatott formában, impresszummal ellátva visszautasítja a Kádár-kormányt, és követeli Nagy Imrét a kormány élére. Ebben a lapszámunkban Boda Dezső írt arról, hogy Miskolc népe nem tört meg. Azután Csatlakozunk címmel az ózdi építőmunkások munkástanácsának a nyilatkozatát lehet olvasni arról, hogy csatlakoznak az Ózdi Kohászati Üzemek, az Ózdi Szénbányászati Tröszt és a Borsodnádasi Lemezgyár követeléseikhez. A putnoki gépállomás munkástanácsa szintén jelezte szerkesztőségünknek, hogy csatlakozik.

November 19-e éjszakáját mint a kohászati üzem hangoshíradójának a vezetője, ügyeletben töltöttem a stúdióban. Valamikor tíz óra után jelzéseket kaptunk Sajóecsegről, később Sajószentpéterről, hogy egy nagyobb szovjet gépjárműoszló tankokkal, páncéllal Ózd felé tart. A munkástanács az erőviszonyok ismeretében az egyetlen elfogadható döntést hozta: nem kell szembeszállni ezzel a szovjet oszloppal, hisz ha ezt fel tudjuk is tartóztatni, a következőt már nem. Mindenki féltette a várost, a lakosságot a szinte elkerülhetetlen retorziótól. Éjszaka meg is érkezett Sehovcov őrnagy parancsnoksága alatt a szovjet páncélosalakulat. Az őrnagy közölte, hogy ő a városparancsnok, és ebben a minőségében ki is adta az első parancsát, amely a fegyverek leadásáról, kijárási és gyülekezési tilalomról, valamint a munkafelvételről szólt. Ezt az 1956. november 21-én megjelent negyedik lapszámunk közölte, de az újság már *Ózd és Vidéke* fejléccel jelent meg. Ezt az új címet az ózdi nyomdászok sebtében faragták ki, látszik is a betűkön. Mindenféleképpen jelezni akartuk, hogy nem lehet a *Szabad Ózd* fejléc azon a lapszámon, amely Ózd város szovjet katonai parancsnokának a parancsát közli.

■ KERESZTES SÁNDOR: Az *Új Ember* november 4-i száma négy oldalon jelent meg. November 4-e után azonban, amikor már a karhatalom

megalakult, és a különböző gócokat számolták fel, az egyik hajnalban az *Új Ember* szerkesztősége is sorra került. A Kossuth Lajos utcában az ablakon keresztül kidobálták és elvitték a november 4-i szám még meglévő példányait, s a lapot betiltották. Ezt követően a szerkesztőség és kiadóhivatal dolgozói együtt maradtak, annak ellenére, hogy közel fél évig nem jelenhetett meg a lap. Valamiből pedig meg kellett élni, mert az *Új Ember* semmiféle szubvenciót nem kapott. Ekkor nagyon érdekes szolidaritás részesei lehettünk, tudniillik az előfizetők legalább kilencven százaléka ugyanúgy megküldte a lap árát a plébániáknak, mintha megjelentünk volna. A vallásos olvasók együttérzése a gárda iránt fantasztikus volt.

■ NASZÁLYI GÁBOR: A november 4-e utáni letaglózás és az októberi eufóriát követő hihetetlen rossz élmény, rossz érzet keltette azt, hogy december körül elkezdtünk beszélgetni, szervezkedni, hogy a forradalmat meg kell menteni. Nem akartuk tudomásul venni, hogy elbukott. Négy iskolából szerveződünk össze. Az ismeretségi körünkben adódott, hogy bekerültek József Attilá-sok, toldysok és a Szabó Ilonka utcai Épületgépészeti Technikum diákjai, de a többséget a Petőfi Gimnázium adta. Szervezkedtünk, beszélgettünk, bővült a szervezet, hol itt, hol ott találkoztunk. A legvadabb elképzelésektől a legszelídőbbig minden előjött: fegyvert kell szerezni, követséggel kell felvenni a kapcsolatot, hogy segítséget kérjünk. Kerestünk lőszert, meg kerestünk fegyvert. Szóval, csupa olyan dolog, amin ma már egy kicsit mosolygok. Ezek inkább a fiatalság, a romantika számlájára írandók. Jelentősége annak volt, hogy együtt voltunk, a forradalmat akartuk folytatni, és ennek kapcsán kialakult egy szervezet, egy ütőképes társaság. Emlékeim szerint egy röpcédula készült. Tulajdonképpen 56 decemberében, 57 januárjában kezdtünk szerveződni. 57 tavaszán a kádári konszolidáció szorítása adta a lökést. De mi gyakorlatilag csak akkor szervezkedtünk, amikor iskolába jártunk, mert egyébként nem tudtuk egymást értesíteni, a telefon ritka madár volt abban az időben még Budapesten. Nyáron abbahagytuk a szervezkedést.

■ PELCZ JÓZSEF: Érdekes volt 1956 decembere. Az emberek rettenetesen féltek az inflációtól. Mindenki, mint az őrült, vásárolt. Az a vicc járta, hogy bemegy az asszony a hangszerüzletbe, és azt kérdezi: „Van fehér zongorájuk?” „De hát asszonyom, minek magának fehér, itt van fekete, az nem jó?” „Az már van.” Apám is vett egy biciklit meg egy motorbiciklit. Az öcsémnel karórát kaptunk, jó, igaz, hogy Ruhla márkájú NDK-s óra volt, a lehető legegyszerűbb, talán száz forintba

került, de mindenesetre ettől gazdag volt a karácsony. És kaptunk még egy-egy kis műanyag Kossuth-címeres kitűzőt.

Utána még sokáig cudar volt a helyzet, az utca telepingálva plakátokkal, mészfeliratokkal: Ruszki, haza! Ruszki domoj! Éljen Kádár! – FÉljen Kádár! – NE FÉljen Kádár! – MIÉRT NE FÉljen Kádár? – és a végén lemeszelték az egész falat, úgyhogy ennyi haszon volt belőle. Még hetekig bizonytalan volt az utca.

Ha jól emlékszem, valamikor februárban kerültem iskolába. Kiderült, hogy ott már állt a bál. A fiúk közül többen pisztollyal jöttek, behozták, cserélgették a töltényekkel együtt. Az iskolaudvaron rakott tűzben égették el az oroszkönyveket, a Rákosi-képeket. És hogy kik voltak ők? Nem az úrigyerekek, akik otthon a mama szoknyájánál, mindentől védve éltek, hanem kemény ferencvárosi srácok, akiknek most szobrot állítottak a Corvin mozi előtt. Az iskolában az első komoly megemlékezést március 23-án tartottuk. Emlékszem, hogy a tanárok nem tartottak órát, hanem meséltek 1848-ról, fölolvastak *A kőszívű ember fiaiból*, vagy a *Nabuccóból* megtanították a Szabadság-kórust. Röpcédulákat gyártottunk, kis papírokra írtuk: „Ruszki, haza!” meg „Nagy Imrére szavazunk”, és kidobáltuk az ablakon. Jöttek a rendőrök, hogy ki volt az, és nem árultuk el. Nehéz volt kordában tartani ezt a rendtől, iskolától elszokott bandát. A húszperces nagyszünetben kettes sorban kellett menni a folyosón, és akkor az egyik nyolcadikos elkezdte, hogy „Ruszki, haza!” Az egész iskola dörgött a „Ruszki, hazá!”-tól, vagy a „Fúj, fúj, Hannibál”-tól. Hannibál tanár úr volt az iskola párttitkára, így hívtuk, mert akkor már láttuk a filmet. Remegtek a falak, és jött az igazgató, üvöltött – szóval a forradalom akkor tört ki az iskolában, amikor az utcán véget ért. És a „Fúj, fúj, Dzsina!” – ő volt a borzasztó ronda, vörös hajú orosz tanárnő. Az orosz tanárnőt elzavartuk, a párttitkárt szintén el kellett vinni az iskolából. Egy félévre megszűnt az oroszoktatás, bevezették a németet. A sarló-kalapácsos címert kivágtuk a fali képkeretből, és Kossuth-címert tettünk bele. Valamikor márciusban adtak fél éves bizonyítványt, abba Kossuth-címeres bélyegzővel pecsételtek. Év végén viszont már címer nélküli bélyegző volt, egyszerűen kivágták a forradalom jelképét a gumi közepéből.

■ ABOD LÁSZLÓ: Volt még egy említésre méltó, nemes és szép vonása az egész harcnak. Amikor Magyarországon gyakorlatilag minden elcsendesedett, és részben még működtek a munkástanácsok, majd amikor már nem működtek, akkor is, fölmerült, hogy a letartóztatott családtagjait segélyezni kell. Sokágú segélyakció indult meg. A munkás-

tanácsok pénzt gyűjtöttek az üzemekben, és ezzel támogatták a letartóztatottak hozzátartozóit. A másik szárny a letartóztatott értelmiségiek, mindenekelőtt fiatal írók támogatására alakult. Ennek a segélymozgalomnak fő alakja, szervezője és irányítója Bibó István volt, jobbkeze pedig Göncz Árpád, és részt vettem benne én is. A részvételem abból állt, hogy ismertem sok fiatal író, és kinyomoztam, kik azok, akiknek a családja a legjobban rászorul a segélyre. Az akcióban részt vett még egy régi barátom is, akin keresztül eljutottunk a Baumgarten-alaphoz, ahová Németh László helyezett letétbe elég jelentős összeget az „arra rászorulókat megsegélyezéséért” címen. Ez a segélyakció még a letartóztatásom előtt egy héttel, 1957. április végén is működött.

■ MOLNÁR TIBOR: Sokfelől kaptunk segélyeket. Volt, hogy pénzsegélyt kaptunk, hozták az emberek, volt, hogy az Írószövetségből élelmi-szert kaptunk. És a Zöldkeresztnek a segélyét is megkaptuk, a Marczibányi téri iskolába kellett lemenni ezért a segélyért. Tehát ilyenekből éledgeltünk.

A hatalomból kikerült pártok

■ RÉVÉSZ ANDRÁS: A támadás második napján, november 5-én kigyuladt a házunk. Akkor történt, amikor végre én is elszántam magam, hogy lemegyek a pincébe. Éppen amint a lépcsőházból kiléptem, közvetlenül előttem robbant egy akna, szinte megvakított a fénye. De selejtes gyártmány lehetett, mert mindössze egy szilánkot kaptam a bal lábam fejébe. Erősen vérzett, csak mások segítségével jutottam le a pincébe. Ott feküdtem három napig, amíg végre november 7-e tájékán átcipeltek a Péterfy Sándor Utcai Kórházba, ahol öt hétig feküdtem. A kórházban számos igazoltatáson estem át, s láthattam, amint a szobákból összeszedik azokat a fiatalokat, akiket azzal lehetett gyanúsítani, hogy a harcok folyamán sebesültek meg.

Ahogy október 23-a után pillanatok alatt létrejött a Szociáldemokrata Párt, úgy november 4-ét követően pillanatok alatt szét is hullott. Mindenki mentette az életét. Igyekeztek kapcsolatba lépni a meglévő munkástanácsok embereivel. Nagyon sűrűn váltogatták az emberek egymást a kórházban, s nekem közben még fizikai fájdalmaim is voltak. Nehéz visszaemlékezni arra a közel száz emberre, akik fölkerestek. Jöttek ismeretlenek, bemutatkoztak, hogy ilyen és ilyen csoportot képviselnek. Még a Széna téri csoporttól is járt nálam valaki, hogy számíthatunk rájuk mint karhatalomra. Volt ebben valami különös. A kór-

házban fekszem, és közben arról biztosítanak, hogy számíthatok a fegyveres közreműködésükre. Én pedig mindenre vagy az áldásomat adtam, vagy azt mondtam, hogy mindent el fogok követni azért, hogy az országban normális légkör, olyan jogállapot jöjjön létre, amelyben mindenki megkapja a szereplési lehetőséget és annak a lehetőségét, hogy bekapcsolódjék az újjáépítésbe, a magyar élet újjáalakításába. Fischer József, aki szintén meglátogatott, azt mondta, hogy ő személyesen tárgyal Menonnal.

Miután kijöttem a kórházból, a lakásomon pártvezetőségi ülést tartottuk – azt hiszem, az ötödiket –, amelyen majdnem mindenki részt vett. A volt börtöntársaim szinte kivétel nélkül beszámoltak róla, ki mindenkivel tartanak kapcsolatot. Így például Nagypál Jenő vagy Ivanics István beszélt arról, milyen kapcsolatuk van Rácz Sándorral, Bali Sándorral és a munkástanácsokkal. A pártvezetőség hosszan tárgyalt arról is, hogy azok a szakszervezeti emberek, akiket Gáspár Sándorral összekapcsoltunk, hogyan próbálják a szakszervezetek keretébe betagozni azokat a szociáldemokratákat, akik részt vettek a munkástanácsok megalakításában.

Érkeztek biztató jelentések, amelyek szerint jó lenne, ha a pártvezetőség tagjai kimennének a jelentősebb munkahelyekre, így például a MÁV-hoz vagy Csepelre, és a szakszervezetek vonalán próbálnának kapcsolatot létesíteni az ott dolgozó szociáldemokratákkal, illetőleg a munkástanácsokkal. A szakszervezeteknél dolgozó embereink pedig arról számoltak be, hogy Gáspárék részéről teljes jóindulat tapasztalható. Gáspár – az embereivel együtt – azt az álláspontot képviselte, hogy előtérbe kell helyezni a szociáldemokratákat, mert mi a munkássággal szorosabb kapcsolatot tudunk létesíteni, és az egyre inkább fellángoló szenvedélyeket mérsékelni tudjuk. Ebben feltételezhetően szerepet játszhatott az, hogy a szociáldemokrata pártvezetés ellenezte a munkástanácsok által hirdetett sztrájkokat; azt próbáltuk megértetni, hogy ez nem vezet eredményre. Sztrájkolni csak akkor szabad, ha az ÁVH föltámad, és újra olyan parancsuralmi rendszer alakul ki, amilyen volt. Arra helyeztük a súlyt, hogy minél több jármű menjen vidékre, hozzon élelmiszert, aminek eredményeként megismétlődött az 1945-ös állapot. Szinte minden üzemtől teherautók mentek vidékre, és hozták az élelmiszert a fővárosba.

Talán 1957. január elején Kálmán József azt mondta, hogy menjek el a szakszervezeti központba, mert Kisházi Ödön megállapodott Gáspárral, hogy ő is részt vesz a szakszervezeti mozgalomban. Erősen sán-

títva felmentem a SZOT irodájába. Legnagyobb meglepetésemre az ülést Kisházi nyitotta meg. Azt mondta, most a Szociáldemokrata Párt vezetőit kérte magához, mert a Gáspár Sándorral folytatott tárgyalások alapján megállapította, hogy a munkásság egyre inkább sztrájkolni akar. Elmondta, hogy az oroszok nem tűrnek el mást, mint a munkáshatalom érvényesülését, ezért arra kéri a jelen lévő szociáldemokrata vezetőket, járuljanak hozzá, hogy a szakszervezetekben kerüljék a pártvonatkozások megjelölését, tehát ne arra hivatkozzunk a jövőben, hogy itt szociáldemokraták és kommunisták vannak, hanem hogy a munkásság van jelen. Erre én eléggé hangosan felhördültem, és meg se vártam az exozéja befejezését, felszólaltam, hogy ez ellen a legélesebben tiltakozom, mert Gáspárral az első alkalommal a szociáldemokrata–kommunista arány vonatkozásában hetven–harmincban állapodtam meg. Tehát én igenis ragaszkodom – mondtam – a Szociáldemokrata Párt szerepének hangsúlyozásához. Erre Kisházi föl pattant: megint eljutotunk odáig, hogy az entellektüelek akarják meghatározni a párt irányvonalát, hogy Révész doktor elvtárs csillapítás helyett még szítja is a szociáldemokraták és a kommunisták között fennálló nézetkülönbségeket. S mint mondta, elvárja tőlem, hogy a munkásegység szempontjait vegyem figyelembe, annál is inkább, mert az oroszok a jövőben nem állnak szóba a szakszervezetek vezetőivel. Formálisan összevesztünk, úgyhogy attól kezdve én Kisházival nem is álltam többé szóba, bár ő néhányszor próbált közeledni hozzám. Azokat az embereket pedig, akiket beküldtünk a szakszervezetbe, Kisházi szép lassan átterelte a maga megalkuvás jellegű felfogására, ő maga pedig hamarosan, talán már márciusban vagy áprilisban munkaügyi miniszter lett.

Az így átalakult szakszervezetek lényegesen különböztek az 1948–49 és 1956 közötti szakszervezetektől, mert az embereknek kinyílt a szemük és a szájuk. Ennek köszönhetően a munkásság jelentős része nagy zúgolódással fogadta, hogy a munkástanácsok vezetőit letartóztatták. De ahogy múlt az idő, és ahogy megtörténtek a letartóztatások, egyre inkább kezdett kialakulni az a „konszolidáció”, amelyet Kádárék és főként Marosán György a maga szájtevéseivel is elősegített. Marosán akkori szerepe nagyjából ismert. Ő volt az, aki elnémította azokat a szociáldemokratákat, akik azért mentek be a szakszervezetekbe, hogy mérsékeltebb vonalat képviseljenek.

■ KÁNTÁS LÁSZLÓ: Én mint a szocdem párt aprócska figurája nem tudom, hányszor jártam a Parlamentben december elejéig, úgyhogy többször bemutatnak Kádárnak, Andropovnak. Más dolgom ugyan nem

volt, mint jegyzetelni, hogy hogyan egyezkedik a szocdem párt a kormánnyal. A kormány nagyon nagy engedményt tett, egyetlen régi szociáldemokratát sem vittek el 56-ot követően. Mégpedig azért, mert a Szociáldemokrata Párt voltaképpen ígéretet tett arra – akkor már Kéthly Anna nem volt itthon –, hogy a világon semmi balhét sem fog csinálni. Hogy ez írásban rögzítődött-e, nem tudom, mindenesetre elhangzott. A szocdem párt ismét beugrott, mint 48-ban. De mivel itt volt tíz vagy hány szovjet hadosztály, nem lehetett olyan sokat vacakolni, kompromisszumot kellett kötni, hogy minél kevesebb ember kerüljön börtönbe, minél kevesebbet végezzenek ki, verjenek agyon. Lebegtettek bennünket. Abban a hitben tartottak, hogy majd minden jóra fordul, csak először csináljunk rendet, hiszen az anarchia senkinek se kedvez.

■ VÖRÖS VINCE: November 5-ét követően hazakerültem Baranyába, a családomhoz. Kovács Béla Budapesten maradt, hogy a politikai élet alakulásáról tájékozódjon, és Kádárékkal fölvegye a kapcsolatot, hogy valamiféle megállapodásra jussanak egy koalíciós kormány alakításáról. Kovács Béla tárgyalt is Kádár Jánossal ebben az ügyben, és Kádár biztatta, hogy neki is az az álláspontja, hogy a Független Kisgazdapárt, a Petőfi Párt és a Szociáldemokrata Párt a kommunista párttal közös koalícióban végezze tovább az ország irányítását. Volt egy előterjesztésünk, amelyben leírtuk, hogy a szocializmus vívmányait meg kívánjuk tartani, és a szövetkezeteket is úgy gondoltuk el, hogy azokat a parasztság a magyar viszonyoknak megfelelően, önkéntes alapon hozza létre. Tehát nem úgy gondoltuk, hogy a vezető szerep továbbra is a kommunista párt kezében marad, hanem egyenlő arányú képviselő útján akartuk a koalíciós kormányzást megvalósítani. Kádár magához kérte Kovács Bélát, és tárgyalásokat folytattak erről a nyilatkozatról. Abban állapodtak meg, és Kádár János is úgy gondolta, hogy koalíciós kormányt fognak alakítani a további ügyek vitelére. Eltelt egy-két nap, és Kádár megint magához kérte Kovács Bélát. „Nézd, Béla, úgy látom, egészségre nem vagy teljesen rendben, menjél haza Pécsre, kezeltesd magad, és amikor annyira rendbe jössz, hogy a tárgyalásokat tudjuk folytatni, akkor értesíts, és újra összejövünk.” Ez egy finom megoldás volt Kádár János részéről. Nem mondta Kovács Béla szemébe, hogy a koalíciós kormány felsőbb, szovjet rendelkezésre nem jöhet létre.

■ KELEMEN SÁNDOR: Körülbelül november közepétől az események nagyon felgyorsultak. Részben az orosz megszállás következtében, részben a pártok lehetőség szerinti mozgása és az ezzel kapcsolatos ki-

bontakozási tervek következtében alakult ki az, amit mi akkor utóvédharc-állapotnak neveztünk. Ebben a vezető szerepet kétségtelenül a Petőfi Párt játszotta. Elsősorban Bibó István, aki már november 6-án, államminiszteri minőségben írt egy kibontakozási tervezetet. A koalíciós pártok november 4-e után végeredményben már a hatalomból kikerült pártok voltak, de még nem számolták fel őket. Általában a Bibó-terv alapján indultak el.

A Bibó-koncepcióval teljes mértékben egyetértettem. A Nemzeti Parasztpártból alakult Petőfi Párt ideiglenes vezetőségének tagjai folyamatosan részt vettek az utóvédharc munkájában. Farkas Ferenc hivatalvezetői minőségében rendszeresen bejárt az irodába. Rendszeresen bejárt a helyettese, Zsigmond Gyula is. Igen komolyan ide kötődött Sebestyén László és Sinka István. Keresztury Dezső is elég sokszor bejött. Gyakran jelen volt Illyés Gyula is. Veres Péter helyel-közzel járt csak be. Bibó István rendszeresen bejárt, Féja Géza, Tamási Áron alkalmoszerűen. Eleinte nagyon rendszeresen látogatott bennünket Somogy megyéből Kanyar József, és elég sűrűn bejárt S. Szabó Ferenc is, később azonban elmaradt. Érdekes módon Zsebők Zoltán teljesen elmaradt.

Gyakorlati politikai szempontból ennek a Petőfi párti összejövetel-sorozatnak az igazi értelme, eredménye két dolog volt. Az egyik az, hogy a Petőfi Párt a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal nagyon szoros kapcsolatot épített ki. A másik pedig az, hogy valamikor december végén vagy januárban az Írószövetség kibontakozással kapcsolatos javaslatait, illetve helyzetértékelését a Petőfi Pártban is megtárgyaltuk.

Az idő múlásával ezek az összejövetelek ritkultak, az emberek látták a helyzet reménytelenségét, és már nem jelentek meg. Lassan én is elmaradtam, mert amit Bibó megírt, azzal egyetértettem, de a megvalósítására gyakorlati remény nem volt. Erre az időszakra az is jellemző volt, hogy lebukásunk után a társutassá lett parasztképviselők közül sokan átálltak, beléptek a kommunista pártba, és ott lettek képviselők, sőt némelyik közülük még az Elnöki Tanács tagja is.

■ PÁRTAY TIVADAR: Nem lényegtelen kérdés, hogy 1956. november 4-e után automatikus volt-e, hogy a kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottsága Dobin keresztül kapcsolatot tartott a Kádár-kormánnyal. Nagy Imréék elszállítása után nyilvánvalóvá vált, hogy Nagy Imre egész vonala megszűnt mint politikai tényező. Nekünk, ha politizálni akartunk, mint ahogy akartunk, mert lehetőséget láttunk rá, hogy számunkra inkább megfelelő politikai szituáció alakul ki, figyelembe kel-

lett venni, hogy van egy Kádár-kormány, és azt el kellett ismerni. Nem volt más lehetőség, nem lehetett mással tárgyalni, annál is inkább, mert a magyar politikai élet és Moszkva között Kádár volt az összekötő, úgy, ahogy Dobi és az ideiglenes intézőbizottság között én, illetve, ahogy köztünk és Kádár között Dobi. Talán így lehet az akkori helyzetet primitíven, de érthetően jellemezni. Nekünk nem lehetett kikapcsolni Dobit, Dobinak nem lehetett, tehát közvetve nekünk se lehetett kikapcsolni Kádárt, el kellett ismernünk. Márciusig mi Dobi közvetítésével tárgyaltunk a Kádár-kormánnyal, annak ellenére, hogy a szimpátiánk a Nagy Imre-kormányé volt. Figyelembe véve tehát a reális helyzetet, a politikai adottságot, márciusig tárgyaltunk, ami azt is jelenti, hogy az ideiglenes intézőbizottság elismerte a Kádár-kormányt. De nem is volt más lehetőség.

Innen nekem el kell mennem

■ CSONGOVAI PER OLAF: Angyal Pistával meg Eörsivel együtt Szirmai Ottó is a Péterfy Sándor Utcai Kórházba vonult vissza. Már tudtuk, hogy az új hatalom egyre inkább kezdi összeszedni politikai ellenfeleit. Amikor az egyik éjszaka bejöttem a kórházba, egy mentősrác szólt, hogy itt vannak már a rendőrök, engem keresnek. Szabályosan kirúgott a kórházból, hogy menjek el innen, mert ennek rossz vége lesz. A házmesterünk fia is figyelmeztetett, hogy kerestek. Amikor Eörsi Pista is figyelmeztetett, akkor eldöntöttem, hogy elhagyom az országot. Még próbáltam rávenni Angyalt, mondván, hogy itt vége mindennek, de ő hallani sem akart róla. Azt mondta, életünk csúcspontját értük el. Mondtam, hogy nekem is ez az érzésem, de most vége.

November 13-a, 14-e lehetett már, amikor még egyszer hazamentem, és közöltem Pannival, a feleségemmel, hogy innen nekem el kell mennem, mert itt minket levertek. Vonattal indultam el. Hegyeshalom előtt a vonatot leállították, leszálltunk, és elindultunk gyalog Ausztriának. Helyi parasztoktól tudtuk meg, hogy merre is van Ausztria, merre kell mennünk. A menekülttáborban megkértek, hogy legyek tolmács. Azt hiszem, tíz napig vagy két hétig tolmácskodtam itt, utána jöttek a különböző országokból a küldöttségek, és összeszedték, hogy ki hova akar menni. Én a franciáknál jelentkeztem, és elvittek Franciaországba vonaton.

Előbb egy laktanyába, azt hiszem, Besançonba kerültünk. Ott mind-egyikünknek adtak öt frankot és egy vonatjegyet Párizsba. Összeáll-

tunk néhányan magyarok, és fölmentünk Párizsba. Kivettünk egy szállodai szobát, s ott töltöttük az első éjszakát. Aztán közölték, hogy hol vannak azok az intézmények, ahol segítséget, ellátást, egyebeket lehet kapni. Sőt, megmondták, hol van a szegények közkonyhája, ahol lehetett kajálni. Később hallottunk egy helyet a Montmartre-on, ahol egy zsidó menedékhelyen éjjeli szállást és ennivalót kaptunk. A menedékhelyen meghallottuk, hogy Király Bélának szervezkednek, és harcok vannak a Dunántúlon, elhatároztuk hát, hogy hazajövünk. Körülbelül december 5–6-a felé érkeztünk haza, azzal a szándékkal, hogy Király Bélával együtt (vagy mellett) folytassuk a harcot. De aztán Pesten kislőtt, hogy semmi ilyesmiről nincs szó. Kimentem Albertfalvára a feleségemhez meg a lányomhoz. Állítólag vérdíj volt kitűzve a fejemre. A szomszédoknál bújtam el néhány napig. Már tudtam, hogy Angyalt letartóztatták.

Másodszor Pannival együtt indultunk el. Nekem már volt egy francia menekültügyi papírom is, így amikor átértünk a határon, kértük, hogy azonnal Bécsbe mehessünk. Jelentkeztem a francia követségen, ahol adtak jegyet Párizsig. Vonatra ültünk, és szépen el is jutottunk Párizsba.

■ GÖMÖRI GYÖRGY: November 17-én az egyetemi forradalmi diákbizottság kiküldött bennünket Ausztriába. Ez a küldöttség négytagú volt: Sándor Andris, aki akkor már végzett, és beszélt németül, a fiatal Molnár Jóska, Radnóti Zoli, aki évfolyamtársam, tehát szintén magyar-történelem szakos volt, és én. A diákbizottság szerzett hivatalos papírokat a szovjet városparancsnokságtól, tehát orosz papírjaink voltak. Emlékszem, az igazolvány bele volt varrva a kabátunk bélésébe, hogy igazolni tudjuk magunkat Bécsben. Először is azt akartuk elérni, hogy az osztrákok a vöröskeresztes szállítmányokat lehetőleg ne a Magyar Vöröskeresztnek adják át – mert akkor már hivatalos kézben volt, tehát a segílyt a szovjetek osztották el, ami nekünk nem volt jó –, hanem közvetlenül az egyetemre küldjék. Másodszor: útközben kitaláltuk, hogy ha már ott vagyunk, szervezzünk egy nemzetközi tiltakozó diákmozgalmat a magyar forradalom elfojtása ellen.

Amikor elindultunk, anyám, aki okos asszony volt, azt mondta: „Fiam, tudom, vissza akarsz jönni, de ha esetleg mégis kinn maradnál, akkor csak olyan országba menjél, ahol tudnak angolul! Jól tudsz angolul, ott fogsz szerencsét csinálni.” Ezt megjegyeztem. De mi vissza akartunk jönni, miután a megbízást teljesítjük. Csak sajnos közben történt egy és más. Úgy mondanám, hogy a kibontakozás lehetősége november 4-e és körülbelül november 22-e közé esett – akkor vitték el Nagy Im-

réeiket a jugoszláv követségről –, amikor még talán lehetett volna valamit csinálni, ha a munkástanácsok másképp viselkednek, ha Kádárnak több hatalma van, mint ami volt, és a saját szakállára meg tud egyezni, mint ahogy nem tudott, és így tovább. Abban a pillanatban, amikor Nagy Imréeiket elvitték, lehetett tudni, hogy a játszma első fele le van játszva. A második egyelőre nem, mert azt még nem lehetett tudni, hogy meddig tart a nép ellenállása.

Bécsben a küldetésnek megfelelően próbáltunk ténykedni, de kiderült, hogy a Vöröskeresztnél nem tudunk semmit elérni, nem hallgatnak ránk, mert megvan a maguk bürokratikus rendje. A másik célunk meg azért nem sikerülhetett, mert az osztrákok borzasztóan ragaszkodtak a semlegességükhöz, és azt mondták, hogy mindent megadnak a magyar menekülteknek, de arról, hogy ott politikai tevékenységet folytassanak, szó sem lehet. Közben szólt egy magyar társunk, hogy a British Councilnél interjúvolják az embereket külföldi tanulásra. Ez 19-, 20-, 21-én, tehát még Nagy Imrée elrablása előtt volt. Bementünk. Rögtön fölvettek Oxfordba. A forradalomról, az egyetemről kérdezgetett egy háromtagú bizottság, amely Oxfordból verbuválódott, azért, hogy odavigyék az értelmesebb magyar menekült diákokat. Az egyik bizottsági tag Max Hayward volt, aki kiszúrta magának. Nemcsak az angol-, a lengyel- és a kis orosz tudásom miatt, hanem mert látta, hogy én ilyen közép-európai típus vagyok, és irodalommal foglalkozom, mint ahogy ő is. Ő orosz irodalommal foglalkozott, csodálatos figura volt. Ő fordította angolra Szolzsenyicint például. November 28-án értesítés jött, hogy másnap repülőgéppel visznek bennünket Angliába.

■ KIRÁLY GYÖRGY: Amikor már teljesen vége volt mindennek, december elején a bratyó azt mondta: „Te, öcskös, lépjünk le, mert nekünk balhénk lesz.” Mondom: „Tudod mit, ne lépjünk le.” „De – azt mondja –, lépjünk le, mert meg is van beszélve.” Az a két srác, aki velünk volt, szintén megjelent, és mentünk Ausztriának. Eljutottunk egészen Sárvárig. Répcevisnél, egy háznál egy idősebb embertől kértünk felvilágosítást, hogy merre kell menni a határ felé. Az volt a feltűnő, hogy sokáig beszélt az öreg. És akkor egyszer csak orosz hangokat hallottunk. Az egyik gyerek pontosan a lábán volt megsérülve, és a kerítésen kellett átmászni; én toltam a gyereket át. Át tudtam segíteni, a bratyó átmászott, a másik is átmászott, én meg már másztam volna, amikor a rusz kik géppisztollyal odaértek. Ők tovább is tudtak menni, de engem elkaptak. Bevittek Szombathelyre. Onnan leléptem, a rendőrségen az első emeletről kiugrottam. Még egyszer nekiindultam,

megint elkaptak, akkor viszont már felhoztak Pestre, a Fő utcába. Amikor Szombathelyről jöttem ki, kérdezősködtem, nem voltam ismerős. Gyerek voltam, arrafelé nem is jártam előtte, az már tulajdonképpen határsáv volt abban az időben. Kérdezősködtem, merre kell menni, valószínűleg így küldtek rám megint valakiket, mert akkor már a magyar határőrök kaptak el. Aztán felhoztak ide, a Szőlő utcába. Ez már karácsony előtt volt. Behívták a fatert, és ő aláírta, hogy nem fogok meglépni, így aztán kiengedtek. Tizenhat éves voltam, kénytelen volt aláírni.

■ RENTOUL FERENC: November 4-én egy bécsi szállodában a telefon vert fel álomból hajnali ötkor. A bécsi nagykövetség sajtóattaséja azt mondja: „Látja, milyen jó, hogy nem eresztettük be Magyarországra?” Mondom, miért? „Hát nem tudja, mi történt?” Mondom, nem. Erre ő közölte velem, hogy mi történt. Gyorsan felöltöztem, megkerestem a BBC bécsi tudósítóját, szereztünk valahonnan gyorsan egy autót, neki volt magnója, és lementünk Nickelsdorfba, a határra. Ott kaptuk el a Magyarországról kijövő menekültek első hullámát. Az osztrákok egy hirtelen kiürített iskolában és egy kaszárnyában helyezték el őket, nagyon rendesen. Beállítottak táborigyákokat, ágyneműt adtak és mindenfélét, amire szükség volt.

Ezek az emberek határ menti menekültek lehettek. Sokukkal készítettem interjút. Beszéltem például egy asszonnyal, aki a két gyerekével és az urával volt ott. Emlékszem, azt kérdeztem, hogy miért jöttek ki, mik a terveik. Azt mondta: „Nekünk nincsenek terveink, nem lehetnek terveink. Csak egy tervünk van: szeretnénk ugyanazon a párnán fölébredni, amire este a fejünket lehajtottuk.” Ezeket az interjúkat a BBC talán még aznap este vagy másnap leadta. És attól kezdve a BBC napokon át közvetített Magyarországról kimenekült magyarokkal készített interjúkat. 1956 novembere után a BBC igazgatósága a külügyminisztérium hozzájárulásával meghosszabbította a magyar adások idejét. Tehát adtak még egy külön negyedórát. Sőt egy másik, addig még példa nélkül álló lépés történt: engedélyt adtak rá, hogy a magyar menekültek a BBC hullámain értesítsék rokonaikat, hogy megérkeztek. Ez azért volt precedens nélkül álló dolog, mert az angol posta alapítólevelében benne van, hogy üzenetet csak a posta közvetíthet. A BBC-nek erre külön belügyminiszteri engedélyt kellett kapnia. És még valami: értesülésünk szerint mindenféle zavarás ellenére Magyarországon sokan hallgatták a BBC-t, pusztán azért, mert a háborúban ez a rádió annyira megalapozta a szavahihetőségét, hogy az emberek, ha

valami érdekes történt, csak azért, hogy ellenőrizzék, valóban úgy van-e, megpróbálták a BBC-re kapcsolni.

■ SZABÓ GERGELY: Az országból valóságos népvándorlás indult meg. A nyugati határok eleinte gyakorlatilag nyitottak voltak. Sokan úgy gondolták, hogy a hőbörgésük miatt nem sok jó vár rájuk itthon. Különösen sokan vándoroltak ki az ország nyugati részéből a határ közelsége miatt, vagy akinek rokona élt külföldön, és számíthatott segítségre. Sok fiatal is elment, cél nélkül, vitte őket az áradat. A Szabad Európa Rádió valósággal ontotta az üzeneteket az itthon maradottaknak. A kivándorlási láz megtizedelte Melbourne-ben lévő olimpikonjainkat is. A Farkas Mihály által összetoborzott Honvéd futballhírességei közül Puskás Öcsi, Kocsis Sándor, Czibor Zoltán pedig már hamarosan Spanyolországban kergette a labdát.

■ ANDI JÓZSEF: Azt tudom, hogy apu anyunak azt mondta: „Miért mennék el, nem csináltam semmit, nincs ok rá, hogy elmenjek. Először is magyar vagyok, nem hagyom itt a hazámat, másodszor meg itt a családom, három gyerek.” Meg se fordult a fejében, hogy elmegy. Anyu mindig példálózott, hogy ez is elment, az is elment. Főleg, hogy aput többször elvitték, és ezért anyu félt, hogy egyszer nem engedik vissza. Ez be is jött. Tulajdonképpen azzal, hogy kiengedték, fölkínálták nekik, hogy mehet. Lehet, hogy azok az emberek, akik ezt intézték, nem akarták mindjárt rájuk tenni a lakatot.

Akkor még aktív volt a munkástanács

■ TURBÓK GYULA: Mindannyian tudtuk, hogy Bogár Karcsiékat november 5-én letartóztatták, és azt is tudtuk, hogy a Szovjetunióba hurcolták őket. A Dimávag dolgozói azt mondták, hogy ameddig haza nem jönnek, addig nem kezdjük el a munkát, sztrájkolni fogunk. Különléle szinteken folyt a harc, meg a gyűléseken a követelések, hogy bocsássák őket szabadon.

Közben megjelentek a hiénák, a pártbizottság emberei, akik korábban elbújtak. Visszatelepültek az irodáikba, és megkezdődött a vádaskodásuk és a nagyhangú fenyegetőzésük. A munkástanács a gyár igazgatói tanácsa szerepét is betöltötte. Amikor november 10-e körül visszajött az igazgató, a munkástanács megerősítette őt. A vezetőket meghallgattuk, megerősítettük munkakörükben, de bért csak az én aláírásomra fizettek ki. Félelmetes hatalmi jogkörünk volt, és a vezetők erre rá is játszottak, ravasz rókák voltak. Abban az átmeneti időben senki nem

akart semmi olyat tenni magától, hogy valamilyen módon ne legyen lefedve. Az igazgató igyekezett úgy cselekedni, hogy az új idők új követelményeinek megfeleljen, de ezek a vezetők nem bíztak a forradalomban, és amiben csak lehetett, a munkástanács döntését kérték. Ekkor még aktív volt a munkástanács, de már megkezdődött az elsorvadás dicstelen időszaka. Ezt én tudatosan éltem meg, és nem tehettem senkinek szemrehányást. Tudtam, hogy végül is az emberek zöme menti a bőrét.

■ MERVÓ ZOLTÁN: Úgy terveztük, hogy november 5-én már dolgozni fogunk Debrecenben, hiszen a helyzet kedvező irányba látszott elmozdulni, de a szovjetek fellépése megakadályozta, így folytattuk a sztrájkot, annak ellenére, hogy a hirtelen előkerült régi párt- és tanácsi vezetők az oroszok segédletével erősen győzködtek bennünket a munkafelvételre. Volt egy értekezlet is ezekben a napokban, ahová Pullai Árpád, az MDP volt városi első titkára hívta össze a munkástanácsok vezetőit. Én is felszólaltam, és kifejtettem, hogy miért kell tovább sztrájkolni. Ha jól emlékszem, még a közlekedési vállalat munkástanácsának az elnökét is kérdőre vontam, amiért a villamos már helyenként elindult. Egy-két nap telt el így, s közben úgy döntöttünk, hogy elmegyünk a környező üzemekbe, és felvesszük velük a kapcsolatot. Így alakult ki aztán a munkástanácsok közötti együttműködés. A pontos dátumot nem tudom, 6-a vagy 7-e lehetett, de az biztos, hogy az első közös megbeszélés a dohánygyárban volt. Elég sokan voltunk. Ennek az első összejövetelnek a lényege határozottan az volt, hogy össze kell fogjunk, mert külön-külön semmire sem megyünk. Függetlenül attól, hogy akkor még semmit nem tudtunk a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vagy a területi munkástanácsok gondolatáról. Azzal viszont tisztában voltunk: most már csak rajtunk múlhat, hogy a Kádár-kormány ne szerezze meg a tényleges hatalmat. Mi vagyunk az egyetlen erő – elhittük magunkról, hogy a munkásság egy szervezett osztály, viszonylag összefogottak is voltunk –, amely ezért tehet is valamit. A sztrájk folytatásával követeltük, hogy az oroszok menjenek ki. Aztán később ez a követelés úgy módosult, hogy a Kádár-kormány mondjon le, és a munkástanácsoknak adjanak tényleges részt a hatalomból. Ezen az ülésen határoztuk el, hogy megpróbálunk legálisan működni.

A következő összejövetelt a szakszervezeti székházba hívtuk össze. Ott szívesen helyet adtak nekünk, a kijárási és gyülekezési tilalom miatt azonban engedélyt kellett kérni. Átmentünk a szovjet várospa-

rancsnokságra, hogy onnan kérjünk engedélyt. S akkor olyan tizenkét óra következett, amire nem jó még emlékezni sem. Bementünk, mondtam a tolmácsnak, mit akarunk. Meghallgatta, majd mondta, hogy várjunk. Vártunk türelmesen, de nem történt semmi. Néhányszor láttuk elmenni a tolmácsot. Megkérdeztük tőle: „Mi van már?” „Várjanak a sorukra!” – válaszolta. Majd úgy este nyolc óra tájban behívtak. Volt ott egy szovjet tábornok, tisztekkel és főtisztekkel együtt. „Mit akarnak?” – kérdezték. „A munkástanácsok egymás között szeretnék tartani a kapcsolatot, és megbeszélést szeretnénk tartani” – válaszoltuk. A tábornok ordítva felelte: „Maguk csak a gyárban tartsák a kapcsolatot! Azzal, hogy dolgoznak és termelnek! Tudjuk, mit akarnak a munkástanácsok. Majd a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevében rendet fogunk csinálni a munkástanácsok között!” S így tovább. Meg voltam győződve, hogy ezek el fognak vitetni bennünket, de szerencsére nem történt meg. Persze engedélyről szó sem lehetett.

November 14-én felmentünk Pestre. Előtte egyeztettük a követeléseinket. Először úgy volt, hogy maga Kádár fogad bennünket, de végül csak Marosánnal tárgyaltunk. Ő egy iszonyatos nagy szövegű ember volt, mellette senki nem rúghatott labdába. Persze még korántsem volt olyan arrogáns, mint később. Hiszen november közepén voltunk, s a hatalom kérdése még nem dőlt el. De így is elég ellenszenvesnek tűnt. A követeléseinkre – menjenek ki a szovjet csapatok, és a kormány tartsa a kapcsolatot a munkástanácsokkal, mert mögöttük tömegbázis van – azt válaszolta: „Természetesen. De meg kell érteniük, a szovjet csapatok azért vannak itt, hogy megfékezzék az ellenforradalmi tobzódást. Addig lesznek itt, amíg a karhatalom meg nem erősödik, és át nem veszi tőlük a rendcsináló, rendfenntartó szerepet. Mi megkértük őket, s ők internacionalista segítséget nyújtanak.” Nem volt elutasító a munkástanácsok és a kormány közötti párbeszéd gondolatával szemben sem. Ők is a munkásokra akarnak támaszkodni – mondta –, hát kire támaszkodnának, ha nem a munkásokra. Csak mi arra vigyázunk, hogy a munkástanácsokból száműzzük a fasisztákat. Végül nem született konkrét megállapodás, teljesen eredménytelen tárgyalás volt. Ahogy hazaérkeztünk, volt egy tájékoztató megbeszélésünk, ahol elmondtuk, hogyan zajlott a tárgyalás, és talán itt döntöttünk úgy, hogy a sztrájk nem tarthat örökké, mert éhen fogunk pusztulni. Így aztán kimondtuk, hogy november 20-a körül elkezdünk dolgozni. Ebben az elhatározásban döntő jelentősége volt annak, hogy úgy tűnt, a KMT és a kormány között csak kialakul valamiféle párbeszéd.

■ ASZTALOS JÁNOS: Tatabányára november 7-én délután három óra tájban jöttek be a szovjet csapatok. Meggyőződésem, hogy akkor se jöttek volna be, ha nem kellett volna hazakísérniük a megyei pártbizottság apparátusának néhány dolgozóját, akik elszöktek a városból. Ott voltam november 7-én este Újvárosban az úgynevezett Késdobáló előtt, amikor a hangosbemondóban bejelentették, hogy a szovjet városparancsnok szól a város lakosságához. Volt ott egy lármafa, egy villanyoszlopról három tölcéses hangszóró szórta a bányászrádió híreit. A tömeg kézzel döntötte ki az oszlopot, és taposta össze a földre zuhant hangszórókat. Így reagált november 7-én este a város. Másnap teljesen leállt az élet. Leállt az addig működő közlekedés, kereskedelem, termelés, minden. Az iskolákban szünetelt a tanítás.

A bányászok rendületlenül sztrájkoltak. Ott voltunk november 30-án a tröszt épülete előtt, amikor Apró Antal meg Kádár János lejtött helikopteren Tatabányára. A sportpályán szálltak le, onnan pufajkások meg szovjet katonák kísérték őket a tröszt épületébe, ahová összehívták a tröszt munkástanácsát és műszaki vezetőit, és ott könyörögtek a bányászoknak, hogy termeljenek. Apró Antal azt mondta: „Akinek nem tetszik, amit mi akarunk, amit mi csinálunk, nyitva a határ, menjen!” Erre felugrott az egyik szerelő, hogy: „Ide figyelj, Apró Tóni, ti sokkal kevesebben vagytok, mint mi, menjete ti, értetek nem lesz kár! Az egész nemzetet nem küldhetitek ki az országból.” Ezzel a szerelővel később Esztergomban, az ügyészségi börtönben egy zárkában voltam.

■ HORVÁTH CSABA: Megítélésem szerint minden munkástanácsnak és nemzeti tanácsnak az volt az álláspontja, hogy Nagy Imre kerüljön vissza a kormányba, hiszen csak ez jelentett volna garanciát arra, hogy a korábban elindult folyamatnak lesz folytatása. Ezt a lehetőséget az első időben Kádárék se vetették el. Azt mondták, hogy ez csak Nagy Imrén múlik, valószínűleg így is volt. Ha Nagy Imre behódol, az legalizálta volna a Kádár-kormányt. Persze, mi akkor nem így fogalmaztunk, hanem bízunk valamilyen kompromisszumban.

A szovjet katonák november vége felé jelentek meg Esztergomban. Mindenhol megindult a pufajkások szervezése. Agitációs tevékenység is folyt. A decemberi negyvennyolc órás sztrájk idején a sógoromhoz, aki a szerszámgépgyárban dolgozott mérnökként, elment két katonatiszt, és hosszasan győzködték, hogy vegye fel a munkát. Egyértelmű volt, hogy a két tiszt már a karhatalmista vonalat képviselte. Én is ott voltam akkor, és azt mondtam a századosnak: „Önök azt mondanak, amit akarnak, de meggyőződésem, hogy a történelem bennünket fog

igazolni. Lehet, hogy maguk most egy rövid időre felülkerekednek, de ez történelmi szempontból csak epizód, és hosszú távon teljesen másképpen fog alakulni.” Ezt nagyon komolyan hittem, de nem majdnem negyvenéves távlatra gondoltam, hanem sokkal rövidebbre. Egy hónap múlva ugyanez a százados tartóztatott le, és az első mondata így szólt: „Na, most mi a véleménye, kit igazolt a történelem?” Erre azt választottam: „Ha ekkora távlatokban gondolkodik, akkor biztosan magát.”

■ **ABOD LÁSZLÓ:** Ahogy november 14-én, az Egyesült Izzóban leültem, észrevettem, hogy mellettem Biszku Béla ül svájcisapkában. Hallatlanul ideges volt, tőlem kért gyufát, hogy rá tudjon gyújtani, reszketett a keze. Előttünk két sorral Gáspár Sándor foglalt helyet. Az ő „megbízólevelük” az MSZMP-től volt. Nyilván beengedték őket, amikor ellenőrizték a küldötteket, okosan és helyesen azt mondták, legyenek ott, lássák, mi történik. A küldöttek elmondták, hogy összpontosítani kell a munkástanácsok erejét, létre kell hozni egy bizottságot vagy egy központi tanácsot, amely egybehangolja a tevékenységünket. Közösnek kell állást foglalni a sztrájk kérdésében is. Varga Domokos író ismertette Bibó november 6-i tervezetét, és elfogadásra ajánlotta a küldötteknek. El is fogadtuk. Nagyon népszerű volt az a gondolat, hogy maradjon meg a szocialista társadalmi rendszer, és a magyar parasztság számára elfogadható keretek között létezzen magántulajdon.

Megbízta egy társaságot, állítson össze egy tervezetet – nagyon gyorsan, még ott, az ülés szünetében –, amely tartalmazza azokat a pontokat, amelyekkel a megalakuló KMT elmehet a kormányhoz tárgyalni. A nyolcpontos követelés összeállításában részt vettek az Írószövetség képviselői, néhány barátom és jómagam. Miután elkészültünk, ismertettük a pontokat, majd választottunk egy bizottságot, amely még aznap este el is ment a Parlamentbe tárgyalni. Kádár hajlandó volt fogadni a KMT küldöttségét, annak érdekében, hogy a munka beinduljon; akkor még az volt a kormány álláspontja is, hogy a munkástanácsokra szükség van.

Az erők egyesítése érdekében a KMT országos munkástanácsá akart alakulni. November 21-re a Sportcsarnokba volt meghirdetve az országos munkástanács alakuló ülése. Azonban a Sportcsarnok felé vezető utat orosz tankokkal lezárták, úgyhogy nem lehetett ott megtartani az ülést, helyette az Akácfa utcába mentünk át. Ez az akció teljesen ki-zökkentette az addigi tárgyalásmenetet.

■ **LUKÁCH TAMÁS:** November 14-én megalakult a Nagy-budapesti Központi Munkástanács. Ezt nagy örömmel fogadtuk, mert úgy érez-

tük, hogy az egyes gyárak, üzemek munkástanácsai külön-külön nem elég erősek a kormányzattal szembeni igények, követelések érvényesítésére. Kis megütközéssel vettük észre, hogy zömmel a Standardból alakult meg, de ez nem okozott különösebb zavart. Megkerestük őket, és közöltük velük, hogy mi mindenben igyekszünk velük együttműködni. Tehát elfogadjuk a KMT-t, és az elképzeléseik mellé állunk, amennyiben azok nem ütköznek szögesen a mi elképzeléseinkkel. Így rendszeres és közvetlen kapcsolatunk volt, amit ketten, részben Lendvai György, a Ganz Vagon- és Gépgyár Munkástanácsának az elnöke, egy esztergályos, részben pedig én mint a végleges munkástanács titkára építettünk ki.

A november 16-án kiadott munkástanáctörvény szerint megválasztottuk a végleges munkástanácsot. Az elnök ismét Lendvai György lett, és én lettem a titkár. Ez a munkástanács már nem érdekvédelmi szervezet volt, hanem a gazdasági felügyeletet látta el. Tehát beleszólást akartunk az igazgatóválasztásba, ki akartuk ebrudalni a gyárból a párt-szervezetet, és a szakszervezetet is a megfelelő keretek közé akartuk szorítani. Az volt az elvünk, hogy a párt nem működhet a gyáron belül. Volt a gyárnak egy kultúrháza, azt mondtuk, hogy ott megfelelő helyiséget biztosítunk a párt számára, de csakis munkaidő után működhetnek.

December folyamán a kormány nyomása mind erőteljesebb lett, és már nem ragaszkodott az általa kiadott munkástanáctörvény paragrafusainak, előírásainak a betartásához. Éreztük, hogy visszafordult az idő kereke, és az 53-as, 54-es esztendő politikai hangulata következik ismét, ezért nagyon vigyáztunk, hogy a munkástanáctörvény előírásait ne lépjük túl. Ez a törvény sokat jelentett nekünk. A munkástanács-ülésekre Botka Imre mindig úgy jött el, hogy ott volt a kezében a munkástanáctörvény. Amint felmerült valami probléma vagy javaslat, ő már nézte is, hogy belefér-e a törvény adta keretekbe, vagy sem. Ha annak ellentmondott, elvetettük. Ő volt az élő lelkiismeretünk. Higgadt, felnőtt férfiak voltunk, nem akartunk törvénytörő dolgot tenni. Nem is tettünk, mégis elítéltek és lecsuktak bennünket.

December 4-én vagy 5-én éjszaka a lakásomon megjelentek a rendőrség civil ruhás nyomozói, és elvittek. A Gyorskocsi utcába kerültem, ahol két éjszakát és egy napot voltam. A második éjszakámon egyszer csak nyílt az ajtó, és Szalma alezredes elé vittek, aki közölte velem, hogy a gyárban sztrájk tört ki, mert engem letartóztattak, és hogy ezt a sztrájkot földoldják, engem méltányosan fognak kezelni, de előbb a fő-

városi főkapitány óhajt velem beszélni. Beültettek egy kocsiba, átvittek a Deák térre, a Budapesti Rendőr-főkapitányságra, ahol Sós György, Budapest rendőrfőkapitánya így fogadott: „Uram, ön miatt hatalmas sztrájk tört ki a gyárban, és az a kérésem, hogy most innen telefonáljon nekik, hogy szabadlábra került, és rövidesen ott lesz. A sztrájkot szüntessék meg, mert az az országnak óriási gazdasági károkat okoz.” Én maximálisan egyetértettem azzal, hogy a sztrájk az országnak csak károkat okozhat. Így fölhívtam a gyárat, hogy szabadlábra helyeztek, rövidesen indulok vissza. Egy rendőrségi kocsi vitt ki a gyárba, s mire megérkeztem, összegyűlt vagy négyezer ember. Felálltam egy ládára, és amikor a nagy zaj és nyüzsgés elcsitult, levettem a kalapomat. Erre olyan néma csönd lett, hogy a légy zümmögését is lehetett hallani. Életem egyik legsodálatosabb élménye volt, hogy ilyen nagy szeretettel fogadtak. És akkor elmondtam: „Emberek, elvittek két napja. Ott voltam két éjszakát, egy napot. Most itt vagyok. Örüljenek neki, hogy kiszabadultam.” Én még akkor azt hittem, és azt mondtam, hogy úgy látszik, ez a kormányzat megértését, jóindulatát jelzi. Akkor még senki nem hitte, hogy Kádár azok után, amiket ígért, ilyen nagy pálforduláson megy át. Az emberek megnyugodtak, elmentek, és a gyárban megindult a munka.

■ HORVÁTH CSABA: A Kádár-kormány – nyilván taktikai okokból – megerősítette a munkástanácsok helyzetét, így a nemzeti tanácsokkal együtt legálisan működhetek. Ugyanakkor a helyzet paradox volt, mert mindenki világosan látta, hogy a kormány mögött ott áll a szovjet hadsereg, de nincs tömegbázisa. A másik oldalon álltak a munkástanácsok és a nemzeti tanácsok, amelyek egy demokratikus népképviselői rendszert reprezentáltak. A munkástanácsok gyöngye pontja volt, hogy nem létezett egy országos központ. Bár volt a Nagy-budapesti Központi Munkástanács, ahonnan valamiféle követendő példát vagy direktívákat várhattak a vidéki szervezetek, de sem nekik, sem a csepeli munkástanácsnak nem volt országos hatásköre. Így ezek a szervezetek végül magukra maradtak. Arra törekedtünk, hogy megkeressük a budapesti szervezeteket, és megpróbáljunk valamiféle országos rendszert kialakítani, ahol az együttes erő jobban érvényre juthat. Ezért küldtek el engem a Nagy-budapesti Központi Munkástanácshoz, Bádyék pedig Csepelre, Nagy Elekékhez mentek.

Több alkalommal próbáltam felvenni a kapcsolatot a budapesti munkástanácsokkal. Valamikor november közepén sikerült részt vennem egy KMT-ülésen. Úgy tervezték, hogy a Dózsa György úton tartják

meg, de az épületet körülvették a karhatalmisták vagy a szovjetek, és így át kellett mennünk az Akácfa utcába.

A megbeszélésen szó esett róla, hogy sztrájkoljunk-e vagy sem. A sztrájknak végső soron az volt a lényege, hogy felhívjuk a kormány, illetőleg elsősorban a szovjetek figyelmét, hogy a munkástanácsok képesek egy országos sztrájk megszervezésére. Rácz Sándorra emlékszem nagyon élesen. Nem volt ő képzett forradalmár, de nagyon jó föllépésű, határozott, becsületes és jó szándékú embernek tűnt, aki ebben az abszolút lehetetlen helyzetben is megpróbált tenni valamit a munkásság érdekében. Szó volt arról is, mennyire szélmalomharc jellegűek a kormánnyal folyó tárgyalások. A kormány részéről voltak ígéretetek, de nem úgy tűnt, mintha be is akarták volna tartani őket. Azt hiszem, ezen a tárgyaláson mesélték el, hogy Marosán bement a Nagy-budapesti Központi Munkástanács és a Kádár között folyó megbeszélésre, és azt mondta: „Szégyellhetik magukat, mert én pék vagyok, és büszke vagyok a pékekre, mert a pékek sütik a kenyeret.” Mire valaki megjegyezte: „Az lehet, hogy maga büszke a pékekre, de abban biztos lehet, hogy a pékek nem büszkék magára.”

A Bibó-féle expozét a Nagy-budapesti Központi Munkástanács üléséről hoztam el. Először az üzemi munkástanácsban ismertettem november 16-án, majd az üzemi gyűlésen is fölolvastam. A munkástanács-ülésen készült egy jegyzőkönyv, amit továbbítottunk a városi nemzeti tanácsnak. Ennek az utolsó passzusában felhívtuk a nemzeti tanács figyelmét, hogy nagyon sok köztük a passzív ember, akiket le kell váltani, és olyan embereket kell választani helyettük, akik képesek a tényleges érdekképviseletre. Vagyis annak ellenére, hogy november 4-e után a nemzeti tanács és a munkástanács tevékenysége már nem volt igazán meghatározó, mégis komolyan hittünk benne, és fontosnak tartottuk, hogy ezek a szervezetek hatékonyan működjenek. Olyan értelemben nem voltak illúzióink, hogy azt a fajta pozitív előrehaladást el lehet érni, amit november 4-e előtt valószínűnek tartottunk, de hittünk abban, hogy minél jobban megerősödnek ezek a szervezetek, annál inkább képesek lesznek a Kádár-kormánytól az ország népe számára fontos engedményeket kicsikarni. Például hogy az iskolákban az orosz nyelv ne legyen kötelező; hogy az ÁVH-t ne állítsák vissza; hogy az addigi kontraszelekcziót szüntessék meg, és a hangsúly a szakmai hozzáértésen legyen. Akkor már ilyen kis léptékben játszottunk, tudtuk, hogy a nagy lépték elveszett. Hogy ennek aztán volt-e értelme vagy sem, nagyon nehéz megítélni. Szerintem volt ebben egy kis magyaros virtus is.

■ **ABOD LÁSZLÓ:** December elején a KMT áttette székhelyét a MÉMOSZ-székházba. Többek között azért, mert megindult a villamosközlekedés, és az irányítóknak kellett az Akácfa utcai munkahely, a MÉMOSZ-székház viszont üresen állt. December 8-án már itt volt egy KMT-ülés, amelyen a salgótarjáni sortűz hírére országos sztrájkot rendeltek el december 11–12-re. Közben már a legtöbb helyen folyt a munka, hiszen a munkástanácsokban megvolt a készség a munkafelvételre – annak ellenére, hogy a kormány az alapvető követelésekben nem engedett –, mert nagyon nagy károk származtak volna a sztrájk további folytatásából.

■ **MERVÓ ZOLTÁN:** Azt a hírt, hogy decemberben negyvennyolc órás sztrájk lesz, Zeke Laci hozta Budapestről. Nem volt sok időnk az előkészítésre. Számba vettük, hogy ki van itt, ki melyik üzemet értesíti. A legdöntőbbnek a kereskedelmet tartottuk. Állhatnak a gyárak, de ha az üzletek kinyitnak, akkor semmi sem látszik. Akkor úgy néz ki, mintha az élet menne tovább a maga kerékvágásán. Valakinek itt, másnak meg ott volt ismerőse, akinek szólt. A döntés egyértelmű volt: sztrájkolni kell! A budapestiekhez csatlakozva kiadtuk a sztrájkfelhívást. A párt persze próbálta megakadályozni. Szabó István altábornagy – aki a megye kormánybiztosa volt – még a munkástanács-vezetőket is megpróbálta összehívni, de nem értek el semmit. Debrecenben tényleg egészen csodálatosan, egységesen sztrájkolt a város 1956. december 11-én és 12-én.

■ **LUKÁCH TAMÁS:** A december 11–12-i sztrájkot mi is meghirdettük, leállt a gyár. Úgy döntöttünk, hogy egyedül Lendvai, az elnök lesz bent a gyárban, a többiek otthon maradnak, de mindenki biztosítja, hogy szükség esetén könnyen elérjék. Tíz vagy tizenegy óra körül telefonáltak a gyárból, hogy menjünk be, mert egy szovjet katonai küldöttség akar a munkástanáccsal tárgyalni. Takács Lászlóval, aki tizenöt pernyire lakott tőlem, telefonon beszéltünk, és elindultunk gyalog, hiszen közlekedés ismét nem volt, és másfél-két órás út után megérkeztünk a gyárba. A bejárat előtt három szovjet harckocsi, két páncéllocsi és egy legényekkel teli csapatszállító teherautó állt. Fölmentünk. Három szovjet katonatiszt, két alezredes meg egy őrnagy, és legnagyobb csodálkozásunkra a MÁVAG munkástanácsának három képviselője várt, akik közül kettőt ismertünk, a harmadik ismeretlen volt.

Az oroszok tolmács útján megkérdezték, hogy miért nem dolgozunk, miért tartunk sztrájkot, amikor a harcoknak már vége van, béke van. Mi elmondtuk a magunk ellenvéleményét, tiltakoztunk a letartóztatá-

sok ellen, ők meg hosszan győzködtek bennünket. Majd megszólaltak a MÁVAG képviselői is, akik azt mondták, hogy ők bizony nem sztrájkolnak, és igazán nem értik, hogy mi miért. Hagyjuk abba, mert mi csoda kár ez az országnak, és csak mondták és mondták a sablonos szöveget. Igazán meglepő volt számunkra a magatartásuk. A végén odáig jutottak, miközben állandóan az utcára, a harckocsikra mutogattak, hogy küldjünk a rádióknak egy felhívást, hogy a sztrájkot befejezzük. Azt akarták, hogy már másnap kezdjük el a munkát. Erre mi millió kifogást hoztunk föl. Végül is nem ment el a rádióknak a közlemény, semmi nem történt. Mindannyian rendkívül mérges és paprikás hangulatban távoztak. Tehát a Ganz Vagon- és Gépgyárban a sztrájkot mindkét nap megtartottuk.

A sztrájk időszaka alatt történt a Nagy-budapesti Központi Munkástanács tagjainak a letartóztatása. Így már nem volt olyan központ, ahol a közös elképzeléseket össze lehetett volna hozni. A nagyvállalatok lettek a munkástanácsok helyi központjai, így például mi, a Ganz Vagon- és Gépgyár a VIII. és X. kerületi gyárak központja. Ha bármelyik gyárban felmerült valami probléma, rögtön telefonáltak, és kérdezték tőlünk: „És ti? Hogy, miként csináljátok?” Igyekeztünk nekik minél jobb tanácsokat adni.

■ BÁCSI JÓZSEF: A Nagy-budapesti Központi Munkástanácsot egy önmagát megszervező társaságnak tartottuk, ezért nem is néztük jó szemmel őket. Azt elismertük, hogy a cél jó, de a megválasztásával kapcsolatban kétségeink voltak. Hiába láttuk, hogy Rác Sándor nagyszerű, talpraesett ember, de mégiscsak huszonhárom éves... Mit tudhat egy ilyen fiatal ember a munkásokról, hogy lehet ő egy országos szervezet vezetője? A KMT figyelmen kívül hagyta az ország legnagyobb gyára, a Csepel Vas- és Fémművek munkástanácsának igen észszerű, a helyzetnek megfelelő, a kibontakozás lehetőségét is mérlegelő döntéseit, és így kerülhetett sor arra, hogy többször szembekerültünk egymással.

A december 11-i tüntetéssel kapcsolatban szintén komoly vita alakult ki. Újpestről jött egy delegáció, amelyik a KMT-vel karöltve kétnapos sztrájkot hirdetett meg. Összehívtuk a vezetést, és Nagy Elek beszédet tartott. Azt mondta, elvileg elismeri, hogy a KMT felhívása politikai szempontból indokolt, de nekünk az a véleményünk, hogy a munkát muszáj megindítani. Mivel az emberek bejártak a gyárba, de nem dolgoztak, az a veszély fenyegetett bennünket, hogy nem tudunk majd fizetni nekik. Tudtuk, ha nincs termelés, a Nemzeti Bank előbb-utóbb

nem adja ki a fizetéseket. Másrészt a sztrájk azt is jelentette volna, hogy leáll a martinkemence, amelynek a beindítása egy hetet vesz igénybe, és közben tönkremennek a samott-téglák. Sikerült a dolgozókat meggyőznünk, úgyhogy Csepel nem csatlakozott ehhez a 11–12-i, negyvennyolc órás sztrájkhoz.

December vége felé – akkor már Ráczékat kivonták a forgalomból – számos tennivalónk volt. Jöttek hozzánk Győrből, a MOM-ból és Újpestről is. Mivel az ország legnagyobb gyára voltunk, igyekeztek felvenni velünk a kapcsolatot. Én továbbra is főként a belső ügyekkel foglalkoztam. Az üzemeket jártam, és próbáltam instrukciókat adni. Sok dolgom volt a vidékről érkező élelmiszer elosztásával is. Sőt, volt egy másik fontos reszortom: a munkástanács hozott egy olyan rendelkezést, hogy a gyárban gyártott különböző termékeket, például motorkerékpárt, kerékpárt a gyári dolgozók soron kívül, önköltségi áron, részletre megvehetik. Rengeteg ilyen kiutalást írtam alá. Ez később a vádpontjaim közé is bekerült, mégpedig úgy, hogy én a Csepel Vas- és Fémművek vagyonaát szétoztottam, elherdáltam.

Nagy Eleknek az volt a vezéreszméje – és ebben én is egyetértettem vele –, hogy semmi olyat nem szabad csinálni, ami a kormány részéről fegyveres beavatkozást válthat ki. Nagyon féltünk, és minden erőnket arra összpontosítottuk, hogy a munkástanács maradjon meg demokratikus szervezetnek, és ne következhesen be semmiféle végzetes baj. Ebből az álláspontunkból kifolyólag újabb konfliktus alakult ki az újpestiekkel. Szemünkre hányták, hogy nem vagyunk elég harciasak. Nem értették meg, hogy Csepelen mégiscsak huszonötezer ember dolgozik, és ha fegyveres konfliktusra kerülne sor, az nagyon komoly polgárháborús veszélyt jelenthetne.

Az MSZMP-t Csepelen Benczekovics Lajos, Kiss Dezső és még néhány ember szervezte meg. December második felében felvették velünk a kapcsolatot, tárgyalást javasoltak. Azt akarták, hogy közös platformmal jöjjünk ki. Ezt mi elutasítottuk. Ettől kezdve Kiss Dezső mindent elkövetett, hogy keresztbe tegyen nekünk. Egyre erősebbek lettek, egyre inkább elképzelhetetlenné vált, hogy bármit is közösen csináljunk. Pont azokkal az emberekkel szervezkedtek, akiket mi korábban igyekeztünk eltávolítani.

December 22-én, szombaton az elnökség megkísérelte felvenni a kapcsolatot a kormánnyal. Kádárral akartunk tárgyalni, de ő – állítólag – nem ért rá, ezért Apró Antalhoz irányítottak bennünket. Ezt mi nem fogadtuk el, így dolgunk végezetlenül hazamentünk. Végül december

27-én hívtak be bennünket Kádárék. Épp János-nap volt. Öten-hatan voltunk a küldöttségben, Nagy Elek, Beck Antalra, Kléger Pistára emlékszem. A kormány részéről Kádár János, Marosán György és Sándor József, a Kádár-titkárság vezetője maradt meg bennem. Részletesen kifejtettük, hogy nem vagyunk az egypártrendszer hívei, sőt azt sem helyeseljük, hogy a gyárakban pártbizottságok működjenek, és a továbbiakban is mindent elkövetünk, hogy ne is működhessenek. Viszont – annak ellenére, hogy Kádár korábban hivatalosan úgy nyilatkozott, hogy többpártrendszer lesz – készek vagyunk átmeneti állapotként elfogadni az egypártrendszert, de a demokratikus hatalomgyakorlás alapfeltételének tartjuk a munkástanácsok elismerését. Osszák meg úgy a hatalmat, hogy kétházás parlament legyen: a munkástanácsok parlamentje legyen az alsóház, és a pártszervezet, az államirányítás legyen a felsőház. Ezt sem az ujjunkból szoptuk, mert tudtuk, hogy Jugoszláviában ilyen rendszer működik. Nagy Elek volt a vezérszónok, de mi is hozzászóltunk. Kádár azt válaszolta, hogy jó-jó, nagyon demokratikus dolog a munkástanács, de azt tudomásul kell vennünk, hogy a pártnak vezető szerepe van, és ezt a párt semmiféleképpen sem adja ki a kezéből. Megpróbált bennünket rávenni, hogy fogadjunk el egy olyan státust, mint amilyen a szakszervezeteknek van, és akkor a párt méltányolni fogja az észrevételeinket. Tisztán emlékszem, hogy azt mondta: abban az esetben „méltányolnánk észrevételeiket”, és a párt a legmesszebbmenőkig támogatná a munkástanács működését, de a kétházás parlament illuzórikus, azzal ne is foglalkozunk, mert nem fér bele a proletárdiktatúra kereteibe. Körülbelül tizenöt-húsz perce tartott a megbeszélés, amikor Marosán hirtelen felugrott az asztaltól, és elkezdett ordítani. „Vegyék tudomásul, hogy itt a párt kezében van a hatalom, és semmiféle olyan megoldás nem jöhet számításba, amely megkérdőjelezné a párt egyeduralmát. Miközben egyfolytában forradalomról beszélnek, tudni kell, hogy itt ellenforradalom volt.” Fel-alá rohangált, és annyira belelovalta magát ebbe, hogy a végén, csattanóként azt üvöltötte: ha tudni akarjuk, hogy az oroszokat ki hívta be az országba, akkor majd ő megmondja, hogy az az ember személyesen ő volt. Akkor Kádár határozottan rászólt: „Gyuri, légy szíves, azonnal hallgass el, és ülj le!” Még szó volt arról, hogy próbáljuk mégis megfontolni a dolgot, megmagyarázni a dolgozóknak, hogy itt csak a párt vezetésével lehet megkezdeni a kibontakozást, és majd később, amikor a rend helyreáll, akkor lehet beszélni az esetleges többpártrendszerről. A legmesszebbmenőkig elismerték a munkástanácsot, Kádár külön

megdicsérte Nagy Eleket a december 11-i állásfoglalásáért. Kértük a kormányt, hogy a munkástanács és a termelés zavartalan működésének egyik alapfeltételeként sürgősen intézkedjen, hogy a KMT letartóztatott vezetőit helyezték szabadlábra, mert ha nem, abból komoly bajok lehetnek. Ők viszont egyszerűen elsiklottak a kérés felett, mintha el se hangzott volna. Tulajdonképpen eredménytelenül végződött a tárgyalás. Újév után már olyan erős volt az MSZMP szervezkedése, hogy a munkástanács semmiféle komoly intézkedést nem tudott végrehajtani. Folyton felelősségre vontak bennünket. Teljes konfrontáció alakult ki a kormányzat és a munkástanács között. Annyira elmérgesedett a helyzet, hogy végül az egész társaság begurult, és elhatároztuk: lemondunk. Nagy Elek azzal indokolta döntésünket, hogy az adott helyzetben a munkástanács nem tudja végrehajtani azokat a feladatokat, amelyekkel a munkások megbízták, a kormány politikáját pedig nem kívánjuk támogatni. Ez teljes kapituláció volt, de abban a helyzetben nem lehetett mást tenni. Ha engedünk a munkások követelésének, az teljes konfrontációt jelentett volna az alakuló párttal és a fegyveres erővel, és abból nagyon nagy baj lett volna. Viszont a kormánnyal sem tudtunk mit kezdeni, nem voltunk hajlandók az MSZMP-vel közös platformra.

■ RIMÁN JÁNOS: November vége felé megbeszéltük, hogy mégiscsak jó lenne, ha Valkó Márton, az októberben leváltott igazgató visszajönné, mert reálisan gondolkodó, nagyon jó szakember, és talán konszolidálódott már annyira a helyzet, hogy megtűrjük a dolgozókat. Felmentem a főmérnökkel Budapestre, és beszéltem Valkóval. Gondolkodási időt kért, mert nagyon jól tudta, hogy elég paprikás a hangulat, és haragszanak rá. Mondtuk, hogy ránk is haragszanak. Rábeszéltük, és két nap múlva visszajött. Lementünk együtt az üzemekbe, széjjelnéztünk, beszélgettünk az emberekkel. Voltak megjegyzések, de voltak olyan hangok is: hát igen, mégiscsak megérdemli, hogy visszajöhessen. Tartottunk egy munkástanácsgyűlést, ahol elmondtam, hogy úgy kell fogadni őt mint igazgatót. Így is történt, ő maradt az igazgató, és szívvel-lélekkel hozzáfogott a munkához, nem lehetett kifogásuk ellene. Naponta kettesben körüljártuk a gyárat, egymás mellett voltunk, együtt intéztük a dolgokat, teljes egészében összedolgoztunk. A műszaki vezetők értekezletekre mindig meghívott, és ő is többször részt vett a munkástanács ülésén, több helyes javaslatot is tett. Ez ment még januárban és februárban is végig.

December 20-a körül már tisztán láttuk, hogy vége mindennek. December 8-án megint fent voltam Pesten a Nagy-Budapesti Központi

Munkástanácsnál, ahol kétnapos sztrájkra hoztak határozatot. Ezzel akarták megmutatni, hogy még vagyunk. Felszólaltam, hogy ez már felesleges, mert Miskolcon nincs már elég erőnk és támaszunk, mi ebbe nem egyezünk bele. A kohászatban nem is adtam utasításba a kétnapos sztrájkot, mert láttam, hogy teljesen felesleges, hiszen mindenütt hemzsegnek az orosz katonák, az orosz harckocsik, úton-útfélen azokba ütköztem, lépten-nyomon az orosz parancsnoknál voltam, és nagyon jól tudtam, milyen utasításokat adtak.

Január közepéig, végéig Észak-Magyarország összes gyárából – Tiszaújvárostól kezdve Salgótarjánon keresztül Nyíregyházáig – mind hozzám jártak a munkástanácselnökök tanácsért, eligazításért, mert én voltam a legnagyobb üzem vezetője. Útbaigazítást adtam nekik, elmondtam, mit teszünk, mit csinálunk, mi a feladatunk, mi a véleményünk, mit szeretnénk megvalósítani. Amiben tudtunk, segítettünk, és kételyeinket elnyomva bizakodtunk.

Végeztem a munkámat, de mint munkástanácselnöknek egyre kevesebb feladatomból volt. A május 12-i bérfizetéshez még az én aláírásomra volt szükség, hogy a bank kiadja a pénzt, de aztán észrevettem, hogy valami nem stimmel körülöttem, valami nincs rendben, mert kezdenek mellőzni. Mondtam Valkónak, hogy felesleges már itt a munkástanácselnök, a személyzeti osztályvezető és a munkaügyi igazgató úgy néznek rám, mint a véres ingre, visszamegyek a hengerdébe dolgozni, mert ott jobban tudom hasznosítani magam. Tiltakozott ellene, arra hivatkozott, hogy mindenkit megkért, tartsanak engem a legnagyobb tiszteletben. Végül leszólt az üzembe, hogy vegyenek vissza a régi helyemre. Így is lett.

A követeléseinkből nem sok mindent sikerült megvalósítani, de azt igen, hogy a párt nem avatkozott bele annyira a műszaki munkánkba, mint korábban. Volt pártszervezet, de amíg engem le nem tartóztattak, nem szólhattak bele a termelésbe. Nagyon nagy csatát vívtunk a régi párttagokkal és a régi pártvezetőségi tagokkal, hogy visszaengedjük-e a pártot az üzembe, de azért túlzásba nem vittük, mert éreztük, hogy igen nagy erő van a hátuk mögött. Amikor megalakult a munkásőrség, azzal fenyegettek, hogy nagyon vigyázzunk, mert a munkásőrségnek ahhoz van joga, amit jónak lát. A régi kommunisták hetven százaléka beállt a munkásőrségbe, hogy továbbra is megmaradjon a pozíciójuk. Kritizáltuk őket, de már tudtuk, hogy nincs elég erőnk és hatalmunk, éreztük a fegyverüket a hátunkban. Decemberben többször is megfordult bennem, hogy nem lesz tartós a munkástanács léte,

.....

hogy itt egy nagy csel van, csak a munka beindítását várják tőlünk, csak addig van ránk szükség, amíg a munkásokat le kell csitítani. Januárban, amikor Kádár törvényesnek nyilvánította az üzemi munkástanácsok működését, elszállt belőlem ez a gondolat, viszont március körül már elvesztettem minden illúziómat. Csak azt nem tudtuk még akkor, hogy ilyen retorziót fognak velünk szemben alkalmazni – azért a munkáért, amivel jót akartunk mindenkinek, hogy végre magyarok lehessünk, és a megérdemelt munkáért megérdemelt bért fizessenek.

Fokozatosan tudatosították a néppel, hogy ők az urak

■ HOMOLA ISTVÁN: Tatabányán november 4-én szanaszéjjel szaladt a nemzetőrség, és a fegyverek többségét elásták. November 5-6-a körül megalakult a pufajkás szervezet, amelynek tagjai fegyvert kaptak, és elkezdtek ügyködni. De hogyan? Úgy, hogy eleinte nem is lehetett észrevenni őket. Éjjelenként gyűltek össze, nem is láttuk őket, annyira szégyelltek a képüket, és akkor még nem tudták, hogyan alakul majd a helyzet. Decemberre megerősödtek, elkezdtek járőrözni, éjjelenként elvittek egy-egy olyan embert, akire hallgattak a melósok, és megdolgozták. Eleinte nem nyúltak hozzá, csak megfenyegették. Vagy például kimentek a bányához, a sztrájkórségból elkaptak egy embert, és a bánya előtt jól megverték. Azért, hogy lássa a melóstársaság, most már nem babra megy a játék. Vagy elkapták azokat, akik tüntetésképpen Kossuth-szakállt növesztettek, bevitték, és megborotvták őket. Fokozatosan tudatosították a néppel, hogy ők az urak.

A munkástanács szervezett Tatabányán egy tüntetést december 6-án, ha jól emlékszem. Azt követelték, hogy részlegesen vagy teljesen szereljék le a pufajkásokat. Azt mondták: „Nem vesszük föl a munkát, nem dolgozunk, ameddig ezeket a mocskosokat le nem szerelik.” Irritálta a melósokat, hogy a link emberek, vagy azok, akik soha nem dolgoztak bányában, meglovagolták a helyzetet, beálltak a pufajkások közé, és ott elkezdtek dirigálni azoknak, akik mindig tisztességes munkából éltek. Én pont moziban voltam, és csak arra lettünk figyelmesek, hogy ágyúból lőnek. A tüntetésnek az oroszok és a pufajkások vetettek véget.

Akkor már érlelődött a dolog a hatos telepen. A pufajkások már nem mertek hazajönni, mert féltek, hogy a bányászok a tüntetés megtorlása miatt elkapják és meglincselik őket. Sőt voltak, akik már a családjukat is kivitték a telepről, nehogy rajtuk álljanak bosszút a bányászok.

Most már éjszakánként teherautóra ülve csoportosan jöttek, és elvittek a hangadó bányászokat. Amikor már a városban is vonultak teherautóval, valamelyik gyerek azt mondta, nem hagyhatjuk, hogy így menjenek a dolgok, mert holnapután bejönnek, és minket is elagyabugálnak, ezért kitalálta, hogy fegyver kell. Akinek volt fegyvere, mindjárt elővette, dicsekedett vele. Aztán jött egy srác, és mondta, hogy van fegyver, csak ki kell menni érte az erdőbe, ahová november elején elásták. Elhatároztuk, hogy kimegyünk a fegyverekért. A Vértes túoldalán, egy bozotos helyen voltak elásva a géppisztolyok és a golyószóró. Rendesen le voltak zsírozva, zsírpapírba csomagolva, ládába rakva. Az egyik hajnalban elindultunk, és mivel akkor kevés kaja volt, eldöntöttük, hogy visszafelé jövet vadászunk, és kipróbáljuk a fegyvereket. Szürkületben jöttünk vissza, hogy a pufajkások ne lássák a fegyvert. Megláttam egy nyuszikát, amit próbának mindjárt ledurrantottam. A puska tökéletes volt. Az unokabátyám lelőtt egy vaddisznót, azt is hazacipeltük. Bődületesen el voltunk fáradva, mire hazaértünk, de nagy volt a boldogság, hogy végre húst ehetünk. Az otthoniak elújságolták: úgy döntöttek, megszervezik az őrséget, úgy, hogy minden hatlakásos háznál álljon kint egy ember, az asszonyok is, és felváltva őrködjenek éjszaka. Vigyenek ki fazekat, fakanalat meg egyéb hangadó szerszámot, és ha éjjel bejönnek a pufajkások, verjék a fazekakat, mire összeszaladnak a lakók, és szembeszállnak a pufajkásokkal.

Mi akkor még nem avatkoztunk a dologba. Röhögtünk, hogy az asszonyokat kiviszik őrségbe, de azért mi is kinéztünk éjszakánként, hogy mi újság. Igen ám, de a pufajkások megtudták, hogy készülődünk, és nem mertek bejönni a telepre, hanem a telep előtt elrobogtak a teherautóval, és belőttek az utcába. Sebesült is volt. Azt viszont nem tudták, hogy a telep tele van fegyverrel. Aztán előszedték a fegyvert – „ha ezek a mocskok lőnek, majd mi is visszalövünk” –, és mi is megszerveztük az őrséget. A Lusztig köz a legszélesebb utca a telepen – csak ezen az úton jöhettek be –, az utca végére állítottunk egy fegyverest és egy fegyvernélkülit, középre a golyószórót. Sokan voltunk, elhelyezkedtünk, és megindult a harc. Jöttek a pufajkások, és akkor a hegyibe! Sokan meg is sérültek, mert szó nélkül, jött a teherautó, és a hegyibe neki géppuskával, géppisztollyal. A mieink főleg géppisztollyal lőttek rendületlenül. Így telt el december 8-a, 9-e. Mindig erősebbek lettünk, mindig többen lettünk. Éjjel ment a harc, nyüzsgött a telep, reggelre viszont nem látszott semmi, eltűntünk, mint szürke szamár a ködben. A harmadik napra már nagyon sokan voltunk, akkor már na-

gyon élesben ment a dolog. Este tíz óra felé megindultak a pufajkások. Hogy mennyire gyáva, egy szar társaság volt ez! A telep széléig, a Szabadság moziig jöttek teherautóval, ott volt egy köz, azon jöttek fel, azt hitték, úgy tudnak beszivárogni, hogy nem vesszük őket észre, és majd egyszerre támadnak ránk. Igen ám, de arra nem számítottak, hogy minden utca végén volt emberünk. Amikor feljöttek, és indultak, hogy átmásszanak a kerítésen, a srácok észrevették őket, és kiáltottak: „Állj, ki vagy?!” A pufajkások nem tudták a jelszót, erre kétoldalról elkezdtek tüzelni rájuk. Aki tudott, rohant vissza, aki nem tudott visszamenni, bemenekült a házakhoz. A mieink meg mentek házról házra, hogy hol vannak.

Aztán síri csend lett. Mondták, hogy várjunk, biztosan visszajönnek. Tizenegy felé aztán újra elkezdődött, de már nem a pufajkásokkal, hanem az oroszokkal. Először páncélautóval jöttek az oroszok. Rálőttünk a páncélautóra, azt hiszem, én lőttem a gumira, a komám lőtt a ruszkira, aki a golyószóró mellett állt. Az oroszok golyószóróval végigszórtak bennünket, az volt a szerencsénk, hogy kissé messzebb hasaltunk a kerítéstől. Másnap megnéztük, olyan volt a kerítés, mintha elfűrészelték volna. A páncélautó elment sántikálva, leeresztett gumival. A telep másik felén is bejöttek az oroszok, ott is elzavarták őket. Igen ám, de éjfél felé jöttek újra, és végigszántották az utcát. Ott feküdtünk a házaknál, az orrunk előtt mentek a páncélosok, a tornyuk forgott körbe-körbe. Akkor már nem mertünk lőni. Őrülség lett volna, mert ha kilövünk, ágyúval lőnek vissza, és a házakban benn voltak a lakók. A nép józanabbik fele tudta, hogy teljesen fölösleges minden ellenállás. December 11-én hajnalban abbahagytuk az egészet. Mi kaskodtunk, nem is az oroszokkal, hanem a pufajkásokkal, akiket azért tartok szar hazaárulóknak ma is, mert nem ők vertek meg bennünket, hanem az oroszok.

■ PETRIKNÉ VÁMOS IDA: Azt hiszem, Mikulás napja volt, amikor beállított két rendőr, az egyik történetesen a szomszédunk volt, és elvitték apámat. Kerestek egy pisztolyt is, amit nagyapám gyorsan bedobott a kútba. Apám a szécsényi nemzetőrségnek volt a helyettes parancsnoka. December 7-én anyám bement Balassagyarmatra – azt mondták, odavitték apámat –, hogy megnézzé, mi van vele. Azt mondták, nincs ott, Salgótarjánban van. Este jött egy Moravcsikné nevű asszony, hogy neki is elvitték a férjét, ő sem tudja, hol van. Elhatározták, hogy együtt elmennek Salgótarjánba. Nagyapám mondta – erre nagyon emlékszem –, hogy ne menjenek, mert valami készül Tarjánban.

Élete végéig lelkiismeret-furdalása volt, amiért nem ment akkor anyámmal. Anyám mondta, hogy ők csak mennek, megérdeklődik, és rögtön jönnek is haza. December 8-án tehát anyám bement Moravcsiknéval, és megtudták, hogy apám ott van. Illetve azt nem is tudom, megtudták-e, de tény, hogy apám ott volt Salgótarjában. Nekem a nagyapám mesélte, hogy anyámék eljöttek a rendőrségtől, és a Vásár téren, ahol a tüntetők gyülekeztek, vártak a buszra. A busz nem jött, ők ott ácsorogtak, és akkor volt a sortűz. Az volt anyámnak a pechje, hogy először lehasaltak, aztán anyám el akart szaladni, fölállt, és így kapott lövést a csípőjénél. Az egyik kollégámtól tudom, aki akkor Salgótarjában volt gimnazista, hogy valami dumdum golyókkal lőttek, ami roncsol. A veséjét teljesen szétroncsolta a golyó.

A nagyapámat hívták valahová telefonhoz – a riadalomra emlékszem –, hogy anyám megsebesült, és hogy benn van a Bányász kórházban. Nagyapám azonnal bement Tarjánba. Kereste anyámat a kórházban, de nem találta a sebesültek között. Az udvaron meglátta a bundáját. Egy holttest le volt takarva az anyám bundájával, odament, és megtalálta anyámat. Állítólag blokád alatt volt a város, ezt nagyapám mesélte, de volt egy jó ismerőse, egy sofőr, azzal kihozták anyám holttestét. Még lőttek is rájuk.

■ BÁCSI JÓZSEF: A letartóztatásokkal bennünket is megfélemlítettek. Mondjuk meg kerek perec, ez emberi gyengeség volt. Akkor már kezdtünk a magunk sorsával is törődni, és bizony gyáván meg kellett alkudni magunkkal. Itt már arról volt szó, hogy ha tovább csináljuk, bennünket is letartóztatnak. Mi egy józan, középutas politikának estünk áldozatul. Túl sok kompromisszumot fogadtunk el, hogy elkerüljük a teljes ütközést az akkori politikai rendszerrel.

Az utolsó napokban engem is megkerestek a barátaim, felajánlották, hogy segítenek elhagyni az országot, de elutasítottam. Meg voltam győződve róla, a munkástanács egy törvényerejű rendelet alapján működő szerv, tehát legális és törvényes, amit teszünk, akkor meg miért tartóztatnának le, hiszen még szervezkedéssel se vádolhatnak.

Január 11-én reggel nyolc óra körül mentem be a gyárba. Körülbelül tíz órára hatalmas tömeg gyűlt össze a vezérigazgatósági épület körül a lemondásunk miatt. Mindenki borzasztó elégedetlen volt. Elszabadult a pokol, követelték, hogy szóljon valaki. Nagy Elek mondott pár szót, de az egész nem tartott öt percig, mert lehurrogták, és a tömeg elkezdett az épületbe nyomulni. A rendőrt, aki az ajtóban állt, benyomták a folyosóra, és a dulakodás hevében a géppisztoly, ami a nyakába

volt akasztva, elsült. Egy lövés volt csak, de a visszapattanó golyó egy motorkerékpár-gyári fiatalembert tarkón talált. Szerencsétlen rögtön elvérzett, nem lehetett segíteni rajta. A rendőrt megfogták, végighúzták a folyosón, a géppisztolyát elvették tőle, kettétörték, és a kettétört fegyvert az épület előtt lévő hirdetőablára akasztották. Ezt követően a munkások felborított vagonnal, dömperekkel elbarikádozták az 1-es kaput. Közben teherautón megérkeztek a pufajkások, rengetegen voltak, előzőnlötték a gyárat. Akit értek, lőttek, öregeket, nőket egyaránt. Félóra alatt szétverték a Fő utcát és a Templom teret, azután a gyárat is. Reménytelen volt az ellenállás. Akkor már mindenki menekült, amerre látott.

■ DALOS GYÖRGY: OSE – Októberi Sajnálatos Események. Ezt november végén vagy december elején hallottam először, és akkor hallottam először azt is, hogy ez egy olyan dolog, amit kétféleképpen lehet értékelni, és én, a magam értékskáláján, mint negyvennyolccal összehasonlítható dolgot mértem le. Na most, rengeteg rejtély volt. Például az világos volt, hogy Nagy Imrék a jugoszláv nagykövetségen voltak, mert ezt az utca mondta. A dolog azonban csak akkor realizálódott számomra, amikor az első hírt hallottam, hogy kijöttek onnan, és Romániában menedékjogot kértek. Én nagyon ifjú voltam, és bohó, de azt az ötletet, hogy normális magyar ember Romániában menedékjogot kérjen, kizártam. Ez volt az első, amit kapásból nem hittem el, ahhoz képest, hogy például még október 24-én elhittem, hogy leverték a megmozdulást, és ki lehet menni az utcára. Az, hogy a munkástanács legális szerv, és hogy a kormány tárgyal vele, azt is teljesen egyértelműnek tartottuk. Hosszú ideig nem látszott a tulajdonképpeni különbség a Kádár-kormány és a közfelfogás között. Ugyanis ők nagyon óvatosak voltak.

Hogy a dolog egyszer s mindenkorra véget ért, számomra 57 márciusában realizálódott. Akkor vitték el az osztályfőnökünket, Ábrahám tanár urat internálótáborba. Huszonnyolc éves volt, és nagyon kedveltük. Történelmet tanított. Ezt megelőzően a Rákóczi-szabadságharcot oktatta nekünk, és előadta, hogy azt nevezzük szabadságharcnak, amikor egy nemzet fellázad az idegen elnyomók és azokat kiszolgáló hazai réteg ellen, mint most is. 1703-ban a magyar nemzetet szabadságharcában a Nyugat cserbenhagyta, mint most is, de a lengyelek mindig támogatták, mint most is. Nem mondták el nekünk, hogy Ábrahám miért nem jött be aznap történelemórára. Ekkor alakítottunk egy öttagú bizottságot az osztályban. Megtudtuk, hol lakik Ábrahám tanár

úr, és elmentünk hozzá, hogy megkérdezzük, miért nem jött. Csak az apját találtuk meg, aki elmondta, hogy a fia azért nem jött, mert hajnalban elvitték, internálótáborba. Attól kezdve tartottuk a kapcsolatot az öregúrral. És aztán kiderült, hogy a tanár urat Tökölre vitték. És akkor én pontosan tudtam, hogy vége. Májusban már húszan jelentkeztek úttörőnek. Én nem. Én akkor nagyon kemény voltam, és tartottam a kapcsolatot az osztályfőnök apjával, aki aztán egy vasárnap reggel meghívott bennünket, hogy menjünk el az internálótáborba. Május körül lehetett ez is. Ott voltam a Közvágóhíd megállóban, az öreget valahogy elmulasztottam, de kimentem Tökölre természetesen, majd onnan, miután a lovas kocsit is elmulasztottam – az ment egyedül az állomás és a tábor között –, gyalog elmentem az internálótáborhoz. Ott egy hatalmas drótsövény előtt a hozzátartozók, a sövény mögött a foglyok, köztük az örök. És ott találkoztam Ábrahám tanár úrral. Gyalog mentem, az örök kint nem szóltak semmit. Ez akkor még így volt. Amikor szeptemberben másodszor akartam meglátogatni Kistarcsán, akkor már nem engedtek be, mert nem vagyok közvetlen hozzátartozó. Hát ott állt Ábrahám tanár úr, aki roppant mód meg volt lepve, hogy megjelentem a színen, és magyarázta, hogy a túloldalon a magyar értelmiség van. Többek között, hogy az egyik kedvenc fogolytársuk Szakács Miklós, aki villanyoltás után klasszikus színdarabokat játszik nekik, és így merülnek álomba. Egyúttal üdvözetét küldte két tanárnak, egy igen szigorú földrajztanárnak és Takács tanárnőnek, aki az orosz tanította azelőtt, majd a németet. Átadtam az üdvözetet. Pirovszki tanár úr, a földrajztanárunk, egy régi vágású tanárember, jutalomból kihívott a táblához, és erőszakkal ötöst adott, pedig nem tudtam semmit, és azt mondta, hogy „derék magyar fiú vagy”.

■ UNGVÁRY RUDOLF: 1957. február 20-án reggel az egyetemi pártbizottság kirakta az egyetem élére a vörös zászlót. Februárban az egyetemen a vörös zászlót kitenni nagyon provokatív lépés volt. Reakcióképpen a diákok mindenféle vörös rongyot, vörös edényeket meg egyebeket akasztottak ki az ablakokba. Délután fél kettő felé észrevettük, hogy a karhatalom körbefogja az egyetemet. Lehetett látni az ablakból, amint biztonsági golyószórópontokat foglalnak el, aztán futólépésben közelítik meg az épületet, és szabályos fegyveres felvonulással fogják körül, és szorítják mind kisebbre azt a kört, amelyen belül szabadon lehet mozogni. Aztán elzárták az egyetem központi épülete és az egyetemi diákszállók közötti területet is. Mindenkit beparancsoltak az épületbe, majd kiterelték a hallgatókat és az oktatókat

a szobákból, a tanulókörökből, be a nagyobb előadótermekbe. Utána pedig civil ruhás nyomozók neveket olvastak fel egy listáról. Amikor a központi épületből átkísértek az egyik diákszállóba, a fegyveres őr azt mondta nekem: „A Magyar Népköztársaság nevében a foglyom, minden menekülési kísérletre a fegyveremet fogom használni.” Ami állati furcsa volt, de meghatározta a későbbiek halálos komolyságát. Beérve a harmadik diákszállóba, ahol egyben az egyetemi pártbizottság is székelte, a fal mellé kellett állnunk, hátratett kezekkel. Az ott lévő karhatalmisták elővették a gumibotot, és végigverték mindenkit. Majd bejöttek más karhatalmisták, és végigkérdezték az embereket, hogy ki nek mi a neve, mi az apja foglalkozása. Miskolcon a fiúk többsége munkásszarmazású volt, ennek következtében az apák foglalkozása mindig úgy hangzott, hogy esztergályos, vagy gépkocsivezető, vagy géplakatos, vagy valami ilyesmi, és ez minden alkalommal vad dühöt váltott ki a karhatalmistákból, akik maguk is esztergályosok meg segéd munkások lehettek, tehát annak hallatára, hogy géplakatos, „hú, az anyád kurva istenit”, és akkor elkezdtek ütni. De nem szemből ütötték az embert, hanem hátulról. Én mondtam, hogy az apám gépészmérnök. És erre a kijelentésemre nem vertek meg. Valahogy még tettek is egy dehonesztáló megjegyzést, hogy ez férges, vagy valami ilyesmit. A következő garnitúrától azután már én is ugyanúgy megkaptam a magamét, mint a többiek.

Százhusz-százhatvan embert tartóztattak le azokban az órákban egyszerre az egyetemen. Ezek a begyűjtések nagyrészt az egyetemen belüli feljelentések alapján történtek. Azok az egyetemi hallgatók voltak a feljelentők, akik eleve a munkás-paraszt hatalom kemény magjának számítottak. És ahogy a szobából kikísértek a teherautóhoz, lehetett látni, hogy a pártbizottságon folyik az élet, ki-be járnak a pártbizottsági tagok, miközben a közvetlen környezetükben véresre verik az embereket. Majd fölparancsoltak egy teherautóra. A miskolci rendőrfőkapitányságra vittek. A folyosókon arccal a fal felé kellett állnunk, a kezeket hátra kellett tenni összekulcsolva, és az orrunkkal pontosan a falhoz kellett érni. A karhatalmisták – vagy ahogy népiesen nevezték őket, pufajkások, mert steppelt, orosz típusú ruházatot viseltek – azal szórakoztak, hogy végigverték bennünket. Vette a gumibotot, és ráhúzott egyet az emberre, továbblépett a következőhöz, arra is ráhúzott, továbblépett, arra is ráhúzott. Ez elég intenzív munka volt, úgyhogy amikor kifáradtak, akkor kezdte a következő. Ezt számolták, azt azonban nem mindig számolták pontosan, hogy hol hagyta abba az

egyik, és hol kezd a másik, így aztán az átmeneteknél néha kétszer is sor került az emberre. Elég sok karhatalmista volt, több órán keresztül tartott a játék, többször is végigjártak rajtunk.

■ PULLAY BÉLA: 1957. március 13-án kaptam egy bizalmas értesítést, hogy éjszaka jönnek értem, és el akarnak vinni. Bementem a gyárba, mivel három műszak ment már akkor, és ott voltam, így megmenekültem a letartóztatástól. Ellenben április 2-án reggel, ahogy bementem a gyárba, jött két politikai rendőr, aki kérte, hogy megbeszélésre menjek be velük a kapitányságra. Akkor már tudtam, éreztem, hogy ebből letartóztatás lesz. Preventív őrizetbe vettek azzal, hogy majd az április 4-ét követő napon szabadon engednek. Természetesen nem mondtak igazat. Április 5-én fogtak bennünket, és elvittek Tökölre, az internálótáborba. Ne mondjam, hogy ott milyen élet volt. Testi, lelki gyötrés, kínzások. Két hét ott tartózkodás után elhoztak, azzal a jelszóval, hogy hazahoznak, és mehetünk szabadon. Természetesen ez sem volt igaz. Itt, Kecskeméten jött a borzalmak borzalma: a testi-lelki kínzás. Mindenáron azt próbálták kieroszakolni belőlem, hogy névsort állítottunk össze a kivégzendő kommunistákról. Ebből egy szó sem volt igaz, soha sehol még csak ilyen fölvetés sem volt. Ez a vád lett volna a kivégzés alapja. De ezt semmilyen kínzással, semmilyen szörnyű terrorral nem tudták belőlem kipréselni, pedig ezt a papírt számtalanszor elibém tették, hogy írjam alá.

Nem tudom megfelelően szóba önteni azokat a borzalmakat, amiken keresztülmentünk. A sérüléseim már olyanok voltak, hogy a rendőrorvos azt mondta, nem vállal felelősséget értem, ki kell vinni a kórházba. Nagy nehezen kivittek a kórházba, megműtöttek, kezeltek. Ott is, az ágyam végénél, állandóan őr állt. A pufajkások adták akkor az őrszolgálatot. Az orvosokat naponta sürgették, zaklatták, hogy fejezzék már be a gyógykezelést, mert a rendőrségnek célja van velem. Ismertük a célt. A gumibot néger szalámi, népnevelő meg minden más volt, ami azt a célt szolgálta, hogy üthessenek, vág hassanak, kínozhassanak.

■ KUKLAY ANTAL: Először a katonai ellenállást számolták fel, másodszor a gyárakban állították helyre az uralmat, aztán jött a mezőgazdaság és csak utána a vallás. Hallottunk a pufajkások tevékenységéről, jöttek a hírek az internálásokról, nyomasztó volt a légkör. Minden településen módszeresen kineveztek néhány hangadót, függetlenül attól, hogy mit tettek a forradalom alatt. Megverték őket, hogy példát statuáljanak, hogy mindenkit megfélemlítsenek. Az internáltak számát az internálótáborok, a bebörtönzöttek számát pedig a börtönök férőhely-

száma határozta meg. Annnyit zsúfoltak be, amennyit a szovjet szabvány megengedett. Mi például egy kétszer négy méteres cellában tizenegyen laktunk.

■ VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Körülbelül két héttel azelőtt, hogy Snagovban letartóztattak bennünket, egyszer csak azt mondták, hogy lassan el fogunk költözni, mert az épületre az elvtársaknak szükségük van. Másnap már jöttek is, hogy megkezdődik a költözködés, és ennek jegyében Tánzcost, Szilágyit meg Fazekast családotól elvitték. Ez már nagyon gyanús volt nekünk. Hagytak nekik időt bepakolni, és pakolás közben megbeszéltük mindegyikkel, hogy különböző módokon, főleg valaminek a visszaküldésével adnak jelzést arról, hogy mi történt velük. Persze semmit nem hoztak vissza, így a világon semmit nem tudtunk róluk. Utólag derült ki, hogy külön-külön házakba vitték őket, és ez alkalommal Fazekas is, Szilágyi is összeverekedett az örökkel. Majd rá egy-két napra elvitték őket a családjuktól.

Április 11-én megjelent a parancsnok, Mladi ezredes, és arra kérte a családfőket, vonuljanak a szomszéd szobába, mert a magyar párt képviselői akarnak velünk beszélni. Vacsora közben történt ez, otthoni ruhákban, papucsban, mamuszokban voltunk. Átmentünk a szomszéd szobába, és jött velünk természetesen Rajk Júlia meg Ujhelyi Szilárd is. Becsukták az ajtót, és ott állt három pasas, és azt mondta Mladi, hogy itt vannak a magyar párt képviselői, és beszélni akarnak önökkel. Erre Haraszi Sanyi bácsi azt mondta, hogy akkor talán üljünk le, és beszéljünk. Erre Révész elvtárs – később Rajnai Sándor néven a bukaresti nagykövetünk lett – közölte: „Erre semmi szükség nincsen, a Magyar Népköztársaság legfelsőbb ügyésze nevében őrizetbe vesszük önöket.” S az állításának az alátámasztására még egy papírt is odamutatott. Biszku Béla által aláírt letartóztatási parancs volt. Megint egy kafei jelenet következett. Álltunk ott hevenyészett öltözékben, és egyszerre csak előugrott – talán a függöny mögül – egy csomó fogdmeg, és külön-külön kivonszoltak bennünket. Én egyedül ültem hátul egy autóban, két oldalamon a két smasszer, akik fogták a két kezemet, és elől egy revolveres smasszer egy nagy pisztollyal. Bukarestbe mentünk. Bevágtak bennünket egy pincébe – magánzárkákba, persze. Ott voltunk, azt hiszem, négy-öt napig, és ott zajlott le az első kihallgatás. És akkor egy egészen brutális dolog történt: megbilincseltek bennünket, kezünkön-lábunkon, és román smasszerok vittek ki és tettek be az autóba, vittek ki a repülőtérré, szedtek ki és raktak be a repülőgéphez, ültek a két oldalunkon. És fekete szemüveg volt rajtunk, hogy ne

láthassunk semmit. Így hoztak el bennünket Pestre. Ebből a szerencsétlen helyzetből a Gyorskocsi utcában ébredtem fel.

Lépjek be, vállaljam el?

■ VÁRADI GYULA: November 8-án reggel egyenruhába öltözve – a géppisztolyt otthon hagytam – bementem a Honvédelmi Minisztériumba. Majd hanyatt estem, amikor megláttam, hogy az asztalok, írógépek, levelek, iratok, titkos iratok ki vannak dobálva az udvarra. Mint a tatárdúlás után. Teljesen indokolatlannak tartottam a szovjet csapatok garázdálkodását. Átmentem a miniszteri szárnyra, megtaláltam Uszta Gyulát, Horváth Mihályt, Ugrai ezredest, és nem türtőztetve magam, kifakadtam az eljárás ellen. A fogságot még valahogy lenyeltem, de ezt az eljárást a Magyar Néphadsereggel, a minisztériummal szemben indokolatlannak és alaptalannak tartottam. Odavágtam a sapkámot, elkáromkodtam magam, és arra a kérdésre, hogy hajlandó vagyok-e részt venni a katonai tanácsban, közöltem, hogy nem, sőt szolgálni sem akarok, le akarok szerelni. Megírtam a kezemmel, a csúnya írásommal, hogy nem kívánok a néphadsereg tábornokaként szolgálni, le akarok szerelni, visszamegyek a szakmámba. Vasöntő vagyok, ott az ember keze grafitos lesz, de megmossa, és utána tiszta lesz. Ugyanaból a szájból fújni a hideget, amikor idáig a meleget fújtam, nem vagyok hajlandó. Elég volt az a bolondokháza, amit a Nagy Imre-kormány alatt végigjátszottam a katonai tanácsban, most jön a bolondok járása az ellenkező irányban. Ezt a nyilatkozatot bevitettem a pártközpontba. Mondták, hogy ne kapkodjam el a dolgot, menjek vissza nyugodtan, rendet kell teremteni, és utána, ha az elhatározásom később is megmarad, vissza lehet rá térni. Aztán találkoztam Münnich Ferencsel, majd Uszta Gyulával, és ők is és mások is kértek, hogy segítsek a hadsereget rendbe hozni, mert akkor én feleltem az egész néphadsereg gépkocsi-állományáért, raktáraiért, harcokocsisaiért satöbbi. Megmozdult a páncélosszívem, és visszamentem. Mondtam a beosztottaimnak, hogy elkezdjük, utánanézőnk, és majd meglátjuk, mi módon tehetünk rendet. Hamarosan híre jött a tiszti nyilatkozatnak. Amikor megláttam a nyilatkozatot, eléggé felháborodtam. Emlékezetből három dologra helyezem a hangsúlyt. A nyilatkozat egyértelműen elítélte a Nagy Imre-kormányt. Ezzel én nem értettem egyet. A kormányt feltétel nélkül végigszolgáltam mint jó katona és hithű kommunista. A másik, hogy feltétel nélkül támogassam a munkás-paraszt kormányt, tehát a Kádár-

kormányt. Én úgy éreztem, a párton belül nem dőlt el a vita, és a frakció múltamból való ösztönös érzésem az volt, hogy jobb, ha a párton belüli ellenvéleményeket a párton belül tisztázzák. És a nyilatkozat szerint a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedését magamra nézve feltétel nélkül kötelezően elismerem, és a katonai parancsoknak alávetem magam. Mivel 23-ától kezdve a hadsereget karhatalmi feladatra kellett igénybe venni, és erre a hadsereg nem volt felkészülve, várható volt, hogy a szovjet csapatok beözönlése után a hadsereg tagjait, elsősorban a tisztikart lefegyverzés és szétszórás után valami karhatalmi, rendőri feladatra fogják igénybe venni. Tehát lényegében a fegyveresekkel szemben, mivel fegyveres góccok még továbbra is voltak. Sem rendőrnek, sem hóhérnak nem akartam menni. Ez volt az ösztönös reagálásom, amikor hajlandó voltam aláírni egy olyan nyilatkozatot, hogy segítek a Kádár-kormánynak, rendbe hozom a hadsereget, de ilyen felelősséget vállalni nem akartam. Ezzel a nyilatkozattal elmentem Münnichhez, megmagyaráztam neki az álláspontomat, és a margón tett megjegyzés mellett aláírtam. Ezt a megjegyzésemet kifejtettem Usztának, és a beosztott tisztjeimnek is elmondtam az aggodalmaimat. Erre futótűzként terjedt el a HM-ben és a Zrínyi Miklós Akadémián, hogy Váradi Gyula nem írta alá a nyilatkozatot, pedig aláírtam. Bizony ez sok embert befolyásolt.

Tehát vállaltam a szolgálatot. Meg is kaptam távirati úton a kinevezésemet a páncélos- és gépjárműszolgálat vezetésére. Elkezdtünk működni, információkat gyűjteni, hogy hol vannak alakulatok, hogy lehet megoldania a széthagyott járművek beszállítását. Nem volt könnyű a helyzet. Mindenhol ott voltak a szovjet csapatok, velük is egyeztetni kellett. A szovjet csapatok november 4-i bevonulása óriási anyagi kárt okozott, és semmi sem indokolta.

November 4-e után a minisztériumban a beosztást nyert tisztek megalakították a pártszervezetet. Én is beléptem, sőt az ideiglenes intézőbizottság választott vezetője lettem. Régi pártmunkás voltam, és úgy éreztem, hogy most ott a helyem, és dolgozni kell. Március 10-én közölték velem, hogy le fognak szerelni. Előtte lefolyt a tiszti nyilatkozattal kapcsolatos felülvizsgálat, ahol Gyurkó Lajos és Sucin József alezredes a november 4-i szereplésemet mint ellenséges tevékenységet elítélte. Átadtam a parancsnokságot, elbúcsúztam a beosztottaimtól. 14-én, a reggeli órákban, amikor a kislányom készült az iskolába, magamhoz öleltem, és azt mondtam neki: „Zsuzsikám, ha megkérdeznék, hogy mivel foglalkozik az édesapád, akkor ne azt mondd, hogy hivatá-

.....
sos katona, hanem mondd, hogy vasöntő.” Nem sokkal ezt követően csöngettek. A házmaster kíséretében megjelent a későbbi vizsgálótisztem negyedmagával, és közölte, hogy házkutatási és letartóztatási parancsuk van ellenem.

■ BOÉR LAJOS: November 4-től decemberig a kiegészítő parancsnokság személyi állománya szinte semmit nem csinált. Valamikor november közepén behívtak a Hajdú megyei pártbizottságra. Nemcsak engem, hanem más alakulatok politikai munkásait, újságírókat, a gyárakból a párttitkárokat és egyebeket, és azt mondták, hogy ha kell, suttogó propagandával is, de le kell járítani az ellenforradalmat – mert akkor már úgy tisztelték. Ebben a lejáratási akcióban találták ki a soha nem látott halállistákat és más hazugságokat is. Abban az időben annyi kiegészítő parancsnokság volt, ahány megye, plusz a főváros. Én voltam korban a legfiatalabb, a legalacsonyabb rendfokozatú, és elég sok aspiráns volt az én vezetői beosztásomra. Láttam én, hogy mi megy, ezért szóltam a gépírónőnek, hozzon be egy sárga csíkos papírt – személyi ügyekben akkor még titkosan ment a levelezés, és ezt a titkos okmányt csak úgy neveztük, hogy sárga csíkos papír –, és leírtam, hogy kérem azonnali tartalékállományba helyezésemet, rendfokozatomról lemondok, helyezzenek át.

A tiszti nyilatkozatot nem írtam alá, de ahogy én láttam, ez a nyilatkozat túl lett púderozva, mert egyáltalán nem biztos, hogy aki aláírta, utána pufajkás lett. És egyáltalán nem biztos, hogy aki nem írta alá, az nem lett az. Volt olyan is, aki aláírta, és később meghurcolták. Debrecenben a legtöbb helyen avval rémítették meg a tisztet, ha nem írják alá, azonnal költözhetnek kifelé a tiszti lakásból. A legtöbb tiszt meg volt rémülve, hogy a családjával az utcára kerül. Aláírta. Nagyon sok jó kollégámat tudok, aki aláírta, és ugyanúgy megmaradt becsületes embernek, mintha nem írta volna alá.

■ HARDY GYULA: November 6-a vagy 7-e lehetett, amikor bementem a MÜKI-be, ahol a Központi Kémiai Kutatóintézetnek volt egy részlege, és ahol volt egy laboratóriumom. Szántó Pistával és Pazonyi Tomival hárman összedugtuk a fejünket, hogy gyerekek, meg kell csinálni itt is az MSZMP-t, és elmentünk a kerületi pártbizottságra, és bejelentettük, hogy megalakult a Műanyagipari Kutatóintézet és a Központi Kémiai Kutatóintézet közös pártszervezete három taggal. Mi egyetértettünk az MSZMP programjával. Én úgy éreztem, hogy miután aktív eszköze voltam az elszúrásnak, irtó aljas dolog lenne most félreállni. Leesett a tantusz. Megértettem, hogy eszköze voltam egy

olyan politikának, amelyet lelkiismeretesen és a pápánál pápábban hajtottam végre, nem gondolkozva azon, hogy emberi sorsok is félre-csúszhatnak, katasztrófába torkollhatnak. Ha már ez így volt, akkor viszont meg kell próbálni új módon játszani. Nekem egy pillanatig sem voltak kételyeim afelől, hogy lehet új módon játszani. Kezdtém agítani a volt elvtársaimat, hogy lépjenek be a pártba. Egy csomóan azt mondták, semmi garancia nincs arra, hogy nem tér vissza a régi idő. Én is csak annyit tudtam mondani, hogy a garancia az, hogy ha mi leszünk a pártban, akkor mi megpróbáljuk másképpen csinálni. Voltak sokan, akik azt mondták, nekik ebből egyszer és mindenkorra elég volt, nem kell tovább. Voltak, akik azt mondták, olyan vagyok, mint egy vak csatló, aki ha meghallja a kürtszót, rögtön riszálja a farát, pedig nem is tudja, mire riszálja. Én megpróbáltam azokat az embereket visszahozni a pártba, akikről úgy gondoltam, hogy velük lehetne új módon csinálni valamit.

November végén, december elején behívatott a pártközpontba Orbán László, aki akkor az agitprop. osztály vezetője volt. Behívatta Rusznyák Istvánt és Erdey-Grúz Tibort is. Azt mondta, hogy kell valamit csinálni tudományos vonalon is, valahogy lelket kellene lehelni ebbe a tudománypolitikába. Nem szép dolog, amiket most mondok, de ez az igazság. Rusznyák azt mondta: „Orbán elvtárs, vegyétek úgy, hogy rajtam keresztülment egy szovjet tank, én nem létezem, és nem vagyok hajlandó semmit sem csinálni.” Erdey-Grúz meg azt mondta: „Amíg ez előtt az épület előtt egy idegen hatalom fegyveres katonája áll, addig nem vagyok hajlandó semmit sem csinálni.” Ezzel az értekezlet befejeződött.

■ ERDÉLYI TIBOR: Megkerestek az MSZMP-től. A XI. kerületből Máté György újságíró, aki a *Szabad Nép* főmunkatársa volt, fölhívott telefonon, és meghívott a XI. kerületi rendőrség székházába, a Zombolyai útra, ahol pár héttel korábban a fegyvereket vettük át. Azt hittem, hogy valamiféle törbe csalás áldozata leszek, de nem. Arról beszélgettünk, hogy ők nagyon fontosnak tartanak, hogy mint MEFESZ-vezető meg országos választmányi tag csatlakoznék hozzájuk. Milyen jó lenne, hiszen a fiatalok is egy jobbfajta szocializmust akarnak, és Kádárék is. Akkor azt mondtam nekik, szerintem évtizedeknek kell eltelni ahhoz, hogy meg tudjuk bocsátani Kádárnak, hogy behozta az oroszokat. Többet nem kerestek meg.

■ FILEP ISTVÁN: November 20-a körül behívtak a pártházba. Elmondták, hogy nagyon nehezen megy a pártszervezés, nagyon sokan nem

lépnek vissza, és kellene nekik néhány olyan ember, akikre a tömegek felnéznek. Azért hívtak engem, mert tudják, hogy én is kommunista voltam, lépjek be, vállaljam el a városi titkárságot, és akkor sokan be fognak lépni. S volt egy enyhe fenyegetés is, hogy ha nem, akkor mi lesz. Egyértelműen közöltem, hogy amíg a szovjet csapatok itt vannak, addig én pártba belépni nem vagyok hajlandó. Közöltem azt is, hogy törvényes miniszterelnöknek továbbra is Nagy Imrét tartom, Kádárékát nem ismerem el. Ha majd az októberben megalakult MSZMP vezetői, az a hat-hét ember azt mondja, hogy itt vagyunk és folytatjuk, akkor én belépek abba a pártba, de ebbe a pártba soha.

Másnap reggel két rendőr jött értem, közölték, hogy az új szovjet parancsnok kíván velem beszélni. Bekísértek a kapitányságra, ahol egy őrnagy elmondta, hogy ő meg van elégedve a karcagi forradalmi tanács munkájával, de azért itt is lehetett volna kommunistaüldözés, azért itt is ledöntötték a szovjet hősi emlékművet, azért itt is voltak a börtönben volt ávos tisztek, tehát itt is ellenforradalom volt, és ennek az irányítója én voltam. Ezért arra int, hogy rendesen viselkedjek, mert esetleg keményebb eszközökkel fognak velem szemben fellépni. Azt is mondta, tudomásukra jutott, hogy én visszautasítottam a pártba való belépést, pedig az megtiszteltetés, pláne egy ilyen embernek, amilyen én vagyok, aki azokat csináltam, amiket csináltam. Javasolja, hogy jöjjön meg az eszem, csatlakozzak azokhoz, akik az igazat meg a jót akarják, és akkor garantálják, hogy Karcagnak semmi bántódása nem lesz.

■ HORVÁTH ÁDÁM: Amikor megérkeztünk Kantonba, a Honvéd Művészegyüttes vezetése úgy döntött, elküld egy embert Pekingbe, hogy informálódjon arról a követségen, mi történt Magyarországon. Az együttes párttitkára ment el, aki kórustag volt. Én november 4-én beementem a postára, ott beszéltek valamennyit angolul. Megcímeztem a feleségemnek egy táviratot, hogy kérek választ két napon belül, hogy mi van veletek. Mellettem Béres Feri ezt írta: „Nagy Imre elvtársnak, Parlament. Tartsatok ki, jövünk! Béres.” Mi hazaértünk decemberben, a távirat pedig márciusban. Béres táviratát a Kádár-parlamentbe vitték márciusban – ki is rúgták mindenhol. Én meg magam vettem át a novemberben küldött táviratomat, szintén márciusban. Tehát ez nem volt egy nagyon sikeres akció.

Aznap érkezett vissza a pekingi küldött, és a hongkongi rádióból megtudtuk, hogy az oroszok megtámadták Budapestet. És akkor óriási botrány volt. Másnap kiderült, hogy nincs Nagy Imre-kormány. Borzasztóan kétségbeestünk, de volt forradalmi bizottság, meg föl kellett

ülni a vonatra, és elutazni Vuhanba, ami a világ vége, ott aztán semmi sincs. Ott már a kínaiak leszedték a rádiókat a szobákból, tehát nem informálódhattunk, csak az volt a dolgunk, hogy énekeljünk és étkezzünk. Mondanom sem kell, tejből-vajból fürösztöttek, fantasztikus fogadásokat adtak. Végül november közepe-vége felé elérkeztünk Pekingbe. Akkor úgy döntött az együttes, hogy hazaküld valakit Pestre. Az együttes titkára, Illés Karcsi, egy tüneményes fiú nekiindult, és elrepült Prágáig. Mi meg ott maradtunk hosszabb időre Pekingben. Az egyik fellépésünk után felszólítottak, hogy az egész együttes maradjon a színpadon, és megjelent Csou En-laj személyesen, egy tolmáccsal, és háromórás beszédet tartott. Elmondta, hogy az első napokban ők is a magyar forradalom mellett álltak, de hát tudnunk kell, hogy ez az ellenforradalom nagy támadása volt. A herceg Esterházyk jöttek volna vissza Magyarországra. Három órát szánt arra, hogy az együttest agítálja, ez ellenforradalom volt. Mi teljesen le voltunk sújtva.

Tíz napot voltunk Pekingben. Izgultunk, hogy mi van a hozzátartozókkal. Tudtuk, hogy az oroszok támadtak, tudtuk, hogy lőttek, a kínai sajtó addigra egyértelműen ellenforradalomnak minősítette a forradalmat, és elég rossz híreket kaptunk. Még hátravolt egy állomás – nem tudom, hogy melyik városban. Ebbe a városba érkezett vissza a Pestre küldött Illés Karcsi, aki Prágából el tudott valahogy menni Budapestre, és telefonon vagy személyesen öt nap alatt megkereste a kettőszáztizenhét ember hozzátartozóit. Amennyi újságot tudott, összeszedett, és kalandos úton, katonai repülőgépeken visszaérkezett. Így hát valamennyien kaptunk hírt arról, hogy a hozzátartozóink megvannak. Én megtudtam, hogy a nővérem elment hozzánk a Széna térre, és elvitte a feleségemet meg a kisfiút hozzájuk, a Pasarétre. Ugyanis belőttek a lakásunkat. Tehát én ilyen szempontból megnyugodtam, de egyébként nem. Ez volt a búcsúvárosunk Kínában, és innen indultunk haza teljes bizonytalanságban.

Amikor elindultunk, mínusz harmincöt fok volt. A táncosok a mozdony elejére fölraktak egy óriási magyar zászlót. Ennek következtében valamelyik ázsiai városban be is törték a vonat néhány ablakát, és egyre magasabb rangú szovjet delegációk szálltak föl a szerelvényre, agítálva az együttest, hogy menjünk Moszkvába, és lépünk föl. Nagyon jelentős pénzt ígértek. Mi pedig testületileg azt mondtuk, hogy nem. Nem tudjuk, mi van otthon, nem vagyunk hajlandók föllépni. Moszkvában az első nap bevitték egy nagy fürdőbe, mert a kéthetes féllabas mosakodás után koszosak voltunk. Rendeztek tiszteletünkre egy nagy

ebédet a Metropol Szállóban, ahol megjelent egy Pilcsik nevű katonai attasé, és közölte: az a parancs, hogy föl kell lépni. Én közben fölmentem a szállóban egy szobába, hogy megpróbáljak Budapesttel beszélni. Ebéd után kettőkor mentem föl, és hatkor tudtam beszélni a feleséggel három perccel. Ezalatt Pilcsik összegyűjtötte az együtttest a teremben, ahol botrány tört ki. Mindenki üvöltött, Nádas Ferenc kiváló koreográfus felesége, Marcella elájult, egy fagottos szívrohamot kapott, Pilcsiket rányomták a falra. És akkor Maklári Jóska, a karnagy fölállt, s azt mondta, hogy hagyjuk békében Pilcsiket, menjen vissza a követségre, és közölje Budapesttel, hogy nem lépünk föl. Adtak fejenként száz rubelt – tudom, én kávét és teát vettem belőle –, és este el kellett menni a Nagyszínházba a *Hattyúk tavát* nézni. Előtte hírt kaptunk, hogy az előadás után indul vissza a vonat Budapestre, illetve Csapra, ahova élénk jön egy különvonat. Én az izgalomtól meg a fáradtságtól végigaludtam az előadást. Már beszálltunk, amikor jött Pilcsik, és közölte, hogy nem indul a vonat, jön két ezredes Pestről, akik rábeszélnek az együtttest, hogy lépjen föl. Az egész pályaudvar zengett, mert az ablakokban üvöltöttük, hogy: Nem! Majd kijött a forgalmista, fölemelte a tárcsáját, és a vonat elindult, hiába állt ott a katonai attasé. Valamennyien együtt voltunk a két étkezőkocsiban, ahol fölállt a katonai parancsnok, akit a honvédség delegált, és azt mondta: „A brjanszki erdőnél félretolják a vonatot, odajön a két ezredes, és visszajövünk Moszkvába föllépni. Ez Münnich elvtárs parancsa.” A brjanszki erdőnél valamennyien bennmaradtunk, nem álltunk meg, engedték tovább a vonatot. Az étkezőkocsiban ült egy ismeretlen, magyarul jól beszélő NKDV-s tiszt, és félhangosan azt mondta: „Én szóltam a mozdonyvezetőnek, hogy ha lát futni két ezredest a sínen, kanyarodjon be az erdőbe, nehogy utolérjenek.”

Elérkeztünk a határra, és kiderült, hogy Magyarországon sztrájkok vannak. December 9-e volt, ha jól emlékszem. Önkéntes vasutasok jöttek értünk, akik tudták, hogy régóta távol levő magyar trupp érkezik. Három kocsival jöttek értünk. Kétszázötvenhét ember, három évszakra való hajóbőröndökkel meg egy pár aprósággal be lett zsúfolva három kocsi. Katonák jöttek, és azt mondták, hogy vár bennünket öt autóbusszal, nem léphetünk ki a Nyugati pályaudvar épületéből, mert ha a Moszkva felől érkező vonatról leszáll kétszázötvenhét egyforma bőrkabátos, csizmás, kucsmás ember, akkor minket agyonvernek, mert ott olyan forradalmi hangulat van. De én nem mentem a busszal, mert a nővérem, apám és anyám várt a Nyugatinál. Gyalog hazasétáltunk,

immár másodszor a romos Budapesten. Egy éjjel arra ébredtem, hogy a Margit körúton agyonlöttek az oroszok egy fiatalembert, aki motorbiciklin ment, mint kiderült, engedéllyel, sajtószállító motoros volt. Ott feküdt a hóban az ablak alatt. A ronggyal betömött luk mellett néztem ki, és konstatáltam, hogy ez itt nem élet, a nyílt utcán lelőhetnek az oroszok.

■ PETHŐ TIBOR: Decemberben Szirmai István azt mondta, hogy nagyon jónak tartaná, ha a MŰOSZ vezetősége kijelölne egy küldöttséget, amelyet Kádár fogad, és elmondja nekik a politika elképzelését, és hogy próbáljunk meg – az újságírók és Kádár – szót érteni. Összehoztuk ezt a küldöttséget. Benne volt Horváth Zoltán, Boldizsár Iván, benne voltam én, a többire már nem emlékszem. Ezzel a delegációval elmentünk 13-án délután négy óra, fél öt fele a Parlamentbe. Úgy emlékszem, Szirmai szobájában leültünk egy asztal köré, és egy-két perc múlva bejött Kádár. Bemutatkoztunk, én akkor találkoztam vele először. Ő kezdte el a beszélgetést, azzal, hogy azért kérte ide az újságíró-delegációt, mert végre szeretné megtudni és eldönteni, hogy a magyar újságírók, és egyáltalán a magyar sajtó támogatja-e a Kádár-kormány politikáját, konszolidációs törekvéseit, vagy nem. Elmondta azt az elméletét, hogy ő tudta abban az időben, hogy itt a fő hibát a Rákosi-féle vezetés követte el, és ő most olyan politikát akar folytatni, amely ezzel a Rákosi-féle politikával élesen szemben áll, ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy Nagy Imréekkel nem lehet együttműködni. Ki kell alakítani valami olyan politikát, hogy azon a bázison, amit a november 4-i beszédében elmondott, létre lehessen hozni valamilyen nemzeti kibékülést, és ez megoldhatatlan a sajtó támogatása nélkül. Erre én mint a küldöttség szóvivője elmondtam a magyar újságírók álláspontját: többé nem vagyunk hajlandók hazudni, ezt vegye tudomásul a kormány, és nem vagyunk hajlandók olyan intézkedések mellé állni, amelyekkel nem értünk egyet. Ha a kormány ebben a két alapvető kérdésben szabadságot ad az újságíróknak, akkor érdemes tovább tárgyalni. Ha a Kádár-kormány olyan politikát hirdet meg, amely a nemzeti függetlenséget és a nemzet érdekeit ténylegesen képviseli és védi, akkor abban a magyar újságírók szövetségesek lehetnek. Erre Kádár elgondolkodott, majd azt mondta: „Hogyan képzeli azt, hogy egyes intézkedéseket, amelyeket majd a kormány vagy a párt hoz, azt az újságírók nem támogatnak?” „Hát – mondom – számos ilyen dolog volt, de most csak egyet akarok megemlíteni, a beszolgáltatási politikát, amiről az újságírók kezdettől fogva tudták, hogy rossz, ennek ellenére megkövetelték tő-

lük, hogy melléálljanak. Ennek aztán az lett a vége, hogy már tényleg nem volt élelmiszer az országban. Hát ilyesmire gondolunk.” Azt kérdezi: „Hát ellenzéki sajtót akarnak csinálni?” „Ezt én nem fogalmaznám így, hogy ellenzéki sajtó, hanem egy szuverén sajtót szeretnénk, amely természetesen a legfontosabb kérdésekben együttműködik a kormánnyal, de megvan a saját véleménye.” „Akkor ez már közel áll az ellenzéki sajtóhoz” – válaszolta. Erre aztán közbeszóltak a küldöttség tagjai is. Először Horváth Zoltán, hogy: „Igen, persze, ellenzéki sajtót is akarunk. Legyen kormánypárti sajtó, és legyen ellenzéki sajtó. Mi, akik itt ülünk, általában azon a véleményen vagyunk, hogy egy országnak szüksége van ellenzéki sajtóra.” Beleszólt Boldizsár is, ő inkább azt fejtegette, hogy az újságíró tevékenysége csak akkor lehet értékes, ha a saját gondolatait közli. Ha a kormány politikája olyan, hogy az újságíró véleményével nagyjából megegyezik, akkor sokkal jobban meg tudja azt magyarázni, el tudja adni, mintha nem ért vele egyet. Erre Kádár megint gondolkozott, aztán: „Ha most megindulnának a lapok, akkor a jelenlegi intézkedéseket, amelyek szükségesek a rend helyreállítására, a sajtó támogatná?” Mire én azt mondtam – akkor már Gimes letartóztatása ismert volt –, hogy az ilyesfajta letartóztatást soha nem fogjuk elismerni és támogatni. Erre elkezdte Kádár, hogy Gimest le kellett tartóztatni, mert állandó jelleggel telefonált neki, és semmiféle olyan értelmes – azt mondta: „számunkra értelmes” – javaslata nem volt, amiért le kellett volna vele ülni, és mivel nem hagyta abba, hát kénytelenek voltak letartóztatni. A tárgyalás körülbelül két órán keresztül tartott, és lényegében véve egyetlenegy ponton sem tudtunk összejönni. A végén Kádár megkérdezte, hogy elkezdenek-e dolgozni az újságírók. És akkor mi azt mondtuk, hogy nem, mert nem kaptunk olyan biztosítékokat és olyan válaszokat, amelyek alapján elkezdhethnénk dolgozni. Kádár elvörösödött, fölállt, és kiment.

■ KÉRI JÓZSEF: Győrben december közepére megerősödtek a balosok. A megyei végrehajtó bizottságból egy Sárosi nevezetű azt kezdte forszírozni, hogy üssünk oda, minél több embert tartóztassak le. Ő kezdte diktálni az ütemet. Hívogatott telefonon, hogy ezekkel szemben el kell járni, meg jól el kell verni őket. A karhatalmisták a falvakban elkezdtek verni azokat az embereket, akik senkit sem bántottak, mindössze az volt a bűnük, hogy októberben valamilyen helyi vezetővé választották őket. Én ezt nagyon károsnak tartottam, és tiltakoztam ellene. Megírtam a legfőbb ügyésznek, hogy az önbíráskodást nem tartom elfogadhatónak. Aztán megjelent az újságokban is, hogy kiléptem

a végrehajtó bizottságból, és nem lépek be a pártba. Ezt nagyon súlyosan ítélték meg, azt mondták, olyan nagy a tekintélyem, hogy ez sok emberre hat negatívan. Biztos hatott is.

Azt gondoltam, hogy ezekkel nem vagyok hajlandó együttműködni. A munkámat végeztem, Győr megyei főügyész voltam továbbra is. Én azokat is felelősségre vontam volna, akik belelőttek a tömegbe, de erre nem volt lehetőségem. Ez megalkuvás volt. Azt viszont nem lehetett megengedni, hogy az önbíráskodókkal szemben – akik gyilkosságot követtek el, akiknek vér tapadt a kezéhez – ne járjanak el. Katonai ügyekben nekem nem volt hatásköröm, csak a katonai ügyészségnek. Az önbíráskodást közbüntényes tetteként fogtunk fel, az elkövetőkkel szemben természetesen eljártunk. Az előzetes letartóztatásukat én rendeltem el, de amikor az ítéletek születtek, akkor én már le voltam tartóztatva.

Januárban lejött egyszer Marosán György egy pártértekezletet tartani, és ő ott a maga módján mondta a leckét. Többek között szenvedélyesen kifakadt, hogy vannak egyes bíró és ügyész urak, akik nem hajlandók eljárni az ellenforradalmárokkal szemben. És akkor egyesek bekiáltották a nevemet. Csak hóbörögjenek, gondoltam. Nem csináltam belőle különösebb gondot. Február 5-én aztán országos ügyészi értekezlet volt, az volt az első összejövetelünk, ahol megjelent a vezetők közül egy csomó ember: Münnich, Nezvál, Marosán is. Hát ott folyik a vita arról, hogy milyen legyen az ügyészi gyakorlat. Egyszer azt mondja Marosán: „Hol van a híres Kéri? Szeretném hallani.” Hát én felálltam, és tartottam egy olyan fejtegetést, egy olyan hozzászólást, hogy vastapsot kaptam az ügyészekről. Ennek az volt a lényege: mindent meg kell tennünk, hogy a törvénytelenések ne ismétlődjenek meg, hogy okos kompromisszumokat kell kötni, hogy csak azokkal szemben kell eljárni, akiknek véres a kezük, és kreált esetek miatt nem lehet elítélni embereket. Elmondtam, hogy nem értek egyet az önbíráskodással, és hogy félholtra vernek embereket. Nem voltam óvatos, Marosánt is támadtam, hogy az ő fellépése alapot adhat a koncepciók ügyeknek. Nagyon megtapsoltak. Erre fölállt Marosán, azt mondta, hogy rákosista káder vagyok, aki a nehéz helyzetben nem állja meg a helyét a posztján. Majd széttárta a kezét, hogy mit akarok én, nem véres az ő keze. Hát természetesen őt is megtapsolták, mert ilyen a tömeg, de nem úgy, mint engem. Utána közös ebéd volt, ahol többen gratuláltak, hogy végre valaki meg meri mondani, hogyan kell a gyakorlatot kialakítani. Nem hagyott cserben senki, szóval nem úgy volt,

.....
hogy most Marosán mondott valamit, és akkor nem ülnek le velem ebédelni. Később hallottam, ő követelte a Legfőbb Ügyészségtől, hogy azonnal tartóztassanak le, de Szénási nem merete megtenni, hanem racionalizált. Már az ebéd végén megkaptam a racionalizálási papírt, amely szerint február 19-én megszűnik a munkaviszonyom. Hazamentem, azon töprengtem, hogy mihez kezdjek, esetleg ügyvéd leszek, hiszen valahogy csak meg kell élni. De hát nem sokáig lehettem én ott-hon szabad, mert néhány nap múlva letartóztattak.

A társadalom nagyon hamar kapitulált

■ MIKES TAMÁS: December akárhányadikán, mondjuk 21-én kiraktak a Markóból az utcára. Úgyhogy arról, ami azóta történt az országban, hogy az oroszok elvitték, tehát a munkástanácsokról, a nagy tüntetésekről meg egyebekről nekem csak közvetett információim voltak. Ekkor csöppentem vissza a magyar valóságba, ami ugye nem egészen olyan volt, mint október végén, november elején, amikor az oroszok kiiktattak engem belőle. Azt már rögtön érezni lehetett, hogy ha az embereknek van is kedvük, hogy utálják és elutasítsák a Kádár-kormányt, egyre jobban félnek. Ez valahol előrevetítette azt, hogy itt – legalábbis átmenetileg – nem nagyon lehet mit csinálni. Azért én valamit megkockáztattam. Ugyanis január és február folyamán hétféle röpcédulát voltam szíves előállítani öt-hatszáz példányban. Ennyit lehetett írógépen sokszorosítani. Sokat kellett dolgozni vele. Arra pont jó volt, hogy én legyek a Fantom. Én nem tudtam, hogy a legjobb módon csinálom, vagyis egyedül, mindenféle kapcsolat nélkül, a jó helyismeretem következtében úgy szórtam szét a röpcédulákat, hogy szórás közben sem tudtak elkapni. Az aláírás az volt, hogy Fegyveres Forradalmi Ifjúság. Én nem tudtam, hogy korábban hasonló aláírással Obersovszky Gyulának is csináltak röpcédulát. Ők ekkor már el voltak kapva. És az én röpcédulám újból és újból felbukkant. Ezzel nagyon sok bosszús órát szereztem szegény Obersovszkynak, mert őt nyaggatták a börtönben, hogy melyik kapcsolata csinálja.

A röpcédulák kítartásra szólították fel az embereket. Tehát, hogy el fog minden múlni, az oroszok is el fognak múlni, ne vesítsék el a fejüket, ne álljanak szóba kollaboránsokkal! Az egyik röpcédula kifejezetten fegyveres felkelésre szólított fel március 15-e előtt. Jön a március 15-e, mutassuk meg, hogy nincs vége, hanem most kezdődik csak igazán. Na most, én nagyon jól tudom, hogy ez csak romantikus

magánszórakozás volt, hiszen március 15-én ebben az országban már nemigen akadt olyan erő, ami bármit is tehetett volna. Számomra rop-pant szórakoztató volt, hogy ebből a röpcédulából a Keleti előtt posz-toló szovjet harckocsira is került egy. Az igazság az, hogy az emberek fásultan megnézték, és továbbmentek. Ugyanis negyedórán keresztül figyeltem, hogy mi lesz a felirat sorsa. Utána akadt valaki, aki sunyi módon zsebre vágta. Elvitte, nem azért, hogy otthon elővegye, hanem mert belügyes volt. Az orosz katonák nem törődtek vele, nem is vet-ték észre.

Március után abbahagytam, addigra felmértem, hogy ezek a röpcédu-lák nem igazán gyújtó hatásúak.

■ LAMBRECHT MIKLÓS: Januárban észrevehetően megváltozott a hely-zet. Úgy tűnt, hogy a lakosság beadta a derekát, már csak azért is, mert a hatalom ilyen agresszív módon lépett fel. És láttuk, hogy az Egyesült Nemzetek részéről nem várható komoly akció. Magunkra maradtunk. Tudomásul kellett venni ezt a lényeges hatalmi struktúraeltolódást, hogy a Kádár-rezsim kaparintotta a kezébe a hatalmat.

■ SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: 57 februárjában Tar Lacitól, a MEFESZ-bizottság egyik titkárától megtudtam, hogy az egyetemen megalakult a KISZ intézőbizottsága, a vezetője az egyik barátom, Baranyi Imre lett. Ezután találkoztam Baranyi Imrével, aki azt mondta: „Öregem, vedd tudomásul, hogy meg kell menteni azoknak a pályáját, akik közel voltak a forradalmi bizottmányhoz, hozzád meg a köreidhez, ennek egyetlen módja van, ha én alakítom meg a KISZ-t, így elejét vehetjük annak, hogy valamiféle szűrőpróbát alkalmazzanak. És ha akarsz, még te is tagja lehetsz a KISZ-nek.” Hát mit mondhattam? Azt, hogy csináljon, amit akar, nekem megvan a saját véleményem és helyem.

Végül mindenféle drámai ütközés nélkül megindult a KISZ szervezé-se. A MEFESZ tagjai közül nagyon sokan egy kézfogással búcsúztak tőlem meg egymástól is, amivel voltaképpen azt pecsételték meg, amit Baranyi Imre megfogalmazott, hogy a negyedévesek többsége már arra gondolt, hogy vizsgázni kéne, állás kéne, az alsóbb évfolyamosok többsége pedig ment a felsőbb évesek után.

■ KENDE PÉTER: Szerintem a magyar társadalom nagyon hamar kapi-tulált, sokkal kisebb erejű volt a november 4-e utáni ellenállás, mint amire az ötvenhatos fellángolásból, az akkori hangulatból számítani lehetett.

■ ZSIGMOND GYULA: 57. május elsején természetesen nem vonultam ki. Másnap az igazgató hívatott, a főmérnök és a párttitkár jelenlétében

felelősségre vont. Mire én kijelentettem, hogy azért nem vonultam ki, mert ez a mostani május elseje nem a munka ünnepe volt, hanem egy demonstráció a Kádár-kormány mellett. És hát én ezt az októberi szerepléssel és a meggyőződéssel nem tartom összeegyeztethetőnek. Szerintem a Kádár-kormány helyzetét a Rákosi-korszak rettentően megkönnyítette. Nevezetesen a Rákosi-korszakban kialakult a tömegekben egy feltételes reflex, amely úgy szólt, hogy ha nem vonulsz ki május elsején, abból bajod lesz. 1957-ben rettentően kemény agitáció folyt a május elsejei felvonulás érdekében. Mindenkihez külön odament a párttitkár és a néhány sztálinista beállítottságú régi párttag. Az irodagépgyár viszonylatában azt mondhatom, ez a megfélemlített társaság úgy ítélte meg, hogy egzisztenciális kérdéssé válhat, kivonul-e vagy sem.

■ REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ: A tavasi hónapokban a „márciusban újra kezdjük” bűvölete tartott fogva mindenkit. A hatalom rettegett ettől, mi pedig magunk se tudtuk, hogy maradt-e még annyi a forradalom szuflájából, hogy egy ilyen nagyon kockázatos tüntetést megengedhet magának. Aztán március közepétől kezdve nyilvánvaló volt, hogy ennek vége, elkezdődik a terror. Az angolok 57. május 1-jén a város minden pontjára megfigyelőket küldtek ki, én a Gorkij fasor Lövölde tér felőli végén álltam egy angollal. Láttuk a felvonulásról jövőket – csakugyan óriási tömeget vonultattak ki –, de azok az emberek olyan szomorúan, lógó orral jöttek, hogy az önmagáért beszélt. Az a bizonyos felvonulás, amit Kádárék azóta is a maguk első nagy, nyilvános győzelmeként könyvelnek el, az én szememben éppen nem volt győzelem.

■ KÁNTÁS LÁSZLÓ: Volt egy nagyon nagy hátrányunk. Minden jólértesültségünk dacára arról nagyon keveset tudtunk, hogy mi van a világban. Ráadásul borzasztóan jó lett volna, ha mi tájékoztatjuk a Szabad Európa Rádiót annak idején, mert akkor nem hülyeségeket mondott volna, ami úgy megriasztotta az embereket, hogy 1957. május elsejére mindenki annyira berezelt, hogy Kádár népszerű figura lett. Ha tetszik, ha nem, el kell mondani, hogy bár mindenféle csőcselék segítségével és tisztességtelen eszközökkel, de maga mellé állította a munkásosztályt és az értelmiség korrumpálható részét, ami igen tekintélyes méretű volt. Ez májusra teljesen egyértelművé vált. Nem volt biztos a hatalma, amíg 1957. május elsején a Vörös Csepel és a Váci út nem „felelt neki”.

AZ EMLÉKEZŐK

ABOD LÁSZLÓ (1924–2001) könyvelő, technikus. 1946–50 között a Magyar Kollégiumi Egyesület főtitkára, a Nékosz alelnöke, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa volt. 1950-ben elbocsátották. Könyvelőként, később üzemgazdasági osztályvezetőként dolgozott. A forradalom alatt az óbudai 2. Számú Épületelemgyárban a munkástanács elnökévé választották, majd a gyár igazgatója és a KMT tagja lett. 1958-ban 8 év szabadságvesztésre ítélték, 1961-ben szabadult. 1985-ös nyugdíjazásáig a Kőbányai Porcelángyárban segédmunkás, fordító, majd középvezető volt. A TIB tagjaként részt vett Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének szervezésében.

1956-os Intézet OHA, 193. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1988–89-ben, 19 ív.

ACZÉL GYÖRGY (1917–91) politikus, illegális kommunista. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945 után az MKP Baranya, majd Zemplén megyei titkára volt. 1950-ben a Rajk-per egyik mellékperében 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1954-ben szabadult, rehabilitálták. 1956 után a legfelső pártvezetés tagja, a kultúrpolitika legfőbb irányítója. 1957–67 között művelődési miniszterhelyettes, 1967–74, illetve 1982–85 között az MSZMP KB titkára, PB-tag (1970–88). 1974–82-ben miniszterelnök-helyettes, 1985–89 között az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete főigazgatója volt.

1956-os Intézet OHA, 162. számú interjú, készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Litván György 1989–91-ben, 41 ív.

ANDI JÓZSEF (1946) betanított munkás, gépkocsivezető, 1990 után önkormányzati képviselő, bérleményellenőr. Apját, Andi József (1924–58) katonatisztet, aki 1956. november 2-tól a csepeli nemzetőrség tagjaként részt vett a fegyveres ellenállásban, halálra ítélték, és kivégezték. A családot emiatt sorozatos diszkrimináció érte.

1956-os Intézet OHA, 626. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1995-ben, 4 ív.

ANDORKA RUDOLF (1931–97) jogász, szociológus. 1956. november 4-e után egyetemi hallgatóként részt vett az MÉFB munkájában és a szellemi ellenállásban. 1957-ben 5 hónap szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után fordítóként, majd 1962–84 között a KSH-ban szociológusként dolgozott. 1984-től az MKKE (BKE) tanszékvezető egyetemi tanára, 1991-től az egyetem rektora volt. 1990-ben az MTA tagja lett. *1956-os Intézet OHA, 567. számú interjú, készítette Javorniczky István 1993–94-ben, 11 ív.*

ÁROKHÁZI GYÖRGY (1933–97) villamosmérnök, automatika szakmérnök. 1956-ban Székesfehérváron újságíró, a forradalom alatt a Vörösmarty rádió riportere volt, emiatt elbocsátották állásából. 1957–72 között a BHG telefontervezője, 1972–89 között a HM távhívó rendszerének kifejlesztője volt.

1956-os Intézet OHA, 574. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben, 5 ív.

ASZTALOS JÁNOS (1927) tanár, újságíró. 1956 októberében Tatabányán részt vett a *Komárom Megyei Figyelő* szerkesztésében. A forradalmat támogató cikkei miatt 1958-ban másfél év szabadságvesztésre ítélték. 1959 áprilisában szabadult. Előbb fizikai munkás volt, majd 1961-től újból tanított.

1956-os Intézet OHA, 484. számú interjú, készítette Germuska Pál 1992-ben, 3 ív.

BABICS ANTAL (1902–92) orvos, politikus. 1929-től a PPTE Urológiai Klinikáján gyakornok, tanársegéd, 1940-től a klinika magántanára, 1941–42-ben megbízott vezetője volt. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945–74 között az Urológiai Klinika igazgatója, egyetemi tanár. 1950–53-ban a Központi Állami Kórház főigazgatója. 1949–50-ben a PPTE, 1952–59 között a BOTE dékánja. 1950-től az ODSZ elnöke, 1956. október 26–31. között a Nagy Imre-kormány egészségügyi minisztere, 1963–71-ben országgyűlési képviselő volt. 1950-ben az MTA rendes tagjává választották.

1956-os Intézet OHA, 128. számú interjú, készítette Sebes Anna 1987–88-ban, 11 ív.

BÁCSI JÓZSEF (1926) esztergályos. 1945-től a Csepel Vas- és Fémműveknél esztergályos, 1951–55 között szakoktató volt. 1945-ben belépett az MKP-be, a Rajk-per idején visszaadta a párttagkönyvét. 1956-ban a Csepeli Központi Munkástanács elnökhelyettesévé választották. 1958-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, a cse-

pele Motorkerékpárgyárban, majd a Csepel Vas- és Fémművek Szolgáltatóüzemében dolgozott. 1981–85 között raktáros volt.

1956-os Intézet OHA, 214. számú interjú, készítette Vágvölgyi B. András 1989-ben, 15 ív.

BÁN ISTVÁN (1931–2006) református lelkész. 1955–56-ban segédlelkész volt Nyíregyházán. 1956. október 31-én és november 2-án beszédet mondott a nyíregyházi rádióban. Az ún. református megújulási mozgalom egyik kezdeményezője volt. 1957-ben 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1962-es szabadulása után – lelkészi hivatását nem gyakorolhatta – segédmunkás, technikus, majd vízgazdálkodási szakmérnök volt.

1956-os Intézet OHA, 608. számú interjú, készítette Váluh Tibor 1994-ben, 10 ív.

BECK TIBOR (1936) kertészmérnök. 1956-ban nemzetőr és a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola MEFESZ-szervezetének titkára volt. 1956 novemberében röplapokat terjesztett. 1958-ban másfél év felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. Tanulmányait nem folytathatta. Több téveszben agronómusként dolgozott, 1963-ban levelező tagozaton kertészmérnöki diplomát szerzett. 1967-ben a Szobi Szörp Gyümölcsfeldolgozó Rt. egyik alapítója. A hetvenes évektől kutatóintézetekben dolgozott és export-szaktanácsadó volt. A kilencvenes évektől borkészítéssel és borkereskedelemmel foglalkozik.

1956-os Intézet OHA, 525. számú interjú, készítette ifj. Beck Tibor 1993-ban, 10 ív.

BÉRCZ JENŐ PÉTER (1932–97) vegyészmérnök, biokémikus. 1956-ban a VVE hallgatójaként forradalmi eseményekben vett részt. 1956. november 5-én a szovjet hatóságok letartóztatták, és Sztrijbe hurcolták. 1956. december végén Ausztriába menekült, majd az USA-ban telepedett le.

1956-os Intézet OHA, 671. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1996-ban, 2 ív.

BIHARI SÁNDOR (1932) költő, szerkesztő. 1956-ban Miskolcon a TIT megyei szervezetének irodalmi-művészeti szaktitkára volt. Október 22-én felszólalt a miskolci NME diákszövetségén, majd a városi nemzeti bizottság tagja lett. 1958-ban 2 év szabadságvesztésre ítélték, egy év múlva a fellebbezési tárgyaláson szabadlábra helyezték, majd fél évre Tökölre internálták. Szabadulása után segédmunkás volt, később iskolai könyvtárosként dolgozott. 1963–75 között az MTV kulturális rovatának szerkesztője, majd az *Új Írás* rovatvezetője volt.

1956-os Intézet OHA, 521. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1992–93-ban, 10 ív.

BÍRÓ ANDRÁS (1925) újságíró. Részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1948–56 között a Madisz központi külügyi osztályán, a KüM-ben, az Új Magyar Könyvkiadóban, a SZOT külügyi osztályán és a *Népszava* szerkesztőségében dolgozott. 1956-ban a *Népakarat* alapítója és szerkesztője volt. 1957-ben Párizsba emigrált. Részt vett az emigráns Petőfi Kör és a Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkájában. 1967-től Rómában az ENSZ mezőgazdasági projektjein dolgozott. Az ENSZ mezőgazdasági, majd környezetvédelmi szervezete lapjának (*Ceres, Mazingira*) volt alapító főszerkesztője. 1986-tól újra Magyarországon él. 1990-ben létrehozta az Autónia Alapítványt. Munkásságáért alternatív Nobel-díjat kapott.

1956-os Intézet OHA, 115. számú interjú, készítette Kovács András 1987-ben, 13 ív.

BOÉR LAJOS (1930) katonatiszt, energetikus. 1956-ban a debreceni nemzetőrség parancsnokhelyettese volt. Megtagadta a tiszti nyilatkozat aláírását, 1957 februárjában leszerelt. 1958 áprilisában másfél év szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben szabadult, az építőiparban helyezkedett el, 1968-tól termelőszövetkezetben dolgozott, 1991-ben Magyarcsanád alpolgármestere lett.

1956-os Intézet OHA, 456. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1992-ben, 6 ív.

BOGÁR KÁROLY (1925) esztergályos. 1956-ban Miskolcon a Dimávag munkástanácsának elnöke, a 21 pontból álló munkáskövetelések egyik összeállítója, a Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese volt. 1956. november 5-én Ungvárra hurcolták, december elején bocsátották szabadon. 1958-ban a bírósági tanúkihallgatáson kiállt munkatársai mellett, aznap letartóztatták, majd 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben szabadult. Nem vették vissza korábbi munkahelyére, az LKM-ben dolgozott a szakmájában. 1986-tól nyugdíjas.

1956-os Intézet OHA, 253. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1990-ben, 27 ív.

CZAJLIK PÉTER (1940) erdész. 1956-ban erdészeti középiskolás volt Sopronban. Budapesten csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz, november-től Bécsben részt vett az emigráció szervezésében, majd az angol hírszerzés megbízásából magyarországi futárszolgálatot teljesített. 1958-ban 12 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, az Erdészeti Tudományos Intézetben helyezkedett el. 1965-ben koholt vádak alapján 8 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték, és állásából elbocsátották. Ezután különböző alkalmi munkákból élt, majd az Erdért

munkatársa lett, természetvédelemmel foglalkozott. 1990-től vállalkozó.
1956-os Intézet OHA, 519. számú interjú, készítette Eörsi László 1994-ben, 18 ív.

CSONGOVAI PER OLAF (1930–2005) filmrendező. 1956-ban részt vett a Rádió épületének ostromában, a Tűzoltó utcai felkelőcsoport helyettes parancsnoka, a Nemzetőrség Operatív Bizottságának tagja volt. A forradalom bukása után Franciaországba emigrált, ott a trockista mozgalom aktív tagja lett. 1988-ig egy filmvállalat tulajdonosa volt.
1956-os Intézet OHA, 420. számú interjú, készítette Eörsi László 1992-ben, 6 ív.

DALOS GYÖRGY (1943) író, költő, műfordító. 1967-ben a Munkásmozgalmi Múzeumban dolgozott. 1968-ban egy maoista csoport tagjaként államellenes összeesküvésért letartóztatták, eltiltották a publikálástól, és elbocsátották a munkahelyéről. Szabadfoglalkozású fordító lett. A hetvenes években a magyar demokratikus ellenzékhez tartozott. 1984–86 között a DAAD berlini ösztöndíjasa, a Brémai Egyetem kutatója volt. 1987–95 között Bécsben élt, német és magyar újságok, rádiók munkatársa volt. 1995 óta Berlinben él, 1999-ig a berlini Magyar Kultúra Háza (Collegium Hungaricum) igazgatója volt.
1956-os Intézet OHA, 825. számú interjú, készítette Keller Márkus 2005–06-ban, 14 ív.

DARIN SÁNDOR (1932) gépészmérnök. 1956-ban a miskolci NME adjunktusa volt. A forradalom alatt részt vett az egyetemi rádió munkájában, majd az Észak- és Kelet-Magyarországi Nemzeti Tanács titkárává választották. 1958-ban 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-as szabadulása után technikus, majd tervezőmérnök volt, számos találmánya van. 1992-től nyugdíjas.
1956-os Intézet OHA, 668. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1995-ben, 6 ív.

DONÁTH FERENC (1913–86) agrárközgazdász, politikus, jogász. 1934-től a KMP tagja, a Márciusi Front egyik szervezője (1937) volt. Részt vett az antifasiszta ellenállásban, a Magyar Front vezetője. 1945 őszétől 1948 elejéig az FM államtitkára, a földreform egyik végrehajtója és vezető pártfunkcionárius volt. 1951-ben 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1954-ben szabadult, rehabilitálták. Csatlakozott a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez, 1956-ban Nagy Imre közvetlen munkatársa volt. Romániába hurcolták, 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-as szabadulása után agrártörténészként dolgozott. Az 1970–80-as évek-

ben szerveződé ellenzék kiemelkedő, integráló személyisége, 1985-ben a monori ellenzéki tanácskozás szervezője volt.

1956-os Intézet OHA, Kerekasztal-beszélgetés, készítette Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós 1981-ben, 34 ív.

DUSÓCZKY TAMÁS (1931) számítógép-szakember. 1953-ban osztályidegen származása miatt kizárták az egyetemről. Versenyszerűen kerékpározott. A forradalom alatt sebesülteket mentett. 1956 decemberében elhagyta az országot, Svájcban telepedett le. Az IBM és a Control Data vezető munkatársa volt, majd 1970-ben önálló számítástechnikai vállalatot alapított. A hetvenes évek elejétől rendszeresen látogatott haza. A kilencvenes évek elején szőlőbirtokot vásárolt Tokaj-Hegyalján, azóta bortermeléssel és -kereskedelemmel foglalkozik.

1956-os Intézet OHA, 741. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 2001-ben, 9 ív.

EBINGER ENDRE (1932) fizika–matematika szakos tanár. 1956-ban a Mosonmagyaróvári Forradalmi Nemzeti Tanács tagjává választották. 1957 márciusában letartóztatták. Kistarcsára internálták, 1958 februárjában 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-as szabadulása után segédmunkás, majd vegyipari szakmunkás volt. 1963–92 között fizikusként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 199. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989-ben, 7 ív.

EMERICZY KÁLMÁN (1915–96) tisztviselő, jogász. 1952-ben jogi diplomát szerzett, de kinevezését morális okokból visszautasította. 1956-ban a politikai foglyok kiszabadításának kezdeményezője, vezetője volt. 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, 1975-ös nyugdíjazásáig tisztviselőként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 517. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1993-ban, 3 ív.

ERDÉLYI TIBOR (1932–2002) építészmérnök. 1956 októberében a BME hallgatójaként részt vett a diákság követeléseinek megfogalmazásában. Az október 23-i tüntetés egyik szervezője, 25-étől nemzetőrparancsnok volt. November 4-e után részt vett a szellemi ellenállásban. 1957-ben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, amit 1958-ban 18 év börtönbüntetésre mérsékeltek. 1963-ban szabadult. Diplomáját nem védhette meg, de mérnökként foglalkoztatták. 1986 decemberében részt vett az Eörsi István lakásán rendezett illegális ötvenhatos konferencián. A TIB egyik alapítója, Nagy Imre és mártírtársai újratemeté-

sének egyik szervezője, 1990–92 között a TIB gazdasági bizottságának vezetője volt.

1956-os Intézet OHA, 152. számú interjú, készítette Kozák Gyula, Mécs Imre és Hegedűs B. András 1983-ban és 1994-ben, 18+6 ív.

FAZEKAS GYÖRGY (1913–84) újságíró, lapszerkesztő. 1948–51 között a *Szabad Nép* olvasószerkesztője volt. 1953 után csatlakozott a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez. A forradalom alatt Nagy Imre titkárságán és Kopácsi Sándor tanácsadójaként tevékenykedett. Romániába hurcolták, 1958-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben egyéni amnesztiával szabadult, a Corvin Áruház reklámfőnöke, 1968-tól a *Magyar Hírlap* munkatársa volt.

1956-os Intézet OHA, 67. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1983-ban, 28 ív.

FAZEKAS ZOLTÁN (1925) jogtanácsos, újságíró. 1945–51 között a *Szabad Nép* és több vidéki napilap munkatársa, 1952-től a Szolnoki Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem tanulmányi előadója, majd a Dékáni Hivatal vezetője volt. A forradalom alatt részt vett az egyetemi megmozdulásokban, majd a szolnoki rádióadó működtetésében és a műsorkészítésben. 1956 novemberében Ungvárra hurcolták, decemberben bocsátották szabadon. 1958-ban 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban szabadult. Kalauzként, műszaki ügyintézőként, 1965-től jogtanácsosként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 282. számú interjú, készítette Ferenczy Erika 1991-ben, 20 ív.

FEKETE PÁL (1928) tanár. Békéscsabán tanító, 1956-ban a békéscsabai, majd a Békés megyei forradalmi tanács elnöke. 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után tanári hivatását nem gyakorolhatta, segéd-, majd szakmunkásként dolgozott. 1988-tól nyugdíjas.

1956-os Intézet OHA, 653. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1995-ben, 6 ív.

FERI SÁNDOR (1895–1986) jogász. 1937-től az illegális kommunista párt tagja, 1944–45-ben a szovjet NKVD munkatársa, majd az MDP jogügyi osztályának vezetője, 1950-től a LB tanácsvezető bírāja volt. 1953-ban kizárták a pártból, elbocsátották állásából. 1956 végén tolmács, közvetítő a Kádár-kormány és a szovjetek között. 1957 után külkereskedelmi vállalatoknál dolgozott jogi tanácsadóként.

1956-os Intézet OHA, 51. számú interjú, készítette Kubinyi Ferenc 1985–86-ban, 16 ív.

FILEP ISTVÁN (1931) középiskolai tanár. Karcagon történelem–földrajz szakos tanár, 1956-ban a város forradalmi bizottságának titkára volt. 1957-ben 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-es szabadulása után kazánfűtő, 1964-től az Iparművészeti Tanács munkatársa, majd a Bútorért Vállalat művészeti tanácsadója volt.

1956-os Intézet OHA, 228. számú interjú, készítette Ferber Katalin 1990-ben, 6 ív.

FOGARASSY MIKLÓS (1939) könyvtáros. 1956-ban gimnazistaként a Győri Ifjúsági Bizottság tagja volt, élelmiszer-szállítmányokat szervezett a budapestiek számára. Érettségi után az OSZK Hírlaptárában volt könyvtáros. Később az *Új Könyvek* szerkesztője és az OSZK Módszertani Központjának tudományos főmunkatársa lett.

1956-os Intézet OHA, 812. számú interjú, készítette Keller Márkus 2003-ban, 5 ív.

FORINTOS GYÖRGY (1935–2005) jogász, szociológus. 1956-ban joghallgatóként részt vett a Corvin közti harcokban, tagja lett az egyetem forradalmi bizottságának és a MEFESZ vezetőségének. A forradalom leverése után részt vett a szellemi ellenállásban. 1958-ban 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-es szabadulása után előbb segédmunkás, majd éjjeliőr volt, később fordítóként, valamint az OFFI sajtófigyelőjében dolgozott. Befejezte a jogi egyetemet, majd szociológusdiplomát szerzett. 1977-től oktatásszociológusként dolgozott. A TDDSZ és a TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 354. számú interjú, készítette Romvári Zsuzsa 1991-ben, 14 ív.

FÖLDES PÉTER (1918–97) újságíró. A második világháború alatt tagja volt a francia kommunista ellenállási mozgalomnak. 1946-ban hazatért. Az MKP sajtóosztályán, majd a *Magyar Napnál* dolgozott. 1952 végén a Magyar Rádió munkatársa lett, 1955-ben elbocsátották. 1953 után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez tartozott. 1956-ban a Szabad Kossuth Rádió egyik vezetője lett. 1960-ban 13 év szabadságvesztésre ítélték. 1969-es szabadulása után műszaki fordítóként dolgozott. A TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 150. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1983-ban és 1988-ban, 10+8 ív.

FÖLDVÁRI RUDOLF (1921) lakatos, pártfunkcionárius. 1946-tól függetlenített pártmunkás, 1952–54 között az MDP Budapesti Bizottsága első titkára, a fővárosi tanács, az MDP KV és PB tagja, 1953–57 kö-

zött országgyűlési képviselő volt. Tagja volt a Sztálin temetésén és az 1953. júniusi moszkvai tanácskozáson részt vevő magyar pártküldöttségnek. 1954-ben kimaradt a PB-ből, az MDP BAZ megyei bizottsága első titkára lett. 1956. október 24-én a munkáskövetelések mellé állt, tagja lett a megyei munkástanácsnak. November 5-én a szovjetek Ungvárra hurcolták. 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1961-es szabadulása után lakatos, majd műszaki vezető volt.

1956-os Intézet OHA, 231. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1990-ben, 65 ív.

GARAB IMRE (1930) katonatiszt. 1956-ig a debreceni lokátoros ezred törzsfőnöke. 1956-ban a DSZFB karhatalmi szekciójának vezetője lett. 1957-ben első fokon életfogytiglani, másodfokon 4 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-es szabadulása után segédmunkás volt, majd szakmunkásként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 382. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1991-ben, 5 ív.

GARAMI LAJOS (1919–2001) katonatiszt. 1943–47 között hadifogoly volt a Szovjetunióban. 1954-től a rétsági laktanya parancsnoka volt. A forradalom alatt tisztjei kísérték Mindszenty Józsefet Budapestre. A Pálinkás (Pallavicini) Antal-per másodrendű vádlottjaként 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben szabadult, 1979-es nyugdíjazásáig szállítási ügymintézőként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 297. számú interjú, készítette Kőhegyi Kálmán 1991-ben, 9 ív.

GÍBER KATALIN (1930) agrármérnök. 1956-ban a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémián volt tanársegéd. Az október 26-i sortűzben súlyosan megsebesült.

1956-os Intézet OHA, 270. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989-ben, 1 ív.

GOSZTONYI PÉTER (1931–99) hadtörténész. 1953-ban végezte el a Közgazdasági Főiskolát, ugyanekkor az MN tartalékos alhadnagya lett. A forradalom idején a Kilián laktanyában teljesített szolgálatot, és részt vett a szovjetek elleni harcokban. Az év végén Svájcba emigrált, majd a berni Kelet-Európai Könyvtár igazgatója lett. Számos kötete jelent meg a második világháború és az 1956-os forradalom témájában.

1956-os Intézet OHA, 697. számú interjú, készítette Eörsi László 1998-ban, 4 ív.

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) irodalomtörténész, költő, műfordító. 1956-ban bölcsészhallgatóként részt vett a Petőfi Kör vitáiban. A forradalom

idején az *Egyetemi Ifjúság* szerkesztője volt. 1956 novemberében Angliába emigrált, ahol egyik alapítója volt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság Külföldi Komitéjának. 1963–64-ben a Kaliforniai Egyetem tanára, majd ösztöndíjas kutató a Harvard Egyetemen. 1965-től a Birminghami Egyetem oktatója volt, 1969–2001 között magyar és lengyel irodalmat tanított Cambridge-ben. Jelenleg Londonban él.

1956-os *Intézet OHA*, 750. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2001–02-ben, 10 ív.

GÖNCZ ÁRPÁD (1922) jogász, agronómus, író, politikus. Részt vett az ellenállási mozgalomban, 1945–47 között kisgazdapárti politikus volt. 1956-ban közreműködött Nagy Imre írásainak Nyugatra juttatásában, és tárgyalt a szovjet és magyar vezetők között közvetítést vállaló indiai elnök megbízottjával. 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult. A demokratikus ellenzékhez tartozott. Az SZDSZ és a TIB alapító tagja. 1989-ben az Írószövetség elnökévé választották. 1990–2000 között Magyarország köztársasági elnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 2. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1985–86-ban és 1990-ben, 13+8 ív.

GYENES ANTAL (1920–96) agrárközgazdász, politikus. 1941-től a kommunista párt tagja, részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották, jelentős szerepet játszott a földreform megvalósításában. 1946-ban a Nékosz elnöke, 1948-tól főtítkára lett. 1949-ben a Rajk-perrel összefüggésben elvesztette állását, és marósként dolgozott. 1951-től az Agrártudományi Egyetemen adjunktus, 1954-től a *Társadalmi Szemle* rovatvezetője volt. 1956-ban a Nagy Imre-kormány minisztere. November 10-től az MSZMP IKB tagja, 1957-ben kizárták a KB-ből, mert ellenezte a Nagy Imre és társai ellen meginduló eljárást. 1957–65 között az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, 1965-től a Szövetkezeti Kutató és Dokumentációs Iroda, 1968–85-ben a Szövetkezeti Kutatóintézet igazgatója volt.

1956-os *Intézet OHA*, 23. számú interjú, készítette Hegedűs István 1986-ban, 19 ív.

GYENES JUDITH (1932) könyvtáros. Maléter Pál özvegye. Férje letartóztatása után elbocsátották a munkahelyéről, évekig segédmunkásként dolgozott. 1985-től az Orvostörténeti Múzeum, 1990-től az 1956-os Intézet könyvtárosa. A TIB alapító tagjaként azok egyike volt, akik

az ötvenhatos mártírok rehabilitálását és méltó eltemetését követelték.

1956-os Intézet OHA, 694. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1998-ban, 5 ív.

HARDY GYULA (1928–88) vegyészmérnök. 1954-től az MDP KV alosztályvezetője, 1956-ban az MTA KKKI tudományos osztályvezetője, a Petőfi Kör vezetőségi tagja. 1957-től a Műanyagipari Kutatóintézet igazgatója volt.

1956-os Intézet OHA, V. 9. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Kozák Gyula 1981-ben, 13 ív.

HARGITAINÉ FARKAS BRIGITTA (1935). A forradalom idején a New York-palota épületében működő fegyveres csoport tagja volt. A szovjet támadás idején sebesülteket mentett. A forradalom után tanulmányait befejezve a vendéglátóiparban dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 595. számú interjú, készítette Eörsi László 1994-ben, 1 ív.

HEGEDŰS B. ANDRÁS (1930–2001) közgazdász, szociológus. 1945-től részt vett a kommunista ifjúsági mozgalomban. 1953–57 között az ELTE tanársegédje, 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára volt. A forradalom alatt részt vett az MÉFB munkájában, majd a szellemi ellenállásban. 1959-ben 2 év szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után közgazdászként, majd szociológusként dolgozott. A demokratikus ellenzékhez tartozott. 1988-ban a lakásán alakult meg a TIB, amelynek titkára, később ügyvezető alelnöke lett. Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének fő szervezője, az OHA, majd az 1956-os Intézet alapítója, 1991–99 között ügyvezető igazgatója volt.

1956-os Intézet OHA, 475. 1. számú interjú, készítette Tolmár Klára 1985-ben, 17 ív.

HELTAI GYÖRGY (1914–94) jogász, politikus. 1945 szeptemberétől a KüM politikai főosztályát vezette. Tagja volt a béke-előkészítő bizottságnak. 1949-ben letartóztatták, és a Rajk-per egyik mellékperében 10 év szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után, 1954-ben csatlakozott Nagy Imre köréhez. 1956-ban a Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettese lett. Tevékeny része volt a VSZ-ből való kilépés előkészítésében és a semlegesség kinyilvánításában. A forradalom leverése után emigrált. 1958-ban Brüsszelben részt vett a Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet létrehozásában, 1963-ig az intézet igazgatója, 1964 után az USA-ban élt, a Charlestoni Egyetemen tanított.

1956-os Intézet OHA, 184. számú interjú, készítette Kenedi János 1988-ban, 13 ív.

HERZUM PÉTER (1939) televíziós rendező, kínai tolmács, műfordító. Az 1956-os forradalom idején a művészeti gimnázium tanulójaként filmmezte a forradalmi eseményeket, és részt vett a fegyveres ellenállásban. 1957-től néhány évig segédmunkás, majd az MTV munkatársa, 1982-től rendező, 1969–78 között a belgrádi televízió munkatársa volt.

1956-os Intézet OHA, 607. számú interjú, készítette Eörsi László 1994-ben, 5 ív.

HOMOLA ISTVÁN (1938) lakatos. 1956 októberében Budapesten, decemberben Tatabányán vett részt a fegyveres harcokban. 1958-ban 6 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-es szabadulása után szerszámkészítő lakatos, illetve bányász volt. A hetvenes évektől ősrégészettel és szerszámkészítési technikákkal foglalkozik.

1956-os Intézet OHA, 449. számú interjú, készítette Germuska Pál 1992-ben, 7 ív.

HORVÁTH ÁDÁM (1930) rendező. 1949-ben politikai nézetei miatt kizárták az agráregyetemről. 1952–57 között a Honvéd Művészegyüttes kórusának tagja, az 1956-os forradalom idején az együttessel Kínában turnézott. 1957-ben az akkor induló televízióhoz került, 1958-tól tévérendező, 1994–95-ben az MTV elnöke volt. 1968-tól a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, 1983-tól egyetemi tanár.

1956-os Intézet OHA, 772. számú interjú, készítette Lévai Júlia 2003-ban, 8 ív.

HORVÁTH CSABA (1932) munkás, közgazdász. 1956-ban az Esztergomi Szerszámgépgyár Munkástanácsa titkárává választották, majd a városi nemzeti tanácsba is delegálták. 1957-ben letartóztatták, Kistarcsára, majd Tökölre internálták, 1958-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után Budapesten kapott esztergályosi munkát. 1970-től angol fordítóként dolgozott, majd üzletkötő volt. A rendszerváltozás után könyvkiadót alapított.

1956-os Intézet OHA, 236. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1990-ben, 15 ív.

HUSZÁR TIBOR (1930) szociológus, egyetemi tanár. 1948–49-ben a MINSZ-ben előadó. 1949 őszétől a moszkvai Lenin Intézetben tanult. 1953–56 között a DISZ KV alosztályvezetője, majd budapesti bizottságának titkára volt. Részt vett a Petőfi Kör megalakításában, 1956-ban a kör vezetőségi tagja volt. 1957-től középiskolai tanár. 1960-tól az ELTE Filozófiai Tanszékén oktatott. 1969–2000 között egyetemi tanár. 1969–83-ban a Szociológiai Tanszék alapítója és vezetője volt, 1983–92 között az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetét ve-

zette. 1982-től az MTA levelező, 1987-től rendes tagja.

1956-os Intézet OHA, 499. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1993-ban, 9 ív.

JANKÓ BÉLA (1934) orvos, egyetemi tanár. 1956-ban a BOTE forradalmi bizottságának diákképviselője volt, irányította a sebesültek mentését és ellátását. 1956 végén emigrált, 1957 őszén Bécsben alapító tagja és első elnöke volt a Magyar Menekült Diákok Szövetségének. 1959-ben az USA-ban fejezte be tanulmányait, majd saját klinikát alapított, és a Stanford Egyetemen tanított.

1956-os Intézet OHA, 826. számú interjú, készítette Keller Márkus 2005-ben, 8 ív.

KABELÁCS PÁL (1937) segédmunkás. 1956. október 23-án részt vett a Rádió ostromában. 26-ától a Tompa utcai csoport tagjaként együtt harcolt fivéréivel, Bécsből segélyszállítmányt hoztak Budapestre. 1957-ben 17 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult. Fényezőként, 1964-től kocsikísérőként dolgozott. 1965-ben belekeverték egy lopási ügybe, így le kellett töltenie hátralévő büntetését is. 1973 novemberében szabadult. Ismét kocsikísérő, majd rakodómunkás lett.

1956-os Intézet OHA, 202. számú interjú, készítette Eörsi László 1988-ban, 12 ív.

KAJTÁR IMRE (1931) híd- és vízépítő technikus. 1956-ban a Kilián lakatanyában részlegparancsnokként részt vett a fegyveres harcokban. 1957-ben másfél év szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben szabadult, csak fizikai munkásként tudott elhelyezkedni. 1978-tól rokkantnyugdíjas. A Nemzetőr Szövetség vezetője.

1956-os Intézet OHA, 321. számú interjú, készítette Eörsi László 1991-ben, 4 ív.

KÁLDOR VERA (1928) orvos. Apját, Káldor György szociáldemokrata újságírórt 1950-ben 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1955-ben szabadult. 1955-től a Péterfy Sándor Utcai Kórházban dolgozott, a forradalom alatt részt vett a sebesültek mentésében. 1956 decemberében élettársával, Gáli Józseffel együtt letartóztatták, és 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben szabadult. Szabadulása után munkavállalását megnehezítették, előbb körzeti orvosként, majd belgyógyászként dolgozott. A TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 109. számú interjú, készítette Havas Gábor 1988-ban, 11 ív.

KÁNTÁS LÁSZLÓ (1933–98) tanár, pszichológus. A forradalom napjaiban Kéthly Anna mellett tevékenykedett. 1956. november 4-e után il-

legális kiadványok előállításában, terjesztésében vett részt, és csatlakozott a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalomhoz. 1959-ben 4 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben egyéni kegyelemmel szabadult. Díszletmunkásként, fordítóként, dramaturgként, majd 1977-től 1988-as nyugdíjazásáig pszichológusként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 311. számú interjú, készítette Romvári Zsuzsa 1991-ben, 17 ív.

KARÁTSÓN GÁBOR (1935) festő, író. 1956-ban joghallgatóként tagja lett az ELTE forradalmi bizottságának, részt vett a MEFESZ egyetemi szervezetének megalakításában, csatlakozott a nemzetőrséghez. A november 4-e utáni szellemi ellenállás aktív résztvevője volt. 1957-ben őrizetbe vették, 1 év 8 hónap szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után fizikai munkás, majd a Nemzeti Színház statisztája volt. 1964-től idegen nyelvű kézirat-előkészítői és korrektori munkát végzett, 1974-től a Corvina Kiadó szerkesztője volt. 1991-től a Miskolci Bölcsész Egyesület, majd a JPTE, illetve az ELTE előadója, keleti filozófiát tanít. 1968 óta szerepel képzőművészeti kiállításokon, több művészeti és filozófiai könyv szerzője. A nyolcvanas évektől a környezetvédelmi mozgalom aktív résztvevője.

1956-os *Intézet OHA*, 401. számú interjú, készítette Romvári Zsuzsa 1991–92-ben, 14 ív.

KELEMEN SÁNDOR (1917) újságíró, politikus. A harmincas években a népi mozgalom lapjainak munkatársa, 1945–46-ban a parasztpárt tagja, a Parasztszövetség egyik vezetője volt. 1947-ben a Magyar Közösség elleni perben 3 év 6 hónap kényszerszolgálatára ítélték. 1956-ban a Petőfi Párt és a Parasztszövetség vezetőségi tagja. A forradalom leverése után vízvezeték-szerelő, majd 1968-tól műszaki fordító volt.

1956-os *Intézet OHA*, 172. számú interjú, készítette Körösenyi András 1988-ban, 25 ív.

KENDE PÉTER (1927) újságíró, politológus. 1947-től a *Szabad Nép* újságírója, 1949-től külpolitikai szerkesztője volt. 1953-tól támogatta Nagy Imre politikáját. 1954 októberében egy MDP-taggyűlésen bírálta a lap szerkesztőit és a párt vezetését, ezért 1954 decemberében eltávolították az újságtól, és Szegedre helyezték, a *Délmagyarország* című laphoz. A forradalom alatt a *Magyar Szabadság* szerkesztője, a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom tagja, az *Október Huszonharmadika* című illegális újság munkatársa volt. 1957-ben elhagyta az országot. Párizsban telepedett le, a Sorbonne-on folytatta tanulmányait. 1958-ban részt vett *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* című dokumen-

tumgyűjtemény összeállításában. 1959–64-ban a brüsszeli Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet munkatársa volt. 1961–93 között a CNRS munkatársa, 1974-től kutatási igazgatója volt. 1978–89 között a párizsi *Magyar Füzetek* szerkesztője volt. 1989-ben részt vett az 1956-os Intézet alapításában, 1994-től a kuratórium elnöke. 1993-ban a MTA külső tagjává választották.

1956-os Intézet OHA, 84. számú interjú, készítette Kozák Gyula 1987-ben, 24 ív.

KERESZTES K. SÁNDOR (1944) építész, politikus. 1969-től Győrött városfejlesztő szakember. 1986–90 között az Észak-dunántúli Tervező Vállalat városrendezési szakosztályának vezetője, 1990–94 között országgyűlési képviselő, 1990–93 között környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter volt. Keresztes Sándor jogász, politikus fia.

1956-os Intézet OHA, 576. számú interjú, készítette Javorniczky István 1994-ben, 9 ív.

KERESZTES SÁNDOR (1919) jogász, politikus. 1944-ben részt vett a DNP megalapításában. 1946–49 között tagja volt a párt végrehajtó bizottságának. 1947–48-ban országgyűlési képviselő, a frakció titkára. 1948 nyarán megfosztották mandátumától. Nem térhetett vissza munkahelyére, ezért 1949-től előbb harisnyakötésből tartotta el családját, majd az *Új Ember* katolikus hetilapnál pénzbeszedő és fűtő volt. 1953-ban megszervezte a feloszlott szerzetesrendek tagjainak megélhetést biztosító Solidaritas Háziipari Szövetkezetet. 1956-ban tagja volt a budafoki forradalmi bizottságnak, és részt vett a DNP újjászervezésében. 1957-ben 4 hónapra Kistarcsára internálták. 1962-től 1980-ig az *Új Ember* kiadóhivatala vezetője, illetve 1989-ig a Szent István Társulat jogtanácsosa volt. 1989-ben részt vett a KDNP újjászervezésében, 1990 májusától 1997-es lemondásáig a párt tiszteletbeli elnöke volt. 1994–98 között országgyűlési képviselő, 1990–94-ben Magyarország vatikáni és a Máltai Lovagrendnél akkreditált nagykövete volt.

1956-os Intézet OHA, 104. számú interjú, készítette Javorniczky István 1988-ban, 1994-ben, 40 ív.

KÉRI JÓZSEF (1924–85) jogász. Illegális kommunista, 1948–49-ben Nékosz- és Madisz-vezető, 1953-ban az MT Titkárságának munkatársa, 1954–56 között Győr-Sopron megye főügyésze. A forradalom idején a Dunántúli Nemzeti Tanács tagja volt, ezért 7 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-tól több ipargazdasági és üzemszervezési intézetben tudományos kutató, tanácsadó volt.

1956-os Intézet OHA, V. 149 számú interjú, készítette Hegedűs István 1984-ben, 16 ív.

KEVEHÁZI FERENC (1926) orvos. 1948-ban ötödéves orvostanhallgató volt, amikor az ÁVH letartóztatta; 1949-ben a szovjet katonai bíróság szervezkedés és kémkedés vádjával 25 év kényszermunkára ítélte. Vorkután raboskodott. 1955 novemberében tért haza. Műtösként dolgozott, majd 56 őszén harmadéven folytathatta orvosi tanulmányait. Az egyetem befejezése után orvosként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 760. számú interjú, készítette Lugossy István 2003-ban, 3 ív.

KIRÁLY GYÖRGY (1940) tetőfedő. 1956 októberében csatlakozott a Berzenczey utcai felkelőcsoporthoz, fegyveresen harcolt. 1957-ben első fokon 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban szabadult. Visszavették korábbi munkahelyére, de 25 éven keresztül sok zaklatás és hátrányos megkülönböztetés érte.

1956-os Intézet OHA, 634. számú interjú, készítette Eörsi László 1995-ben, 3 ív.

KISS JÓZSEF (1930–2004) gépészmérnök. 1956-ban Miskolcon, a MÁV-igazgatóságon dolgozott. A forradalom alatt a Borsod Megyei Munkástanács elnökévé választották. November 5-én a szovjetek Ungvárra hurcolták, november végén tért haza. 1958-ban 12 év szabadságvesztésre ítélték, 1963-ban szabadult. Fizikai munkásként helyezkedett el, majd súlyos munkahelyi balesete után egy kórházban mérnöki állást kapott.

1956-os Intézet OHA, 176. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1990–91-ben, 11 ív.

KISS TAMÁS (1934) jogász. 1956-ban a szegedi egyetem hallgatójaként részt vett a MEFESZ egyetemi szervezetének megalakításában. Október 27-étől nemzetőr volt, novemberben röplapok készítésében és terjesztésében vett részt. 1959-ben 5 év szabadságvesztésre ítélték, 1960-ban szabadult. 1963-tól Balassagyarmaton segédmunkásként, majd könyvelőként dolgozott. 1976 óta jogtanácsos. 1990–94 között Balassagyarmat alpolgármestere, 1996-tól 1999-ig a Miniszterelnöki Kabinetirodán a kormányfő politikai üldözöttek ügyeivel foglalkozó tanácsadója volt. 2002-ben a Pofosz alelnökévé választották.

1956-os Intézet OHA, 734. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2000-ben, 8 ív.

KÓSA KATALIN (1943) tanár. Apja, Kósa Pál asztalos 1956-ban az Újpesti Nemzeti Bizottság tagja és a forradalmi bizottság elnöke volt. A forradalom leverése után részt vett a fegyveres ellenállásban. 1959-ben halálra ítélték, és kivégezték. Katalin az általános iskola befejezése után

csak 1959-ben tanulhatott tovább esti tagozaton. Érettségi után műszaki technikumot végzett, majd gyakorlati ismereteket tanított egy általános iskolában, és elvégezte a BME műszaki oktatói szakát. A Pofosznak és az 56-os Szövetség budapesti elnökségének tagja.

1956-os Intézet OHA, 658. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna 1995-ben, 4 ív.

KOZÁK GYULA (1941) szociológus. 1966-tól oktatásszociológiai, 1970-től munkáskutatásokat vezetett, és több dokumentumfilmet készített. A demokratikus ellenzékhez tartozott. Az OHA, a TIB és az 1956-os Intézet egyik alapítója. Részt vett Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének szervezésében.

1956-os Intézet OHA, folyamatban lévő interjú.

KUKLAY ANTAL (1932) katolikus pap, művészettörténész. 1956-ban Budapesten teológushallgatóként részt vett az ÁEH iratainak lefoglalásában és a vidéki papokat tájékoztató brosúra készítésében. 1958-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után nem gyakorolhatta hivatását, ipari, majd ásatási segéd munkásként dolgozott. A hatvanas években Sárospatakon létrehozta és azóta is gondozza a Római Katolikus Egyházi Gyűjteményt. 1973-tól Köröm községben plébános.

1956-os Intézet OHA, 216. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989–90-ben, 10 ív.

LAJTAI ENDRE (1939) felvonószerelő. Apja, Lajtai Lajos (1911–78) vegyész mérnök a forradalom idején a mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár munkástanácsának elnöke volt, 1958-ban 6 év szabadságvesztésre ítélték. Endrét kiváló tanulmányi eredménye ellenére sem vették fel egyetemre. Mosonmagyaróváron munkavállalását is megakadályozták, ezért Pécsre költözött és szakmát tanult.

1956-os Intézet OHA, 677. számú interjú, készítette Havas Fanny 1996-ban, 4 ív.

LAMBRECHT MIKLÓS (1921–92) orvos, kórboncnok, tudománytörténész. 1948–49-ben az Orvosegészségügyi Szakszervezet munkatársa volt, majd a Péterfy Sándor Utcai Kórházban dolgozott. 1956-ban a kórház önkéntes mentőszolgálatának vezetője lett. 1958-ban 15 év szabadságvesztésre ítélték, 1963-ban szabadult. 1982-ig kórboncnokként dolgozott, majd nyugdíjasként az Orvostörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa volt. A TIB és az SZDSZ egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 192. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1988–89-ben, 37 ív.

LIBIK ANDRÁS (1932) filmrendező, filmproducer. 1953-ban fél évet tanult a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, ahonnan renitens megnyilvánulásai miatt eltanácsolták. A forradalom alatt több tömegmegmozdulásban vett részt. Novemberben Párizsba emigrált, majd Németországban telepedett le. Az 1970–80-as években több játékfilmet forgatott koprodukcióban Magyarországon. Dokumentumfilmet készített 1956-ról.

1956-os Intézet OHA, 186. számú interjú, készítette Körösenyi András 1989-ben, 14 ív.

LITVÁN GYÖRGY (1929) tanár, történész. 1947-től az MKP, majd az MDP tagja volt, 1955-től a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez tartozott. A forradalom idején tagja volt az MÉFB-nek és a XII. kerületi nemzeti bizottságnak. November 4-e után részt vett a szellemi ellenállásban. 1959-ben 6 év szabadságvesztésre ítélték, 1962-ben szabadult. Könyvtáros, középiskolai tanár, majd 1972-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa volt. A demokratikus ellenzékhez tartozott. Az SZDSZ, a TIB és az 1956-os Intézet egyik alapítója, 1991–99 között igazgatója. 1995–99 között az ELTE Szociológiai Intézetének egyetemi tanára volt.

1956-os Intézet OHA, Kerekasztal-beszélgetés, készítette Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós 1981-ben, 34 ív.

LITVÁN JÓZSEF (1900–88) magántisztviselő, textilgyári igazgató. A Galilei-kör, majd az MRP tagja volt. 1958-tól Bécsben élt. Litván György apja.

1956-os Intézet OHA, 116. számú interjú, készítette Tóth Pál Péter 1986-ban, 11 ív.

LUGOSSY ISTVÁN (1943) operatőr. 1956. október 23-án csatlakozott a tüntetőkhöz. 1959 őszén diáktársaival röpcédulákat készített. 1960 szeptemberében letartóztatták, 1962-ben több fiatal korú társával együtt 3 év szabadságvesztésre ítélték. Az előzetes letartóztatás 14 hónapját magánzárkában töltötte. 1963-as szabadulása után betegápolóként, anyagbeszerzőként, fotólaboránsként dolgozott. 1970–74 között elvégezte a Színház- és Filmművészeti Főiskola film- és tv-operatőri szakát. 1975–94 között a Magyar Híradó és Dokumentumfilm Stúdióban készített filmhíradókat. A rendszerváltozás után több ötvenhatos vonatkozású dokumentumfilmet is rendezett.

1956-os Intézet OHA, 281. számú interjú, készítette Garai Gábor 1991-ben, 5 ív.

LUKÁCH TAMÁS (1923–2000) lakatos, gépészmérnök. 1939 óta dolgozott a Ganz Vagon- és Gépgyárban, csoportvezetővé, osztályvezetővé, végül a tervezdasági főosztály helyettes vezetőjévé nevezték ki. 1956-ban a gyár munkástanácsának titkára volt. December 5-én letartóztatták, de a gyárban kitört sztrájk miatt két nap múlva szabadon engedték. 1957 decemberében 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1963 decemberétől az Óbudai Hajógyárban dolgozott. Elvégezte a Bánki Donát Gépipari Főiskolát. 1969-től műszaki ügyintéző. 1983-tól rövid ideig a Tiszafüredi Hajógyárban dolgozott, majd visszatért Óbudára.

1956-os Intézet OHA, 339. számú interjú, készítette Abod László 1992-ben, 6 ív.

LUKÁCSY SÁNDOR (1923–2001) irodalomtörténész, esszéista. Eötvös-kollégista, majd 1949–51 között a Népművelési Minisztérium munkatársa volt. 1953 után az irodalmi ellenzék tagja lett. 1956-ban részt vett az MÉFB tevékenységében. 1961-ig nem publikálhatott. 1962–88 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt.

1956-os Intézet OHA, 19. számú interjú, készítette Rainer M. János 1986-ban, 13 ív.

MAGYAR JÓZSEF (1928–99) dokumentumfilm-rendező. 1949-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról a Szovjetunióba küldték tanulni. 1952-ben hazatért, a főiskolán tanársegéd és a filmgyárban gyakornok lett. A forradalom alatt a New York-palota épületében működő felkelőcsoport parancsnokhelyettese volt.

1956-os Intézet OHA, 322. számú interjú, készítette Eörsi László 1991-ben, 5 ív.

MARIÁN ISTVÁN (1924–2004) kommunista ifjúsági vezető, katonatiszt. 1956-ban a BME katonai tanszékének parancsnokaként a budai diákság és a MEFESZ egyik vezetője volt. 1958-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után fordító volt. A TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 143. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Mécs Imre 1986–87-ben, 17 ív.

MÁRTON ERZSÉBET (1937–97) kalauz, munkás. 1956-ban csatlakozott a Széna téri felkelőcsoporthoz. November 4-étől 1957 tavaszáig Belgiumban élt. Augusztusban letartóztatták, majd 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, adminisztrátorként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 319. számú interjú, készítette Lugossy István 1991-ben, 4 ív.

MÉCS IMRE (1933) mérnök, politikus. 1956-ban a BME hallgatója volt, részt vett a nemzetőrség szervezésében, majd november 4-e után az utóvédharcokban. 1958-ban halálra ítélték, az ítéletet 1959 februárjában életfogytiglani szabadságvesztésre változtattak. 1963-as szabadulása után fejlesztőmérnökként dolgozott. 1983-ban egy volt halálra ítélt bajtársa, Péterfi Miklós temetésén mondott beszédéért (amelyben 1956-ot forradalomnak nevezte) elbocsátották munkahelyéről. A demokratikus ellenzékhez tartozott. Az SZDSZ és a TIB alapítója tagja. Részt vett Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének szervezésében. 1990-től országgyűlési képviselő.

1956-os Intézet OHA, Kerekasztal-beszélgetés, készítette Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós 1981-ben, 34 ív.

MERVÓ ZOLTÁN (1930) gépészmérnök. 1956-ban a DSZFB tagja, az Orvosi Műszergyár munkástanácsának elnöke volt. 1957-ben 6 év szabadságvesztésre ítélték, másodfokon új eljárást rendeltek el. 1958 áprilisában 1 év 8 hónap szabadságvesztésre ítélték, októberben szabadult. Technikusként, majd mérnökként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 393. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1992-ben, 4 ív.

MIKES TAMÁS (1940) tűzoltókészülék-ellenőr. A forradalom idején részt vett a Corvin közti harcokban és az MÉFB munkájában. November 7-én a Szovjetunióba hurcolták, december elején tért haza. Ezt követően röpcédulákat készített és terjesztett. 1962-ben egyetemi hallgatóként államellenes szervezkedés vádjával 3 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. 1968-as rehabilitálása után folytatta tanulmányait az ELTE jogi karán, de 56-os múltja miatt ismét eltanácsolták.

1956-os Intézet OHA, 313. számú interjú, készítette Lugossy István 1991-ben, 13 ív.

MISUR GYÖRGY (1932) diplomata. 1953-tól a Magyar Népköztársaság varsói nagykövetségének sajtóattaséja volt. 1956 decemberében visszatért Budapestre. 1963-ig a KüM-ben a görög–albán ügyek referense volt, majd nagyköveti tisztet töltött be különböző nyugat-európai fővárosokban. Az interjú készítésének időpontjában a KüM főosztályvezető-helyettese volt.

1956-os Intézet OHA, 569. számú interjú, készítette Tischler János 1993–94-ben, 1 ív.

MOLNÁR MIHÁLY (1922–2002) jogász, könyvelő. 1945–48 között Békés és Zala megyében jegyző. 1948-ban kizárták az MDP-ből. 1956-

ban a békéscsabai városi munkástanács elnökhelyettesévé választották. 1957-ben 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1958-ban szabadult. Segéd-munkás, majd fordító és belső ellenőr volt.

1956-os *Intézet OHA*, 579. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1994-ben, 7 ív.

MOLNÁR MIKLÓS (1918–2003) újságíró, történész, egyetemi tanár. 1945–47 között a *Szabad Szó*, 1948-tól a *Szabad Nép* munkatársa volt, 1950-ben elbocsátották, majd 1955-ös leváltásáig az *Irodalmi Ujság* szerkesztőjeként dolgozott. 1956-ban az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. A Nagy Imre körül kialakult ellenzéki csoport tagja volt. 1956. október 29-én a *Szabad Népb*ben megjelent „Válasz a Pravdának” című írásában védte meg a forradalmat. November 4-e után csatlakozott a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalomhoz. 1957-ben emigrált, Svájcban telepedett le. 1963–88 között a Genfi Egyetemen tanított, 1969–85 között a Lausanne-i Egyetem egyetemi tanára volt. Több könyvet, tanulmányt írt a magyar forradalomról, Nagy Imre életpályájáról. 1955-ben az MTA külső tagjává választották.

1956-os *Intézet OHA*, 731. számú interjú, készítette Litván György és Molnár Adrienne 1993-ban, 3 ív.

MOLNÁR TIBOR (1946) tanár Vácott. 1989-től a Pedagógusok Szakszervezetének ügyvivője, 1994-től Pest megyei elnöke. Apját, Molnár Zoltán (1920) író-újságírót, aki 1956-ban az Írószövetség vidéki titkára volt, 1957-ben 3 év szabadságvesztésre ítélték.

1956-os *Intézet OHA*, 625. számú interjú, készítette Hoffmann Gertrud 1995-ben, 5 ív.

N. SÁNDOR LÁSZLÓ (1932) újságíró. 1956-ban a miskolci *Északmagyarország* munkatársa volt. Október 23-án felszólalt a miskolci NME diákparlamentjén. 1956 novemberétől 1963-ig nem dolgozhatott újságíróként. 1963–68 között a *Köznevelés*, később a *Magyar Hírlap*, majd a *Népszava* munkatársa.

1956-os *Intézet OHA*, 666. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1995-ben, 6 ív.

NAGY ELEK (1926–94) esztergályos, katonatiszt. 1952-ben eltávolították az MN-ből, ezután Csepelen dolgozott esztergályosként. 1956-ban a Csepeli Központi Munkástanács elnöke lett. 1958-ban 12 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után munkás, műfordító volt. A TIB egyik alapítója.

1956-os *Intézet OHA*, 22. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1986-ban, 32 ív.

NAGY KÁROLY (1934) szociológus, egyetemi tanár. 1956. október 29-én Erdősmeckén, ahol tanítóként dolgozott, a községi nemzeti tanács elnökévé választották. 1956 novemberében emigrált, az USA-ban telepedett le. 1958–62 között pszichológiát tanult, az 1960-as évek végén szociológiából doktorált. 1970-től a Middlesex County College-on tanított.

1956-os Intézet OHA, 776. számú interjú, készítette Ständeisky Éva 2003-ban, 6 ív.

NAGYIDAI JÓZSEF (1937) munkás, tolmács. 1956-ban a Práter utcai felkelőcsoport gépkocsivezetője volt. 1956 novemberében elhagyta az országot, Angliában, majd Ausztráliában telepedett le.

1956-os Intézet OHA, 274. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1989-ben, 5 ív.

NASZÁLYI GÁBOR (1941–2000) mérnök, főiskolai tanár. 1956-ban a Petőfi Sándor Gimnáziumban a forradalmi bizottmány tagja, a középiskolások forradalmi szervezkedésének egyik vezetője volt. 1959-ben 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1961-es szabadulása után nyomdász, üzemmérnök, 1978-tól főiskolai tanársegéd, majd nyomda- és kiadótulajdonos volt.

1956-os Intézet OHA, 400. számú interjú, készítette Ferenczy Erika 1992-ben, 5 ív.

NÉMETH ANTAL KÁROLYNÉ (1928) gép- és gyorsíró, szociálpolitikus. 1949 ősztől 1956 végéig a Begyűjtési Minisztériumban dolgozott, 1949 decemberétől 1952-ig Nagy Imre titkárnője volt. A minisztérium megszűnése után a gabonaiparban helyezkedett el. 1969-ben közgazdasági, 1970-ben szociálpolitikai végzettséget szerzett. 1983-as nyugdíjazásáig a Malomipari Trösztnél dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 430. számú interjú, készítette Gyenes Pál 1992-ben, 16 ív.

NÉMETH IRÉN (1919) újságíró. 1937-től részt vett a Szociáldemokrata Párt legális keretei között működő kommunista csoportok munkájában. 1944 júniusában Auschwitzba deportálták. 1945-től az MKP debreceni szervezetének osztályvezetője, 1952-től a kecskeméti városi pártbizottság agitációs és propaganda osztályának a vezetője volt. 1955-től a budapesti pártközpontban dolgozott. 1957-ben kinevezték a *Nők Lapja* főszerkesztő-helyettesének. 1959 tavaszától 1986-ig a lap főszerkesztője volt.

1956-os Intézet OHA, 793. számú interjú, készítette Markovits Ferenc 2004–2005-ben, 15 ív.

ORSZÁG GYÖRGY (1939) építésvezető. 1956. november 7-ig a Práter utcai nemzetőrség tagjaként részt vett a fegyveres harcokban. 1957-ben 5 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. 1957 nyarától telefonszerelőként, 1970-től az építőiparban, vezető beosztásokban dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 535. számú interjú, készítette Gyenes Pál 1994-ben, 17 ív.

OSZKÓ GYULA (1912–96) MÁV-tiszt, festő-fényező. Részt vett a németellenes fegyveres mozgalomban. 1945 után rendőrtiszt, 1947-től a BM munkatársa volt. 1949-ben a Rajk-per egyik mellékperében 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1954-es szabadulása után ismét a BM-ben dolgozott, 1956-ban a minisztériumban alakult forradalmi bizottság elnöke lett. 1958–63 között főosztályvezető, majd 1973-as nyugdíjazásáig gyárigazgató volt.

1956-os Intézet OHA, 196. számú interjú, készítette Rejtő Gábor 1989-ben, 17 ív.

OTT JÓZSEF (1919) rendőrtiszt. 1950-től Kecskeméten a megyei rendőrkapitányság közrendvédelmi parancsnoka, majd 1955-től a politikai osztály vezetője volt. 1956. október 26-án megakadályozta, hogy a rendőrség épületénél a tömegbe lőjenek. Tagja lett a megyei rendőrkapitányság forradalmi bizottságának. 1957-ben elbocsátották a munkahelyéről, majd 2 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. 1959-es szabadulása után munkás, rendész, majd raktárkezelő volt.

1956-os Intézet OHA, 735. számú interjú, készítette Orgoványi István 2000-ben, 3 ív.

PÁKH TIBOR (1924) jogász, műszaki fordító. 1945–48 között szovjet hadifogságban volt. 1956. október 25-én a Kossuth téri sortűznél megsebesült. 1957-től nyilvánosan hangoztatta véleményét az idegen megszállásról és a forradalomról. 1961-ben ellenzéki magatartása miatt 15 év szabadságvesztésre ítélték. A börtönben tiltakozott az emberi jogok sérelmére elkövetett túlkapások ellen. 1971-es szabadulása után is harcolt Magyarország önrendelkezési jogának visszaszerzéséért. Munkavállalását mindvégig akadályozták, fordításból él.

1956-os Intézet OHA, 690. számú interjú, készítette Balázs Eszter 1997–98-ban, 10 ív.

PAPP MIKLÓS (1932) anyagbeszerző, gépkocsivezető. 1956-ban Miskolcon a Dimávgagban részt vett a forradalmi munkáskövetelések megfogalmazásában. A Borsod Megyei Munkástanács tagja, két napig elnöke volt. 1958 decemberében letartóztatták, 2 év szabadságvesztésre

ítélték. Szabadulása után fizikai munkás, raktáros és gépkocsivezető volt, 1987-től rokkantnyugdíjas. 1989-ben Miskolcon az MDF gazdasági irodájának vezetője lett.

1956-os *Intézet OHA*, 317. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 12 ív.

PARÁDI GYULA (1939) lakatos. 1956. október 27-én a tiszakécskei vérengzésben súlyosan megsebesült. Felépülése után fizikai munkás, majd művezető volt. 1991-től rokkantnyugdíjas.

1956-os *Intézet OHA*, 385. számú interjú, készítette Lugossy István 1992-ben, 3 ív.

PÁRTAY TIVADAR (1908–99) újságíró, az FKgP vezető politikusa. 1945–48-ban parlamenti képviselő. 1949-ben Kistarcsára, majd Recskre internálták, 1953-ban szabadult. 1956-ban részt vett a párt újjászervezésében, intézőbizottsági tag, főtítkárhelyettes volt. 1957–58-ban 14 hónapig vizsgálati fogságban tartották. 1959-től különböző munkahelyeken diszpécserként dolgozott. 1968-tól nyugdíjazásáig a Volán Tröszt gazdasági tanácsadója volt. 1988 novemberétől az újjalakult FKgP elnöke, 1989-ben a párt örökös t. elnöke lett. A TIB egyik alapítója.

1956-os *Intézet OHA*, 85. számú interjú, készítette Hegedűs István és Révész Sándor 1986-ban és 1994-ben, 30+1 ív.

PEKÓ ERZSÉBET (1948) mezőgazdasági alkalmi munkás, majd fonónő Bácsalmáson. Édesapját, Pekó István (1914–57) kiskunmajsai mezőgazdasági munkást nem bizonyított emberölés vádjával halálra ítélték, és kivégezték. A családot emiatt sorozatos diszkrimináció érte.

1956-os *Intézet OHA*, 606. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1995-ben, 4 ív.

PELCZ JÓZSEF (1946) gépészmérnök, tanár. 1969-től az NDK-ban dolgozott. 1971–94 között a Gyár- és Gépszerelő Vállalat munkatársa volt, 1995 óta egy kft. műszaki vezetője. Apja, Pelcz József (1914–80) mérnök, 1956-ban a MÁV Vezérigazgatóság forradalmi bizottságának elnöke, fél évig letartóztatásban volt.

1956-os *Intézet OHA*, 773. számú interjú, készítette Lénárt András 2003–04-ben, 10 ív.

PETHŐ TIBOR (1918–96) újságíró. Pályáját 1942-ben kezdte a *Magyar Nemzet*nél. Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenállási köréhez tartozott. 1945-ben tagja lett az NPP-nek. 1947–48-ban az *Új Magyarország* rovatvezetője, a HM sajtófőnöke, majd a *Szabad Szó* és a *Hétfői Hírek* rovatvezetője, 1960-tól a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, 1973–83 között és

1991-től főszerkesztője volt. 1957–71, illetve 1975–80 között országgyűlési képviselő, 1976–89 között a HNF Országos Tanácsának alelnöke, 1966–89 között a MÚOSZ alelnöke volt.

1956-os *Intézet OHA*, 189. számú interjú, készítette Murányi Gábor 1989-ben, 42 ív.

PETRÁK JÓZSEF (1931–2004) textilgyári munkás. 1956-ban a Ráday utcai felkelőcsoport és a Forradalmi Ifjúsági Szövetség tagja volt. 1957-től a TÁKI-ban és a KFKI-ban dolgozott, majd a Nemzeti Danubius Hajózási Egylet gondnoka lett.

1956-os *Intézet OHA*, 665. számú interjú, készítette Eörsi László 1995-ben, 5 ív.

PETRIKNÉ VÁMOS IDA (1948) levéltáros. Apját, Vámos József (1927–77) terményfelvásárlót, aki 1956-ban a szécsényi nemzetőrség parancsnokhelyettese volt, 1957-ben 2 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. Anyja az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűzben halálos lövést kapott. Idát jó felvételi eredménye ellenére sem vették fel az egyetemre. Balassagyarmaton dolgozott adminisztrátorként, majd a Nógrád Megyei Levéltárban helyezkedett el. Levelező tagozaton szerzett diplomát. 1987-től a MOL, 1998-tól az ÁBTL munkatársa.

1956-os *Intézet OHA*, 681. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1997-ben, 2 ív.

PIÓRO, TADEUSZ (1921) lengyel katonatiszt. 1967-ig vezető tisztségeket töltött be a lengyel vezérkarnál. A forradalom idején a VSZ moszkvai központjában szolgált, tanúja volt a magyar kormány kilépési nyilatkozata átadásának.

1956-os *Intézet OHA*, 570. számú interjú, készítette Tischler János 1994-ben, 1 ív.

PLANER, EMANUEL (1915) lengyel újságíró. 1954–56 között a Lengyel Rádió főszerkesztője volt. 1956 októberében közreműködött egy lengyel vérszállítmány Budapestre szállításában. 1956 novemberében megtagadta, hogy a magyarországi eseményekről cenzúrázott jelentéseket adjon ki, ezért elbocsátották munkahelyéről.

1956-os *Intézet OHA*, 572. számú interjú, készítette Tischler János 1993-ban, 2 ív.

POKOL ZOLTÁN (1920) vasutas. 1956-ban a záhonyi vasútállomás munkástanácsának elnöke volt, 1957-ben internálták, majd 7 hónap szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás, gépkezelő volt Pilisvörösváron. 1962-től nyugdíjazásáig újra a vasútnál dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 398. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1992-ben, 5 ív.

PUCHERT JÁNOS (1934) lakatos. A komlói szénbányában dolgozott, 1954-ben bevonult katonának. Egysége 1956. november 4-én tűzharcot vívott az egyik Budapestre bevonuló szovjet egységgel. 1958-ban halálra ítélték, majd ítéletét életfogytiglani szabadságvesztésre változtatták. 1970-ben szabadult. 1989-es nyugdíjazásáig bányászként dolgozott. 1994–98 között önkormányzati képviselő volt Komlón.

1956-os Intézet OHA, 615. számú interjú, készítette Szakolczai Attila 1994–95-ben, 16 ív.

PULLAY BÉLA (1919) építési művezető. 1955-től a kecskeméti konzervgyárban villanszerelőként dolgozott. 1956-ban a gyár munkástanácsának elnöke és a városi forradalmi bizottság tagja volt. November 4-e után részt vett a szellemi ellenállásban. 1957-ben letartóztatták, és 1958-ban 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban szabadult, téveszben dolgozott, majd építésvezető volt.

1956-os Intézet OHA, 701. számú interjú, készítette Orgoványi István 1998-ban, 8 ív.

REGÉCZY-NAGY LÁSZLÓ (1925) katonatiszt, gépkocsivezető. 1948-tól az angol követségen gépkocsivezető, 1949-től az angol követ sofőrje. 1956. november–decemberben összekötő szerepet játszott Bibó István, Göncz Árpád és az angol követség között, jelentős szerepe volt Nagy Imre 1955–56-os írásainak Nyugatra juttatásában. 1957 nyarán letartóztatták, 1958-ban a Bibó István és társai ellen indított perben 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult. Segéd munkásként, majd fordítóként dolgozott. A TIB alapító tagja, részt vett a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének szervezésében. 1990 szeptemberétől a köztársasági elnök parlamenti irodájának főosztályvezetője, majd a köztársasági elnök szárnysegédje volt. 1996-ban dandártábornokként ment nyugállományba. 1996-tól a TIB elnöke.

1956-os Intézet OHA, 187. számú interjú, készítette Körösenyi András 1988-ban, 7 ív.

RENTOUL FERENC (1915) jogász, újságíró. 1938 óta Angliában él, 1941-től a BBC munkatársa, 1949–75 között a magyar osztály vezetője volt. Az 1956 novemberében magyarországi menekültekkel Ausztriában készített interjúit elküldték a magyar kérdés vizsgálatával foglalkozó ENSZ-bizottsághoz.

1956-os Intézet OHA, 151. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1988-ban, 11 ív.

RÉVÉSZ ANDRÁS (1909–96) jogász, szociáldemokrata politikus. 1936-ban tett doktori vizsgát a PPTE Jogtudományi Karán. Még egyetemis-

taként, 1929-ben került a Városházára, ahol 15 éven keresztül szociálpolitikával foglalkozott. 1945-ben a Városháza szociáldemokrata párt-szervezetének elnöke lett, 1948-ig jelentős köz- és pártfunkciókat töltött be. 1950-ben letartóztatták, s mint a két munkáspárt fúziója ellen küzdő Bástya utcai csoport szervezőjét életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, 1955-ben szabadult. 1956-ban az újjászervezett SZDP főtitkárhelyettese lett. 1957–72 között vállalati jogtanácsos volt. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe.

1956-os Intézet OHA, 5. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1986-ban, 47 ív.

RIMÁN JÁNOS (1920–97) hengerész. Az LKM-ben kiemelt szakmunkásként dolgozott. 1956-ban a gyári munkástanács elnökévé választották. 1958-ban 12 év szabadságvesztésre ítélték, 1963-ban szabadult. 1980-as nyugdíjazásáig korábbi munkahelyén alacsonyabb beosztású szakmunkásként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 267. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 8 ív.

SÁRA SÁNDOR (1933) operatőr, filmrendező. 1956-ban a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatójaként tagja volt a forradalmi bizottságnak. November 4-e után felvételeket készített Budapest utcáin. Az 1960–70-es években nemzedéke egyéni látásmódú filmeseként meghatározó szerepet játszott a magyar filmművészet fellendülésében. A 80-as évektől több történelmi tárgyú dokumentumfilmet készített. 1993-tól hét éven át a Duna Televízió elnöke volt.

1956-os Intézet OHA, 780. számú interjú, készítette Markovits Ferenc 2003–04-ben, 15 ív.

SÁRKÖZI MÁTYÁS (1937) író, műfordító, újságíró. 1956-ban a *Hétfői Hírlap* munkatársa volt. 1956-ban Angliába emigrált, 1957–60 között a Saint Martin's School of Art könyvillusztrátori szakán, majd a londoni egyetemen tanult irodalmat és történelmet. 1963–65-ben Münchenben a SZER szerkesztője, 1966–77 között Londonban a BBC magyar adásának munkatársa volt. 1972–94 között Londonban képzőművészeti galériát vezetett, a Fehér Holló Kiadó tulajdonosa. 1990-től a *Magyar Hírlap* londoni tudósítója.

1956-os Intézet OHA, 482. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1993-ban, 10 ív.

SCHIFFER PÉTER (1943) tanár, szociológus, bankszakember. 1950-ben nagyapja, Szakasits Árpád köztársasági elnök és apja, Schiffer Pál letar-

tóztatása után anyjával és négy testvérével együtt kitelepítették Budapestről. Apja 1955 őszén, nagyapja 1956 tavaszán szabadult, a család csak ezután költözhetett vissza a fővárosba. 1967–74-ben az ELTE-n és az MKKE-n oktatott, majd 1986-ig a KISZ KB Ifjúság- és Közvélemény-kutató Csoportját vezette, 1986–90 között a *Társadalmi Szemle* rovatvezetője volt. 1990-től bankszakember, 2004-től a PSZÁF főigazgató-helyettese.

1956-os Intézet OHA, 796. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2004–05-ben, 37 ív.

SEBESTYÉN MÁRIA (1935) ápolónő. A Rádió ostromakor bekapcsolódott a sebesültek ellátásába. Október 30-án ápolóként csatlakozott a Tompa utcai felkelőcsoporthoz. Novemberben a Bakáts téri kórházban segített a sebesültek ellátásában. Részt vett a december 4-i nőtüntetésen. 1957 januárjában Nyugatra próbált menekülni, de ekkor már lezárták a határokat. 1958-ban 1 év 2 hónap szabadságvesztésre ítélték. Márciusban szabadult. Kézilányként, majd varrónőként dolgozott, később adminisztrátor, illetve filmgyári statisztika volt. A rendszerváltozás után a Pofosz választmányi tagja lett. 1992-ben mint korábbi Dózsa-sportolót rendőr századosként nyugdíjazták, 1996-ban őrnaggyá léptették elő.

1956-os Intézet OHA, 257. számú interjú, készítette Lugossy István és Eörsi László 1991-ben és 1993-ban, 8 ív.

SOMOGYI JÁNOS (1929) orvos. A BOTE Biokémiai Intézetében, majd 1960–74 között a Klinikák Kísérleti Kutató Laboratóriumában dolgozott. 1975–99 között egyetemi tanár volt. Az 1960–70-es években több alkalommal kapott kutatói ösztöndíjat különböző nyugati egyetemekre.

1956-os Intézet OHA, 770. számú interjú, készítette Keller Márkus 2003-ban, 6 ív.

STAREWICZ, ARTUR (1917) lengyel mérnök, kémikus, kommunista politikus. 1954-től a LEMP KB póttagja, majd 1959-től 1971-ig a LEMP KB tagja volt. 1956-ban a *Trybuna Ludu* főszerkesztő-helyettese, illetve 1956 decemberétől 1963-ig a LEMP KB Sajtóirodájának vezetője volt. 1956. október 28–30. között Gomułka megbízásából magyar és szovjet politikusokkal tárgyalt Budapesten. 1963–71 között a LEMP KB titkára volt.

1956-os Intézet OHA, 770. számú interjú, készítette Tischler János 1991-ben, 2 ív.

STÉHLI FERENC (1923) középiskolai tanár. 1949-től a veszprémi Piarista Gimnáziumban, 1956 nyarától 1983-ig a monori gimnáziumban tanított. Nyugdíjasként a budapesti Piarista Gimnáziumban tanára volt, majd a rendi könyvtár munkatársa lett.

1956-os Intézet OHA, 746. számú interjú, készítette Keller Márkus, 2001-ben, 5 ív.

SZABÓ GERGELY (1921–2000) politikus, vegyészmérnök. 1946–48 között a Nékosz főtitkára volt. 1948–51-ben a Nehézvegyipari Központ vezérigazgató-helyettese, 1952 decemberétől 1953 júliusáig vegyipari miniszter, majd nehézipari, illetve vegyipari és energiaügyi miniszterhelyettes volt. 1954–56 között az MDP KV póttagja. 1955 januárjától 1956 júliusáig az MT Titkárságának vezetője, majd október 31-ig vegyipari miniszter, ezt követően miniszteri biztos. 1957 márciusában kizárták a pártból, a 60-as évek elején visszavették. 1966–77 között vállalatigazgató volt.

1956-os Intézet OHA, 113. számú interjú, készítette Szigeti Katalin 1988-ban, 15 ív.

SZAKÁCS ALBERT (1925–2004) műszaki fordító. 1950-től az ÓKÜ-ben segéd munkásként, majd tüzeléstechnikusként dolgozott. 1956-ban az ózdi munkástanács tagja, a *Szabad Ózd* szerkesztője volt. 1958-ban első fokon 15 év, másodfokon életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1963-ban szabadult, de egy hónap múlva újra letartóztatták, és 1970-ig börtönben volt. Szabadulása után műszaki fordításból élt.

1956-os Intézet OHA, 340. számú interjú, készítette Páczelt Istvánné 1991-ben, 11 ív.

SZÉKELYHIDI ÁGOSTON (1933) tanár, író, publicista. 1956-ban Debrecenben egyetemi hallgatóként az október 23-i egyetemista tüntetés egyik szervezője, majd a DSZFB vezető személyisége volt. November 4-e után a szovjet és a magyar katonai ügyészség többször letartóztatta. Részt vett a szellemi ellenállásban, majd 1957 augusztusáig előzetes letartóztatásban volt, és kizárták az ország egyetemeiről. Csak 1964-től lehetett gimnáziumi tanár. Rendszeresen publikál, a hetvenes évek végén tagja lett a népi írók körének.

1956-os Intézet OHA, 486. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1992-ben, 10 ív.

SZÉLL JENŐ (1912–94) népművelő, politikus, publicista. 1932-ben belépett a KIMSZ-be, és az egyetemi diákmozgalom titkára lett. 1933-ban másfél év szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után Párizsban és Bécsben textilvegyészetet tanult. 1945-től pártalkalmazott, 1948–50

között bukaresti magyar követ, 1951-ben az MDP KV munkatársa, 1951–57 között a Népművészeti Intézet alapító igazgatója volt. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja lett. 1956-ban a Magyar Rádió kormánybiztosává nevezték ki. A forradalom leverése után az OSZK tudományos munkatársa, valamint műfordító volt. 1959-ben 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1964-től a Zene-műkiadó lektora, 1970-től a *Könyvvilág* szerkesztője volt. A TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 4. számú interjú, készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona 1981–82-ben, 40 ív.

SZIGETVÁRI ISTVÁN (1940) esztergályos, villanyszerelő. Állami gondozásban nevelkedett. 1956. október 25-én szakmunkástanulónként csatlakozott a Berzenczey utcai, majd a Tűzoltó utcai felkelőcsoport-hoz. 1958-ban 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1969-ben szabadult. Székesfehérváron esztergályosként, majd Eleken segéd munkásként és villanyszerelőként dolgozott. 1987-től kisállattenyésztő. A Pofosz országos választmányának tagja.

1956-os Intézet OHA, 371. számú interjú, készítette Eörsi László 1991-ben, 12 ív.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY (1918) ókorkutató. 1941-től a Szépművészeti Múzeum antik osztályának munkatársa. A forradalom alatt a múzeum forradalmi bizottsága elnökévé választották. 1957-ben fegyelmivel elbocsátották, a debreceni Déri Múzeumba helyezték, 1958 őszén visszakerült. 1952-től az ELTE BTK tanára, címzetes egyetemi tanár. Az Ókortudományi Társaság főtítkára, a *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* szerkesztője. 1991-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

1956-os Intézet OHA, 774. számú interjú, készítette Litván György és Molnár Adrienne 2003-ban, 8 ív.

SZILÁGYI JÓZSEFNÉ (1913–96) varrónő. 1949–53 között az MSZBT XII. kerületi titkára, majd bedolgozó volt. A Nagy Imre-perben kivégzett Szilágyi József özvegye. 1956-ban a Nagy Imre-csoporttal családostul Romániába hurcolták. 1958 decemberében térhetett haza. 1959-től varrónőként dolgozott. A TIB egyik alapítója.

1956-os Intézet OHA, 34. számú interjú, készítette Kozák Gyula 1986-ban, 5 ív.

SZURDI ANDRÁS (1944) filmrendező, forgatókönyvíró. Svédországban Peter Watkins, majd Magyarországon Jancsó Miklós asszisztense volt.

1971–80 között tévéműsorokat, rövid- és reklámfilmeket készített. 1981–90 között több játékfilmet rendezett. Jelenleg a CIB Bank marketing és internetbanki tanácsadója.

1956-os Intézet OHA, 797. számú interjú, készítette Lugossy István 2005-ben, 11 ív.

TABÓDY ISTVÁN (1921–2000) katolikus pap. 1941-ben a Ludovikán végzett mint huszártiszt. 1950-ben Recskre internálták, 1953-ban szabadult. 1957-ben a forradalom idején tanúsított magatartása miatt 7 hónap, 1960-ban „földalatti” teológiai szeminárium szervezéséért 12 év szabadságvesztésre ítélték. 1972-ben szabadult, előbb káplán majd plébános volt Bicskén.

1956-os Intézet OHA, 333. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Kőrösi Zsuzsanna 1991-ben, 19 ív.

TAKÁCS BÉLA (1931) rádiótechnikus, mérnök. 1948-tól segédmunkásként, majd elektronikusként dolgozott. A forradalom alatt belépett a nemzetőrségbe, november 4-e után több társával illegális rádióadókat üzemeltetett. 1957-ben Jugoszlávián keresztül Franciaországba emigrált, ahol tévéműszerészként, majd elektromérnökként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 159. számú interjú, készítette Rainer M. János 1988-ban, 4 ív.

TÁKY GYULA (1936) villanyszerelő, kocsikísérő. 1956-ban részt vett az október 23-i tüntetéseken és a Rádió épületének ostromában, majd csatlakozott a Széna téri fegyveres csoporthoz. November 4-én a szovjetek elfogták, majd Ungvárra hurcolták. 1956 decemberében szabadult. 1957-ben 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után műszaki szerkesztő, 1968-tól táncdalénekes, 1973-tól postai alkalmazott volt.

1956-os Intézet OHA, 630. számú interjú, készítette Eörsi László 1995-ben, 4 ív.

TANKÓ TIBOR (1931–2004) katonatiszt. 1956-ban a Tűzoltó utcai felkelőcsoport egyik vezetője volt, 1958-ban 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-as szabadulása után segédmunkásként, majd művezetőként dolgozott. A TIB Katonai Szekciójának vezetője volt.

1956-os Intézet OHA, 235. számú interjú, készítette Nagy Gyula 1990-ben, 16 ív.

TÁTRAI JÁNOS (1926) tanító. 1948-tól tanító, majd iskolaigazgató volt. 1956-ban Tiszagyulaházán a forradalmi bizottmány titkárává választották. 1958 januárjában 5 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre

ítélték. A per után tanyasi iskolákban, végül Egyeken tanított. 1990 őszétől Egyek alpolgármestere volt.

1956-os *Intézet OHA*, 565. számú interjú, készítette Valuch Tibor 1994-ben, 4 ív.

TERDIK MIHÁLY (1937) görög katolikus lelkész. A forradalom idején Szegeden volt diák. Szemináriumi tanulmányait 1957-ben kezdte meg Nyíregyházán, 1963-ban szentelték pappá, Kelet-Magyarországon szolgál.

1956-os *Intézet OHA*, 762. számú interjú, készítette Terdik Szilveszter 2003-ban, 4 ív.

TIHANYI LÁSZLÓ (1949) villanyszerelő, üzemmérnök Győrött. Édesapját, Tihanyi Árpád (1916–1957) tanárt a mosonmagyaróvári vérengzés utáni békítő és embermentő szerepe ellenére halálra ítélték, és kivégezték. László 1988-ban kezdeményezte édesapja rehabilitálását, 1989-ben pedig a sopronkőhidai temetőben elhantolt győri kivégzettek exhumálását.

1956-os *Intézet OHA*, 406. számú interjú, készítette Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne 1991–1992-ben, 9 ív.

TÓBIÁS ÁRON (1927) író, irodalomtörténész, szerkesztő. 1946–55 között a Magyar Rádió munkatársa volt. A forradalom alatti tevékenységéért 1 év felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás, 1960–68 között a FSZEK, 1968–70 között a PIM tudományos munkatársa, 1970-től a HNE, majd a Nőtanács sajtóreferense volt. 1979-től az *Új Tükör* munkatársa és az *Olvasó Nép* szerkesztője volt. A TIB egyik alapítója.

1956-os *Intézet OHA*, 79. számú interjú, készítette M. Kiss Sándor 1986–87-ben, 32 ív.

TOMASOVSKY MÁRIA (1945) könyvkötő, adminisztrátor. Apját, Tomasoovszky András (1923–58) villanyszerelőt, aki részt vett a nyíregyházi forradalmi eseményekben, a népi demokratikus államrend elleni szervezkedés vádjával halálra ítélték, és kivégezték.

1956-os *Intézet OHA*, 664. számú interjú, készítette Hoffmann Gertrud 1995-ben, 4 ív.

TÓTH IMRE (1934) 1956-ban Szegeden joghallgató, a MEFESZ helyi szervezetének egyik fő szervezője volt. 1958-ban 6 év 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben szabadult, tanulmányait nem folytathatta, fűtőként, korrektorként dolgozott.

1956-os *Intézet OHA*, 77. számú interjú, készítette Ferber Katalin 1987-ben, 14 ív.

TÓTH ISTVÁN (1919–99) jogász. 1945-től a győri városházán, 1951-től a megyei tanácsnál dolgozott. 1956-ban a megyei tanács munkástanácsának elnökévé választották. 1957-ben 12 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után különböző vállalatoknál beruházási, majd 1976-tól jogi előadóként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 682. számú interjú, készítette Szakolczai Attila 1997-ben, 9 ív.

TÓTH ISTVÁN (1929) katonatiszt, kőműves. 1951-től katonatiszt volt Debrecenben. 1956. október 26-án Budapesten csatlakozott a Péterfy Sándor Utcai Kórházban működő önkéntes mentőszolgálatához. 1958-ban 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult, ezután kőművesként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 455. számú interjú, készítette Gyenes Pál 1992-ben, 10 ív.

TURBÓK GYULA (1931) gépészmérnök. 1954-től a Dimávag üzemmérnöke volt. 1956 októberében részt vett a munkáskövetelések megfogalmazásában, a forradalom alatt a vállalati munkástanács elnökévé választották. 1958-ban 4 év szabadságvesztésre ítélték. 1959-ben szabadult. Munkás, technológus volt, később a TVK MEO-vezetője lett.

1956-os Intézet OHA, 293. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 1991-ben, 5 ív.

UJHELYI SZILÁRD (1915–96) jogász, politikus. Illegális kommunista, részt vett az antifasiszta ellenállásban, kétszer letartóztatták. 1945 után a Népjeléti Minisztérium államtitkára, 1949 decemberétől a Magyar Rádió vezérigazgató-helyettese volt. 1951-ben 8 év szabadságvesztésre ítélték. 1954-es szabadulása után a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztályának vezetője, majd filmfőigazgató lett. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez tartozott. 1956-ban Romániába hurcolták, 1958-ban tért haza. 1959–62 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1962–67 között a MM Kiadói Főigazgatóságának, majd 1972-ig a Filmművészeti Főosztályának vezetője volt. 1973–77 között Párizsban UNESCO-követként dolgozott. A TIB egyik alapítója. 1991-től a Magyar Mozgóképek Alapítvány kuratóriumi elnöke, 1992-től tiszteletbeli elnöke volt.

1956-os Intézet OHA, 40. számú interjú, készítette Tóth Pál Péter 1982–85 között, 27 ív.

UNGVÁRY RUDOLF (1936) mérnök, rendszerszervező, író. 1956-ban a miskolci NME-en részt vett a diákszemélyiség megalakításában, november 4-ig a diákszemélyiség hírszolgálatának vezetője, az utóvédhar-

cok során a MEFESZ miskolci titkára volt. 1957 februárjában letartóztatták, Kistarcsára internálták, és kizárták az egyetemről. Májusban szabadult, vasesztergályosként, műszaki ellenőrként, majd művelettervezőként dolgozott. Levelező tagozaton mérnöki diplomát szerzett. 1966-tól fordító volt, majd 1974-től tezaszkészítéssel foglalkozott. 1981-től az OSZK tudományos munkatársa, később főmunkatársa volt, a könyvtári osztályozáselmélet nemzetközi szaktekintélye. 1965-től jelennek meg írásai. A TIB alapító tagjaként a Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének egyik szervezője, az emlékműbizottság titkára volt.

1956-os Intézet OHA, 120. számú interjú, készítette Vásárhelyi Judit 1987–88-ban, 22 ív.

VÁRADI GYULA (1921–2003) vasöntő, katonatiszt. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1948-tól a tatai páncélos tiszti iskola parancsnoka volt, 1950-től a HM vezérkarához tartozott vezérőrnagyi rangban. 1956 októberében a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagjaként tárgyalásokat folytatott a felkelőkkel, illetve a szovjet katonai vezetőkkel. November 4-én a szovjetek letartóztatták, és a tököli szovjet parancsnokságra szállították. Két nap múlva Szolnokra vitték. Kádár Jánossal együtt tért vissza Budapestre. 1957 márciusában leszerelték, és letartóztatták. 1958-ban 7 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Fizikai munkásként, majd középvezetőként dolgozott 1980-as nyugdíjazásáig. 1990-ben a TIB Katonai Szekciójának elnökévé választották.

1956-os Intézet OHA, 233. számú interjú, készítette Vásárhelyi Miklósné 1990-ben, 15 ív.

VARGA JÁNOS (1924) gépész- és vegyészmérnök. 1950–56 között a Mátravidéki Szénbányászati Tröszt gépészeti vezetője volt. A forradalom alatt megválasztották a tröszt forradalmi munkástanácsa elnökének. 1957-ben 2 év szabadságvesztésre ítélték, 1959-ben szabadult. 1960-ban államellenes összeesküvés vádjával 3 év szabadságvesztésre ítélték, 1962-ben szabadult. 1963-tól a bányaiparban középvezető, később a Központi Bányászati Fejlesztési Intézet tervezője volt.

1956-os Intézet OHA, 771. számú interjú, készítette Lugossy István 2003-ban, 8 ív.

VARGA JÁNOS (1927) történész. 1951-től az ELTE TTK tanára. 1955–56-ban a kar dékánhelyettese volt. 1956 októberében az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság és az MÉFB tagja volt. 1957-ben áthelyezték az MTA Történettudományi Intézetébe, ahol 1968-ig dolgozott.

1968–78 között az MM Levéltári Igazgatóságát, illetve Levéltári Osztályát vezette. 1978–90 között a MOL főigazgatója, 1990–94 országgyűlési képviselő volt.

1956-os Intézet OHA, 585. számú interjú, készítette Germuska Pál 1994-ben, 10 ív.

VÁSÁRHELYI MIKLÓS (1917–2001) újságíró, politikus. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 után újságíró, lapszerkesztő, 1954 májusától a Tájékoztatói Hivatal elnökhelyettese volt. 1955-ben felmentették posztjáról. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez tartozott. 1956. november 1-jén a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke lett. Romániába hurcolták, majd 1958-ban a Nagy Imre-perben 5 év szabadságvesztésre ítélték. 1960-ban szabadult. Munkavállalását korlátozták. 1972–90 között sajtótörténeti kutatással foglalkozott. 1973-tól a filmgyárban dramaturg, 1984-től az MTA-Soros Alapítvány bizottságában Soros György személyes képviselője, 1991-től 1993-ig az alapítvány alelnöke, majd 2001-ig elnöke volt. A demokratikus ellenzék tagja, a TIB egyik alapítója, 1992-ig elnöke. Az SZDSZ alapítója, 1990–94-ben országgyűlési képviselő volt.

1956-os Intézet OHA, 3. számú interjú, készítette Hegedűs B. András és Kozák Gyula 1985–87 között, 45 ív.

VASS HENRIK (1915–2004) cipész, szerkesztő, történész. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban. 1951–61 között a Szikra, illetve Kossuth Könyvkiadó vezető munkatársa, 1956-tól igazgatója volt. A forradalom alatt az V. kerületi pártház fegyveres védelmét koordinálta. 1980-ig a Párttörténeti Intézet igazgatója, 1975–80 között az MSZMP KB tagja volt.

1956-os Intézet OHA, 100. számú interjú, készítette Kozák Márton 1987–88-ban, 22 ív.

VASZILIU GEORGIOSZ (1931) közgazdász. Cipruson született. A görög polgárháború idején szüleivel emigrálni kényszerült, 1950-től közel 10 éven át Magyarországon élt. Budapesten közgazdászdiplomát szerzett, majd az MTA Közgazdaság-tudományi Intézetében dolgozott. 1957-ben kicempészte az országból a Hungaricus álnéven írt politikai vitaíratot, ezért 1959-ben rövid ideig őrizetben tartották. Ezután végleg elhagyta Magyarországot. Néhány évig Angliában élt, piac- és közvélemény-kutatással foglalkozott. A Ciprusi Köztársaság függetlenné válásakor hazatért. 1988–93 között Ciprus köztársasági elnöke volt.

1956-os Intézet OHA, 425. számú interjú, készítette Hegedűs B. András 1991-ben, 4 ív.

VIZI IMRE (1937) vasutas. 1954-től a MÁV dolgozója volt Budapesten. 1956-ban csatlakozott a Corvin közti felkelőcsoporthoz, a harcokban súlyosan megsebesült, fél lábát elvesztette. Felépülése után portásként, majd traktorosként dolgozott.

1956-os Intézet OHA, 255. számú interjú, készítette Eörsi László 1991-ben, 5 év.

VÖRÖS JENŐ (1920–2004) újságíró, költő, tisztviselő. 1946-tól a *Győri Munkás*, majd a *Győr-Sopron Megyei Hírlap* munkatársa volt. 1955-ben fegyelmi úton elbocsátották, ezután tisztviselőként dolgozott. 1956 októberében visszavették a szerkesztőségbe. November 2-án a lakásán alakult meg a *Hazánk* című független politikai napilap, amelynek szerkesztője volt. 1957 januárjában Angliába emigrált. 1990-ben visszatelepült Magyarországra.

1956-os Intézet OHA, 749. számú interjú, készítette Molnár Adrienne 2001-ben, 9 év.

VÖRÖS VINCE (1911–2001) kisgazdapárti politikus. 1941-ben részt vett a Magyar Parasztszövetség megalakításában, 1943-tól a szövetség alelnöke, 1945–48 között főtítkára volt. 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés jegyzőjévé választották. 1945–47 között az FKgP főtítkárhelyettese volt, 1946 áprilisáig a párt propagandaosztályát irányította. 1947 januárjában a Magyar Közösség-ügyben rövid időre őrizetbe vették. 1947 júniusától a párt Baranya megyei alelnöke volt. Miután 1948 őszén feloszlatták a Parasztszövetséget, gazdálkodó lett. 1950-ben kuláklírára tették, 1952-től agronómus, pénztáros, illetve favágó volt. 1956. október–novemberben bekapcsolódott az FKgP és a Parasztszövetség újjászervezésébe. 1958-tól fizikai munkásként dolgozott. 1988 júniusában az FKgP elnöke lett. 1990-ben képviselővé választották. Miután az Országgyűlés alelnöke lett, lemondott pártelnöki tisztéről. 1998-ban örökös tiszteletbeli elnökként ismét bekapcsolódott a párt életébe.

1956-os Intézet OHA, 168. számú interjú, készítette Hegedűs István 1988-ban, 24 év.

WITTNER MÁRIA (1937) varrónő. 1956. október 23-án csatlakozott a felkelőkhöz, részt vett a Corvin közti és a Tűzoltó utcai harcokban, segített a sebesültek ellátásában. Később a Vajdahunyad utcai csoport tagja lett. November 4-én megsebesült. November 9-én megpróbálta elhagyni az országot, de letartóztatták. A kihallgatás után elengedték, disszidált, de néhány hét múlva hazatért, és segédmunkásként dolgozott. 1957 júliusában letartóztatták, 1958-ban halálra ítélték, 1959-ben

ítéletét másodfokon életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatták. 1970-ben szabadult. Először varrodában, majd takarítónőként dolgozott. 1980-tól rokkantnyugdíjas. A rendszerváltozás óta aktívan részt vesz több 56-os veteránszervezet munkájában. 2006-tól országgyűlési képviselő.

1956-os Intézet OHA, 364. számú interjú, készítette Lugossy István 1991–92-ben, 9 ív.

ZÓLOMY LÁSZLÓ (1916–90) katonatiszt. 1956-ig az MN vezérkari tisztje volt. Október 23-án a Rádió épülete védelmének katonai parancsnoka volt, 25-től a vezérkarnál, majd Király Béla mellett szolgált. November 7-én a szovjet katonai hatóságok letartóztatták. 1958-ban 10 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után fordítóként dolgozott. 1990-ben a köztársasági elnök szárnysegédje volt.

1956-os Intézet OHA, 194. számú interjú, készítette Nagy Gyula 1989-ben, 16 ív.

ZSIGMOND GYULA (1918–92) jogász, minisztériumi tisztviselő. 1947-ben az NPP delegáltjaként az OT főtitkárhelyettese lett. Az 1950-es években könyvelőként dolgozott. 1956-ban a Petőfi Párt főtitkárhelyettese volt. 1962-ben letartóztatták, és 3 év szabadságvesztésre ítélték. 1963-as szabadulása után korrektor, fordító, műfordító volt.

1956-os Intézet OHA, 50. számú interjú, készítette Körösnéyi András 1987-ben, 23 ív.

NÉVMUTATÓ

- Abod László 62, 204, 273, 278, 292,
 296, 324, 342
 Ábrahám tanár úr 306, 307
 Abramov ezredes 122
 Aczél György 260, 324
 Aczél Tamás 30
 Ádám György 266, 267
 Adamiecka, Hanna 69
 Ambrus János 269
 Amendola, Giorgio 31
 Andi József 288, 324
 Andi József, id. 324
 Andics Erzsébet 258, 259
 Andorka Rudolf 269, 325
 Andropov, Jurij Vlagyimirovics 169,
 171, 281
 Angyal István 62, 71, 72, 107, 108,
 148–150, 166, 212, 238–241,
 244, 265, 266, 284, 285
 Antal Gyula 132
 Antall József, id. 234
 Apró Antal 57, 120, 121, 170, 211,
 257, 259, 291, 298
 Árokházi György 182, 325
 Asztalos János 162, 291, 325
 Babics Antal 73, 123, 159, 325
 Bácsi József 121, 176, 297, 305, 325
 Bády István 184, 294
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 347
 Balázs Eszter 346
 Bali Sándor 280
 Baló Péter 172
 Balogh Júlia 10
 Bán István 131, 326
 Bárány János 108, 159, 240, 274
 Baranyi Imre 322
 Barcs Sándor 175
 Bárdos István 206, 207
 Bartók Béla 105
 Bartos Tibor 7
 Bata István 55, 77, 259
 Beck András 266
 Beck Antal 176–178, 299
 Beck Tibor 51, 326
 Beck Tibor, ifj. 326
 Benczekovics Lajos 298
 Benjámin László 37
 Benke Valéria 72, 87
 Bércz Jenő Péter 160, 253, 326
 Berei Andor 258
 Béres Ferenc 315
 Bernáth Aurél 75
 Bessenyei Ferenc 62, 98
 Betlen Oszkár 71
 Bibó István 236, 262, 272, 273, 279,
 283, 292, 349
 Biczó Gyula 218
 Bielik György 227
 Bihari Sándor 33, 127, 326
 Bindorffer Györgyi 10
 Bíró András 63, 327
 Bíró Yvette 33

- Biszku Béla 24, 25, 292, 310
 Boda Dezső 276
 Boda István 95
 Boér Lajos 228, 313, 327
 Bogár Károly 45, 126, 217, 252, 327
 Bognár József 61
 Bohó Róbert 115, 266
 Boldizsár Iván 33, 171, 266, 318,
 319
 Bordás András 122
 Bordzilowski, Jerzy 172
 Botka Imre 293
 Bölönyi Ferenc 199
 Brusznai Árpád 160
 Bubnov alezredes 229, 230, 251, 252
 Burgin, Juliusz 152
 Burján Béla 213
 Cope, Christopher Lee 271
 Czájlik Péter 98, 112, 243, 327
 Czibor Zoltán 288
 Czimmer (Czimer) Tibor 210
 Czottner Sándor 20, 30
 Czövek Jenő 203
 Csalog Zsolt 329, 341, 343
 Castiglione László 28
 Csergő János 61
 Csongovai Per Olaf 62, 71, 203,
 211, 237, 240, 265, 284, 328
 Csou En-laj 316
 Dalos György 66, 101, 306, 328
 Dancsi József 130, 195
 Dárday István 14
 Darin Sándor 131, 328
 Daruha János 187
 Darvas József 34, 40, 61
 Davidson, Basile 175
 Déri Ernő 96
 Déry Tibor 34, 62
 Dickens, Charles 9
 Dikić, O. 263
 Dobi István 41, 215, 283, 284
 Dobos László 181
 Domokos Pál Péter 10
 Donáth Ferenc 70, 115, 116, 121,
 235, 261–264, 328
 Donáth Lipótné 263
 Dögei Imre 257
 Dudás József 108, 147
 Dusóczky Tamás 31, 329
 Ebinger Endre 135, 140, 186, 329
 Eckhardt Ferenc 58
 Ember Judit 14
 Ember Mária 116
 Emericzy Kálmán 209, 329
 Eörsi István 273, 284, 329
 Eörsi László 328, 332, 334–336,
 339, 342, 348, 351, 353, 354,
 359
 Erdei Ferenc 61, 64, 190, 220
 Erdélyi Károly 181
 Erdélyi Sándor 240
 Erdélyi Tibor 52, 57, 214, 270, 314,
 329
 Erdey-Grúz Tibor 314
 Erdős Péter 23, 232
 Falus Miklós 159
 Farkas Ferenc 283
 Farkas Mihály 45, 288
 Fazekas György 28, 31, 64, 231,
 310, 330
 Fazekas Zoltán 97, 128, 189, 195,
 330
 Fehér őrnagy 86, 89
 Féja Géza 283
 Fejtő Ferenc 268
 Fekete Károly 57
 Fekete Pál 217, 226, 250, 330
 Fekete Sándor 266–268

- Félix Pál 169, 171, 175
 Ferber Katalin 331, 355
 Ferenczy Erika 330, 345
 Feri Sándor 260, 330
 Filep István 38, 258, 314, 331
 Fischer József 280
 Fogarassy Miklós 37, 133, 185, 331
 Forintos György 58, 74, 103, 331
 Földes Péter 56, 72, 213, 331
 Földvári Rudolf 33, 96, 120, 125,
 228, 251, 331
 Friss István 36, 39, 71
 Für Lajos 90, 94
 Fürjes János 35
 Galajda Béla 205
 Galambos Iréneusz 133
 Galambos Lajos 206
 Gáli József 62, 71, 273, 336
 Garab Imre 94, 332
 Garai Gábor 341
 Garami Lajos 204, 225, 332
 Gáspár Sándor 280, 281, 292
 Gazdag Gyula 14
 Géczy Gyula 96
 Gellért Károly 46
 Georgijević, Milan 263
 Germuska Pál 325, 335, 358
 Gerő Ernő 29, 30, 37, 59, 61, 62,
 96, 97, 120, 121
 Gíber Katalin 138, 332
 Gimes Miklós 28, 30, 56, 65, 213,
 266, 267, 319
 Gosztonyi Péter 27, 332
 Gömöri Endre 152
 Gömöri György 22, 44, 53, 69, 285,
 332
 Göncz Árpád 271, 272, 279, 333,
 349
 Görbe János 94
 Granasztói Szilvia 68
 Grósz Károly 22
 Gruber László 270
 Gyárfás János 125, 228
 Gyenes András 115
 Gyenes Antal 119, 146, 150, 333
 Gyenes Judith 222, 333
 Gyenes Mihály 270
 Gyenes Pál 10, 345, 346, 356
 Gyurkó Lajos 128, 312
 Gyurkó László 269
 Halas Lajos 231
 Halász József 64
 Hámori István 205
 Haraszi Sándor 30, 56, 213, 232,
 261, 310
 Hardy Gyula 313, 334
 Hargitainé Farkas Brigitta 85, 334
 Harmath Zoltán 100
 Havas Fanny 340
 Havas Gábor 336
 Hágy Gyula 37, 39
 Haynau, Julius, br. 45
 Hayward, Max 286
 Hegedüs András 60, 61, 116, 126
 Hegedűs B. András 10, 15, 34, 37,
 115, 204, 214, 324, 330, 331,
 333, 334, 336, 342, 344, 349,
 350, 353, 354, 358
 Hegedűs István 333, 338, 347,
 359
 Heltai György 169, 175, 334
 Herskó János 62
 Herzum Péter 60, 124, 241, 335
 Hoffmann Gertrud 268, 344, 355
 Hollós Ervin 161, 204
 Homola István 302, 335
 Hont Ferenc 203
 Horváth Ádám 315, 335

- Horváth Csaba 140, 181, 184, 200, 291, 294, 335
- Horváth Imre 257
- Horváth Márton 34, 39, 71, 213
- Horváth Mihály 311
- Horváth Zoltán 318, 319
- Hruscov, Nyikita Szergejevics 23, 26, 258, 262
- Hugo, Victor 9
- Hunyadi János 194
- Huszár Tibor 55, 335
- Huzsvai László 218
- Ignotus Pál 75
- Illés Béla 179
- Illés Károly 316
- Illyés Gyula 9, 194, 269, 283
- Iván Kovács László 103, 108
- Ivanics István 280
- Jancsó Miklós 353
- Jankó Béla 244, 336
- Jánosi Ferenc 56, 57, 65
- Jánossy Ferenc 35
- Jánossy Lajos 35
- Janza Károly 223, 224
- Jaroszewicz, Piotr 152
- Jávor Pál 55
- Javorniczky István 325, 338
- Jójárt Gergő 143
- Jókai Mór 9
- Jónás Pál 204
- Józan Péter 191
- József Attila 45, 63
- Justus Pál 44
- Kaas Ervin 269
- Kabelács Pál 79, 102, 159, 336
- Kádár János 16, 26, 27, 30, 37, 55, 115, 119–121, 168, 170, 172, 190, 203, 204, 212–214, 229, 240, 244, 251, 257–262, 266, 281, 282, 284, 286, 290–292, 294, 295, 298, 299, 302, 314, 318, 319, 323
- Kádár Jánosné Tamáska Mária 214, 260
- Kádas Géza 275
- Kajtár Imre 109, 148, 168, 215, 241, 336
- Kalamár József 122
- Káldor György 336
- Káldor Vera 72, 152, 336
- Kálmán József 280
- Kálmán László 210
- Kántás László 281, 323, 336
- Kanyar József 283
- Kapitány István 215
- Karászy János 243, 274, 275
- Karátson Gábor 53, 67, 337
- Karczag Imre 30
- Karcsay Sándor 206
- Kardos István 115
- Kardos László 204
- Kassák Lajos 62, 63
- Kazimir Károly 42
- Kelemen Elemér 45
- Kelemen Sándor 282, 337
- Keller Márkus 11, 328, 331, 336, 351, 352
- Kemény István 7
- Kende Péter 63, 266, 268, 322, 337
- Kenedi János 334
- Kenéz István 172
- Keresztes bácsi 177
- Keresztes József 233
- Keresztes K. Sándor 122, 246, 338
- Keresztes Sándor 58, 60, 114, 202, 206, 276, 338
- Kereszti József 234
- Keresztury Dezső 283

- Kéri József 319, 338
 Kéthly Anna 201, 202, 275, 282, 336
 Keveházi Ferenc 40, 211, 339
 Király Béla 158, 166, 168, 220, 221, 275, 285, 360
 Király György 158, 286, 339
 Kisházi Ödön 280, 281
 Kiss Dezső 298
 Kiss Ernő 199
 Kiss Ferenc 91, 92
 Kiss József 252, 256, 339
 Kiss Károly 54, 116, 120, 121, 125
 Kiss László 184
 Kiss Sándor 232
 Kiss Tamás 49, 269, 272, 339
 Klaukó (Szolnok) 227
 Kléger István 299
 Kleibert százados 230
 Kocogh Ákos 49
 Kocsár József 128, 129
 Kocsis Sándor 288
 Kolompár 143
 Komócsin Zoltán 93–95
 Kónya Lajos 47
 Konyev, Ivan Sztjepanovics 173
 Koós István 126
 Kopácsi Sándor 28, 166, 168, 220, 221, 231, 330
 Kósa Katalin 183, 256, 339
 Kósa Pál 257, 339
 Kósa Pálné 257
 Kossa István 70, 257, 260
 Koszér Nándor 233, 234
 Kovács András 62, 327, 331, 350
 Kovács Béla 41, 201, 203, 232–234, 282
 Kovács István (politikus) 24
 Kovács István (katonatiszt) 166, 167
 Kovács István (Tiszagyulaháza) 187
 Kozák Gyula 10, 14, 15, 68, 324, 329, 330, 334, 338, 340, 341, 343, 353, 358
 Kozák Márton 358
 Kőhegyi Kálmán 332
 Körösenyi András 337, 341, 349, 360
 Kőrösi Zsuzsanna 10, 11, 324, 326, 329, 340, 354, 355
 Köves Erzsébet 232
 Krassó György 269
 Kubinyi Ferenc 330
 Kuczka Péter 35, 52, 54
 Kucsera László 135
 Kuklay Antal 73, 208, 309, 340
 Kun Miklós 55
 Ladányi Mihály 45
 Lajtai Endre 139, 340
 Lajtai Lajos 340
 Lakatos Éva 39
 Lakatos főhadnagy (Karcag) 258
 Lakatos István 22, 23
 Lambrecht Miklós 75, 100, 115, 153, 271, 322, 340
 László Bencsik Sándor 11
 Latabár Kálmán 154
 Laurinyecz Endre 210
 Lehóczky Sándor 96
 Lejtényi András 49, 50
 Lejusenko tábornok 215
 Lénárt András 347
 Lendvai György 293, 296
 Lengyel János 98
 Lévai Júlia 335
 Lewis, Oscar 7–9
 Libik András 84, 245, 341
 Lipták Béla 54
 Lipták Tamás 269

- Liszkovszki Pál 208
- Litván György 19, 23, 63, 75, 115,
116, 267, 324, 341, 344, 353
- Litván József 75, 341
- Losonczy Géza 30, 34, 36, 38, 56,
59, 65, 95, 96, 115, 116, 121,
168–170, 175, 176, 199, 213,
214, 232, 235, 236, 261, 263,
264
- Lugossy István 247, 339, 341–343,
347, 351, 354, 357, 360
- Lukách Tamás 65, 179, 292, 296,
342
- Lukács György 13, 35, 115, 170,
232, 235
- Lukácsy Sándor 23, 342
- M. Kiss Sándor 355
- Magyar Ferenc 114
- Magyar József 249, 342
- Major Béla 252
- Major László 115
- Majoros János 226, 227
- Maklári József 317
- Makrisz Agamemnon 29
- Maléter Pál 110, 148, 166–168, 198,
204, 208, 213, 218, 220–224,
230, 243, 274, 333
- Malinyin, Mihail Szergejevics 230
- Margescu Sándor (Ubul) 244, 245
- Marián István 50, 53, 57, 157, 166,
220, 342
- Markos György 266, 269, 272
- Markovits Ferenc 345, 350
- Márkus István 33
- Marosán György 37, 55, 120, 160,
161, 224, 257, 258, 281, 290,
295, 299, 320, 321
- Marosfalvi László 208
- Márton András 109, 110
- Márton Erzsébet 160, 342
- Máté György 35, 54, 314
- Matusek Tivadar 25
- Mátyási (Csepel) 177
- Mécs Imre 32, 274, 330, 342, 343
- Mecséri János 141, 220, 230
- Ménes János 191
- Menon, K. P. S. 272, 273, 280
- Mensáros László 38
- Méray Tibor 30, 35
- Mervó Zoltán 26, 38, 296, 343
- Mező Imre 25, 27, 55
- Mihelics, Vid 206
- Mikes Tamás 68, 161, 321, 343
- Mikojan, Anasztaz Ivanovics 28,
115, 202
- Mindszenty József 204, 205,
207–209, 233, 234, 332
- Misur György 172, 343
- Mladi ezredes (Snagov) 310
- Mód Péter 169, 171
- Molnár Adrienne 10, 11, 324–329,
332–335, 339, 340, 344, 345,
347, 348, 350, 351, 353, 355,
356, 359
- Molnár József 285
- Molnár Mihály 36, 343
- Molnár Miklós 31, 39, 266, 267,
344
- Molnár Tibor 279, 344
- Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 273
- Moravcsikné 304, 305
- Murányi Gábor 348
- Münnich Ferenc 44, 120, 150, 157,
168, 211, 257, 262, 263, 311,
312, 317, 320
- N. Sándor László 22, 33, 42, 95, 344
- Nádasi Ferenc 317
- Nádasi Ferencné 317

- Nagy Attila 42
 Nagy Balázs 115
 Nagy Elek 43, 82, 177, 178, 196,
 248, 297–300, 305, 344
 Nagy Gyula 354, 360
 Nagy Imre 16, 22, 28–31, 41, 43,
 50, 55–57, 62–65, 71, 75, 108,
 116, 119, 120, 126–128, 132,
 140, 147, 150, 157, 158, 161,
 168–171, 173–176, 186, 190,
 191, 195–199, 201, 203, 204,
 209, 211–213, 218, 222, 223,
 230–232, 235, 261–264, 269,
 271, 276, 278, 283, 286, 291,
 315, 324, 328–331, 333, 334,
 337, 340, 341, 343–345, 349,
 353, 356–358
 Nagy Imre (Szeged) 269
 Nagy Imréné (Maca) 263
 Nagy Józsefné 61
 Nagy Károly 127, 188, 222, 265,
 345
 Nagy Péter 35
 Nagyidai József 20, 163, 345
 Nagypál Jenő 280
 Naszályi Gábor 277, 345
 Naszowski, Marian 186
 Nehru, Dzsawaharlál 273
 Neményi József 142
 Neményi Józsefné 142
 Nemes György 35
 Németh Antal Károlyné 118, 345
 Németh László 37, 279
 Németi Irén 59, 345
 Neuhauser Kálmán 184
 Nezval, Vitizslav 320
 Nickelsburg László 108, 168
 Nógrádi Sándor 34
 Nonn György 61
 Novobáczky Sándor 214
 Nyers Rezső 61, 150
 Obersovszky Gyula 273, 321
 Orbán László 56, 314
 Orgoványi István 346, 349
 Ország György 79, 164, 346
 Oszkó Gyula 216, 346
 Ott József 127, 132, 346
 Páczelt Istvánné 352
 Pákh Tibor 113, 346
 Pálffy György 43
 Pálinkás (Pallavicini) Antal 204, 205,
 225, 332
 Pálmai József 46
 Pálóczi-Horváth György 175
 Pándi Pál 71
 Papp Ferenc 270
 Papp Miklós 135, 346
 Parádi Gyula 143, 347
 Pártay Tivadar 236, 283, 347
 Pataki István 73
 Patyi István 143
 Pazonyi Antal 313
 Pekó Erzsébet 142, 347
 Pekó István 143, 347
 Pelcz József 247, 277, 347
 Pelcz József, id. 347
 Perneczky Béla 206, 207
 Péter Gábor 42
 Péterfi Miklós 343
 Pethő Tibor 318, 347
 Petrák József 218, 348
 Petrikné Vámos Ida 304, 348
 Petrovics József 205
 Pilcsik katonai attasé 317
 Pióro, Tadeusz 173, 348
 Piros László 57
 Piroszki tanár úr 307
 Planer, Emanuel 152, 348

- Pokol Zoltán 191, 348
 Pomogáts Béla 48, 270
 Pongrátz Gergely (Bajusz) 103, 167, 168, 236
 Pongrátz testvérek 108, 166
 Potyondy Zsófia 114
 Pozsár István 53, 54, 266
 Prágai Dezső 244
 Prandler Árpád 270
 Puchert János 77, 230, 349
 Pulai Miklós 213
 Pullai Árpád 289
 Pullay Béla 132, 180, 309, 349
 Puskás Ferenc 288
 Putnik Tivadar 50
 Rác Sándor 280, 295, 297, 298
 Radnóti Zoltán 285
 Radó György 56
 Radó Sándor 153
 Rahman, Mudzsibur A. 272, 273
 Rainer M. János 11, 342, 354
 Rajk Júlia 30, 41–43, 232, 310
 Rajk László 23, 30–32, 37, 38, 42, 43, 45
 Rajk László, ifj. 43
 Rákosi Mátyás 19, 21, 23–31, 36, 50, 194, 261
 Regéczi-Nagy László 271, 323, 349
 Rejtő Gábor 346
 Rentoul Ferenc 287, 349
 Reski Pál 269
 Révai József 34, 71
 Révész (Rajnai) Sándor 310
 Révész András 201, 279, 349
 Révész Sándor 347
 Rimán János 300, 350
 Robespierre, Maximilien de 66
 Román bácsi 101, 246
 Roman, Walter 263
 Romvári Zsuzsa 331, 337
 Rónay László 59
 Ruzsnyák István 314
 S. Szabó Ferenc 283
 Samu László 203
 Sándor András 285
 Sándor József 299
 Sára Sándor 14, 57, 350
 Sárközi Mátyás 74, 350
 Sárosi (Győr) 319
 Schiffer Pál 350
 Schiffer Péter 42, 123, 261, 350
 Schulek Mátyás 92
 Schwarcz Lajos 144
 Sebes Anna 325
 Sebestyén János 117
 Sebestyén László 283
 Sebestyén Mária 65, 85, 150, 157, 351
 Sebestyén Márta János 274
 Sehovcov őrnagy 276
 Simon György 45
 Simon Zoltán 92
 Sinka István 283
 Sinkovits Imre 60
 Soldatić, Dalibor 262
 Solymosi János 87
 Somogyi János 72, 149, 351
 Somogyvári Lajos 186
 Somos Katalin 72
 Soros György 358
 Sós György 294
 Standeisky Éva 345
 Starewicz, Artur 168, 351
 Stéhli Ferenc 123, 214, 352
 Stiffl Róbert 205
 Sucin József 312
 Surányi Endre 213
 Sükösd Mihály 7

- Szabó Ákos 53 145–147, 170, 231, 232, 310,
353
- Szabó Ferenc 276
- Szabó Gergely 43, 60, 117, 257,
288, 352
- Szabó hadnagy 78
- Szabó István 296, 343
- Szabó János (Szabó bácsi) 108, 110,
113, 147, 168
- Szabó Lajos 97
- Szabó Lőrinc 127
- Szabó Miklós 329, 341, 343
- Szabó Sándor 52
- Szabóné Dér Ilona 353
- Szakács Albert 33, 37, 97, 275,
352
- Szakács Miklós 307
- Szakasits Árpád 35, 42, 350
- Szakasits Árpádné 42
- Szakolczai Attila 349, 356
- Szalai András 43
- Szalay Ferenc 184
- Szalma József 293
- Szántó István 313
- Szántó Judit 63
- Szántó Zoltán 120, 170, 235, 264
- Szász Béla 44
- Székelyhidi Ágoston 47, 90, 191,
198, 322, 352
- Szell Jenő 29, 30, 36, 40, 43, 146,
173, 193, 194, 212, 214, 266,
352
- Szénási Géza 321
- Szigethy Attila 133, 187, 190, 199,
200
- Szigeti Katalin 352
- Szigetvári István 21, 106, 148, 244,
353
- Szilágyi János György 28, 353
- Szilágyi József 26, 27, 52, 59, 127,
145–147, 170, 231, 232, 310,
353
- Szilágyi Józsefné 26, 41, 353
- Szilágyi László 173
- Szirmai István 318
- Szirmai Ottó 284
- Szitovszky Zoltán 126, 252
- Szobek András 118, 119
- Szolzsényicin, Alekszandr Iszajevics
286
- Szőnyi Tibor 43
- Sztálin, Joszif Visszarionovics 19,
24, 26, 27, 41, 65, 67, 75, 256,
332
- Szurdi András 165, 353
- Szűcs Miklós 174
- Szűcsné Asbóth Erzsébet 270
- Tabódy István 248, 354
- Takács Béla 29, 64, 90, 151, 231,
354
- Takács László 296
- Takács tanárnő 307
- Táky Gyula 110, 210, 354
- Tamási Áron 37, 194, 283
- Tamási Lajos 46
- Tánczos Gábor 19, 55, 56, 75, 204,
310
- Tankó Tibor 58, 240, 243, 354
- Tar László 322
- Tardos Tibor 34
- Tátrai János 187, 354
- Terdik Mihály 144, 355
- Terdik Szilveszter 355
- Tihanyi Árpád 355
- Tihanyi László 134, 355
- Tildy Zoltán 101, 175, 176, 190,
202, 206, 207, 209, 212
- Tímár Mátyás 213
- Tischler János 343, 348, 351

- Tito, Josip Broz 61, 262
 Tóbiás Áron 62, 355
 Tolmár Klára 334
 Tomaszovszky András 355
 Tomaszovszky Mária 127, 355
 Tóth Imre 49, 50, 269, 272, 355
 Tóth István (Békéscsaba) 218
 Tóth István (Győr) 23, 356
 Tóth István (Debrecen) 95, 154,
 155, 158, 244, 356
 Tóth József 205
 Tóth Lajos 76, 158
 Tóth Pál Péter 10, 341, 356
 Török László 182
 Turányi István 130
 Turbók Gyula 47, 288, 356
 Turchányi Egon 206, 208
 Tyihonov, Mihail Fjodorovics 76, 77
 Ugrai Ferenc 311
 Ujhelyi Szilárd 56, 262, 310, 356
 Ungváry Rudolf 51, 131, 307, 356
 Uszta Gyula 311, 312
 Vágvölgyi B. András 326
 Vajtai Gyula 205
 Valkó Márton 300, 301
 Válich Tibor 326, 327, 330, 332,
 343, 348, 352, 355
 Vámos József 348
 Váradi Gyula 76, 109, 110, 145,
 157, 166, 205, 223, 225, 259,
 311, 357
 Varga Dejcző István 184
 Varga Domokos 292
 Varga Endre 10
 Varga Éva 244
 Varga János (mérnök) 20, 357
 Varga János (történész) 32, 357
 Várkonyi Péter 175
 Vas Lajos 176, 177
 Vas Zoltán 34, 35, 70
 Vásárhelyi Judit 357
 Vásárhelyi Miklós 19, 26, 30, 37, 55,
 64, 116, 145, 170, 175, 207,
 213, 235, 261, 310, 358
 Vásárhelyi Miklósné 357
 Vásárhelyi Vera 53
 Vass Henrik 59, 358
 Vasziliu, Georgiosz 268, 358
 Vázsonyi Vilmos 22
 Vekerdy Tamás 53
 Veres Péter 55, 59, 62, 283
 Vidić, Dobrivoje 262
 Vizi Imre (Vasutas) 102, 149, 162,
 236, 359
 Vörös Jenő 36, 359
 Vörös Vince 40, 203, 232, 282, 359
 Wágner István (Göndör) 107, 108,
 159
 Wallenberg, Raoul 246
 Watkins, Peter 353
 Weiss Manfréd 147
 Willmann, Adam 168
 Wittner Mária 108, 359
 Zabóék 55, 56
 Zeke László 296
 Zola, Émile 9
 Zolnay Zsuzsa 42
 Zólomy László 85, 360
 Zombori Sándor 252
 Zsebők Zoltán 283
 Zséger László 184
 Zsemlye Ferenc 129, 130
 Zsigmond Gyula 283, 322, 360

RÖVIDÍTÉSEK

- ÁBTL Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
 ÁEH Állami Egyházügyi Hivatal
 ÁJTK Állam- és Jogtudományi Kar
 ÁVH Államvédelmi Hatóság
 ÁVO Államvédelmi Osztály
 BAZ Borsod-Abaúj-Zemplén
 BBC British Broadcasting Corporation
 BBS Balázs Béla Stúdió
 BHG Beloianisz Híradástechnikai Gyár
 BKE Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
 BM Belügyminisztérium
 BME Budapesti Műszaki Egyetem
 BOTE Budapesti Orvostudományi Egyetem
 BRFK Budapesti Rendőr-főkapitányság
 BTK Bölcsészettudományi Kar
 CEU Central European University
 CIA Central Intelligence Agency
 CIB Central-European International Bank
 CNRS Centre National de la Recherche Scientifique
 DAAD Deutsche Akademische Austauschdienst
 Dimávag Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Rt.
 Diósgyőri Gyára
 DISZ Dolgozó Ifjúság Szövetsége
 DNP Demokrata Néppárt
 DSZFB Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány
 életfogyt. életfogytiglani
 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
 Erdért Erdőgazdasági és Faipari Termékeket Értékesítő és
 Feldolgozó Vállalat
 ENSZ Egyesült Nemzetek Szervezete
 FKgP Független Kisgazdapárt

- FM Földművelésügyi Minisztérium
 FSZEK Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
 Gulag Glavnoje Upravlenyje Lagerej
 HM Honvédelmi Minisztérium
 HNF Hazafias Népfrent
 IBM International Business Machines
 IKB Ideiglenes Központi Bizottság
 JPTE Janus Pannonius Tudományegyetem
 K vonal közvetlen vonal
 KB Központi Bizottság
 KDNP Kereszténydemokrata Néppárt
 KFKI Központi Fizikai Kutatóintézet
 kft. korlátolt felelősségű társaság
 KGB Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasztnosztyi
 kieg. kiegészítő parancsnokság
 KIMSZ Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége
 KISZ Kommunista Ifjúsági Szövetség
 KKKI Központi Kémiai Kutató Intézet
 KMP Kommunisták Magyarországi Pártja
 KMT Nagy-budapesti Központi Munkástanács
 KSH Központi Statisztikai Hivatal
 KüM Külügyminisztérium
 KV Központi Vezetőség
 LB Legfelsőbb Bíróság
 LEMP Lengyel Egyesült Munkáspárt
 LKM Lenin Kohászati Művek
 Madisz Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
 MÁV Magyar Államvasutak
 MÁVAG Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyár
 MDF Magyar Demokrata Fórum
 MDP Magyar Dolgozók Pártja
 MÉFB Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága
 MEFESZ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége/
 Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége
 METESZ Magyar Természettudományi Egyesületek Szövetsége
 MEO Minőségellenőrző Osztály
 MINSZ Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
 MKKE Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem
 MKP Magyar Kommunista Párt

- MM Művelődési Minisztérium
 MN Magyar Néphadsereg
 Mofém Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár
 MOL Magyar Országos Levéltár
 MOM Magyar Optikai Művek
 MRP Magyar Radikális Párt
 MSZBT Magyar–Szovjet Baráti Társaság
 MSZMP Magyar Szocialista Munkáspárt
 MT Minisztertanács
 MTA Magyar Tudományos Akadémia
 MTI Magyar Távirati Iroda
 MTV Magyar Televízió
 MÚOSZ Magyar Újságírók Országos Szövetsége
 NDK Német Demokratikus Köztársaság
 Nékosz Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
 NKVD Narodnij Komisszariet Vnutrennyih Gyel
 NME Nehézipari Műszaki Egyetem
 NPP Nemzeti Parasztpárt
 ODSZ Orvosegészségügyi Dolgozók Szakszervezete
 OFFI Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda
 OHA Oral History Archívum
 ÓKÜ Ózdi Kohászati Üzemek
 Olep Országos Légoltalmi Parancsnokság
 ORFI Országos Reumatologiai és Fizioterápiás Intézet
 OSE Októberi Sajnálatos Események
 OSZK Országos Széchényi Könyvtár
 OT Országos Tervhivatal
 PB Politikai Bizottság
 PIM Petőfi Irodalmi Múzeum
 Pofosz Politikai Foglyok Országos Szövetsége
 PPTE Pázmány Péter Tudományegyetem
 PSZÁF Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete
 Rt. részvénytársaság
 SOTE Semmelweis Orvostudományi Egyetem
 SZDP Szociáldemokrata Párt
 SZDSZ Szabad Demokraták Szövetsége
 SZER Szabad Európa Rádió
 SZKP Szovjetunió Kommunista Pártja
 szocdem. szociáldemokrata

-
- SZOT Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZTK Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ
TÁKI Távközlési Kutató Intézet
TDDSZ Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete
TIB Történelmi Igazságtétel Bizottsága
TIT Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
TTK Természettudományi Kar
TÜK titkos ügykezelés
TVK Tiszai Vegyi Kombinát
UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural
Organisation
USA Unites States of America
ÜB Üzemi Bizottság
VB Végrehajtó Bizottság
VSZ Varsói Szerződés
VVE Veszprémi Vegyipari Egyetem

Felelős kiadó az 1956-os Intézet Közalapítvány főigazgatója

Felelős szerkesztő Török Gyöngyvér

Korrektor Nácsa Klára

Nyomdai kivitelezés Open Art Kft.

Felelős vezető Barcza András

ISBN 963 86635 8 8

5990 Ft

ISBN 963 86635 8 8

9 789638 663580